

В. КОЖЕВНИКОВ

ҚИМИЧ

Ва

ҚАЛҚОН

ҚИМИЧ Ва ҚАЛҚОН

РОМАН

Бараний илсм

ҒАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ БДДИЙ
АДАБИЁТ НАШРИЁТИ
ХОШКЕВТ >-1988

1940 йил ёз кезлари Ригада немис миллатидан бўлган совет фуқароси ўлдирилди.

Латвия жиноят қидирув ходимлари қотиллик ампула портлаган чоғда пайдо бўладиган шиддатли буғ оқими одамни шу заҳотиёқ тил тортқизмай ҳалок қиладиган калий цианид ампуласи билан ўқланувчи махсус қурол ёрдамида амалга оширилганлигини аниқладилар.

Мархумнинг никоҳ узуги, соати, ҳамёни ва бошқа буюмлари ўғирлаб кетилган бўлса-да, уларнинг айримлари канализация қудуғига ташлаб кетилган тугунчадан топилди. Бу эса жиноятнинг ўғирлик ниятида қилинмаганлигини кўрсатарди.

Тўғрироғи, уни олдиндан уюштирилган қўпоровчилик иши деб тахмин қилиш мумкин эди.

Ҳалок бўлган одам радиотехника бўйича йирик мутахассис инженер Рудольф Шварцкопф эди.

Политехника институтининг студенти Генрих Шварцкопф отасининг ўлиmidан эсанкираб қолганидан тузукроқ бир гап айтолмади.

Жиноят қидирув бўлимига Фридрих Кунца қарашли авторемонт устахонасининг слесарь-механиги Иоганн Вайс чақиртирилди.

Мавжуд маълумотларга кўра, Иоганн Вайс жиноят рўй берган жунги Шварцкопфнинг уйида инженер заказ қилган аллақандай ускуналарни анчага довр улаб йиғган экан. Бундан ташқари, Вайс Шварцкопфнинг мотоцикл мусобақасига ишқибоз ўғли билан дўст тутинган эди, шу боис уста механик Вайс Генрих Шварцкопфнинг «Цунда» маркали мотоциклни такомиллаштириб берган ва унга яқинда бўлиб ўтган кубок мусобақаларида ютиб чиқишга ёрдамлашган эди. Айни чоғда, Иоганн Вайснинг Немис-болтиқ халқ уюшмаси йиғинларига қанда қилмай бориб туриши ва шу уюшманинг крейслейтери¹ адвокат Себастьян Функнинг автомашинасини текинга ремонт қилиб бергани ҳамда устахонадаги ишдан бўш вақтларида Функа шоферлик қилиши маълум эди.

Сўроқ вақтида Иоганн Вайс ўзини ниҳоятда оғир тутди, саволларга чалкаш жавоб берди. Латвия жиноят қидирув бўлимининг ёш ходими ўлдирилган одам ўз ватандошингиз бўлишига қарамай, сиз терговга ёрдам беришдан бўйин товлаяпсиз, деб ачиқ таъна қилганда, Вайс айни менинг ватандошим ўлдирилганлигининг ҳеч бир ажабланидиган жойи йўқ, ахир, ҳозир латишларнинг немисларни кўргани кўзлари йўқ-ку, деб жавоб берди.

Бу сўзлардан терговчининг жаҳли чиқди. Ишчи йиғит бўла туриб, бунақангги гапларни айтишга қандай тилингиз борди, уялмайсизми? Эндиликда пролетар бирдамлиги туйғуси, миллатидан қатъи назар, барча ишчиларни бирлаштириши кераклигини наҳотки тушунмасангиз, деди у Вайсга.

Вайс бу гапларни диққат билан эшитди, аммо унинг хотиржам башарасидан терговчининг сўзларини қандай қабул қилаётганини англаш

Романининг 1—24 бобларини И. Гафуров, 25—39 бобларини М. Алиев таржима қилган.

¹ Район раҳбари (нем.)

мушкул эди. Терговчининг ўзи ҳам ёш ишчилардан бўлиб, яқиндагина жиноят қидирувчи ходим этиб тайинланган эди. Бу касбга унинг на қобилияти ва на истеъдоди бўлишига қарамай ойна заводининг партия ташкилоти уни шу ишга йўллаган эди. Ходим бу гапларни Вайсга куйиб-пишиб сўзлаб берди, бироқ Вайс лоқайдлигича ўтираверди.

Вайс жиноят қидирув бўлимидан чиқиб кафега кирди, у ерда пиво ва сосиска буюриб, бамайлихотир нонушта қилди-да, яна ана шундай хотиржамлик билан трамвай тўхтайдиган жойга етиб келди. Бу ерда бир трамвайни ўтказиб юборгач, навбатдагисига ўтирди ва йўл бўйи кўчага ғамгин тикилиб, хаёл суриб борди. Бироқ Болтиқ бўйи немислари халқ уюшмасининг крейслейтери адвокат Себастьян Функ турадиган уй яқинидаги остановкага етмасданоқ трамвайдан тушди ва тез-тез одимлаб кетди.

Туладан келган, яғриндор, лунжлари осилиб тушган, гирдиғум Себастьян Функ ўз уйининг эшиги олдида безовталаниб турарди. Вайс эшик олдида даққионусдан қолган «Адлер»ни тўғрилаганда, Функ олдинги ўриндиққа базўр кириб ўтирди-да, жаҳл билан сўради:

— Нега энди машина мени эмасу, мен машинани кутишим керак?

Вайс мулойимлик билан жавоб берди:

— Кечиринг, жаноб Функ, аммо бошимга каттакон ташвиш тушиб қолди.

— Бошингга қанақа ташвиш тушарди сенинг?— башарасини буриштириб тўнғиллади Функ ва қўшиб қўйди:— Ташвиш қанақа бўлишини сенга кўрсатиб қўяман.— Лекин ҳар нечук бирмунча кўнгли юмшаб, сўради.— Ҳўш, нима гап ўзи?..

Вайс жиноят қидирув бўлимида бўлиб ўтган гапларни бирма-бир сўзлаб берар экан, Функнинг башараси борган сайин мулойимлашиб борарди. У шофернинг елкасига қоқиб қўйди.

— Агар сени қамаб қўйишса, ажабланиб ўтирма. Уларга жиноятчи немис керак. Сен эсанг немиссан.

— Сиз, жаноб Функ, мени танийсиз-ку, ахир. Сиздан ўтинчим шуки, керак бўлиб қолса, менга адвокатлик қилсангиз.

— Ҳожати йўқ.— бепарво деди Функ.— Сен ишчисан, улар эса ишчидан шубҳаланиб ўтиришмайди.

— Э, қанақасига ишчи бўлай?— қизишиб эътироз билдирди Вайс.— Фермер бўлмоқчи эканлигимдан ўзингизнинг ҳам хабарингиз бор, фирма ҳозир холамга қарамаслигини қаёқдан билай.

— Ҳа, билмаганинг учун ҳам бир неча ой касал холаңга шунчалар меҳрибонлик қилиб юрдингки, бутун жамоа сени хўб баодоб йигит чиқди-да, деб гапирадиган бўлди. Ҳайрон бўлма. Мен крейслейтер сифатида сен тўғрингда ҳатто ўзинг ҳам билмаган нарсалардан хабардор бўлиб туришни бурчим деб тушунаман.

— Албатта, меросдан қуруқ қолганлигим жуда ёмон бўлди, лекин холамини жони дилимдан яхши кўрардим.

Функ бош чайқаб қўйди.

— Қабристонда сен холаңга ҳам, меросга ҳам барабар ўкиниб йиғлагандирсан деб ўйлайман...— Кейин қуруққина қилиб сўради:— Сен ҳалиям юртимга қайтсаммикин ё большевиклар билан бирга қолсаммикин, деб иккиланиб юрибсанми?

— Жаноби Функ,— деди Вайс,— энди мен жўнашга, жўнаганда ҳам иложи борица тезроқ жўнашга қарор қилдим.

— Нега аввал шундай қилмадинг?

— Бугун жиноят қидирув бўлимида мен немисларга нақадар ёмон муносабатда бўлаётганларини тушундим. Жаноби Кунц, хўжа кўрсинга,

эгаллик қилиб юрсин, деб менга ўз устахоналарини ташлаб кетмоқчи эдилар. Бу ерда ўз юртимизга қараганда ишим кўпроқ юришармиди деб ўйлагандим. Аммо устахонани мусодара қилишлари аниққа ўхшаб қолди. Кейин истасам истамасам заводда оддий ишчи бўлиб ишлашдан бошқа чорам қолмайди. Бу ерда ишчи бўлгандан ватанда солдат бўлган маъқул деб ўйлайман.

— Мана бу энди ҳақиқий немиснинг гапи бўлди! — бошини ликиллатиб маъқуллади Функ.

Вайс кечки пайт машинани ювиб қўйиб, латта билан ойналарини артаётган эди, гаражга кутилмаганда (авваллари у бу ерга сира кирмас эди) Функ кириб келди-да, сўради:

— Сен бутун таъзия билдиргани Шварцкопфнинг ўғли олдида бормоқчимисан?

— Унинг отаси менга доим яхши муносабатда бўларди.

— Хабарим бор, — тўнғиллади Функ, — лекин нега шундай қилганини сира тушунолмайман.

— Мен унинг заказларини доимо ўз вақтида бажарардим.

— Бор гап шуми?

— Бўш вақтларимда унга ёрдамлашиб турардим. Ахир у ихтирочи эди.

— Нима устида иш олиб бораётган эди?

— Афсуски, бунини тушуниш учун маълумотим етишмайди.

— Тўғри, калланг яхши ишлайди деб бўлмайди, — деди Функ, сўнг овозини пасайтириб қатъий ва салмоқли оҳангда давом этди: — Энди қулоқ сол. Агар сен ватанга қайтишга қарор қилган бўлсанг, ҳали бу қайтасан деган сўз эмас, чунки бунини биз ҳал қиламиз. Биз Генрих Шварцкопф ҳам ватанга жўнаган тақдирдагина сен ҳам кетасан деб қарор қилдик. У кетаман деб айтиши учун эса, отасининг кетмоқчи бўлиб юрганини билиши керак.

— Наҳотки унинг ўзи бунини билмаса?

— Охирги кунгача билмасди. У Рудольфнинг яқинида менга хат юборганидан беҳабар эди... Сен Генрихга менда отасининг хати борлигини айтасан.

— Ундан кўра хатнинг ўзини Генрихга кўрсатиб қўя қолинса бўлмасмикин, у доимо отасининг чизган чизигидан чиқмас эди.

Функ афтини буруштирди, аммо шу заҳотиёқ юмшаб, деди:

— Иоганн, мен сенга ишонаман, чунки ўғлим қатори кўраман. Бу хатни йўқотиб қўйдим. Чоғимда уни НКВДнинг агентлари олиб кетишди. Рудольф Шварцкопфни ўлдирган ҳам ўшалар. У буларга ҳарбий алоқа техникасини яхши билган йирик инженер сифатида зарур эди. Шварцкопф жўнамоқчи бўлганини билишгандан кейин эса уни ўлдириб юборишди. — Шундан сўнг Функ баландпарвоз қилиб қўшиб қўйди. — Эндиликда Шварцкопфнинг фарзандини ватанга қайтариш бизнинг бурчимиздир. Унинг амакиси ҳозир Германияда кўзга кўринган одам. У акаси билан жиянини ўз бағрига олишни орзу қиларди. Мен Германияга қайтгандан сўнг Шварцкопфлар бизларга қараганда чандон имтиёзга эга бўладилар, деб унга ваъда бердим. — Кейин сўради: — Ҳаммаси тушунарлими?

— Ҳа, тушундим, мен Генрихга агар яқин кунлар ичида жўнаб кетишга рози бўлсанг, сенинг энг садоқатли одаминг бўлиб қоламан, деб айтаман.

— Шундайку-я, лекин сенга менинг ҳам анча-мунча хизматим сингган, — эслатди Функ, — Менинг рози-ризольгимсиз бу ердан чиқиб кетолмайсан.

Ҳатто манами деган мутахассис ҳам Рудольф Шварцкопфнинг

дахшатдан, ўзгариб кетган юзини асл ҳолига қайтариб, унга бешда бир ифода бера билмади — тобутда унинг юзини қора мато билан ёпиб қўйдилар.

Ригада яшовчи немислар Шварцкопфнинг нуфузли ватандошларига бефарқ қараши, калондимоғлиги, қолаверса, профессор Гольдблатни ҳаддан ташқари эъзоз-икром қилиб юришини ёқтирмас эдилар.

Биринги, гений бўлсин, бироқ яҳудийми, тамом, у билан дўстлашиш — бу жамият юзига оёқ босиш деган гап!

Шварцкопф гўё ўғлидан, сен профессор Гольдблатнинг қизига уйлан деб талаб қилганмиш деган овоза ҳам тарқалган эди. Шу билан бирга агар назариётчи олим Гольдблатнинг ишини Шварцкопфнинг техника бўйича олиб бораётган қизгин амалий фаолияти билан бирлаштирилса, у ҳолда, ҳатто буюк давлатлар сотиб олиши мумкин бўлган ихтиролар юзага чиқади, деган миш-мишлар ҳам йўқ эмасди.

Дарёз, келишган, юзлари жиддий, хатти-ҳаракатлари кибру ҳавога тўла Рудольф Шварцкопф ўзини иродали ва қатъиятли одам қилиб кўрсатишга муваффақ бўлган, лекин аслида бир қайновчи ичда, инжиқ ва ниҳоятда ўзига бино қўйган кимса эди.

У укаси туфайли Германияга қайтишни истамаётган эди. Шварцкопф уни асосли равишда қобилиятсиз, тўқим табиат пруссак деб атар эди. У, онаси ҳали тирик эканидаёқ отасининг ўйнаши бўлмиш оқсоч гелдан туғилган ва кейинчалик ўғил қилиб олинган, эндиликда эса, Гитлер ҳукуматида йирик мансабдор бўлиб қолган эди. Шундай экан, у ўз мавқеидан фойдаланиб акасининг дағал муомаласи, оёқ учиде кўрсатгани учун ўзича ўч олишга уринади: унга мурувват кўрсатиб, ҳемишлик қилади, эвазига ўз онаси, аввалда оқсоч Анни, ҳозирда эса бева хоним фон Шварцкопфга эҳтиром билан қарашни талаб этади.

Рудольф Шварцкопф фақат радиотехникага оид нарсаларнигина билар, бошқа нарсадан мутлақо беҳабар эди.

Фашизмни қораламас, фашизм ҳарбий мағлубиятдан орияти келган миллатнинг аччиқ талвасасидан бошқа нарса эмас, деб ҳисобларди. Германиянинг ҳозирги кунларда Европада ғалаба қозонаётганлигини у мағлуб давлатлар халқларининг оддий инсон сифатида ҳаёт кечирishiлари, жаҳонга ҳокимлик ёки ватанга муҳаббат даъвоси остида кўзлари қонга тўлиб одамхўрлик қилишга интилмасликлари билан изоҳларди.

Рудольфнинг укаси штурмбанфюрер Вилли Шварцкопф крейслейтер Функка йўллаган бир қанча хатларида Латвия социализм ўлкасига айлангандан сўнг Рудольфнинг бундан буён у ерда қолиши менинг партияда юқорироқ мансабни эгаллашимга монелик қилиши мумкин деб айтган ва крейслейтердан қатъий чоралар кўришни талаб қилган эди.

Рудольф Шварцкопф ҳалокатидан сал олдин Латвия Совнаркомининг раиси инженер билан кўришган ва ундан сизни илмий-текшириш институтининг директорлиги лавозимига тайинласак нима дейсиз деб сўраган эди.

Ўшанда Шварцкопф ўйлаб кўраман, деб айтганди.

Шу кунгек унинг ҳузурига тўсатдан крейслейтер Функ кириб келди ва ғазаб билан: Ригадаги немис доиралари Шварцкопфнинг хатти-ҳаракати Рейхнинг миллий манфаатларига хиёнатдан бошқа нарса эмас, деб ҳисоблашларини маълум қилди.

Генрих кутилмаган бу ташрифдан сўнг отасининг қаттиқ саросимага тушиб қолганлигига унчалик эътибор бермаганди. Чунки ўзининг бутун ишлари ва хатти-ҳаракатларини миридан сиригача кузатиб юрган

укаси штурмбанфюрерни эслатганларида инженернинг илжиқ иззатнафси айниқса озор чекар, тажонглиги тутар эди.

Иоганн Вайс ўзига буюрилган асбоб-ускуналарни хўп тобига келтириб ва ҳатто лойиҳада кўрсатилмаган янгиликларни ҳам қўшиб ясаб келтиргандагина Шварцкопфнинг кўнгли бир оз ёришди.

Иоганн Вайс Шварцкопф ҳузурида ўзини эркин тутар, шу билан бирга айрича назокат кўрсатар, бу эса тақаллуфсизлигини ўлғудай ёмон кўрадиган инженерга жуда ёқиб тушар эди.

Вайс ўзини тута билиши, хизматбарорлиги билан ажралиб турса-да, бироқ унинг хатти-ҳаракатида хушомадгўйликдан асар ҳам йўқ эди. У ўз ҳомийсининг билимдонлигига чуқур ҳурмат билан қарагани сезилиб турарди. Бироқ техника бобида у бажарishi лозим бўлган ишлардан бошқасига қизиқмасди. Шварцкопф ўзи ўйлаб қўйган режалар тўғрисида берилиб сўзлаган чоғларида, Вайс маълумотининг етарли эмаслиги, Рудольф Шварцкопф баён қилаётган техник ғояларни яхши тушунмаслигини одоб билан эслатиб, таассуф билдирар эди.

Генрих Шварцкопф билан Вайс дўстона муносабатда эдилар, лекин ота-бола билан у ўз ўрнини яхши билган, тутган мавқеалари ўртасидаги тенгсизлигини тушунган одам сингари муомала қиларди.

Шунга қарамасдан, Генрих доим Иоганни чин дўстим деб атаар ва ҳатто уни профессор Гольдблатнинг уйига ҳам олиб бorgan эди. Профессорнинг қизи Берта ҳам олиш кунлари уйига музика мухлисларининг чақириб тургувчи эди. Қиз консерваторияда ўқир, ҳозирнинг ўзидаёқ мустақил концерт бера бошлаганди; икки йилча бурун эса у Латвиядан ташқарида: Стокгольм ва Копенгагенда ҳам ўз санъатини намойиш қилганди. Музика кечаларида Иоганн Вайс камтарлик билан бир четда ўтирарди. Овқатланиш олдидан эса ошхонага кириб, ошпаз хотинга дудланган чўчка гўштини сандвич қилиш учун парраклаб тўғрашиб юборар, шишаларни очиб қўяр, коктейл учун муз майдаларди.

Генрих Иоганндан, Берта тўғрисида нима дейсан деб сўраб қолганида, Вайс:

— Чиройли қиз!— дерди.

— Яна-чи?

— Истеъдодли...

— Хўш-хўш, яна-чи?— сабрсизлик билан сўрарди Генрих.

— Янами, яна, унинг шуҳрати оламга кетади.

Генрихнинг қовоғи тушиб кетар, елкасини асабий учуриб дерди:

— Ҳамма гап шунда. Унга бутун дунё меҳмонхоналарининг этикеткалари ёпиштириб ташланган чамадонини орқасидан кўтариб юрадиган эр керак. Отам ҳам ўз ишини кўзлаб, шу димоғдор яҳудий қизига уйланишини талаб қилган. У профессорни ўзининг «Рудольф Шварцкопф» фирмасига ходим қилмоқчи.

— Нега энди сен уни димоғдор қиз дейсан?

— Чунки биз немислар жаҳонга ҳукмронлик қилишни истаганимиз каби, у ҳам фортепьяноси билан кишилар устидан шахсий ҳукмронлик ўрнатишни кўнглига тугиб қўйган!

— Лекин бу бутунлай бошқа нарса...

Генрих тажонг тортиб деди:

— Отам, фашизмни жуда ҳам ёқтиради деб айтиб бўлмайди, албатта. Мақсади шуки, Гольдблатни қўлга олиб, унинг режаларини патентга айлантирмоқчи ва техник ғоялар билан савдо қилувчи фирманинг ёлғиз ҳукмрони бўлмоқчи. Шу йўл билан жаҳоннинг энг йирик концернларига ўз ҳукмини ўтказмоқчи.

— У техника жинниси ва хаёлпараст одам.

— Аммо жуда истеъдодли. Мен-чи?

Вайс тараддудда қолди:

— Сен ўзингни дам унга, дам бунга ураверасан. Менимча, спорт билан ҳам ҳаддан ташқари кўп шуғулланыпсан.

— Бу одамни булар-бўлмас ўйлардан холи қилади.

— Менимча, ўйдан холи қолиб бўлмайди.

— Мен эсам худди мана шу мумкин бўлмаган ишга интилиб ётибман, — гапга кескин чек қўйди Генрих.

Кейинги ойларида Иоганн Вайс Генрих билан мотодромга ва у мотоботда машқ қиладиган денгиз бўйига доим бирга борарди.

Уч ойча бурун улар ҳаво айнаиб турган чоғи денгизга чиққанларида лўртана қўзғалди. Кучли тўлқин мотоботни тўнтариб юборди. Вайс Генрихни қутқариб қолди. Шунда Генрих сенинг бу қаҳрамонлигингни бутун Ригага маълум қиламан деб айтганда, Вайс ундан бу ҳақда ҳеч кимга айтмаслигини илтимос қилди. Негаки, агар газетада хабар чиқса, автоустахона эгаси Фридрих Кунц уни ишдан бўшатиб юборади, чунки моторли кемаларга хизмат кўрсатувчи устахоналарнинг эгалари Кунцга сен спорт катерларига хизмат қилиш учун ўз ишчиларингни юборяпсан, демак, савдо қоидаларини бузаяпсан, деб айб қўйишлари турган гап.

Генрих Иоганннинг илтимосини бажо келтирди. Вайснинг босиқлигини — совуққонликка, мулоҳазалилигини эса — эски немис ахлоқ-одоби туфайли онгига сингган ҳисоб-китоб билан иш тутиш ўқувига йўяр эди.

Вайс жуда ёш етим қолганлигини баҳона қилиб, ўзининг болалик чоғлари ҳақида истар-истамас сўзларди. У Россия муҳожирларига қарашли фирмада ишлаган. Холаси бева қолиб, юрагига ўлим ваҳимаси тушгандан кейин уни ўз ёнига олди, ана шундагина Вайс қариндошчилик меҳри нималигини билди. Шу холаси унинг юрагига миллий ифтихор туйғуларини уйғотди. Холасининг яхшигина кутубхонаси бўлиб, у ўз сеvimли ватани ҳақида ана шу китоблардан ўқиб таассурот олди, аммо бу ҳали етарли эмасди. Бироқ уюшма клубидаги лекциялар чала билган нарсаларини тўлароқ билишга ёрдам берди.

Вайс мото клубда ўзини Генрихнинг шахсий механигидай тутар ва ҳеч қачон ҳақиқий спортчини техник ишчидан ажратиб турадиган чегарадан нари ўтмасди. У машинани ҳайдовга тайёрлашдан, шу ернинг ўзидаёқ майда-чуйда ремонт қилишдан бўйин товламас, лекин ишини битиргач, ҳар сафар блокнот варағига қилинган иш ҳисобини ёзарди-да, уни йиртиб олиб машина эгасига топширарди. Агар ҳақ тўлашни орқага сурсалар, норози бўлиб қовоқ соларди.

Ортиқча ҳақ берганларида у одоб билан ташаккур айтар, аммо ҳеч қачон ялтоқилик қилмасди.

Спортчилар билан одоб сақлаб, бироқ ўз қадрини билган ҳолда муомала қиларди. У тор чарм костюмда баданлари тирсиллаб турган қизларнинг баъзиларига ёқса ҳам, улардан биронтасини сайри боғ қилгани шаҳарнинг олис чеккаларига олиб чиқмасди. Генрих илжайиб, бу дейман, иффатингни йўқотиб қўйишдан қўрқаяпсан шекилли, деб сўраганда, Иоганн жиддий туриб, ҳаммадан ҳам устахона мижозларини қўлдан чиқариб қўйишдан қўрқаман: мен ўзимни қандай тутишим кераклиги ҳақида жаноб Фридрих Кунц чизиб берган йўл-йўриққа амал қилаямман, холос, деб жавоб берган эди.

Генрих буни қўллар психологиясининг бир кўриниши деб атади.

Бунга жавобан Иоганн: қилаётган хизматимни қадрлайман. Хизматимни деб, ҳар қанча кўнглил ҳуши нарсалардан воз кечишга тайёрман, деди.

Генрих жилмайди:

— Сенинг ўрнингда бўлганимда синфий норозилик туйғусининг ўзи

биланоқ буржуазия устидан тантана қилган бўлардим. Зотая, ўзинг анча келишган йигитсан.

Иогани елкасини қисди ва мен ҳозир ишчи бўлсам-да, аммо бу, доимо шундайлигимча қолавераман деган сўз эмас, деди.

— Шунақа дегин,— жилмайди Генрих,— Рейхга кўчиб ўтишим биланоқ ишларим роса юришиб кетади деб ўйласанг керак-да!

— Йўқ,— деди Иогани,— ундай деб ўйламайман. Германияда мени дарҳол солдатликка олишларини биламан.

— Шунга қарамай кетаман деяпсан.

— Мен ҳалиям бир қарорга келганимча йўқ,— маъюс деди Иогани,— солдат бўлиш ҳавас қиладиган даражадаги нарса эмаслигини тушунаман. Бироқ мен немисман, шундай экан, мен учун бурч ҳамма нарсадан афзалдир.

— Қайғурма, биродар!— Генрих мурувват қилгандай унинг елкасига қоқиб қўйди,— Вилли амаким қариндош деб менга ғойибона меҳрибонлик қияпти. У жуда катта одам, отам билан Германияга бормаган тақдиримизда ҳам, биз сенга, тўғрироғи, ўзим амакимга хат ёзиб бераман, у сени бирон ёғлироқ жойга ўрнаштириб қўяди. Бу ёғидан хотиржам бўлавер.

— Бу сен, отанг ва жаноб Вилли Шварцкопфнинг менга қилган марҳаматлари бўлади,— такаллуф билан деди Вайс.

— Отам-ку, уни ёқтирмай юради, паст табақадан чиққан, авлодимиз шаънига доғ туширяпти деб ҳисоблайди. Амаким бўлса, мени роса чақиряпти, сенга атаб Прагада пойга машинаси буюриб қўйдим, деб ёзибди. Прагада у гаулейтерга яқин одам экан. Ҳозир ўзи Берлинда, аммо сени отанг билан янги Германиянинг янги чегараларида кутиб оламан, сизлар ҳали бу чегара у томонларга қанчалик яқинлашиб қолганини тасаввур ҳам қилолмайсизлар, деб ёзибди.

— Машинанинг класси қанақа экан?— қизиқиб сўради Иогани.

— Амаким хатда унинг техник афзалликларини батафсил ёзиб юборибди.

— Уни бир ўқиб чиқсам яхши бўларди-да.

— Бемалол,— деди Генрих ва Иоганига хатни узатди.

— Сенга малол келмасин тагин?— деди Вайс.

— Қўй-е! Нималар деяпсан.

Вайс хатга кўз югуртиб чиқди-да, қойил қолгандай бўлиб:

— Табриклайман! Бу жуда зўр машина,— деди. Кейин тўсиндан хўжайинга зуд бир ишни қилиб беришга ваъда бергани эсига тушиб, шошилганича жўнаб қолди.

2

Иогани Вайс қора галстук тақиб Шварцкопфларникига равона бўлди. Уй бошқарувчи аёл таъзияга келувчиларни меҳмонхонада кутиб оларди. Қандил қора мато билан ўраб қўйилганди.

Генрих Шварцкопф отасининг кабинетида экан. Лекин уй ходимаси Вайсга ёш хўжайин уни кутаётганини айтди. Вайс Генрихни афтода бир алфозда кўраман, деб ўйлаган эди, бироқ у ёш Шварцкопф отасининг қоғозларини диққат билан тартибга келтириб, уларни икки қатта-кон чарм чамадонга жойлаётгани устидан чиқди-ю, ҳайрон бўлди. Генрих Иоганига қўл бермай, деди:

— Мен кетялман. Амаким телеграмма бериб, ўзим кутиб оламан деди.— Унинг юзи оқарган, лекин унда қайғудан кўра қандайдир ги-

жирлик, дарғазаблик ифодаси кўпроқ эди. Сўнгра у гап орасида сўради:— Мени кузатиб боришга тайёрмисан?

Вайс бош ирғади. Кейин қўшиб қўйди:

— Шу шарт биланки, агар крейслайтер Функ жаноблари жўнашимга қоғозларни тўғрилаб берсалар.

— Функ мен нима десам шуни қилади,— қатъий қилиб деди Генрих ва жаҳл билан қўшиб қўйди:— Бу киши билан ҳали гестапо шуғулланади. Амаким шундай деб ёзибди. Отам Латвиядан кетиб қолмасин деб, НКВД агентлари суиқасд уюштириб қўйганини у билиши керак эди. Отамни қутқариб қолиш учун ҳеч қандай чора кўрмаган. Функнинг совет агенти эканлигига ишончим комил. Унинг ўзи отангизнинг ўлимида мен ҳам ўзимни айбдор ҳис қиламан, деб айтди. Қизилларга Совет мамлакатини ташлаб кетишга аҳд қилган немисларни қўрқитиб қўйиш керак эди. Улар кимни қурбон қилмоқчи бўлиб юрганларини Функ гўё билмай қолганимиз.

— Функ анчадан бери шубҳа қилиб юрарканми?

— Буниси билан менинг нима ишим бор? Менга ўз оғзи билан айбини бўйнига олгани етарли. Ҳали қилмишидан қон қақшайди у.

Хонага Берта Гольдблат кириб келди. Генрих унга бошдан-оёқ бир разм солди-да:

— О! Сенга қора кийим жуда ярашаркан!— деди.

Қиз ўзини бу сўзларга ақамият бермагандай кўрсатиб, тўғрироғи, уларга эътибор бермай, узунчоқ, нозик бармоқларини Генрихнинг елкасига оҳиста теккизди-да, деди:

— Отамнинг юрак ўйноғи тутиб қолди. Келолмагани учун узр айтди.— Кейин қора қўлқопларини ечаркан, деди:— Мени Москвада концерт беришга таклиф қилишди, лекин рози бўлмадим.— У нима учун рози бўлмаганлигини билдириб қўймоқчидай кўзларини ерга тикди:— Бошингга шундай кулфат тушган бир пайтда, Генрих!..

Генрих елкасини учирди.

— Яҳудийлар — Москвага! Немислар — Берлинга!— Вайсга ўгирилиб қаради ва кўзлари билан Бертага ишора қилиб, сўради:— Қараб тўймайсанми? Унга қора кийим ярашаркан? Аммо Берлинда немисга мотам тутиб, қора кийинган жуҳуд қизларни кўрмайсан.

Берта бошини мағрур кўтарди.

— Худди шундай, Берлинда ҳам сизлар қатл қилинаётган яҳудийларга мотам тутган немис қизларини кўрмайсиз...

— Фашистлар қатл қилаётган,— қўшиб қўйди Вайс.

— Келинглар, яхшиси ичайлик,— шаштидан тушиб, таклиф қилди Генрих ва қадаҳларга вино қуя туриб, ташвишли бир оҳангда деди:— Отангнинг бетоб бўлиб қолганлигидан жуда хафаман, Берта. Аммо унга катта бир илтимосим бор эди, виждонли одам сифатида у буни рад қилмайди, деб ўйлайман. Шу боисдан илтимосимни сенга айтиб қўя қоламан. Уйингизда отамнинг ишига алоқадор айрим қоғозлар бор. Уларни менга қайтариб беришларини сўрайман, иложи бўлса шу бугуноқ.

— Аммо отанг мен билан эмас, отам билан бирга ишлашган. Дадамнинг ўзи айтмаса, қайси қоғозлар сенинг отангникилигини мен қайдан биламан?

— Бу... Функнинг маслаҳатими?— сўради Вайс Генрихдан.

Генрих тил ямлаб қолди. У ёлғон сўзламасди. Гапни четга бурди:

— Отамга тегишли бўлган нарсалар менга ворис сифатида қайтарилишини талаб қилишим мумкин эмасми?

— Менимча, буни кўпроқ Функ талаб қилаётганга ўхшайди,— деди Вайс.

Генрих Иоганнга еб юборгудай бўлиб қаради, аммо у бунга парво қилмай, тушунтирди:

— Крейслейтер жаноблари бу ерлик немисларнинг барча ишлари билан маълум даражада шуғулланиши керак — бу табиий. Хоҳласанг, — дея таклиф қилди у сўнгра, — мен фрейлейн Бертага қоғозларни аниқлашда ёрдам бераман. Чунки отангнинг хатини яхши танийман, бундан ташқари, у киши менга майда-чуйда чизма ишларни ҳам топшириб турардилар.

— Майли, — рози бўлди Генрих.

Берта енгил нафас олди.

— Иоганн менга ёрдам берса янаям яхши.

Шу пайт телефон жиринглаб қолди. Вайс трубкани олиб, Генрихга узатар экан деди:

— Профессор Гольдблат.

— Ҳа, — деди Генрих, — қулоғим сизда. Ҳа, ворисликнинг бутун ишлари юзасидан хабардор бўлиб туриш учун крейслейтерга мен розилик бергандим. Йўғ-э, қулоқ солдинг... Қулоқ солсангиз-чи, менинг гапимга! — У талмовсираган ҳолда меҳмонлар томон ўтирилди.

Бертанинг ранги ўчиб, ўрнидан турди. Вайс эса янгигина ботинкасига тикилганича оҳиста деди:

— Назаримда, марҳум жаноб Шварцкопф Функли сира ёқтирмасди, шу сабабдан ўз ишлари ҳақида бу кишининг қайғуриб юрганлигини билса, ҳайратга тушган бўларди.

Берта титраб, қалтироқ овоз билан деди:

— Мен жуда ачинаман, Генрих. Жуда. Мен боришим керак. — Шундан сўнг қиз совуққина бош силкиб, чиқиб кетди.

— Кузатиб қўй, — илтимос қилди Генрих.

Вайс Бертанинг ортидан чиқди. Қиз индамай, тез-тез одим ташлаб борарди.

— Унга бир нарса бўлганми? — Вайсга қарамай сўради у.

Вайс елкасини қисди.

— Ҳозир уни Рудольф Шварцкопф ёқтирмайдиган одамлар ўраб олган.

— Аммо дарров шунчалик ўзгариб кетиш мумкин эмасдир, ахир.

— Сиз уни севасизми?

— Ҳа, Генрих менга ёқади. Лекин мен унга ҳеч қачон ошиқи беқарор бўлган эмасман.

— У-чи?

— Сиз уни мендан кўра яхшироқ биласиз. Кечирасиз, мен таксига тушмасам бўлмайди. Уйда тинтув кетаётганлигига аминман. У ерда немис уюшмасидан келган аллақанақа одамлар бор. Бу отамга ўлган устига чиқиб тепгандай бўлиши мумкин.

— Тезлик билан ҳукумат одамларига хабар қилсангиз бўлмасмикин? Жуда бўлмаганда, гувоҳликка ўтишармиди?

— Мана, сиз гувоҳ бўла қоласиз.

— Бўлмайди, — шошилиб деди Вайс, — крейслейтер жаноблари менинг бу ердан жўнаб кетишимга тўсқинлик қилишлари мумкин, ин-наикейин...

— Сиз ҳам анавиларга ўхшаб кетяпсиз, Вайс. Сиздан ҳам кўнглим қолди. Мени холи қўйишингизни сўрайман. — Шундан сўнг Берта кўчанинг нариги бетига ўтиб кетди.

Вайс Шварцкопф ёнига қайтди.

Генрих сўради:

— Ҳўш?

— У сендан буни кутмаган экан.

— Уйнинг нима деб ўйлаётганини эмас, мен ҳақимда сен нима дейсан деб сўраяпман.

Вайс креслога ўрнашиб ўтириб олди, сўнг тамаки тутатиб, деди:

— Сен ишнинг кўзини билмабсан. Агар отангининг қоғозлари ҳақиқатан ҳам қимматли бўлса, уларни профессордан ўзинг бориб олишинг керак эди. Германияга олиб кетиб, у ерда биронта фирмага сотардинг.

— Ҳў-ҳў! Сен жуда режали фикр қиладиган бўлиб қолибсан-ку. Мен ўзимни пасткаш бир одамдай тутганимга эса диққат ҳам қилмайсан.

— Мен айтдим-ку, сен Функнинг йўл-йўриғи билан иш тутибсан, отанг эса, уни ҳатто назарига ҳам илмасди. Бўлган гап шу. Бундан ташқари, сен Берта билан гаплашгандай қилиб сўзлашишга мен ҳали ўзимда олий ирқ ҳисси етарли эмас, деб ўйлайман.

— Сен жуҳудларни яхши кўрасанми?

— Бертани мен эмас, сен яхши кўрасан.

— У тўғрида ана истеъдод, ана шуҳрат, деган гапларни эшитиш жонимга тегди! Мен бўлсам...

— Нима?

— Одний, хашаки одамман.

— Бўлмаган гап. Агар сен отангининг изидан борсанг, ҳаётда ҳақиқий ўрнингни топасан. Бу ишда сенга профессор Гольдблатнинг ёрдами тегиши мумкин эди.

— Қандай қилиб?

— Бу тўғрида сенга Вилли амакинг ҳеч нарса демадими?

— Тўғри, у ёзган эди... агар Гольдблат Германияга кетишга рози бўлса, унга нуфузли яҳудий деган унвон беришар экан ва у хавф-хатарсиз бемалол ўз ишини давом эттиравериши мумкин бўларкан. Лекин отамнинг бошчилигида.

— Демак, профессорнинг қизи билан уришиб қолганингни эшитиб, амакинг хафа бўладиган бўлибди-да.

— Унинг нима иши бор?

— Нега иши бўлмасин. Сен қизини йўлдан уриб, фойдали бир одамнинг Германияга боришига кўмаклашган бўлардинг. Шунда ўз жиянининг бу ишидан Вилли амакининг ҳам боши осмонга етарди.

— Нима, мени чиндан ҳам аблаҳ деб ўйлайсанми?

— Қўй-е, нега энди? Рейхга қимматбаҳо яҳудий керак экан, демакки, рейх маъқуллайдиган ишни қилиш керак.

— Сен қандайдир ўзгариб қолдинг, Иоганн. Бунинг сабаби нима?

— Сен ҳам. Балки икковимиз ҳам нациларга ўхшаб фикр қила бошлаганимиздан шундай туюлаётгандир.

— Аммо ҳозир айтган гапларинг ифлос гаплар.

Вайс елкасини қисди.

Генрих ўйга толди. Кейин сўради:

— Демак, сен менга бу ердан кетмаслигини ва профессор Гольдблатнинг куёви бўлмаган тақдирда ҳам, шогирди бўлятини маслаҳат берасанми?

— Сенга Функ бу ҳақда нима деди?

— У бу ердан иложи борица тезроқ жўнашга қистаяпти.

— Шунақа экан, сенга бир илтимосим бор: мени ўзинг билан бирга олиб кетишингни Функка айтиб қўй.

— Бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас. Қандай тўсиқлар бўлиши мумкин?

— Аммо унга албатта айтиб қўйгин-да.

— Сенсиз бу ердан кетмайман,— деди қатъий Генрих,— сен ҳозир

менинг бирдан-бир яқин одамимсан.— У жилмайиб қўйиб, давом этди:— Қизиқ, танишганимизга атиги бир неча ой бўлди-ю, сен менга энг яқин, ажойиб дўстимдай бўлиб қолдинг.

— Раҳмат, Генрих,— деди Иоганн.

Генрих Вайснинг қўлини сиқди-да, бир оз пайсалланиб тургач, уни кучоқлади...

Иоганн Вайс эрта билан ҳар доимгидай минутини минутига тўғри-
лаб, машинани эшикка рўпара қилиб турди.

Функ гаванга қараб юришни буюрди.

Охирги муҳожирлар темир йўл билан жўнашлари керак эди. Шунга қарамасдан, Функ ўзига олдин берилган рухсатномадан фойдаланиб, ҳар куни Рига портига борар, кема тўхтайдиган жойларни кезиб чиқар ва Вайдан ўзини порт иншоотлари олдида суратга олишни сўрар эди.

Уриндиққа ёнбошлаб олгач, Функ маъқуллаб деди:

— Саранжомлик ва пухталиқ — немиснинг ўзига хос фазилати. Сен кеча кечқурун Генрих Шварцкопфнинг олдида бордингми?

— Бордим, крейслейтер жаноблари.

— Яна ким борди?

— Профессорнинг қизи.

— Вақтни яхши ўтказдингларми?

— Берта билан Генрих уришиб қолишди.

— Сабаб?

— Генрих ирқий устунлигини унга намойиш қилди.

— Болакай ўсяпти. Профессор қўнғироқ қилганда ўша ердаминг?

— Ҳа, крейслейтер жаноблари.

— Профессор билан гаплашгандан кейин Генрихнинг таъби тирриқ бўлгандир?

— Йўқ, крейслейтер жаноблари, мен буни пайқаганим йўқ. Аммо у қаттиқ ҳаяжонланди.

— Нега?

— Тахминимни айтсам бўладими?

Функ бош ирғади.

— Рудольф Шварцкопф профессорнинг бошчилигида ишларди. Шундай экан, Генрих Шварцкопф отамнинг профессор билан биргаликда қилган муҳим ишлари рейх учун йўқолиб кетмасин, деб ўйлаган бўлиши мумкин.

— Генрих кўз ўнгимизда ўсиб борапти,— маъқуллади Функ.— Аммо бу фақат унигина эмас, бизни ҳам ташвишлантиряпти. Бироқ Гольдблатнинг қизи уйга Совет ҳокимиятининг вакиллари бўлмиш латинларни бошлаб келди, улар қоғозларни олишга ижозат беришмади. Биз норозилик билдириб ўз консулимизга мурожаат қилдик.

— Консул, албатта, Шварцкопфнинг ҳамма қоғозлари ворисга қайтариб берилишини талаб қилади.

— Ҳа, албатта. Аммо биз отасига бутунлай тегишли бўлмаган нарсаларни ҳам Генрихга қайтариб берилишини кўзда тутган эдик.

— Энди бунинг иложи йўқми?

— Биз,— деди хўрсиниб Функ,— бу имкониятдан маҳрум бўлганга ўхшаймиз.— У ўз шоферига назар солди.— Сен менга Генрих тўғрисида ҳозир гапирганингдай бор гапларни айтиб бероласанми?

— Жоним билан, крейслейтер жаноблари.

— Гарчи ўзинг истамасанг-да, бундан кейин ҳам, шундай қилишнинг керак.— У жим бўлиб қолди.— Сен Генрих билан бирга Германияга жўнайсан. Биз шунга қарор қилдик. Маъқулми?

— Ҳа, крейслейтер жаноблари. Мен Генрихга ишониб кетяпман, унинг амакиси ички қисмларга жойлашиб олишимга ёрдам бериши мумкин. Одамнинг дарров фронтга жўнаб кетгиси келмайди.

Функ илжайди:

— Мен билан очиқчасига гаплашяпсан. Бу ишинг маъқул! Бўлмаса, нега сен Генрих билан бунчалик тотувсан деб тушунолмай юрардим. Бу одамда шубҳа уйғотарди.

Функ гаванда порт ишчилари билан саломлашаркан, муштумини юқори кўтариб:

— Рот фронт!— деди.

Аммо ҳеч ким унга жавоб бермади. Риганинг порт ишчилари Функнинг қандай одам эканлигини яхши билишарди.

Латвияда яшовчи ўн мингларча немисларнинг бошқарув органлари: «Дойч-балтише фольксгемайншафт»—«Немис-болтиқ халқ уюшмаси» бор эди. Бу уюшманинг статистика, маориф, спорт, қишлоқ хўжалиги ва бошқа шунга ўхшаш бўлимлари бор эди.

Статистика бўлими барча немисларни турар жойига қараб рўйхатдан ўтказарди. Шу мақсадда мамлакат «Дойч-балтише нахбаршафтен» деган районларга бўлинган эди.

Фермер немислар сийрак жойлашган чекка жойларда бир нахбаршафт областга, Рига, Либаве сингари шаҳарларда эса районга тўғри келарди. Район бошлиғи нахбаршюрер деб аталарди. Беш-олтита район бир бўлиб — зона, яъни крейсни ташкил этар, бунинг бошида крейслейтер турарди. Қимда-қим ташкилотга аъзо бўлса, аъзолик ҳақини тўлаши керак эди. 1939 йилнинг сентябрида ватанларига қайтишни истаган немисларнинг кўчиши бошланган чоғда, Немис-болтиқ халқ уюшмаси бу ишга раҳбарлик қилишни ўз зиммасига олди. Кўчиш режаси ишлаб чиқилди. Ҳар бир зонага кетиш кун ва соати белгилаб берилди.

Жўнашдан бир неча кун илгари кўчувчилар қошига дураггорлар юборилар, буюм жойланадиган материаллар келтириларди. Мебелдан тортиб, бор анжомлар яшиқларга жойланиб, машиналарда гаванга олиб бориларди.

Пароходлар Германияники эди. Пассажир кемаларини «Крафт дурх фрейде»—«Шодлик оша куч сари» жамиятига тегишли немис туристик компанияси берган эди.

Белгиланган соатда кўчувчилар автобусларда гаванга келишар ва Данциг, Штеттин, Гамбург сингари шаҳарларга йўл олувчи пароходларга ўтиришарди.

1940 йилнинг ёзига келиб кўчиш асосан тугалланди — Латвияда озгинагина немислар қолишди. Булар — асосан яҳудий аёлларга уйланган ва сиёсий сабабларга кўра Германияда туришни хоҳламаган кишилар эди. Шу билан бирга сиёсий сабабларга кўра Германияга кетишни орау қилган латишлар ҳам топилди, улар жуда катта пора бериб, Немис-болтиқ халқ уюшмасига аъзо бўлиб киришга муваффақ бўлдилар.

Совет тергов органлари уюшманинг фаолиятини ўрганишар экан, айрим немислар — национал-социалистик партиясининг яширин аъзолари яна учундир биринчи бўлиб кетувчилар билан бирга жўнамаганликларини аниқладилар. Ўзларининг Латвияда бундан кейин қолишлари жуда ҳам кўчага ташданиб турмасин деб, улар қонуннинг чидаган

чизигдан чиқмайдиган, тезроқ жўнаб кетишга шошилган немисларни атай ушлаб турардилар.

Аммо бир қанча немислар жосуслик қилиб қўлга тушганларидан сўнг, Берлиндан жамоа крейслейтерларига кўчишни тезроқ тугаллаш тўғрисида кўрсатма келди. Социалистик Латвия ҳукуматида буларнинг хатти-ҳаракатига нисбатан туғилган асосли шубҳа устига бундан кейин ҳам кўпроқ шубҳа уйғотмаслик учун Берлин ўзининг ояқ айроқчиларини олиб кетиш мақсадга мувофиқроқ бўлади деб топди шекилли.

Аммо шу пайт ҳалиги қонунга хилоф иш қилмайдиган немисларнинг, — булар орасида Рудольф Шварикопф ҳам бор эди, — кичикроқ бир қисми Латвияда қолишга қарор қилди. Уюшма бошлиқлари айроқчиларнинг фош бўлишига йўл қўйганликлари учун рейхдан роса адабларини еишларини билишар эди. Энди бўлса устига устак, бир қанча немислар юртларига қайтишдан воз кечиб ўтирибдилар!

Террордан мақсад бўйсунмаганнынг жазосини бериш, иккиланиб юрганларни эса огоҳлантириш эди.

Тергов органларининг ходимлари буни яхши тушунишарди. Аммо тахмин этилган жиноятчиларни қўлга олишнинг ҳозирда имконияти йўқ эди. Икки давлатнинг ўзаро битимига мувофиқ немис аҳолиси Латвиядан ҳеч бир тўсиқсиз чиқиб кетиши керак эди. Битимни бузиш дипломатик чигалликлар туғдирарди. Функ ва унинг яқин ёрдамчиларига қарши эса ҳозирча бевосита ҳеч қандай далил — асос йўқ эди.

3

Иоганн Вайс устакхонадаги фанер билан ўраб қўйилган ўз ҳужрасига қайтганда, бу ерда юкларни олиб кетиш учун ёрдамчи ишчи билан бирга келган нахбарнфюрер Папкени кўрди. Вайс жилмайиб саломлашди ва илтифоти учун Папкега ташаккур айтди.

Пол устида китоблар уюлиб ётар, уларнинг ичида бетларига қоғозлар қўйиб ташланган Гитлернинг «Майн кампф» китоби ҳам бор эди.

Папке семиз қўллари билан китобни оларкан, деди:

— Бу елкангда қўнқайиб турган каллангнинг дурустгина ишлашига кўркам далолатдир. Бироқ немисга бутун ҳаёти давомида ҳамроҳ бўлиши лозим бўлган яна бир китоб бор. Негадир уни кўрмаётибман.

Вайс тўшагининг остидан Инжилни олди-да, уни индамай Папкега узатди.

Папке китобни варақлаб кўриб, деди:

— Бироқ бу муборак китобни ҳам зехн солиб ўқиганинг билинмаётибди.

Вайс елкасини қисди:

— Маъзур тутинг, нахбарнфюрер жаноблари, аммо биз немис ёшлари учун Муборак китоб қандай табаррук бўлса, фюрернинг таълимоти ҳам шунчалик табаррукдир. Еки сиз буни маъқул топмайсизми?

Папке қовоғини солди.

— Сен буни чегарадан ўтишинг ҳамон, биринчи учраган гестапо-чига ётказиш ниятидасан шекилли?

Ригадаги барча немисларга, шу жумладан, Вайсга ҳам нахбарнфюрер Папке гестапонинг эски ходимларидан эканлиги маълум эса-да, (Папкенинг ўзи ҳам буни яширмасди), Иоганн хафа бўлгандай эътироз билдирди:

— Папке жаноблари, сиз гестапо ҳақида менда ғалати тасаввур туғдирмоқчи бўлиб бекор уриняпсиз. Бироқ, мабодо, рейхга бирон-бир фойда келтиргудай хизматга лойиқ деб топсалар, мен бу юксак ишонч-ни қўлимдан келганча оқлашга ҳаракат қиламан.

Папке паришоқ тингларди. Кейин гуё бу гапларнинг ўзига ҳеч бир қизиғи йўқдай, бепарвогина сўради:

— Айтмоқчи, Генрих Шварцкопфнинг ишлари қалай? Отасининг барча қоғозларини ололдим?

— Сиз Шварцкопфнинг шахсан ўзига тегишли бўлган қоғозларни сўраяпсизми, ё умуман ҳамма қоғозларини? Профессор Гольдблатдан олиш мумкин бўлган барча қоғозларини демоқчиман,— қайтарди у атай.

— Шунга ўхшашроқ,— деди Папке.

Вайс хўрсиниб, қўлларини ёзди.

— Афсуски, бунда юридик қийинчиликлар рўй берган — Генрихдан шундай деб эшитдим.

— Энди у нима қилмоқчи?

— Менимча, ҳозир Генрих амакиси Вилли Шварцкопф билан тезроқ кўришишни ўйлайти. Бошқа ҳеч нарсага қизиқмай қўйган.

— Яхши бўлмабди,— норози бош чайқади Папке.— Яхши бўлмабди!— Яна қўшиб қўйди:— Афсуски, биз унга қаттиқроқ гап айтолмай-миз. Амакиси билан ҳисоблашишга тўғри келади.

Вайс иккиланиброқ деди:

— Меъимча, штурмбанфюрер аввал Генрих бу ерда қола қолсин деган ниятда эди.

— Нега?

Вайс кулимсиради.

— Рейхга бирон жиҳатдан фойда келтириш учун бўлса керак-да.

— Бўлмаган гап, бунақа ишга Генрихнинг бутунлай ўқуви йўқ,— жаҳли чиқиб тўнғиллади Папке.— Бунақа ишларга уддабурон киши-лар тайинланганлиги менга маълум.— Кейин хафа бўлиб деди:— На-ҳотки, биз танлаган одамлардан штурмбанфюрернинг кўнгли тўлмаган бўлса?

— Бундан хабарим йўқ,— деди Вайс ва муғамбирона сўради:— Сиз танлаган одамлар ҳақида Вилли Шварцкопф қандай фикрда эканлигини Генрих билиб бермасмикин?— Сўнг шошиб фикрини ойдин-лаштирди:— Мен бунини Функ жаноблари Генрихга қандай таъсир ўтка-заётганлигини билганим учун айтяпман. Ўзингиз биласизки, Функ сизни кўпда ёқтиравермайди, агар бошингизга бирон фалокат тушса, бундан у куйиниб юради, деб ўйламанг.

— Биламан,— қовоғини солиб деди Папке, кейин кутилмаганда жилмайиб, очик юз билан сўзлади:— Мана кўряпсизми, болакай, биз ҳали рейхга борганимизча йўқ, рейх олдидаги ўз бурчимизни адо этиб ҳам улгурмадик, аммо ҳалитдан бир-биримизнинг пайимизни қирқинш ҳаракатига тушиб қолганмиз. Яна нимага дегин? Ҳамма, ҳатто баъзи бир тиши лиқиллаб қолганлар ҳам, иложи борича каттароқ луқмани жиғилдонига уришни жаёл қилади.— Папкенинг чехраси янада майин-лашди.— Тўғриси айтсам, бошда мен сени ёқтирмай юардим. Бун-га айрим сабаблар бор эди. Аммо ҳозирги гапларинг билан кўнглим-даги шубҳаларни тарқатиб юбординг.

— Жуда чатоқ бўлибди-да, нахбарифюрер жаноблари.

— Нега энди?

— Сизнинг ишончингизни нега аввалроқ қозонмадим, деб ачинап-ман.

— Ўзингдан кўр.

— Ахир, Папке жаноблари, менинг гуноҳим нима ўзи?
— Жўнашга қарор қилгунингча узоқ иккиланиб юрдинг.
— Аммо, Папке жаноблари, мен Рудольф Шварцкопфнинг қўлида ишлаб топадиган пулимни йўқотгим келмай юрган эдим. Ҳақни эса у жуда яхши тўларди.

— Тўғри, сенинг Шварцкопф билан қилган ҳисоб-китобингни текшириб кўрдик. Уникида дурустгина пул ишларкансан. Шундан сўнг нима сабабдан жўнаш-жўнамаслик масаласини Шварцкопфларга боғлаб қўйганлигинг бизга аён бўлди.

— Мен дурустроқ ишлаб олмоқчи эдим. Ўз юртимизга борганда гадо бўлиб юраманми?

Папке кўзларини қисди:

— Биз омонат пули дафтарчангни текшириб кўрдик. Кетишга ариза бермасингдан олдин ҳамма пулингни кассада олган экансан. Йиққан пулингни ҳам тўғри харжлабсан. Буниси ҳам менга маълум. Сен режали одамсан. Бу ишинг яхши. Мен суҳбатимизнинг фойдали бўлганидан хурсандман. Аммо кетиладиган кунни сен билан айрим нарсалар ҳақида яна сўзлашиб олсак ажаб эмас.

— Хизматингизга тайёрман, нахбарифюрер жаноблари.— Вайс ботикаларини бир-бирига уриб таъзим қилди.

Папке ҳалиги тунд башара, ҳарбийлиги аниқ кўриниб турган юк жойловчи одам ҳайдаб келган мотоциклнинг коляскасига тушиб жўнаб кетди.

Вайс каравотга ҳорғин ўтирди-да, нахбарифюрерни устахона дарвозасига қадар кузатиб қўйгунча юзидан армаган ялтоқи, итоаткорона ифодани сидириб ташламоқчи бўлгандай кафтлари билан бетини ишқади. Кафтларини олганда, унинг юзида бениҳоя ҳорғинлик, маъюслик акс этиб турар, унга ташвиш-тахликанинг уқубати соя солгандай эди.

Шундан сўнг Вайс уюлиб ётган китобларни («Майн кампф» ва Инжил шулар орасида эди) оёғи билан похуш нари суриб, тахта столча ёнига ўтирди. Хужра иссиқ бўлишига қарамай, унинг устида турган плиткани ёқди. Шу пайт устахона томондан оёқ товушлари эшитилди. Вайс ўрнидан тезгина туриб, устахонага чиқди. Бу ерда уни қора ёмғирбоп плаш кийган, ёши хийла ўтиб қолган киши — велосипедини яқинда ремонтга берган киши кутиб турарди.

Вайс машина эртага тахт бўлишини айтди.

Аммо ҳалиги одам кетавермади. У Иоганнга диққат билан назар солар экан, деди:

— Мен сизнинг отангизни танирдим, у киши медикмиди?

— Ҳа, фельдшер эди.

— Ҳозир қаерда?

— Ўлган.

— Анча бўлдимми?

— 1926 йилда.

— Уни қаерга дафн қилишган?

— У терлама билан оғриб ўлди. Госпиталда эпидемиянинг олдини олиш учун ўлганларни ёқишар эди.

— Аммо ҳар ҳолда отангизни салча бўлса ҳам эсласангиз керак?

— Ҳа, албатта.

— Мен уни яхши танирдим,— деди ҳалиги одам ўйчанлик билан.— У ўлгандай кашанда эди. Фақат, у нима чекарди, трубками, ё сигара шуниси хаёлимдан кўтарилибди.— Кейин сўради:— Отангиз нима чекарди, менга айтиб беролмайсизми?

Иоганн фельдшер Вайснинг ўзи кўрган ҳамма суратларини эслашга ҳаракат қилганча, сўз тополмай гангиб қолди.— Суратларни биронта-

сида ҳам унинг на трубка ва на сигара тутатган ҳолда тушганини эслай олмади.

Ҳалиги одам жиддий туриб деди:

— Ҳа, эсладим: у каттакон трубка чекарди. Уйингизда осиб қўйилган оилавий суратга у ана шу трубка билан тушган эди.

— Сиз янглишяпсиз, отам медик эди ва у доимо менга чекиш соғлиққа эриш етказидади, деб уқтирарди,— кескинлик билан жавоб қайтарди Вайс.

— Чамамда, сиз ҳақ кўринасиз,— унинг гапига қўшилди ҳалиги одам.— Кечирасиз. Демак, эртагача.

Вайс уни эшиккача кузатиб қўйди, устахонани ёпиб кўчага чиқди. Қош қорайган, шивалаб ёғаётган ёмғир қоронғида кўзга чалинмасди. У порт тарафга қараб кетди, лекин унга етмасдан ён кўчага бурилди, ифлос зиналардан тушиб, подвалда жойлашган «Марина» пивоҳонасига кирди.

Муъжазроқ столга бориб ўтиргач, кельнердан қора пиво, картошка садат, қарам қўшиб пиширилган чўчқа гўшти сўради.

Портда ишлайдиган латишлардан уч йигит келиб Вайснинг ёнидаги бўш жойларни эгаллашди. Улар хийлагина кайф қилишган эди, шунга қарамай, яна ароқ ва пиво сўрашди. Улар Вайсга сира эътибор бермай, ўзларининг ниҳоятда ҳаяжонга солган масала устида баҳслашишни давом эттирмоқда эдилар.

Гап Совет Интифоқи билан Германия ўртасида тузилган сулҳ шартномаси устида борарди. Совет қўшинлари ҳозир янги чегарада турган бўлса ҳам,— дейишарди ишчилар,— мабодо, Гитлер Сталинни алдайдиган бўлса, Қизил Армияга ёрдам бериш учун Латвия ишчиларидан кўнгилдан ҳисмлар тузиб қўйиш лозим. Ишчилар Гитлернинг Латвияга ҳужум қилиши турган гапдай баҳслашишар, гарчи, латишларнинг ҳаммаси ҳали Совет ҳокимияти томонида бўлмаса-да, лекин уларнинг кўпчилиги немисларга қарши жанг қилади, чунки буржуазия Латвиясида немислар гўё ўз мустамлакаларида юргандай тутиб, одамларнинг жонига тўккан дейишарди. Биргина шунинг ўзи учуноқ, немислар томонидан узоқ йиллар мобайнида душманчилик, босқинчиликдан бошқа нарса кўрмай келган халқни қуроллантирса ёмон бўлмасди. Қотмагина, мўйна куртка кийган, пакана бир латиш бошқа ўртоқларига аввало, ҳатто партия сафларида ҳам текшириш ўтказиб, Ульманиснинг фашист ҳукумати даврида иккиланиб юрганларни аниқлаб, уларни партиядан ўчириш керак, деб эътироз билдирарди. Ҳаммани, шу жумладан, ишчиларни ҳам текширишдан ўтказмагунча, кимга ишониб, кимга ишонмаслик кераклигини билиб бўлмайди, дерди у.

Мўйна куртка кийган латиш ўзига ҳамфикр ахтараркан, кўзи Вайсга тушиб, сўради:

— Менга қара, йигит, бу хусусда сен нима деб ўйлайсан?

Вайс пайсалланиб турди, кейин унинг жавобини жон деб эшитишни кутган ишчиларнинг кўзига бақрайиб туриб, сурбетлик билан дона-дона қилиб деди:

— Гапларинг тўғри,— дея мўйна куртка кийган латиш томонга бош сидкиди у.— Ишчи синфига ишониб бўлармиди? Аввал уни текшириш керак. Аммо сиз, латишлар, бир-бирларингизни текшириб бўлгунларингча, биз, немислар келиб, бу ерда ўзимизнинг янги тартибларимизни ўрнатиб қўямиз.

Шундай деди-ю, стол устига пул қўйиб, ўрнидан турди-да, эшикка томон юрди.

Мўйна куртка кийган киши дўппослайман деб, Вайсга томон ташланган эди, ўртоқлари ушлаб қолишди. Улардан бири деди:

— У сени тўғри тушунди, сен айтган гаплар бизга эмас, немисларга қўл келар экан. Буни қара-я, анави немис, афтидан, гитлерчига ўхшайди, сенинг фикрингни рад этмай туриб, сени эмас, сенга қарши бизнинг ёнимизни олди.

Пивохонадан чиқиб, Вайс гаванга қараб кетди. Ёмғир авж олган эди. Қимдир асфальт йўлда яланг оёқ чилп-чилп қилиб юргандай овоз эшитиларди. Қема тўхтайдиган жойларнинг бетон тўсинларига демига суви гувиллаб уриларди. Алифланган дағал сариқ зўйдвестка кийган балиқчилар бензин билан ёнаётган чироқлар ёруғида тутилган балиқларни каттакон ясси саватларга ағдарардилар. Бу ерда қўш отли араваларда келган олибсотарлар уймалашиб юришарди. Вайс турли-туман юклар жойланган тим тагига кириб ёмғирдан беркинди.

Унинг ёнига эскигина тиролча шляпа кийган, миқти бир одам келди, одоб билан ярғоқ бошидан шляпасини кўтарди ва соат неча бўлди, деб сўради. Вайс соатига қарамай жавоб берди:

— Етти минути кам.

Ҳалиги одам ҳам соатига қарамасдан, негадир, ҳайрон қолди:

— Буни қаранг-а, меникида ҳам роппа-роса ўзи!— Кейин Вайсга қўлтиқлаб, бу ердан нарироққа олиб кетаркан, шикоят қилди:— Гриппни кўзгайдиган кун бўляпти. Мен бундай кунларда касалингни олдини олиш учун кальцекс ичиб тураман. Мени Бруно деб атаверинг.— Вайсга кўз қирини ташлади.— Сизнинг хизматингизга тайёрман.— Қатъий деди:— Афтидан, сизга менинг марҳума қизим билан таниш эканлигингизни, унинг кетидан юрганлигингизни эслатиб ўтиришининг ҳожати бўлмаса керак, мен ҳам сизни куёв деб аташга рози эдим, аммо шаҳар бошқармасидан мени ножўя ишларим учун ҳайдашганидан сўнг...

— Мени яна бир синовдан ўтказмоқчимисиз дейман?— ижтимоий сўради Вайс.— Биттасидан ўтгандим шекилли.

— Ундай эмас!— эътироз билдирди Бруно. Аммо яна ўз сўзига ўз қарши чиқиб, деди:— Дарвоқе, шундай бўлса нима қилибди? Сиз бундан ранжияпсизми? Мен бўлсам сира ранжимамайман.— Кейин сўради:— Конфет берайми? Ширинлик асабларга жуда яхши таъсир кўрсатади.

Вайс қовоғини солиб сўради:

— Рудольф Шварцкопфнинг архиви нима бўлди?

Бруно кўзини ерга тикди ва саволга жавоб бермай, қизиксиниб сўради:

— Сиз фаоллик қиламан деб кўрсатмадан четга чиқиб кетмаяпсизмикин?— Кўзини ердан узиб, паға-паға бўлиб сузиб бораётган булутларга нохуш тикилди у. Сўнг зерикарли қилиб деди:— Сизнинг ўрнинида бўлганимда, Шварцкопфнинг ҳужжатлари билан танишиб чиқишга бунчалик шошилмаган бўлардим. Функ жанобларига бу ёқмаслиги мумкин. Сиз кўрсатмани буздингиз. Мен буни расмий суратда қайд қилиб қўйишга мажбурман.

— Мен ўйловдимки...— ўзини оқламоқчи бўлди Вайс.

— Ҳаммаси тушунарли, азизим, нима деб ўйлаганингизни билдирман,— оқ кўнгиллик билан унинг гапини бўлди Бруно.— сиз Генрих воситасида Вилли Шварцкопфдан айғоқчилар рўйхатини аниқлашни Папкега таклиф қилганингизда деярли тўғри йўл танлаган эдингиз. Папке — қип-қизил аҳмоқ, сиз буни тўғри тушунгансиз. Бироқ унинг аҳмоқлигини ҳамма нарсадан шубҳаланиб юриши босиб кетди. Унинг сиз назардан қочирган кучли томони шу. Сиз яна Папке — хашаки гестапochи эканлигини, ҳалигиндақа муҳим рўйхатдан эса фақат гестапонинг йирик арбобигина хабардор бўлиши мумкинлигини назардан қочиргансиз. Папке ҳам, Функ ҳам бундай рўйхатнинг ҳатто яқинига йўлатилмайди. Бошқача бир одамлар бор, ҳа, тамомидан бошқача...

Бруно Вайсга қараб меҳрибонлик билан жилмайди.— Аммо сиз хафа бўлиб юрманг, Мен сиздан тажрибам ва унвоним билангина эмас, ёш жиҳатдан каттаман.— Бир оз сукут қилгач, қўшиб қўйди:— Амин бўлингки, бизнинг фаолиятимиздаги энг мураккаб нарса бу бир мақсадга интилиб, унга оғишмай амал қилишдир. Яна шуни ҳам унутмангки, сизга йўл кўрсатиб турган одамлар, ҳали ҳаёлингизга ҳам келмаган жуда кўп ҳоллардан етарли хабардордирлар. Асосий мақсадга етиш учун кўпинча шу йўлда дуч келган, майли, ҳатто ғоят қимматли бўлсин, баъзи бир бошқа нарсалардан воз кечиш керак бўлади. Гапларим тушунарлими?

— Шундоқ,— қўшилишди Вайс.— Жоиз гап айтдингиз, мен бош-ке-тига қарамай иш тутиб, кўрсатмани бузибман, ҳайфсанингизни қабул қиламан.

— Қўйинг-е!— кулимсиради Бруно.— Иш ҳайфсангача бориб тақалладиган бўлса, одам четга чиқиб, унинг ўрнига бошқаси келади. Мен шунчаки, тажриба алмашув тариқасида дўстона маслаҳатларимни айтдим.— Кейин эснаб, шикоят қилди:— Биласизми, мен парҳезда юрган одамман, бу ерда эса қандайдир кучли овқат еб қўйибман. Мазам қочиб турибди. Чўчка гўшти мижозимга тўғри келмайди.

— Меникида дам олиб, дори-пори қилсангиз қандоқ бўларкин?

— Қўйинг-е, Иоганн!— таънаомуз қилиб деди Бруно.— Бир неча ойлик айрилиқдан кейин, биз вокзалда бўлажак учрашувдагина кўришамиз. Ҳа, айтмоқчи,— мамнун ҳолда деди Бруно,— мен Германияда пиёда қисмлар хизматидан озод қилинсам керак, бизнинг поликлиника-миз врачлари соғлиғимни бу хизмат учун мутлақо яроқсиз деб топдилар. Қўнғилимдагидек бўлди бу. Жуда нари борганда, фронт орқасидаги армия канцеляриясида хизматга қўйишар, бунга эса мен қаршилик қилмаган бўлардим. Агар сиз ўз дўстингиз Генрихга қария Бруно ҳақида бир-икки оғиз сўз айтиб қўйсангиз, жуда ажойиб бўларди.— Сўнг жилмайиб деди:— Ахир мен марҳум қизимга илакишиб юришингизга қарши бўлмовдим-ку...— маънодор қилиб таъкидлади:— Қизим Эльзанинг.

— Ҳа, Эльзанинг,— маънос қайтарди Вайс.— Унинг сочлари малла, кўзлари мовий эди, чап оёғи оқсарди — болалигида дарахтдан сакраганида лат еган экан.

— Қолипдан чиққан нусха. Аммо асл нусханинг ўзи шундай бўлгандан кейин начора?— елкасини қисди Бруно.— Кейин жиддий тусда деди:— Хўш, номаълум кишининг олдингизга боргани, отангиз ҳақида гаплашгани — машқ учун қилинганлигини фаҳмлаган бўлсангиз керак. Бугунги мана бу учрашувимиз ҳам шу жумладан.— Кейин қўл узатиб, пати осилиб қолган тиролча шляпасини кўтарди-да, мулозамат билан хайрлашди:— Яна бир карра сизга ўз ҳурматимни изҳор қилишга рухсат этгайсиз,— шундай дея у кўлмаклар узра оғир қадам ташлаб, қоронғи тунга сингиб кетди.

Тунги соат иккиларда Вайс профессор Гольдблатнинг уйи ёнидан ўтиб бораркан, бутун шаҳар қоронғига чўмган, фақат мана шу уйнинг деразаларидан биригагина чироқ ёруғи тушиб турарди. Уша томондан роялнинг майин овози эшитиларди. Вайс профессор Гольдблат уйини ўраб турган панжара олдида тўхтади-да, тамаки тутатди.

Ажиб мунгли ва ғазабнок куй оҳанглари сукунат қўйнида янада тиниқ жаранглаб, кўчанинг рутубатли тумани узра парпираб учарди.

Вайснинг хотирига бир кун Бертанинг Генрихга айтган гапи келди:

— Музыка — бу инсон ҳиссиётларининг ифодаси. Унда фақат ҳайвонларсина бебаҳрадирлар.

Генрих мийиғида қулди:
— Вагнер — буюк музикант. Аммо унинг маршлари садоси остида штурмовиклар жуҳуд хонадонларининг қулини кўкка совуриш учун саф тортиб борадилар...

Бертанинг ранги ўчди, тишини тишига босиб деди:

— Циркдаги ҳайвонлар ҳам музика чалсанг ўйинга тушади.

— Сен нациларни аблаҳ одамлар деб ҳисоблайсан-да, ҳайрон бўласанки, нима сабабдан улар...

Берта унинг гапини бўлди:

— Мен улар немис миллатидан бўлган одамлар шаънига иснод келтиряптилар, деб ҳисоблайман.

— Бироқ, — қайсарлик билан эътироз билдирди Генрих, — бошқа бирон одам эмас, худди Гитлернинг ўзи Европа устида тегирмон тоши юргизяпти.

— Европа дейилганда Совет Иттифоқини ҳам назарда тутаяптиларми?

— Ахир Сталин Гитлер билан сулҳ тузди-ку.

— Демак, Қизил Армия ўз тинчликсеварлигини намойиш қилиш учунгина янги чегараларга жойлашган экан-да?

— Устомонлик бу.

— Совет халқи фашистлардан ҳазар қилади!

Генрих ижирғаниб елкаларини қисди.

Берта ғурур билан деди:

— Мен совет гражданиман!

— Табриклайман! — Генрих истеҳзо билан таъзим қилди.

— Шундай, — деди Берта. — Табриклаганинг учун раҳмат. Германия ҳозир барча софдил кишилар кўнглида нафрат ва кўрқинч уйғотмоқда. Эндиликда эса менинг ўз ватаним бор, у бутун дунёдаги виждонли кишиларнинг фахри ва умидидир. Сенга ачинаман, Генрих. Ҳақиқий совет кишиси бўлишим учун мен ҳали анча чўққиларни эгаллашим керак. Сен бўлсанг, чинакам наци бўлиш учун яна анча тубанлашувинг керак, хонаси келганда айтиб қолай, бу йўлда дурустгина атак-чечак қиялпсан.

Ўшанда Вайс Генрих билан бирга чиқиб кетишга мажбур бўлган эди. Генрих шарт ўрнидан туриб, афсус, бугун Бертанинг кайфи жойида эмас экан, деб димоғ билан эшикка қараб йўл олгандан кейин Вайс бу ерда қололмасди, албатта.

Аммо улар кўчага чиқишгач, Генрих алам билан деди:

— Нега мен ўзимни бунча пасткашликка олдим?

— Ҳа, сен ўз қилиғингга жуда тўғри баҳо бердинг.

— Лекин у менга ёқади, ахир!

— Нега унда сен юрагингдаги гапни айтиш учун бунчалар ғалати йўл тутмай, оппа-осонини қила қолмайсан?

Генрихнинг елкаси асабий учди.

— Ундан ўз дунёқарашимни яшириб ўтирсам, виждонсизлик бўлади, деб ўйладим.

— Халиги айтган гапларингга ўзинг ҳам ишонасанми?

— Йўқ, ундай эмас, — хўрсинди Генрих. — Мени гумонлар қийнаётти. Аммо айтайлик, агар мен доимо Бертага бугунгидай кўринадиган бўлсам, менга бўлган муҳаббати туфайли қарашларим билан келишиб кета олармикин?

— Йўқ, келишиб кетолмайди, — пинҳона бир қувонч билан деди Вайс. — Бу гапни кўнглингдан чиқариб ташла. Сен жўнаш олдидангина узишинг керак бўлган ипларни бугун узиб қўя қолдинг. Мен шундай деб ўйлайман.

— Гапингда жон борга ўхшайди,— ноилож рози бўлди Генрих.— Мен дилимдаги ниманидир узиб, ундан абадий айрилаётгандайман.

Йўл бўйи улар бир оғиз ҳам гапиришмади. Фақат ўз уйининг олдига келгандагина Генрих сўради:

— Сен-чи, Иоганн, сен узадиган ҳеч нарса йўқми?

Вайс бир оз жим турди-да, кейин эҳтиёткорлик билан жавоб берди:

— Биласанми, мен авваллари ўзим кўрган Генрихга эмас, эндиликда янги қиёфа касб қилган манави Генрихга таассуб қилишим керакмиди, балки. Аммо бундай қилмайман.

— Нега?

— Мендан ранжиб қолсанг, сендек дўстимдан айрилиб қоламанми деб кўрқаман.

— Сен яхши одамсан, Иоганн,— деди Генрих.— Сендай самимий дўстим борлигидан жуда ҳам хурсандман! — у Вайснинг қўлини узоқ қисиб турди.

Ёмғир тинай деб қолган, рутубатини силкитиб туширган осмон ёруғлашиб борар, музика эса дам сайин ғазабнок бир эҳтирос билан авжга чиқарди. Одамни алланечук ҳаяжонга соладиган бу куйни Иоганн авваллари Берта ижросида сира эшитмаган эди. У бу қайси куй бўлсайкин, деб эслашга уриниб кўрди, аммо хотирига келмади. Ниҳоят, Вайс панжарадан оҳиста нари юрди-да, сигарет қолдигини ерга ташлаб, устахона сари йўл олди.

4

Тиниқ ва енгил тонг отди.

Риганинг боғлари, хиёбонлари, кўчалари дарахтларнинг бўртиб-бўртиниб турган япроқларининг ёрқин нурларига кўмилгандай эди. Уйлар патдор булутлар кўрфазга томон сузаётган мовий осмонга кўкрак тираб турардилар.

Кўчиб кетаётган немисларнинг охириги тўдаси юклари билан вокзал перрониди сафга тизилган эди. Ҳаммаларининг чеҳраларида ташвиш, тобелик, кимдан чиққан бўлмасин, ишқилиб, буйруқ бўлса бўлгани — шу буйруқни сўзсиз бажаришга муштоклик ифодаси акс этиб турарди. Улар мулойимгина илжайишар, кимга қараб илжайишаётганини эса биллиб бўлмасди. Болалар ота-оналарининг қўлларидан ушлаб олишганича, уларнинг кўзларига термилиб туришади. Ота-оналар эса дам сайин хавотирланиб чамадонлари, қопчиқ-туғунлари, халта-хулталарини қайта-қайта санаб чиқишади. Бошлиқлар, буйруқлар, текшир-текширларни кутиб турган кишилар атрофга зимдан кўз солиб-солиб қўядилар. Хотинлар саквожларини қўлларидан қўймас, буларга афтидан ҳужжатлар ва қимматбаҳо буюмлари солинган эди.

Кўчманчилар шу тобда ботинмайгина, саволомуз назар солиб турган, фармонлари сўзсиз адо этиб келинган крейслейтер ва нахбарнфюрерлар бу ерда оддий кишилар сингари камсуқум туришар, улардан ҳеч бир фарқлари йўқ эди. Кетаётганлардан биронтаси юрак ютиб Немис-болтиқ халқ уюшмаси раҳбарларидан бирининг олдига гап сўраб келса, у мулойим туриб эшитар, шляпасини қўлига олар, елкасини қисар ва кўрнишидан бу ерда бошлиқдан ёки бирон гапдан хабардор одамдай қилиб кўрсатишдан ўзини олиб қочар эди.

Бошқа кўчманчилар сингари крейслейтер ва нахбарнфюрерлар ҳам формали бирон латиш хизматчи пайдо бўлиши билан ялтоқланиб илжайиша бошларди.

Аммо итоатгўйлик ва мулозамат тўйгуларини намоёиш қилмоқ учун перронда икки-уч темир йўл хизматчисидан ўзга каттақон кўринмасди.

Поезд келди. Вагон эшикларида проводниклар кўринди, улар билет солиб қўйиладиган хилма-хил чўнтаклари бўлган кичкина клеёнка портфелларини очишди.

Лекин кўчманчилардан биронтаси ҳам ўзларига мўлжалланган учта вагондан бирига киришга журъат этмасди. Ҳаммалари қандайдир кўрсатма кутишар, аммо бундай кўрсатманинг ўзи кимдан чиқишлигини эса ҳеч қайсилари билмасдилар. Поезд кутар, вагон эшикларида ўз ўринларини ишғол қилган проводниклар кутар, йўловчилар кутишарди. Фақат ёнилғидан бўшаган бочкага ўхшаш вокзал соатининг найзадай узун мили мана шу ралати сукунатда ўз рақамлари узра дик-дик сак-рарди.

Бироқ шу ердан ўтиб кетаётган темир йўл ишчиси ҳайрон бўлиб: «Нима қилиб турибсизлар, гражданлар, поезд ўн беш минутдан кейин жўнайди-ку?»— деб сўраши биланоқ барча йўловчилар худди даҳшатли буйруқ олгандай, вагонларга қараб ёпирилдилар.

Бақириб-чақиринлар, эшикдан тикилиб ўтаётган чамадонларнинг қасир-қусурлари эшитилди.

Уюшманинг етакчи раҳбарларидан тортиб, унинг оддий аъзоларига қадар вагонга биринчи бўлиб кириш учун баб-баравар туриб талашардилар. Бунда кимнинг кучи кўпроқ, ўзи чаққонроқ ва сурбетроқ бўлса, ўша ютар эди.

Қаттиқ вагонда кетувчиларнинг жойни биринчи бўлиб эгаллаш учун қилган бундай қилиқларини тушунса бўлар, лекин биринчи класс йўловчиларининг нега бунчалар ур-йиқит қилганларига ақл бовар қилмасди... Ахир уларнинг жойларини ҳеч ким эгаллаб олмасди-ку. Ҳолбуки, биринчи класс йўловчилари ўртасида вагонга бошқалардан олдин кириб олиш учун кураш ҳаммасидан ҳам шиддатлироқ ўтди. Аммо кўчманчилар шовқин-сурон билан ғайрат кўрсатиб вагонларга кириб олганлари ва ўзларига тегишли ҳаёт маконини ишғол қилганлари ҳамоно, зум ичида учала вагонда ҳам одоб доирасидаги жимлик ўрнашди. Ҳамманинг кўнгли жойига тушди, юзларда яна фармонга мунтазир ифода жилва қилди. Проводниклар сиймосида бошлиқ топиб олган йўловчилар мунтазир бўлиб қандайдир фармон кутишар, назокат кўрсатишар, ийманиб жилмайишарди.

Улар энди вагон деразаларидан ҳамон перронга хавотирлик билан қараб туришар, ўз қудратли ҳаками билан ҳамма нарсани ўзгартиб юбора оладиган қандайдир олий кимсани кутишарди.

Мана, перронда ҳарбий форма кийган бир латиш пайдо бўлди, юзларча кўзлар унга ҳурккан, ташвишли ҳолда тикилди. У поезднинг ёнидан юриб борар экан, йўловчилар кўзларини ундан узмай ҳатто ўринларидан қўзғалиб қараб қолишарди.

Ҳарбий киши хушрўйгина сотувчи қиз ўтирган газета киоскасига борди, тирсаклари билан пештахтага ўрнашиб суяниб олди: афтидан у ўзини узоқ чўзиладиган дилкаш ва ёқимли суҳбатга чоғлаган эди.

Чўян илгакка осилган соатнинг ўймакор, нозик ишлов берилган минли жўнаш муддатини кўрсатиши биланоқ поезд ўрнидан жилди. Олис йўл босиши керак бўлган бу поезднинг бошқа йўловчилари каби кўчманчилар учун ҳам вагоннинг одатдаги икир-чикирларга тўла ҳаёт бошланди.

Фақат уларнинг ҳеч ким билан хайр-хўш қилишмагани ғалати кўринарди. Бу учала вагон рўпарасида на вокзалда бўладиган одатдаги чоп-чоп, на шовқин-сурон, на хайр-хўш ва на қучоқ очиб узатишлар рўй

берди. Поезд жўнар экан, йўловчилар деразалардан бош суқиб қарашмас, рўмолчаларини силкитишмас, қўлларини лабларига босиб ўпич йўллаб қолишмас эди. Уларни ҳеч ким кузатиб чиқмаганди. Улар Латвиядан бутунлай жўнаб кетмоқда эдилар. Кўплар учун у ватан бўлиб қолганди, бир эмас, бир неча авлоднинг ҳаёти шу ерда кечган бўлиб, уларнинг ҳар бири мана шу ҳаётда ўз ўрни, мавқеи, мустақкам заминга эга келажакка эришганди. Биринчи жаҳон урушидан кейин бутун немис халқи бошига тушган мусибатлар Латвияда яшовчи бу немисларни четлаб ўтганди. Уларни ўз она юртлари билан унга нисбатан бўлган сентиментал муҳаббатлари ва эски немис анъаналарини ардоқлаб, уларга сўзсиз амал қилишларигина боғлаб турарди. Кўп йиллар мобайнида уларни, биз латвишлар ерида она юртимизда яшаётган қардошларимиздан кўра тўқроқ, бадавлатроқ кун кечирялмиз, деган ширин хаёл тарқатмади. Улар ўз тақдирлари Германияда рўй бераётган сиёсий бўронлар шиддатидан холи эканидан бахтиёр эдилар.

Немис-болтиқ халқ уюшмаси узоқ муддат оддий меҳнаткаш немислар учун маданий ташкилот бўлиб келди, улар бунда нимаки ҳақиқий немис юзини кўрсатадиган бўлса шунга кўнгил қўйиб, шунини эъзоз-икром қилиб, шундан мурод ва ҳузур-ҳаловат топдилар. Аммо сўнгги вақтларда гитлерчилар Германиясининг шарпаси уюшмага ҳам соя солди. Унинг раҳбарлари фюрер бўлиб қолдилар, булар Латвияда ўз ҳукмларини ўтказишда Германиядаги ҳамтовоқларидан қолишмайдиган ёвузлик ва рикорлик қилдилар.

Айрим истиснолардан ташқари, гап фашистлар билан рўйи рост ва мардона кураш олиб борган, қонхўр Ульманис даврида қатл қилинган, ё бўлмаса қамоқда ётган, ёки яширин иш олиб боришга ўтганлар ҳақида кетяпти. Латвиядаги немисларнинг кўпчилиги ўз фюрерларининг сиёсий ва маънавий зўровонлиги бўйинтуруғини илдилар. Улар қўлларида бор воситаларни — бу воситалар инсон табиатига қанчалик зид келмасин, ишга солиб, ўзларининг учинчи рейхга бўлган садоқатларини илҳор қилишга ҳаракат қилардилар.

Мунофиқлик, қўрқоқлик, қўлларча итоатқўйлик руҳи фақат бу ердагина эмас, ҳатто фашистлар Германияси ўз ҳокимиятини ўрнатган Европа мамлакатларининг мазлум халқлари устидан ҳам жазавага тушиб ҳукмронлик қилиш иштинёқи уюшма аъзоларининг қон-қонига сингиб кетди; биринчи қарашда аллақачон тағ-томири билан йўқолиб кетгандай кўринган, аслида яшириниб ётган тубанлик ва пасткашлик юзага қалқиб чиқди. Латвияда ўзларини ўтакетган сипо тутиб, мешчан-бюргер ахлоқ одобидан четга чиқмай юрган кишилар бундан мустасно эмасдилар.

Бу учала вагоннинг йўловчилари, зоҳиран, тартиб-тарбия кўрган дуппа-дуруст гражданлардай кўринсалар-да, уларнинг кўнгилдан табасум аримаган башараларига ташвиш-хавотир ифодаси соя солиб ётарди.

Бир хилларини она юртда аҳволимиз не кечаркин, мана бу Латвиядаги сингари тўқ-фаровон яшармикинмиз, таржимаи ҳолимизда рейхнинг ишончли гражданлари бўлишимизга халақит берувчи «доғлар» йўқмикин, деган хавотир, аччиқ ўйлар қийнаса, рейх олдидаги алоҳида хизматлари етарлича тақдирланишига шубҳа қилмаган бошқа бирларини чегарадан омон-эсон ўтиб оламанми-йўқми, деган фикр азобга соларди. Учунчи бировлари, бироқ бундайлар унча кўпчилик эмасди, ўзлари учун ватан, ҳаётларининг иплари чамбарчас боғланган маскан бўлиб қолган, шу ваздан айрилиги ҳам мусибатли бўлган Латвиядан жўнаб кетаётганлари туфайли қайғуришарди.

Бироқ одатдаги мунофиқлик тагида бир-бирларидан чўчиш, келажак-

да ва ҳозирда ўзларига зиён етказиб қўймаслик учун ҳақиқий ҳис-туйғуларини иложи борича ошкор қилмасликка уриниш ётарди. Шунинг учун ҳамма йўловчиларга ўхшаб кўчманчилар ҳам ўзларини бепарво ва мустақил тутишга ҳаракат қилардилар.

...Иоганн Вайс қаттиқ вагондан жой эгаллаш учун шошилмас, у брезент саквояжини асфальтга қўйганча ҳамроҳларига озор бермай вагонга чиқса бўладиган пайтни кутиб перронда турар эди.

Тўсатдан Папке пайдо бўлди ва Вайснинг брезент саквояжи ёнига фибра чамадонини қўйди; чармдан ясалган бошқа бирини эса у қўлидан қўймасди.

Вайс билан сўрашмасдан ва атай ўзини кўриб кўрмаганга олиб турган Папке йўловчиларнинг вагонга қандай чиқаётганликларини диққат билан кузатиб турарди. У пайт пойлаб туриб бирдан Вайснинг саквояжини юлқиб олди-да, ўзини юмшоқ вагонга урди.

Папке янглишиб менинг саквояжимни олиб кетди, деб ўйлаган Вайс чамадонни кўтариб унинг орқасидан югурди. Аммо Папке унга қараб ғазаб билан қичқирди:

— Нега менга ўз чамадонингизни тикиштиряпсиз? Мен сизга ҳам-мол эмасман.

Шундан сўнг, Вайс ўз вагонига қайтишга мажбур бўлди, бу ерда у тепадаги ўринни ишғол қилиб, Папкенинг фибра чамадонини бош томонига суриб қўйди.

Бу воқеа Вайсни мушкул аҳволга солиб қўйган эди. Бошда у Папке бу қилғиликни саквояжнинг ичидаги нарсалар билан танишиб чиқиш учун қилди, иши биттач, ҳадемай «янглишгани» учун кечирим сўраб қайтариб беради, деб ўйлаган эди. Аммо кўп ўтмай Вайсни ваҳима босиб, хавотирлана бошлади. Чегарадан ўтиш олдидан божхона хизматчилари чамадонини очиб кўришади, ана ўшанда ундан чамадон эгасининг чегарадан ўтишига монелик қиладиган бирон нарса топишлари мумкин, шундай экан, Вайсга бу чамадоннинг касофати уриши ҳеч гал эмасди.

Чамадонни ташлаб юбориш ёки уни бирон йўловчининг ўриндиги остига тикиб қўйиш — Папкени мол-мулкдан маҳрум қилиш деган сўз эди. Ваҳоланки, Функ рейхга жўнаб кетган ва у билан алоқа узилган ҳозирги шароитда Папкенинг хайрихоҳлигидан бундан кейин ҳам фойдаланиш Вайс учун муҳим эди, шундай экан, Папкенинг ўзига кўрсатаётган илтифотидан маҳрум бўлишга сираям ҳақи йўқ эди.

Папке чалкаштириб кетган калаванинг учини топиш йўлини зўр бериб қидираваркан, Вайс пастга оёғини осилтириб ўтириб олганча, бошнинг қимирлатиб, гармоникада тироль қўшиғини чала кетди. Бу қўшиқнинг сўзларини ҳамма эркаклар билишар, бироқ хонимлар ҳузурида уни овоз чиқариб айтиш беодоблик бўларди. Шунга қарамасдан, бу қўшиқнинг куйини тинглашар экан, хотинлар, она юртига қайтиб кетаётганидан беҳад хурсанд бўлаётган бу шўх йигитга маънодор жилмайиб қўйшарди.

Қоқ суяк бир немис йигити пластмассада қилинган стаканга ароқ қуйди-да, Вайсга узатди.

— Фюреримизнинг саломатлиги учун! — у ибодат қилгандай осмонга қаради. — Унга мана бизга ўхшаш азамат йигитлар керак.

— Хайлы! — Иоганн қўлини юқорига силтади.

Немис жиддий огоҳлантирди:

— Ҳали уйимизга етиб олганимизча йўқ. — Илжайиб, деди: — Аммо мен сен билан нон-қатиқ эмасман. Демак, ҳали менга ўзингиздан мана шунчани қўйиб бермасанг, сен одобсизлик қилган бўласан.

Еши ўтиб қолган гўштдор гардани янгигина қирдирилган йўловчи тўнғиллади:

— Гапинг тўғри, бойваччаликни Латвия кўтарарди, аммо ўз уйи-
ишда қўли очиқлик кетмайди.

Ориқ хезланиб сўради:

— Сен ейдиган нарсa Латвияда бору, рейхда эса йўқ демокчимисан?
Нимага ишора қиляпсан?

Ҳалигина салобатли, босиқ кўринган кекса йўловчи, бирдан пати-
лаб қолди, кўзлари аянчли пирпирай бошлади, башарасига тер чиқди ва
шоша-пиша, сиз менни нотўғри тушуяпсиз, деб ориқ ўспиринга гап уқ-
тира кетди. Мен, дерди у, бу ерда латишларга камроқ овқат қолсин деб
кўпроқ ейиш керак эди, Германияда эса вермахтнинг шавкатли рицар-
лари кўпроқ истеъмол қилиши учун биз камроқ овқат еймиз демокчи
эдим.

— Ҳай,— деди ориқ йигит.— Бу сафар қутулдим, деб ҳисобла, фақат
мен билан манави йигитни меҳмон қилсанг бўлгани.— у бош ирғаб
Вайсин кўрсатди.— У билан менга яхши овқат керак. Сенга ўхшаган
корни солганлар вермахтнинг бўлажак солдатларини меҳмон қилишни
ўзларига шараф деб билишлари лозим.

Бруно Вайс жойлашган бўлмага қараган маҳалда, қийқириқ, зиёфат
авжига чиққан эди. Фақат озиқ-овқат солинган корзинканинг эгасиги-
на столчани ёшларга бўшатиб қовоқ-тумшуги тушиб кетган ҳолда бир
бурчакка тикилиб ўтирарди.

Бруно жидмайиб туриб, шляпасини юқори кўтарди-да, ҳаммага яхши
иштаҳа тилади. Сўнгра у йўловчилар орасида Вайсин кўриб қолиб, унга
кучоқ очиб талпинди, бу кутилмаган учрашувдан нақадар бахтиёр экан-
лиги унинг юз-кўзидан шундоқ билиниб турарди. Шундан кейин жони
ичига сиғмай Вайсдан ўзларига таниш одамларни суриштира бошлади
ва ўзи билган гаплардан уни хабардор қилиш учун ҳовлиқиб бидирлай
кетди. Бундан ўнғайсизланган Вайс Брунога қани тамбурга чиқайлик,
деб айтишга мажбур бўлди, чунки унинг чинқироқ овозини эшитишга
хуштор йўловчини топиш амри маҳол эди.

Кечирим сўрар экан, Бруно олифталик билан ҳўроз пати қадалган
шляпасини оппоқ тепакали узра яна кўтариб қўйди ва кафтларини қу-
лоқларига карнай қилиб, яқингинада ўрта қулоғи шамоллагани, ҳатто
ўз овозини ҳам яхши эшитолмай қолгани, шу сабабдан бақириб гапи-
ришга мажбур бўлгани, мана энди даволангандан кейин ҳам олатда-
гича гапиришга ўрганолмаётганини: дам солдатни ўргатаётган фельд-
фебелдай бўкириши, дам энг майин елдан ҳам секин шивирлаши, бун-
дан ҳатто энг яқин дўстлари ҳам хафа бўлишини тушунтира бошлади.
Бураниб, буқланиб таъзим қиларкан Бруно узундан-узоқ узрхоҳлик
қилди ва ниҳоят, Вайсининг қўлтиғидан дўстона олганича нари кетди.

Улар тамбурдан икки вагон ўртасидаги саҳнга чиқишди, бунда оёқ
оётига тўшайган катак темир плиталар қасирлар, бурама брезент тў-
енқдан ўвиллаб шамол урарди.

Вайс Брунонинг қулоғига энгашиб Папкенинг чамадони ҳақида га-
пириб берди. Бруно бош ирғади ва шу заҳотиёқ йочор аҳволга тушган
Йоганн билан борди-келди қилишдан кўнгли қолган одамдай қўшини
вагонга ўтиб кетди.

Аммо бир оз фурсатдан сўнг Бруно яна Вайс кетаётган вагонда
пайдо бўлди. Папкенинг фибра чамадони ёнига чоққини кажава корзин-
кани қўйди-да, мен ўз жойимдан кетдим, лекин безовта бўлманглар,
бировнинг жойига хиралик қилмоқчи эмасман, фақат мен хурсандчи-
ликни яхши кўрадиган одамман ва сиз ватандошларимга бир қанча қи-
зиқ фокус кўрсатиб вақтингизни хуш қилмоқчиман, деди.

У чўнтагидан карта олиб, фокус кўрсата бошлади, фокуслари йитарли қизиқ бўлмаганлиги ва уларни ўринлатиб ижро этолмаётганига қайирамай, Бруно йиғилганлардан бирон картани мўлжаллаб қўйишдан олдин кўзларини чирт юмиб туришни талаб қилар ва тусмол қилинган картани тополмаса шу қадар хижолат бўлиб кетар эдики, бу билан ҳаммани ўзига оғдириб оларди. Шундан кейин фибра чамадонни парвосизгина кўтариб олди-да, ўзимга хилватроқ бир жой топмасам бўлмай қолди, деганича нари кетди.

Бруно кетгандан кейин Вайс ўзининг тепадаги жойига чиқиб, бошини қўлларига қўйиб чўзилди ва ухлаган кишидай кўзларини юмди.

Бруно яна чамадон билан пайдо бўлганда, вақт пешинга яқинлашиб қолган эди. Яна узундан-узоқ кечирим сўраб, у чамадонни Вайснинг ёнига иргитди, чўнтагидан ёглиқ қоғозга яхшилаб ўралган бутерброд чиқарди-да, мана энди маза қилиб қоринни тўйдириб оламан, деди.

Бироқ кекса немис унга пиширилган товۇқнинг оёғини узатганида, Бруно семириб кетишдан ўзини тийишим керак, бинобарин, Ватан мени солдатликка лойиқ кўрар деган умидим бор деб, олмади. Бу билан Бруно одамларнинг кўзига янада яхши кўриниб кетди. Кейин йўловчиларнинг овқатланишига халақит бермай деб, тепага чиқиб, корзинкани кучоқлаб ўтириб олди. Аммо шу заҳотиёқ табиатан тиниб-тинчимас одам бўлганлиги учун пастга қайтиб тушди ва ўзимга ёши юздан ошмаган ва ўн учдан кам бўлмаган бирон бир хоним ёнидан жой топишига ҳаракат қиламан, деди. Сўнг тепакалини силаб қўйди-да, мақтанди:

— Агар мен эр киши сифатида сочимдан айрилган бўлсам, сабаби — донмо аёл кишининг ҳуснига шайдо бўлганлигимдандир.

Йўловчилар ҳазилкашни жилмайиб кузатиб қолишди. Вайс ҳам жилмайиб турарди, у жойига кўтариларкан, яна бош томонидан пайдо бўлиб қолган Папкенинг чамадонига тиззасини қаттиқ уриб олди. Вайс унинг қаттиқ қиррасига кўнгли тинчиб бош қўйди, ҳозир унга бошига чамадон эмас, пар ёстиқ қўйилгандай туюлди.

Хатардан амин бўлгач, енгил тортди, афтидан Папкенинг чамадонидан ўзи учун хавфли нарса йўқ экан шекилли. Худди шу тезда Иоганн ўзи кийган ниқоб билан юриш қанчалик мушкул эканлигини тушунди. Шу ниқобдан бир неча дақиқага холи бўлгач, у тўғе тубсиз дара узра киши оёғи тегмаган сўқмоқдан тусмоллаб судралган одамнинг ҳисларини бошидан кечиргандай бўлди. Мана, сўқмоқ тубсизликда туғади, тўғе бир қадам ўлим билан барабардек, шунда тўсатдан оёқ қўйса бўлғудай жой топилади, у жарнинг нариги бетига ўтиб олади, яна сўқмоқ йўлдан давом этади.

Сўнгги ойларда Иоганн ҳар бир қадамини, ҳар бир ҳис-туйғуси, фикрини тарозига солиб кузатиб боришга одатланди. У ўзини мақтаб қўйиш ёки қоралашга, ўзига ўзи ёқиш ёки ёқмасликка, ўзидан нафратланиш ёки завқланишга ўрганди. У янги ниқобини ўзидан ажратиб туриб, унинг қай даражада ҳаётини эканлигини зўр қизиқиш ва инжиқлик билан ўрганар эди. Ниқоб ўзига тўла бўйсунган кезлар, у ўзгача бир лаззат оларди.

Хавф-хатар туғилган дақиқаларда бу ниқоб унинг айби билан фойда қилиниши мумкинлигини тушунарди, унинг умри шу ниқобнинг ҳаётини олиб олишга боғлиқ эди, зотан, шу ниқобгина уни кўп фалокатлардан қутқариб қолиши мумкин эди.

Ўзига берилган иккинчи башарага бутун ҳаёт-мамоти боғлиқ бўлиб қолгани, устига устак, унга нисбатан ўзини нафрат ва адонатдан тий олмаслиги гоҳида ич этини кемириб ташлар, шунда у яна ўз ҳолига келиш учун ёлғиз, озгинага бўлса ҳам фақат ёлғиз қолиши лозим бўларди.

Аммо ниҳоят, ўзи билан ўзи ёлғиз қолишга эришганида, ҳақиқий

«мен»и тегишли бўлмиш оламдан жудоликнинг бедаво ғуссаси қалбини қопларди. Чунки бу олам жонли, ғусункор, чинакам олам эди, мана-ви, ҳозир яшаётгани эса, тўқима, хира, оғир ва қандайдир алаҳсирашга ўхшарди.

Иоганн ўзи танлаб олган йўлда энг қийин, энг уқубатлиси бу онгининг иккига айрилиши бўлади деб сира ўйламаган эди.

Бошда ҳатто бошқа бир одамнинг қиёфасига кириш, унга ўхшаб фикрлаш, бу одамлар назаридаги худди мана шундоқ киши ҳақидаги тасаввурга уйғун келса, хурсанд бўлиш уни анча қизиқтириб қўйганди.

Аммо кейин янги қиёфаси билан уйғунлашиб борган сари ўзининг асл қиёфасига қайтолмас, қайтишга ҳақи ҳам йўқ эди, шунинг учун ҳам бир дамгина ёлғиз қолган кезларида ўзлиги билан жудоликнинг фироқи шунчалик кучли бўлишини тушунди, сезди.

Хориган, толган кезларида ўзини худди ҳеч қачон ечиб олинмайдиган протезлардан тузилгандай, энди ўзини чинакам, жонли одам сингарди, ҳис қилмайдигандай, ҳаёт ва инсонларни, қолаверса, ўзини аслида қандай бўлса, шундайча кўришдан абадий маҳрум этилгандай сезарди.

Таълим берган устозларидан бири мана шунақа оғир руҳий тушқунлик ҳолати бир кунмас бир кун ахир рўй бериши, уни енгиб ўтиш ниҳоятда оғир ва мураккаб кечиши ҳақида гапирган эди. Мана энди Вайс бунинг қай даражада мушкул кечишини билиб турибди. Совет чегарасидан нариги томонга ўтиб олиш топшириқнинг бир қисми адо этилганигина аңлатмайди. Буни у тушунади. Чегарадан нарига ўтилди деган сўз унинг иккинчи башараси асл борлиги, ўзлиги устидан янада кучдироқ мавқега эга бўлиб қолади демакдир, аини пайтда у шу иккинчи башарасига қанчалик тобе бўлса, ўз бурчини шунчалик шараф билан бажаради.

Бруно хатардан холи қилгач, топган андаккина оромини Вайс истар истамас тарк эта борарди.

Бедостокда Вайс вокзалга тушгани йўқ, бошқа йўловчилар эса товуқ, тухум, булка, нон, колбаса олиш учун ўзларини пастга уришди.

Бўшаб қолган вагонда у Бруно билан шахмат ўйнайверди. Ўйга чўмган Бруно тепакалини силаркан, ғўнғиллаб дерди:

— Анов Папкеси тушмагур ўлгудай тулки экан. Чамадонининг ярмини қора икра, мўйна ва майда-чуйда контрабанда нарсалар билан тўлдириб юборибди. Пихини ёрган одам экан! Унга чамадонни чегарадан ўтганларингиздан кейин берасан, сени текширишмайди. Мен чегарада бир оз ушланаман. Қолган гаплар қандай келишган бўлсак шундай қолади. Энг муҳими — ташаббус кўрсатаман деб ўзингни унутиб қўйма. Ҳозирда бизга Александр Белов эмас, Иоганн Вайс керак. Тушунарлими?

Вагонга қўлидаги бир уюм ўроғлик нарсаларни энгаги билан базўр тутиб келаётган йўловчи кирди. Бруно шахмат донасини сураб экан, шодланиб деди:

— Мана, сизга кишти-қойим. — Қўлларини бир-бирига ишқалаб, сўнг истеҳзо билан деди: — Сизга раҳим келди, одоб юзасидан дурангга рози бўляпман. — Иоганнга мулойим боқиб туриб, маслаҳат берди: — Муҳолифингизнинг ғашига тегмай ютишга ўрганинг, йигитча. Ушанда шерингиз сиздан хафа бўлиб қолмайди. — Пакет ортган йўловчига хўмрайиб қаради: — Сиз, жаноб, қорин қаппайтиришга муккадан кетиб, рейхнинг обрўйини унутиб қўяпсиз. Наҳотки ҳозир сиз қизилларда гўёки Германияда халқ қийналиб қолган экан-да, деган фикр тугдириб, уларга хизмат қилганингизни фаҳмамасангиз? Яхши эмас! — У ўрнидан турди ва энсаси қотиб елкасини учирганча, ўз вагонига йўл олди.

Ўзини йўқотиб қўйган йўловчи зўр бериб Вайсга мен яхши немис-

ман, ҳақиқий немисман, национал-социалистлар партиясининг аъзоси-ман, йўл қўйган камчиликларимнинг барини тузатишга тайёрман. Ўз айбимни ювиш учун ҳеч нарсадан қайтмайман, ҳатто манави харидлар-ни ташлаб юборишдан ҳам тоймайман, хато қилибман, тузатаман... деб уқтирарди: У Брунонинг таънасида шу қадар саросимага тушган эди-ки, Йоганнинг бақалоққа раҳми келиб, буни кўнглингизга жудаям оғир олаверманг, битта сиз эмас, ҳамма йўловчилар шундай қилишяпти, би-роқ кейинроқ бориб немис ҳукумат идораларининг эътиборини кўчман-чиларнинг мана бу ярашмаган қилиқларига жалб этиб қўйсангиз, бас, шу билан ўз гуноҳингизни ювган бўласиз, деб уни юпатиб қўйди.

Семиз киши қимматли маслаҳат учун Вайсга чин кўнгилдан ташак-кур айтди. Кейин бутун йўл бўйи унга садоқат билан миннатдор бўлиб боқиб келди.

Чегара станциясида зарур расмий ишлари учун йўловчиларни бож-хона залига таклиф этишди. Божхона хизматчилари буюмларни бир сидра кўздан кечиришар, баъзан чамадонда нима бор, деб сўраш билан чекланишарди. Шунга қарамасдан йўловчилар асабийлашар эдилар, бу уларнинг ғоят сермулозамат бўлиб қолганларида, кераги бўлмаган ҳолда бор нарсаларини жон деб кўрсатишга ҳозир эканликларида ва ҳатто бу ердан сиёсий сабабларга кўра эмас, Германиядаги қариндош-уруғларини кўриб келиш истаги билан кетаётганликларини бўлса-бўл-маса тушунтиришга уринишларида кўринарди.

Божхона хизматчисининг эътироз билдиришига қарамай, Папке Вайс-нинг саквояжидаги бор нарсаларни линолеум қопланган пештахта ус-тига ағдарди ва фақат энг керакли нарсаларнигина олиб кетяпман, не-гаки, Германия менга ватан бўлиб қолишига ишончим йўқ, ахир менинг ҳақиқий ватаним — Латвия, бунда жуда кўп латиш ва яҳудий дўстла-рим бор, улар юрагимга бениҳоя яқин, дея бидирлаб кетди.

Божхона хизматчиси буюмларга қўл ҳам урмай, Папкедан нарсаларни қайтиб саквояжга солиб қўйишни сўради. Папке гўё уни хафа қилишгандай лабларини қимтиб олди, аммо божхона ходими чарм чамадонни очиб кўрсатинг-чи, дейиши биланоқ қовоғи осилиб кетди.

Папкенинг шундоқ ёнида Бруно турарди. Унинг кажави корзинкаси-ни пештахта устига тўнтаришди, божхона ходими бундаги ҳар бир буюмни синчиклаб кўздан кечирар, қоғозлар ва дори солинадиган кич-кина чинни идишларига жойланган фотоплёнкаларни бир чеккага олиб қўярди.

Чегарачиннинг қўлида муқовасига «Тарих дарслиги» деб ёзилган, ас-лида эса ичига бутунлай бошқа бир нарса жойланган китобни кўриб, Бруно тегажаклик қилаётгандай шанғиллаб деди:

— Фюрернинг китобини бу ёққа олиб келишга ҳаракат қилган бўлган-нимда ҳам майли эди, аммо мен уни бу ердан олиб кетяпман. — Кейин гўё қўллаб юборинг дегандай Папкега ўтирилди: — Мана шундай ада-биёт ман этилиши мумкин деб ўйлашнинг ўзи ақлга тўғри келмайди-ку, ахир!

Папке ўзини Брунодан четга олди-да, жеркиб деди:

— Фюрерингиз билан менинг нима ишим бор. — Кейин божхона хо-димига маслаҳат берди: — Чўнтаклариди нима бор экан, қаранг. Бунда-қалар қуронни яхши кўради. Унинг камарида тигига «Қон ва шон» деб ёзилган ханжар осиглиқ бўлса, бундан сира ажабланмайман. Бундақа муттаҳамларни Германияга яқин йўлатмаслик керак.

— Ҳали шунақами! — ғазаб билан қичқирди Бруно. — Мени эмас, сизни Германияга яқин йўлатмаслик керак! Бунга ўхшаганларни ма-бодо Германияга юбориш керак бўлса, фақат қамаш учун юбориш ке-рак.

— Гражданлар! — жиддий туриб дели божхона ходими, — шовқин солманглар, ишга ҳалал беряпсиз.

Иоганн чамадонини пештахта устига қўйди-да, чўнтагидан сигарета олди ва Папкенинг ёнига келиб, одоб билан сўради:

— Мумкинми...

Папке ўз папиросини тутди. Тутатиб олиш учун энгашаркан, Вайс шивирлади:

— Чамадонингизнинг калитини беринг!

Папке ўзини четга олди, башараси бирпасда қорайиб кетди. Аммо шу замонда яна ёришди. Овозини кўтариб деди:

— Мен сизга арзимас бир тортиқ қилай, йигит, чекадиган одам гургутсиз юролмайди, ахир. — Сўнг у чўнтагидан замша халтачага солинган бир шода калит чиқариб, Вайснинг қўлига тутқизди.

— Раҳмат, — деди Иоганн. — Илтифотингиз учун ташаккур.

Иоганн чамадонни очди-да, пастга қараб божхона ходимининг ундаги нарсаларни юзакигина қўлдан ўтказётганини кўрди.

Божхона ходими ундан, ман этилган бирор нарса олиб кетяпсизми, деб сўради.

Вайс бошини чайқади. Божхона ходими бошқа йўловчига ўтди. Вайсга эса:

— Чамадонингизни олишингиз мумкин, — деди.

Текшириш давом бўлгач, кўчманчилар бошқа перронга ўтдилар, бу ерда уларни вагонлари немисларники бўлган состав кутиб турарди. Чегарачилар ҳали текшириш учун олинган ҳужжатларни йўловчиларга топширардилар. Ҳужжатларни тутқазар экан, чегарачи офицер ҳар сафар немис тилида бир зайл мулоимлик билан:

— Сафарингиз хайрли бўлсин! — дер ва қўлини чаккасига қўярди.

Чегарачи офицер Иоганнга тенгқур бўлиб, ҳатто аллақайси томонлари билан унга ўхшашиб ҳам кетарди — қўй кўз, қирра бурун, пешанаси силлиқ ва кенг, оғзининг бичими чиройли, қадди-қомати келишган, қўлининг панжалари калтароқ бир йигит эди. Чегарачи Иоганнга бефарқ назар ташлаб, рейх ҳужжатидаги суратни эгасининг юзига солиштириб кўрди-да, қоғозни яхшилаб буклади, сўнг уни Вайсга узатди ва қўлини чаккасига қўйиб унга ҳам хайрли сафар тилагач, галдаги йўловчига ўтди. Унинг чеҳрасидан ҳамон такаллуф ифодаси аримаганди, бироқ мана бу одамларнинг бари унга, совет йигитига қанчалик ёт эканлиги ва шу билан бирга булар ҳақида фақат унинг ўзигина билиши керак бўлган гаплардан хабардорлиги шундоққина сезилиб турарди.

Чегарачи офицер юмшоқ купели вагонда Папкенинг олдига келди ва немис тилида аниқ ҳамда дон-дона қилиб, безовта қилгани учун уэр сўради, кейин Папке ўзи билан бирга вокзал биносига юришн кераклигини, унинг ҳужжатларида афтидан, канцелярия хатоси билан батафсил кўрсатилмаган айрим расмиятчиликларни аниқлаб олиш зарурлигини айтди.

Папке ўрнидан турди ва чегарачининг олдига тушиб, перронга йўл олди.

Бошқа бир вагондан худди шу тахлитда ҳарбийларнинг олдига тушган Бруно чиқиб келди. У қизишиб гап уқтирар, чегарачининг қўлидан кўрзинкасини олишга ҳаракат қиларди.

Бруно Папке билан тенглашгач, унга олифталик билан пат тикилган тирол шляпасини кўтариб таъзим қилди-да, баландпарвоз оҳангда деди:

— Бу, одамга нисбатан зўравонлик! Мен норозилик билдираман! — Қўлларини Папке томонга ёзиб, чегарачи офицерга мурожаат қилди: — Бу киши ҳурматли жамоат арбоби, маълум ва машҳур одам! Қарангки кутилмаганда... — У мушкул аҳволда қолган одамдай қўлини ёйди.

— Шовқин солманг, — жиддий суратда огоҳлантирди чегарачи.

— Нега шовқин солмас эканман, шовқин соламан! — бўш келмасди Бруно. Табассум билан Папкедан илтимос қилди: — Сиз бу ернинг маъмурларига менинг тўғри одам эканлигимни бир оғна сўз билан айтиб қўйишдан юз ўгирмассиз деб ишонаман. Мабодо, нарсаларини ичидан четга чиқариш ман этилган бирон буюм чиққан бўлса, нима қилай, буни билмаганимдан қилганман. Нимани олиб кетса бўлади-ю, нимани олиб кетиб бўлмайди, беҳабар эдим.

Кўп ўтмай Папке вагонга бўшашган ҳолда чарм чамадонини кўтариб қайтиб келди.

Кўчманчилар тушган эшелон чегара зонасига кириб тўхтади. Темир йўлнинг ҳар икки ёни бўйлаб ҳайдаб қўйилган ер қорайиб, уфқларга томон чўзилиб кетганди. Мана шу қорамтир чизиқда бир олам тугаб, бошқаси бошланарди.

Шинелларининг ёқа тугмаларига чарм боғич билан электр фонари илиб қўйилган чегарачилар эшелонни ташқари томондан сийпичилаб текширишар, ҳатто темир йўл четида қазиб қўйилган чуқурга тушиб, вагонларининг пастки қисмини бирма-бир қараб чиқишарди.

Табиийки, чегарадан ўтар экан, ҳар бир йўловчи ҳаяжонланиши мумкин эди. Бироқ бундай бўлмади, булар ичларидагини сиртларига чиқармайдиган одамлар сирасидан экан. Рўй бераётган воқеалар Иоганнга кўпчилик Германияга шароит тақозоси ва буйруққа бўйсунгани учун эмас, ўзларининг яширин, узоқни кўзлаган мақсадларини муължаллаб кетаётганларини кўрсатарди. Афтидан, кўплар ўзларининг ҳақиқий мақсад ва тилакларини жиддий сабабларга кўра мавриди келгунча яширишга мажбур эдилар.

Латвиядан чиқиб кетаётгани йўловчи учун қанчалик аҳамиятсиз кўринса, бундан Иоганн шунча кўп чўчирди. Ўз ҳислари ва йатти ҳаракатларини жиловлаб олган, уларни усталик билан яшира биллаган мана шу одамларнинг ҳар бири унинг учун хавф-хатар тўқдирар эди.

Кўчманчиларнинг мана шу охириги тўпи ичида бармоқ билан санаб олилаларгина Латвияни истар-истамас, Немис-болтиқ халқ уюшмасининг ваҳимали буйруғига бўйсуниб, ташлаб чиқиб кетмоқда эдилар. Тўпдагиларнинг жуда озчилиги обод хонадонлари, кўп йиллар меҳнат ва машаққатда ҳамдам бўлган ёр-биродарларидан айрилиб кетаётганидан қайғурар эди.

Рейхга кўрсатилган алоҳида хизмат деб Германияда тақдирланиши мумкин бўлган ишлар билан энг сўнгги дақиқагачайин шуғулланиб, Латвияда мунофиқона турмуш кечирганлар тўпда кўпчилик эди. Чегарадан ўтиб олишнинг ҳал қилувчи дақиқаларида қандай бўлмасин қўлга тушмасликнинг пайида бўлганлар юзаки қараганда ўлгудай зерикиб кетаётгандай, ҳеч вақо билан ишлари йўқдай кўринишар ва шу билан ким эканликларини билинтириб қўяр эдилар.

Бу ерда ҳамма нарсани гўё аллакимдир ғойибдан ўз ҳукмига олгандай, унинг гунг фармони билан ҳамма зум ичида сийқа бир ниқобга ўралиб олгандай кўринарди. Вайс уни фикран қайд қилиб борарди. У мана шу гунг фармонни ўзи ҳам адо этиши учун қабул қилди. Энди у ҳам бошқа йўловчилардай ўзини парвойи фалак кимса қилиб кўрсатар, ора-чора вагон деразаларига ноҳуш назир ташлар, юракни торс ёриб юборадиган тундлик билан поезд жўнашини кутарди.

Поезд оҳиста жилди. Гилдиранлар рельслар қўшилган жойларда тўқди соат сингари бир маромда чақа-чуқ овоз чиқара кетди.

Пўлат гилдиракларнинг шиддатли ва аёвсиз равишда вақтин ортга удоқтириб бориши ўзини босиб олишга қанча уринмасин, Иоганн гўё

тубсиз бир чоҳга тортиб тушиб кетаётгандай эди. Ўзи учун азиз бўлган барча нарсалардан, айрилиқнинг юракни ларзага солувчи азобидан халос бўлиш ва бутун борлигини тилимлаб, сирқироқ оғриқ уйғотган зулмат сари тезроқ отилиш учун Иоганн бошини баланд кўтарди, кўзларини қисди ва йўловчиларга қараб янгроқ овоз билан деди:

— Жаноблар, мана эди сизни рейх тупроғида туриб табриклашга рухсат этгайсиз.— У ўрнидан турди-да, қаққини ростлади. Чехраси хуррамликдан ёришиб кетган эди.

Байс ҳамманинг эътиборини ўзига тортиб, чўнтагидан қовоғига ўралган свастика тамғасини олди-да, пиджагининг ёқасига қалаб қўйди. Шу ишора бўлди-ю, чамадонлар очилди, кийимлар алмаштирилди, ҳамма ўзига оро бера бошлади.

Ярим соатдан сўнг йўловчилар худди меҳмонга бораётган ё меҳмон кутаётган одамларга ўхшаб қолдилар. Кўринишлари босавлат, нуфузли одам эканлигидан дарак бериб турсин учун ҳар қайсилари кийдиган кийимлари қандай бўлишини олдиндан белгилаб қўйишган эди. Кийимларнинг атайин бирмунча эскичароқ танлангани, уларни эгига илган одамлар эски немис консерватизмига тарафдор ҳамда дид ва эътиқодда собит эканлигини кўрсатиб туриши лозим эди. Вагон столчаларида чамандонлардан чиқарилган илчиллар, эскириб қолган қора котелок шляпалар, қўлқоплар пайдо бўлди. Атир ислари аниқ эди.

Поезд бирдан тарақа-туруқ қилиб тормоз берди-да, гўё қоқилиб тушгандай тўхтади. Йўлакдан тапир-тупур қилиб каска кийган немис солдатлари ўтди, ҳар қайсисининг кўкрагига қора автомат осилган эди. Солдатларнинг башаралари тўпор, таёқдай қотиб қолган, ҳаракатлари кескин ва дағал эди. Купега таращадай қотма, гўдайган, кўзлари нафратомуз қисилган офицер кирди.

Йўловчилар худди буйруқ берилгандай дик элиб ўринларидан туришди.

Офицер бармоғини юқори кўтарди, юпқа лабларини баъзе қимирлатиб, секин деди:

— Жимлик, тартиб, ҳужжатлар.

Ҳужжатларни у қўлқоп кийган қўллари билан ишлаганиб олар ва орқасига ўгирилмасдан елкаси оша ефрейторга узатарди. Ефрейтор ўз навбатида ҳужжатни граждан кийимидаги кишига туққизар, буниси эса еб қўйгундай қараш билан ҳужжатдаги суратни эгасига солиштириб кўрар эди. Бир эмас кўп йўловчиларга бу қараш ўзларини тешиб ўтаётгандай ва шу онда вагон деворларида ўз соялари демеганда ҳам, изтиробли ўйларининг типирчилаб турган чизмаси худди экранда акс этаётгандай туюларди.

Охирги йўловчининг ҳужжатларини ҳам олгач офицер ўта оғир кўрғошиндай сўзлар билан деди:

— Тартиб, сукут, жимаслик.

Шундан сўнг у купедан чиқиб кетди.

Солдатлар эшик олдида туришганича қолишди. Улар йўловчиларга худди бўш жойга тикилгандай қараб туришарди. Пўлат каскаларини қошгача бостириб кийишган, оёқларини кериб турган бу солдатлар тишларини тишларига маҳкам босиб турганларидан жағлари бўртиб чиққан эди.

Байсини ғалати ҳис чулғаб олди. Манави офицер билан манави солдатларни аллақерда кўргандай эди, кўрганда ҳам қандай бўлсалар худди шундай, ўзларини қандоқ қилиб кўрсатмоқчи бўлсалар худди ўшандоқ кўргандай эди. Тасаввур қилиб юрганлари ўз кўзлари билан кўриб турган нарсаларнинг аини ўзгинаси бўлиб чиққанидан у енгил тортди. У солдатларга дўстона ва ҳурмат-эҳтиром билан, ҳатто рашки

келиб назар солар, назарида ёш немис йигити буларга худди мана шундоқ назар билан боқиши керак эди.

Офицер ёнида сержант ва граждон кийимидаги одам билан вагонга қайтиб келиб, йўловчиларга ҳужжатларни тарқата бошлаганида Вайс ўрнидан туриб ғоз қотди-да, қўлларини ёнига туширди ва завқ-шавққа тўлган ҳолда офицернинг кўзларига тикилди.

Офицер маъқуллагандек жилмайди.

— Утиринг.

Аммо Вайс худди эшитмагандай ғоз қотиб тураверди.

— Сиз ҳали солдат эмассиз. Утиринг,— деди яна офицер.

Вайс даҳанини кўтарди, қатъий қилиб деди:

— Ватан мени вермахтнинг шонли сафларига қабул айлаш шарафига муяссар қилади деган умиддаман.

Офицер унинг елкасига қўлқопини оқ кўнгиллик билан уриб қўйди. Граждон кийимидаги одам ўз дафтарчасига алланимани ёзиб олди. Офицер бошқа вагонга ўтиб кетгандан кейин Йоганнинг ҳамроҳлари уни шовқин солиб табриклашди. Шубҳасиз, у ўзининг Рейх тупроғига қўйган биринчи қадамиданоқ немис оккупацияси қўмондонлигининг вакилида яхши таассурот қолдирган эди.

Поезд эндиликда Учинчи империянинг мулки, ҳарбий ўлжаси бўлиб қолган Польша ерларидан кетиб борарди.

Йўловчилар, кўзларини вагон деразаларидан узишмас, янги қўлга кирган герман ерлари ҳақида андишасизлик билан ҳўжайинларча фикр юритишар, бири олиб, бири қўйиб славянларни чалпишар ва ўзларини уddaбурон кўрсатишарди. Бомбардимон қилинган қишлоқларнинг харобалари лип-лип ўтиб турарди.

Асир поляклар немис солдатлари соқчилигида бузилган кўприкларни тузатишарди. Станцияларда ҳамма ёқни батартиб немисча ёзувлар, немисча исмлар босиб кетганди.

Яқингинада бўлиб ўтган жангларнинг излари қанча кўп учраса, йўловчилар ўзларини шунча кибрлироқ ва шунча эркинроқ туттишарди. Вайс ҳам бошқаларга ўхшаб ҳаяжондан йилтираб турган кўзларини деразадан узмас, немисларнинг яшин тезлигидаги зарбаларини ҳам бошқалардек кўпириб мақтарди. У борган сайин кўпроқ ҳаяжонга тушар, аммо ҳаяжонининг сабаблари бошқа ерда эди: у анчадан бери йирик ёнилғи омборлари қурилаётган, йўллар кенгайтирилаётган, кўприклар мустаҳкамланаётган, ўрмон сайхонларида оғир машиналар бўлажак аэродромлар учун ер шиббалаётган жойларни аниқ ва равшан қилиб, хотирасига жойлаб борарди.

У эслаб қолган ва кузатган нарсаларини шу замонроқ хаёлан картага жойлаштириб қўярди. Зўр шахматчилар мураккаб партияларни мана шунақа ёддан, шахмат тахтасига қарамасдан ўйнайдилар.

Ҳамма нарса беихтиёр ва ўз-ўзидан ёд бўлиб борар, бу хотирани чиниқтиришнинг самараси эди. Бироқ афсуски, буларнинг барига ҳозир ҳеч қандай эҳтиёж йўқ эди... Зотан, буларни ўзимизникиларга маълум қилгунча талай муддат ўтиши, унгача маълумотлар эскириб қолиши, аммо хаёлидан сираям кўтарилмаслигини жуда яхши биларди.

Зарбдан тенаси чўрт узилган дарахт тагида мажақланиб ётган поляк самолётига қараб завқланишар экан, йўловчилар Вайсга Рейхнинг ҳаво кучларига киринг, учувчи бўлиб ўзингизни шон-шўҳратга ўрайсиз, деб маслаҳат бериб ҳазиллашишарди. Шунда Вайс қизариб кушимсирар экан, азамат учувчиларнинг зафарларини ерда туриб мустаҳкамлашни ўзим учун энг олий шараф деб биламан, аммо самолётга ўтиришни ҳатто хаёда ҳам қилолмайман, негаки, бунга Рейхнинг асл ўғлонларигина лойиқ, деб айтди. Йўловчилар билан шу йўсинда гаплашиб

борар экан, у айни вақтда, зўр бериб нима қилиши кераклигини ўйларди. Ҳа, нимаики кўрган ва эслаб қолган бўлса, барини ўзининг қадами етмайдиган жойларда кўрди, аммо у бир нарсани кашф этди ва бундан этни жимирлаб кетди: ҳозир мана шу кашфиётдан муҳимроқ нарса оламда йўқ эди. Қаршисидан ўтиб бораётган, немислар томонидан Польшада қурилаётган иншоотларни ҳаёлан картага жойлаштирар экан, у буларнинг ўзи борган сайин узоқлашиб бораётган мамлакатга қарши ўқталганини жуда яхши тушуниб етди. Ватани бошига тушиши мумкин бўлган офатдан Вайснинг бутун борлиги ларзага келиб, қаттиқ ҳаяжонланди.

Қийноқ ва қатл жазосини ҳам қўшиб ҳисоблаганда, инсон ўзини идора қила билмай қоладиган ҳолатларни устозлари билан бирликда муҳокама қилинганда ва кейин, ўзини-ўзи синаб кўрганда, ҳар қандай хазф-хатар қаршисида ҳам номусимни букмайман, иродам ва қатъиятимни бой бермайман деб қаттиқ ишонган эди, аммо мана бу синов олдида у ўзини ожиздай сезд.

Поезд эса кетгандан кетиб борар, филдираклар бир маромдаги тақа-туқини қўймасди. Мана, унинг юриши секинлашди, тўхтади. Кўримсизгина станция. Перронга солдатлар тушган юк машинаси кириб келди. Унинг устидан ерга аллақандай иккита оғир, ҳўл қопни итқитдилар, Иоганн шу замоноқ буларнинг қоп эмас, одамлар эканлигини кўриб сочлари тикка бўлиб кетди. Қонга беланган, қўллари орқаларига қайириб боғланган икки одам базўр ўринларидан туришди, йиқилиб тушмаслик учун бир-бирларига суяниб олишди-да, шишиб кетган кўзлари билан ўзларига қараб турган йўловчиларга тикилиб қолишди. Уларнинг бўйинларидан оппоққина, ҳали топ-тоза чизимчаларга тахтакач осиб қўйилган ва унга: «Поляк жосуси» деб ёзилганди. Ёзишни ҳам жуда қотиришган эди: у эски готик каллиграфияси билан немис тилида ва аниқ, ораси очиқ ҳарфлар билан поляк тилида ёзилган эди.

— Бўл! Бўл!— бақириб берди обер-лейтенант.— Юр!— Соқчи асирлардан бирини қўндоқ билан туртди.

У қонга қоришган оёқларини аранг босиб, гандираклаганича секин платформа ёқалаб юриб кетди. Кетидан шериги судралди.

— Тезроқ!— яна ўкирди обер-лейтенант.— Тезроқ!— Кейин у бўлаётган воқеани кўрқа-писа кузатиб турган йўловчиларга ўгирилди-да, зардаси қайнаб, буюрди:

— Вагонларга кирилсин, ҳамма жой-жойинга, тез!

Барча йўловчилар худди эшикдан секин кирса ўлиб қоладигандай ур-йиқит билан ўзларини вагонга уришди.

Оломон Вайсн ўзи билан эргаштириб кетди, суриб вагонга олиб борди. Шунда Иоганн офицернинг буйруғини жон койитиб ижро этмаётганидан ҳамроҳлари ундан қанчалар дарғазаб бўлаётганликларини тушунди.

Турма вагоннинг эшиги ёпилди. Поезд ҳеч қандай сигналсиз ўридан жилди-да, яна ғарбга томон йўл олди. Филдираклар яна ўзича тақа-туқ қила кетди...

Иоганн бирдан аллақайси бир романда қаҳрамон филдираклар тақа-туқида қандайдир сирли ўзгача бир нарсани эшитганлигини ўқигани ва бу ўшанда ўзига қулгили тўқима бўлиб туюлганини эслади. Мана энди эса, авваллари бир маромда аллалаб чопқиллаган филдирак овозлари юракка хавотир соляпти, қутқу кўзгаяпти, Иоганнга беихтиёр шундай туюляпти.

Ўзларини аввалгидай сино ва хотиржам тутишга беҳуда уриниб ётган йўловчиларга зеҳн солар экан, у қўнлар безовта бўлиб қолганлигини сезд. Қўчманчилар йироқдаги ўз осуда масканларидан туриб,

ватандошлари ўрнатаётган «янги тартиб»ни бирмунча бошқача тасаввур қилганликлари, юртларига қайтиб келаётганликлари тантана билан қарши олинишига умид боғлаганликлари кўриниб турарди. Кўрганлари уни қанчалик дол қилган бўлмасин, поляк қаҳрамонларига нечоғли юраги ачимасин, Иоганн она-Ватани чегараларига Германия таҳдид солаётгани сир бўлиб қолмаслиги, поляк ватанпарварлари ҳар қандай йўл билан — ҳатто ўз ҳаётларини қурбон қилиб бўлса ҳам бу ҳақда совет қўшинлари қўмондонлигини хабардор этиб қўйишларини тушунди ва таскин топди. Бу фикр Иоганни ўз ҳолига қайтарди, у яна совуққон бўлиб қолди.

Кўнгли бир оз тасалли топган Иоганн юмшоқ вагонда кетаётган Генрихга кўриниш бериб келишга қарор қилди. Чунки улар жўнамасдан бурун пича айтишиб қолишган эди.

Вайс беҳабар қолган баъзи гаплар бўлиб ўтганди.

Генрих Шварцкопф Панке билан бирга вокзалга келганда, уни бу ерда Гольдблат кутиб турарди.

Профессор жуда ўзини олдириб қўйганди. Юзлари шишиб, солқиган, у бутун оғирлиги билан ҳассасига таяниб турарди.

Генрих Гольдблатни кўриб, ўнғайсизланди. Аммо профессор буни ўзича, Генрих уяляпти деб тушунди. У деди:

— Сени тушуниб турибман, Генрих. Лекин Берта қизиққон. У ҳозир ўртадаги айрилиқдан ўзини қўярга жой тополмай юрибди, мен буни биламан. — Профессор ҳақ эди: Берта чиндан ҳам ўзини қўярга жой тополмай юрганди, аммо у Генрихнинг кетаётганидан эмас, (у Генрихдан қўлини ювиб қўлтиғига урган эди), балки кекса Шварцкопф билан дўстлиги хотираси учун ҳамма ўтган гаплардан кўз юмиб, ҳечам оқлаб бўлмайдиган бир қарорга келган отасига юраги куярди.

Профессор вокзалга бир йўғон папкани кўтариб келди. Бу папкада профессор Гольдблатнинг Функ яқингинада унинг квартирасидан олиб чиқиб кетмоқчи бўлган ўз ишлари бор эди. (Функ бу қабиҳ ишни охирига етказолмади: жиноят қидирув бўлими буни ўз вақтида бартараф қилди.) Мана энди профессор ўзининг бир қанча энг қимматли ишларини дўстининг ўғлига тақдим қилишга қарор қилибди.

Камар билан боғланган лойиҳаларга тўла папкани Генрихга узатар экан, профессор деди:

— Мана буни ол, Генрих. Менинг лойиҳаларимни биронта фирмага сотишнинг мумкин. Агар у ёқда қийналиб қолиб уйга қайтгинг келса...

Генрих ранги оқариб деди:

— Мен сиздан ҳеч нима олмайман.

— Бекор қиласан, — деди профессор ва Генрихнинг кўзларига диққат билан тикилганича қўшиб қўйди: — Сен буларни олмоқчи эдинг-ку. Лекин негадир мен бу ёқда қолиб, бошқача йўллар билан ҳаракат қилдинг.

Панке Гольдблатга яқин келди.

— Рухсат этинг, профессор. — Кейин боши билан Генрих томонга ишора қилиб, худди унинг учун узр сўрамоқчидай деди: — У ҳали сиз қанчалик қимматбаҳо совға қилаётганингизни тушуниб олганича йўқ.

— Йўқ, — деди профессор. — Буни мен сизга бермайман. — У папкани кўкрагига босиб олди.

— Кетдик, — буюрди Генрих ва Папкени шундай туртдики, у йиқилишига сал қолди.

— Бояқиш Генрих, — деди профессор. Кейин яна қайтарди. — Бечора бола.

Берта бу воқеанинг фақат охирини кўрди — у чидамай отасининг орқасидан вокзалга келган эди.

Генрихга қарамасдан, у отасининг қўлидан папкани олди-да, унинг қўлтиғидан суяб, вокзал майдонига олиб чиқди.

Тақсиди профессорнинг мазаси қочди. Юрак ўйноғидан сўнг у дарҳол кўчага чиқмаслиги керак эди. Лекин у ўзини бардам туттишга ҳаракат қилар, қизини юпатиб, дерди:

— Биласанми, Берта, агар Генрих папкамни олганда, мен бу одамни юрагимдан биратўла, осонгина ўчириб ташлаган бўлардим ва сенинг ҳам шундай қилишинг учун ҳаракат қилардим. Лекин у олмади. Демак, ҳали виждонини бутунлай йўқотмабди. Энди мен бу болага ачинапман.

— Дада,— куйиниб деди Берта,— Берлинга боргандан кейин у енгига свастикали боғич тақиб олади-да, сенга дўст тутинган отаси — инженер Рудольф Шварцкопфдан кўра амакиси шутибанфюрер Вилли Шварцкопф билан кўпроқ фахрлана бошлайди.

Профессор қайсарлик билан деди:

— Йўқ, Берта, ундаймас. Нима бўлганда ҳам у мендан папкани олишга журъат этмади-ку, ахир.

Иогани Вайс буларнинг ҳаммасидан беҳабар эди.

Вайс бутун состав ичидан ўтиб бориб юмшоқ вагоннинг купеси эшигини қокди.

Генрих Вайсни сиполик билан жилмайиб қарши олди ва уни сўл-ғин юзларини ёғ босган кексароқ бир хотин билан тил учидагина таништириб, термосдан кофе қўйиб узатди-да, сўради:

— Қалай, сафарлар дуруст ўтптими?— кейин жавоб ҳам кутиб ўтирмай, ўз ҳамроҳига эҳтиром билан деди:— Мабодо, сизга дурустроқ шофер керак бўлиб қолса, баронесса...— кўзлари билан Вайсга имо қилди,— отам ундан мамнун эди.

Шварцкопфларнинг ўз машинаси йўқ эди. Вайс уларга шоферлик қилмаганди, бироқ шунга қарамай у ўрнидан турди ва хизматга тайёр эканлигини билдириб, аёл олдида бошини эгди. Хоним хўрсиниб Генрихга қарата деди:

— Афсуски, у ҳали ёш, демак, солдатликка бориши керак. Керакли одамни армиядан олиб қолиш учун эса менинг нацилардан танишим йўқ.

— Фельдмаршал-чи?— эслатди Генрих.

Баронесса сиполик билан деди:

— Германиянинг аслзода оилаларидан қариндош-уруғларим бор, бироқ бизнинг манави фюреримиз билан уларнинг муносабатлари қандай эканлигини билмайман.— Лабини бурди:— Кайзер жиллаям катта ақл эгаси эмасди, шунга қарамасдан аслзодаларнинг қадрига етиш кераклигига фаҳми етган эди.

— Амин бўлингки,— ишонч билан деди Генрих,— фюрер Германиядаги кибор оилаларининг мададига доимо таяниб келади.

— Ҳа, бу тўғрида ўқиган эдим,— унинг гапига қўшилди баронесса.— Аммо у саноатчиларга кўпроқ меҳр қўйган.

— Ўз навбатида улар ҳам фюрерга шу билан жавоб қилишади,— қўшиб қўйди Генрих.

— Лекин нимага у ўз партиясини национал-социалистлар партияси деб атайдиган? Национал бирлик формуласи билан чекланиб қўя қолинса маъқулроқ бўлмасмиди? «Социалистлар»— бу одамни ваҳимага солади.

Вайс одоб билан орага гап қистиришни лозим топди:

— Сизни ишонтириб айтаманки, баронесса хоним, фюреримиз коммунистларни Кайзерга қараганда дадиллик билан бир ёқлик қилди.

Баронесса Иоганига ишонқирамай назар ташлади-да, совуққина деди:

— Мабодо, сизни шоферликка олган тақдиримда ҳам, шу шарт биланки, тиёсат ҳақида вайсамайсиз. Ҳатто оқсоч қизлар билан ҳам,— қўшиб қўйди у, қуюқ қорамтир қошларини юқори кўтариб.

— Уни кечиринг, баронесса,— Иоганнинг ёнини олди Генрих.— Аммо сизнинг кўнглингиздаги гапни айтмоқчи эди.— Вайснинг чиқиб кетавериши мумкинлигига ишора қилиб, унга ваъда берди:— Сен билан яна кўришамиз.

Иоганн баронессага таъзим қилиб йўлакка чиқди, Папкенинг купесини топди ва тақиллатиб ўтирмасдан эшикни очди. Папке ёлғиз ўзи диванда ётган экан.

Вайс сўради:

— Чамадонингизни олиб келайми?

— Ҳа, албатта.— Папке тирсагига таяниб бошини кўтарди-да, сўради:— Ҳеч нима олиб қўйишмадими?

— Ҳаммаси жойида.

— Мени бўлса тоза авра-астаримни ағдаришди,— шикоят қилди Папке.

— Қимматбаҳо нарсалармиди?

— Бўлмаса-чи!— Бирдан фиғони чиқиб, инграганича деди:— Чамамда, булар хуфя нарсаларни топишнинг тозаям ҳавосини олишибди.— Худди бир нарсани бошлаб қўйган одамдай деди:— Лекин нима қилса ҳам мен уларни лақиллатиб кетдим. Анов тиролча шляпа кийган чин ўртоқ экан. Меин бошдан-оёқ текширишларидан олдин, ундан чўнтак инжилимни ушлаб туришини илтимос қилдим. Табаррук китобга худосизларнинг қўли тегмай қўя қолсин дедим.

— Оббо!

Папке кўзини айёрона қисди-да, деди:

— Бу китобча менга ҳар қандай муборак битикдан қимматлироқ.— У қора муқовали кичкина китобини чиқариб, суйиб сийпалади.

— Биласизми,— маъқулламаган оҳангда деди Вайс,— уни бегона киши қўлига тутқизиб сиз эҳтиётсизлик қилгансиз.

— Тўғри,— рози бўлди Папке.— Бошқа чора қоямагандан кейин нима қилиб бўларди. Бироқ рўкач қилган ваз-корсоним ниҳоятда ишонарли чиқди, анов тиролча шляпалик ҳам кўнглимдагини дарров уқиб олди.

«Бўлмасам-чи!— ўйлади Вайс.— Бруно сенинг кўнглингни билганига анча бўлган. Упкангни босиб ол, у дуо китобингни назардан қочирмаган».

— Қилган хизматинг учун раҳмат,— деди Папке.

— Ҳозир чамадонни олиб келаман.

— Тўрвангни ола кет.

— Ҳаммаси жойида бўлса керак, деб ўйлайман?— сўради Вайс.

— Нима, ановнақа бирон нарсанг бормиди?

— Бўлиши мумкин,— деди Вайс ва кулимсираган ҳолда тушунтирди:— Бўлажак дўстларимга атаб совғалар олгандим.

Мана шу муаммо Папкени қийнагани кўрилиб турарди, Вайс ўзининг тўрвасини Папке титкилаб кўрмаганини тушунди, демак, Вайс унинг шубҳасидан холи. Иоганн бундан завқланиб кетди.

Вайс ўз вагонига қайтиб келиб, юқори нарга чиқди-да, ўрнашиб олиб, кўзларини юмди ва ўзини ухлаганга солди. У Брунони ўйларди. Ана сизга Бруно! Қанийди у Иоганни фақат чегарагачагина кузатиб келмаганда, Бунақа одам билан ўзингни доим бардам сезасан, у ёнинг-да бўлса ҳатто фашистлар Германиясида ҳам ўзингни хотиржам тутасан. Бруно қачонлардир бу мамлакатда бир неча йил яшаганлигини Вайс қаердан билсин. Учинчи империянинг бир қанча кўзга кўринган

арбоблари йирик-йирик шахсларни чавандозлик санъатига ўргатган машҳур тренер Бруно-Мотцени яхши танирдилар. Улар фақат бунчалик маҳоратга у гражданлар уруши даврида Биринчи отлик армия сафларида туриб эришганлигини билмас эдилар. Мотце пойгачи отлар олди-сотдиси билан ҳам шуғулланиб, даллоллик қилар ва шу сабабдан немис генерал штабининг офицерлари билан муомала қилиб туриш имкониятига эга бўлиб, уларнинг гап-сўзларини ўз қулоғи билан эшитиб турар эди. У Германиядан ўттиз бешинчи йилнинг бошида кетди, кетишининг сабаби ишнинг барбод бўлганида эмасди. Очирғини айтганда, бошлиқларининг немис қуроли кучлари ҳақидаги тасаввур билан у юборган маълумотлар ўртасида анчайин катта фарқ мавжуд эди. От деган жойда муккасидан кетадиган Бруно-Мотце — бошлиқлари унга шундай деб тушунтиришди — танкларнинг бўлажак урушдаги аҳамиятига ҳаддан ташқари муболаға кўзи билан қарабди. Уни хизмат интизоми йўли билан бошқача қарашга ўргатиб бўлмагандан сўнг, унвони ўзгармай, ўша-ўша гражданлар уруши йилларида эскадронга командирлик қилиб юрган пайтидагича қолди. Иоганн Вайс буларнинг бари-ни қаердан билсин? Бруно билгани ва қўлидан келганини адо этди: ёш сафдошининг душман мамлакатида ташлаган илк қадамлари мустаҳкам заминга тушишини таъминлаб берди.

Шунда Вайс яна ўзининг ёлғиз эмаслигини сизди. У ўзини қудратли, донишманд, ҳушёр бир оламнинг кичкина зарраси деб ҳис қилиши билан кўнгли тасалли топди, таранг тортилган, бетиним зўриққан асаб торлари ором олди, бу торлар хавф-хатар ҳақида тўхтовсиз хабар бериб туради, хатар туйғусини эса яна бир ақлга сиғмайдиган ирода кучи билан дарҳол ўчириш керак, айни чоқда, сенинг бу ҳолатингни ҳеч бир кимса пайқамасин.

Бир фасл ором олаётган мана шу дақиқаларингда эндиги ўзлигингни — Иоганн Вайсни ўзлаштириб бораётганингдан, бора-бора Иоганн Вайсининг хатти-ҳаракатлари қачон, қандай бўлиши кераклиги устида бош қотириб ўтиришга ҳожат қолмаётганидан кўнглинг кўтарилиб кетади. — У — сен яратган Вайс — ҳар бир ҳаракатингни, ҳар бир ўй-ниятингни бошқариб туради, сен ҳам унга гўё синалган маънавий устозингга ишонгандай ишонч билдиргансан.

Аммо шу замоноқ Иоганн ўзининг инструктор муаллиминини, унинг авваллари жонга тегувчи ҳақиқатдай бўлиб эшитиладиган тез-тез қайтариб турадиган: «Энг хатарли нарса — хатарга кўникиб кетиш», деган сўзларини эслади.

Инструктор-муаллим информация бюллетенларида кўпни кўрган разведкачилар гўё ҳеч бир хатар йўқдай кўринган кезлари, доимо қил устида туриб, жонҳалак бўлишдан чарчаб энди жиндек нафас ростлай деб ўйлаганларида қўлга тушиб қолганликлари тафсилоти баён қилинган жойларни зангори қалам билан чизиб кўрсатарди. У ташланган ҳар бир хато қадамни сабр-тоқат билан миридан-сиригача таҳлил қилиб берар, аммо ҳар қанча юксак бўлмасин муваффақиятли чиққан, маҳорат билан ижро этилган ишларни ғалатироқ қилиб тушунтирарди.

— Бу ўз хизматини ўтаб бўлган, — дерди у афсус оҳангда. — Энди унинг ўрни тарихда... Қайтарилмас нарсаларгина ишга ярайди. Бизнинг ишимиздан янгидан кашф қила билиш қанчалик мажбурий бўлса, шунчалик зарур ҳам. Эгизаклар туғилиши — табиятнинг хатоси. Ўтган ишни қайтариш — хато қилиш билан тенг. Хаёлга эрк бериш зарур, аммо жидовини йўқотиб қўйманг. Ҳақиқат воқеликнинг ўзидир, ҳар бир қадамнингизни ва хатти-ҳаракатингизни унга қоғиштириб тулинг. Сизнинг энг ишончли суянчингиз — табиъатнинг ҳақиқатлигидир.

Шу олий мактаб. Олий муаллим. У бош кўрсатмаларни беради. Булардан четга чиқиш тўғри йўлни тарк этиш, ишнинг чувини чиқариш билан барабар.

Инструкторнинг сабоқларини эсларкан, Вайс бутун умрини анкеталарда қайд қилинмайдиган касбга бағишлаган, кексайиб қолган ўша одамга ғойибона табассум қилди. Унга ўхшаш кишиларга профессорлик уивони беришмайди. Буларнинг илмий асарларини фақат ўнларча нусхадагина кўпайтиришади ва кутубхона тоқчаларида эмас, метин сейфлар ичида сақлашади.

Инструктор ўзининг барча талабалари номини ёдида сақларди. Янги талабаларини ўқитар экан, инструктор на ҳайкал ва на шуҳратдан умидвор бўлмай туриб, она диёр учун инсон заковатининг чўққисига кўтарилганларнинг шижоатини мисол келтирарди.

Сабр-тоқат, сабот, бардош, интизом, изчиллик, мақсадга оғишмай амал қилиш — неча-неча бор қайтарилган бу шиорлар авваллари Иоганнга педагогик ақидалардай кўринарди. Олдиндан лўп этиб муаммо чиқиб қолган кезлари буларга амал қилиш ва қайси йўл асосий, бош йўлу қайси бири диққатга нолойиқ аросат эканлигини аниқлаш нечоғлик қийин.

Мана, унинг йўлидан лўп этиб Папке чиқди — хўш, Папке муаммонинг қайси томонида?

Агарда бундан кейин Папкега ҳолис хизмат қилиб турилса, унинг кўнглини олинса, балки гестапо даргоҳига йўл очилар? Гестапо хизматига кириб олиш — ҳазилакам иш эмасдир, ахир?

Ташаббус кўрсатсинми, ё пуккаю ё чикка деб таваккал қилсинми. Нимага? Ўз-ўзигами? Аммо бу билан қўйилган бош мақсади ҳали ўзига ҳам қоронғи бўлган ишни таваккалга боғлаб қўймайдими? Сўрасамикин? Аммо бунга ижозат берилмаган ва ҳали узоқ пайт берилмайди. Демак, сабр қилиш, ўзи яшаши керак бўлган мана бу муҳитга киришиб кетиши зарур, эҳтиёткор ва уddaбурон, ҳамма нарсадан кўра ўз касби бўйича оддийроқ, аммо пули тузукроқ хизматга кўпроқ қизиқади-ган Иоганн Вайсгана бўлиш, Ригадаги собиқ хўжайини жаноб Фридрих Кунцга таассуб қилиш, ўз шахсий авторемонт устахонасига эгалик қилиш шарт.

Ҳавонинг қовоғи солиқ, совуқ, рутубатли, шивалаб қор аралаш ёмғир ёғарди. Ҳайдалмаган далалар поёнсиз ботқоққа ўхшаб кўринарди. Поезд ҳувиллаган қўлдан бораётгандек эди. Кейинроқ Иоганн аҳолининг темирйўл атрофида юриши тақиқлаб қўйилганлигини билди. Дрезиналарга тушган соқчилар оккупацион қоидаларни бузганларни йўл-йўлакай отиб кетаверар эдилар.

Варшавага тунда келдилар, шаҳар куйдирилган, кимсасиз эди. Йўловчиларга вагондан чиқишга рухсат берилмади. Перрон ва йўлларда дам сайин қўл фонарларининг шуъласи липиллаб учарди. Қисқа-қисқа берилган команда товушлари, солдат этикларининг дупури эшитилиб турарди. Бирдан гранатанинг портлагани эшитилди, автоматлар тариллади. Кейин сукунат чўкди.

Сал ўтмай перронда нағал этиклар чақирлади, конвой ўтди. Унинг ўртасида асфальтда судраб келинаётган одамнинг оёқларини қўлтиғига қисиб олган солдат энкайиб борарди. Одам ўлган бўлиб, унинг кенг ёзилган қўллари у ёқдан-бу ёққа саланглаб кетарди. Кейин замбил кўтарган полициячилар кўринди — улар қорғоз қоплар ёпилган солдат ўликларини олиб боришарди.

Йўловчилар юзларидаги сокин ифодани қўлдан бермай вагонларда тинчгина ўтиришарди. Кўрганлари уларга ҳеч таъсир қилмагандай кўринарди.

Дилларидагини айтмай бошқа нарсалар ҳақида гаплашиб ўтиришларидан бу хотиржамлик заминда, кейинчалик зарар етказиши мумкин бўлган бирон ножўя сўз айтиб қўймасмикинман, деб ўлгулай чўчишаётгани англашилари. Шуниси аниқ эдики, бу одамлар ҳозир поездга ҳужум қилиб қолиши мумкин бўлган поляк партизанларидан кўра, бир-бирларидан кўпроқ ҳайиқишарди.

Ҳамроҳларига диққат билан зингил солар экан, Иоганн ўзи учун муҳим бир хулосага келди: сир бой бермаслик, эҳтиёткорлик, мунофиқлик, буқаламунлик ва доимо аллақандай номаълум хатардан чўчиб туриш — Рейхнинг умумий ҳолати эди. Шундай экан, мана шу руҳни четдан туриб ўзларига сингдириб олган ҳамроҳлари Вайсга Учинчи империянинг садоқатли граждани учун хос хислатлардан — мунофиқлик ва сергакликдан дарс беришарди.

Иоганн яна бошқа бир муҳим нарсани кашф этди.

Полициячилар поляк якка бош диверсанти томонидан ўлдирилган немис солдатларининг ўликларини олиб боришаркан, Иоганннинг қўшниси — қилтириқ йигитча — ўрнидан сакраб туриб, қўлини кўтарди ва тупук сочиб қичқирди:

— Фюрер учун жонини аямаган жасур қаҳрамонларимизга шон-шарафлар бўлсин!

Битта поляк партизан билан унинг гранатасидан учта немис солдатининг ҳалок бўлиши шодликка асос бермаган ва хитобнинг ўринсизлиги кўриниб турган бўлса-да, йўловчилар уни шод-хуррамлик билан қарши олишди ва вермахтга бақариб-чақариб ҳамду сано ўқий бошлашди.

Қўчманчиларнинг юрагида бир зум ичида жаҳолат оловлари аланга олиб кетгандай бўлди-да, кейин анчагача бирон кимса жунбушга келган ўз ҳиссиётларини ўчиришга журъат этмади, ваҳоланки, ҳаяжонлар босилган, бу ҳодисага мос келадиган сўзлар тугаган ва шавқу завқ ҳамда ихлос билдиравериб башаранинг мушаклари қолдан кетган эди.

Гуриллаб кетган ҳиссиётларга сабабчи бўлмиш қилтириқ йигитча эса аллақачон ўз ҳаяжонини унутган эди. У полкада ётганча, лабла-рига гармошка суйкаб, ўйвоқи бир куйни чаларди.

Кексайиб қолган йўловчи жаҳд билан гармошкани юлқиб олиб: «Тур ўрнингдан, аблаҳ! Бу қутлуғ дамларда ғийқиллатиб ўтиришга қандай юзинг чидади!» — деб қичқиргани ҳамон йигитча ранги ўчиб, сакраб ўрнидан турди ва титраб-қақшаганича, билмай қилиб қўйибман, деб ҳаммадан кечирим сўрай бошлади.

Қарангки, ҳамма йўловчилар худди мана шу йигитчанинг сўзларидан кейин жўшиб кетганларини унутиб, унга бадгумон назар билан ковоқ солиб қарай бошладилар. Кексайиб қолган йўловчи жўшқин ватанпарварлик ҳисларини булғгани учун йигитчани жавобгарликка тортиш лозимлиги ва бўлган гапларни нахбарнфюрерга айтажаги тўғрисида исгак билдирганда, йўловчилар буни қўллаб-қувватлашди.

Ҳамроҳларига зеҳн солиб қарар экан, Вайс буларни ғалаёнга солувчи аллақанақа психологик модда борлигини пайқади ва агар уни қулай пайт ўртага ташланса, унда ечимига ақл ожизлик қилувчи энг оғир ҳолатлардан ҳам бемалол қутулиб кетиш мумкинлигини сизди. Рисоладаги интизом билан шаллақилик қўшилса, прусс обивателининг замонавий, маънавий қиёфаси намоён бўлади, бундан ҳам қурол сифатида фойдаланиш керак. Кийим ўз эгасининг дидини эмас, жамиятда тутган ўрнини кўрсатиши зарур, шундай экан кийимга қанчалик диққат қилинса, маънавий моддани ҳам шунчалик эътибордан қочирмаслик шарт.

Йоганн яна бир нарсага диққат қилди. Ҳамроҳларининг қўрқинчи, ўзини йўқотиб қўйганлиги, бадгумонлиги орқасидан борган сари аёнроқ кўриниб фюреризм чиқиб келарди — бу ҳар қандай қилиб бўлса-да, бошқалар устидан ҳукмронлик қилиш иштиёқи, атрофдагиларнинг бир муддат гарангтоб бўлиб туришидан фойдаланиб, улардан юқорироқ кўтарилиб олиш ва кейин кимда ким бунга қарши чиқса, уни макр билан аёвсиз сиёсий шубҳага олиш кўринарди. Аммо йиқилган сўзсиз бўйин эгиб, қўл қовуштирса, кейинчалик унга ҳомийлик қилишга ва бошқалардан бирмунча юқорироқ кўтарилиш учун ёрдам беришга ваъда берилади.

Қилтириқ бечора ҳам шу аҳволга тушди. Кутилмаганда вагонда мавқега эга бўлиб қолган кекса йўловчи косаси оқармаган музикантнинг ялиниб-ёлвориб узр сўраганидан мурувватга келди ва шафқат қилди. Шундан кейин у энди ҳар бир ҳақиқий немис ўзида итоат қила олиш ва бўйсундира билиш хислатини тарбиялаш кераклиги ҳақида салмоқланиб узундан-узоқ гапирди. Зотан, ҳар бир немис янги ерларда — ҳокими мутлоқ Германиянинг вакили, бироқ фюрер қаршисида ҳар бир немис — увокдир. Бу увоклар бирлашиб, бутун ҳолда миллатнинг гранити деб аталади.

Бу маҳмаданагарчиликни тингларкан, Вайс жўшиб кетди, ўз кашфиётини амалда синаб кўриш иштиёқи билан ёнди. Ниҳоят, у ўзини тўхтатолмай, полкадан энгашиб қараркан, бефарқ туриб деди:

— Ие, сиз социалист экансиз-ку!

Кексайиб қолган йўловчи бўғриқиб кетди, оғир-оғир нафас ола бошлади.

Вайс аёвсиз эди:

— Йўқ-йўқ, национал-социалист эмас, нақ социалистнинг ўзи.

Кекса одам ҳовлиқиб ўрнидан турди ва Вайснинг елкасига оҳиста қўл теккизиб, ботинмайгина деди:

— Сиз хато қияпсиз...

Вайс қуруқ қилиб:

— Сизга ачинаман, — деди-да, орқасига ўгирилиб олди.

Вагонга жимлик чўкди, кекса йўловчи асабий томоқ қириб, кўзи билан хайрихоҳ қидирарди, у бўйнига қўйилган айбнинг бутунлай ақлга сифмаслигини тезроқ тушунтиришга уринарди, аммо ҳамма ундан юз ўгирарди. Қилтириқ йигитча эса, бошини лиқиллатганича гармошкда шўх, ўйноқи куй чаларди.

5

Лодзга товготарда етиб келишди.

Поляк давлатининг бешиги, кўҳна поляк ерлари — Познан, Силезия, Кувия ва Мазовиянинг бир қисми — гитлерчилар томонидан Учинчи империяга тиркаб юборилган эди. Фашистлар Лодзини Германия шаҳарлари сирасига қўшдилар.

Польшанинг қолган ерларида поляклар учун генерал-губернаторлик деб аталмиш муваққат резервациялар ташкил этилди. Бу ерлар Германияни қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ва ишчи кучи билан таъмин этиши керак эди.

Лодзь — Лицманштадт — Фатерланд.

Буни қўчиб келаётган ҳар бир немис билиб қўймоғи керак эди.

Бунинг отини Рейх деб қўйибдилар.

Демакки, бунда славян зотиға тегишли нимаики бор, бари қувғинга, қириб ташланишга, маҳв этилишга маҳкумдир.

Рутубатли, кўкиш туман қўйнида одамлар соя каби ҳаракат қилардилар. Перронда юк ташувчилар турнақатор тизилишиб туришарди. Улардан ҳар бирининг орқасида гражданча кийинган одам бор эди. Кўчманчиларни вокзал майдонига яқин ётоққа жойлаштиришди ва ташқарига чиқмасликни буюришди. Уларни эртасига кўчиб келувчи немисларнинг марказий ташкилоти — Айнвандерерцентральштеллега навбат-ма-навбат чақира бошладилар. Бу ташкилот кўчиб келувчиларни сиёсий жиҳатдан текшириш ва янги ҳужжатлар билан таъмин этишдан ташқари, кўчманчиларни муассасаларнинг талабига яраша ишга жойлаштириш вазифаси билан ҳам шуғулланар эди. Шунинг учун ҳам рўйхатга олиш ва текшириш тугагунча кўчманчилар махсус ажратилган биноларда худди карантин қилингандай яшашлари лозим эди. Кўпчилик немислар учун бу ер меҳнат биржаси бўлиб ҳам хизмат қиларди.

Кўчиб келганларнинг тақдири кўчув маркази амалдорининг қўлида эди: бировни фирмага, бошқасини — Германия саноат районларининг заводларига жўнатишни шулар белгилар эдилар. Фашист махфий хизматининг шотирлари ҳам мана шу ерда ўзларининг Папкага ўхшаш эски агентлари билан кўришар ва шу хизматга яроқли янги одамларни ишга ёллашарди.

Марказга бориш учун яхшилаб кийинар экан, Вайс беихтиёр такрорларди:

«Чиршский Карл, СС оберштурмбанфюрери, Дрезден СДсининг собиқ ходими, империя хавфсизлиги Бошқармасининг кўчув ишлари бўлими бошлиғининг ўринбосари. Лодзда Болтиқ бўйи ва бошқа давлатлардан немисларни кўчиришга бошчилик қилади. Турқ-атвори: ёши ўттиз олтида, новча, ориқдан келган.

Зандербергер, ёши ўттиз саккизда, СС штардантенфюрери, империя хавфсизлиги Бошқармаси кўчув ишлари бўлимининг бошлиғи, муқим тураржойи Берлин, Лодзга келиб кетиб туради.

Редер Рольф, ёши ўттиз бешда, СС оберштурмбанфюрери, ўрта бўй, малла соч, бақувват, юзи юмалоқ, СДнинг Германияга бошқа мамлакатлардан кўчиб келувчи немисларни текшириш бўйича ходими...»

Буларнинг барини санаб ўтиришдан шу топда бир манфаат сезилмаса-да, бироқ у хотирани чиниқтириш, каллани ҳар хил бекорчи, тинка қуритадиган ўйлардан холи қилиш жиҳатидан саҳарда ақлни пешлаш билан барабар эди.

Иоганн сўроқ хатарли синов тусини олиши мумкинлигини назарда тутиб, вақт борида ўзини мажбур қилиб бўлса-да, миясига дам беришга ҳаракат қилди.

Шунда у яна ўз устозини эслаб кулимсиради. Эрталаб тиш юваётганингизда ҳам, пайтни қўлдан берманг — фикр юритинг, дерди устоз. У «жасорат», «қаҳрамонлик» сингари баландпарвоз сўзларни ишлатмас, булар ўрнига «хизмат», «фаросат»га ўхшаш сўзларни қўлларди. Унинг оғзидан «маъқул» сўзини эшитсангиз, сизга дунёда энг катта мақтовдек кўринарди.

Доктор Редер Рольф креслода ялпайиб ўтирган экан. Эсэсчилар киядиган қора кителининг тугмалари ечиб қўйилган. Крахмалланган оқ кўйлагини семиз қорни устида сирилиб турибди. Маникюрчи хотин ҳозиргина йилтиратиб кетган тирноқларини кўздан кечираркан, Вайсга қайрилиб ҳам қарамай, эриниб қўл силкиди.

Иоганн ўтирди.

— Хўш, нима дейсиз?

— Мен фюрерим хизматига жон фидо этгани келдим.

Редер истамайгина қўл кўтарди.

— Хайль!— Сўнг бир тўда анкеталарни унга томон сурди-да, буюрди:— Бошқа хонага чиқиб, тўлдириш.

Вайс анкеталарни олди, ўрнидан турди ва орқасига бурилиши билан Редернинг ўзига қаттиқ тикилганини сизди. Унинг мана шу тешиб юборгудай бўлиб қараётганини кўриш учун чунон ўтирилгиси келди Вайснинг. Гитлер ўз кўзларининг авраш, қотириб қўйиш кучига ишонар эди. Гитлернинг сафдошлари ҳам фюрерга тақлид қилиб, кўз билан михлаб қўйиш қувватига эгаман, деб ўзларини ўзлари ишонтириб юрардилар. Вайс ниҳояти хотиржам кўз билан боқиб, Редернинг бошқалар хаёлидаги гапни билиб олиш ниятига зарба бера олармикинман, йўқми, деб ўйлади. Аммо шу замоноқ бу бекорчи фикрдан қайтди-да, оҳиста чиқиб, эшикни авайлаб ёпди.

Анкеталарда ўтилган машғулотлар пайтида қайта-қайта жавоб берилган саволлар ёзилган эди: миллати немис эканлиги нима билан исбот этилади, Германияга қайтиб келишидан мақсади—буларнинг бари аллақачон, аниқ-равшан ишлаб чиқилган эди.

Шундай бўлгач, энди у фақат саволлар билан аввал таниш бўлмаган, жавобларини ўйлаётган одамга керак бўлган вақт ичида анкета тўлдириш учунгина ҳаракат қиларди. Анкетани ходимга топшириб бўлгач, Вайс энди Редер синчиклаб текширса керак деб ўйлаб, қабулхонасида кутиб ўтирди. Анча кутишга тўғри келди. Ниҳоят, чақиришгач, Вайс Редер берган саволга ҳайрон бўлиб қолди.

— Ҳалиям шу ердамидингиз?

— Жаноби штурмбанфюрер,— шахдамлик билан деди Вайс,— мендан бир неча минут вақтингизни аямасангиз гоят бахтиёр бўлар эдим.

Редер ҳўмрайиб олди, башарасида шубҳа аломати кўринди.

— Сизнинг маслаҳатингизни олмоқчийдим,— қисқа қилиб тушутирди Вайс.— Сизнинг Рейхда тутган катта мавқеингиз ҳақида менга крейслейтер Функ жаноблари сўзлаб берган эдилар, мен у кишининг қўлларида шофер бўлиб ишлаганман.

Ўзига биво қўйган Редернинг ялпоқ юзи кулгидан ёйилиб кетди.

Иоганн камтарлик билан кўзини ерга тикиб давом этди.

— Анкетадан ўзингизга маълумки...

— Ҳа, бари жойида,— парвосизлик билан деди Редер.

— Жаноби Функ менинг ишимдан мамнун эдилар. Аммо мен бўйдоқман. Жаноби Функ, сенинг ёшингда бўйдоқ юриш бачкана кўринади, дегувчи эдилар. Бу ерда дурустроқ иш топишимга шу нарса халал бермасмикин?

Редер креслога ўзини ташлаб хахоларди. Унинг тигиз қорни дириллаб сапчирди.

— Тозаям ландовур экансан-ку!— кулгидан ўзини тўхтатолмай такрорларди Редер.— Буни қаранг-а, унга штурмбанфюрернинг фотиҳаси керак бўлиб қолибди.

Ходим кирди. Редер Вайсни имо қилиб кўрсатди.

— У менга хотин топиб беринглар, фюрерга тигизлик билан солдат кўпайтиришга киришаман деб айтяпти. Шу билан ўзини ҳам солдатликдан олиб қочмоқчи. Вой, валати-ей!— Шундан сўнг у қўли билан эшикни кўрсатди.

Вайс ўзини йўқотиб қўйган айбдор одамдай қуллуқ қилиб, чиқиб кетди.

Бир неча муддатдан сўнг ходим мийиғида кулиб, ҳужжатлар берар экан, салмоқдор қилиб деди:

— Сени жудаям ақлли деб бўлмайди, аммо машина ҳайдашни биларкансан, бунинг айби йўқ. Обрўлироқ одамнинг бир оғиз сўзи бўлса,

бас, сенга бизнинг гараждан жой топилади. Менинг фамилиям Шульд.

— Тушунарли, жаноби Шульд! Сўзларингиздан миннатдорман.

Вайс ётоққа қайтганда, Генрихдан икки энлик хат келганини билиб хурсанд бўлиб кетди. Текширув тугагач, кўчиб келганларга шаҳарга чиқиш учун рухсат берилди. Вайс хатда кўрсатилган адресга қараб кетди.

Генрих энг яхши меҳмонхоналардан бирига жойлашган эди. У ёлғиз ўзи эмасди: оберштурмбанфюрер Вилли Шварцкопф сўзининг устидан чиқиб, қариндошини кутиб олган ва бугундан қолмай машинада у билан Берлинга жўнамоқчи эди.

Генрих Вайсни амакисига таништирди. У Иоганнга қўл бермасдан, бир тутам қора сочи Гитлерникига ўхшатиб қошига туширилган бошини лиқиллатиб қўйди. Дўрдайган лаблари устидаги мўйлови ҳам гитлернамо эди. Унинг ўзи семиздан келган, башараси кўримсиз, кўзининг таги халтадай осилиб тушган, бир ёқ юзи асабий учиб турувчи одам эди.

Юмалоқ стол устида одатдаги меҳмонхона телефонида ташқари чарм ғилофларга жойланган иккита ҳарбий-дала телефони ҳам турар, уларнинг йўғон симлари полда илон изи бўлиб ётарди.

Генрих Вайсга қараб Берлинга кетаётгани, шу билан эҳтимол, бошқа кўришолмасликларини айтди. Кейин ҳомийлик оҳанги билан:

— Отамга қилган хизматларинг эвазига... Бирон нарсадан қийналган бўлсанг...— деди-ю, амакисига саволомуз қаради.

— Шундай,— деди оберштурмбанфюрер қулфига пўлат ҳалқалик занжир осилган портфелидан қандайдир қоғозларни олар экан,— унга пул беришимиз мумкин.

Генрихнинг менсиб-менсимай айтган гаплари, у билан бепарво, қуруққина хайрлашаётгани Иоганнинг кўнглига оғир ботди. У Генрих билан ўрталаридаги дўстликдан, Вилли Шварцкопфдан фойдаланиш имкониятидан кутилган умидлар совурилиб кетаётганини тушунди. Билакс, умид боғлаган Иоганнинг ўзигина эмасди...

Вайснинг чеҳраси очилиб кетди ва юракдан чиқариб деди:

— Жаноби Шварцкопф, оберштурмбанфюрер жаноблари, катта раҳмат. Аммо илтифотингизни дарнғ тутмасангиз, бир илтимосим бор эди,— шундай дея у пошналарини тақирлатиб, Вилли Шварцкопфга бош эгди. Сўнг ялинганнамо жилмайиб деди:— Айнвандерерцентраль-штелле гаражида жой бўш экан. Сизнинг бир оғиз сўзингиз менинг тақдирим учун катта гап бўларди.

Вилли Шварцкопф қошларини кўтарди-да, тўпорилик билан сўради:

— У ерда шоферлик қилмоқчимисан?

Вайс яна бир карра бошини эҳтиром билан эгди.

Вилли Шварцкопф телефонни олиб, номерни айтди-да, деди:

— Оберштурмбанфюрер Шварцкопф гапиряпти.— Генрихга савол аломати билан қаради:— Оти нима?— трубкага қайталаб айтди:— Иоганн Вайс. У сизларда шофер бўлиб ишлайди. Ҳа. Йўқ. Фақат шофер бўлиб.— Шундан сўнг у трубкуни ташлаб, соатига қаради.

Вайс суҳбат тугаганини тушунди-да, уларнинг икковига қараб қулук қилди. Эшикдан чиқаётганда, Генрих унинг чўнтагига пул солинган конвертни суқди-да, эринибгина қўл узатиб, муваффақият тилади. Эшик ёпилди.

Мана, Генрихдан ҳам умид узилди, ҳаммаси — қанчадан-қанча ҳаракатлари, узоқни кўзлаб мўлжалланган режалари — бари-бари чин-пакка чиқди. Бунда Вайснинг айби борми? Бўлса, у нимада? Генрих-

нинг оқибатсиз одам эканлигини англаб етмадимми, ёки унинг ишончли сирдоши бўлиш учун етарлича ҳаракат қилмадимми? Аввал Функ, кейин Вилли Шварцкопфнинг унга қилган таъсирини назардан қочирдимми, менсимадими? Фашизмга нисбатан уйғонган хайрихоҳлик ёш Генрих қалбининг жўшқинлигини, кўринишдан самимий бўлган дўстлик ҳисларини бирпаснинг ўзида пайҳон қилиб кетмаса керак, деб ўйладими?

Вайс бутун операцияга алоқадор бўлган, фақат иш юзасидангина хато қилиб қолмаганини, балки одам сифатида ҳам хато қилгани ва бу юрагида ўчмас из қолдиражагини тушунарди. Нима демасин, ҳар қалай, ўзининг самимийлиги, одамларга ишонниши (гарчи, бу ишонч дуч келган ташқи қўпол куч таъсирида тез ўзгаришга мойил бўлса-да) билан Генрих унга ёқарди. Генрих боши осмонга етиб турган чоғда ҳам бирдан туси ўзгариб бўғилар, мулойимлиги сурбетлик билан алмашар, пушаймон бўлар, ўртанар, бемаза қилиқлари учун чин юракдан ўзидан-ўзи нафратланар, ҳаётнинг маъниси нимадалигини қидириб, ўзини ўтга-чўққа урарди. Иоганн Генрихдаги мана шу жўшқинлик, изтироб, ўзидан-ўзи кўнгли тўлмаслик унинг инсонийлик фазилатидан дарак беради деб тушунар, зимдан, эҳтиёткорлик билан ўтказаетган таъсири Генрихнинг хатти-ҳаракатларида, фикрларида из қолдираётгани, куртак ёзаётганидан қувонарди. Бу нарса Иоганн кўнглида Генрихга яқинлик туйғуларини уйғотар, у Вайс қўлида кўғирчоқликдан кўра йўлдошга айлана борарди. Гарчи, у билан юракдаги бор гапни айтиб гаплашиш мумкин бўлмаса-да, ҳар ҳолда, Генрих борлигида ёлғизлик ҳиссидан халос бўлиш мумкин эди.

Мана энди Иоганн сабр-чидам билан, узоқ пишитиб келган, ниятини амалга оширишда муҳим хизмат қилиши мумкин бўлган ип бирдан узилди.

Эртаси куни эрта билан Иоганн яна Кўчув марказига борди.

Шульц уни қойил қилибсан, дегандай ҳингирлаб қаршилади.

— Сен жаноб оберштурмбанфюрер айтганчалик ландавур эмас экансан,— деди у Иоганннинг елкасига қоқиб.— Буни қара-я, сен оберштурмбанфюрер Шварцкопф билан таниш экансан-да?

— Қўйинг-э,— ҳайрон бўлди Вайс.— ўшандоқ киши билан қанақасига таниш бўлай! Аммо мен у кишининг акаси Рудольф Шварцкопф қўлида ишлаганман. Шу бонсдан, жаноб Шварцкопфнинг ўғиллари мени оберштурмбанфюрер жанобларига тавсия этдилар.

— Яхши,— илтифот оҳангида деди Шульц.— Мен сени гаражимизга ишга олишга буюраман. Аммо ким бунга бош қўшди? Ўйлайманки, буни эсингдан чиқармассан?

— Бош устига,— Вайс ўрнидан дик этиб турди-да, пошналарини уриб тақиллатганича қўлларини икки ёнига қўйиб ғоз қотди.

Шу куни Вайс Айнвандерерцентральштеллега ишга ўтди.

Иоганн фрау Дитмарнинг уйига арзонгина нарх билан жойлашди. Афтидан, уй бекаси ўзининг:— Хотин-потинга айланишмайсиз!— деган қатъий талабига унинг жон деб рози бўлганлигидан ийиб кетган бўлса керак.

Ўшанда Иоганн кўзини ерга тикиб, маъсудлик билан чунон ийманиб кетдики, уй бекаси фрау Дитмарнинг раҳми келиб, кўнгилчанлик билан ўз сўзларида аниқлик киритди:

— Ҳар қалай, менинг уйимда шундай бўлмаслиги керак.

Иоганн уялибгина гудранди:

— Мен ҳали ёшман, хоним, уйланиш ниятим ҳам йўқ.

— Ўз хонадизини ўзингиз йиғиштиришингиз керак!

— Дитмар хоним, раҳматли холам меиға уй ишларини топширарди, мен тўғриси... Мана кўрарсиз ҳали...

— Нега холам деяпсиз, онангиз-чи?

— Мен етимчамаи, хоним.

— О! — юмшаб хитоб қилди фрау Дитмар. — Шўрликкииа бола! — Шундан кейин кўнгли бузилиб кетиб, Иоганни кофе ичиш учун операция хоналардай гард кўнмаган, мўъжазгина ошхонаға олиб кирди.

Урта бўйли, тўладан келган, юзи думалоқ, дўрдайиброқ чиққан мовий кўзлари сўниқ, лабларининг четига қайғудан ажинлар тушган фрау Дитмар ёшлигида анчагина чиройли аёл бўлгани кўриниб турарди. Лекин кийинишидан, ўзини тутишидан, юз ифодаларидан у кексаликни бўйниға олиб, энди олма-ўрик бўлармидим, деган фикрга келганға ўхшарди.

Кофе ичиб ўтириб, у якка ҳаёт кечириб, ёлғизлик жонига теккан барча одамлар каби тўсиндан ўзини яқин олиб, юрагини очди.

Фрау Аннелъ Дитмар ажодларининг шажараси узоқ-узоқларға бориб тақалади, аммо кейин-кейин бориб, буларнинг авлодидан бахт юз ўгириб, улар ўз толеларини бегона юртлардан қидиришға мажбур бўлганлар. Унинг ота-онаси бутун умрини Польшада кечирган. Аннелъ ўн олти ёшида ўзидан ўн беш ёш катта бўлган инженер Иохим Дитмарға турмушға чиқди. Инженер бахти чопган, ов-дови юрган одамлардан эмасди. Устиға устак ҳаддан ташқари ҳалол одам эди. Бунинг учун эса кўп маҳал фирма эгаларидан танбеҳ ер эди, уни қўли эгри деб айблашарди. Бир куни фирма инспектори уни ҳақоратлаб, хомкалла ва тентак деб атаганди. Иохим Дитмар буни кўтаролмади. Боёқиш юрак тутқаноғи тутиб ўлди.

Инженер Дитмар бошқа мамлакатларға чиқариладиган станок деталларини технология бўйича хром, никель ва шунга ўхшаш бошқа металллар аралашмаси қўшилган олий пўлатдан ишлаб чиқаришға буйруқ берганди. Аммо бу Германиянинг сиёсий мақсадларига ва фирманинг иқтисодий манфаатларига зид келарди.

Гериянинг ижозати билан абвернинг бошлиғи Канарис воситачи мамлакатлар орқали Испания ватанпарварларига яширин суратда қурол сотишни йўлга қўйганлигини ва бу билан уларнинг жанговарлигиға путур етказишни ўйлаганлигини инженер Дитмар қаердан билсин? Шу мақсадда Чехословакия, Болқон давлатлари ва бошқа мамлакатлардан эски милтиқ, карабин, ҳарбий анжом ва гранаталар сотиб олинган эди. Буларнинг барини Германияға келтиришар, эсэсчи қурол-созлар эса уларнинг пистон чақадиган қисмларини тўмтоқлаштиришар, патронларни ишдан чиқаришар, гранаталарнинг портловчи моддаларини камайитиришар ёки уларни муддатидан олдин портлайдиган қилиб қўйишарди. Мана шундай ўзгартишлардан кейин ишдан чиққан қуролни Польша, Финляндия, Чехословакия, Голландияға жўнатишар ва Испания республикаси ҳукуматига сотишарди.

Худди шунга ўхшаш нарсани Дитмар ишлайдиган фирмада ҳам қўллашға киришилди: бошқа мамлакатларға чиқариладиган станок деталлари технология бўйича олий сифатли пўлатдан эмас, сифатсиз, арзон пўлатдан ишлаб чиқарила бошланди.

Хуллас, фрау Дитмар бева қолди. Унинг ўғли Фридрих Берлин университетиға ўқишға кирди. Бу ерда у ўзининг математикаға катта қобилияти борлигини кўрсата бошлади.

Бироқ отаси ўзини сиёсатдан олиб қочган бўлса, ўғли аксинча, унга муқкасидан берилиб кетди. У Гитлер деганда тиз чўкиб, гитлерчи ёшлар ташкилоти — гитлерюгендға аъзо бўлиб кирган, қолаверса унинг фаолларидан бириға айланган эди.

Фрау Дитмар турмуш йўлдошидан аллақачон қўл ювиб қўлтиққа урган бўлса, эндиликда, Фридрихим оила шарафини кўтаради, жамиятда эътибор касб этади ва кексайган чоғимда юратимга далла бўлади, деб орзу қиларди. У емай-ичмай, ишқилиб, ўғлимни ўқитсам бўлгани деб ўйлар эди. Мана энди... бутун йил бўйи Фридрих унга фақат иккита табрик қоғози юбориб ўтирибди: у ҳам бўлса, бири пасха, иккинчиси рождество байрами муносабати билан.

Буларнинг барини фрау Дитмар биринчи кун кечқуруноқ оқизмай-томизмай айтиб берди. Бечора аёл бу ёлғиз ва камсуқум йигитчани ўз ўғлига ўхшатгани, шу сабаб уни ёқтириб қолгани учун ҳам балки шундай қилгандир. Унинг ўғли ҳам ҳали мактабда ўқиб юрган болалик чоғларида, онасини қўярга жой топмас, унинг ёнидан икки қадам нари жилмасди-да, ахир.

Иоганн фрау Дитмар унга оналик қилмоқчи эканини ва шу билан ўғлига бўлган соғинчини бир оз унутмоқчилигини тушунди. У Иоганнга, агар сиз дам олиш кунлари мен билан эрталабки ибодат учун кирхага боришга рози бўлсангиз жуда ҳам яхши бўларди, бир маҳаллари Фридрих шундай қиларди, деди. У табиятан меҳрибон, мулоийм, кўнгли бўш хотин эди.

Мабодо, Брунодай кўпни кўрган, йирик мутахассис Вайсга олдиндан ҳар томонлама қулай бир турар жой танлаганда ҳам, фрау Дитмарникидан кўра маъқулроқ бир жойни тополмаган бўларди.

Шундай қилиб, Иоганн ҳатто, ипидан-игнасиғача ишлаб чиқилган режаларда ҳам қандайлигини аниқ айтиш қийин бўлган квартира эгасини топди. Унинг Иоганни ўзига яқин олиши — ёлғизлик захрига даво бўлса, ҳаётда орттирган тажрибаси ва шаҳарни билишлиги эса Иоганн учун атрофдаги одамларни юзаки баҳоламасликка ёрдам беради.

Иоганн эртасига иш бошланмасдан ярим соат олдин гаражга келганда, бу ерда уни хушламайгина қарши олишди. Кўп ўтмай у бунинг сабаби нимадалигини англади.

Нахбаряфюрер Папке берган ваъдасининг устидан чиқди. У эсэсчилар мундирида гараж бошлиғи ефрейтор Келернинг олдига келиб, Шульц томонидан Вайсни штатга олиш ҳақида олдинроқ буйруқ бўлганига қарамай, ўз навбатида яна шундай буйруқ бериб кетди.

Шоферлар, механиклар, слесарлар, машина ювувчилар Иоганндан ўзларини олиб қочишар, аммо ҳурмат ва эҳтиёткорлик билан муомала қилишар, уларнинг назарларида валинеъмати гестапо ходими бўлган, демак, бу ерда, гаражда, ҳеч шубҳасиз махфий жосуслик вазифасини бажарадиган одам билан шундан бошқача муомала қилиб бўлмасди.

Шуниси ҳам тузук, деб ўйлади Вайс, ётсираш уни ортиқча савол-жароблар ва ошна оғайнигарчиликдан халос қилади, уларнинг назаридаги бундай шубҳали одам билан борди-келди қилиш кимга ҳам хуш ёқарди.

Ҳеч кимга аралашмаслигининг яна бир яхши томони бор эди. Мабодо, у нотўғри гапириб қўйса ёки бирон нарсани билмай қолса, бунга гестапо агентининг ўсмоқчилашига йўйишади, шундай экан, у касби кори шоферлик бўлган бошқа бир немис сўрашга ботинмайдиган нарсалар тўғрисида ҳам бемалол суриштиравериши мумкин бўлади.

Яна шуниси ҳам борки, агар лозим бўлиб қолса, дарров маълум бир имтиёзларга ҳам эга бўлиб қўйиш керак. Ёши ўтиброк қолган, табиятан тажанг ва ўзига ишонган Келер эса, шоферларнинг кинояли жилмайишларига қарамасдан, Иоганнга биринчи бўлиб қўл чўзди ва худди узоқ вақт кўришмай юрган дўстининг қўлини сиққандай бўлди.

Вайсга мотори ҳаво билан совитиладиган, ҳарбий эҳтиёжларга мосланган, олд ва орқа томонига пулемёт ўрнатилиш учун мосламалар ўрнатилган янгигина баланд ўқли Чехословакия машинаси — «Татра» тегди.

Машина завод мойларидан тозаланган бўлса-да, Вайс унинг қисмларини яна бир карра артиб чиқди. У ўз вақтида Германияда чиқариладиган ҳамма машиналарни ўрганиб чиққан, аммо Германиянинг Чехословакияни эгаллаб олиши ва унга чех машиналарида ишлашга тўғри келиши мумкинлигини ҳеч кимнинг хаёлига келмаган эди; шунинг учун ҳам Вайсга синов юришидан кейин «Татра» ни тўла-тўқис билиб олиш учун бутун билимини ишга солишга тўғри келди. Бунда у, табиийки, бирмунча камчиликларга ҳам йўл қўйди.

Гаражнинг ҳамма бирдек амал қиладиган ўз расм-русумлари бор эди.

Немис шоферларининг биронтаси ҳам машинани йўлга ҳозирлаганда кийган коржомасини бошқасига алмаштирмасдан машина ҳайдашга ўтирмас эди.

Биронта кимса гаражда ишлаб туриб, ўз асбоб-ускунасида фойдаланмас, ёмон бўлса ҳам гараж ускуналари билан ишларди. Ювиниладиган хонанинг ёғоч ғалтакларида сочиқ осилган бўларди. Ҳаммалари кун бўйи шу сочиқлар билан артинишар, уйга кетишда эса ҳар ким ўз жавончасидан оппоқ сочиғини оларди.

Агарда бирон кимсадан маслаҳат ёки ёрдам сўрайдиган бўлсанг, шу заҳоти уни сигарета билан меҳмон қилишинг, мабодо, кўпроқ вақтини банд қилсанг, бутун пачкани қўлига тутқизишинг керак эди.

Шоферлар ичида нархи жуда баланд бўлган бензинни ўғирлаш ва яширинча сотишни айб санамайдиганлари ҳам бор эди, айни чоқда, гаражда зажигалкангни ёки биронта майда-чуйда нарсангни унутиб қолдирган бўлсанг, уни эртасига гараж қоровулхонасининг столи устидан топардинг.

Биринчи бўлиб ефрейтор Келер ва гараж механиги билан саломлашиш, шоферлардан эса кимни икки суйса ўша билан сўрашиш керак эди, аммо слесарлар ва машина ювувчилар шоферларга ва айниқса бошлиқларни олиб юрувчиларга биринчи бўлиб салом бериши шарт эди.

Штурмбанфюрер Редернинг шофери — Вильгельм Брудер Келерга қараганда ҳам обрўлироқ шахс эди, шу боисдан у билан ҳамма қуюқ саломлашар, аммо ҳар кимнинг ҳам саломига алик ола бермасди.

Ўзи билан бирга ишлайдиган одамларнинг кўзига баттар хунук кўринаётганига қарамай, Иоганн ҳали Брудер чўнтагидан сигаретини чиқариб улгурмасданоқ зажигалкасини ёндириб тутарди.

Иоганн бошлиқлардан биронтасининг шахсий шофери бўлмаса-да ва демак, ҳомийси йўқлигига қарамай, Папке қолдирган шарпа касбдошлари билан орада чиқиши мумкин бўлган тўқнашувдан уни амин тутарди.

Вайсни ҳозирча фақат шаҳар районларига юборишар ва у асосан, кўчув марказининг майда хизматчиларини олиб юрар, булар ҳам, Келер оғоҳлантириб қўйган бўлса керак, миқ этишмасди. Иоганн буларнинг кўзига ҳам яхши кўринишга ҳаракат қиларди: тавозе билан эшикни очиб берар, чамадонларини кўтаришиб борар, қайси тезликда юрса маъқул бўлишлигини сўраб биларди. Бироқ, биронта гапдон йўловчи ватанпарварлик мавзуларида бўлса-да, гапга солишга уриниб қолса, Иоганн ўстаб қодаларини рўкач қилиб, суҳбатдан бош тортарди. Биринчи маошини олиши билан у Брудер, Келер ва гаражда алоҳида ўрин тутган, қайси ташкилотда хизмат қилишини ҳеч ким билмайдиган, зирҳли ярим юк машинасининг шофери-Карл Циммерманни ресторанга таклиф қилди.

Иоганн Циммерманнинг кители остидан икки биқинида икки пистолет дўмпайиб туришини, машинасининг кабинасида эса махсус тутқичга гра- ната ўрнатиб қўйилгани ва чарм ҳалқаларга автомат осилганини пайқа- ган эди. Гаражда ҳеч ким Циммерманнинг машинасига қўл уришга ҳаққи йўқ эди — у бутун ишни ўзи қилар, чақириқни эса мотоциклчи олиб ке- ларди. Ҳар сафар чақириқ олиши билан Циммерман буйруқ қоғозига қўл қўяр ва уни мотоциклчига қайтариб берарди.

Иоганн ресторанда мен ўзим ҳеч нарса буюрмаганим тузук, меҳмон- лар ўзларига ёқадиганини ўзлари буюрсинлар, деган қарорга келди.

Циммерман бу ерда сўзи ўтадиган бирдан-бир киши ўзи эканлигини таъкидлаб, буни бошқалар ҳам билиб қўйсинлар деган маънода, Ке- лерга қараб туриб, баланд овоз билан:

— Мабодо, патруль сени ғирт маст ҳолда ушлаб олса ҳам, улар- га бир оғиз шипшиб қўйсам бас, сени генерал деб фаҳмлаб, қонда- сини келтириб қўл кўтаришади,— деди-да, Иоганнига кўз қисиб қўйди.

Циммерман, Келер ва Брудер текин ичкилик деса муккасидан кета- диганлардан экан. Пиво билан шнапс фақат бошламасигина бўлди. Биринчига ўхшамайдиган бу уч киши биринчи марта ичкилик устида ўтиришганида қанчалик маст бўлмасинлар, ҳамма нарсани очиқчасига гаплашмасликларини Иоганн биларди. Шнапс уларнинг тилларини ешиб юборади деб ўйлаш соддалик бўларди. Иоганн буни мўлжалла- маган ҳам эди. У янги ишга келган одам касбдошларини меҳмон қили- ши кераклигини билар, бинобарин, ҳозир худди шу нарсанигина бажо қилмоқда эди.

Иоганн ҳеч қачон маст бўлиш даражасида ичмас, шундай қилиш тўғри келиб қолган чоғларда эса ўзини тергай оларди. Ҳозир ҳам у гўё четдан туриб, ўзи қандай сархуш бўлаётганини кузатарди. Сархуш- лик унга гўё қанот бағишлагандай бўлди. У ўз улфатларига шунча кўп гапларни айтдики, ўтириш охирлаганда улар Иоганни чин дўстлари қатори кўра бошладилар.

Фрау Дитмар Иоганнига эшикни очар экан, ичкилик ҳидини сезиб, хафа бўлиб кетди. Иоганнига, сизни ўз ўғлимдай кўраман, негаям меҳ- монларингизни шу ерга чақира қолинг, деб айтмаган эканман, бу ерда бўлганингизда, сизга шнапс ичиртирмаган бўлардим, деди. У шунақа- ям хафа бўлиб, ҳаяжонланиб кетдики, кечаси билан бошига муздек латта босиб, юрак ўйноғини босадиган дори ичиб чиқди. Эрталаб туриб ундан Иоганн кечирим сўради, узоқ ойлардан бери у ҳали ҳеч кимга бунчалик самимият ва очиқ кўнгиллик билан мурожаат қилмаганди.

6

Ҳаво тўмтайиб, ёмғир томчилаб турган кунлардан бири Вайс йўли тушиб уй хизматчиси, ходимлари ёлланадиган бюро ёнидан ўтиб кета туриб, Генрихнинг купе қўшниси баронессани кўриб қолди. У қўшотли коляскада бир маҳаллар машҳур поляк уруғига тегишли, энди Латвия- да қолган чоғроқ қўрғони эвазига генерал-губернаторлик томонидан унга шахсий мулк қилиб берилган қасрдан келибди.

Баронесса нимадандир хафа эди, озиб, юзида ажинлари чуқурла- шибди, териси халта-халта бўлиб қолибди. У бошдан-оёқ мўйнадан кийинган, садаф қадалган юмшоқ замша туфли кийган бўлишига қа- рамай, кўлмаклар устидан юриб келарди.

Баронесса оғиз очгандан надомат қила кетди. Афтидан, у бу ерда ўзини ёлғиз сезар, таниш одамни учратганидан хурсанд эди.

Вайснинг бир вақтлардагидек Шварцкопфга шофер эмас, балки деярли ҳарбий унвон эгаси бўлганлигини ва ҳозирда унинг хўжайини — катта амалдор эканлигини билиб, у кўнглидаги бутун гапларини тўкиб солди. Олди-қочди гап орасида у Вайсга ўз ғам-ташвишларини ҳам айтиб берди. Қасрнинг собиқ эгаларининг Англияда ҳам авлоди бор, бу кейинчалик бир кори ҳолга олиб бормаса эди, деб қўрқаман деди. Аслида, поляк аслзодаларининг мулкяни мусолара қилиш менга ёқмайди, славянлар паст ирқдан бўлсалар ҳам, қадим уруғларга нисбатан ирқчилик масаласини қўллаб бўлмайди, ҳозирги кунда поляк аслзодалари шахсий сабабларга кўра ватанпарварлик кўрсатаётган бўлсалар ҳам, бунинг Рейх учун хавфли жойи йўқ. Бу ақлга тўғри келадиган ватанпарварлик. Аммо лекин, поляк мужикларининг Россияга умид боғлаётганига келсак, бу қўрқинчлироқ...— дерди у.

Баронесса хайрдашаркан, Иоганни қасрга таклиф қилди ва бошқарувчи сизни яхшилаб меҳмон қилади, деб айтди.

Ресторандаги зиёфатдан кейин Вайс ўзининг Келер, Брудер ва Шиммерман билан апоқ-чапоқ бўлиб олганлиги гаражнинг оддий ишчилари билан муомаласини янада мужмаллаштириб қўйганлигини пайқади. Бундан унинг кўнгли хижил эди.

Бошда улар ўзларини Вайсдан олиб қочинлар, зарурат туғилган ҳоллардагина унга мурожаат қилишарди.

Аммо кейинроқ бориб (ўзи доим шундай бўлади) меҳнат уларни Вайсга яқинлаштириб қўйди. Ишчи кишилар ишни қотириб қиладиган қўли гул одамларга ҳурмат билан қарашади.

Белов кўп нарсаларни отаси билан бир заводда ишлаб ўрганган, аммо ҳақиқий моҳирликни институт лабораториясида, академик Линева раҳбарлик қилувчи студентларнинг илмий тўғарагига қатнашиб орттирди.

Вайс термит ва газ билан пайвандлашни билар, пўлатнинг қандайлигини унинг ёриғига қараб айтиб бера олар, деталга андазасозлардай аниқ ишлов бериш қўлидан келар — бинобарин, унинг бу қадар билимдонлигидан немис ишчилари ажабланишар ва ичларида қойил қолиб юрардилар.

Бу ердагиларнинг ёши каттароғи Венер биринчи жаҳон урушида қатнашган экан. Шарқий фронтда оғир ярадор бўлибди. Кейин енгил яраланган бир рус солдати уни асир олибди. Улар, бир оз юриб ўпирилган окопда ўтириб тамаки тортишибди. Шундан кейин рус солдати Венернинг милтигини олиб, борган жойингга боравер дегандай қўл силтаб жўнаб қолибди. Вайснинг камгап бу одамдан биринчи билган нарсаси шу бўлди.

— Демак, русларнинг ичида ҳам яхши одамлар учраб тураркан-да, аммо буниси большевик бўлмаса керак-да,— деди Вайс.

Венер ишга берилиб кетган одамдай анчагина индамай турди, кейин сўради:

— Ушанда бизга қайси ҳукумат сулҳ таклиф этганлигини билмайсанми?

— Большевиклар эди, шекилли.

— Унда қўйиб юборган солдат ким бўлади?

Паканадан келган, яғриндор, энгайиб юрадиган, бурни пачоқ Вольф Винц анчагача очиқ-ёзиқ гаплашишдан қочиб юрди.

Аммо бир кунги кечқурун-гаражда икковларидан бошқа ҳеч ким қолмаганда, Винц Иоганнга деди:

— Мана, сен удабурон, эпчил бола бўла туриб, ССдамас, гестаподамас бу ерда ишлаб юрибсан. Ваҳолонки, сендақалар у ерда тез кўтарилишади.

— Ўзинг-чи, ўзинг нега шунақа тез кўтарилишнинг пайида бўлмайсан?

— Мен ишчиман.

— Шундайми? Сенга ишчи бўлиш ёқади-ми?

— Ҳа,— деди Винц.— Ёқади.

— Бурнингни қаерда пачоқ қилдинг, ишдами?

— Ҳа,— деди Винц,— ишда. Эс-ҳушингни жойига келтириб қўямиз, деб бурнингни пачоқ қилишди.

— Қим?

— Қасби шу бўлганлар.

— Тушунарли,— деди Вайс.

— Аниқроқ қилиб айт?

— Довюррак йигит экансан.

— Шу гапларим учун шундай деясанми? — Винц лабини буриб кўлди.— Сен ҳали чинакамига юракли йигитларни кўрмаган экансан бўлмасам.

— Тўғри, мен фронтда бўлмаганман,— ўзини гўлликка солди Иоганн.

— Улар фронтдамас.

— Бўлмаса қаерда?

— Гестапода!

— Тўғри, гестапочи йигитлар тегирмондан бутун чиқадиганлардан,— деди Иоганн Винцга разм солиб қарар экан, кейин кулиб қўшиб қўйди:— Шундай демоқчийдинг, шекилли.

Винц ҳам кулиб юборди ва:

— Сен чиндан ҳам устумон йигит чиқиб қолдинг-ку, ўртоғининг кўзига чўп соладиганлардан эмас экансан,— деб мақтади.

— Ўзинг ҳам ундайлардан эмассан.

— Тўппа-тўғри,— рози бўлди Винц,— худди кўнглимдаги гапни топдинг.

Баъзи-баъзида Вайс ўзига шерик шоферлар билан бирга пивохо-нага қирар, бу ерда улар боадабгина ўтириб каттакон кружкаларда шошмасдан пиво ҳўплашар ва оилалари ҳақида гаплашишар, уйлари-ни эслашар, келган хатларни ўқишарди.

Бир кун Иоганн Россия билан уруш бўладими, деб сўради.

Венер дудмал қилиб деди:

— Ҳар ҳолда, Бисмарк маслаҳат кўрмаган.

Винц деди:

— Бисмаркинг билан унинг неча пуллик иши бор? Бугунми, эрта-ми «Ол киш!» деб буйруқ беради, қўлингдан қани, нима келарди.

— Лекин куннинг ийдини ҳам бор,— дудмал қилиб деди Венер.

— Ҳўп, унда нима бўлади?— суриштиришини қўймасди Вайс.— Ин-динга нима бўлади?

— Балки, ўрнимдан туриб, нима бўлишлигини бутун залга бақириб айтишимни сўраётгандирсан, а?— жаҳли чиқди Венернинг.

Винц Иоганнга қаттиқ тикилиб қарар экан, кружкасини кўтарди.

— Соғ бўл!— кейин охиригача қолдирмай ичди.

Иоганн ҳам қолдирмай ичди, аммо ҳар эҳтимолга қарши:

— Сенинг ва фюреримизнинг соғлиғи учун,— деди.

— Ух, жуда қирриқ йигитсан-да!— деди Винц.— Циркда ишласанг бўларкан асли.

Вайс машиналарни ремонт қилишда мураккаб техник ишларни ор-тиқча гап-сўзсиз, қийин-қистовсиз бажариши билан гараж ишчилари орасида обрў қозонди. У Винц ва Венер билан бирликда кучли дизель

двигатели бўлган, юк машинасининг кузовига ўрнатилган, пачағи чиққан кўчма электростанцияни тузатди.

Электростанцияни ҳарбий инженерга топширар экан, Вайс мақтов эшитибгина қолмай, пул мукофоти олишга ҳам муяссар бўлди.

Кечқурун яна ўша пивохонада йиғилишганда, у пулнинг учдан бирини ўзига олиб, қолганини шерикларига бўлиб берди.

Венер билан Винц одатдагича каттакон кружкаларда пиво буюришди-да, ҳар доимдагидай уни шошмасдан, сиполик билан сигаретанинг аччиқ тутунига қўшиб торта бошлашди. Аммо кўчага чиқишлари биланоқ, афтидан, олдиндан келишиб олмай, иккала ишчи ҳам деярли бир оғиздан эътироз билдиришиб, пулнинг кўпроқ қисмини олишни Иоганн-дан талаб қилишди.

— Нега ундай деясизлар?— сўради Вайс.

— Менга қара, йигит, — жиддий туриб деди Венер, — Болтиқ бўйда яшаб, сенинг димоғингга социализм ўрнашиб қолибди. Бу ерда эса димоғни бошқача ҳидлар қитиқлайди.

— Қўланса ҳидлар дегин, — изох берди Винц. — Сен ҳали бу ҳидлар нималигини билмайсан.

— Менга қаранглар, — деди Иоганн. — Қаерда қандай ҳид анқисини димоғимнинг ўзига қўйиб беринглар, қани энди жўнаб қолинглар-чи.

— Демак, пулнингни олмайсан, шундайми?

— Биласизларми нима, — деди Иоганн, — мен сизларга ҳеч нарса берганим йўқ. Ҳақингларни тўладим. Тушунарлими? Тўладим.

— Шунча кўп тўлайсанми?

— Бу менинг ишим. Эгаси менми, мен тўлайман.

— Демак, сен эгалик қиладиганлардан экансан-да.

— Шундай, — деди Иоганн, — худди ўшалардан.

— Қисқаси, олмайсанми?

— Йўқ.

Улар анчагача фонарлари ўчган, қоронғи кўчадан индамай юриб боришди. Тўсатдан, Винц Вайснинг елкасига қаттиқ қоқди ва:

— Иоганн-чи, сен ҳақиқий немис ишчи йигитларидан экансан, сендақалар Руримизда авваллари кўплаб топиларди, — деди.

— Гамбургда ҳам, — қўшиб қўйди Венер.

Шунда Иоганн кейинги ойлар ичида биринчи марта ўзини ҳақиқий немис деб билганларидан боши осмонга етди...

Иоганн бора-бора у ёки бу шахснинг мавқеи қанча юқори бўлса, у очиқ-ёзиқ гаплашишдан шунча йироқ бўлишлигини англади. Ишғол қилган амалига қараб, мансабдорнинг босган қадамини яширин суратда кузатиш ҳам шунча кучая борар экан. Амалдор қанча йирик бўлса, кетига уланган думи шунча узун бўлади. Ҳали етарли ва ҳар жиҳатдан муҳофаза қилинмаган ҳолда Иоганн амалдорга тақилаверса, аҳволи вой бўлиши мумкин эди.

Вайс зеҳн солиб қараб, шундай бир хулосага келди: амалдорнинг мансаби қанча юқори бўлса, у ўз қўл остидаги одамларга шунча паст назар билан қараб, улардан сир сақлашни ҳам қаттиқ туриб талаб қилади. Аммо шуниси ҳам борки, яқинроқ турган ёрдамчиларга нисбатан бўлган калондимоғлик, майда хизматчиларга муносабатда кўпинча уларни бутунлай менсимаслик, оёқ учида кўрсатишга айланиб кетаркан. Немис генерали офицер олдида ҳеч қачон кителини киймасдан туриб чиқмагани, ваҳблонки, солдат ҳузурида уят бўлади деб ўтирмасдан бемалол ички кийимда юраверганидай, йирик мансабдорлар паст даражали хизматчилар олдида сир сақлаш қоидаларига унчалик амал қилиб ўтирмасдилар.

Бошлиқлар ўз вазифаларини ёрдамчиларга ишониб топшириб қўя-

диган ташкилотларнинг ипидан-игнасигача аниқлаб чиқилган, қулайлаштирилган ишлаш йўсинида, шундай бир ҳоллар бор эдики, бунда айрим хизматчилар паст вазифада эканликларига қарамай, аслида, масъулиятли ишларни бажарар эдилар.

Ҳисоботларни, маълумотларни, хабарларни, докладларни мана шулар тайёрлар эдилар. Буларнинг аксарияти маълумотли, мамлакат ичкарисида ҳар қанча меҳнат бўлса қилишдан қочмайдиган, бизни фронтга юбормасалар бўлди, қолганига розимиз дейдиганлардан эди.

Вайс мана шундай хизматчи солдатлар билан ошна бўлиб олишга ҳаракат қиларди. Аммо ҳозирча бунга қандай қилиб амалга оширишни билмасди.

Немис офицерлари босиб олинган Польшада ҳокими мутлақ бўлиб олганлари олган, бу ерда кечаётган кунларини иложи борида безатишга, қулайлаштиришга ҳам уриниб ётардилар. Ҳатто ёшлигидан чоғроқ уй шаронтига ўргатилган, майда хизматчи оилалардан чиққан, яқиндагина кадет бўлиб юрганлар ҳам бу ерга келиб хизматчи тутадиган, ўз деншикларини лакейга айлантирадиган бўлиб қолган эдилар. Бинобарин, офицер қанчалик юқори лавозимда бўлса, унинг шотирлари сафи ҳам шунча орта борарди.

Юқори унвонли офицерлар қуйи даражали офицерлардан ҳам кўра ошпазларга, малай-деншикларга, оқсочларга кўпроқ мурувват кўргазардилар. Бинобарин, мана шулар ўз хўжаларини ҳатто уларнинг энг яқин кишиларидан ҳам яхшироқ билардилар.

Буларни бир тоифа деса бўларди. Пиёда қўшин хизматидагилар улардан нафратланишар, фақат штаб хизматчиларигина бу тоифанинг ўзига хос таъсир кучини, уни менсимаслик ёмон оқибатларга олиб келиши мумкинлигини билишарди.

Вайс мана шу ўзига хос гуруҳнинг ичига киришни истарди, аммо ўзлари ишғол қилган мавқени тушунганларидан бу одамлар ташқари билан кам муомалада бўлардилар.

Шунда Вайс агар баронесса мени ўзига тенг кўриб қабул қилганда ва яқин-билишларига таништирганда, ўзимни немис аслзодалари билан қандай туташтиришни билиб олардим, китобдан ўқиб, кинода кўрганларимни синовдан ўтказардим, деб ўйлади ва кулимсираб қўйди. Немис хизматкорлари ҳақида эса у унчалик кўп нарсани билмасди. Унга амалда ўзи учун янгилик бўлган бу ижтимоий табақани ўрганишга тўғри келарди. Вайс бу табақа сирларидан фрау Дитмар воситасида воқиф бўлмоқчи эди, ҳеч вақо чиқмади. Фрау Дитмар дарғазаб бўлиб деди:

— Хизматчи малайлар уйга кириб олган ёнга ўхшайди. Уйимизнинг ошпаз аёли менга дашном берганидан бери малай ёллашдан воз кечганман. Нима дейди денг, агар эрим ишдан келгунча сочимни чиройли қилиб тузатмасам, у мени ташлаб кетармиш. Булар шунақа бети қотган, чақимчи, ғаламис одамлар.

Вайснинг ҳаётда орттирган тажрибаси бу тоифа одамларни билиш учун етарли эмасди. Тўғри, айрим танишларникида уй хизматчиларини кўрган, аммо улар хизматчидан кўра кўпроқ оила аъзоси бўлиб ҳисобланар, уй эгалари ана кетиб қолади, мана кетиб қолади, деб доимо ташвишда юрар эдилар. Чиндан ҳам, хизматчилар кўпинча мен фалон кундан бошлаб студент бўлдим, ё ишга кирдим, ё янги қурилишларга жўнаб кетялман, деб қолишарди.

Шанба кунлари кечқурун юзлаб машина озик-овқат цейхгаузига пай олгани келарди. Пайнинг қанчалиги ва қанақалиги у ёки бу шахснинг лавозими ва унвонига яраша бўларди. Ўз хўжаларининг улушларини оқсочлар, деншиклар, ошпазлар олишарди. Аммо уларга машина берил-

масди, шунинг учун ҳам биронтасига машинасини таклиф қилса, эҳтиётсизлик, бўларди.

Бир қуни Иоганн талаб келтирилган идиш-оёқлар тарқатувчи омборнинг ефрейторига хизмат қилиб берди. Аммо барибир бундан ошначилик чиқмади. Малайлар сервисларни шунақанги очкўзлик билан тортқилашар, кимнинг хўжасига қайсиниси тегиши кераклиги ҳақида баҳслашиб шунақанги шовқин-сурон кўтаришардики, Вайс ҳақорат эшитишдан бошқа нарсага эришолмади. Тўғри, қисқагина бу муомаладан ўзига қизиқ туюлган айрим нарсаларни билиб олди. Польша гаулейтерининг адъютанти юз кишига мўлжалланган қадимий француз сервисини олмоқчи бўлган эди, ефрейтор рухсат бермади ва адъютантга қўпол қилиб, қўлингиз қисқалик қилади, деди.

— Бу сервис аталган одам...— у маънодор қилиб юқорига қаради-да кўзини қинидан чиқарди.

Шундан кейин, адъютант ҳам худди шундай маънодор бош лиқиллатиб, бошқа чоғроқ сервисни олишга рози бўлди.

Демак, Польшага Гитлер бўлмагандаям, сафдошларидан биронтаси келиши керак. Бироқ ким? Қаерга? Қачон?

Иоганн кечқурунлари уйда фрау Дитмар билан суҳбатлашиб ўтирарди. Бу суҳбатлардан Иоганн бу ерда немисларнинг қандай ҳаёт кечириётганини билиб оларди. Худди Латвиядаги сингари Польшада ҳам немислар колония-колония бўлиб, ўз эски урф-одатларини сақлаган ҳолда яшашаркан.

Фрау Дитмарнинг айтишича, фашистларнинг ҳукумат тепасига келишидан бу ерлик немисларнинг кўпчилиги аввал қўрқиб кетибди. Аммо Германияда коммунистлар ва ишчилар ҳаракатининг бўғизланиши, ҳатто Гитлерни муттаҳам деб юрганларнинг ҳам кўнглини тинчитиб қўйибди. Кейин яна ваҳима бошланибди. Гитлер Чехословакия билан Польшани ёвузларча босиб олгандан кейин энди Англия, Франция ва Россия урушга киради. Унда яна Германиянинг енгилиши муқаррар деб ўйлашибди. Аммо эндиликда, Англия ва Франция ҳеч қандай қаршиликсиз Польшани қўлга тутқазишгандан кейин, ҳатто эски наслдор прусс ҳарбий оилалари ҳам Гитлернинг тарафдори бўлибгина қолмасдан, Улуғ Фридрихнинг даҳоси фюрерда ўз аксини топган деб эълон қилишгача борибдилар. Балки, бу ҳақиқатан ҳам шундай бўлса ажабмас,— деган хулосага келди фрау Дитмар,— чунки бу ерга Берлиндан келган мунажжимлар Гитлернинг ҳокимиятга келиши худонинг буйруғи билан бўлди, дейишган эди.

— Сиз мунажжимларга ишонасизми?— сўради Вайс.

Фрау Дитмар фахр билан деди:

— Мен христиан аёлман. Худога ишонаман. Аммо нега Гитлер худонинг ноиб бўлмасин? Нега у янги Исо бўлмас экан? Воиз фюреримизни шундай деб атади.

— Хўш, сиз ҳам уни худонинг қобили деб биласизми?

— Вой худойим-ей!— зарда қилиб деди фрау Дитмар.— Бошқача бўлиши мумкинми? Биз ҳаммамиз Исонинг қобил фарзандларимиз!

Бундан Иоганн шундай хулосага келди: ҳатто шунчалар меҳрибон, шунчалар оқ кўнгил, унга она ўрнида оналик қилмоқчи бўлган, ўз муруввати ва меҳрини ундан аямаган фрау Дитмар ҳам сиёсат ҳақида гап кетганда, кўнглидаги гапни очиқ айтишга юраги бетламайди. У ўзини Иоганнга она деб била туриб, яна хавфсизрайди. Ўғлининг сотиб қўйишидан қўрқади.

Шундай, одамлар ишончсизликни совут қилиб кийиб олганлар, совутни тешиб ўтиб уларнинг ҳақиқий юракларини кўриш мушкул бўлиб қолган. Ҳамма худди тошбақага ўхшаб, уни ўзига қалқон қилиб олган ва

баайни ўрмаловчи ҳайвонлар каби фақат бир нарсага интилади: омон қолиш, омон қолиш, омон қолиш...

Шунга қарамасдан, Иоганн анчадан бери уриниб бир иш чиқаролмаган табақага уни бошқа одам эмас, фрау Дитмар олиб кирди.

Ибодат тугагандан кейин у машинасида баҳайбат сумалакка ёки горларда бўладиган чўққи бош музларга ўхшаган кирханийг олдиға етиб келганда, унинг юксак арк эшикларидан фрау Дитмар елкасига олмахон териси ташлаган хоним билан қўл ушлашиб чиқди. Фрау Дитмар Иоганни хонимга таништириб, хоним полковник фон Зальцнинг рўзғор-кори бўлиб ишлашини, ўзининг фрау Мария Бюхер билан узоқ йиллардан — ҳали болалик чоғларидан танишлигини айтди.

Иоганн олдин фрау Дитмарни уйга элиб қўйиб, кейин Мария Бюхерни шаҳар марказига, полковник фон Зальц турадиган ҳашаматли бинога олиб кетди.

Хушмуомалалик билан берилган: «Қалай, бу ерда ишлар тузукми?» — деган бефарқ саволга жавобан Вайс ўзининг ҳаётдан кузатган мақсадларини жон-жон деб айтиб берди: таниш-билишларим йўқ, ўзим билан бирга ишлайдиганлар эса тарбия кўрмаган одамлар. Кечқурунлари фрау Дитмар билан гаплашиб ўтираман. Унинг ўғлидан қолган китобларни ўқиб, бир оз бўлса ҳам билимимни оширяпман. Ҳарбий хизматдан бўшагандан кейин ўзим ҳам бир мустақил ишга уринсам, деган ниятим бор; механикликда тажриба орттирганман, агарда авторемонт устахонаси қуриш мумкин бўлган кичикроқ бир гараж сотиб олишнинг эпини қилсам, дурустгина пул ишлашим мумкин эди.

Мария Бюхер унинг сўзларини паришонхотир эшитар, афтидан ёш йигитнинг кўзлаган режалари уни бутунлай қизиқтирмаётганга ўхшарди. Аммо улар уйга етиб келишганда, фрау Бюхер тўсатдан жудаям қизиқиб сўради:

— Шунақа устахона сотиб олишга қурбингиз етадими?

— Қаллам ишлайди, етади, — мақтанчоқлик билан деди Вайс.

— О, шунинг ўзигина кифоя қилмайди, — кўнгилчанлик билан деди фрау Бюхер. Аммо шу заҳотиёқ қўшиб қўйди: — Аммо шунча нарсани ўйлаб қўйган калла ёмон бўлармиди, миянгиз ишлар экан. — У бир фурсат жим қолди, сўнг қатъий туриб деди: — Энди мен билан кофе ичасиз. — У машинадан тушди-да, калит билан боққа кириладиган темир эшикни очди ва орқа йўл билан ўзининг хонасига чиқди; хонага яхши мебеллар қўйилган, аммо ҳамма ёқни чамадонлар ва усти узунчоқ тунакалар билан қопланган яшиқлар босиб кетган эди.

Устидаги олмахон мўйнасини ечгандан кейин фрау Бюхер Вайснинг олдида юпқа мовий жерси кўйлакда қолди, бадани юпқа кўйлак ичида лорсиллаб турарди.

Рўзғор бошқарувчи Вайсни кофе билан сийлар экан, унга ноз-карашма қилар, гап отардики, бундан Вайснинг юраги сиқилиб кетди, чунки ўзига номаълум тоифанинг ичига калласи кетганда ҳам бу йўл билан киришга ҳеч қачон журъат этмаган бўларди.

Аммо бахтидан бўлиб, Бюхер хоним тезда вақир-вуқур чертма гаплардан асосий мақсадга кўчди. Энди бутунлай бошқача оҳангда сўзлаб, у қизининг жуда суюмли бўлиб етилгани, гимназияни тугаллагани, полковникнинг таржимони бўлиб ишлаётгани, Вайсга ўхшаб ҳарбий хизматчи эканлигини айтиб берди. Полковник абверда каттакон бир вазифада ишлаб, хизмати бўйича узоқ сафарда бўларкан, шунинг учун қизи ўзининг бўш вақтларини муносиброқ йигит билан (албатта, онасининг ҳузурда) ўтказиши мумкин экан. Бюхер хоним сўзини тугалларкан, сизнинг яна қачон келишингиз мумкинлигини фрау Дитмардан айттириб юбораман, деди.

Гаражда асли касби шофёрлик бўлган кишилар атиги икки-учта эди. Қолганлари ўзларини минг оҳангга солиб, устомонлик эвазига мамлакат ичкарасида қолишган, улар тажрибасизликларини бошлиқлар олдида ер ўпиб лаганбардорлик қилиш ва фюрерга садоқат билдириш учун хўрозланиб, ким ўзди ўйнаш билан ёпиб кетмоқчи бўлардилар.

Собиқ атторлар, фермерларнинг ўғиллари, майда устахона эгалари, пивохона ва арзон меҳмонхоналарнинг хўжалари, лакейлар ва официантлар, коммиссионерлар ва номаълум фирмаларнинг даллоллари, касби бетайин кишилар, буларнинг ҳаммалари ишчиларга — гаражда казарма ҳолатида яшовчи слесарлар ва механикларга қараганда ижтимоий, сиёсий ва маиший жиҳатдан имтиёзларга эга эдилар.

Бир куни транспорт бўлими штабининг саркотиби Фогт Иоганнга ёзув машинкаларини тузата оладиган уста топишни буюрган эди, Иоганн ўзи тузатиб беришни таклиф қилди. У машинкани тузатиб ва тозалаб берибгина қолмай, унинг қандай ишлашини билмоқчи бўлиб, ҳарф ура бошлаган эди, Фогт Вайснинг хато қилмай ёзаётганини кўриб оғзи очилиб қолди. Шундан кейин саркотиб шу кунларда ўзига топширилган ишнинг бир қисмини оддий солдатнинг бўйнига юклашга қарор қилди. Мартабаси баландроқ бўлган киши ўзидан настроқни қора терга тушириб ишлатаверишини бу ерда одатдаги бир нарса деб билардилар. У Вайсга кечқурун идорага келишни буюрди, лекин буни ҳеч ким билмасин, деб огоҳлантириб қўйди.

Фогт бошига букланган шинелини қўйиб диванга чўзилди-да, зарбдор қисмлар учун турли транспорт бўлинмаларидан йиғиб олинган солдатларнинг рўйхатини Вайсга айтиб турди. Буларнинг бари мутлақо махфий нарсалар деб жиддий огоҳлантириб ҳам қўйди.

Иоганн машинкада ёзар экан, энг керакли маълумотларни тез ўзлаштириб, хотирасида сақлаб қоларди: узоқ ўтириб қилган машқлари зое кетмабди, мана энди бир ўқишнинг ўзида ўндан ошиқ саҳифадаги текстни ўз-ўзидан ёдлаб оларди. Разведкачининг ҳунари қанча кўп бўлса (чиндан ҳам унга етмиш ҳунар оз) унинг муваффақият билан иш кўриши шунча енгиллашади, бошқаларга боғланиб қолмайди, деб уқтирарди, устози. Мана шу сўзларини эслаб туриб, Иоганн хаёлан ундан миннатдор бўлди. Иоганн ёзув машинкасини кўнгилдагидай қилиб ўрганиб олган ўша кунларда устози буни ҳатто чет эл қуроллари яхши ўзлаштириб олишдан ҳам юқори баҳолаган эди.

Кечаси Иоганн ёдлаб олганларини қоғозга тушириб, шифрлади-да, фрау Дитмарнинг ўғлидан қолган китоблардан бирига кўчирди, сўнг уни жавоннинг энг юқори тоқчасига қўйди ва мамнун бўлиб ухлагани ётди: иш хайрли бошланган эди.

Афсуски, бошқа нарсаларда Иоганннинг иши юришмаётган эди. Келернинг Вайсдан кўнгли қолди, чунки у шофернинг гестапочи Папкега яқинлиги борлигига ишонқирамай қўйган эди, шу сабабли у Иоганни юк машинасига ўтказиб қўйди.

Энди Вайс ҳар хил буюмлар тикштирилган тойлар ва яшиқларни вокзалга ташишга мажбур бўлди, бу нарсаларни янги эга чиққанлар шаҳардан талаб олишган эди. Шаҳарни талон-тороғ қилиш олдиндан ишлаб чиқилган режа асосида бир бошдан, тартиб билан олиб борилмоқда эди. Махсус одамлар салча қиммати бўлган жамики нарсаларни ҳисобга олиш билан машғул эдилар.

Қимматбаҳо нарсалар вермахт ғалабаларининг ҳосилига шерик бўл-

миш кимсаларга мавқеи, унвони, лавозимига аниқ роя қилинган ҳолда улашиларди.

Юқори унвонли офицерлар ўзларининг гестапочи ёки абвердаги контр-разведкачи танишларидан қайси бир полякнинг ҳибсга олинishi кўзда тутилаётганидан хабар топардилар-да, гўё ёрдамчилари учун турар-жой қидираётган киши бўлиб, аслида уйда нима борлигини кўриб келишга шошилардилар. Суратлар, чинни идишлар, қадимий жиҳозларни синчиклаб кўздан кечиргандан сўнг ён дафтарларига алланималарни ёзиб қўярдилар. Улар кийим-кечак турган жавонни очишдан ҳам тортинмас, аёлларнинг мўйна пўстинлари, ёпқичларнинг нархини суриштиришдан ҳам уялмас эдилар. Ҳалиги одам ҳибсга олингандан кейин эса улар бу ерга қайтиб келишар ва Германияга синиб-нетмай бориб етсин деб, қамалган кишининг қариндошларига ўзлари танлаб олган нарсаларни жўнатишга қандай қилиб тайёрлаш кераклиги ҳақида кўрсатма бериб ўтирардилар.

Мана шулар — ҳарбий хизматни шуҳрат йўли деб билган, юзлари арзимаган дуэлларда орттирилган чандиқ изларига тўлган чиранчиқ прусс юнкерларининг авлодлари бўлмиш бу вермахт валломатлари, ўзгаларнинг меҳмонхоналари ўртасига қўйилган курсида галифе сиртилиб турган оёқлари орасига боболардан қолган қилични қўйиб олиб, маҳкум шўрликнинг қариндошлари қўллари қалтираб турли қимматбаҳо буюмларни хашакка, қоғозга, пахтага қандай қилиб ўраётганларини сергаклик билан кузатиб ўтирардилар.

Саранжом-сариштароқлари эса бу бечораларга мусодара қилинган нарсалар рўйхатини туздириш билан чекланмай, уларни буюмларнинг қанчалар қадимийлигини ёзиб бериш ва қўл қўйиб тасдиқлашга мажбур қилар эдилар.

Иоганн вокзалга боргунча ҳеч қаерда тўхташга ҳаққи йўқ эди. Юклар ерга туширилгандан кейин машинани синчиклаб кўздан кечиришар, шофер ўриндигини кўтариб кўришар, ускуналар солинган яшикни очиб қарашарди: буларнинг назарида солдат ўғри бўлиб чиқиши мумкин эди. Офицер эса — ҳеч қачон.

Иоганн машинасида жиҳозлар олиб чиқиладиган уй олдида турган маҳалларида яққа йўловчиларнинг ўзига кишининг бетига нафратланиб қараётганларини ҳис қилар эди. Бундай дақиқаларда у ўзининг асосий, ҳали узоқ давом этиши керак бўлган вазифаси ҳақида ўйлашга ҳаракат қилар эди: У мана шу ҳаётга сабот-матонат билан оғишмай, ҳаммасига чидаб сингиши лозим, бошқасини бир четга йиғиштириб тура туриш керак, баайни Иоганн Вайс бўлиш, бошқаларнинг мурувватини қозониш, кўнглини олиш, ҳатто нациларнинг ҳам заиф томонларини топиш ва уларни черта билниш керак, керак...

Вайс анчадан бери Папке билан кўришмаган эди. Кутилмаганда, у гаражга келиб қолди ва алланечук уялиб жилмайди-да, энди Лодзда ригаликлардан деярли ҳеч ким қолмади, мен бўлсам ҳамшаҳарларимни соғиниб қолдим. Бугун кечқурун бир дардлашмаймизми, Иоганн, деб сўради.

Вайс кечқурунлари штаб идорасида банд бўларди. Фогт иложи борица, уни ишлатиб қолиш пайида эди. Аммо гестапо унтер штурмбанфюрери оддий солдат Вайсни вақтинча ишдан озод қилишни буюрса, саркотиб кўз ўнгида унинг обрўи ошмайди деб бўладими?

Барвақт кеч кирадиган, йўлкаларда пилчиллаб шилимшиқдай эриб ётадиган аллақандай чирик, ҳўл қор ёгадиган мавсум — қиш кира бошлаганди. Мана, бир неча кун бўлди, электростанцияда қаршилик кўрсатиш ташкилоти очилибди. Унинг аъзоларини отиб ташлашди. Гестапо томонидан текширилган янги хизматчилар афтидан ишончли бўлсалар

ҳам, лекин техник билимлари етишмасди. Қўча фонарлари гоҳ кўзни қамаштирадиган даражада чунон ёришиб кетардики, чироқлар худди қўл гранаталардай мана-мана ёриламан дерди, аммо сал ўтмай улар сўна бошлар, хиралашиб қолар, гоҳ тез-тез липиллаб ўчиб-ёнар, кўчаларга ҳуркович, қалтироқ соялар ташларди.

Соқчиларнинг пошналари залвор билан тушиб, бир маромда гурсилларди. Одатда болға билан қопқаси қоқилаётган тобутдан мана шундай гувиллаган садо эшитилади. Бамисли тошдан йўниб ишланган даҳшатли истибдод ҳайкалининг тўпори, касофат бир тантанаси.

Йўловчиларнинг юзларига гўё соқчининг қўл фонаридан отилгандай тўсиндан оппоқ ёруғ тушарди-ю, қўрқинчдан гезариб кетган инсон башараси қалтиллаб кўринарди. Кишилар гўё жилмаймоқчи бўлардилар, аммо жилмайиш ўрнига уларнинг юзи баттар гезариб кетар, баттар музтариб кўринарди. Ҳеч нарсани кўрмай қолган кўзлар гўё ўлимга маҳкум этилган одамникидай пирпирарди. Жимгина, деярли зум ичида пайдо бўлиб, юзлар яна жимгина ва зум ичида ғойиб бўларди, уларнинг бир маромда лип этиб кўриниб, яна ғойиб бўлиши соқчиларнинг оғир қадам товушларига жўр бўлаётгандай эди.

Бу юзлар соқчи фонари ўчганлиги учун эмас, поляк халқининг чапараста қилинган, чил-чил синган қалбини тупроққа топтаётган пошналарнинг босиқли, тўпори садосидангина ғойиб бўлаётгандай кўринарди. Ер узра эмас, халқнинг типирчилаб турган тани узра одим отарди нацилар.

Мазлум шаҳарни дардли бир нигоҳ билан кўздан кечирар экан, Иоганн ғўлдираб вайсаётган Папкега нохуш қулоқ тутиб, бир неча марта унга ўринсиз жавоб берди. Кейин буни ўзи ҳам пайқаб қолди-да, бутун иродасини ишга солиб, оғир ўйларни бир четга суриб қўйди ва яна ўзини Вайс деб тасаввур қилганича тетик тортиб, сўради:

— Ишлар яхши кетяптими, унтерштурмбанфюрер жаноблари? Ҳаммаси жойида бўлса керак, ишқилиб?

Папке сирли илжайди ва бирдан оқ кўнгиллик билан деди:

— Якка ўзимиз бўлган пайтларда мени Оскар деб атайвер, Мени шундай деб чақирадиган икки-учта ошнам бор эди холос.

— О, раҳмат, унтерштурмбанфюрер жаноблари!

— Оскар!— эслатди Папке ва ғашлик билан деди:— Улардан бири штурмшарфюрер бўлиб кўтарилди, шундан кейин мени Оскар деб чақиринишга бўйни ёр бермай қўйди, мен эсам уни Паул деб чақиринишга юрагим бетламайди. Бошқа бири штраф қисмга тушиб қолди, агар у билан учрашиб қолган тақдиримизда ҳам отимни айтиб чақиринишга йўл қўймаган, бўлардим.

— Учинчиси-чи, у нима бўлди?

Папке қовоғини уйиб деди:

— Мен унга, ортиқча гапларни валдирайверма деб айтиб қўйсам ҳам, у тилини тиявермади. Шундан сўнг ўз бурчимни адо этдим.

— Тушунарли. Мабодо, мен ҳам шундай ортиқча гапириб қўйсам нима бўлади?

Папке ўйланиб қолди, кейин хўрсиниб деди:

— Нима ҳам дердим, мени биров Оскар деб атамаса атамас, шусиз куним ўтмайdimи? Шундоқ бўлсаям, мени шундай деб чақирадиган ошнам бўлишини жуда ҳам истардим.

Вайс Папкенинг башарасига тикилиб қарар экан, унда аввал кўрмаган нарсасини, ғамгинлик ва умидсизлик ифодасини кўрди. Кичкина, бужмайган даҳани аламли салқиган йўғон пастки лабига мунғайиб тиркалибди, энсиз пешанасида ажинлар чуқурлашибди, қовоқлари шишиб, кўз косаларига узун қизил томирлар тушибди. Папке оёғини суд-

раб босар, қаршидан келаётганларга, ҳатто унвон жиҳатидан ўзидан юқорироқ бўлганларга ҳам салом бермасди, афтидан, ҳеч кимнинг гестапочи билан борди-келди қилиб ўтиришга тоби йўқлигини биларди. Совуқ еяётган қўлларини шинелининг чуқур чўнтагига суқиб олган, бостириб кийган пешайвони баланд фуражкеси жун босган каттакон қулоқларини шалпайтириб кўрсатарди.

— Солдатлар кирадиган пивохонага боргим келмаяпти,— деди Папке,— офицерларникига эса сени қўйишмайди, яхшиси холироқ бир ерда ўтириб, ўтган-кетгандан бемалол гаплашсак, ростини айтганда, Ригадаги турмушимиз ёмон эмасди.

Вайс узоқ ўйлаб ўтирмай уни уйга таклиф қилди.

Фрау Дитмар Папкега ёқиб қолди, ҳатто унинг ўзига рўйхуш берманини ҳам оқсуякликка йўйиб қўйди.

Йоганнинг хонасида у шинининг чўнтагидан бир шиша шнапс олиб столга қўйди-да, совуқдан қалтираб турган қўлларини голланд печканинг сопол плиткаларига тутди, кейин Йоганнинг ичкиликка майда-чуйда егулик тайёрлаб бўлишини кутиб, ўзини бу ерда пастга ураётганларидан нолий бошлади. У мени ҳар жиҳатдан унвонда ҳам, вазифада ҳам кўтаришса керак деб ўйлаган эдим, деди. Кейин Функнинг товламачилигидан шикоят қилди.

Папкенинг билишича, Функ ҳам хўрдани, ҳам бўрдани урган, яъни гестапо билан абверга барабар хизмат қилган, аммо афтидан, кўпроқ абверга ишлаган. Энг қимматли маълумотларни ҳам қандайдир номаълум йўллар билан абверга ошириб турган. Канарис эса абверга рейхсвернинг барча эски агентларини, биринчи жаҳон урушида тажриба ортирган техниклар ва мутахассисларни йиғиб келишга муваффақ бўлган. Канарис фюрернинг энг ишончли одами бўлишни орзу қилади ва гестапо, партия ҳамда ташқи ишлар министрлиги ихтиёридаги барча жосуслик органларини ўз қўл остига олишни кўзлайди. Аммо фюрер бир одамнинг ихтиёрига бунчалик катта ҳокимиятни беришга ҳеч қачон йўл қўймайди. Гестапо — партия демакдир, шундай экан, гестапонин камситиш нақ национал-социалистлар партиясининг қудратига чанг солиш деган гап. Шу гаплар орасига Папке, ўзининг 1934 йилдан бери нацист эканлигини, аммо у Латвияда туриб Рейхга садоқат билан хизмат этаётганда, уддабурон мартабаталаблар барча юқори лавозимларни эгаллаб олганини қистириб ўтди. Шунда унинг даҳани яна тиришиб тугунчакка ўхшаб қолди, пастки лаби эса ўксинишдан осилиб тушди.

Папке бир неча рюмка ароқни ҳаприқиб кетма-кет ичиб юборди-да, дарров кайфи ошди ва бўшашиб, латта бўлиб қолди. У Вайсга ўрайиб қолган кўзларини тикиб, йиғламсираган ҳолда, уни, ҳеч нарсадан бош тортмай хизмат қилган эски нацини яқинда қандай қилиб хўрлаганларини айтиб берди.

Аввалда ўзининг ўртоғи бўлган, ҳозирда эса штурмшарфюрер даражасига кўтарилган одам Папкега кўчада бир кишини қўлга олишни ва иккита гражданча кийимдаги кимса кўрсатган жойга олиб боришни буюрибди, Папке буларни гестапо агентлари бўлса керак, деб ўйлабди. Шаҳар чеккасига чиқишгандан сўнг ҳалиги кишилар ушланган одамни қум тўлдирилган оғир резинка шланглар билан дўппослай бошлашибди. Улар бояги одамдан қандайдир қоғозга қўл қўйишни талаб этишибди, у эса кўнмабди.

Папкенинг ўзи ҳеч қачон ҳеч кимни уриб қийнамаган экан. Аммо у Ульманиснинг Марказий сиёсий бошқармаси ертўлаларида коммунистларни қандай қилиб қийноққа солганларини кўрган экан. Шунда у сивовдан ўтган қийнаш усулларида бирини эслаб, уни қайсарлик қиладётган одамга нисбатан қўллаб кўришни таклиф этибди.

Бунинг дарров нафи тегиб, ҳалиги одам қоғозга қўл қўйибди. Шундан кейин гражданча кийимдаги кишилар Папкега, бу одамни хоҳлаган жойига олиб бориб ташланг, деб буюришибди-да, ўзлари яёв кетишибди.

Қалтак ва қийноқлардан кейин ўзига келган ҳалиги одам бўралаб сўкина бошлабди. Шунда Папке ўзи қўлга туширган одам сиёсий жиноятчи эмас, бояги икковининг шериги, яъни заводчи савдогарлардан бири эканлигини англабди. Қўл қўйиш талаб қилинган қоғоз ҳам савдо-сотиқ ҳужжатида бошқа нарса эмас экан. Энди бу одам поляклардан тортиб олинган чарм-тери заводига кўпроқ пул сарфлаганига қарамай, фойдадан ўзига тегадиган улушнинг каттагина қисмидан маҳрум бўлибди. У Папкега товламачиликка шерик бўлганингизни гестапога етказаман, деб пўписа қилибди.

Бироқ Папке ҳалиги иккови муттаҳам бўлиб, ўзини алдаганларини айтиб берганда, штурмшарфюрер, гап нима ҳақида кетяпти, деб ўзини билмаганга солибди. Кейин эҳ-ҳа тушундим дегандай қилибди ва Папкега сиз пора олмоқчи бўлиб гестаподаги мавқеингиздан фойдаланибсиз, бунинг учун сизни отиш керак. Аммо аввалги ошначилигимиз ҳурмати ўзим буни айтиб ўтирмайман, бироқ заводчи юқорироқдагиларгача борадиган бўлса, ўзингиздан кўрасиз, дебди.

Шуларни сўзлаб берар экан, Папке уялмай ҳўнграб йиғлар, лабларни қалт-қалт қиларди. У яккаш:

— Мендай эски нацини оёқ ости қилдилар. Мен бўлсам буни ичimgа ютиб кетишим керак!— деб ўкирарди.

— Нега энди штурмшарфюрернинг бу қилигини партияга маълум қилмайсиз?

Папкенинг кўз ёшлари зум ичида тинди.

— Сенга айтмадимми: гестапо — партия демакдир. Партия — гестапо. Наци виждони бундай қилишимга йўл бермайди.

— Аммо штурмшарфюрер пора олибди, демак, у партиянинг ярамас аъзоси экан.

— Ундай эмас, Вайс, сен янглишяпсан,— дея бошини лиқиллатди Папке.— У фақат мен ўйлаганга қараганда ақллироқ экан. Бундай олиб қараганда, бу кучли шахс ҳукмронлигини ўрнатишда соддадил аҳмоқларнинг одоб-ахлоқидан устун туришимизнинг кўринишларидан бири, холос. Агар билишни хоҳласанг, мен штурмшарфюрер олдида таъзим қилишга тайёрман ва бир маҳаллар унинг дўсти бўлганим билан фахрланаман.

Иоганн бир оз бўлса ҳам ўзини гўлликка солмаётганмикин, деб Папкенинг юзига диққат билан тикилиб ўтирарди. Йўқ, унтерштурмбанфюрер омади келган собиқ ўртоғининг олдида таъзим қилмоқчи бўлганида самимий эди.

«Бунчалар қул ва аблаҳ бўлмасанг!» ўйлади Иоганн ва деди:

— Жаноби унтерштурмбанфюрер, сиз мен учун нацига ва ғояларга садоқатнинг тимсоли бўлиб кўриняпсиз.

— Оскар! Хўп де, мени Оскар деб чақир. Отимни айтишиб чақиришса, хурсанд бўламан,— ялинганнамо илтимос қилди Папке. Кейин кўнглидаги гапни тўкиб солди:— Латвияда эканлигимда ўзимга ўзим ишониб юрардим. Бу ерда оёғимни базўр кўтариб босаётганга, қадамим ерга эмас, сирпанчиқ музга тушаётганга ўхшайди.— Хўрсинди:— Ригада мен қайси немиснинг калласида нима хаёл борлигинингизга эмас, қозонида нима пишаётганини ҳам билардим. Бу ерда-чи... У ўқиниб қўлини ёзди.— Поляклар макр-қийлага уста халқ: менга бировни чақишди, билсам, ўзимизнинг агент экан. Вой песлар-ей!— У қаддини ростлади, қўй кўзлари йилтираб кетди.— Аммо қария Оскар тушматур, бўларича

бўлибди, деб ўйлама. Ҳали у ўзини кўрсатади. Қимлигимни яхудийларни болаганимда билишади. Улар билан гинди-биди қилиб ўтирмайсан. Катта операция ўтказилмоқчи. Партия стажимни ҳурмат қилиб, мени гурӯҳга қўшишга ваъда беришган... Бироқ!— Папке миқ этиб оғиз оча кўрма дегандай бармоғини кўтарди.

— Хотиржам бўлинг,— деди Вайс ва Бировга айтгандан кўра тилимни кесиб ташлайман дегандай ишора қилди.

— Хўш, ўзинг қалайсан?

Вайс хомуш елка қисди:

— Юк машинасини ҳайдаяпман, бор-йўғи шу.

— Улжа нарсаларни ташияпсанми?

— Ҳа.

— Умаришининг иложи бўлмаяптими?

— Жаноби унтерштурмбанфюрер, мен ҳалол одамман.

— Оскар, Оскар,— жаҳли чиқиб эслатди Папке.

— Азизим Оскар,— Папкеннинг отини баъзўр тилга олар экан, Иоганн ботинмайгина сўради,— балким, группангизга яхши шофер керакдир, ундай бўлса мен хизматга тайёрман.

— Ишлаб қолмоқчимисан дейман?— тушунгандай кўз қисди Папке.— Уларга йиғилиш жойига фақат қўлда олиб юриш мумкин бўлган нарсалар билангина келиш тайинланади, латта-путталарни олишмайди-ку, ахир!

— Худди шундоқ!— унинг фикрига қўшилди Вайс.— Лекин мен буни ўйлаётганим йўқ, ниятим бошқа. Агар мени махсус операцияга жалб қилишса, гаражда обрўйим ошармикин дейман. Биласизми, енгил машинада ишлаш анча осон: хўжайиннинг битта бўлади. Сизлар билан бирга бўлганимдан кейин эса, Келер буни ҳисобга олиб, дурустроқ ишга қўйса ажаб эмас. Ахир у ҳам наци-ку.

— Майли,— ваъда қилди Папке ва қўл чўзди. Вайс миннатдорчилик билан унинг қўлини сиқди. Кейин Папке кармонидан хотин, бола-чақалари тушган суратни олди-да, ароқ шишасига суяб қўйди ва Вайсни яқинроқ кел, деб чақирди. Суратни кўрсатаркан:— Булар менинг рейхим. Шуларни деб қария Оскар фюрер буюрган ҳар бир ишга тайёр. Ке, мана шу немислар учун, бутун оламни ўзлариники қилиб, уни Германия деб атайдиган немислар учун ичайлик,— деди.

У алжираб қолди, шундан сўнг Иоганн уни шу ерда тунаб қолишга кўндирди. Папкеннинг ёшлигим ўтиб кетди, элликка кириб ҳалиям ўспирин болаларга бериладиган унвонда юрибман, бир куни эртами-кеч хизматда қоқиламану, шу билан тамом, у ёғи ё фронт, ё ўлим, деб валақлашини эшитар экан, Вайс унинг ечинишига кўмаклашиб юборди. Папке йиғларди. У ечинган кўйи худога ёлвориб тиз чўкди, ёзиғлик кунларда ўзинг мадад бер, деб илтижо қила бошлади.

Эртасига эрта билан Папкеннинг уст-боши чиннидай қилинган, дазмолланган, кители эса стулнинг суянчигига тахт қилиб осиб қўйилган эди.

Буларнинг ҳаммасини уй бекаси қилиб қўйди, деди Иоганн. У тахмин қилгандай, Папке қилган яхшилиги учун фрау Дитмарнинг олдига кириб раҳмат айтиш ва хайрлашиб чиқишга ҳам уялди. Иоганн кулиб туриб, Папкега: анчагача ухламай ётдингиз, уятроқ бир солдатча ашулани айтаман, деб туриб олдингиз, деди.

Папке уйдан оёқ учига юриб чиқиб кетди. У эшик ёнига етганида Иоганн кечаги ваъдасини эслатиб қўйди.

Меҳмоницинг костюмини аёллардай эринмай тозалаб қўйиш учун кечаси билан дазмол ва чўткани кўлга олиб ишлашга тўғри келди. Аммо уриниши зоё кетмади: Иоганн Папкеннинг шахсий номери ва махфий

аломати (шифри) муҳрланган жез белгининг шаклини ноннинг юмшогига тушириб олди. Ён дафтарча билан бошқа ҳужжатларни ишлаб чиқиш эса азонгача давом этди. Буларнинг айримлари ҳали керак бўлиб қолади, шу важдан Иоганн ўзини эслаб, йўқлаб келгани учун Папкедан жуда миннатдор бўлди. Оскар яхши йигит, қани энди шундай тўнкалардан кўпроқ бўлса! Фрау Дитмар эса бутунлай бошқача фикрда экан, у Иоганнга бунақа тарбиясиз, келишга келиб, кетишда уй бекаси билан хайрланишни лозим топмайдиган жанобларни уйга олиб келманг, деб қўйди.

8

Қиш бошланиши олдидан Лодзда ҳарбий полициянинг соқчилиги кучайди. Текшириш пунктлари кўпайди. Йўллар кўп маҳал бир неча кунлаб ёпиб қўйилар, улардан махсус пропусчасиз юриш тақиқланар эди.

Агар бундан бир неча ой муқаддам турли ҳарбий қисмлар яқиндагина хизматга чақирилган ёши каттароқ кишилардан иборат бўлган бўлса, эндиликда солдатликка олинганларнинг ҳаммаси ёшлар эканлигини, Польшага Дания, Норвегия, Францияда ғолибона юриш қилган, инглиз экспедицион қўшинларини тор-мор келтирган (бу уларнинг значоклари, медал ва орденларидан кўриниб турарди), қон ялаган фронтовиклар келганлигини билиш қийин эмасди. Моторлашган пиёда қисмлар, танк ва ҳаво кучларига тегишли ҳарбий хизматчилар кўпроқ кўзга ташланарди, уларнинг ёқа аломатлари, ҳошиялари, мундир белгилари шундан дарак берарди. Иоганн марказий кўчаларнинг бирида ҳар кун сайр қилиб, учраган ҳарбий хизматчиларни ҳисоблаб ва қўшин турлари бўйича тасниф этиб, немислар Польша ерларида кучли зарбдор қисмларни жамламоқдалар, деган қарорга келди.

Немис аҳолисини кўчириш Марказий пунктининг тарқатиб юборилиши автобаза шахсий составини ташвишга солиб қўйди. Ҳозирнинг ўзидаёқ улардан кўпини ҳарбий қисмларга жўнатишганди. Вайсни ҳам жўнатиб юборишлари ҳеч гап эмасди.

Қўшинларни мутлоқ махфий сурада қайта жойлаштириш системаси ҳар жиҳатдан амалга оширилмоқда эди.

Махсус хизмат бўлинмаларининг бошлиқлари гражданча кийим кийиб олишган эди.

Танк қисмлари бошқа ҳамма транспорт учун юриш ман этилган йўллардан фақат кечаси ҳаракат қилмоқда эди. Танкларнинг шовқинини эшиттирмаслик учун бу йўллар устидан эскирган тўрт моторли «люфтганза» транспорт самолётлари учиб юрарди.

Жуда кўп жойларда гўё тозаликни сақлаш карантини бўлаётгани ҳақида эълон қилинди, эсасчи соқчилар бу ерларга ҳеч кимни рухсатсиз қўймас, пропуск нусхасини ҳар уч кунда бир ўзгартириб туриларди. Ҳарбий полициянинг қуйи унвонли хизматчилари, абвер контрразведкачилари, гестапо агентлари комендант соатидан сўнг йўловчилар ва ҳатто юқори унвонли офицерларнинг ҳам ҳужжатларини кўполлик билан текширардилар. Автотранспортнинг ҳамма турларига янги номерлар берилганди. Ишга алоқаси бўлмаган, ҳатто шахсий муносабатларга тегишли гаплари учун ҳарбий хизматчилар қаттиқ жазога тортилар эди. Вазият жиддийлашиб қолганини кўрган транспорт бўлимининг саркотиби Вайснинг хизматида бутунлай воз кечди.

Келерга келганда, у фронт қисмларига тушиб қолишдан шунчалик қўрқар эдики, натижада ҳали гараждан жўнатилмаган ҳар бир шоферга еб юборгудай бўлиб қарарди.

Папкедан ҳам бир иш чиқиши қийин эди. Босиб олинган Европа дав-

латларидан махсус эшелонларда олиб келинаётган яҳудийларни қабул қилиб олувчи алоҳида гестапо бўлимига ўтказилган Папке ишнинг бошйдаёқ хато қилиб қўйди. У соддадиллик қилиб, «яҳудийларни концентрация лагерларига жўнатишаётган экан, улар билан ади-бади қилиб ўтиришнинг ҳожати йўқ», деб ўйлади.

У бошда гестапочилар яҳудийларни хушмуомалалик билан қарши олганларига эътибор бермади: улар қарияларнинг қўлтиридан тутиб, юк машинасига чиқишга ёрдамлашишдан жирканмас, болакайларни эркалаб, юзига шапатилаб қўйишар, ҳаммага оқ йўл тилашарди.

Папке бўлса ўзининг наци мафкурасига ҳаддан зиёд содиқ эканини бошқаларга кўрсатиб қўймоқчи бўлиб, яҳудийларга қўпол муомала қиларди.

Нима бўлди денг? Яҳудийлар тушган сўнгги машина жўнаб кетгандан сўнг, гауптштурмфюрер Папкени чақирди-да, унинг терлаб-пишиб кетган юзига нафратомуз тикилиб туриб, қичқирди:

— Аҳмоқ, хомкалла!— Кейин буюрди:— Қайтарилсин!

Папкени алоҳида бўлимдан чиқариб ташлашди. Эндиликда у гестапо кийими ва унтерштурмбанфюрер унвонидан ажралиб, унтер-офицер даражасида оддий ҳарбий кийим кийган ҳолда, арзон пивохоналарда сандирақлаб, солдатлар билан оғиз-бурун ўпишиб юрибди. Аммо бу юришда кўтарилиб бўлармиди!

Папке шунчалик гангиб қолган эдики, ҳатто эҳтиёткорликни ҳам унутиб, бир куни Вайсга деди:

— Тўғри, мен қўпол одамман. Аммо қалбакиликни билмайман. Кишиларни ўлимга олиб кетишаётганини кўриб туриб, ўзимни уларни курортга юбораётгандай тўтолмайман.— Кейин жаҳл билан қўшиб қўйди:— Сенинг калтафаҳм Циммерманинг лагерларга ажойиб нарсалар солинган банкаларни ташиб юради...

— Қанақа нарсаларни?— Худди гап тўхтаб қолмасин дегандай, бепарволик билан сўради Вайс.

— «Фарбениндустри»нинг «циклон Б» газы — каламуш, суварак ва одамларни ўлдирадиган ажойиб нарса,— пўнғиллади Папке.

Вайс огоҳлантириб деди:

— Буларни менга айтиб бекор қиялпсиз.

— Аммо сен менинг ўртоғимсан-ку.

— Барибир, шундай қилмаслик керак эди.— Кейин Вайс дон-дона қилиб қайтарди:— Сиз менга биз концентрация лагерларида маҳбусларни «циклон Б» газы билан ўлдирамыз, деб айтдингиз. Тўғрими?

— Нима деялсан ўзинг!— қўрқиб шивирлади Папке.— Нима кераги бор бунинг?

— Яхшимас,— таънаомуз деди Вайс.— Маҳмадона бўйиш яхшимас.— у Папкенинг ниманидир тушунтирмоқчи, бу гапларни эсингдан чиқар, деб сўрамоқчи бўлиб турганига қарамай, хайрлашиб жўнади. Барибир, энди мен билан яна тезроқ кўришишга ҳаракат қилиб қолади деб ўйлади Вайс. Папке ҳозирча Вайсни фронтдан олиб қолишга ёрдам беролмаса-да, энди у ҳар ҳолда, қармоққа тушди. Вайс ҳам уни унча-мунчага қармоқдан чиқариб юбормоқчи эмасди. Шу билан бирга Папкени ҳаддан ташқари қўрқитиш ярамасди: қўрқиб, жонидан тўйса, Вайсга тўхмат тоши отиши, янаям осонроғи — отиб ташлаши мумкин эди. Қўрқоқ одамлар фулғулага тушганда ботир бўлиб кетадилар. Папкени аста-секин, эҳтиётлик билан ишга солинса, ундан бирон наф чиқиши мумкин. Аммо бунга вақт қаёқда?

Иоганн бу ерда шофер бўлиб ишга жойлашгани биланок, ҳарбий дўкончадан тувакка ўтириб олиб, лўппи бармоқчалари билан бурчини бер-

китиб тургани дўмбоққина болакайнинг расми солинган откритка сотиб олди-да, Львовга жўнатди.

«Азизим Лизхен,— кечаси ўтириб ёзган эди унга Йоганн.— Сени туғилган кунинг билан табриклаётганимдан бахтиёрман. Худо оилангизга кут-барака ато қилсин. Сенинг Михелинг».

Кейин қадаҳга солинган тоза сувга дастрўмолнинг бир учини эҳтиёт билан чайқатиб олди-да; шу сувга йўнилган гугурт чўпини тикиб, қоғоз қирилиб кетмасин учун оҳисталик билан сўзлар орасига шифр тушириб, ўзи тўғрисида ва радиоалоқага тайёр эканлиги ҳақида маълумот берди.

Фрау Дитмарнинг кўп маҳал боши оғриб, кўнгли озар, бундай пайтларда эса у шовқинни кўтаролмас эди. Шунинг учун у ўзининг икки лампали эски радиоприёмнигини, хонангизга олиб чиқиб қўйинг, эрталаблари менга сиёсий янгиликларни гапириб берарсиз, деб Йоганнга берди.

Вайс откритка жўнатгандан бир ҳафта ўтгач, приёмникда эфирни тинглаб ўтириб, ўзига юборилаётган чақириқни эшитди — чақириқ қулоқ илғар-илғамас, ингичкагина, шу билан бирга, кўнгилга бениҳоя яқин бўлиб эшитиларди. Шундан кейин у Марказдан кетма-кет маълумотлар ола бошлади.

Ута қисқа, ниҳоятда равшан ва аниқ хабар ёзиш муаллифнинг қобилиятидан ташқари, ҳамма санъат турлари каби қўлга киритилган маълумотнинг сифатига ҳам боғлиқ бўлади. Маълумотнинг мазмуни қанча қимматли, қанча салмоқли бўлса, у шунча аниқ ифодасини топади. Машҳур разведкачилар ўз ҳаётларининг неча-неча йилларини сарфлаб, тирноқ билан қудуқ қазиб, мардонавор қўлга киритган буюк кашфиётлар баёни шифр белгилари билан ёзилган бир неча қаторга сиққан эди.

Узоқ йиллар олиб борилган тинимсиз меҳнат, жасоратнинг натижаси сифатида дунёга келадиган, инсон фаолиятининг у ёки бу соҳасида улкан ўзгаришлар яратадиган илмий кашфиёт папирос қутисига ёзса бўладиган даражада қисқа формула билан тугалланганидек, разведкачининг баъзан гугурт қутичага сиғдирса бўладиган кашфиёти гоҳо давлатлар ва халқларининг тақдирида ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлади.

Бироқ ҳар қандай илмий ишда сон-саноксиз фактларни ўрганиш, таҳлил қилиш талаб қилинганидай, разведка ишларида ҳам факт материал ҳисобланиб, уни бир бошдан мураккаб таҳлилдан ўтказилади ва охир натижада кашфиёт ўрнини босувчи бир хулосага келинади.

Вайс янги шароитга кўникиб келаётган кунларида ўзини қондаларни ёдлаб олган практикант студентдай ҳис қилди. У қондалар тағида улкан, қудратли, мураккаб, дарсликдан олинган тасаввурларга сиғмайдиган ҳаётий куч ётишлигини ўз кўзи билан кўрди.

Қорхонанинг ишлаб чиқариш қувватини билиш учун уни ойлаб бир чеккадан ўрганиб чиқиш керак. Аммо лабораториядан олиб чиқиб ташланган темир пайраҳасидан заводнинг кучи нимага қаратилганини билиб олса бўлади.

Янги ёқилгининг ёки машина мойининг бир томчисини текшириб кўриб, мамлакатда олиб борилаётган илмий-текшириш ишлари қандай мақсадга бўйсундирилганини англаш мумкин.

Аммо фактнинг нақадар қимматга эга эканлигини, унинг тўғрилигини, тасодикий эмас — қонунийлигини билиш, ажратиб олиш учун таҳлил қобилиятига эга бўлган тиниқ ақл, кенг билим зарур. Бунда ўзига бипо қўймаслик ва кичик нарсадан, у биринчи қарашда қанчалик майда, беқорчи, диққатга арзинмайдиган бўлиб туюлмасин, йирик, катта аҳамиятга молик ҳосият топа билиш керак.

Ҳарбий сирни сақлаш системаси вермахт штабнинг бўлимлари томонидан миридан-сиригача ишлаб чиқилган ва кенг тармоқ отган эди. У биринчи жаҳон уруши тажрибалари асосида қайта қурилган эди. Рейхсвер эса уни такомиллаштириб роёнига етказди.

Ғолиб давлатлар ўз даврида бутун Германияга жаҳонда донг таратган резидентлар бошқарадиган жосуслик тармоғини ёйган эдилар. Шундай бўлса ҳам, рейхсвер уларнинг сергак назаридан кўп нарсани яшириб кетишга муваффақ бўлди. Бунга у ҳарбий сир сақлаш системасининг ўта мукамаллиги ва сир тутишнинг пай ҳавосини олган шахсий состави туфайли эришди; ҳар бир хизматчи йўл қўйилган бепарволик учун ҳарбий суд томонидан аёвсиз жазога тортилишини ва ҳукм шу заҳотиёқ ижро этилишини биларди.

Европа қўшинларини яшин тезлигида мажаклаб ташлангани ва немис стратегиясининг чўққиси — бутун Польша — Франция линияси бўйлаб тўсинадан берилган зарба — ҳамма-ҳаммаси Гитлер ҳарбий машинаси ва унинг қудратининг зўр тантанасигина бўлиб қолмасдан, шу билан бирга, қўшиннинг, шахсий составнинг жанговар буйруқлар ва уни амалга ошириш учун бўладиган тайёргарликларни сир тутишдаги тенгсиз қобилиятини ҳам намоён қилди.

Босқин ясаш мўлжалланган навбатдаги мамлакат устидан қозонилган ҳар бир ғалабадан кейин, гитлерчи солдат онгида немис миллати Европанинг бошқа халқларига қараганда устун туради, Гитлер жаҳон тақдирини ҳал қилувчи, тарих ғилдирагини ўз билгича айлантирувчи илоҳий кучга эга, деган кўр-кўрона ишонч мустаҳкамланиб борарди. Ҳатто ўзларини алоҳида бир тоифа, олий насаб ҳисоблаб, бутун зотлари аслзода ҳарбийлардан бўлганлиги билан хўрозланадиган пих ёрган генштабчилар ҳам ниҳоят, Гитлер «дахоси»га тан бердилар, чунки Гитлер улар рад қилиб бўлмайди, деган нарсаларни бир неча бор нафрат билан кўпол суратда чиппакка чиқарган эди. Гитлер буюк давлатларнинг Германияни ўз қўлларида қурол қилиб, уни Совет Иттифоқига қарши қаратиш мақсадида ликонглаб қолганларини тушунган эди. У бундан усталик билан фойдаланар, буюк давлатларни ғулғулага солар, худди ёлланган қотилдай борган сари баҳосини оширишга ҳаракат қиларди. Натижа шу бўлдики, у ҳамир-учидан патир қилиб, Европа мамлакатларини эгаллаб олди. Кейин ўз хўжаларининг қорнига пичоқ солди: аввал Францияни ўлар ҳолатга келтириб, қаттиқ жароҳатлади, кейин Англияга ҳезланди. Немис армиясининг стратегия ва тактикасида ўз ифодасини топган фашист давлатининг маккорлик сиёсати ҳарбий сир сақлашни талаб қиларди, зотан, унинг кўп ғалабалари шунга боғлиқ эди.

Вермахтни биринчи жаҳон урушидан қолган қонли балчиқда мамлакатнинг моддий бойликларини, одамларнинг юракларини сўриб узоқ мудраб ётган ваҳший ҳайвонга таққослаш мумкин эди. Аста-секин у ўз устига оғир металл зирх ташлади, тиш-тирноғигача қуролланди, ҳарбий организмнинг ҳар бир ҳужайраси, яшириш лозим бўлган жамики нарсасини беркитиб, мустаҳкам қалқон тутди.

Бу ҳимоянинг мукамаллиги зўр контрразведка тармоғи ва шахсий составнинг қаттиқ интизоми билан озиқланар, таъмин этилар эди. Интизом ўз навбатида устав қоидаларини салча бўлсин бузилишига қарши шафқатсиз жазо бериш билан сақланарди, бинобарин, устав қоидаларида тиш-тирноқ билан қўриқланиши лозим бўлган маълумотларнинг сиғиб чиқishi мумкин бўлган ҳар бир тешикни ёпиб қўйишнинг мири-сиригача ишлаб чиқилганди.

Вайс армиянинг қўйи хизматчилари билан суҳбатлашиш, қисмларнинг жойлашиш тартибин билниш учун кўп ҳаракат қилди, аммо ҳаммаси зое кетди. Келернинг кўрсатмасига мувофиқ автобаза шоферлари

ўзларининг қаерга борганликларини бир-бирларига айтмасликлари керак эди. Бундан ташқари, Циммерманнинг броневигидан бўлак ҳамма машиналардан фақат шаҳар доирасидагина фойдаланиларди. Аммо Циммерман ўзининг нима иш қилаётгани ҳақида миқ этиб оғиз очмас, Иоганн ҳам Циммерманнинг машинаси гоҳида кунига уч юз километрдан ҳам мўлроқ йўл босишидан бошқа (буни спидометрдан осонгина билиб олса бўларди) ҳеч нарсани билмас эди. Аммо немис қўшинларининг ҳаракати қанчалик яширин бўлмасин, Иоганн унинг тагига етиши зарур эди. Тагига етди ҳам. Барча буюк кашфиётлар сингари бу ҳам ниҳоятда осон бўлиб чиқди.

Келер кейинги вақтларда Вайснн шу қадар назар-писанд қилмай қўйдики, ахйри унга турли ташкилотлардан чиққан кераксиз қоғозларни шаҳар ташқарисидаги махсус бир жойга элиб ёқиб юборишни топширди.

Чиқиндилар ёқиладиган бу жойга биринчи келишининг ўзидаёқ, Вайс узоқ муддат бир иш чиқаролмай излаган нарсаларини топишга муваффақ бўлди. У чет эл газеталари, суратли журналлар, юк ташиш ҳужжатларининг парча-пурчаларини кўздан кечириб, диққат билан ўрганиб чиқар эди.

Немислар босиб олган мамлакатларда нашр қилинадиган мана шу газета ва журналларнинг парчалари Польшага аввал шу мамлакатларда бўлган немис штаб қисмлари келганлигини англатарди.

Вайс немис матбуотини ҳам эринмай қараб чиқарди. Газета парчаларидан немис ҳарбий қисмлари Лодзга Германиянинг қайси жойларидан келганлигини аниқлаш мумкин эди.

У чиқиндиларни худди қазилма топган археологдай зўр қизиқиш ва ихлом билан ўргана бошлади.

Аммо кўп ўтмай у маълумот олишининг бу манбаидан айрилиб қолди ва қанчалик паст иш бўлмасин, ундан маҳрум бўлганига ачинди: Келер уни чиқинди ташишдан озод қилди. Иоганн бу ҳақда маълумот юбориб, унда немис қўшинларининг ҳаракати юзасидан ўз кузатишларини ҳам баён этди. У чиқинди қоғозлардан олган маълумотларини шаҳарда пайдо бўлаётган янгидан-янги ҳарбий машиналарнинг рақамларига солиштириб кўриб, ўз фикрининг тўғрилигига ишонч ҳосил қилгандан кейингина, шу мазмунда маълумот юбориш қарорига келганди.

Иоганн машинада ёлғиз ўзи бўлган кезларда биронта ҳарбийни ўтқазиб олиб кетишга сира эринмасди. Бунинг бадалига Вайс уларнинг оғиздан гап терарди.

Ахир шундай хушмуомала ва хизматбарор, боз устига, эртами индин ҳаракатдаги рота билан сафарга чиқмоқчи бўлиб турган бўз йигитга икки оғиз сўз айтиб кетмай бўлармиди. Тўғри, у ҳали фронт нималигини билмайди, аммо буни қаранг, у фронтовикларга қанчалик ҳурмат билан қарайди, қайси қисмга хизматга бориш маъқуллиги ҳақида маслаҳатлашади.

Иоганн танкчиларга авиацияни, учувчиларга танк қисмларини мақтарди.

Айрим қуролнинг афзалликлари ҳақидаги мана шу қисқа, аммо қизин баҳслардан Вайс ўзига керакли кўп гапларни билиб оларди.

Шаҳарда навбатдаги ушла-ушла бошланган бир кун, Иоганн дарвоза панасига ўтиб турган қандайдир бир йигитни кўриб қолди, юзида қон қолмаган йигит ўнг қўлини чўнтагига тиқиб олганича атрофга олазрак бўлиб қарарди.

Вайс машинани тўхтатиб, запас гилдирақни ерга олиб қўйди-да, унинг дамини чиқариб юборди ва йигитни имлаб чақирди. Сўнг унинг

қўлига насос тутқиза туриб, дам уриб бер, дегандек ишора қилди. Йигит ғилдиракка ел ура бошлади.

Соқчи келди. Вайс ўз ҳужжатларини кўрсатди.

Соқчи йигитни кўрсатиб, сўради:

— Манами сен биланми?

Вайс тўғри жавоб беришдан қочиб, ноаниқ қилиб деди:

— Полковник машина сўраган эди, биз бўлсак мана кечикиб қоляп-миз.

Соқчи кетди.

Йигит камерага дам бериб бўлгач, Вайсга савол аломати билан қаради-да, немис тилида сўради:

— Кетаверсам бўладими?

— Хизматинг ҳақи олиб бориб қўя қолай?

Йигит иккиланиб қолди, кейин нима бўлса бўлди, деган қарорга келди шекилли, шартта Вайснинг ёнига чиқиб ўтирди.

Анчагача жим боришди.

Ниҳоят, йигит чидамай сўради:

— Нега сен мени қутқариб қолдинг?

— Мен сени эмас, сен мени қутқардинг,— деди Иоганн,— ғилдиракка дам уриб бердинг.

— Ғалати немис экансан.

— Нимаси ғалати?

— Мана қутқариб қолдинг,— қайсарлик билан қайтарди йигит,— бунинг устига бирга олиб кетяпсан. Мен полякман-ку, ахир.

— Кўриб турибман.

— Нима, сен яхши немисмисан?

— «Яхши» деганинг нимаси?

— Мана бундақалардан.— Йигит қўлини мушт қилиб юқори кўтарди.

Вайс елкасини қисди.

— Рот фронт! Билмайсанми?

— Йўқ,— деди Вайс.

— Бўлмаса, нима қилиб мени қутқариб юрибсан?— деб жаҳли чиқиб кетди полякнинг.

Вайс қўлини баранкадан узиб мушт қилди-да, сўради:

— Сен бундай немисларни қаерда кўргансан?

Йигитнинг юзи яна оқариб кетди.

— Бундан чиқди сен гестапочилардан экансан-да, а? Ўзингни гўлликка солганакансан-да, а? Қўлга туширдим деяпсанми ҳали?— Шундай деб у қўлини шоша-пиша ўнг чўнтагига тикди.

Вайс у томон ўгирилиб ҳам қарамай деди:

— Қизишма. Ўнгача санагин-да, кейин ўйлаб кўр.

Яна анчагача жим боришди.

— Мен шу ерда тушаман,— деди йигит. Машина тўхтагач, у эшикни очиб, орқаси билан пастга тушди.

Вайс энгашди.

— Пули қани?

— Қанақа пул?— Ҳайрон бўлди йигит.

— Машина ҳақи.

Йигитғижимланиб кетган злотий чиқарди:

— Бир пачка сигаретага ҳам етмайди.

— Беравер,— жиддий туриб деди Вайс. Пулни чўнтакка ураб экан, илжайди:— Нима, немис сени текинга олиб бориб қўяди, деб ўйловмидинг?

Машинани аста бурди. Йигитнинг довдираган, ҳайратомуз боққан юзи лип этиб ўтди. У ботинмайгина қўл силкиди. Вайс жавоб қилмади.

Иоганн йигитдан пул олиб яхши қилган бўлса ҳам, барибир, уни қутқариб, бебошлик қилди, бундай қилишга эса унинг ҳаққи йўқ эди.

«Яхши эмас, ўртоқ Белов», — фикран ўзига-ўзи деди Иоганн. Аммо шу заҳоти беихтиёр равишда ўйлади: «Камерага дам уриб бер, деб бопладимми? Ҳамма немис шоферлари шундай қилишади: дуч келган поляк йўловчини насос уришга мажбур этишади. Мана мен ҳам шундай қилдим...»

Аммо бошқа бир куни ғирт маст немис солдати калтаклаётган қандайдир юз-кўзи роса бўялган бир хотин Вайсга ёпишиб, ёрдам беринг деб ялинганида Иоганн уни индамасдан четлатиб, ўтиб кетаверди. Иоганн шундай бепарволик билан ўтиб кетдики, гўё бу воқеа унинг кўз ўнгиде эмас, балки нариги дунёда бўлаётгандек эди. Йигит билан бўлган воқеадан кейин у анчагача ўзига танқидий кўз билан қараб юрди, ҳиссиётларини «тежаб олишга», тергашга киришди. Бу ерда совет кишиларига хос фазилатлар, унинг ахлоқий хусусиятларини намоён қилиш, худди жарроҳнинг кўнгилчанлигидай хатарли ва қони зиён эди. Шунинг учун ҳам у калтакланаётган аёлга ёрдам қўлини чўзмай, бепарво ўтиб кетди, унинг бурчи бундай ҳислардан юқори турарди.

Иоганн бир неча кунгача Польшадаги бешинчи колонна — фрейкорнинг аъзоси — шу ерлик немис фермери Клюгени олиб юрди, булар Гитлернинг Польшага ҳужум қилиши арафасида қўпоровчилик билан шуғулланишган, кейинроқ бориб гестапочилар малайларига айланган эдилар.

Оғирқарвон, калтабақай, юзлари гўштдор, нафас сиқилиш касалига гирифтор бўлган бу одам Вайснинг Болтиқ бўйидан келганлигини билиб, таънаомуз деди:

— Сендақа йигитларни у ерда вақти соати келгунча ушлаб туриш керак эди, кейин биздан ўрнак олиб, у ерда яхшигина қирғин барот уюштирган бўлардинглар.

Вайс сўради:

— У ерда шундай қилишга имконимиз бўларди, деб ўйлайсизми?

— Ҳа, шундай деб ўйлайман.

— Нега унда биз бу ерга келиб ўтирибмиз?

— Ҳамма гап шунда-да, — хўмрайиб деди Клюге. Кейин тўсиндан ишшайиб қўйди-да, юпатди: — Ҳечқиси йўқ, йигит, ҳали ҳаммаси олдинда.

Клюгенинг фермасида ўнларча поляк ва француз ҳарбий асирлари ишлашарди, аммо у йўл қурилишига шағал етказиб беришни пудратга олиб, ҳамма асирларни тош қонига ҳайдади, ўғли билан куёвини уларга назоратчи қилиб қўйди. Ҳозир Клюге олдин олганларим битта қолмай, ичбуруғдан ўлиб кетди, деб баҳона қилиб, фермага янги асирлар келтириш пайида юрган эди.

Вайс сўради:

— Қиш келса, шунча ҳарбий асирни қаерга сиғдирасиз?

Клюге деди:

— Асосий озиқ-овқат маҳсулотларини истеъмол қилишда одам билан рақобатлашадиган нарса чўчкадир. Менинг эса наслдор эркак чўчкаларимнинг ўзи ўнтадан ошади, шулардан тўрттаси — медал олишга сазовор бўлган. — Сўради: — Тушундингми?

— Йўқ, — деди Иоганн.

— Хўп, бўлмаса эшит, менинг қарамоғимдагилар бундай рақобатга дош беришолмайди. Ўлат бошланади, вассалом.

— Чўчкаларгами?

— Бўлди-бўлди, ўзингни гўлдикка солма, — тиржайди Клюге ва ишбилармонлик билан қўшиб қўйди: — Иш-иш ер-мулки лагерларга яқин бўлганларники бўлиб қолди. Шундоқ лагернинг ўзидан уларникига ишга

ҳайдаб келишади, емишлари ҳам лагерда берилади. Буни ўрганиб қўй, йигит, хўжайин бўлганингда нафи тегади.—Бир зум жим қолиб, сўнг гапида давом этди:—Биринчи жаҳон уруши пайтида отамнинг қўлида рус ҳарбий асирлари ишларди. Ҳаммаси ориқ, аммо чайир одамлар эди—уларга кўз-қулоқ бўлиб туриш лозим бўларди—биттаси отамнинг қулоғини белкурак билан шип узиб ташлаганди.

— Фақат битта қулоғининг ўзинигинами?

— Биттасини.

— Демак, мўлжалига теккизолмабди-да,— деди Вайс.

— Тўғри,— деди Ключе.— Мўлжалига тегизолмаган.— Сўнг бир оз ўйланиб қолди-да, жунжикиб деди:— Агар қўлимга руслар тушса, пистолетсиз ҳатто чўзилиб ётганининг ҳам олдига бориб бўлмайди. Оёқдан олиши мумкин. Мен буни яхши биламан.

— Нима, сиз рус асирлари ҳам бўлади деб кўз тикияпсизми?

— Уруш бўлгандан кейин, асирлар ҳам бўлади-да.

— Бўлармикин?

Ключе елкасини қисди ва ўз навбатида сўради:

— Қани, менга айт-чи, нега бўлмаса, генерал-губернаторликда шунча янги қўшин турибди?..

Келер Вайсга эртага соат иккида Ключедаги ишнинг тугайди деди.

Эртасига эрта билан Иоганн Ключени ташкилотма-ташкилот олиб юрди. Кейин Ключе машинани фермага қараб ҳайдашни буюрди. Соат роппа-расо иккигача Иоганн машинани ёмғирдан бўккан қишлоқ йўлидан ҳайдаб борди. Соат иккида у машинани тўхтатиб, эшикни очди-да:

— Ключе жаноблари, машинадан фойдаланиш муддатингиз тугади,— деди.

Сўнгра Вайс машина багажнигини очди-да, ундан Ключенинг чамадонини олиб, ерга қўйди. Қабинада турган нарсаларини ҳам чамадонининг ёнига ташлади.

— Ҳали яна эллик икки километр юришим керак ахир,— деди Ключе ёлворгудай бўлиб,— ҳақини тўлайман. Кекса одамни йўлнинг ўртасига ташлаб кетиш яхши эмас.

— Тушинг,— деди Вайс.

— Тушмайман.

Иоганн машинани орқага бурди-да, келган йўлига қараб ҳайдаб кетди.

— Йўлда юкларим қолиб кетди-ку, ахир!

Вайс миқ этмади.

— Тўхтат!

Вайс машинани тўхтатди.

Ключе кармонини титкилаб қолди, кейин Иоганннинг қўлига пул тикиштира бошлади.

Иоганн унинг қўлини итариб қўйди.

— Ҳали шунақами,— деди Ключе.— Яхши! Бу қилмишинг учун кўргилигингни кўрасан ҳали.

У машинадан тушди-да, лойга ботганча, сургалиб юки томон кетди.

Вайс гаражга қайтгач, Келерга Ключе машинани ушлаб қолмоқчи бўлди, деб айтди.

— Буни ўз номи билан буйруқ деб қўйибдилар,— деди Келер.— Сен уни соат роса иккида ҳатто кўлмакнинг ўртасида бўлса ҳам туширишинг керак эди.

— Мен ҳам худди шундоқ қилдим,— деди Вайс.

У ўзини шунча кундан бери машинада аллақандай ифлос бир маълуқни олиб юргандай ҳис этарди.

Вайс ўриндиқ қопчиқларини олиб қоқди. Назарида машина сасиб кетгандек эди.

Тиним билмай ўн ва ҳатто ўн икки соатлаб ишлаш энг бақувват шоферларни ҳам ҳолдан тойдирар эди. Иоганн жисмоний ва ақлий жиҳатдан шундай бир кучга эга бўлиши керак эдики, токи гараждаги ишини битиргач, бутун куч-қуввати ва идрокини ўзининг асосий вазифасига сарф қила олсин. Асосий вазифа эса ҳаммасидан кўпроқ, фикрни бир жойга йиғишни, ўткир мушоҳадани ва зўр иродани талаб қиларди.

Одам гоҳо чарчоқдан бемажол, бемадор қолган кезлари ўзининг ҳушёрлиги, сергаклигини йўқотиб қўйганини, кутилмаган вазиятларда мисли чақмоқдай тез бир қарорга келиш учун зарур бўлган қандайдир туртки бўлувчи кучдан айрилганини сезмай қолади. Ирода кучи билан ҳорғинликни енгса бўлади, аммо ҳорғинлик миёнгни ўтмаслаштириб қўймаётганимкин, буни қандай қилиб билса бўлади? Ахир бу мия қурмағур ҳам ўзининг асл «мен»ингга, ҳам шофер Иоганн Вайс қиёфасидаги иккинчи бир ўзлигингга барабар хизмат қилиши керак. Мана шу бир одамда жамланган икки бошқа-бошқа шахс тафаккурини бирлаштириб, уни ўз мақсадинг ва бурчинг йўлида хизмат қилувчи ягона кучга айлантиришинг керак.

Кейинги кунларда миясининг чарчаганлиги, жисмоний ҳориганлиги, юрагининг толганлиги гоҳо уни асл ҳолига, асл ўзлигига қайтарар, гоҳо эса у ўзини қачонлардир ўзгача бир дунёда яшаганидан бўлак хотираларга эга бўлмаган чинакам Иоганн Вайс деб ҳис қилар ва бундан қувониб боши осмонга етарди. Айни пайтда ишнинг ҳаддан ортиқ кўплигидан қаттиқ чарчаши она юрт соғинчини енгиб кетишга, туш кўрмасдан ухлашга, хотираларга берилиб кетмасликка кўмаклашарди, бинобарин, хотиралар юракни шу қадар жижиллатиб ўртар, ёндириб юборардики, бир кун кечаси у ҳатто отасининг темир қириндисининг ҳиди келиб турган қўлларини тушида кўрганида йиғлаб ҳам юборганини сезиб қолганди.

Атрофини қуршаган, хатти-ҳаракатлари, урф-одатлари, қарашлари, феъл-атворларига миллат ҳаётининг бутун бир тарихий даври, ижтимоий-маиший шаронти ўз муҳрини босиб кетган мана шу одамларга ўхшаш учун Иоганн қаттиқ зўр берган ойлар орқада қолган эди.

Инструктор устози олдиндан айтган янги қиёфани ўзлаштириш жараёни тугади, у шунда ўзини қушдай енгил ва эркин сезд. Бу ақл, ирода ва хотиранинг беқиёс даражада улкан меҳнати эвазига қўлга кирган порлоқ ғалаба эди.

Энди у ясамаликдан мутлақо холи бўлган, буткул бошқа одам қиёфасига кирган эди. Иоганн Вайс феъл-атворини ҳар жиҳатдан ўзига сингдириб борар экан, айни чоқда асл ўзлигига хос хислатларнинг биронтасини ҳам йўқотмаслиги керак эди. Вайсга ўз қобилияти, қалба, шуури, ихтиёрини бериб қўймаслик лозим эди. Зотан, Иоганн Вайс мустақил шахс сифатида яшашга қобилиятли бўлибгина қолмасдан, айни пайтда унинг қобилини кийган одамга бутунлай бўйсунитиш шарт эди.

9

Фрау Дитмар Иоганнга, якшанба куни Мария Бюхер ўзининг туғилган кунини нишонлаши ва икковларини меҳмонга таклиф қилиб кетганини тантана билан хабар қилди.

- Жудаям соз иш бўлибди-да,— хурсанд бўлди Иоганн.
- Аммо бу мундирингиз билан...
- Оддий костюминини кийиб ола қоламан.
- Йўқ, унингизнинг ранги очиқ, кечки меҳмондорчиликка кийиб бўл.

майди!— деди фрау Дитмар ва Вайсга дашном берди:— Унақа енгилтак бўлманг. Бунинг устига Мариянинг бўйи етган қизи бору, нима деб ўйлайди?— Аммо шу заҳоти уни юпатиб:— Хафа бўлманг, Иоганн,— дедида, ўзининг хонасидан ўғлининг чойшабга ўраб қўйилган костюмини олиб чиқди.— Кийиб кўринг-чи,— буюрди у.— Худди шахзоданинг ўзи бўласиз-қўясиз.

Хақиқатан ҳам, Фридрихнинг костюми Иоганнга жуда ярашиб тушди. Вайсга ўйчан боқар экан, фрау Дитмар маъюсланиб деди:

— Фридрихни охирги марта штурмовик кийимида кўрганман. Шунақанги ярамас кийимки...— бирдан унинг дами нчига тушиб, шу заҳоти хатосини тузатди:— Еш йигит учун албатта... Утиринг,— таклиф этди фрау Дитмар ва жиддий туриб деди:— Мен сизни огоҳлантириб қўйишим керак, Иоганн. Мария — ақлли хотин. Ҳаммамиз уни ҳурмат қиламиз, аммо сиз билиб қўйишингиз керак бўлган гаплар бор. Унинг қизи Ангелика, ҳали ўзингиз кўрарсиз, анчагина кўҳлик қиз, аммо ҳамма гап шундаки, у ҳали жудаям ёш эканида полковник Иоахим фон Зальцнинг отаси генерал-лейтенант фон Зальц ёши қайтиб қолганига қарамай... Қисқаса катта жанжал, жиноий суд бўлиши мумкин эди. Қизча ўзини ўзи ўлдирмоқчи ҳам бўлди. Агар онаси ақлли бўлмаганда, бахтсиз ҳодиса юз бериши эҳтимол эди. Фон Зальцларнинг оилавий кенгашида (унда Мария ҳам иштирок этганди) Марияни оқсочликдан генерал мулкининг уй бекаси даражасига кўтаришга, қизининг номига эса олти гектар ер миқдорда ҳадянома бериш ва у то балоғатга етгунча маълум миқдорда пул тўлаб туришга келишилди. Шу билан бирга Мария, генерал, Ангелика менинг никоҳсиз орттирган қизим, деб ёзилган ҳужжат бериши керак, деб оёқ тираб туриб олди. Гап босди-босди бўлиб кетгандан кейин, фон Зальцлар ўз устларига олган мажбуриятларини инкор қилишлари мумкин эди. Бу ҳужжат ана шунинг олдини олиш учун керак эди. Генералга эса қилмишини бўйнига олишдан кўра, Ангеликани никоҳсиз орттирган қизим деб тан олиш маъқулроқ эди.

Генералнинг ўғли Иоахим фон Зальц ҳарбий ўқув юртидан қайтиб келганда, отаси унинг сингилли бўлиб қолганлигини айтди. Албатта, бу гаплардан Иоахим қаттиқ ранжиди, аммо у биздан кўра номдорроқ оилаларда ҳам шундай ишлар бўлиб туради деб, тақдирга тан берди, аммо «синглиси» билан учрашишни истамади.

Шунда Мария яна бир карра ўзининг оқилалигини кўрсатди. Унинг тутган ишлари, хатти-ҳаракатлари, сўзларидан Иоахим, Мария фон Зальцларнинг оилавий шарафини ерга урмоқчи, ёки қариндошлик даъво қилмоқчи эмаслигини англади.

Яқинда у ўзининг «синглиси» билан танишишга рози бўлди. Сўнгра уни ўзига таржимон қилиб олди. Полковник Ангелика билан расмий муносабатдан нарига ўтмасди, аммо бу фон Зальц қизини ёқтирмайди деган сўз эмасди. Иоахим фон Зальц нуфузли оиладан чиққанлиги учунгина эмас, балки дипломатик хизмат юзасидан Англия ва Францияга борганида яхши иш кўрсатгани учун ҳам абверда каттакон вазифани ишғол қилиб турар эди.

Фрау Дитмар бир оз сукут сақлаб турди-да, сўнг кўнглини яқин олиб деди:

— Мария Бюхер менинг дугонам, шунинг учун буларни сизга айтиб ўтирмасам ҳам бўларди. Бундан ташқари, яна бир гап бор. Фридрих ва Ангелика бир вақтлар... Менимча, буларни билиб қўйганлигингиз вазабодо...— фрау Дитмар жилмайди.— Мабодо, жиддий бир қарорга келадиган бўлсангиз, унутишингиз керак. Мана кўрарсиз ҳали. Мен Ангеликани чин кўнгилдан яхши кўраман-у ажойиб қиз, тўғри, ғалати одатлари ҳам йўқ эмас.

Фрау Дитмарнинг ҳеч нимани яширмай айтган бу гаплари Мария Бюхер билан унинг қизи унчалик қўй оғзидан чўп олмаган одамлар эмаслигини кўрсатарди, «жиддий бир қарор» ҳақидаги сўзлар эса оилавий байрамга таклиф қилиш сабабини бепарда қилиб очиб берарди. Фрау Дитмарнинг очиқ-ойдин худбинлик қилгани ҳам (у ўз Фридрихга бундай хотинни раво кўрмаганди) Иоганнинг дидига ўтиришмади, шунга қарамай, фрау Бюхер бошқа бировни эмас, балки худди Иоганнинг ўзини кўз остига олганлигидан Вайс мамнун бўлди. Демак, уни кирхадан олиб келаётганида айтган гаплари изсиз кетмабди, ўзини унинг назарида бошқача бир йигит сифатида кўрсатишга муваффақ бўлибди. «Емон эмас», — ўзини мақтади Иоганн ва шу замонни бу сўзларни инструктор-устози айтадиган оҳанг билан талаффуз қилганлигини пайқади. Иоганн ўшанда, дарсда жавоб бераётиб, нима учун айни немислар олий ирққа мансуб эканлигини унга исботлаб берган, ўз мулоҳазаларини герман фашизмнинг назариётчиси Альфред Розенбергнинг нутқларидан мисол келтириб тасдиқлаганди. Унинг жавоби икки хил нусхада бўлиб, бири оддий солдатга, иккинчиси вермахт офицерига тегишли эди.

— Бу гапларнинг бари ўта кетган аҳмоқлик бўлса ҳам, — кулимсираб туриб деган эди устоз, — умуман олганда... — Маъқуллаган овоз билан деди: — Емон эмас.

Шунда Иоганн ўзини худди сассиқ бир нарсга еб қўйган одамдек ҳис қилаётганини айтиб, зорланган эди, инструктор устози бош чайқаб деди:

— Бундай қилишнинг тўғри эмас, Белов. Бу ахир уларнинг мафкура-си-ку. Нафратланишнинг мумкин, аммо уни билиш ва тушуниш сенинг бурчинг. Шусиз сен уларнинг ичида ўзингнинг хомлигини кўрсатиб қўясан, демак, кўтарилишнинг учун ўз йўлигини ўзинг беркитган бўласан. Шунга ҳам унутмагинки, Иоганн Вайс — одми, айни чоқда, қув йигит. Офицер погонини тақиб юриш учун пастлик қилиши ҳам мумкин. — Шошиб қўшиб қўйди: — Бу, албатта, бизнинг нуқтан назаримиздаги пасткашлик, у ёқларда бунга «пайтини топу, чўнтак тўлдир» деб тушунишади. Одам одамга бўри ва ҳоказо.

Мария Бюхерникига афтидан, унинг энг яқин кишилари йиғилган эди. Улар бир-бирларининг исмларини айтиб чақиришар, одоб ва мулозамат билан муомала қилишарди. Йиғилганлардан иккитаси эркак, қолган учтаси аёллар эди. Уларнинг кийган кийимлари, турқи-тароватларига қараб баҳо бериш қийин эди.

Герберт исмли қайтиброқ қолган бир кимса тугмаси икки ёқлама қадаладиган пўрим пиджак кийиб, тўқима нимчасига мўъжаз занжир осиб олганди. Кеккайган бу одамнинг гўштдор юзидан оламни сув босса пинак бузмайдиган кимса эканлиги кўриниб турарди. У смокинг кийган ориқ бир жанобга Дюнкеркдан кейин англизлар фюрер билан яраш битими тузсалар яхши бўларди, кейин биргалашиб шарқ масаласини ҳал қилишарди, деб уқтирарди. Шундагина фюрер Россиянинг бир қатор шимолий ерларини (улар бу ерларни бир маҳаллар босиб олиб, сўнг қўлдан чиқаришганди) англизларга қолдиришга розилик бериши мумкин эди. Англия эса бунинг эвазига Германия билан ўзининг айрим мустамлака мулкларини баҳам кўриши лозим бўлади.

Аммо Пауль, смокинг кийган ҳалиги ориқ жаноб эҳтиёткорлик билан унга, фюрер Бонапарт қилолмаган ишини қилади, ўшанда немис солдатлари ҳозир Парижда қандай камарбаста бўлиб қадам ташлаётган бўлсалар, Лондонда ҳам худди шундай қилиб юрадилар, деб эътироз билдирарди.

Қимхоб қўйлак кийган, билқиллаган калтабақай қўллари яланғоч хоним буларнинг гапини оғзидан олиб, билағонлик билан, фюрер англизларни ёмон кўрса ҳам, Черчиллнинг Россияга биринчи даражали душман,

деб қарашидан хабардор Мосли жаноблари ҳам Англия жамоатчилигининг фикри фюрер кўзлаган тарихий мақсадларга мос бўлиши учун ҳаракат қиламиз, деб унга ваъда берибди, дея оғиз кўпиртирарди.

— Вильма — бизнинг Риббентропимиз бўлади, — семиз хонимга бош силкиб деди тиззалари очилиб турган, калта дум зангори кўйлак кийган, сочлари маллатоб кўҳликкина қиз.

Вильма тилёғламалик билан жилмайиб, унга жавоб берди:

— Сен худди Момо Ҳаводай ҳар доим диркиллаб, одамнинг ҳавасини келтириб турасан, Ева. Афтидан, бригаденфюрер жаноблари сени кўрган пайтларида олма егилари келиб, сушт кетсалар керак.

Ййиб кетган Ева сирли жилмайди.

— Нима ҳам дея олардим.

Смокинг кийган жаноб ўгирилиб қаради-да, эринибгина қарсак чалди:

— Яшавор, Ева!

Фрау Бюхер Евага суқ билан тикилар экан, деди:

— О, Ева — дилбар фаришта! Гарчи мен аёл бўлсам ҳам бригаденфюрернинг аҳволига тушунаман.

Вайсга ҳеч ким диққат-эътибор қилмади. Аммо фрау Дитмарни иззат-икром билан қарши олишди. Ҳаммалари хушомад қилиб ўтирган Ева: «Сийсати қуриб кетсин! Қўйнинг ўшани, ахир биз аёллармиз-ку», — деб қичқирганда, фрау Дитмар сиполик билан унинг гапини тўғрилади:

— Немис аёллари денг, азизим, — шундан кейин эркаклар билан ёнма-ён ўтирди-да, сўради: — Қалай, Герберт, яна ким билан олишамиз?

Гербертнинг гапини Пауль илиб кетди:

— Сиз яна қайси мамлакатлар буюк Германиянинг бир қисми бўлиб қолади, демоқчисиз-да, фрау Дитмар?

— Қўйсангиз-чи! — норози бўлиб унинг гапини бўлди фрау Дитмар. — Бу ерда хўжайинингиз билан ўтирганингиз йўқ-ку. Ўзимизни гўлликка солиб нима қиламиз.

— Нега Фридрихингиз ёнимизда эмас-а, — деди ҳалиги чиройла қиз. — У бирам сило, жиддий йигит бўлдики.

— Ҳа, Фридрих, — унинг гапига қўшилди Вильма, — тўғри, у жиддий йигит, бироқ Ева сен юбкангни яна икки энлик қисқартирсанг эди...

— Еш штурмовик бунга дош беролмаган бўларди, — қаҳ-қаҳ уриб унинг сўзини тугатди Пауль.

Вайс кейинги гаплардан жаноб Гербертнинг «Пакет-аукцион» конторасида баҳоловчи-эксперт бўлиб ишлашлигини билди. Бу конторанинг омборларига босиб олинган областларнинг ҳибсга олинган аҳолисидан мусодара қилинган буюмлар келтириларди. Бу контора уларни турли мансабдорларга улашарди. Энг қимматбаҳо нарсалар алоҳида кўрсатилган хизматлар учун фюрер номидан тортиқ қилинар, шу билан бирга уларни аҳамияти жиҳатидан пахса ва рождество байрамларига тенглаштирилган байрам ҳамда ғалаба кунлари ҳам топшириш маросими бўларди. Империя канцелярияси у ёки бу тортиққа сазовор кимсаларнинг рўйхатини тузиб чиқарди. Шундай қилиб, жаноб Герберт эксперт сифатида ҳада учун мўлжалланган буюмларнинг қимматини белгиларди. Бинобарин, асл баҳоси минг марка бўлган нарсани у юз марка деб баҳоларди ҳам мумкин эди.

Ҳатто олий мартабали шахслар ҳам Гербертнинг кўнглини олишдан манфаатдор эдилар. Чунки агар у лозим топса ва ўзига фойда келишини билса, мўлжалдаги минг маркали совғага шундай нарсаларни танилардики, уларнинг ҳақиқий баҳоси хазина билан тенг бўларди.

Лекин Герберт конторага тушган энг қимматбаҳо нарсалар тўғрисида Гиммлернинг шахсий вакилини хабардор қилиб туриши, уларни йиғиб гестапо фондига топшириши керак эди. Сабаби: бу ерда ўтирганлардан биронтаси ҳам урушдан кейинги кризис йилларида маргарин ишлаб чиқаришда қилган қаллоблиги учун Герберт умрбод қамоқ жазосига ҳукм этилганлигини билмас эди. Маргаринни одамларнинг саломатлигига қони зиён бўлган моддадан ишлаб чиқаришган ва уни истеъмол қилган жуда кўп кишилар ва хусусан, болалар оғир касалга дучор бўлишган, заҳарланган эдилар.

Прусс махфий полициясининг собиқ бошлиғи, ҳозирда эса хавфсизлик хизматининг раҳбари СС группенфюрери — дароздан келган, қотма, лаблари юпқа, хира кўзлари совуқ боқадиган қирғий бурун Рейнгард Гербертни қамоқдан бўшатишга ва «Пакет-аукцион» конторасига ишга қўйишга буйруқ берди. Гейдрих ўзи ҳаётини сақлаб қолган бу одам энди чексиз садоқат билан берилиб ишлашлигига амин эди, чунки у сал тойиб кетиши биланоқ, яна қамоққа ташланиб, немис халқини заҳарлаган бир кимса сифатида жазога тортилишини биларди.

Мана шунинг учун ҳам бу мураккаб ишни адо этаркан, Герберт ниҳоятда ҳалоллик қиларди.

Фрау Бюхер меҳмонларининг суҳбатларига диққат билан қулоқ солар экан, Вайс кўп ўтмай улар ўзлари ҳар жиҳатдан тақлид қиладиган хўжайинларининг фикрларини такрорлаётганликларини англади. У ўзи учун ҳеч қандай янгилик бермаган бу болохонадор гапларни қизиқиб тингларди: Гитлер тўдасининг ҳамма найранглари, Англия билан апоқ-чапоқ бўлишга ҳаракат қиладиганлиги ҳақидаги гаплар, бошқа аниқроқ манбалардан Марказга аллақачон маълум бўлган эди. Шундай бўлса ҳам у ғалатиноқ бу улфатчиликда ўзини бегона сезмаётганидан хурсанд эди. Вайс кўйлагига кул тушмасин, деб Евага кулдон тутган эди, у жилмайиб миннатдорчилик билдирди.

Герберт Вавель қасрининг бебаҳо гиламларини яширган полякларни сўқиб, ҳали уларни беркитган жойларини кўрсатишга мажбур қиладиган воситалар борлигини айтганда, Иоганн жаноб Гербертдан Рафаэлнинг «Оқсувсар тутган хоним» суратига нима бўлган, деб сўради. Шунда Герберт унга эҳтиром билан қараб, бу суратнинг нечоғлик бебаҳо хазина эканлигини тушунтира кетди. Кейин у агар Иоганнга ўхшаш таҳсил кўрган йигитлар разведка органларида ишлаганларида эди, у ҳолда, герман империяси босиб олинган ерларда кўпгина санъат асарларини йўқотмаган бўларди, тўғри, ҳозирда ССнинг махсус бўлинмаларига музейлар ва шахсий коллекцияларни қўриқлаш, уларни аввалда сақлаб турган одамларни топиш ва сўроқ қилишнинг махсус усулларини ишга солиб, бадний қимматга эга бўлган биронта ҳайкал, биронта сурат ёки шунга ўхшаш бошқа нарсалар Рейх учун йўқолиб кетмаслигининг олдини олиш тонширилган, деди.

Фрау Вильмадан эса Иоганн Германия фойдасига ташвиқот олиб бораётгани учун инглиз фашистларининг раҳбари Освальд Мослини фюрер Рицарь крести билан мукофотламасикин, деб сўради. Бунга Вильма жаноб Мосли бундай олий мукофотга шубҳасиз сазовор бўлган киши, лекин менимча, уни вермахт қўшинлари Англия қирғоғига тушган кунда, ёки бўлмасам, Риббентропга берган ваъдаси бўйича Мосли Англияда фашист тўнтариши қилган пайтда мукофотлаш керак, деди.

Гапга Пауль аралашди ва Иоганндан қайси мамлакатда урушини хоҳлардингиз, деб сўради. Иоганн ҳазилга олди:

— Парилар бор жойда.

Ҳаммалари кулиб юборишди.

— Унда мени ҳам ўзингиз билан бирга олиб кетасиз,— деди Пауль.— Мен уларга коктейль шопиришни ўргатаман.

Герберт Евадан сўради:

— Қалай, дўндим, генералинг сени ҳалиям дуч келган солдатга рашк қилаверадими? Ҳар ҳолда, асоси ҳам бўлса керак-а?

— Аҳ, Герберт,— хўрсинди Ева,— мунчаём уятсиз бўлмасанг!— Сўнг суҳбадошининг нурсиз кўзларига қараб туриб, шундай ғолибона жилмайдики, Герберт гапни топиб айтганлигига шубҳа қолмади.

Фрейлейн Ангеликанинг юзлари рангпар, унинг қомати ўсмирликнинг беўхшовлигини сақлаган эди. Ориқ, ингичка оёқлари ва узун шалвираган қўллари нимаси биландир унга ҳалақит бераётганга ўхшарди. Териси юпқа ва худди оқ мум тортилгандай, таранг кичкинагина юзи қотиб қолгандек туюларди. Кўзининг оқи кўкимтироқ ва қарашлари туманли. Мана шу катта-катта мовий кўзлари юзига шундай бир ифода бахш этардики, бундан у ўйлаган нарсасини гапирмаётганга ўхшаб кўри-нарди.

Иоганн Ангелика билан ёнма-ён ўтириб қолди. Қиз унга бепарвогина жилмайиб қўйди ва сўзларини ямлаётгандай чўзиб, эринчоқлик билан деди:

— Мен билан ўтирганингиздан хурсандмисиз?

Иоганн салфеткани паришонхотирлик билан ёзиб, тиззасига солар экан, хитоб қилди:

— О, фрейлейн, бошим осмонга етди!— Кейин сўради:— Хўш, қайси таомдан олиб берай?

Қиз яна ўша тантиқ овоз билан чўзилиб деди:

— Мен деярли ҳеч нарса емайман.

— Бир оз салат солиб берайми?

— Майли, сазангиз ўлмасин. Илтимос, винодан ҳам қиттай қуйиб беринг.— Шунинг дея биринчи марта унга энгил солиб тикилди-да, сўради:— Фронтоникмисиз?

Иоганн йўқ дегандай бошини ликилатди.

— Ҳечқиси йўқ, албатта бўласиз,— қатъий қилиб деди Ангелика. Сўнг бошини кўтарди-да, маънодор қилиб,— лекин шунинг ҳам билиб қўйингки, юрагида ўти йўқ, уқувсиз одамлар биринчи навбатда ҳалок бўлишади,— деди.

— Қувноқ даврада бундай хунук гаплардан сўзлашмайлик!— ўйла-ниб ўтирмай жавоб берди Иоганн.

— Барибир, мен унақа одамларга ачинмайман. Ҳеч қачон! Жанг-қилишни билмайдиган ёки ундан бўйин товлайдиган одамларга раҳм қил-толмайман.

Бундай очиқчасига гаплашиш бошда Иоганнга шубҳали кўринди. Шу сабабдан у тилғоламалик қилди:

— Ҳаммамиз ҳам бир кунмас-бир кун ўламиз, фрейлейн, аммо руҳи-миз тирик қолади. Фалакда эса бизни,— у кўзини юқорига қаратди,— худовандо кутиб турибди...

— Бўлмаган гап!— ижирғиниб деди қиз.— Бизни ҳеч ким ҳеч қаерда кутаётгани йўқ.

— Ангелика!— столнинг нариги бошидан фрау Бюхернинг мулоим овози эшитилди.— Манави лўқмани жаноб Вайсга солиб бер-чи.— У қизга ботинмайгина қараб қўйди.

Ангелика унга ҳатто қайрилиб ҳам қарамади. Бўзарган лабларини базўр қимирлатиб, сўради:

— О, ҳали ҳам эр киши билан шакаргуфторлик қилишим мумкин экан. Тўғрими?— Бир оз сукут қилиб тургач, жиддий туриб деди:— Сиз билан биз бир авлодга мансубмиз. Ота-оналаримиз анови урушдан жон

олдириб қўйишган. Бир хиллари шунга гирифтор бўлган. Бошқа бирлари эса ўлиб кетишган...— Илжайиб қўшимча қилди:— Менинг тағинам омадим келган экан: ойим ўша йиллари тирноғи йўқ, сочи йўқ — майиб-майшиқ чақалоқлар туғилган, деб айтиб берган эди. Оналарнинг кўкрагида сут қолмаган, болаларни сунъий йўл билан боқишга мажбур бўлган эдилар. Улар нақ Вагнер гоменкулосларнинг ўзи бўлиб ўсишибди. Шундай экан, биз ўч олишга ҳақлимиз. Ҳа, ҳақлимиз,— қатъий қилиб такрорлади у.— Мен ҳам ҳаммаси учун ўч олиш мақсадида хотин-қизларнинг ёрдамчи қисмларида туриб хизмат қилишни истардим.

— Кимдан ўч олмоқчисиз?— қизиқсинди Вайс.

— Ҳаммадан. Ҳаммадан.

— Сиз немис қизлари уюшмасининг аъзосимисиз?

— Ҳа,— қатъият билан жавоб берди Ангелика ва бошини шундай қимирлатдики, қалин, туси кузак ўтларига ўхшайдиган сочлари елкаларига ёйилиб тушди. У сочини тўғриларкан, деди:— Аммо мен радио эшитишни ёмон кўраман. Бақироқ дикторларни ёқтирмайман. Биз бутун жаҳон билан шивирлашиб гаплашишга ҳақлимиз, лекин олам сўзларининг типирчилаб туриб, жон қулоғи билан эшитмоғи лозим.

— Маъзур тутинг, фрейлейн, аммо мен бўлажак солдатман ва буйруқ баланд овоз билан берилиши керак, деб ҳисоблайман.

— Демак, мен ҳам бақирим керак экан,— илжайди Ангелика.

— Мени ўз фармонларингиздан баҳраманд қилмоқчи бўлсангиз...

— Нима, сиз бировларнинг фармон беришини ёқтирасизми?— сўради қиз.

Фрау Бюхер ҳаммага эшитиларли қилиб сўради:

— Ёшлар ўзи нима тўғрида суҳбат қилишяпти?

Иоганн жилмайди ва барала овоз билан:

— Фрау Бюхер, мана шу қадаҳни қизингизнинг соғлиғи учун кўтарिशга рухсат этинг?— деди.

Меҳмонлар қарсак чалиб юборишди.

Ангелика Иоганнга норози бўлиб қаради ва кўзларини ерга тикиб, шивирлади:

— Сиз жудаям илтифотли экансиз.

Қиз ёнида ўтирган Ева томон намоёншкорона ўтирилиб олди ва Вайс билан бошқа сўзлашмай, унга аҳамият бермай қўйди.

Ҳамма нарсани сергак кузатиб ўтирган фрау Бюхер қизи билан Вайс ўртасидан ола мушук ўтганини дарров пайқади: Иоганн, мен гуноҳкорман дегандай, нйманиб ўтирарди. У баланд овоз билан сўради:

— Жаноб Вайс, сиз гаражми ё автоустахонами сотиб олмоқчийдигиз, шекилли?

Фрау Бюхер уни меҳмонларга катта режалар билан юрган йигит сифатида танитмоқчи бўлганини Вайс фаҳмлади. У мана шу одамлар олдида ўзини яхши томондан кўрсатиш, қолаверса, Бюхер хонимни хурсанд қилиш учун ўзининг қандай ниятлар билан юрганлигини жон-дили билан сўзлай кетди.

Аммо унинг сўзлари меҳмонларда ўйлаганига қараганда бошқача таассурот қолдирди.

Адашдим, деб ўйлади Вайс, бу ерда йиғилганлар риёкорликда катта тажриба орттирганликларини ҳисобга олмабман. Ахир, бу одамлар ўзлари мудом риёкорлик қилибгина қолмасдан, атрофдагиларнинг ҳам салча бўлсин риёкорлик қилаётганларини кун сайин синчковлик билан эътибордан қочирмай келганлар. Ўз хўжайинларининг пасткашликларини, ҳийла-найрангларини, ифлос сир-асрорлари, бачкибозликларини кўриб билиб келган, жаноблар томонидан одам қаторига қўшилмаган бу кимсалар мунофиқликни ўзларига касб қилиб олган, бошқа-

ларнинг мунофиқлигига эса нафрат кўзи билан қарашга одатланган эдилар.

Вайс ўз сўзларига меҳмонларнинг киноя билан жим туриб қўлоқ солаётганликларининг маънисига тушунди. Шундай, у янглишди ва бунга ўз режаларини гапира турганида сезиб қолди.

Самимийлик — бу одамлар назарида калтафаҳмлик белгисидир. Агарда уни калтафаҳм деб топмаганларида ҳам, ўзининг ҳақиқий мақсадларини яшираётган риёкор, деб ҳисоблашлари аниқ. Буниси гўл банд сифатида танилишдан ҳам ёмонроқ. Ундан бўлак, бу ерда ўтирганлардан ҳеч бири ўз шахсий ишларидан гапириб, бошқаларнинг диққатини жалб қилмоқчи бўлгани йўқ. Вайс эса ўйлаб-нетиб ўтирмай, ҳеч қандай мақсадсиз ҳовлиқиб шундай қилди. У мени бу тоифа кишилари: «Ҳа, ўзимизники экансан», — дейишармикин, деб синаб кўрмоқчи эди. Мўлжали тўғри чиқмади. Ютқизди, яъни хато қилди, бу ҳақда инструктор устозни кўп марта огоҳлантириб ўтган эди. Ўз-ўзини идора қилиб туриш кераклигини унутди, ҳаёл жиловини қўйиб юборди, мавжуд вазиятни тушунишдек бирдан-бир ишончли ва аёвсиз суянчиқни йўқотиб қўйди.

Вайс ҳали сўзлашда давом этаркан, ўзи тушиб қолган хавфли вазиятдан чиқиш учун жонсарақ бўлиб йўл изларди. У тўсиндан ёқимтойлик билан жилмайди-да, сўради:

— Қалай, роҳат-фароғатни яхши кўрадиган мана шундай бир Михелнинг ҳаёллари, сизларга маъқул тушадими? — Кейин жиддий билан қўшиб қўйди: — Менга келсак, Рейх манфаатлари қаерда бўлишни лозим топса, ўзимни ўша ерда бахтиёр сегаман.

— Қойил, — деди фрау Бюхер, — бизни ҳўп боплаб лақиллатдингиз-да, жаноб Вайс!

— Бу йнгитча милтиқни қайси томондан ушлашни яхши биларкан, — маъқуллаб қўйди Пауль.

— Жаноб Вайс, — хитоб қилди фрейлейн Ева, — сизга офицер мундирини жуда ярашиб тушарди-да!

Пауль огоҳлантириб деди:

— Эҳтиёт бўласиз, у сизга мундирни эрта билан дазмоллаб бергиси келиб қолади!

— Пауль, мунчаям уятсиз бўлмасангиз, — деди хумор билан Ева.

Шундан кейин ҳеч кимнинг Вайс билан иши бўлмай қолди.

Ўз ҳолига ташлаб қўйилган Иоганн бурчақда турган столга ўтирди-да, рангли сураатлар альбомини кўздан кечира бошлади. Шуларнинг бирида у ўзига ёд бўлиб кетган Рига портининг манзарасини кўрди... Яқингинада тарк этгани бу шаҳар ҳаёлини ўғирлаб кетди. У политехника институтининг студенти, кема механигининг қизи Лина Иордни эслади. Лина Иорд кўғирчоқчиликка ўхшаган, худди сирлангандай силлиқ юзли, қалдиқомати тугмачадаккина, малла ранг, сочларига қўнғироқчадек фуражка қўндирган, қўй кўзлари ўйчан ва жиддий бир қиз эди.

У Немис-болтиқ халқ уюшмаси томонидан ўтказиладиган йнгишларга Иоганннинг канда қилмай бориб туришини таъна қиларди.

— Сиз, — дерди у истеҳзоли оҳангда, — Рейхнинг жигар ранг йнгитларига ўхшаш учун ўлиб-тирилиб ҳаракат қиладиган нусхаларга ўхшашиб кетяпсиз.

— Шундай дейсизу, лекин ватандошларим даврасида мен ўзимни қушдек енгил ҳис қиламан.

— Қизиқ! — деди у ишонқирамагандай. — Ўзингиз ниҳоят мулоҳаза-ли, вазмин одам бўлишингизга қарамай, немис ирқининг устунлиги ҳақидаги аҳмоқона маърузаларни ва ғаламисликка тўла нутқларни жон қулогингиз билан эшитиб юрасиз.

— Ўзингиз ҳам уларни эшитасиз-ку.

— Отамни деб қиламан бу ишни.

— У сизни ўша маърузаларни тинглашга мажбур қиладими?

— Аксинча. Мен у ерга оиламиз ғийбатга қолмасин, деб бораман.

Бир куни у Иоганни уйига таклиф қилди.

Линанинг отаси Гуго Иорд яқинда денгиз сафаридан қайтиб келган эди. У кўпни кўрган денгизчи эди. Табиатан вазмин, қисқикроқ кўзлари бир оз хиралашган, бу одам қизига ўхшаб паст бўйли, аммо гирдиғумдан келган, қўллари залварли, яғриндор киши эди. Қаттиқ юмилган кичкина оғзининг икки четига чуқур ажин тушган эди. У хизмат қиладиган кема бир немисга тегишли бўлиб, команда аъзолари ҳам фақат немислардан иборат эди. Улар ёғоч олиб келиш учун Мурманска боришган экан, қайтишда денгиз музлаб, кемани сиқиб қўйибди. Муз сиқигидан кема қопламалари ёрилиб, паррак синибди.

Бироқ капитан совет қутқарувчи кемасини чақиришни истамабди. Улар муз даласи билан бирга кўчиб, ўз кучлари билан кемани тузатишга уринишибди.

Кейин қуюнли бўрон турибди, муз далалари ёрилибди, агар кит оловчи совет шхунаси келиб қолмаганда, ишлари пачава экан.

Гуго Иорд қовоқ солганича Вайсга қараб деди:

— Бу совет йигитлари денг, шалоқ кемамизни худди ўзлари хатарда қолгандек ғайрат ва шижоат билан тузатиб беришди. Кема тузалганидан сўнг капитанамиз уларнинг шкиперлари билан боцманини ўз каютасига ичгани чақирди.

«Менга қаранг,— деди у,— бизлар немисмиз...»

«Нима бўпти?— деди шкипер. Кейин у капитаннинг столида свастика солинган вимпелни кўриб қолиб, сўради:— Нима, сиз фашистмисиз?»

— Ҳа,— деди капитан,— худди ўзи».

Шунда шкипер билан боцман иккови яндамай бушлат ва шапкаларини кийишибди.

Капитан сўради:

«Бизни қутқарганингизга ачинапсизми?»

Шкипер эса бунга жавобан:

«Ёнилғиларингиз етиб олишга озлик қилади, ҳалокатга тушганлигингизни ҳисобга олиб, бир ярим тонна ёнилғи беришим мумкин. Кубрикни муз босибди, одамларингизнинг ҳатто исинишига ҳам имкон йўқ».

Биз ўз йўлимизга жўнаганимиздан сўнг, шхунада елкан кўтарганларини кўрдик. Рус денгизчилари ўзларининг охириги ёнилғиларини бизга беришган экан.

Гуго буларнинг барини худди бир нарсадан хафа бўлгандай бўйлиб, қовоқ-тумшуги осилган ҳолда гапириб берди.

Иоганн ҳаяжонини босиб, сўради:

— Бироқ денгизда доимо шундай қилишади, шекилли?

— Ерда-чи?— сўради Гуго.

Иоганн Гугони яхши кўриб қолди, аммо у билан учрашишдан ўзини олиб қочарди. Халқ уюшмасидаги немислар Гугога худди ёт одамдай қарашарди. У билан яқинлашиш Вайсга энён етказиши мумкин эди.

Худди шу сабабларга кўра у Лина билан ҳам эҳтиёт бўлиб муомала қиларди. Бошда Лина бунини Иоганнинг уятчанлигига йўйди. Уюшма ўтказган кечалардан қайтаётганда, унинг ўзи Вайсдан кузатиб қўйишни илтимос қиларди. Шунда у Вайснинг қўлидан ушлаб олар, оёғининг учида туриб, унинг ташвишли чехрасига тикиларди.

У тийрак ва эркин фикрли қиз эди.

Бу қизга яширин бир меҳр билан боқар экан. Вайс учрашган чоғларида ўз қарашлари ва фикрларини яширишга, ўзини бошқача кўрсатиш-

Ҳа, минг оҳангга солишга мажбурлигидан эзилар, ҳолбуки, гоҳи кезларч у қиз олдида ўз билимдонлигини намоён қилгиси, юрагидаги гапларни тўкиб солгиси келарди. Аммо бундай қилишга унинг ҳаққи йўқ эди. У оғзига сув олгандай миқ этмай, қовоқ солиб олар, қизни тезроқ уйига олиб бориб қўйишга шошиларди. Қиз мўъжаз оёқлари билан майда қадам ташлаб унга баъзур етиб бораркан, эркаланиб араз қилган бўларди. Мен уйга шошаётганим йўқ, сиз ёнимда бўлсангиз дунёнинг нариги четига боришга ҳам тайёрман, дерди. Сўнгра жиддий қўй кўзларини, муштоқ кўзларини тикиб, бошини орқага ташлаб куларди.

Иоганн ёлғиз ўзи уйга қайтаётган кезларидагина хаёлига эрк берар, қизга айтмоқчи бўлган гапларини фикран такрорларди. Аммо у шу заҳотиёқ ўзини тергаб олар, чунки ҳатто хаёлда ҳам Иоганн Вайснинг айна ўзи бўлиши керак эди. Бошқача бўлишга майли, ҳатто бундан ҳордиқ олса ҳам, унинг ҳаққи йўқ. Ҳолбуки, қалби ҳам бу муносабатдан ором ололмайди, чунки бунда қиз арзимаган бир янглишув туфайли азоб тортадиган бўлса, бунда ором нима қилсин.

У Лина билан учрашиб туришни бас қилди.

Кўп ўтмай Гуго Йорд Норвегия танкерига ишга ўтди, унинг oilаси Ослога кўчиб кетди.

Иоганн Лина тушган пассажир кемаси йўлга чиққан чоғдагина портга етиб келди.

Улкан олпоқ кема палубасидан музика садоси эшитиларди. Қўнғир тусли тўлқинлар кема тўхтайдиган саҳннинг қозиқ-оёқларига зарб билан уриларди.

Совуқ, нам шамолда, тахир сув зарралари остида тураркан, Иоганн ўқинч ва ҳаяжон билан энди Линани ҳеч қачон кўрмасам керак, деб ўйларди. Линанинг хаёлида у қандай одам бўлиб қоларкин?

Шу тобда, манави уйда ўтириб Ангеликага назар ташлар экан, кўнглида йигитлик шавқи уйғонмасди, фақат у бундан кейин бу қиз билан ўзимни қандай тутсам экан, нима қилсам унинг диққатини ўзимга тортаману, шу билан битта ҳомий орттираман, деб хотиржам ва батафсил режа тузарди. Ҳозирги пайтда эса унга ҳомийлик қиладиган одам жуда зарур эди! Тўғри, фрау Дитмар тоза уни кўкка кўтариб мақтади. Унинг Вайс билан фахрланиши аниқ сезилиб турарди. Аммо нима қилса Ангеликага ёқаркин?

Вайс келган ҳамма меҳмонлар бу қизга алоҳида бир ҳурмат билан муомала қиладиганларини пайқайди. Ҳатто унинг онасидай такаббур бир хотин ҳам қизига хушомадгўйлик қиларди. Қиз ҳам буларнинг барици худди одатдаги бир нарсасдек қабул қиларди.

Бу орада ширинликлар тортилди. Вайс яна Ангелика билан ёнма-ён ўтириб қолди.

— Лицманштадт қалай, сизга ёқадими?— ўз ёнида ким ўтирганлигини эндигина пайқаган одамдай бепарво сўради Ангелика.

— Агарда у сизга ёқса, менга ҳам ажойиб шаҳар бўлиб кўринади.

— Менга бўлса у ёқмайди.

— Унда менга ҳам ёқмайди.

Ангелика қошларини чимирди:

— Нима, ўз мустақил фикрингиз йўқми?

Иоганн Ангеликанинг юзига тик ва дадил боқиб деди:

— Фрейлейн, назаримда, уйда сизнинг айтганингиз айтган, деганингиз деган бўлиб қолган экан.

— Сиз шундай деб ўйлайсизми?

— Менга шундай бўлиб туюлди.

— Сиз афтидан, хотин киши эркакнинг сояси бўлиши керак дейдиганлардан экансиз.

- Аммо сиз бундайлар сирасига кирмайсиз.
- Тўғри айтдингиз. Мен хатоларимни ҳатто ўзим ҳам тан олишни ёқтирмайман.
- Бисмарк: «Аҳмоқ одамларгина, ўз кўзим билан кўриб, ўз тажрибамга суяниб иш қиламан, дейишади, мен эсам бошқалар тажрибасига таяниб иш қилишни маъқул кўраман»,— деб айтган экан.
- Кўп китоб ўқиркансиз!
- Вайс елкасини қисди:
- Китоблар — одамнинг яхши маслаҳатчиси. Аммо мингта маслаҳатдан минг пфеннинг яхши.
- Фикрингиз тўғри. Уйимиз сизга маъқул бўлдимми?
- Бу ерда менга сиз кўпроқ ёқасиз, деб айтишни хоҳлардим. Лекин бундай демайман.
- Нега?
- Сиз менга меҳмондўстлик қилдингиз. Бунинг учун фрау Дитмардан миннатдор бўлишим керак. Чамаси, у киши сизга мен тўғримида сўзлаб бергандир, менга ёрдам беришингизни илтимос қилгандир.
- Ажабмас.
- Демак, агар менга бу ерда ҳаммадан кўра сиз кўпроқ ёқасиз, деб айтсам, буни тилёгламалик, деб тушунган бўлардингиз.
- Бу дейман, сиз анчайин кўнгли очиқ одам экансиз-ку.
- Буни тушунган бўлсангиз, хурсандман.
- Мени буни тушунади, деб ўйладингизми?
- Ҳа, худди шундай деб ўйлаган эдим.
- Бироқ сиз мени эндигина кўриб турибсиз, қаердан била қолдингиз?
- Савқи табийй,— деди Иоганн.
- Янглишаётган бўлсангиз-чи?
- Иоганн қўлларини ёзди:
- У тақдирда, агар қачондир болаларим бўлса, уларнинг отаси оддий шофер бўлади, холос.
- Нима, сиз уларнинг отаси генерал бўлишни хоҳлармидингиз?
- Яхши ният ёрти мол, фрейлейн,— ҳазиллашди Вайс.
- Майли,— деди Ангелика,— биз ҳали буни ўйлашиб кўрамыз.— Кейин бир нафас жим турди-да, сўнг жиддий оҳангда деди:— Очиқчасига гаплашдик. Мен фрау Дитмарни жуда ҳурмат қиламан. Айрим сабабларга кўра мен у кишининг сиз ҳақингиздаги илтимосини рад этишга ожизман. Бундан сизнинг хабарингиз борми?
- Вайс иккиланиб қолди, кейин бир қарорга келди: Ахир фрау Дитмар буни яшириб ўтирмаган эди-ку.
- Фридрих сизни севадими?
- Эндими? Билмадим. Бироқ фрау Дитмарни ўзимнинг иккинчи онамдек яхши кўраман.
- Кечиринг,— деди Вайс,— аммо мен истамасдимки...
- Бас қилинг!— буюрди Ангелика.— Хуллас, мен у кишининг илтимосини бажардим. Мана кўриб турибсиз-ку, ҳатто танимасам ҳам сизни уйимизга таклиф қилишларига монелик қилмадим. Лекин энди мен бундан хурсандман. Юқорига тирмашиб ётадиган бетамизлар шундай жонимга тегдики...
- Аммо мен ҳам дурустроқ жойлашиб олсам дегандим,— деди Вайс.
- Жойлашиб олсам,— ижирғаниб такрорлади Ангелика.— Худди ўзи.— У бошини эгиб, қорачиғлари йиғилиб кичкина, кўмирдай берч бир нуқтага айланган катта-катта кўзларини Вайсга тикканча босиқчи товуш билан сўради:— Сиз Фридрихни ҳокимиятга қизиқадиган одам деб биласизми? Бўлмаган гап. У университетдан қувилган билимдон чоллар.

ни қутқариш учунгина напн бўлиб олди, деб ўйлайман. Менимча, Фридрих илм-фанга қул бўлган, келажagini барбод қилган бир одам, холос.

— Сиз-чи?— сўради Вайс.

Ангелика ўзини курси суянигига ташлади, қатъият билан деди:

— Мен тарчи, Ева Браунга ўхшаб чиройли бўлмасам ҳам, барибир, ўз ниятим йўлида ҳеч нарсадан тоймайман, одамларнинг боши оёғимда бўлади.

— Боз устига, фюрер сизларни виждон васвасасидан халос этаман деган,— эслатди Иоганн.

— Ҳа, албатта,— ўйланиб ўтирмай рози бўлди Ангелика. Кейин ҳавиллашиб қўшиб қўйди:— Аммо мен қиз боламан, шунинг учун қўнглимни бошқача йўл билан олсангиз ҳам бўлади. Олма олиб беринг!

— Сиз ҳақиқатан ҳам ўзингиз айтганчалик даяил қизмисиз?

Ангелика қўзини ерга тикди.

— Ҳамма вақт эмас. Аммо ўзимга-ўзим ҳар доим даяил бўл, деб айтаман.

Меҳмонлар дастурхондан туриб, кофе ичгани креслоларига ўтиришгач, Ангелика Вайсни ошхонага етаклаб кетди ва уни меҳмон қила бошлади: тарелкасига бир неча луқма штурдель солиб берди, кофени эса меҳмонларга берилгандай мўъжазгина ликопда эмас, катта хонаки чинни идишда тутди.

Вайс ўз касбдошлари ҳақида сўзлай бошлади. Бу тонфа одамларнинг тўпори, қўпол эканлигини гапирди. Оддий шофер эмас, шофер-механик бўлганим учун мени кўролмай енгил машинадан олиб, юк машинасига ўтказиб қўйишди, деб шикоят қилди. Бунақанги ғайир, тарбия кўрмаган, ҳаракатдаги қўшинга тушмаслик учун ҳар қандай аблаҳликка тайёр одамлар ичида ишлагандан кўра, фронтга жўнаш, шараф билан жон бериш минг карра афзал.

Ангелика диққат билан тинглаб ўтирар ва саволлар берарди, бу саволлардан Иоганн фрейлейн Бюхер назарида анча юқори кўтарилганини англаш мумкин эди, қиз унинг таржимаи ҳолига оид гапларни бекорга сўрамаётгани кўриниб турарди. Иоганннинг жавоблари ўзи тўлдирган анкеталарга бутунлай мос эканлигини қайтариб ўтиришга ҳожат бўлмас керак.

Марказнинг абвер ходимлари билан танишиб олинг, унга ишга кириш иложини қилинг, деган топширигини Иоганн ҳозирча бажаролмаган эди. Буниси ҳам етмагандай, ҳали уни фронтга жўнатиб юборишлари ҳам мумкин эди. Агар иш шу тариқа кетса, ишнинг барбод бўлиши турган гап. Мабодо, пайтини топиб, фронтдан қочганида ҳам, барибир, уни қочоқ сифатида қидирган бўлардилар. У ҳолда Вайс ўз вазифасини адо этиш имкониятидан маҳрум бўларди. Бу деган сўз узоқ тайёргарлик кўриб, сабот ва чидам билан олиб борилган иш бекорга кетди, унга боғланган умидлар чиппакка чиқди, демак эди. Бироқ ҳозир унинг олдида ятши имкониятлар пайдо бўлди.

Ангелика ундан дўстларингиз борми, деб сўради.

Вайс маъюслик билан деди:

— Генрих Шварцкопф деган битта чин дўстим бор эди, аммо у ҳозир Берлинда амакиси штурмбанфюрер Вилли Шварцкопф билан бирга гуради.— Кейин эҳтиёткорлик билан қўшиб қўйди:— Агар Генрих ёнимда бўлганда, бунчалар ёмон аҳволда қолмасдим. Айтмоқчи, гаражга ҳам мени ана шу Вилли Шварцкопфнинг тавсияси билан олишган эди.

— У яна тавсия бериши мумкинми?— қизикди Ангелика.

— Билмадим... Балки мумкиндир,— ишонқирамагандай деди Иоганн.— Мен ахир кичкина одамман. Бироқ Генрих бир оғиз айтса, штурмбанфюрер йўқ демаса керак.

Меҳмонлар тарқалиша бошлаган эди, фрау Дитмар Вайсни чақиргани қўшонага кирди. Ешлар дўстона суҳбат қилаётганларини, Ангелика Вайснинг тақдирига бефарқ қарамаганлигини фаҳмлаган фрау Дитмар қўлини Иоганнинг елкасига қўйиб, фахр билан деди:

— Иоганн, бугун сиз меҳмонларда яхши таассурот қолдирдингиз.— Ангеликага қараб, илтимос қилди:— Ҳеч кими йўқ бу йигитчани ўз ўғлимдай суюшимни биласан. Уни бирон ерга жойлаштириб қўйишга ёрдам бергин. Бу сенинг қўлингдан келади-ку, ахир!

Вайс ийманиб жилмаярди. У муштоқ юраги типирчилаб, жавобни кутаётганини яшириш учун бошини қуйи солиб, кўзларини ерга тикди.

— Мен ҳаракат қилиб кўраман.— Ангелика фрау Дитмарнинг пешаласидан ўпди ва нозик, оппоқ, майин қўлини Вайсга узатди.

Бир неча кундан сўнг, фрау Дитмар қувона-қувона Ангеликанинг илтимосига кўра, полковник Зальц Шварцкопфлар билан телефон орқали гаплашибди, улар Вайсни мақтаб тилга олишибди, деган гапни топиб келди. Унинг ҳамма қоғозлари Кўчув марказидан абвер хизматига топширилибди. Энди агарда гестапо томонидан ҳеч қандай эътироз бўлмаса, Вайсни абвер штабига шоферликка олишар экан. Аммо бунинг учун гестапонинг рухсати келгунча, яна бир оз вақт кутиш керак бўларкан.

Ҳафталар орзиқиб кутиш билан ўтди.

Иоганн ўз ихтиёри билан гестапо комига бош суққанини, ҳужжатлардаги зиғирдак ноаниқлик ёки бу ерда йўл қўйган бирон бир хатоси ўзи учун ўлимга ҳукм қилиниш билан барабарлигини, қийноқ ва сўроқ азоблари ҳаминқадар бўлишлигини тушуниб турарди...

Буларнинг барини у Марказга етказди.

Аммо ишнинг охири хайрли бўлди. Вайс ҳар доимдагидай ўша кунни юк машинасини йўлга ҳозирлаш учун азонлаб гаражга келди. Унинг ёнига Келер келиб, жаҳл билан тўнғиллади:

— Жуда удлабурон йигит экансан-да! Боплабсан!— У янгигина заводдан чиққан, орқа томонига иккита залас баллон қўйилган тўқ кулранг БМВга кўзи билан ишора қилиб, ғайирлик билан деди:— Хўжайининг, афтидан, мамлакат ичкарисининг катталаридан шекилли...

Бироқ Келер янглишганди.

10

Майор Аксель Штейнглиц ўз жосуслик фаолиятини биринчи жаҳон урушидан олдин бошлаган эди. У ўрта ҳол бир деҳқоннинг ўғли бўлиб, паст табақадан чиққанлигидан ор қилар ва жон-жаҳди билан офицерлар ўртасида муносиб ўринга эга бўлишга интиларди. Бу ерда Бош штабнинг хайрихоҳлигига қарамай, ҳали у пайтларда жосуслик касби унчалар қадрланмас эди.

Бир кунни офицерлар клубида Штейнглицни ҳақоратлашди, шунда у дилозорни дуэлга чақирди, аммо у одам ҳеч қачон рўйирост қилич яланғочлаб жанг қилмаган кимса билан уришиш прусс офицерининг шаънига тўғри келмайди, деб дуэлга чиқишдан бош тортди.

Уруш ва урушдан кейинги йилларда вазият ўзгарди. Жосусликни жозибадор ҳаёлий қаҳрамонлик билан тенг кўриладиган бўлди. «Қора рицарлар» ҳақида кўп ёзишар, уларнинг шаънига оғиз кўпиртириб ҳамд-сано ўқишар, «йўқотилган авлод» вакиллариини махфий уруш шавкати билан аллалашга, овутишга уриниб, афсоналар тўқишарди.

Штейнглиц номи очик деб эълон қилиниб, Рейх ҳукумати кўкларга кўтариб мақташга тавсия этган жосуслар рўйхатига кирмай қолди. У турли яширин топшириқларни бажаришда ўзини кўрсатган эди. Аммо

махсус хизмат сафларида бўлганлиги учун, у кўп йиллар офицерлик мундирини кийишдан маҳрум бўлди. Мана энди Гитлер Европага юриш бошлаши билан Штейнглиц яна эгнига мундирини илди, унвони кўтарилди, янги мансабга минди. Бу мансаб унга бир оз мустақиллик берди, тасарруфига катта маблағлар ажратилди, шунда келажак ҳам кўзига порлоқ бўлиб кўрина бошлади.

Абвер бошлиғи Канарис Штейнглицни, унинг заиф ва кучли томонларини яхши биларди.

Штейнглиц ожизлиги шунда эдики, ўлиб-тирилиб ўзини олий офицерлар корпуси тан олишини истарди. Яъни унда манманлик ҳавоси бор эди. Кучли томони эса, ўз истаги йўлида ҳар қандай пасткашликдан ҳам тоймаслигидан иборат эди. Шу билан бирга у жуда катта тажриба орттирган бўлиб, кўзланган ишни адо этишда ниҳоятда ноёб ва хилма-хил воситаларни қўллар, бинобарин, буни ғалати, ақл бовар қилмас вазиятларда ному нишонсиз йўқ бўлиб кетган кўплаб кишиларнинг тақдири исботлаб турарди.

Иоганн майорга шофер бўлган куниданоқ бир нарсани яхши билиб олди: кўзлари уккиникига ўхшаши қаттиқ ва лаби борми-йўқми билиб бўлмайдиган, ҳар бир ҳаракати ўлчовли, сип-силлиқ бу одам — ҳозир унинг учун энг хавfli ва айнаи чоқда энг умидбахш бир кимса эди.

Штейнглиц Канарисга тақлид қилиб юмшоқ, мулоим, инакдек эшилиб сўзларди, бинобарин, у ўз бошлиғининг: «Бировга сўз уқтирмоқчи бўлсангиз, унинг ғашига тегмаслигингиз, энсасини қотирмаслигингиз керак, шундагина у гапингизга кўнади», деган севимли иборасига амал қилишга ҳаракат қиларди. Штейнглицнинг ўзи бирон бир нарса устида мустақил муҳокама юритишга қобил эмасди. Эътиқодининг кучи умуман, ҳеч қандай эътиқоди йўқлигида эди. Ҳаётдан кўрган тажрибасидан унга шу нарса равшан эдики, Германия тарихининг барча даврларида унинг касбидаги кишилар алоҳида бир тоифани ташкил этиб келган, зотан, мамлакатда қандай сиёсий ўзгаришлар бўй бермасин, уни ким бошқармасин — Гогенцоллернларми, Гинденбургми, Гитлерми — барибир ҳарбий генералитет ва профессионал разведкачилар муқаддас ҳамда дахлсиз ҳисобланади, кўз қорачиғидек асралади.

Штейнглиц топшириқларни инжиқлик билан ишлаб чиқар, бунда у жинсий полиция архивларида синчиклаб ўрганиб чиққан режа тузиш усулларини қўллар эди. У ўзи бажарадиган ишни амалга оширишда энг ном таратган ашаддий жиноятчиларнинг тажрибасига суянади.

Аксель Штейнглиц одам ўлдиришнинг пири эди. Аммо одам бўғизларкан, у кимни ўлдирганини ва бундан қандай мақсад кўзланганини билмас эди. Бунга қизиқмасди ҳам. Ўша пайтларда у арзимаган бир вазифада ишлар ва юқорида турганларнинг буйруғини сўзсиз адо этарди. У бир кун келиб бошқаларга мана шундай буйруқ бериб ўтириш орзуси билан ишларди. Ниҳоят, у орзусига эришди, лекин бу пайтга келиб унинг ёши анчагина ўтиб қолган эди. Унинг кўтарилишида айрим хунук ҳоллар ҳам бўй бердики, бу жосуслик фаолиятини муваффақият билан олиб бориш учун ишда жонбозлик кўрсатишнинг ўзигина кифоя қилмаслигидан дарак берарди.

Берлиннинг Тирпицүфер кўчасидаги абвер ишғол қилган 74/76 номерли кўримсиз тўрт қаватли бинони Аксель Штейнглиц худонинг саройи, империя жосуслиги ҳукмдорининг қасри деб биларди, у асосли равишда Карл Либкнехт ва Роза Люксембург қотилларининг яширин ҳомийси бўлмиш Канарисни шундай деб ҳисобларди. Биринчи жаҳон уруши йилларида Италияда Канарисни немис жосуси деб ҳибсга олганларида, у усталик билан турма руҳонийсини бўғиб ўлдириб, унинг кийимида қамоқдан қочишга муваффақ бўлган эди. Сочлари оқарган,

икки бети қип-қизил, миқтидан келган, одамшаванда, маҳмадана, қилиқлари тантқи бойваччаникига ўхшайдиган, ўзининг ажойиб-ғаройиб ишларини ва уй ҳайвонларига бўлган меҳрини кўз-кўзлайдиган, санъат асарларини йиғиб юрадиган, музика шинавандаси ва онлапарвар бу одам ўз агентларини одам ўлдириш санъатини эгаллашга ўргатар, бу соҳада орттирган билимларини намоён қиларди. У агентларнинг ўргатилган итдай ҳаракат қилишини ёқтирар ва ўзича иш кўришга уринадиганларини унчалик икки суймасди.

Аммо абвердан ташқари гестапо, СД деб аталувчи хавфсизлик хизмати ва Риббентроп айғоқчилари ҳам ташқи мамлакатларда тинимсиз жосуслик ишлари билан шуғулланар эдилар.

Гитлер буларнинг ўртасидаги рақобатни маъқул кўрар, аммо гестапога алоҳида ҳомийлик қиларди.

Аксель Штейнглиц Канарисдан Англияга жўнаш ва инглиз ташқи ишлар министрлиги курьерининг ҳужжатлар солинган портфелини ўғирлаш ҳақида топшириқ олди. Бу ишни курьер соқчиси машинадан тушиб министрлик биносига кирган пайтда амалга ошириш лозим эди. Портфель курьернинг чап қўлига пўлат ҳалқа билан маҳкамланган бўларкан.

Операцияни бажариш керак бўлган шароитни ўрганаркан, Штейнглиц бу иш билан башараси ўзига таниш кўринган бошқа бир одам ҳам шуғулланаётганини пайқаб қолди. У тезда бу одамнинг кимлигини эслади. Бу кимсанинг суратини у махфий жинсий полиция картотекасида кўрганди: бу одам ўз хушторини ваҳшиёна суратда ўлдириш билан шов-шув қозонган бачки фирибгар Шерман эди.

Хўжайиннинг унга ишонмай, орқасидан шу касофатни юборгани Штейнглицни қаттиқ ранжитди.

Британия давлат кутубхонасида у «Фелкишер беобахтер»нинг эски сонларидан Шерман устидан бўлган суд ҳақида репортаж ёзилган ва сурати босилган саҳифани йиртиб олди. Буларни у Лондонда шу немис жиноятчиси яшириниб юрибди, деган мазмундаги икки энлик хат билан қўшиб конвертга жойлади-да, почта орқали Скотленд-Ярдга жўнатди.

Штейнглиц топшириқни бажарди.

У ташқи ишлар министрлигининг вестибюлида курьер келгунча турди. Кейин унинг кетидан лип этиб ўзини лифтга урди, курьер қўриқчисининг нақ бурни тагида лифт эшигини тарақлатиб ёпишга улгурди. У лифт ичида курьернинг чаккасига кастет билан уриб ўлдирди ва махсус ясалган омбир билан курьернинг қўлидаги пўлат ҳалқага портфель маҳкамлаб қўйилувчи занжирни кесиб ташлади, кейин министрликдан омон-эсон чиқиб кетди.

У шу кунгек Берлинга Тирпицуфер кўчасидаги 74/76 сонли бинога қайтиб келди.

Аксель Штейнглиц энди мени кўтаришса керак деб ўйлаган, катта пул мукофоти олишга умид боғлаган эди, аммо иш чаппасига кетди: эришган ғалабаси унинг энг катта мағлубияти билан баравар бўлиб қолди.

Рейнгард Гейдрих ҳали прусс махфий полициясини бошқариб юрган кезларидаёқ инглиз полицияси билан мустаҳкам алоқа боғлаганди; у хавфсизлик хизмати — СДнинг бошлиғи бўлиб олгандан кейин эса, бу алоқаларни йўқотмасдан, уни янги изга солиб ривожлантирди.

Шерман гестапо қўл остидаги айғоқчи бўлиб, топшириқни ҳам шахсан Гиммлернинг ўзидан олган экан. Инглизлар Шерманнинг қўлга тушганини Гейдрихга етказишибди, у эса бунга ким сабабчи бўлганлигини дарҳол фаҳмлабди.

Гейдрих ўзида йўқ хурсанд эди: мана энди Канарис қўлга тушди!

• Ахир Англияга ўзи жўнатган айғоқчини Канариснинг агенти бир ёқли қилганлигини қудратли Гиммлер билиб қолгудай бўлса борми, Канариснинг ҳолига маймунлар йиғлайди. Гейдрих буни Гиммлерга айтмаслик эвазига Канарисни хоҳлаган мақомига ўйнатиши мумкин. Яна шуниси ҳам борки, эндиликда Канарис Лондонда абвер томонидан муваффақиятли ўтказилган операция ҳақида Гитлерга айтишга ботинмайди, демак, мукофотдан ҳам қуруқ қолади. Гиммлер ҳам бу мукофотни ололмайди. Агар айғоқчисига путур етмаганда, у гестапо эришаётган ютуқлар билан Гитлер олдида бир керилиб қўйган бўларди. Гейдрих ҳар жиҳатдан ютди: ҳар икки рақибни қўлини бурнига тикиб қолаверди.

Канарис билан Гейдрих Берлин чеккасидаги Долленштрассе кўчасида ёнма-ён туришар, Гейдрих якшанба кунлари қўшнисиникига тез-тез чиқиб турар, унинг хотини ва икки қизи билан крокет ўйнардди.

Ана шундай меҳмон бўлиб чиққан кунларининг бирида, Гейдрих Канарисга Штейнглицнинг қилғилигини айтиб берганда, абвер бошлиғи бунинг оқибати нима бўлишини дарров англади. Шундан сўнг фалокатнинг олдини олиш пайига тушди.

У Штейнглицни тавбасига таянтириб қўйиши, ими-жимиди йўқотиб юбориши мумкин бўлиб, бунга етарлича имкониятларга ҳам эга эди. Бироқ у ўз агентининг ҳаётини сақлаб қолди. Лекин буни Штейнглицга ачинганидан ё унинг кўрсатган хизматларини қадрлаганидан қилгани йўқ. Канарис инглиз полицияси билан Гейдрихга қараганда ҳам яқинроқ муносабатда эди. У ўз танишларини ишга солиб шунга эришдики, Шерман инглиз полициясининг қийноқ усуллариغا бардош беролмай, Интеллидженс Сервис билан ҳамкорликда ишлашга рози бўлди. Интеллидженс Сервис тегишли далилларни бажону дил Канарисга етказди. Абвер бошлиғи буларни аввал Гейдрихга кўрсатди ва шу билан бу иш юзасидан унинг олдида тилини қисиб юришдан қутулди. Кейин Гиммлерни ҳам хабардор қилиб қўйди ва гестапо айғоқчисининг қилган хонлигини фақат икки киши — сиз билан мендан бошқа ҳеч ким билмайди, деб уни ишонтирди. Бу билан Канарис Гиммлерни бирмунча ўзига оғдириб олди.

Штейнглицга келганда, Канарис Гейдрихнинг кўз ўнгида ўз хизматчисининг бегуноҳлигини таъкидламоқчи бўлиб унинг унвонини оширди. Аммо шу кундан эътиборан, Штейнглиц ўз бошлиғининг ишончидан маҳрум бўлди, у энди абвер майори бўлгани ҳолда, бачки ишлар билан шуғулланишга мажбур эди.

Босиб олинган Польшада у арзимаган ишларни қилиб юрарди — ахир назар-эътибордан қолган, ҳаёти Канарис томонидан Гиммлер ва Гейдрих билан олиб борилаётган хатарли ўйинда шунчаки восита сифатида хизмат қилиши учунгина сақлаб қолинган ходимга жиддий иш топшириб бўлармиди!

Аммо Аксель Штейнглицнинг ўзи бутун умр интилиб келган нарсаларидан осонликча воз кечмоқчи эмасди. Абвернинг қўпоровчилик ва террор билан шуғулланувчи иккинчи бўлими ҳали ўз солномаларига Штейнглиц номини ёзиб қўяди. Майор ўзининг доллар билан баҳоланганга ўрганган профессионал тажрибасига ҳаддан ортиқ ишонарди. Доллар эса Европани гитлерчилар вермахти томонидан забт этиш даврида энг барқарор валюта деб ҳисобланарди.

Унинг кўзларидаги жонсиз, қарахт бир ифода, ясама-сўниқ қарашлари, қаёққа юриш кераклиги ҳақида чайналиб, миждовланиб сўзлашлари, тўхташ керак бўлганда қамчи билан шофернинг бўйнига туртиб қўйишлари — Иоганн Вайс олдида турган қийинчиликларнинг учқунигина бўлиб кўринарди. Равшан эдики, майор ёнида туриб ишлаб кети-

ши учун шофер сифатида ҳаммасига бардош бериш, усталик қилишнинг ўзигина етмайди, бунинг учун энг юксак моҳирлик, совет разведкачиси сифатида моҳирлик кўрсатиши зарур эди. Иоганн ўзининг янги ишга ўтганлиги хабарини Марказга маълум қилганда, у ердан Штейнглицнинг ашаддий немис разведкачиларидан бири эканлигини айтишди.

Гитлерчилар Германияси Совет Иттифоқининг чегараларида 1940 йилнинг охириги фаслидаёқ очиқдан-очиқ қўшин тўплаб қўйгани ҳақида Марказга турли-туман манбалардан ишончли маълумотлар юборилиб туриларди. Буларнинг барини дарҳол Сталинга маълум қилишарди.

Фашистлар Германияси Гитлер томонидан «Майн Кампф»да баён қилинган зўр бериб қуролланиш сиёсатини оғишмай амалга оширмоқда эди. «Биз, национал-социалистлар,— деб жар солганди Гитлер,— Германиянинг урушдан олдинги ташқи сиёсатига онгли равишда чек қўямиз. Биз... келажак сиёсатига, янги территорияларни эгаллаш сиёсатига ўтамиз. Аммо ҳозир биз Европадаги янги ерлар ҳақида гапирар эканмиз, бунда аввало, Россияни ва унга қарам чекка давлатларни назарда тутмоғимиз лозим. Тақдирнинг ўзи шу йўлни кўрсатиб турганга ўхшайди».

1939 йилнинг сентябрь кунларида майор Штейнглиц Польшада кўп ишлар қилди, ерли немис аҳолисидан қўпоровчи-террористик тўдалар тузди. Аммо унинг хизматлари тақдирланмади. Шундан кейин террористларни машқ қилдираётганда тасодифан оёғи яраланганидан фойдаланиб, Штейнглиц узок муддат билан тоғ шифохонасига жўнаб кетди. Бироқ ўйлагани тўғри чиқмади: уни ҳеч ким эслаб тилга олгани йўқ. Шундан сўнг у ўзи ҳақида эслатишга мажбур бўлди ва Совет Иттифоқига қарши қаратилган қўпоровчи жосуслик мактабларининг нозири деган ноаниқ бир вазифага тайинланди. Бу мактаблар босиб олинган Польша ерларида жойлашган эди. Бироқ майор фақат гарб мамлакатлари бўйича мутахассис бўлиб, рус тилини билмас, Совет Иттифоқи ҳақида ғира-шира тасаввурга эга эди. Шундай экан, бу шароитда хатога йўл қўйиши биланоқ, унвонини пасайтириб, дарҳол фронтга жўнатишларини биларди.

Штейнглиц Лодзда бир неча кунга қолиш имкониятидан фойдаланиб, турли мансабдорларнинг ҳузурига сурлик билан ташриф буюра бошлади. У мурувватли ҳомий топиб, шунинг кўмагида ўз аҳволини бир қадар тузатмоқчи, мустаҳкамроқ заминга эга бўлмоқчи эди.

У кимниқига бормасин, қўли қуруқ бўлмасди. Бу ишда Штейнглиц «Пакет-аукцион» конторасининг эксперти, маргарин чиқариб қилган қаллоблиги ўзига жинойт полиция картотекасидан маълум бўлган жаноб Гербертнинг ёрдамига таянарди.

Аммо майорнинг омилиги ва бутунлай диди йўқлигини билган Герберт ҳақиқий санъат асарларига ўхшатиб ишланган ва аслида икки пулга қиммат бўлган нарсаларни бериб қутуларди.

Иоганн «Пакет-аукцион» омборларига музейлардан ва шахсий коллекциялардан мусодара қилиб олинган ноёб асарларни ташиган пайтлари ҳам бўлган эди. Шунда у омбордаги мусодара қилинган ашёларни улашиш йўллариغا разм солганди.

Иоганн майор танлаб олган нарсаларни машинага олиб чиқиш учун унинг кетидан омборда юрар экан, майорга мутлақо қиммати бўлмаган нарсаларни уялмай-нетмай рўкач қилаётган Гербертнинг найранглари фаҳмлаб қолди. Герберт бу нарсалар қанчалар бебаҳо эканлигини айтганда, майорнинг кўзлари қинидан чиқаёзди.

Мана шунда Иоганн Штейнглицнинг диққат-эътиборини ўзига тортиш йўлида биринчи дадил қадамини қўйишга қарор қилди. Бунга қа-

дар майорнинг ўлик, мудроқ боқишидан, агар рулда Вайс эмас, бошқа солдат пайдо бўлиб қолса, буни у ҳатто билмай қоладигандай бир маънони уқиш мумкин эди.

Вайс омборнинг ним қоронғи бурчагига шахдам юриб борди-да, фонарь билан стеллажларни ёритди. Буларнинг устида тепасига латта-путта ташлаб қўйилган, атай тартибсиз тахланган қадимги рассомлар мўйқаламига тегишли сураатлар, кўҳна музайян қадаҳлар, ноёб мўйналар қалашиб ётарди. Вайс баланд овоз билан салмоқлаб деди:

— Майор жаноблари, сизнинг диққат-эътиборингизга арзийдиган нарса мана бу ерда!

Штейнглиц ўзига бир неча кундан бери хизмат қилаётган бу шофернинг овозини биринчи марта эшитиши эди. Айтмоқчи, у шундай бўлиши ҳам керак, деб ҳисобларди.

Вайс бундай ботирлик хўжайинига ёқмасдан қолиши мумкинлигини тушунарди.

Майор овозини кўтармасдан Вайсга дашном бериб қўйиш учун яқинроқ келди. Аммо солдат бир қўли билан салмоқли рамкага солинган қандайдир сураатни кўтарган ҳолда, иккинчи қўлидаги фонарь билан уни ёритиб тураркан, дона-дона қилиб деди:

— Жан Этьен Лиотар, ўн саккизинчи аср, асл нусха!

Герберт оқариб кетди.

— Жаноб майор! Бу мумкин эмас. Ахир фельдмаршалнинг шахсий коллекцияси учун мўлжалланган...

Вайс сураатни қоғозга ўрар экан, елкаси оша менсимай сўз қотди:

— Фақат СС группенфюрери жаноблари уни олмайман десалар,— шундай дея у сураатни қўлтиғига қистириб, майор қошида ғоз турди.

Штейнглиц қўлқопини силкитди:

— Обчик.— Кейин секин, ўйчан қадам ташлаб эшик томон юрди.

Иоганн Гербертни елкаси билан четга суриб, майор олдида дарвозани очишга улгурди. Кейин олдинга чопиб ўтиб, машина эшигини очди-да, сураатни орқа ўриндиққа қўйди ва яна ғоз туриб, ўнг қўлини пилоткасига қўйганча, чап қўли билан эшикни ушлаб турди.

Кейинги икки кун Штейнглиц Вайснинг башарасига ўлик, жонсиз боқиб, гўё ҳеч нарса кўрмаётгандай бўлиб юрди. Вайс ҳам барча буйруқларни индамай бажараверди.

Учинчи кун эрталаб Штейнглиц чайналиб, палағда товуш билан сўради:

— Исминг?

— Оддий солдат Иоганн Вайс, майор жаноблари!

Тамом. Шундан бўлак бир оғиз ҳам сўз айтилмади.

Фақат тунда Вайс майорни СС оберфюрерининг шаҳар четидаги уйидан меҳмонхонага олиб келаётганида Штейнглиц яна чайналиб ўсмоқчилади:

— Бошлиғинг ким?

— Жаноб майор Аксель Штейнглиц!

— Яхши, шундай бўла қолсин.

Шундан кейин майор яна оғзига сув олгандай, фақат машинани қаёққа ҳайдаш ҳақида эшитилар-эшитилмас қилиб қисқа-қисқа буйруқ бериб юрди.

Бир куни тўснидан Вайснинг қулоғига ғалати хирқироқ овоз чалинди. У чўчиб орқасига қаради. Майор унга худди қўғирчоқнинг шиша кўзига ўхшаган ҳаракатсиз кўзларини тикканича лабларини қийшайтириб кулмоқда эди.

— Ҳей, менга қара! Агар калланг ҳар доим мана шунақа ишлаб турса, мен сендан мамнун бўламан.

Штейнглицнинг, қовун тушириб қўяманми, деб қўрқа-пуса қилган совғасидан СС оберфюрери ғоят хурсанд бўлди. У бунчалик қимматбаҳо совға эвазига Штейнглиц билан ниҳояти махфий бир гапни ўртоқлашишни лозим кўрди, боз устига, майорни қўллаб-қувватлаб юборишга ваъда берди. Ҳозир Штейнглиц адо этаётган иш оберфюрернинг гапига қараганда, Германиянинг Шарқдаги келажаги учун алоҳида аҳамиятга эга экан.

Иоганн ўзининг ҳали Саша Белов бўлиб юрган кечаги бахтиёр ўтмишида чизмакашликка бўлган қобилияти туфайли иккита жамоатчилик ишини: деворий газета чиқариш ва байрам арафаларида бинони безаш вазифаларини ўз зиммасига олганди. Шу билан бирга ҳажвий суратлар чизган кезлари бунинг ёқимсиз оқибатлари ҳам унинг бўйнига тушарди. Дўстларнинг аразини юмшатиш учун у ўз-ўзини танқид маъносига автошарҳлар чизарди. У ёшлик чоғлариданоқ бўёқларга ва рангларга муҳаббат қўйган эди.

Отаси ўғлим изимдан заводга боради, деб орзу қилар, унинг чизган суратларини кўрганда, афсус-надомат билан:

— Нима ҳам дердим, майли: кимдир рассом бўлиши ҳам керак-ку!..— деб қўярди.

Аммо ўғли ўз истеъдодидан отасининг фахрланишини, ичида офарин айтиб юришини биларди.

Саша Белов кўнглида туғилган гумонларини академик Линевга айтганида, у тасалли бериб дерди:

— Қўйинг, ўзингизни қийнаманг, бу шахснинг иккиланиши эмас, аксинча, ранг ва шаклни идрок қилиш қобилиятидир. Илмий ишда табиатнинг турли-туман ҳодисаларини ҳиссий идрок қилиш бошқа ижодий жараёнларда бўлгани каби табиийдир, ижод эса, ҳар маҳал жуда кўп номатълум нарсалар кўндаланг турган ҳолда, текшириш олиб боришдан иборат.

Инструктор устози эса бир куни шундай деган эди:

— Сен Белов, шу йўлдан кетганингда, эҳтимол, Репин бўларминдиг. — Кейин хўрсиниб, ачингандек деди: — Бу империализм деганлари тезроқ тугаганда эди! Урушлар йўқотилса, ер юзидаги ҳар бир одам ўз истеъдодини тўла намойиш қилиш имкониятига эга бўларди.

Белов ажойиб бир разведкачининг портретини жуда келиштириб чизган эди, бўлим бошлиғи ўртоқ Баришев портретни диққат билан кўздан кечирди-да, кейин Беловга қараб деди:

— Қандай талантли одамларимиз бор-а? — Кейин фикрини ойдинлаштириб айтди: — Мана, у билан сен. — Кейин янада аниқроқ бўлсин учун портретга ишора қилди: — Аммо, Саша, сен унга етиш учун ҳали анча ҳаракат қилишинг керак. — Гапини дарров бошқа ёққа бурди: — Лекин қотирибсан. — Айбдорларча деди: — Кечир, дўстим, лекин ҳатто ўз клубимизга осиб қўйишга ҳам рухсат беришмайди. Ўртоғимиз ҳозир яна топшириқни адо этиб юрибди. — Кейин юпатган бўлди: — Хотиржам бўл, пайти келиб, Третьяковкага қўйишса ҳам қарши эмасмиз.

— Бу коммунизмга борганда бўладими?

Баришев ўйланиб қолди:

— Шарт эмас. Аммо унга яқинлашиб қолган кезларимиз шундай бўлса ажабмас...

Александр Беловни букинистлар яхши танишарди. Аввал рабфакда, кейин институтда ўқиб юрган кезлари у стипендия олиши билан камёб репродукцияларни қидириб кетарди. Якшанба кунларини у Третьяков-

қада, Тасвирий санъат музейида ўтказарди. Таътил кунлари эса Ленинградга жўнар, ҳар куни Эрмитаж очилишига етиб келар ва у ердан деярли ҳаммадан кейин кетарди.

Энди эса расм чизиш имкониятидан маҳрумлиги юрагини эзар, у ўзини қўярга жой топмас, бундан жисмоний бир ҳорғинлик сезар ва ҳали бу ерда бирон ишни қойиллатиб қўймаганимдан шундай бўляпти, деб ўйларди. Ҳолбуки, Иоганн Вайсдан олинаётган маълумотлар бошқа далиллар қатори аниқ ва ишончли суратда Совет Иттифоқи чегараларига хавфли куч тўпланиб қолганлигидан далолат бериб турарди.

— Суратлар сотиб юрганимда кўп пул ишлармидинг?— ҳар сафаргидай тўсиндан гудраниб сўради Штейнглиц.

Вайс кишини қоқилтириб йиқитиши мумкин бўлган бундай саволнинг маъносига тушунди. Бунда одамни ҳийла билан шундай аҳволга солинадик, гўё у тўғридаги бошқа ҳамма гаплар равшану, фақат айрим қоронғи жиҳатларини сўраб билиб олишгина қолган. Мана ҳозир ҳам шундай қилияпти. Кўп пул ишлармидингмиш-а! Бошқа томони, яъни у суратфурушлик қилиб юргани гўё майор учун аниқдай.

— Йўқ,— деди Иоганн.— Мен ҳеч қачон суратфурушлик қилган эмасман. Штурмбанфюрер Вилли Шварцкопфнинг акиси инженер Рудольф Шварцкопф коллекционер эди. Мен у кишининг буюртмаси бўйича суратларни ёритиб турувчи махсус плафонлар ясардим, уларни ўрнатаётганимда жаноб Рудольф ўзига тегишли суратларнинг қандайлигини менга тушунтириб беришга вақтларини аямасдилар.

Штейнглиц анчагача индамай турди-да, кейин тишлари орасидан деди:

— «Пакет-аукцион»дан олинган анави сурат қалбаки экан. Ташлаб юборишга тўғри келди!

— Айб менда, майор жаноблари!— енгил тортиб рози бўлди Вайс. У Штейнглиц бу гапни чиндан ҳам Лиотар полотноси бирон катта мансабдорга мўлжаллаб қўйилган бўлиб чиқса, баҳона бўлсин, деб айтаётганини фаҳмлади.

Бир неча кундирки, майор билан бирга машинага гражданча кийинган бир одам ҳам чиқарди; у Штейнглиц билан сира тортинмай муомала қиларди. Улар икки марта Лодзь турмасига кириб чиқишди. Кейин оддий кийинган, аммо ҳарбийлиги кўриниб турган қандайдир полякни ўзларига қўшиб, машинани Модлингга ҳайдашга буюришди. Йўл бўйи улар шаҳар турмалари ва қамоқхонага айлантирилган кўҳна қалъаларга кириб чиқишарди. Иоганн калта-култа гаплардан улар поляк разведкасининг офицерини қидиришаётганини англади. Бу офицер Германия ҳарбий министрлигидан жуда кўп махфий ҳужжатларни ўғирлаб кетган, ҳатто ўз даврида Польшага бўладиган ҳужум планини ҳам қўлга киритган экан. Аммо Польша генерал штаби ўз разведкачисига ишонишдан бош тортди ва у Ватанига қайтиб келгач, офицерни қамаб қўйишди.

Булар билан бирга юрган поляк ҳам Польша разведкасининг Германиядаги агентларидан экан. Афтидан, у фашистлар фойдасига ишлайдиган иккиюзламачи иввогарлардан эди. Бу аблаҳ агар анави офицер топилса, уни дарҳол йўқотиш керак, деб Штейнглицга гап уқтирарди.

Майор индамас, гражданча кийинган немис ҳам миқ этмасди. Поляк кимсасиз бир ерда машинани тўхтатишни сўраб, ўзини буталар панасига олганда, Штейнглицнинг ҳамроҳи деди:

— Агар анависи бизга ишлашга рози бўлса, биронта поляк ташкилотига манавининг биз билан ҳамкорлик қилганини хабар қилиб қўйсин. Улар бир ёқлик қилиб кетишади. Бу аҳмоқ ўзи ишламай, унинг учун

бошқаларнинг нотўғри маълумотлар тузиб чиқишига ўрганиб қолган! Кейин биз анависини Ла-Маншдан ўтказиб юборамиз. Инглизлар эса уни яна бу ёққа ташлашади. Ватанпарварларни бир ерга тўплайди. Ҳар бирининг кетидан чопиб юрамизми, ахир!..

Вайс Модлиндаги қўрғонтурма дарвозаси ёнида бир кеча-кундуздан ортиқ туриб қолди. Йўвоғар полякнинг турқ-атворини у қаттиқ эслаб қолди ва ҳатто ҳаёлан унинг тасвирини шифрга туширди.

Эрта саҳарда майор билан унинг немис ҳамроҳи машина ёнига келишди. Вайс энди қаёққа борамиз дегандай, Штейнглицга қаради.

— Лодзь,— буюрди майор. Унинг ҳам, шеригининг ҳам нимадандир қовоқлари солиқ, ҳолдан тойган эдилар.

Бутун йўл бўйи ҳар икковлари шу кўйи миқ этмай боришди. Лодзга етай дейишганда гражданча кийинган немис хирқироқ овоз билан деди:

— Агар у шундан кейин ҳам тирик қолганда, илтимосини қондириш мумкин эди.

— Ҳа,— бошини қимирлатди Штейнглиц.— Отиласа, унинг учун фахрлироқ бўларди.

Штейнглицнинг ҳамроҳи афтидан, қандайдир қизиқ воқеани эслаб ишшайди-да, мақтанчоқлик билан сўради:

— Анави сотқин муттаҳамни,— у кўрсаткич бармоғини букиб тепкинни босгандай қилиб кўрсатди,— унга кўрсатиб ҳалигиндай қилганимда, бундан мамнун бўлганлигини фаҳмладингми?...— Сўнг хўрсиниб давом этди.— Яхши ўйланган эди. Бироқ қўлимиздан келганча ҳаракат қилдик.

Майор рози бўлиб, бош силкиди.

Йоганн аввал ғайри шуурий равишда машинани шитоб билан ҳайдай бошлади, аммо кейин машинани ундаги йўловчилар билан қўшиб дуч келган юк машинасига уришга ҳаракат қилаётганини, ҳатто ўзи қандай қилиб чапдастлик билан сакраб тушиб қолишни чамалаётганини фаҳмлаб қолди. Бироқ ўч олиш бунақа бўлмайди. Бу ўз ҳаётини тиккан иш қаршисида кечирилмас ожизлик бўларди. У ўзини тезликни аста-секин пасайтиришга мажбур қилди. Қўллари терлаб кетди. Кўз ўнги хиралашди. У очликдан, машинада кечган уйқусиз тундан, ҳозир бошдан кечирган аламли туйғулардан ўзини бирдан бўшашиб кетгандай сезди...

Бироқ ўзини қўлга олиб, машинани меҳмонхона эшиги қаршисида тўхтатгач, эшикни очди-да, уни тирсаги билан тутиб турганча, қақдини керди ва Штейнглицнинг юзига садоқат билан боқаркан, сўради:

— Бу ёнига нима қилишни буюрасиз, майор жаноблари?

Жавоб бўлмагач, шошиб олдинга ўтди-да, меҳмонхона эшигини очди, хизматчидан калитни олди ва тавозе билан Штейнглицнинг ортидан юриб, зинадан кўтарилди, сўнг яна чопганича олдинга ўтиб, номернинг эшигини очди.

Хонада у вешалка ёнида тик қотиб, буйруққа мунтазир бўлиб турди.

Майор креслога ҳорғин чўкди, аввал бир этигини, сўнг иккинчисини ечди. Вайс унга туфли тутди, кейин этикни олиб машинаси ёнига жўнади.

Пастга тушгач, багажникдан чўтка билан мойни олиб этикни шу қадар жаҳд билан арта кетдики, гўё бу билан ҳали машинада йўл қўйган ожизлигини ювмоқчидай эди. Бу иш ундан бутун қалб кучини тинимсиз, чекилмай ўзига бағишлашни талаб этувчи чекистлик бурчидан, бир дақиқага бўлса-да, иродасизлик қилиб, оғишгани учун ўз-ўзини жазолашдай бир гап эди.

Вайс ялтираб турган этикларни номерга олиб кирганда, пассажирлари ухлаб ётишарди: Штейнглиц диванда, унинг ҳамроҳи эса майорнинг ўрнида қотган эди.

Вайс гражданча кийинган немиснинг ботинкаси билан кийимини олиб тамбурга чиқди ва го пальто, шим, пиджакнинг чўнтакларидagi нарсалар билан танишиб чиқмагунча, вешалкадан ботинка ҳамда кийим чўткасини тополмай турди. Кейин кийимлар курсига қандай ташланган бўлса, шу ҳолича тахлаб қўйди. Сўнгра пастга тушди-да, машинани гаражга киритди, уни ювди, артди, ёнилғи тўлдирди.

Аҳд қилиб ётганидай кечаси соат 3 да уйғонди, соат 4 дан 27 минут ўтганда телеграммани шифрлаб бўлди ва уни кўринмас сиёҳда оддий оқриткага кўчириб ёзди.

«Полковник Курт Шнитке, Курт Шнитке»,— деб қайталаб ёзди Иоганн. У абвернинг Совет Иттифоқига қарши қаратилган Кенигсберг жосуслик бўлими бошлиқларидан бирининг номи тўғри англашилиб етсин, деб шундай қилди. Шу билан бирга у Шнитке Польшада тузилган кўпоровчилик мактабларида раҳбарлик қилиш лозим бўлган ходимларни тезликда аниқлаш ҳақида махфий топшириқ олганлигини ёзди ҳамда абвернинг Кенигсбергдagi жосуслик бўлими адресини ва бўлим Қизил Армия командирлари киядиган йигирмата ёзлик кийим талаб қилгандлигини ҳам маълум қилди.

Эрталаб Иоганн машинани меҳмонхона эшигига тўғрилаганда, майор ўзини аэродромга олиб боришни буюрди.

Штейнглиц машинадан тушиш олдидагина ҳар доимдагидай сўзларнинг охирини ямлаган ҳолда, эшитилар-эшитилмас қилиб вишиллади:

— Икки кун. Шу ерда. Бир соат олдин,— кейин олифталик билан хода ютгандай кеккайиб юриб кетди.

Нима ҳам дейиш мумкин, икки кун озод юриш — майор Аксель Штейнглицнинг совет разведкачиси Александр Беловга қилган яхши тортиғи эди!

Вайс Гитлерштрасседа машинани «Дил қулфи» деб ном қўйилган лабдабали қандолат дўкони қаршисида тўхтатди. Эшик ва витриналарда «фақат немислар учун» деган ёзув кўринмасди; дангиллама уйлардан поляклар қувиб чиқарилган бу кўча фақат немислар истиқомат қиладиган марказий кўчага айланган эди.

Ҳарбийлар ва полиция соқчилари, оддий кийим кийган айғоқчилар шаҳарнинг бу қисмида миллий дахлсизликни қаттиқ туриб қўриқлардилар. Кечқурунлари Гитлерштрассе бўйлаб ясан-тусан қилган немислар савлат тўкиб айланиб юришарди. Мабодо, «Пакет-аукцион» конторасининг эксперти жаноб Герберт вақт топиб, бу ерга келса эди, у сайр этувчиларнинг елкалари, бошлари ва ҳатто оёқларида ҳам поляклардан мусодара қилиниб, «пакет-аукцион» қазноқларига келтирилган нарсаларнинг аксариятини кўрган бўларди.

Деярли ҳамма немис амалдорлари, махсус хизматдagi ҳарбийлар, гестапочилар, наци мансabdорлари. Рейхнинг янги ерларини ўзлаштираётган ҳар хил герман концериларининг вакиллари бўлмиш саноат ва савдо агентларини қора тортиб, Германиядан сон-саноксиз қариндош-уруғлар келишганди. Чапдаст ва удабуронроқлари мол-мулк орттиргани, танбалроқлари эса — шунчаки еб-ичишга, немис бўлмаган ҳар бир кимса устидан ҳукмронлик қилиб лаззатланишга келган эдилар.

Бу ерга чол ва кампирларни, ўсмир ва гўдакларни етаклаб келишар, ит ва мушукларни ҳам, саъва, тўтиқушларни ҳам эсдан чиқаришмас, чунки арзон ва сифатли емиш ҳаммага етиб, ортиб ётганлигини яхши билишарди. Поляклар ҳақида эса ташвиш чекиб ўтирмаса ҳам бўларди, улар барибир, қириб ташланишга маҳкум эдилар.

Кечқурунлари Гитлерштрассе бўйлаб, куйиб кул бўлган, қоп-қора қонга беланган ер узра вермахт ортидан бежаниб-хезланиб, судралаб

келувчи голиб кафандўзлар издиҳомининг ўзига хос мараз намоиши кечарди.

Қандолатхонада махсус танлаб олинган, диркиллаб, сўлқиллаб турган, зангори кўйлак кийиб, олдиларига оппоқ тўр пешбанд тутган, сочлари баланд қилиб таралган сотувчи қизлар берлинча талаффуз билан тамтамланиб, харидорларга чаққон хизмат кўрсатардилар.

Уларнинг ҳаммаси зикналикдан, палапартишликдан ҳарбий зафарларга сираям боғлиқ бўлмаган сабабларга кўра, тез-тез госпиталга тушиб турадиган олий мартабали амалдорлар ва офицерларнинг соғлиғи учун қайғурувчи Крепсининг махсус хизмати назорати остида ишлардилар.

Бу ерда қандолатлар сотишнинг ўзи билангина чекланилмасди. Аммо прусс руҳидаги батартиблик ва беадабликка шу ерда оғишмай амал қилинарди. Сотувчи қиз ҳам эътиборли, умидбахш харидорнинг сўзларини ноз қилмай, жиддий туриб, эҳтиром билан тинглар ва харид нарсаларни шахсан ўзи олиб бориши лозим бўлган адресни ёзиб оларди. Кейин «йўл кира ҳақи» солинган конвертни тўр пешбандининг чўнтагига наридан-бери солиб қўярди-да, мижозига бош силкиб, навбатдаги кимсага хизмат қилгани ўтар ва агар арзийдиган одам бўлса, ҳар қандай хизматга шай бир алфозда унга илтифот кўрсатарди.

Вайс фрау Дитмар яхши кўрадиган, ичига олма қиёми солиб пиширилган думалоқ қозон сомсанинг каттакон бир қутисини сотиб олди-да, эшик томон юрди. Аммо шунда уни қандолатхонага туташган кафедан келишган малла соч қиз чақириб қолди — Вайс фрау Бюхерникида кўрган Евани дарров таниди. Ева ёлғиз ўзи ўтирарди. Харид қилган нарсаларини бир четга суриб, у Иоганни ўз ёнига таклиф этди.

Унинг зулфаклар ташланган сўлқиллаган, дилбар чехраси майин кулиб турарди. У эгнига тивитдан норвег жакети, кенг юмшоқ шим — Вайс бунинг қаерники эканлигини аниқлолмади — ва оёғига пошнасиз француз туфли — танкеткасини кийган эди. Қулоқлари, бўйни ва кўкраклариди чех бужутерияси ялтираб турарди.

— Бировни кутяпсизми? — сўради Иоганн.

— Мен бировни сира кутмайман. Мени эса донмо кутадилар, — карашма қилиб деди Ева.

Вайс халаб бермай деган маънода ўрнидан қўзғалди. Ева дўмбоқ қўлчалари билан уни тўхтатди.

— О, мен бу ерга фақат ширин томоқлик қилгани келганман. Ширинлик деса ўлиб қоламан! Менга шундан кўра лаззатлироқ нарса йўқ. — Таънаомуз деди: — Жаноб Вайс, сиз мени енгилтак хотин деб ўйлаган бўлсангиз керак. Бироқ мен унақа эмасман, рост гапим, менинг яхши кўрганим...

— Болалар, ошхона, черков, — шундай десам, хафа бўлиб, кетишимга рози бўлар, деб тахмин қиларкан, унинг ўрнига жавоб берди Иоганн.

Аммо Ева соддалик билан унинг гапига қўшилди:

— Тўғри, мен шунақаман. Сиз янги ишингиздан хурсандмисиз, жаноб Вайс? — тўсиндан сўраб қолди у.

— Ҳа, менга ғамхўрлик қилгани учун фрейлейн Ангеликадан жуда миннатдорман.

— Нега энди Ангеликага бўларкан? — ҳайрон бўлди Ева. — Сизни деб мен ҳаракат қилдим. — Бир зум жим қолди. — Рост, Ангелика илтимос қилувди. Аммо агар хоҳламаганимда... Наҳот, у сизга ҳеч нима деб айтмаган бўлса?..

Шунда Ева вақир-вуқур қилиб ўтириб, гап орасида хотинларга хос

заҳархандалик билан Вайс билмаган айрим нарсаларни айтиб берди. Маълум бўлишича, фрау Дитмарнинг ўғли ва Ангелика унаштириб қўйилган экан (Иоганнинг ўзи ҳам, шундай бўлса керак, деб ўйлаган эди), гарчи, қизнинг энди моҳпора эмаслигини бошда ундан яширишга муваффақ бўлинган эса-да, ҳамма гап қулогига бориб етгач, у ғазаб ичида берган сўзини қайтиб олибди. Университетни ҳам фашизмга берилганидан ташламаган экан. Наци мансабдорларидан бўлиб қолсам, аслзода зальцларга қараганда юқорироқ поғонага кўтарилишим осонроқ бўлади, деб ўйлабди. Аммо, таассуфки, у янглишибди. Гитлер штурмовикларга қараганда, насл-насабли прусс офицерларини афзал кўрибди. Зальцлар яна мавқега эга бўлиб қолдилар. Ҳатто полковник Иоахим фон Зальц национал-социалистлар партиясига аъзо бўлиб кирди. Афтидан, падарининг изидан бориб, эндиликда Ангеликага фақат «қариндош» дебгина қарамаётган кўринарди. Шунинг учун фрау Мария Бюхер буни полковникнинг отаси билиб қолса, қизимни ҳадяномадан маҳрум қилиб қўяди, деб хавотир оляпти. Агар Ангелика ҳозир гурмушга чиқса, унинг Иоахим Зальц муносабатларидан сиз ҳам, кабоб ҳам куймаган бўларди. Фрау Дитмар ҳам агар Фридрих Ангеликанинг аввал генерал фон Зальц билан, кейин эса унинг ўғли билан алоқада бўлганини билиб қолса, ўйламай-нетмай бир иш қилиб қўядими, ахир у жудаям тез ва ҳамиятли, деб жонҳалак бўлиб юрибди. Мана шундай бир вазиятда ўртада Иоганн пайдо бўлиб, иккала хоним ҳам рўй берган мушкул аҳволдан қутулишнинг бирдан-бир чораси Вайс деган қарорга келдилар. Буларнинг бари ҳақида Ангелика қандай фикрда эканлиги номаълум. Сўрашга қўрқишади. Аммо нима бўлганда ҳам ҳозирча у полковник фон Зальцни безовта қилиб ўтирмай, Вайсга ҳамхўрлик қилишни Евадан илтимос қилибди. Ева эса ўз генералининг раҳбини келтириб жиғига тегишни яхши кўради. Шундан кейин Ева Вайснинг иши юзасидан генералга илтимос қилибди — бу билан эркак зоти ўзининг жозибасига тоб беролмаслигини яна бир карра синаб кўрмоқчи бўлибди, холос.

Ева буларнинг барини, оғзи пирожнийдан тинмай, Вайсга айтиб берди.

— Фридрих келса-ю, буларни билиб қолса нима бўлади?— сўради Вайс.

Ширали бармоқларини ялар экан, Ева ишонч билан деди:

— У келмайди. Ҳеч нарсани билмайди ҳам.

— Нимага?

— Аҳ, ҳали хабарингиз йўқми? У Пенемюндеда. У ерда аллақандай даҳшатли қуролни ихтиро қилишяпти. Фақат бизникилар эмас, орий бўлмаган олимлар ҳам ишлашяпти. Ҳаммалари худди концентрация лагерида яшагандай турадилар, тўғри, ҳамма қулайликлар муҳайё. Фридрихни у ерга ҳам наци, ҳам деярли инженер бўлиб қолган, деб юборишди. Гестапо Фридрихни қўлга киритиб тилла топгандай бўлган. Бундоқ қарасангиз илми, маълумотли одам, шу билан бирга махфий агент. Бунақаси камдан-кам учрайди. У ҳозир йўқ деганда гауптштурм-банфюрер бўлса керак, деб ўйлайман. Ниҳоят, фрау Дитмар ҳам ўзини бахтиёр она деб айтса бўлади.

— Аввал бахтиёр эмасмиди?

— Қандай қилиб бахтиёр бўлсин. У Фридрих сиёсий арбоб бўлолмайди, деб юрарди. Ўғлимнинг қобилияти бошқа нарсада деб ҳисобларди.

— Қизларни айлантиришми?

— Қўйинг-э!— Ева. Фридрихнинг ёнини олиб хафа бўлди.— У жудаям ақлли йигит! Бир куни мериядаги рождество байрами балига

цанье-машедан Санта-Клаус ясаб келди, ўша Санта-Клаус Фридрихнинг амри билан ҳаракатга кириб энг ҳурматли меҳмонларга таъзим қилган эди.

— Афсунгар экан-да!

— Рост. Ҳамма шундай деб ўйлади, айниқса, болалар. Аммо кейин Фридрих бунн радио ёрдамида қилдим, деб тушунтирди. Ҳар ҳолда, менинг группенфюрерим бу ўйинчоқнинг тажрибаси Пенемюндеда Фридрихга асқатади, деб айтади. Агарда у отасига ўхшаб ланашанглик қилмаса, мени ёғ устида бўлади.

— Фрау Дитмарнинг бахтиёрлигидан жуда хурсандман, — чин кўнгилдан деди Иоганн. Унинг қанчалик хурсанд бўлиб кетганини Ева ҳатто тасаввур ҳам қилолмасди. Пенемюнде... Янгиллик-ку бу — Пенемюнде!

Иогана суҳбатни яна шу мавзуга бурса, эҳтиётсизлик қилган бўларди, шунинг учун у гапни бошқа ёққа бурди.

— Фрейлейн, сиз нақ қийғоч гуллаган олманинг ўзисиз! — деди у шавирлаб ва кўлини Еванинг бўлиқ тирсагига теккизиб қўйди.

Аммо Ева кўлини тортиб олди ва жиддият билан деди:

— Кўйинг, Иоганн. Бу нарсалар ўлгудай жонимга теккан. Мен сиз билан кўнгил яқин кишилардай юрагимни ёзмоқчийдим — ахир мен ҳам қишлоқиман. Етарли пул йиғишим биланоқ, отамнинг олдига қайтаман-да, шарқдан келган ишчиларни ишлатаман, шунинг ҳам билиб кўйингки, мен бахтимни қандай қилиб топишни биламан... Ахир мен, аслини айтганда, ақл-хушини йиғиштириб олган қизман. — У дуркув елкаларини қисиб қўйди. — Берлиндаги Александерплац майдонида юрадиган ановнақа суюқлардан эмасман, ахир. Кўриб турибсиз-ку: чекмайман, ичмайман, айбим шуки, ширинликка ўчман. — Маънодор қилиб сўради: — Мени тушунгандирсиз, жаноб Вайс?

— Ҳа, — паришонҳол жавоб берди Вайс ва ажабланиб сўради: — Лекин мени фермада ишлаган деб сизга ким айтди?

— Вой худойим-эй! — Ева ҳатто кўлларини чапак қилиб урди. — Наҳотки, менинг хўжайиним ҳамма қозғаларингиз билан танишиб чиқмай туриб, майор Штейнглицга, шофер қилиб олинг, дея тавсия қилиши мумкин деб ўйласангиз? — Сўнгра ғурур билан деди: — Агар гестапо билан ўзим бориб ҳамма гуноҳларим учун тавба қилиб турадиган пастор тавсия қилмаганда обергруппенфюрер ҳузурида мана шундоқ вазифани бажариб юрган бўлардим, дейсизми. — Шундай деб, Ева Вайсга табасум қилди ва энди унга ўзи қўл узатди.

Вайс Евани олиб келган обергруппенфюрернинг ҳашаматли уйини кўкракларига қора автомат осган эсэсчилар кўриқлаб туришарди. Агар улар кўзларини лўқ қилиб қараб турмаганларида Ева балким, Иоганнни кофе ичгани таклиф қилган бўлармиди. Обергруппенфюрер кўриқчилари олдида солдатни юринг деб қисташни Ева ўзига эп кўрмади ва шунинг учун Вайс билан сипогина хайрлашиб қўя қолди.

Фашистлар Германиясида ёшларнинг суяғи нацизмдан озиқ олиб қотишига зўр бериб ҳаракат қилинарди: ёш бўғинга аввал «юнгфольк»да, кейин, «гитлерюгенд»да, мажбурий меҳнат лагерларида ишлов берилар, улар икки йил соқчилик ёки штурмовик отрядларида хизмат қилишар ва ниҳоят, фавқулодда муносиб деб топилганлари фашист партияси ва давлат аппаратида ишлаш учун махсус «Адольф Гитлер мактаблари»да тайёргарликдан ўтар эдилар.

Фридрих мана шунча алғов-далғовдан ўтгач, онаси фрау Дитмар фахрланиб, кўнгли эриб Иоганнга айтиб берган ўз хислатларини сақлаб қолганлигига ишониш қийин эди.

Шу билан бирга фрау Дитмар, ўғлимга ёзган хатларимда сизнинг менга қилаётган меҳрибончиликларингизни унга хабар қилиб турибман, дегандан сўнг Иоганн озгина бўлса-да, Фридрихга умид боғлади. У Фридрих номини эслаб қолсин, деб ҳаракат қилар ва фрау Дитмардан, агар хат ёзсангиз унга солдат Вайсдан ҳам салом айтинг, деб илтимос қиларди.

Бир кун очиلىб-сочилган фрау Дитмар Фридрихнинг бир топширини бажарсангиз деганда, Иоганнинг боши осмонга етди. Фрау Дитмарга ўғлидан икки энлик хатни СС ротенфюрери, (бу умумий ҳарбий таълим даражасида старший ефрейторга тўғри келади) келтирганди. Унда Фридрих бир қанча китоб ва университет лекцияларининг конспектини бериб юборишни сўраган экан. Фрау Дитмар ротенфюрерни меҳмон қилиб, ўғли тўғрисида сўраб-суриштирар экан, Иоганн Фридрихнинг рўйхати бўйича китоб-дафтарларини ажратиб олди ва уларни саранжомлаб чопарнинг қўлига тутқазди.

Онага ўғилдан келган икки оғиз хат-хабар қанчалар қимматли эканини тушунган Иоганн тезлик билан ўзига рўйхатнинг нусхасини кўчириб олди-да, хатни фрау Дитмарнинг қўлига тутқазди, кейин ротенфюрерни машинага ўтқазиб, ҳарбий аэродромга элтиб қўйди. Вайс жаноб Дитмар қандай яшаётганини билишга қанчалик уринмасин, ротенфюрер миқ этмасди. Фақат хайрлаша туриб, ротенфюрерга плашини узатар экан, Иоганн: «Ҳозир у ёқда, сиз томонларда ёмғир, шамол роса авжида бўлса керак, Пенемюндеда йилнинг бу фасли ҳаво доим расво бўлади»,— деб айтганда, ротенфюрер, тўғри айтасиз, дегандай бош силкиди. Вайснинг эришгани шу бўлди, холос.

Аммо Евадан эшитган гапларининг тўғрилигига ишонч ҳосил қилиш учун шунинг ўзи ҳам кифоя қиларди.

Китоблар рўйхатини ва лекциялар мавзунини ўрганиш шунинг кўрсатдики, Фридрихнинг электрон техника, масофадан туриб радиореле орқали бошқариш системаси, навигацион автоматика қизиқтириб қолгани бежиз эмасди.

Иоганн фрейлейн Евадан билган нарсалари тўғрисида ўйлар экан, ўзи ҳақида қилинаётган бутун ғамхўрликни ёлғиз Ангелика Бюхерга нисбат беришни мақсадга мувофиқроқ деб топди. Шундан сўнг ўз пушти-паноҳига миннатдорчилик билдиришга қарор қилди ва қандай қилса, яхшироқ бўлиши ҳақида фрау Дитмар билан маслаҳатлашиб ҳам олди.

Фрейлейн Ангелика Вайсга эрта билан қабул қилишга рози бўлди, аммо олдини олиб, полковник фон Зальц ниҳояти муҳим ва шошилишча бир ишни топшириб қўйгани учун вақтим зиқроқ бўлади, деб фрау Дитмардан айтириб юборди.

Майор Штейнглиц билан бирга юрган биринчи кунлариданоқ Вайс кўп ибрат бўларли ва фойдали нарсаларни ўрганди. Ташқи кўринишидан майор қуйиб қўйган пруссакнинг ўзи, яъни такаббур ва ўлгудай олифта, ўзига гард юқтирмас кимса эди.

Мана энди Вайс ўзига янги ҳарбий кийим-кечак оларкан, керакли одамларнинг қўлига пулни аямай қистирди, шундан кейин у кийимларнинг нақ ўзига лойиқлигини эмас, сараларини ҳам олишга эришди. Бундан ташқари, у шу ернинг ўзидаги цейх-гауздан дурустгина пулга эссечилар киядиган чарм мундир сотиб олди.

Вайс сартарошхонада устадан сочини худди Штейнглицникига ўхшатиб қўйишни талаб қилди.

Шундан сўнг у майор ҳузурда бутунлай ўзгарган қиёфада пайдо

бўжанида, Штейнглин ўзини ҳеч нарсани сезмаганга олди, бироқ шу заҳотиёқ Иоганнга худди Вайс унинг адъютантидай, ўзи қатнаб юрадиган муассасаларга бирга боришни буюрди, ваҳолонки, майорга адъютант кўзда тутилмаганди. Иоганнинг ташқи кўриниши ва хатти-ҳаракатлари адъютантларникига монанд келар, бу эса Штейнглинга ўзгача бир салобат бахш этарди.

Вайс ўзини минг оҳангга солиб ҳўшомад қилиб, икки гапнинг бирида қуллуқ изҳор қилар экан, Ангеликага Гитлерштрасседаги «Дил қулфи» қавдолатхонасида сотиб олинган бир қути шоколад тутди. Сўнг ичида ўзининг янги қиёфаси ва шунга яраша хатти-ҳаракатларида пайдо бўлган ўзига ишонч ҳисси қизга ниҳоятда маъқул тушганлигини қайд қилиб қўйди.

Ҳақиқатан ҳам, полковник Иоахим фон Зальц кейинги пайтларда ўз секретарининг дилбарликларигагина эмас, ишда берадиган ёрдамига ҳам муҳтож бўлиб қолган эди: СССР га юбориш учун тузилиб, унга тақдим этилган қўпурувчиларнинг рўйхати қониқарсиз бўлиб чиқди.

Абвер хиёнаткорона ҳужум арафасида СССР тупроғида «бешинчи колонна» тўдаларини тузишда қаттиқ қийинчиликларга дуч келаётган эди. Ваҳолонки, у Европанинг талай давлатларини босиб олишда бу ишни бениҳоя усталик билан амалга оширганди.

Кишиларнинг юрагидаги гапни билиб олиш санъатига герман психологлари ва жосуслик профессорларининг назарий чуқур ва мукаммал бўлган том-том асарлари бағишланган эди. Тегинли хизмат бўлимларининг архивларида агентларнинг соҳалар бўйича картотекаларга териб олинган ва тартибга солинган ҳисоботлари сақланарди. Шу тариқа ҳар томонлама ўйланган, тўғрилигига ишонч ҳосил қилинган, мирдан-сиригача текшириб кўрилган, қаймоғининг қаймоғи олинган бу нарсалар олий даражадаги бир система ҳолига кирди, унинг сирларини герман жосуслиги мазҳабига аъзо бўлган қора ришарларгина ўрганиши, бир умр эсдав чиқмайдиган қилиб ёдлаб олишга ҳақли эди.

Бироқ миялий ўзига хослик деб жар солиниб турган прусс интизомининг руҳи, ҳатто махфий хизмат намояндаларини ҳам, уларнинг ақли, иродасини ҳам ўзининг аёвсиз исканжасига олган бўлиб, «разведка даҳолари» томонидан ишлаб чиқилган ва сийқа чақадай бўлиб қолган нарсаларга оғишмай амал қилишни талаб этарди. Агарда жосусликни «санъат» деб ҳисобланадиган бўлса, у ҳолда, кўп қайтарила-ёрганидан, ҳатто унинг энг ноёб намуналари ҳам ўзининг асл қимматини йўқотиб қўяр ва кўпинча йирик расом суратидан кўчирилиб, икки пуллик совун қоғозларида беҳад такрорланган сийқа расмга ўхшаб қолар эди.

Гитлер разиллик фанига катта ҳисса қўшди. Унинг: «Мен ҳамма воситалардан фойдаланиб, ахлоқ ва «виждон кодекси» устида бош қотириб ўтирмасдан зўравонлик сиёсатини ўтказаман... Сиёсатда ҳеч қандай қонунларни тан олмайман. Сиёсат — исталганча макр-ҳийла ишлатиш мумкин бўлган ўйиндир, бу ўйиннинг қонуи-қондалари ўйинчиларнинг моҳирлигига қараб ўзгариб бораверади... Керак бўлиб қолганда қаллоблик ва кўз бўямачиликдан ҳам қайтмаймиз», — деб таълим бериши бутун фашист махфий хизматларини ваҳшийликни уччига чиқаришга илҳомлавтирди, тарихда мисли кўрилмаган мараз ва палид ишларни кучайтиришга ундади. Аммо фашистлар минг уринмасинлар, совет кишии характерининг моҳиятини англаб етолмадилар, уни тиз чўктиролмадилар.

Вайс янги кийим-бошда фрейлейн Ангеликанинг кўзига бошқача бўлиб кўриниб кетди. У буни Вайсдан яшириб ўтирмади, аксинча, жуда алламабало бўлиб кетибсиз, деб хурсандлигини ҳам наҳор қилди. Анге-

лика Иоганнинг бу келишидан фойдаланиб қолмоқчи, ундан ўзига керакли нарсаларни билиб олмоқчи эди. Ахир Вайс болтиқ бўйлик немис, у Латвияда Совет ҳукумати даврида яшаган, бинобарин, ишга нафи тегадиган гапларни айтиши мумкин эди. Ангелика эса буларни ўз номидан фон Зальцга етказади. Чунки қиз охириги пайтларда унинг кўзига яхши кўриниш учун ўзини ўтга-чўққа урар, келажакда узоқни кўзлаб тузган режаларини полковник номи билан боғлар эди.

Иоганнинг ўзи ҳам Ангелика билан гап сотиб ўтирмоқчи, агар ўнқови келса, у-буни билиб олмоқчи эди. У немис жосуслигининг усуллари-дан бир қадар хабардор эди; айтилиқ, бундай қилиш мумкин: «Фрейлейн Ангелика, мен сиз тўғрингизда, қария Зальц тўғрисида ва ҳозирги кунда унинг ўғли билан дон олишиб юрганингиз ҳақида унча-мунча гаплардан хабардорман»,— деб пўписа қилиб қўйилса, Фрейлейн Ангелика сувга тушган нондай бўлиб қолади, албатта.

Бу усул — сийқаси чиққан, аммо бутун империалистик разведка томонидан тан олинган усул.

Аммо синовдан ўтган, хато кетмайдиган ва ниҳоят одми бу усул ўрнига Вайс бошқасини, мураккаброғини танлаб олди, чунки бундай сийқаси чиққан йўл тутилганда, унга қарши янада сийқароқ бир усул билан жавоб қайтаришлари турган гап: аввал унга арзимаган маълумотларни бериб турилади, кейинроқ бориб эса гестапога чақув ёзилади.

Ангелика ўзига пўписа қилган одамни фош қилишга ақли етадиган қиз. Нима деманг, уни унча-мунча одам эмас, немис барони йўлдан урган. Бу Ангелика яшайдиган жамиятда уятли ва тубан деб ҳисобланармикин?

Буларнинг бари бир зум ичида Иоганнинг хаёлига келиб кетди, аммо юзи ҳатто салча бўлсин ўзгармади, унда фақат популдеккина хизматбардор қизга суқланиш акс этарди, холос. Бундан ташқари, ўзига билдирилган ишончдан оғзининг таноби қочганлиги кўриниб турарди.

Ангелика меҳмон зеркиб қолмаси дегандек, бепарволик билан Ригадаги таниш-билишларингиз қалай, деб сўраган эди, Вайс ўз дўсти Генрих Шварцкоф билан кечаси кўрфазда балиқ овлаганларини завқшавқ билан гапириб берди.

— Қизлар билан ҳам денг,— дея Ангелика асабий ва истехзоли бир оҳангда қўшиб қўйдики, бундан Иоганн гапни бошқа ёққа буришга қарор қилди. Бу мавзу бирмунча хавфлироқ бўлса ҳам, аммо Ангелика унинг нимасига қизиқаётганини билиб олишга имкон туғдирарди.

Вайс маънос ҳўрсиниб, деди:

— Маъзур тутинг, Фрейлейн, аммо нима бўлганда ҳам ҳар бир болтиқ бўйлик немис учун ўз ватанидан бутунлай жудо бўлиш оғир.

— Нега бутунлай, деб айтияпсиз,— жиддийлашиб сўради Ангелика ва маънодор қилиб қўшиб қўйди:— Мен Рейхнинг бўлажак чегараларини сизга қараганда бошқачароқ тасаввур қиламан.

Вайс шу захотиёқ эътироз билдирди:

— О, мен ҳам бошқача ўйлаган эдим. Аммо биз у ерда, Латвияда туриб, Москва билан тузилган шартномадан кейин энди умидларимиз чиппака чиқди, деб ҳисобладик.— Ийманиброқ шивирлади:— Бу сўзлар орамингда қолар, а?

— О, албатта,— ишонтирди Ангелика. Кейин маслаҳат берди:— Мен сиз билан қандай оқиқ гаплашаётган бўлсам, сиз ҳам шундай қилинг.— У қўлини Вайснинг тиззасига қўйиб, ачинган бўлди:— Сизга қанчалик оғир эканлигини биламан.— Бир оз жим туриб, сўнг қатъият билан деди:— Иоганн, агар сиз мени Рига кўрфазингизда қайиқда сайр қил-

дирмоқчи бўлсангиз, мен жон деб рози бўламан. Ҳадемай шундай бўлади деб сизга ваъда бераман.

— Фрейлейн, сиз менга шундай ширин тушлар ваъда қиляпсизки...

— Сизга бўлак ҳеч нарса деб айтолмайман,— унинг назокат билан айтган сўзларини бўлди Ангелика. Кейин жиддий билан Вайсга тикилди.

Иоганн Ангеликанинг сўзларини қандай маънода тушунганлигини элбурутдан билдириб қўймадиммикин, деб ўйлади ва мингиллаб деди:

— Ҳа, ўша шартнома бўлмаганда...— Кейин худди ўзига-ўзи гапиргандай қилиб:— Аммо ундоқ десам, Польша билан ҳам битим тузган эдик-ку?..

Ангелика такаббуруна илжайди.

— Хайрият-э! Бунча каллангиз секин ишламаса.— У ўзини стулнинг суянчигига ташлади, сочини тўғрилай туриб, қизиқиб сўради:— Анави большевиклар сизларни Латвияда тоза сиқиштиришгандир-а?

Вайс кўзларини ерга тикди.

— Агар улар билан эҳтиёт бўлиб муомала қилинса...— У шарт бошини кўтариб, Ангелика шоён диққат билан тинглаётганини кўрди, яна ерга қаради, истар-истамас гўлдиради,— унда кўнгилсиз воқеалардан халос бўлиш мумкин.— Сўнг ўрнidan турди.— Ўзр, фрейлейн, бораё энди...

Ангелика сакраб турди-да, иккала қўлини унинг елкасига қўйди.

— О, ўтинаман...— Кейин маънодор қилиб ваъда қилди:— Қолинг, кейин хурсанд бўласиз.

Иоганн ўзини бу сўзларни қиз томонидан қилинган даъват деб тушунганга солди-да, дабдурустдан уни қучоқлаб олди. Худди ўйлаганичалик бўлди, қиз унинг қучоғидан силтаниб чиқди.

— Қилиқларингиз солдатникидай бирам қўполки!

— Ўзим ҳам солдатман-да, фрейлейн.

— Агар сиз менинг кўнглимни олмоқчи бўлсангиз, бундай қилманг...

— Қандай қилай?— илжайди Вайс.

— Ақлли йигит бўлинг, Иоганн. Ўтиринг-да, менга нима билсангиз, ҳаммасини айтиб беринг.— Сўнгра ширинсуханлик билан қўшиб қўйди:— Илтимос қиламан!— Қиз яна қўлини унинг тиззасига қўйди.

Қизнинг ингичка, совуқ, сал намроқ бармоқларини ўйнаб ўтирар экан, Иоганн нохушлик билан деди:

— Сиз сўрагандан кейин, фрейлейн, нима ҳам дердим, гапириб бераман.

— О!— мамнун бўлиб сўлиш олди Ангелика ва унга суриялиброқ ўтирди.

Иоганн зарурат туғилиб қолганда немис разведкасига ўз шахсий ватанпарварлик тортиғи сифатида айтиб бериш учун келишилган нарсаларни бирма-бир, аниқ-таниқ, бошдан-оёқ сўзлаб берди.

Булар сохта-муҳим фактларнинг усталик билан тузилган йиғиндиси эдики, улардан бир хиллари тузоқ қўйиш мақсадида айтилган бўлса, бошқа бирлари эса, шу қадар чин бўлиб туюлардики, ўз домига тортмай қолмасди...

Ангелика бутун диққатини бериб тинглаб ўтираркан, сўради:

— Иоганн, бунчалик кўп нарсани қаердан биласиз?

— Биласиз-ку, мен устахонада ишлаганман, кўпинча уларнинг машиналарини ҳам тузатиб берардим. Ремонтдан кейин машинанинг синов юришида бирга бўлардим. Улар одамга доимо шубҳа билан қарашади.

— Улар буни ҳушёрлик деб аташадими?

— Ҳушёрлик — бир оз бошқачароқ нарса. Бу ҳужжатларни текшириш одати. Ҳужжатнинг қанча кўп бўлса, шунча ишончлироқ кўринасан...

Ангелика ўрнидан турди, уни Иоганнинг гаплари ниҳоятда қизиқтириб қўйгани кўриниб турарди.

— Бир минут сабр қилинг, — шундай дея қиз хонадан чиқиб кетди.

У кўп ўтмай қайтиб келди ва дабдабали қилиб деди:

— Иоганн, полковник Иоахим фон Зальц сизни ўз кабинетида кутяпти.

Вайс остона ҳатлаб, рангсиз, елкаси чиққан, кўкраги ичига ботган, чакак-чакак бўлиб қолган, отбашара одамни кўрди. Пенсне унинг дўрдайган кўзларини янада қаттиқроқ қилиб кўрсатар, улар ҳаммага ва ҳамма нарсага бефарқ қарар, ниҳоят ҳорғин боқарди. Полковник Вайснинг саломига тепакал бошини билинар-билинемас, менсименсимай силкитиб жавоб берди ва шу билан аynи вақтда, бош томонига пневматик ёстиқ қўйилган чарм креслони кўрсатди. Вайс ўтиргач, полковник унга бир оз қонталашган, ўлган бузоқникидай нурсиз, чақчайган кўзларини тикди. Кейин бармоқларини чалмаштириб олди ва дунёда шундан бўлак иши қолмагандай, тирноқларини томоша қила бошлади.

Вайс ҳам индамай ўтираверди.

— Ҳўш? — тўсиндан деди полковник бошини кўтармай.

— Ҳалигиларни айтиб беринг, айтиб беринг! — бетоқат бўлиб ниқтади Ангелика.

Вайс худди доклад қиладигандай ўрнидан турди ва боя Ангеликага айтганларини қисқа қилиб, янада қатъийроқ товуш билан такрорлади.

Полковник ҳамон ўша аснода, пиёз пўчоғидай юпқа ва кўкимтир қовоқларини ярм юмган ҳолда ўтирарди. У бирон марта ҳам савол бергани йўқ.

Иоганн фон Зальцнинг юзига, сўзларим унга қандай таъсир этаётганикин, деб синчиклаб қарарди, аммо полковникнинг юзидан ҳеч бир маъно ўқиб бўлмасди. Вайс сўзини тамом қилганда ҳам полковник ҳамон тирноғини томоша қилиш билан банд эди.

Орага оғир сукут чўкди. Ҳатто Ангелика ҳам, Вайснинг гапларини эшитсангиз, деган илтимоси қандай қабул этилганлигини билолмай безовта бўла бошлаганди.

Шунда полковник бирдан жаранглаган, кучли овоз билан сўради:

— Ҳозир шу ерда бўлган ҳамшаҳарларингиздан қайси бири Рейх ва фюрер олдида ўз бурчини ўтай олади?

— Полковник жаноблари, ҳаммамиз ҳам, ҳақиқий немис сифатида...

— Ўтиринг! — буюрди фон Зальц. — Буниси ортиқча. Номини айтинг.

— Парашюта сакрашни билиши керакми? — журъат билан ўсмоқчилади Вайс.

— Номин!

— Папке, полковник жаноблари. — Кейин яна ғоз туриб, фон Зальцнинг кўзларига ялтоқлик билан тикиларкан, Вайс рапорт берди: — Ўзи собиқ нахбарифюрер, ўрта ёш, ниҳоятда соғлом, дадил, ақлли, жой шароитини яхши билади, қуроли билан таниш, чегара районларига тез-тез бориб турарди, у ердагилар билан алоқаси ҳам бор.

Полковник бир зум пайсалланиб турди, сўнг телефон трубкасини олди-да, номерни айтиб, ўлардай танбал бир оҳангда деди:

— Ригадан келган Папке ҳақида тезлик билан маълумот беринг. — Трубкани қўйди ва яна ўзининг ялтиллаб турган тирноқларини томоша қила бошлади.

Кейинги вақтларда Папке Иоганн билан учрашишдан ўзини олиб қочадиган бўлган эди, аммо орқаворатдан Иоганн билан бирга ишлайдиган одамлардан гап суриштирар, ҳатто ўзи бўлмаган пайтда топиб, фрау Дитмарнинг олдига ҳам кириб турар, ижарачингиз вақтини қандай ўтказяпти, деб сўрарди. Шунинг учун ҳам, имкони туғилган ҳамона Иоганн Папкедан қутулиш чорасини кўргани ажабланарли эмасди, боз устига, агар Совет Латвиясига Папкенинг ўзини юборадиган бўлсалар, уни бир ёқлик қилиш осон кўчади. Бунинг учун шифр билан унинг номини ёзиб юборса, кифоя — қанақа одамлиги шундай ҳам маълум.

Полковник ҳамон ҳайкалдек қотиб ўтирар, онда-сонда маънисиз бақрайган кўзларини кўтариб қўярди.

Иоганн, энди нима қилай, деган маънода Ангеликага қаради.

Ангелика индамай ўтиравер, дегандай ишора қилди.

Полковник ҳузурида чурқ этиб оғиз очишгаки шунчалик кўрқса, гаҳ деса қўлга қўнадиган қилиб олган экан-да. Қизиқ, ўзлари ёлғиз қолиш-данда ҳам ёқ этмай ўтираверишармикин?

Телефон жиринглади.

Полковник трубкани қони қочган, супрадай қулоғига тутди-да, орачора бошини қимирлатиб, худди қағиллагандай бир неча марта: «Ҳа, ҳа», — деб қўйди. Сўнг трубкани жойига ташлади ва ҳалиям шу ерда ўтирибсанми, дегандай ҳайрон бўлиб Вайсга қаради. Ангелика шошилиб ўрнидан турди-да, кўзи билан Вайсга ишора қилиб, эшикка томон юрди. Иоганн унинг нима демоқчилигини тушуниб, креслодан турди, пошналарини бир-бирига уриб, орқасига ўгирилди ва шахдам қадам ташлаб Ангелика билан бирга чиқиб кетди.

Улар ташқарига чиқишлари ҳамонқоқ кўнгиброқ чалинди.

— Ҳозир чиқаман, — узр сўради Ангелика ва кабинетга кириб кетди.

У анча ҳаяллаб қолди. Бироқ қўлида ёндирилмаган сигарета ушлаганича, у ердан қайтиб чиққанида қизнинг чехраси кулиб турарди. У сигаретани Вайсга узатди:

— Бу сизга, полковникдан.

— Демак, ҳаммаси жойиндами? — қизиқсинди Вайс.

Ангелика мурувват қилиб унинг елкасига қоқиб қўйди ва ички пиллапоягача кузатиб чиқди.

Вайс аэродромда майор Штейнглицни кутиб оларкан, у билан шу қадар қизгин сўрашдики, ҳатто табиатан дағал ва кеккайган бўлишига қарамай, майор ийиб кетди ва буюмларни жонсарақ бўлиб ташиб, жойларкан, термосни тушириб юборай деган Иоганнни кўнгилчанлик билан афв этди. Вайс кутиб олиш тадорикини кўрган: олдинги ўриндиқнинг суянцигидаги тўр халтачага гулдаста солиб қўйган эди.

Шубҳасиз, майор гулни кўрди, аммо ичидагини сиртига чиқармасликка одатланганидан, ўзини ҳеч нарсани пайқамаганга солди.

Штейнглиц узоқ йиллар махсус хизматда ишлаб, ҳар бир кимсадан унинг ожиз томонини топишга одатланган эди, у бир хил палид ва мараз ишларнинг билағони бўлгани ҳолда, ҳар қандай ифлосликдан қайтмайдиган одамлар билангина чиқишиб кета оларди. Агар синчиклаб текширган одами бу жиҳатларга эга бўлмаса, Штейнглиц уни ҳеч нарсига арзимайдиган, эси паст кимса деб ҳисобларди.

Шу билан бирга Штейнглиц: «Немис деҳқонлари — сараларнинг сараси», «Майда деҳқонлар ва юнкерлар бир тақдир иплари билан боғланганлар, улар мамлакат ҳарбий қудратининг таянчи ва замин ҳамда томирларида оқаётган қон бўйича янги дворянларидирлар»га ўхшаш фашист сафсаталарини фахр билан такрорлашни яхши кўрарди.

Ўзи ҳам деҳқоннинг ўғли бўлиб, Гитлергача бўлган даврда рейхс-вернинг унвонли офицерлари уни оёқ учи билан кўрсатишларидан кўп азиятлар чекканди. Эндиликда эса соддалик қилиб, деҳқон тоифасидан келиб чиқшим армиянинг юқори поғоналарига кўтарилишимга йўл очади, деб ҳисобларди. Вайснинг бир маҳаллар фермада ишлаганлиги ва фермер хотиннинг жияни бўлганлиги уни Штейнглицнинг одатий шубҳасидан холи қилди. Штейнглиц ўз шоферини ҳатто, маълум даражада ёқтириб ҳам қолди, у худди Вайсга ўхшаган йигитлар ўзларининг ибтидоий соддадиллиги, итоатгўйлиги ва инонувчанлигини — яъни ўзининг ер фарзанди эканликларини унутмаган деҳқон болаларига хос хусусиятларини сақлаб қолганлар, деб ҳисобларди.

Майор шу фикрга келиб, унга рад қилиб бўлмайдиган ҳақиқат деб қаттиқ ишонди, у ўзининг махсус хизмати ишлаб чиққан системага мана шундай ишонган эди. Бу системада ундан четга чиқувчиларни жазолаш усулларигача ҳамма нарса олдиндан батафсил қилиб белгилаб қўйилган эди.

Вайс уни боши осмонга етиб қарши олганлигини майор деҳқон киши — ким бўлмасин — у ўз хўжасига туғма бир ихлос билан қарайди, деган фикрнинг ёрқин исботи деб билди. Бу эса, унинг фикрича, немис деҳқонининг ирқий софлигидан далолат берарди.

Иогани чиндан ҳам майорнинг қайтганига ўзида йўқ суюнди. Бунни у яшириб ўтирмади ҳам. Хурсандчилигининг боиси шунда эдики, у ўз хўжайини ҳақида айрим нарсаларни билиб олганди, шунинг учун ҳам унга завқ-шавқ билан, фидокорлик ва матонат кўрсатиб хизмат қилишга тайёр эди, зотан, булар совет разведкачиси устига юкланган вазифани адо этиш учун зарур бўлган воситаларни ташкил этарди.

Боз устига, Иогани майор Штейнглицнинг тажрибасидан ўзига керакли баъзи нарсаларни билиб олгиси ҳам йўқ эмасди, чунки майор, омади юришмай турганига қарамасдан, Гитлер генерал штаби махфий канцеляриясининг ишидан жуда яхши хабардор бўлган билимдон кимсалардан эди. Келажакда ҳали ҳар икковларига юзма-юз тўқнашишга тўғри келади, бинобарин, Иогани бу олишувда ғолиб чиқиш учун ҳар жиҳатдан шай туришни истарди.

Машинани авайлаб ҳайдаб бораркан, Иогани ойнадан майорга энгил солар ва шулар ҳақида ўйларди. Аммо йўловчисининг юзи ҳар қачонгидай тунд ва совуқ эди.

Штейнглиц меҳмонхона эшиги олдида одатдагидай бефарқ қилиб, сўзларнинг охирини ямлаганича, тишлари орасидан деди:

— Биру ноль-нолда. Енилни тўлдирилсин. Ўз юкларингни ҳам ол.

Иогани Лодздан кетаётгани ва эҳтимол, бошқа қайтиб келмаслиги мумкинлигини англади.

Шўрлик фрау Дитмар! Боёқини аёл Вайснинг жўнаб кетаётганини эшитиб, ўзини қўярга жой тополмай каловланиб қолди. Ўғли Фридрих бағридан чиқиб кетганида қанчалик изтироб чеккан бўлса, бу хабардан ҳам унинг кўнгли шунчалик бузилди. Кўзига ёш олди.

Иогани беихтиёр Саша Беловнинг онаси ўғлини кузатаётиб қандай жонсарақ бўлиб, питирчилаб қолгани, чамадонга иссиқ кийим, жув пайпоқ солгани, йигирматадан кўпроқ дастўмолни олишга қистагани, озиқ-овқат тўлдирилган халтани қўймай тутқазганини эслади. Шунда ўғли унга ҳамма нарсаларининг аэродромдаги махсус хонада қолдиришим, бутунлай бошқатдан кийиниб, йўлга ҳам бошқа бир чамадонни кўтариб кетишим керак, деб айтолмаганди.

Иоганн жўнаш олдида ўзини қандай тутганлигини эслади, онасини ортиқча безовта қилиб, ортиқча ташвишга қўймаслик керак эди. Онаси шусиз ҳам бу таг-туғи йўқ, сирли жудоликдан ҳаддан зиёд изтироб чеймоқда эди. У онасини юпатар, тасалли берар, ҳазиллашар, энди мен махфий корхонада ишлайдиган бўлдим, деб ишонтиришга уринарди. Аммо онаси ўзини ўғлининг ҳамма гапларига ишонаётгандай кўрсатса-да, ичида тирмизак алдаяпти, деб ўйларди.

Отаси ундан ўғиллари Саша қандайин шарафли йўлни танлаб олганини яширолмади. Шунда она бу ҳақда ўғлига лом-мим деб оғиз очмасликка оғиз ичди ва хайрлашаркан, ўзига берган сўзининг устидан чиқди. Бинобарин, Саша, ўзини сўраган таниш-билишларга онаси, Шуригимнинг ишлари яхши, махфий мудрофаа заводида ишлаб турибди, хат-хабар ёзиб туради деб ёлғонлашини, уларни шунга уввало ишонтирмоқчи бўлишини билади. У ҳали ўғлининг суратларига қайта-қайта термиларкан, эридан беркитиб пана-панада кўз ёши тўкиб ҳам олади...

Отаси-чи? Уша куни кечқурун унинг чеҳрасида ўчмас из қолдириб чуқур ажинлар тушгандай бўлди. Гарчи, у ўзини тутишга ҳаракат қилиб, граждандар уруши даврида қандай жанг қилгани, ўзи ҳам ўт-олов йигит бўлганлиги ҳақида гўлдираб нималарнидир сўзлаётган бўлса-да, кўзлари ҳасратли боқар, чолнинг иккиюзламачилик қила билмаслиги, ўзини бошқача қилиб кўрсатолмаслиги кўриниб турарди. Шунданмикин, у бунчалар маъсум, тўғри сўз, бениҳоя самимий бўлган болам қандай қилиб алдайди, қандай қилиб риёкорлик қила олади, деб бош қотирарди...

Иоганн кундузи «Пакет-аукцион» конторасига кириб чиқишга ҳам улгурди, майорнинг ўшанда Гербертга ниҳояти ёмон таъсир қилган маргарин ҳақидаги сўзларини эслаб, такаллуфсизлик билан, мен маргаринга эмас, хотинлар киядиган қойилмақом тўқима кофта олгани келдим, деди. Аммо шу заҳоти кармонини кўрсатиб Гербертни тинчитди.

Ҳисобот пайтида сарф қилинган бу пулни «махсус харажатлар» остига киритиб юбориш мумкинми, йўқми, Вайс аниқ билмасди. Аммо у шундай қилишга қарор қилди, нари борганда, бухгалтер чет эл валютасини унар-унмас харжлаб қўйгани учун ўн барабар қилиб ойлигидан ушлаб қолади, иложи қанча.

Аммо фрау Дитмар шунча яхшиликлар қилди, бас, унинг кўнглини олмай, рози қилмай, сўппайиб кетолмасди. Фрау Дитмар ундан ҳеч нарсасини аямади. Бундан ташқари, унинг орқасидан хийла наф кўрди, ким билади, келгусида яна қандай ёрдами тегаркин.

Фрау Дитмар иссиққина кофтани ўлчаб кўриб, бундай қимматбаҳо совғани қабул қилишга юрагим бетламайди дер экан, ёноқларигача қизариб кетганидан, унинг қағчалар бахтиёр эканлигини билса бўларди.

Бироқ ушбу хайрлашув онлари қанчали таъсирли бўлмасин, Иоганн фрау Дитмардан, кўрсатилган меҳмондўстлик учун ўз миннатдорчилигини билдириб, Фридрихга хат ёзсам майлими, деб сўрашни унутмади. Шунда фрау Дитмар, Фридрихнинг ўзи хат ёзишни унча хуш кўрмайди, деб огоҳлантирар экан, Иоганнга ўғлининг дала почтаси номерини берди. Сўнг, ўзим ҳам уйимизда қандай ажойиб одам турганлигини Фридрихга яна бир карра ёзиб юбораман, деб ваъда берди...

Вайс аниқ кўрсатилган вақтда меҳмонхонага келиб, майорнинг чамадонларини олиб чиқди-да, багажхонага жойлаштирди.

— Варшава,— деб вишиллади Штейнглиц. У ўзини ўриндиқнинг суянгичига ташлаб, ялпайди-да, оёқларини узатди ва кўзларини юмиб ўзига-ўзи, энди ухлашим керак, деб буюрди. У ўзини ухлашга мажбур қила олишидан мағрурланиб юрарди, ахир бу ўта иродали, ўта

кучли шахснинг қўлидангина келадиган нарсa, бинобарин, майор калондимоғлик билан ўзини худди мана шундай шахс деб биларди.

Ўўл қор ёғиб турар, қори эриган жойларда ер очилиб қолган, пастликлар туманга чулганган эди. Совуқ, эт жунжикар, ҳамма ёқда аллақандай ғашлик ҳукм сурарди. Бомбардимондан ўйдим-чуқур бўлиб ётган йўл чўзилгандан чўзилиб кетганди. Яқиндагина тикланган кўприклардан машина ўтаётганда гувиллаган садо келарди. 1939 йилнинг 1 сентябрида Польшага қилинган ваҳшиёна ҳужум арафасида кўпчилик кўприклар герман кўпоровчилари тарафидан портлатиб юборилган эди. Майда уезд шаҳарчаларида биноларнинг қоп-қора вайроналари кўзга чалларди. Вақти-вақти билан машина текширув пунктларида тўхтаб ўтарди. Штейнглиц кўзини очиб, менсимайгина ўз ҳужжатларини берар, аксар пайтларда эса, занжирчага осиглик металл нишонини кўрсатардики, буни кўрган соқчи бошлиқлари питирчилаб қолишарди.

Гоҳо йўл ҳамма транспорт турлари учун берк, айланиб ўтилсин, деган ёзувлар учраб турарди. Вайс эса худди бу кўрсаткичларни кўрмагандай бўлиб, тўғри йўлдан кетаверар ва кўп ўтмай, моторлашган колонналарни қувиб ўтар ёки қўшни жойлашган ерлар, аэродром, қурилишлар, аслаҳахоналарга дуч келарди. Шунда гарчи, Варшавага қандай бориш кераклиги ҳақида бутун йўл давомида белгилар қўйилган бўлса-да, Вайс аллақандай сабаблар топиб, йўлни картага солиштирар, айниқса, диққатга сазовор объектларга дуч келганда шундай қиларди.

Аммо ҳар сафар картани олмасдан олдин, ухлаб ётган Штейнглицнинг башараси акс этиб турган пешанаси устидаги кўзгучага қараб оларди. Ўз хотирасига ишонганидан Вайс картага ҳеч қандай белги қўймасди.

Ўрмон бошланадиган жойга келишганда соқчилар машинани тўхтатишди. Майор ҳужжатларини кўрсатди, нишонини чиқарди — фойдаси бўлмади. Унтер-офицер тавозе билан ёлғиз машиналарнинг юриши ман этилган, ўрмонда поляк кўпоровчилари яшириниб олишган, деб айтди.

— Уят!— тўнғиллади Штейнглиц. Машинадан йўл четига тушиб, кейин тугмаларини қадар экан, унтер-офицерга деди:

— Уларни итдай қилиб дарахтга осиб керак. Қанча дарахтлари бўлса, ҳаммасига осиб керак.

— Гапингиз ҳақ, жаноб майор. Осиб керак.

— Нега бўлмаса қаққайиб турибсиз? Ўрмонга боринг-да, осинг!— Шунда у этигига лой сачраганини кўриб қолди ва соқчи солдатга буюрди:— Артилсин!— У артиш учун эгилганда, ижирганиб айтди:— Қўрқоқ! Қўлларинггача қалтиллаб кетяпти-я. Бу ўрмон тўнғизларидан шунчалар юрак олдириб қўйибсан.

Аммо Штейнглицнинг ўзи ўндан ортиқ ҳарбий машиналар тўплангандан кейингина, шлагбаумни очишга рухсат берди. У Вайсга машинани колоннанинг ўртасида, бронетранспортёрнинг орқасидан ҳайдашни буюрди-да, пистолетини тиззасига қўйиб олди. Кейин гранатани дарҳол брезент халтадан олиб қўймагани учун Вайсга сўкиб берди.

Қоп-қора дарахтлар йўлни икки томондан сиқиб қўйишган эди. Рутубат ҳамда арча дарахтларининг исси келар, ўрмон ҳам Иоганнга танишдек кўринарди. Худди мана шундай ўрмонлар унинг Ватанида ҳам бор эди. Бу ерда эса Гитлер галаларининг темир оқимидан тап тортмай яккама-якка жангга бел боғлаган поляк партизанлари пайт пойлаб ётишарди.

Шу тобда Вайс отишма овозларини, гранаталар портлашини, пулемётларнинг тариллашини жуда ҳам эшитгиси келарди — буни у дўстлар овозини эшитишга муштоқ одамдай кутарди. Аммо ўрмон сукут сақларди. Бунда ҳукмрон қоронғиликдан икки қадам нарини кўриб бўлмас,

Ўрмон шу қадар қалин эдики, худди шох-шаббаси тарвақайлаб кетган дарахтлар бир-бирлари билан тутшиб кетгандай кўринарди. Машина яна атроф очиқ текисликка чиққанида, бу ер Иоганнга ўрмонга қараганда ҳам қоронғироқ кўринди. Балким, олдинги ойнага транспортёрнинг орқа филдирагидан лой сачрагани туфайли шундай туюлгандир. У лойни артиб ташлаш учун тўхтамоқчи бўлганди, майор қўймади: бронетранспортёрдан орқада қолиб кетишга қўрқди.

Тун ярмидан оғиб, Варшавага ўттиз километрча қолганда, Иоганн Штейнглицнинг буйруғи билан катта йўлдан четга бурилди. Баланс деворлар ва икки қатор тиканли сим билан ўраб олинган қандайдир бинолар олдида келиб тўхташди, афтидан, аввал бу ер бирон бойнинг амлоки бўлган кўринарди. Девор рахларига ўрнатилган соқчилар минорасидаги прожекторлар гир атрофга кўзни қамаштирувчи бўзарган нур сочарди. Дарвоза ёнида анчагина туриб қолишди. Соқчилар майорнинг ҳужжатларини текширишди, кўрикчи офицер кўнғироқ қилиб рухсат олгандан кейингина машинани ичкарига қўйишди. Ҳовлида Штейнглицни гражданча кийинган одамлар кутиб олишди. Майор уларга честь бериб ҳурмат билан саломлашди, кейин ҳаммалари биргалашиб ичкарига кириб кетишди. Иоганнга гаражга яқин ётоқдан койка беришди, гаражда эса энг яхши маркали яп-янги немис машиналаридан анчагинаси турарди.

Ташқи томондан ҳам турмага, ҳам лагерга ўхшаган сирли, холи бу қўра на турма ва на лагерь эди. Аммо бу ерда қўриқлашнинг энг етук техник воситалари қўлланилганди: тиканли сим тўсиққа кучли ток қўйилган, найсимон Бруно айланалари ташланган, прожекторлар ўрнатилган металл матчалар сафи исталган дақиқада бутун собиқ помещиқ қўрасини ёки унинг ҳар бир бурчагини тирноқ тушса кўринадиган қилиб ёрита оларди; кўринмас нур тўсиқлари липиллаб ёнувчи сигнал чироқлари ёрдамида бинога кирган ёки ундан чиққан ҳарбир кимсадан хабар бериб турар, умуман, бу ерда йиғилган инсон тафаккурининг ютуқлари ягона бир мақсадга — шу бир парча ерни бутун ташқи оламдан муҳофаза қилишга хизмат этарди.

Соқчилар бўлинимасининг солдатларигина ҳарбий кийим кийган эдилар. Уларнинг хўжайини ва шу ернинг ҳукмронлари бўлимиш кимсалар эса гражданча кийиниб юрардилар. Бу кимсаларнинг унвон ва амалини уларга билдиришаётган қуллуқнинг даражасидангина билиб олаёларди. Улардан биронтаси ҳам ўзининг ҳарбийлигини, айнан ўзларига ўхшаган, фақат янада дарозроқ, янада розмонанд кишилар устидан ҳукм юргизиш ҳуқуқига эга эканлигини яшириб ўтирмас эди. Гражданча кийинган муте шахслар ўзларини ихтёрий суратда тош флигелларга қамаган маҳбусларга ўхшаб кетардилар. Улар кун бўйи банд бўлишар ва фақат тушликдан сўнг, баъзилари эса кечки овқатдан кейингина, ички ҳовлининг тош тахта ётқизилган ҳовлисида айланиб юришарди. Бу ҳовли флигелларни хўжалик уйларида ажратиб турарди.

Ташқи олам билан алоқа қилиб туриш ҳуқуқига эга бўлган гражданча кийинган кишилар ташқарига чиқиш олдида бир қанча соқчилик постларда текшириларди. Бу постларда махсус СС қисмларига тегишли одамлар турар, афтидан, ташқи соқчилик шуларга топширилганди.

Чамаси, эсэсчилар қўра бошлиқларига бўйсунимасди, чунки киратётган ёки чиқаётган ҳар қандай машина йўловчиларининг юзига тап тортмай фонус тутиб кўришар, ҳужжатларини олишар, текширгани коммандатурага олиб кириб кетишар, қайтаргани эса шошилишмасди. Қайтариб беришаркан, ҳалиги кимса нечоғлик юқори мансаб эгаси бўлмасин, фарқсиз қўл силтаб қўя қолишарди.

Вайсининг эркин юриб борадиган жойлари ниҳоятда чекланган эди.

- Бор-йўғи хўжалик бинолари-ю, тош ётқизилган саҳн эди, холос. Бундан нари ўтишга унинг ҳаққи йўқ эди. Кўзга кўринмас чегараларни ички соқчилар қўриқлашарди; буларнинг ҳар бирида пистолет, брезент халтачада граната, автомат бўларди.

Буларнинг баридан қандай мақсад кўзланганини Иоганн ҳозирча билмасди.

Бу ердагиларнинг ҳаммаси одамови эди. Иоганн ўзини гўё соқовлар ичига тушиб қолгандай ҳис этди. Ҳатто бир-бирлари билан муомала қилганларида ҳам сукут сақлашга ўргатилган бу одамлар оддий инсон тилида сўзлашишдан кўра, имо-ишора билан иш битиришни афзал кўрадилар.

Гаражда бир уюм тунука номер белгилари ётарди — машина узоқ йўлдан қайтиб келганда, ҳар сафар унинг номерини алмаштиришар эди. Яп-янги машиналарни қайтадан бўяшаётганини Иоганн бир неча марта ўз кўзи билан кўрди. Учта енгил машинанинг ойналари ярим хира, иккитасиники эса — ичини кўриб бўлмас даражада эди, фақат пешойна бундан мустасно бўларди.

Вайс ошхонада ўзига ўхшаб кўринмас чегаралардан нари ўтишга ҳақи бўлмаганлар билан овқатланарди. Овқатланишда ўз-ўзига хизмат қилинарди. Узоқ ўтириб кўп овқат ейишар, ҳеч кимдан миқ этган садо чиқмас, бировнинг биров билан иши бўлмасди. Ердамчи хизмат қисмларидан бўлган, шу ердаги барча кишилар каби хўп ўргатилган, ҳамма нарсага қонган, совуққон, хатти-ҳаракатлари эркакнамо қизлар ҳам бу диққинафасликка жон бағишламас эдилар. Улардан биронтасини стол ёнида ўтирганида эзиб кучоқлаганларида ҳам, қиз афт-ангорини ўзгартирмай, оғилга бош солган байталдай хотиржам кавшанишда давом этарди. Мабодо, бу овқат ейишга халал берадиган даражада бўлса, у яна шундай индамасдан куч билан хушторини итариб юборарди.

Кечки овқатдан кейин шнапс, гоҳо пиво беришарди. Шунда ҳар ким ўз тегишига суяк ташлаб ўйнаши мумкин эди. Агарда биронтаси ичкиликни қизга берса-ю, у қабул қилса, бошқалар қиқирлашиб, хотамтойин бўлажак иннана билан табриклай бошлашарди.

Аммо бу вақтихушлик узоққа бормас, бир зум давом этар, кейин яна ҳаммалари гунг бўлиб олишар, ҳозиргина ўзлари кўполдан-кўпол ҳазил қилишган бояғи жуфтга энди қайрилиб ҳам қарамай қўйишарди.

Шу зайлда анчагина вақт ўтди, майор Штейнглиц ҳамон қорасини кўрсатмасди. Бир хилда, оқовадай кечган бу ғалати тутқунлик ўзининг бемаънилиги, бўғиқ нафаси билан Иоганни дилгир қиларди. У ҳатто бунинг қанақа қисмлиги, ким уни таъминлаши, одамлар нима билан шуғулланишларини ҳам билолмади.

Бир кун ошхонада гўшт қиймалайдиган асбобнинг электр мотори ишдан чиқиб қолди. Иоганн уни тузатиб берди. Ошпаз эса бунга жавобан бош силкиб қўя қолди, холос. Гарчи, атрофида одам етарли бўлса ҳам, Иоганн ошхонада уч соат ишлаганига қарамай, биронтасидан бирон оғиз сўз эшитмади. У гараж механигига ёрдамлашганда ҳам механик жон-жон деб бунни қабул қилди, аммо раҳматига келганда бош силкиш билан чекланди.

Елғизлик, бекорчилик, бу ерда туришдан ҳеч бир маъни йўқлиги борган сари Вайсининг жонига тегиб борарди.

Штейнглиц шофери борлигини унутиб юбордим, ё уни буткул бу қисмга бериб кетдим — аниқ-таниқ бир нарсани билиб бўлмасди.

Ҳар кун эрталаб, тиканли сим билан ўраб олинган қўрача ёнида шогирди билан ит ўргатувчи келарди.

Семиз, калтабақай елкалари гўштор ит ўргатувчининг бир қўлида қамчи, иккинчисиде учига чарм ҳалқа қилинган таёқ бўларди. У эгнига

оқ-свитер, жигар ранг чарм нимча, ёғ босган замша шорт, қалин жун пайпоқ, таги ғўладор бутси ва жуда кўп нишонлар қадалган тиролча шляпа кийган эди. Унинг профессорларникига ўхшаш юзи йилтиллаб турар, соқоли доимо қиртишлаб олинган бўларди.

Ёнидаги ёрдамчиси қандай одамлигини тушуниб бўлмасди. Қўйиб-қўйган жонли тасқаранинг ўзгинаси эди. У устига қавима брезент комбинезон кийган, комбинезоннинг қиличбозлар юзга тутадиган сим тўрли ниқоби ҳам бор эди. Бўйинига эса худди бурама қолбасадай ичига қипиқ тўлдирилган брезент шланг чирмаб ўралган. Қориндан пастида автомобиль баллонидан бичилган этак, этакнинг устидан эса брезент қоп тутилган эди.

Итлар жўн йўл билан ўргатиларди. Ёрдамчи тўппа-тўғри юриб бораркан, итлар ўргатувчининг оёғи ёнида жим ўтиришарди. Шогирд ўзини жаҳл билан четга ташлаши ҳамон оқ, итлар бу тирик тасқарага ташланишар ва қипиқ тўлдирилган шланг ўрамларини, қориннинг пастини сақлаб турувчи этак устидан осилган брезент қопни тишлаб юлқий бошлашарди.

Агарда итлар ёрдамчини ағдариб юбориб, командага қарамай булғалашда давом этсалар, ўргатувчи уларни қамчилаб ҳайдар, ҳаддан ташқари қутуриб кетган итни эса, бошига таёқнинг чарм ҳалқасини солиб тортиб оларди.

Ўргатувчи ёрдамчиси билан сира гаплашишмас эди. Итларга ҳам сўз билан эмас ҳуштак чалиб буйруқ бериларди.

Бир куни ёрдамчи оғриқнинг зўридан чинқириб юборган эди, ўргатувчи қутуриб кетган итларни одатдагича дарҳол ҳайдаб юбормади, аксинча, бир оз ўз ҳолига қўйиб берди, кейин улар ҳар томонга қочиб кетганларидан сўнг, ерда қора қонига беланиб ётган одамни мўлжаллаб туриб бутсининг тўмтоқ учи билан тепди.

Вайснинг уни кузатиб юрганлигини сезиб, ўргатувчи Иоганни учратиб қолган кезлари у билан мулоким саломлаша бошлади.

Кунлардан бир куни у сим тўсиқ олдида келди-да, сўради:

— Зўрми?— Сўнг мақтанди:— Бу итлар худди ёш боладай итоатли. Фақат ҳукм юртиш учун қобилнот ва ирода бўлса, бас.— Шикоят қилди:— Ҳозир яхши зотларини қўлга киритиш мушкул бўлиб қолган. Ҳарбий асирлар иши билан шуғулланадиган ОКВ қошидаги барча ташкилотлар ва округ штаблари ўзлари ит ўргатишга киришганлар. Бу яхши гап. Яхши ит яхши солдатдай хизмат қилиши мумкин.

Вайс кўзлари билан итларга ишора қилди:

— Бунақа пўстинда уларга рус қиши чивин чаққандай таъсир қилмайди! Нима дейсиз?

— Бўлмаса-чи, — унинг гапига қўшилди ўргатувчи. Сўнгра қизиқсиниб сўради:— Совуққа тобингиз йўқми?— Юпатди:— Фюрер. Россияни яшин тезлигида кунпаякун қилишга ваъда берган. У ерда рождество байрамини ёлғиз бизнинг гарнизонларимиз ўтказди деб бемалол айтиш мумкин...

— О, шубҳасиз шундай,— маъқуллади Вайс.

Мана унинг мамлакати таҳдид остида қолганлигининг яна бир далили. Нима ҳам десин, Германиянинг ҳарбий министрлиги ҳатто итларни ҳам Шарқий фронт учун тайёрлаётгани ҳақида Марказни хабардор қилиб қўйиш мумкин эди.

Бир маҳаллар инструктор устози Александр Беловга айтганди:

— Нима ҳам дейиш мумкин, агар уруш бошланиб қолса, армияни, халқни орқадан келиб бериладиган қабих зарбалардан ҳимоя қилиш чекистнинг бурчи. Бундай зарбаларнинг олдини олиш учун у ёқда иш кураётган одамлар ниҳоятда ҳушёр туришлари керак. Сен узоқ муддат

амал қилишинг керак бўлган қўлланма ана шу. Бу очик, кундай равшан гап. Боз устига, чуқур мулоҳаза қилишимиз, ташаббус кўрсатишимиз, фаросатли бўлишимиз, совет кишиларининг тўкилган ҳар бир томчи қони учун, қаерда бўлмайлик, шахсан, ҳар биримиз алоҳида жавобгарлик ҳис этишимиз керак бўлади...

13

Ҳўжалик биноларига икки қаватли гиштин флигел уланиб кетган бўлиб, у тиканли сим билан ўраб ташланган пирамонли баланд девор билан тўсилган эди. Бу девордаги дарвоза кунига уч марта очилар, шунда у ерга ошхонадан иссиқ овқат солинган термосларни олиб кириб кетардилар. Шанба кунлари термослар ёнига пиво ва ароқ солинган яшиклар қўшиларди. Кун бўйи бу дарвозадан фақат бир марта — эрта-лаб соат олтида, хали кун ёришмасдан — саккиз киши трусикчан саф тортиб чиқишар ва ҳаво қандай бўлишидан қатъий назар гимнастика машқлари бажаришарди. Кейин яна шундай саф тортишганича ичкарига кириб ғойиб бўлишарди.

Ҳафтанинг олти кунини шу аҳволда кечарди. Якшанба кунини эса туш-ликдан сўнг улар тош ётқизилган ифлос майдончага чиқишар ва худди оғир ишдан қаттиқ чарчаган одамлардай гараж ёнидаги ташландиқ автомобиль гилдиракларига ўтириб дам олишарди. Улар гитлерчи қўшинлар тор-мор қилган Европа армияларининг ўлжа мундирларини кийиб олишганди — бирининг эғнида французча, иккинчисиникида данияча, бошқасиникида эса норвегча кийимни кўриш мумкин эди. Баъзи бирларининг энгил-бошини эса қурама ҳолда бўлиб, айтишлик, шими французларники бўлса, кители инглизларники эди.

Булар ким бўлдикин? Буйруқ бўйича улар бир-бирлари ҳақида ҳеч нарса билмасликлари лозим эди, бунга ҳақлари ҳам йўқ бўлиб, билишга ҳаракат қилсалар қаттиқ жазога тортилар эдилар.

Беватан кимсалар булар. Уларнинг исми йўқ — лақаби бор, холос. Уларнинг на ўтмиши, на келажаги бор. Буларнинг махсус хизмат амконталарида номи қайд этиб ўтилган халқ ўз шарафига ва озодлигига қарши қилинган жиноятларни сира кечирмаслигини билардилар. Уларга бир йўл қолган: аввал разиллик билан ном чиқазган бўлсалар, энди унга жаллодлик шўхратини қўшишлари керак.

Берлин, Мюнхен, Гамбург жиноят қидирув хизмати уларни беш қўлда биларди. Баъзиларига сон-саноқсиз мудҳиш жиноятлари учун жазо ўташга икки қайта яшасалар ҳам умрлари етмасди.

Уларнинг ҳуқуқини ҳимоя қилиш учун қонун ҳам, улар қонунни пой-мол қилмаган мамлакат ҳам йўқ эди.

Мана шу одамларга яқинроқдан қараб, уларнинг кимлигини тушуниш учун Вайс якшанба кунини гаражда ўзига иш ўйлаб топди.

У гараж дарвозасини ланг очиб қўйди. Шунда у гапираётган кимсанинг ўзини кўрмай туриб, русча айтилган гаплар, русча сўзларни эшитди.

«Р» ҳарфини ямлаб ютаётган босинқи баритон овоз эринчоқлик билан мингилларди.

— Улимдан кўрқини ниқобловчи муҳофаза усули моҳият-эътибори ила тўртта: секс,¹ афъюн, ўта мулоҳазакорлик ва агрессия.

— Фрейд фалсафаси, — дея сўз қистирди кимдир ноҳушлик билан.

— Ажабмас. Бинобарин, «Ҳар бир одам — менинг душманам», — деган фикр тафаккурнинг бош илдири экан, қондошни ҳам, бегонани ҳам

¹ Секс — шахват, (тарж.).

ўлдириш замонавий ишгина эмас, балки, айни чоқда, жамиятни сақлаб қолиш зарурати ҳамдир.

— Эҳ-ҳе, жа учинга чиқибдиларми, дейман. Яхшиси, хотинлардан гапирсанг-чи,— деб маслаҳат берди кимдир хириллаган овоз билан.

— Марҳамат,— рози бўлди баритон.— Бу ерда сонлари ўлгудай тарвақайлаб кетган, нима десам бўларкин, қўйинг-чи, худди галифе шимга ўхшаб қолган битта қаримсиқ фариштани кўрдим. Буни қаранг-ки, ирқий жиҳатдан пастсан, деб мен билан бўлишни хоҳламади.

— Кўрсатган ҳунарларинг учун орий ирқ унвонини талаб қилсанг бўлмайдинг.

— Мен кўрсатган хизматларимни шефга эслатиб қўймоқчи бўлгандим, аммо у яна миқ этиб оғиз очадиган бўлсанг, осаман, деб тоза диди-хиралик қилди.

— Фақат ҳақиқатгина умидларни яксон қилолади,— баландпарвоз қилиб деди баритон.— Зубнинг адашиб-улоқишлари ўзига. Буюк итти-фоқчимиз Германиянинг гуллаб яшнаши учун даврини сураверсин. Менга келганда, айтиб қўяйки, ҳеч қачон ахлоқий юксак нарсаларга ўзимда эҳтиёж сезган эмасман, умид қиламанки, эҳтиёж сезмайман ҳам.

— Охират-чи, худойим нима дейди?

— Бу борада парвардигор ҳам мен билан ҳамфикр бўлса керак, деб ўйлайман.

— Сен пичоқ билан эмас, қалам учи билан кун кўрсанг бўларди. Нега бу ишни ташладинг?

— Ташлаганим йўқ, ҳайдаб юборишди. Яшин тезлигида бойийман деб қовун тушириб қўйдим. Кўп машмашалар бўлди. Мабодо, нариги дунёга немис хотинини эмас, ўзимга ватандош аёлни жўнатганимда, ҳаммаси аллақачон тинчиб кетган бўларди.

— Қанча беришди?

— Риоя қилишди. Судда кампирни чин кўнгилдан севардим, деб туриб олдим. Рашк натижасида кўзимга қон тўлиб, ўлдириб қўйибман, дедим.

— Анчадан бери дон олишиб юрармидинг?

— Шкуро бошчилигидаги суворийлар труппаси билан циркда чиқиб юрганимда танишган эдим, бир-бир ярим йилдан кейин бошимизга жу-долик тушди.

— Мардикор ишлабсан-да...

— Нима ҳам дердим, бошимга «Пиковая дама»даги Германнинг қисмати тушди: на пул қолди, на кампир.

Хирилдоқ кимса ўйчанлик билан деди:

— Ҳарқалай бу ҳодисалар бир-бирига ақлга тўғри келмайдиган даражада ўхшаш... Николайни Тобольскка сургун қилишди, Тобольскдан бир неча қақирим нарида эса Покровское қишлоғи бор — Гришка Распутиннинг ватани.— Хўрсинди:— Эҳ, Россия!

— Утинаман!— чийиллаган овоз билан деди улардан бири.— Император аъло ҳазратлари ҳақида...

— Қўйсанг-чи,— хотиржам туриб рад қилди хирилдоқ.— Зигирдак-кина муштумларингни кўрсатиб дўлаяверма. Башарангни шунақаям безаб қўяманки, худди пластик операция қилингандай, биронта ҳам мужик ўзининг аввалги тўрасини таниёлмай қолади.

— Таниб олади!— ваҳимали қилиб деди овози ингичка.— Таниб олади...

— Ҳали немислар сенга кўрғовинингни қайтариб бериб қўя қолдими, сен ола қолдингми!

— Жаноблар!— Дағдаға қилди баритон.— Ҳаддан ошяпсизлар, сиз-

лар Россиянинг собиқ территориясига нисбатан Германиянинг режаларини муҳокама қилишга ҳақларинг йўқ.

— Ким чақади?

— Айтайлик, мен,— жавоб берди баритон.— Мен. Албатта, агар олдинроқ сен етказмасанг.

— Ифлос!

— Айни ўзи...

Кимдир ҳикоя қилди:

— Бременда қамалиб ётганимда, бизни қуролсозлик устахоналарига ҳайдаб олиб боришарди, кейин камерага қайтиш олдидан рентгендан ўтказишарди: битта-ярымтаси цехдан асбоб-ускунани ўғирлаб кетмаётганимкин, деб шундай қилишарди. Рентген нурлари одамнинг ановиндай қобилиятини сусайтиради деб айтишади.

— Бу қобилиятнинг сенга нима кераги бор?

— Ҳар ҳолда...

— Жаноблар, биласизми, мен аввало боршч билан растегай заказ қиламан. Биласиз-ку, мана бундоқ...

— Яхшиси, сен овқатни камроқ ур. Семириб кетасан-да, парашютда ташлашганида оёғингни синдирасан. Менга мана шунақа бир нусха шерик бўлиб қолувди — бирпасда оёғини чиқариб олди. Даволашга тўғри келди — пистолет билан.

— Аҳмоқ экансан-ку!

— Нима қилай бўлмаса? Совет касалхонасига оличиб борайми?

— Жарроҳга ўхшаб пичоқ ишлатишинг керак эди.

— Оббо қассоб-эй!

— Упкангни бос, сенга шерик бўлиб қолсам, ишингни шов-шувсиз битираман.

— Агар ерга тушмасингданоқ бир ёқлик қилмасам.

— Шунақа кўполлик қилишнинг нима ҳожати бор? — яраштирмоқчи бўлиб деди баритон.— Баҳор, пасхага оз қолди.

— Қаерда байрам қилмоқчисан?

— Россия Рязанида-да, қаерда бўларди?

— Чекага судраб қолишмасин тагин. Байрамнинг чиқади!

— НКВД,— жиддий оҳангда тўғрилади овози ингичка.— Бунақа қолоқ бўлманглар.

— Тўтидай ёллабди-е...

— Нима бўпти, йигирманчи йилдан бери уйда бўлганим йўқ.

— Ҳечқиси йўқ, гингшима. Яқинда олиб бориб ташлашади.

Вайс ҳаво тўлдирилган баллонни кўтариб гараждан чиқди-да, ҳалиги одамлардан сал берида ўтириб олди ва тешиги йўқмикин, деб баллонни диққат билан кўздан кечира бошлади. Кейин уни қулоғига босиб ҳаво чиқиб кетяпими, йўқми деб ҳафсала билан текширишга киришди.

Баланд бўйли, тараша, кемирчак бурун кимса бошини бурмасдан русчалаб сўради:

— Ҳей, солдат, чекишинг йўқми?

Вайс диққат билан қўлида баллонни айлантирарди.

— Сигаретанг бўлмаса, мен бериб тура қолай? — яна вишиллаб сўради найнов.

Вайс ҳамон ўз ишидан бош кўтармасди.

— Э, қўрқмасанг-чи, у русчадан ҳеч вақо тушунмайди,— деди гирдиғум. Кейин немисчалаб сўради:— Ҳей, солдат, соат неча бўлди?

— Соатим йўқ,— деб жавоб берди Вайс ва бу одамларнинг юзига бирма-бир тикилиб чиқди.

Яроғқ бошли малла одам Иоганнга тиржайиб туриб, русчалади:

— Бўлмаса, қўлида соати турибди-я. Чўчқа, немис чўчқаси. Димоғ

қилишини қаранг бунинг!— Илтифот билан сигарета узатди-да, энди немисчалаб:— Марҳамат, олинг, қўлимни қайтарманг,— деди.

Вайс йўқ дегандай бошини лиқиллатди-да, ўз портсигарини чиқарди. Малла Вайс қайтарган сигаретани қулоғига қистирди-да, сўлиш олди ва русчалаб шикоят қилди:

— Мана шунақаларни деб қон тўкасан.— Сўнг Вайсга ўгирилиб, немисчалаб деди:— Қойил, солдат! Хизматни биларкансан.— Қўлини кўтарди:— Хайль Гитлер!

Вайс гаражга баллонни ташлаб, қайтиб жойига келди-да, тиззасига кичкина тахтача билан бир парча қоғоз қўйди.

Вайс қоғозга энгашиб олиб, унга нималарнидир иштиёқ билан чизарди. У ора-сира олақуроқ мундир кийган, немис тилини, эҳтимол, бошқа тилларни ҳам худди рус тилидай биладиган одамларга фарқсиз назар ташларди. Булар аллақачоноқ ўз табиий қиёфаси, ўзига хос хусусиятларини йўқотган кимсалар эди. Гарчи турқи тароватлари ҳар хил бўлса ҳам, уларнинг юзида золимлик, бефарқлик, совуққонлик ифодаси бир хилда тўниб қолган эди.

Иоганн буларнинг турқига тикилгани сайин, уларни эсда сақлаб қолиш қийинчилигига шунча кўп ишонч ҳосил қиларди.

Келаси якшанба кuni ҳам у яна гараж ёнидан ўз ўрнини ишғол қилди ва эговини қитирлатиб автомобиль камерасига ямоқ солди. Бу ишни тугатгач, карбюраторни қисмларга ажратди, ювди, яна қайтадан йиғиб қўйди. Сўнг қўлларини эски-тускига артиб, аввалги сафардай хат ёзишга киришди.

Ҳалиги одамлар индамас, интизомли немис солдатига парво қилмай, ўзаро вақирлашиб ўтиришарди.

Вайс уларнинг афт-ангорларига бирма-бир бефарқ тикилиб чиқар, кейин бошқа бирор чет нарсага кўз ташлар ва худди хатга керакли сўзларни топгандай яна ёзмоққа киришарди.

Уйга хат ёзиш билан машғул бўлган солдатни ким кўрмаган дейсиз, шундан бўлса керак, анави кимсалардан ҳеч қайсиси унга қайрилиб ҳам қарамас эди. Боз устига, унинг русчани билмаслигига ишонч ҳосил қилган эдилар.

Чамаси, қотмадан келган, боши қирдирилган, юзлари қолипдан чиққандай, кўзлари кул ранг ва совуқ, ўта қийиқ манглайида қоши ингичка ипдай чўзилган кимса буларнинг ичида бошчилик қиларди. У оғиз очганда, бошқалари жим бўлиб қолишарди. Ҳатто, тамтамланиб сўзловчи, «Ўлдириш учун анатомияни билиш шарт эмас», «Муттаҳамлар ичида мен новатор бўлишим мумкин эди», «Сидқидилдан севини ҳамма нарсадан қиммат тушади» каби ҳикматлар сочувчи баритон ҳам миқ этмай қоларди.

Нима ҳам бўлди-ю, у кўзларини сузиб:

— Қачонлардир мен кўзлари шаҳло, нафисгина хотинга уйлангандек эдим,— деб қолди.

Боши тарашланган тиржайди.

— Кейин эса уни Байрутда бир лубнон жуҳудга сотиб юборгандинг.

— Нима кераги бор одамни таҳқирлашнинг — арабга де, жилла қурса шайхга де, ахир.

Боши тарашланган қовоғини солиб, тишлари орасидан деди:

— Нима деб менга вақиллаяпсан ўзи?

Баритон овоз шу заҳоти пўст ташлади:

— Майли, майли, Хряш, сен ҳақсан, ҳақсан.

Қотмагина, қирғийбурун, кичкина юзларини ажин босган чайир чол кавказча талаффуз билан сўради:

— Шайх? Шайх деганинг нимаси? Мана мен ўзим шайхман. Неча пулга сотувдинг, эсингдами?

Юзлари салқиган, сийрак сочлари тепакалига ёпиштириб таралган одам елкаларини қисиб қўя қолди.

Сочи тарашланган деди:

— Жаноблар, биз бу ерда ҳам тартиб ўрнатиб қўйсак бўларди.

— Немислар ўртасидами?

— Мен рус муҳожирларини назарда тутяпман. Бировларини Гитлер умидвор қилиб, кўнглини кўтарди, бошқалари, пролетарга айланганлар эса, ватанинг тақдири хусусида қайғуриб юришибди.

— Сўйиш керак,— маслаҳат қилди чол.

— Ёмон бўлмасди,— рози бўлди боши тарашланган.— Баъзи бирларини шефга айтдим. Ўз қўлимиз билан тинчителишимиз мумкин дедим. Бу билан сабоқ берган ҳамда йўлдан озганларни қатл этишга доимо тайёр эканлигимизни очиқ намойиш қилган бўлардик. Аммо афсуски, шеф рад этди. Бу иш билан гестапо шуғулланади, деб ваъда берди. Ҳар ҳолда, кўнглимдагидай бўлмаганига ачиндим,— маънос тортиб сўзини тутатди у.

Салқи юзли киши орзумандлик қилиб чўзилди:

— Россияда ҳам ҳозир баҳо-ор!

— Сакраётганингда, калиш кийишни эсингдан чиқарма, оёғинг ҳўл бўлиб қолмасин тагин.

— Қуриб қолар деб ўйлайман...

— Польшани уч ҳафтада босиб олишди.

— Айтайлик, Россия—Польша эмас.

— Қайси Россияни айтяпсан? Большевикларникими?

— Ҳар ҳолда, дейман-да...

— Ола-а! Бу ҳам калтак еган итдай вангиллаб қолди-ю.

— Ҳар биримизда ҳам аллақандай ҳайвонлик хусусияти бор...

— Сен бўйинбоғингдаги рақамни ёдингда тут, қолганини унут...

Қуёшнинг қуруқ, губорангиз анқиган нурлари манави тош билан қопланган ерга, биноларнинг панжара тутилган деразаларига, манов маҳв этилмиш Европа армияларидан ўлжа мундирларни кийиб олган олчоқ, хонларга тушиб турарди. Тепасига тахтадан пиромон чиқарилган, тиканли сим билан ўраб олинган баланд девор сербар, қуюқ соя ташлаб турар, ҳовли худди қора хандақлар билан ўраб олингандай туюларди. Соқчи уяларининг саҳнларида қўриқчиларнинг оғир этиклари гумбурларди. Иоганн мук тушиб ўтирар, тиззасига қўйилган тахтачадаги қоғозга ниманидир диққат билан ёзарди. У ҳам бу ерда тутқун эди, ҳамма нарса қатъий бир қолипга солинган, худди қамоқ сингари ҳаётнинг тутқуни эди.

Шундоқ бўлса ҳам, у бу ерда бирдан-бир озод ва ҳатто бирдан-бир бахтиёр эди ва манави даҳшатли оламда кун ўтиб борган сайин, ўзини бирдан-бир бахтиёр инсон эканлигига тобора қаттиқроқ ишонч ҳосил қиларди. Бу ўз умрининг ҳар бир дақиқасини ўз халқининг иши учун, равнақи учун сарфлаётган инсоннинг бахтиёрлиги эди.

Мана ҳозир ҳам Иоганн офтобда ўтириб олиб, сабр-тоқат билан зеҳн қўйиб ишляпти. Ҳа, ишляпти. Юпқа қоғозларга манов одамларнинг суратларини учи ўткир қалами билан чизиб оляпти. Уларнинг ҳар бирини ҳам ёнида, ҳам олд томонидан туриб чизмоқчи. У худди миниатюрачидек синчковлик билан чизмоқда.

Саша Белов ҳеч қачон бунчалик қаттиқ ҳаяжонланмаган, шу топдагидай ўз рассомлик истеъдодини кўрсатишга интилмаган эди.

Агар санъатда ҳунармандларча «қозонда бори чўмичга чиқади» деб асар яратиш нечоғлик унга ёт бўлган бўлса, мана энди айни шу «қо-

зонда борини чўмичга чиқариш»гина шу тобда қўлида бўлмаган фото-объективнинг ўрнини босарди. У бу башараларни шунчалик аниқ чизиши керак эдики, то улар қўлда чизилган сурат эмас, фотосуратдан кўчирилган нусха бўлиб қолсин.

Чиза туриб, у ўз чеҳрасига зўр-базўр сўз топиб хат ёзаётган кишидек мудроқ ва ўйчан бир ифода бериши лозим эди. Зотан, кўпгина совет кишиларининг тақдири ва ҳаёти, эҳтимол, мана шу ишнинг муваффақиятига боғлиқ бўлар.

Ҳар кун ошхонага эр-хотин бўлган икки кар-соқов киши қатнардди. Эри давангир, сочлари қора, йирик юзи тахтакачдай қотган кимса эди. Унинг кўзлари сезгир, эҳтиёткор ёввойи бир ифода билан киприк қоқмай боқади.

Хотин сариқдан келган, майин малла сочли, ўзи нозик, санамарас-тадай, сезгир, асабий, ҳозиргина уни ҳаяжонга солган нарса дарҳол юзига қалқади. Бу ўта таъсирчан, кечинмалари чеҳрасида қандайдир ўта яланғоч акс этиб турадиган аёл эди.

Эр-хотин хизмат қилиб юрувчилар сирасидан эмасди. Улар бу ерда алоҳида бир мавқега эга эдилар. Гунг киши ўзини ошхонада бошқа ҳеч кимса йўқдай тутар, булар эса ўз навбатида бу кар-ку, эшитиб ўтирибдими, деб ўйламай, уларни камситиши мумкин бўлган нарсаларни гапиришга ботинмас эдилар.

Бир кун ошхонада бошқа ёқдан келган бавариялик давангир унтер-офицер овқатланди. У гунг аёлга кўз қирини ташлаб, ёнидаги одамга:

— Кўнгил очса бўладиган хотин экан, рози бўлса йўқ демасдим,— деди.

Гунг киши ўрнидан туриб, унтер-офицерга томон аста юриб келди-да, кафтининг қирраси билан унинг бўйнига бир урди. Сўнг қўлтиғидан кўтариб, жойига ўтқазиб қўйди ва хотинининг ёнига қайтиб борди. Биронта одам, ҳей нима қияпсан, демади. Ҳамма ҳеч нарса юз бермагандай овқатланишда давом этарди.

Иоганн оғриқнинг зўридан бир муддат палаж қилиб қўядиган бундай зарб бериш усулини биларди.

Ранги қув ўчган, юзига тер чиққан унтер-офицер оғзини ланг очиб ҳаво ютарди. У ўзидан кетиб, стулдан қулаб борарди.

Иоганн уни ҳовлига олиб чиқди, кейин ўз хонасига олиб бориб, каравотга ётқизди. Унтер-офицер ўзига келгач, ўрнидан турди ва ҳали бу соқовни гестапога туширмасам, юрган эканман, деб дағдаға қилганича шу ернинг штабига қараб жўнади. Аммо кўп ўтмай, у ўсал бўлган ва ранжиган бир алфозда қайтиб келди.

У тобора дарғазаб бўлиб, уни ҳақоратлашгани ҳақидаги рапорт нима учун бошлиқлар томонидан қатъий суратда рад этилганини Вайсга сўзлаб берди. Иоганннинг ўзи ҳам бу ғалати жуфтнинг ким эканлигини фаҳмлай бошлаган эди.

Кар-соқовларни агентура ишига тортаркан, Канарис ўзини янгилик яратувчи — новатор деб ҳисоблар эди. Абвер бошлиғи улардан ўзини қизиқтирган одамлар турлича шароитда нима ҳақида баҳс қилишларини билиш имкониятига эга бўлиш учун фойдаланарди.

Бу кар-соқовлар ўзлари кузатиб юрган одамлардан йироқда туриб, уларнинг сўз талаффуз қилганда оғиз очишларига қараб, нима ҳақида гап кетаётганлигини аниқ айтиб берардилар. Агар орадаги масофа анчагина олис бўлса, дурбон ёки кўзи ўткир одамларга мўлжалланган, алоҳида кўзойнак ишларардилар.

Аммо агентларнинг йанаги жуфти штрафга тушганлардан экан.

Улар фарзанд кутаётганликларини шефдан яширибдилар. Герма-

ниядан четда турарканмиз, омон-эсон ниятимизга етамиз, деб ўйлашибди.

Аммо бола туғилмасдан бурун қайтиб келишга тўғри келибди.

Аёлни ҳомиладорликнинг охирги ойида кўчада тутиб олиб, абвер агенти бўлишига қарамай, госпиталга келтиришибди, бу ерда қоринни ёриб болани олишибди.

Аёлга бола ўлган дейишибди. Узининг тирик қолиши учун эса энг яхши врачлар ўлиб-тирилиб ҳаракат қилибди. Керакли одамидан айрилса, абвер уларни сира кечирмас эди.

Мана энди эр-хотинни бу ерга, унтер-офицер бадхоҳлик билан айтганидай «карантинга» юборишибди. Бошда гунгалаклар ўзларини ҳар томонга уришибди ва ҳатто ўзларини газ билан ўлдиришга ҳам уриниб кўришибди. Бироқ абвер уларга кузатувчи тиркаб қўйибди. Уларнинг бошқа йўл билан ўзини ўлдириш учун шундан кейинги қилган ҳамма ҳаракатлари зое кетибди, шу билан бундан ҳам қўлни ювиб қўлтиққа уришибди, чунки абвернинг хизматидан ўлимга бир карра рози бўлиб ҳам қутулиб бўлмаслигини тушуниб қолишибди.

Иоганн ит ўргатувчидан чиқитга чиқарилган кучук бола сотиб олиб, гунг аёлга совға қилди. Аввал у олайми, олмайми, деб иккиланиб, илтижоли кўз билан эрига боқди. Эри бош силкигач, аёл итни жон ҳолатда олиб бағрига босди. Эри кармонини чиқариб, Вайсга жиддият билан саволомуз тикилди.

— Тортиқни қабул қилсангиз, шунинг ўзиданоқ хурсанд бўлардим.

Гунг пайсалланди, сўнг кармонини чўнтагига солди-да, сигарета тутди. Чекдилар.

Вайс деди:

— Мен майор Штейнглиц қўлида ишлайман. У ҳам абвер.

Гунг бош силкиди.

— Мен унтер-офицерга ёрдам беришга мажбур бўлдим. Сизни хафа қилишлари мумкин эди,— дея тушунтирди Вайс.

Гунг лабларини нафрат билан чўччайтирди.

Аёл кучук болани бағрига босганича, Вайснинг қўлини қисиб қўйди. Унинг юзи мулойим ва бениҳоя маъюс эди.

У қорни устида қўлини айлантириб кўрсатди-да, бошини чайқади. Кўзлари жиққа ёшга тўлди.

Эри лабларини қисиб, қовоғини солди. Сўнг мушти билан бошига уриб, кўзларини юмди, кейин умидсизлик билан қўлларини ёзди.

— Бошингизга қандай қайғу тушганига тушунаман. Аммо яшаш керак,— деди Вайс.

Аёл бармоғи билан ўзини, эрини, кейин кучук болани кўрсатди-да, бошини чайқади.

— Сиз ҳақсиз,— деди Вайс,— ҳайвон эмас.— Сўнг, бир оз сукут қилиб тургач, ёддан ўқиди:— «Инсон юпқа лак билан қопланган, қўлга ўргатилган ёввойи ҳайвондир, холос».

Аёл афтини бужмайтириб, ундан ўзини четга олди. Вайс тушунтирди.

— Бизнинг улуғ тарихчимиз Эрих Ротакер шундай деган.

Гунг бармоғини пешанасига теккизиб, кейин бундай эмас дегандай қўлини лиқиллатди.

— Мен ҳам бундай деб ўйламайман,— деди Вайс.— Аммо шундай деб ўйлаб, шунга яраша қилиқ қилувчи одамлар ҳам кўп.

Гунг тўғри айтяпсиз дегандай бош силкиди.

Эр-хотин ҳар куни кечқурун кучук болани бўм-бўш майдончага айлантиргани олиб чиқардилар. Вайсни кўриши биланоқ, кучук бола думини лиқиллатганича югуриб келар, шунда Иоганн, беихтиёр бу ғалати жуфтнинг сайрига шерик бўларди.

Кейинги кунларда эр-хотин ўзлари билан кичкина тоштахта олиб келадиган бўлишди. Улар бунга тез-тез ёзишар, кейин ёзувларни нам ҳавф резинка билан ўчириб ташлашарди. Бу муомалани осонлаштирди.

Тилсизликка маҳкум этилган бу бахти қаролар болаликданоқ топишиб олган эдилар. Отаси ҳам шахтёр, ўзи ҳам шахтёр бўлган йигит билан пасторнинг мана шу қизи биргалашиб уйдан қочишди, чунки қизнинг ота-онаси унинг гунг ишчи йигит билан дўстлашувига монелик қила бошлаган эдилар.

У абвер бўлинмаларидан бирида парашют синовчи бўлиб хизмат қила бошлади. Яхшигина пул ишларди. У агентлар сакраганда тушиши мумкин бўлган ниҳояти мураккаб шароитларда синов ўтказарди. Хотинидан абверда ишлашини эмас, ҳар куни ўзини қандай хавф-хатарларга дучор қилишини яширарди. Муваффақиятсиз сакраб, оғир жароҳатланди. Агар ҳалок бўлса, хотини ўзини ўлдириб қўйишини тушунди. Йўқ, бахтлари бор экан. Ҳар икковларига абвердан бошқа бир яхши иш топиб беришди. Вайс бу «яхши иш»нинг нималигини биларди. Жуда кўп мамлакатларда бўлишибди. Бирдан-бир орзулари фарзанд кўриш экан. Фақат бир нарсадан: боланинг гунг бўлиб туғилишидан кўрқинибди.

— Агарда бола туғилмасдан уйга қайтмаймиз, десангиз нима бўларди?— дея сўради Вайс.

Гунг эркак тоштахтага тезгина «Бўйинтовлаш»,— деб ёзди ва томонига кафтининг қиррасини югуртириб, кўзларини олайтирди.

Вайс мен Болтиқ бўйиданман, деб ёзган эди, аёл, ана кўрдингми, дегандай эри билан кўз уриштириб олди-да, тоштахтага шитоб билан:

— Сизни рейхлик эмас, деб гумон қилган эдик,— деб ёзди.

— Нега энди?

— Айрим сўзларни бошқача талаффуз қиласиз.

— Шунақа сўзлар кўп эканми?

— Йўқ, озгина. Балки, сиз уларни тўғри талаффуз қиларсизу, аммо лабларингизнинг қимирлаши бошқачароқ, биз кўпда англолмай қоламиз.

Бир марта якшанба куни аёл эрининг ибодат қилишни истамаслигидан Вайсга арз қилди.

Бунга жавобан эри елкаларини қисди, қулоғи билан лабига қўлини теккизди-да, мушт кўтариб осмонга ўқталди.

Ўз навбатида аёл кафти очиқ қўлларини илтижо қилиб кўкка кўтарди, кейин эрини кўрсатиб, қўлини кўкрагига қўйди ва майин табасум билан бошини эгди.

Вайс унинг нима демоқчи эканлигини тушунди.

Офтобшувоқда исиниб ўтирган Вайсга маълум диверсантлар ёнидан ўтиб боришаркан, эр-хотин ижирғаниб юзларини четга буришди.

Флигель биносининг орқасига ўтишгач, Вайс қўлларини кўтариб, тиззаларини букди-да, ерга тушаётган парашютчи дегандай қилиб кўрсатди. Гунг киши бош силкиб, худди пистолет чиқараётгандай ҳаракат қилди ва қўлларини пистолетга ўхшатиб хотинига, ўзига ўқталди.

Вайс ўз погонини кўрсатди.

Соқов эътироз билдириб, бош чайқади ва яна хотинини, ўзини кўрсатди.

Вайс тушунди. У, диверсантлар ҳарбийларни эмас, оддий одамларни ўлдирадилар, деб айтмоқчи эди.

Майдончага ётқизилган тошлар орасида мажмағил ёввойи ўтлар ўсган эди, аммо гунг аёл мана шу пажмурда ўтлар ичида ҳам тўғноғичдай заранг чечакларни топиб йиғар, мўъжаз даста қилар, унинг сезилар-сезилмас бўйини кўзларини юмиб мастона ҳидлар эди. Бундай

пайтларда эрининг юзи маъюс тортар, унда гуноҳкорона бир ифода сузиб ўтарди.

Вайс тоштахтага: «Аммо кейинроқ сиз ферма сотиб олишингиз мумкин-ку?»— деб ёзган эди, соқов қизиқмисиз дегандай жилмайди-да: «Ит ўргатувчи биздан кўп пул ишлайди»,— деб ёзди. Кейин яна бармоғини пистолет стволдай ниқтаб, нишонга олгандай кўзини қисди ва ёзди: «Мана бунга яхши ҳақ тўлашади».

Аёл ёзилганни ўқиб, кўзларини кўкка кўтарди, кейин эрига қаради ва бош чайқаб қўйди. Вайсининг кўзларига жиддийат билан тикиларкан, унга бармоқлари билан пўписи қилган бўлди.

Демак, эр-хотин уни ўзларига касбдош абверчи деб ҳисоблашибди, аммо улар қотилликни ёқтирмас эканлар. Бир ҳафтадан сўнг Вайс соқов кишининг ёнида офицер билан машинага ўтираётганини кўрди. Унинг юзи тунд тортган, афтода эди, кўзлари дард билан йилтилларди.

Яна бир неча кун ўтгандан сўнг, гунг аёлни ҳам олиб кетишди. Бечора хотин қўлида кичкина чамадонча билан машинага томон юриб бораркан, Вайс уни базўр таниди. Боши солинган, елкалари тушган, пешанасига бир толим сочи осилган аёл пастки лабини тишлаганича зўрға-зўрға қадам ташлаб борарди. Унинг чеҳраси худди ўликларникидай бўзариб кетган, кўзлари бир нуқтага қадалган эди. У Вайсни ҳам танимай ўдиб кетди. Ҳар қалай, Иоганнга аёл ҳеч нарсани кўрмаётган, фахламаётгандай бўлиб туюлди.

Демак, эр-хотинни бир-биридан ажратишибди.

Энди улар масофадан туриб эшитиш ва ёдда сақлашнинг жонли асбоблари сифатида бошқа-бошқа ерда ишлашса керак.

Ҳаво рутубатли, кўримсиз, намхуш эди, гараждан тошкўмирни қайта ишлаб олинадиган бензиннинг ўткир ҳиди анқирди. Руминиянинг аъло сифатли бензини эса, ҳаво кучларининг эҳтиёжи учунгина сарфланарди.

14

Вайс тинмай асоратдан қутулиш чорасини изларди. Ҳафтада бир марта фрау Дитмарга ҳурматини ўрнига қўйиб меҳрибончилик билан хат ёзиб турарди. Жавоб келмасди. Афтидан, унга бу ерда берилган дала почтасининг номери қандайдир узоқ бир ҳарбий қисмга тегишли бўлса керак. Ниҳоят, у курьер почта келтиргани ҳар ойда атиги бир марта боришлигини билди. Мана шундай кунларнинг бирида Иоганн фрау Дитмардан бирваракайига анчагина хат олди. Охирги хатида фрау Дитмар йўл-йўлакай ҳузурига обер-ефрейтор Бруно кириб, Вайсни суриштирганлигини хабар қилган эди.

Наҳот, Бруно бўлса? Иоганн қаттиқ ҳаяжонланиб кетди, бироқ фрау Дитмарга жавоб ёзаркан, у гап орасида агар обер-ефрейтор яна бир келиб қолса, унга менинг дала почтам номерини берсангиз, деб илтимос қилиб ўтди, холос.

Бу ерда холи қолиш деярли мумкин бўлмаган нарса эди, шунинг учун бирдан-бир холи жойга боришга тўғри келди. Юрак шаклидаги туйнукчаси бўлган тахта эшикнинг иллагини олиб қўйгач, Иоганн олдиндан ҳозирлаб қўйилган банкача ичига ўша кимёвий модда сингдирилган дастрўмол учини чайқади ва симпатик сиёҳ¹ билан тўғри хат қаторлари орасига ўзининг тахминий координатларини ёзди, бу жойга

¹ Қиздирилганда ёки махсус модда билан ҳўллангандагина ёзуви кўринадиган сиёҳ. (тарж.).

келадиган йўлларнинг тузилишини чизди ва хабар олишиб туриш мумкин бўлган овлоқ жойни кўрсатди.

Эртасига у хатни беркитилмаган конвертга солиб соқчилик комендатурасининг туйнугига узатди.

Бу ерда ҳовли қоровуллиги вазифасини кексайиб қолган бадқовоқ солдат бажарарди. У мазкур вазифага штаб флигелидан бери келмайдиган қизининг саъйи ҳаракати туфайли эришганди.

Унинг қулоғи оғирроқ бўлиб, тундмижозлигининг боиси ҳам шунда эди. Солдат гарчи, қизининг аёллар ёрдамчи бўлинимасида бошчилик қилишидан фахрланса-да, лекин у офицерларнинг ҳар қандай майлини ерда қолдирмай адо этишидан хафа бўларди. Бир куни у қизини оёғи суюқ деб сўқди. Шунда қизи унга беш сутка гауптвахта берди, ҳолбуки, ҳарбий-дала судига бериши ҳам мумкин эди: наники отаси оддий солдат бўлиб, ўзи эса ефрейтор эди-да.

Қуларнинг бирида, Вайс ошхонадаги электр гўшт қиймаловчи асбобни тузатиб бергандан кейин, бу лўмбоздай ефрейтор қиз Иоганнга махсус электр манқалдоннинг бурама симларини алмаштириб қўйишни топширди. Манқалда танишиб чиқилгандан сўнг йўқотилиши зарур бўлган қоғозлар ёқиларди.

Вайс кечқурун канцелярияга бориб, ефрейтор қиз назорати остида манқални тузатди.

Вайс ишлар экан, қиз:

— Ичасанми?— деб сўради.

— Йўқ.

— Уйланганмисан?

— Унаштирилганмиз.— Иоганн бу гапни ортиқча даҳмаза ортирмаслик учун айтди. Ефрейтор қиз стулда оёғини шундай чалиштириб ўтирардики, ҳатто пайпоғи бориб етган жойгача кўриниб турарди.

У иккала қўлини бўйни орқасидан ўтказиб, гунгурсдай кўкракларини намойиш қилди-да, истехзоли сўради:

— Унга ҳам худди Рейхга бўлгандай содиқмисан?

— Шунақа.

Ефрейтор қиз киноя билан елка қисди.

— Агар у ёрдамчи бўлинмаларда бўлмаса ҳам, барибир, ҳамма хотинлар сингари қаердадир мажбурий меҳнат кунини ўтаяпти. Аёл киши эса ўн икки соат ишлагандан кейин уйга эмас, балки бошқа хотинлар кечаси кўрпалари остига бошлиқларини киритадиган казарма ёки ётоққа борадиган бўлгач, эртами-кеч у ҳам бошқаларга ўхшаб ёнига биронтасини олади-қўяди.

— Қаллиғим унақа қиз эмас.

— Мен ҳам унақа эмасдим.

— Сиз қишлоқданмисиз?

— Ҳа.

— Ўз фермаларингиз бормиди?

— Йўқ. Отам билан рейхсфюрер Гиммлер жанобларининг Мюнхен яқинидаги каттакон паррандачилик фермасида ишлаганмиз. У киши зотдор куркаларни яхши кўрардилар. Рождество байрамлари келганда, биз уларни сўйиб, юк машиналарда Мюнхенгагина эмас, бошқа шаҳарларга ҳам жўнатардик.

— У киши паррандачилик фермасидан катта фойда олармидилар?

— Ол-а! У киши ҳозир империянинг энг бадавлат одамларидан бири бўлиб қолган, ферма— шунчаки, кўнгил хуши учун.

— Сиз уни кўрганмисиз?

— Ҳа, тез-тез кўриб турардим.

— Қанақа ўзи?

— Биласизми, шунақаям меҳрибонки. Бир куни Голландиядан келтирилган курка оғриб қолувди, у ўша ёқдан махсус паррандачи табибни олиб келишни буюрди. Ҳалиги келиб куркани даволади.

— Сизга фермада яхши ҳақ тўлашармиди?

Ефрейтор қиз ўйчан туриб деди:

— Отам рождество арафасида фермада куркаларга бериладиган ёнғоқдан бир қисим олган экан. У буларни зар қорозга ўраб, арчага осмоқчи бўлибди.

— Ҳўш, нима бўлди?

— Биз рождествони отамсиз ўтказдик. Бошқарувчи уни ўлардай калтаклаб, кейин то рождество ўтгунча омборга қамаб қўйди.— Сўнг умидворлик билан деди:— Генерал-губернаторликда менга ер беришар деб ният қилиб юрибман, ўшанда отам билан паррандачилик фермаси қурмоқчимиз.

— Сиз шунга кўз тутиб юрибсизми?

— Бўлмаса-чи! Мен национал-социалистлар партиясининг аъзосман, партияга Европани эгаллаб олмасимиздан бурун кирганман. Ҳар биримиз ўз улушимизни оламиз.— Эснаб, эринчоқлик билан сўради:— Ҳўш, қалай, шнапс берайми?— Вайс индамади.— Агар уялаётган бўлсангиз, менинг хонамга борсак ҳам бўлади.— Маъқуллаб қўшиб қўйди:— Яхши уста экансиз.— Шу замонни яна гапини ўзгартирди:— Аммо ҳозирда бунинг аҳамияти йўқ. Германия ўзининг янги ерларида шунчаам кўп ишчи қўлига эгаки, буюрилса, бас, ҳаммаси муҳайё бўлади.

— Шундай,— деди Иоганн,— биз немислар — тўралар миллатимиз. Сизнинг отангиз куркаларга бериладиган ёнғоқларни олганда, негадир шунини унутибди.

Ефрейтор қиз соддадиллик билан деди:

— Аммо кўп ўтмай у ҳам еримизда ишлайдиган қаролни худди шундай қилиб жазолаши мумкин бўлади.

— Россия билан уруш бошланиб қолса-чи?

Ефрейтор қиз ўйлашиб қолди, кейин деди:

— Нима бўлганда ҳам мен ўзимга тегишли бир парча ерни у ёқдан эмас, генерал-губернаторликдан олишни истардим.

— Нима учун?

— Россияда қиш қаттиқ бўлади, парранда турадиган жойларни анча иситишга тўғри келади, бу эса ортиқча харажат.— Ялтиллаган пайпоқ кийган оёқларини олдинга чўзиб, уларга паришонхотир назар ташлар экан, сўради:— Оёқларим худди ҳақиқий хонимларникидай келишган ва дўмбоқ, а, нима дейсиз? Менга шунақа деб айтишади.— Ўйчан туриб деди:— Фермада ишлаб юрган пайтларимда худди таёққа ўхшаб, соним билан болдиримнинг фарқи йўқ эди.

— Ҳа,— деб унинг гапига қўшилди Иоганн,— бу ерда яхши боқишар экан.

У ефрейтор қиз билан деярли дўстона хайрлашди. Иоганн кетаётган эди, қиз ачингандай бўлиб деди:

— Мен бу ерда сенга ўхшаган йигитларни авваллари ҳам кўрганман. Улар эплашолмайди. Махсус топшириқларни бажаришдан кейинги қаттиқ асабий чарчашдан шундай бўлади дейишади.

— Йўқ,— деб кинояли илжайди Иоганн,— мен асабий эмасман, ўзимни заиф сезганим ҳам йўқ.

— Бу,— деди ефрейтор қиз,— агент бўлмаганингни кўрсатади.

— Шундоқ,— рози бўлди Иоганн,— агент бўлишга тўғри келмади. Ҳамма ҳам ўта кетган довурак бўлавермайди-да. Фақат бундан сўнг

улар айрим нарсалардан айрилиб қоладилар ва насл қолдириш қобилиятидан маҳрум бўладилар. Шуниси ачинарли.

Гап мавзуи, афтидан, ефрейтор қизни ниҳоятда қизиқтириб қўйган эди. У жуда жонланиб кетди.

— Менга бир эсэсчи офицер бекитиқча бир гапни айтиб берганди. Рейхслейтер Мартин Борманнинг хотини Герда Борман Германиянинг барча хотин-қизларига, эрларингизга кўп хотин олишга ижозат беринглар, деб мурожаат қилмоқчи бўлибди ва ҳатто ўз қўли билан қонун проектини тузибди. Сўнг ўз эрига учта хотин олишингиз мумкин, шу шарт биланки, ҳар бир оилангизни ҳафтада бир марта бориб кўрасиз, деб шахсий ваколатнома ҳам берибди.

— Бу шунчаки миш-миш гап бўлса керак,— деб шубҳа билдирди Вайс.

— Улай агар, рост айтяпман,— қасам ичди ефрейтор қиз ва жиддий туриб қўшиб қўйди:— Бу немис аёллари томонидан кўрсатилган катта ватанпарварлик бўларди. Ахир биз янги ерларга немисларни жойлаштиришда фюрерга ёрдам беришимиз лозим. Биз ер юзида ҳамма халқлардан кўра кўпроқ бўлишимиз керак. Бу шундоғам равшан-ку.

— Хўп майли, шундоқ бўла қолсин,— рози бўлди Вайс, асбобларини брезент сумкасига жойлар экан. Сўнг у кнопкани босди. Манқалнинг сим ўрамлари чўққа айланиб, иссиқ ҳовур кўтарилди, қизган металл ҳиди анқиб кетди.

Баъзи-баъзида кечқурунлари Иоганн аккумуляторчи Пауль Рейсга қўрғошин пластиналарни ажратиш, ювиш, қотишмалардан тозалашга ёрдамлашар, шунда улар суҳбатлашиб қолардилар.

Рейс бавариялик бўлиб, отаси бочкасозлик устахонасининг эгаси экан; устахонада бочкалардан ташқари пиво ичадиган нақш-нигорли ёғоч қадаҳлар ҳам ясалар экан.

Пауль семиз, қувноқ, оқ кўнгил йигит эди. У Вайсга пиво ичиш мусобақаларида кўп марта қатнашиб ютиб чиққани учун олган нишонларини кўрсатди. Тушунтирди:

— Кейин соғлиқка зиёни тегса ҳам, бочкасозлик устахонасига одамларни жалб қилишнинг шундан дурустроқ амалини топиш қийин.

1939 йилнинг 9—10 ноябрида бутун Учинчи империя бўйлаб қонли яҳудий погромлари бўлиб ўтди. Ўша кунлари Пауль устахонада врач Зальцманнинг оиласини яшириб қўйган эди. Зальцман бир пайтлар унинг ҳаётини асраб қолганди. Пауль ичаклари буралиб қолганидан ўлай деб турганда, Зальцман уни нозик операция қилган, операция қилганда ҳам яна теп-текинга қилган эди. Аллаким Паулни чақиб қўйибди.

У национал-социалистлар партиясининг аъзоси бўлган экан. Номус судига беришибди. Партиядан ўчиришиб, меҳнат лагерларига жўнатишибди.

Пауль лўппи лабларини хафагезак чўччайтириб дерди:

— Судда мен бунни атай шундай қилдим дедим. Зальцманга беш юз марка қарз эдим. Бу каттагина пул. Агар Зальцманга паноҳ бермасам, шу йўл билан уни бир ёқлик қилиб қарздан қутулиб кетмоқчидай бўлиб қолардим. Бу эса отамнинг фирмасини ишончдан маҳрум қилиши мумкин эди.

— Ростдан-а?

— Бўлмаса-чи. Кўплар ўзлари қарздор бўлган одамлардан гестапога чақув йўли билан қутулганлар.

— Фақат яҳудийларни чақишармиди?

— Кошқийди! Қарзини бергиси келмаган кимса борки, тўғри келгани чақаверарди.

• Пауль гурур билан деди:

— Рейсларнинг авлод-аждоди бочкасоз ўтган. Учта бобокалонимиз — цех байроқдори бўлган. Рейслар ҳеч қачон савдо-сотиқда қаллоблик қилган эмаслар.

— Демак, қарзингиз бўлмаганда, врачни беркитиш ҳатто хаёлингизга ҳам келмас экан-да?

Пауль гапни чалғитди:

— Биз иккита ака-укамиз — мен ва Густав. Густав акам бўлади. У ўқитувчи. Отам шамолнинг қаёқдан эсаётганини тушунгандан сўнг, биримизга наци бўлишни буюрди. Мен ёшроқман, бунинг устига бўйдоқман. Бўйсунишга тўғри келди.

— Бу эски замонларда солдатликка беришга ўхшаган гапми?

— Унчалик эмас, — эътироз билдирди Пауль. — Ёшлар ичида спортчи деб шуҳрат қозонган эдим.

— Сен спортчимисан?

— Сенга нишонларимни кўрсатдим-ку, — дея эслатди Пауль. — Бизнинг спорт уюшмамиз бадавлат пивофурушларнинг маблағи билан таъминланарди. Улар фюрерни илгаридан, ҳали фюрер бўлмаган кезларидан бошлаб қўллаб-қўлтиқлаб келганлар. Сен нима деб ўйловдинг? Фюрерни пул билан фақат Крупплар таъминлаган деб юрармидинг?

— Бунга сенинг нима дахлинг бор?

— Нега дахлим бўлмасин? Мен таниқли спортчиман-ку. Обрўйим бор. Мен наци эканман, демак, ютиб чиқсам ютуқ ҳам нациларга тегишли бўлади.

— Пиво ичиш мусобақаларидами?

— Мусобақалар ўшандан кейин сиёсий митинг тусида ўтадиган бўлди.

— Э, шунақа дегин?

— Бўлмасам-чи? Фюрерга садоқатли кишилар керак. Меннинг билгимча, бундай одамларни ишчилар пивохоначидан қидиришмайди-ку, ахир.

— Сен ишчилар фюрерни қўллаб-қўлтиқламайдилар дейсанми?

— Мен ундай деганим йўқ, — питирчилаб қолди Пауль, — ўзинг биласанки, Германия дегани — фюрер дегани. — Бир оз жим қолди, сўнг қувлик билан кўз қисиб, деди: — Фюрер давлат тепасига келгунча бизнинг устахонамизда тўққиз соат ишлашарди, кейин ўша маошнинг ўзига ўн икки соат ишлайдиган бўлишди. — Кейин насиҳатомуз деди: — Халқ Рейхнинг тарихий мақсадлари йўлида қурбонлар бериши лозим.

— Отанг-чи?

Пауль маъюс бўлиб деди:

— У ҳам шу сирадан. Империя ҳукумати фақат йирик саноат уюшмаларинигина қувватлаяпти. Шу йиллар ичида жуда кўп майда мулкдорлар синди. Майдалар — тубанга, йириклар — юқорига кўчди. — У ҳам ғайирлик билан, ҳам оғзининг таноби қочиб деди: — Мана, жаноб Герингни олинг. У ишни СА ва СС учун «фахрий ханжарлар» ишлаб чиқаришни монополия қилишдан бошлаган эди, мана эндиликда концерналарнинг эгаси бўлиб ўтирибди: юзлаб завод, ўнларча тоғ саноати ва металлургия корхоналари бор; савдо-сотиқ компаниялари, транспорт ва қурилиш фирмаларини-ю, гапирмаса ҳам бўлади.

— Сен буларни маршал Герман Геринг ҳақида айтяпсанми?

— У маршалдан кўра улуғроқ. У магнат. Мартин Борман ҳам шундай, у ўзининг сиёсий кўтарилишини нимадан бошлади дегин-а? 1920 йилда «Жуҳудларнинг равнақиға қарши уюшма»га аъзо бўлиб кирди, шунда унинг нималарга қодирлигини пайқаб олишади.

— Бундан чиқди, ўзинг ишнинг кўзини билмай қолибсан-да?
 Пауль пўрсилдоқ елкаларини қисиб, Вайснинг фикрига қўшилди.
 — Шунақа, мендан «қиринган ҳайвон» чиқмади?
 — У нима дегани?
 — Биз партия ичида ўзимизни шундай деб юритардик.
 — Аканг-чи? У шундай қилиб фирмани деб партияга кирмадими?
 — У Арденнада ёриб ўтаётганимизда ҳалок бўлди.
 — Демак, омадинг бор экан,— хулоса чиқазди Вайс.
 — Шунақа,— қўшилди Пауль,— омадим бор экан. Аммо у осонлик билан қўлга кирмади. Мен ўз зиммамга уйланиш мажбуриятини олдим.
 — Кимга?
 — Ўзимизнинг аёллар ёрдамчи бўлинимасидаги ефрейтор қизга. Ҳаракатдаги ротадан мени у бу ерда олиб қолди. Унинг олдида жуда қарздорман.

— О, мен у билан танишиб олдим.
 — Мен раҳмчи кимсалардан эмасман,— шошиб ишонтирди Пауль.— У мияси бутун, айтганини қиладиган хотинлардан. Оила ҳаётига энг кераклиси ҳам шу.

Пауль билан қилинган суҳбатлардан Иоганн шундай хулосага келди: ҳар қандай шароитда ҳам кишиларга очиқ чеҳра билан муомала қилиб, дилкашлик кўрсатилса, назокатли бўлинса суҳбатдошингдан кўп гап териб олишга имконият туғиларкан, сигирқуйруқ гап билан устомонлик қилишга қараганда, шу йўл кўпроқ дилтортар суҳбатга рағбатлантираркан. Чунки агар устомонлик қилинса, суҳбатдошингиз ҳам шу йўлдан бориб, ўзининг қанчалар ақлли эканлигини кўрсатиб қўйиш, юрагидаги гапларни яшириш, шу аснода, ҳамсуҳбатининг кўнглидаги сир-асрорини билиб олиш учун ҳаракат қилади.

Турли-туман одамлар билан таниш-билиш тутинишининг оройишини олганлиги Иоганнга ўзи иш кўриб турган муҳитни кўпроқ билишига шароит туғдирарди. У одамлар юрагига киришнинг омилкори бўлиб қолганди. У ўзини бошқача кўрсатишга уринмас, ҳамсуҳбатининг кўнглини оламан, деб унга маъқул келадиган қилиқларни қилмасди; маълум бир даражада ўзлигини сақлаган ҳолда, у ҳар бир янги танишининг ҳаётини билишга чин кўнгилдан иштиёқ билдирар ва бу ҳамсуҳбатни кўпроқ ром қилар. «мен ҳам шундай деб ўйлайман», «рост», «жуда тўғри айтдингиз» дейишга қараганда, кўпроқ жозиба бахш этар, кўпроқ баҳраманд қиларди. Фақат икки ҳолда — суҳбат хатарли йўсинга кириб, ўзини ҳимоя қилиш зарурати туғилганда ёки баҳсдошни Рейхга етарлича садоқат кўрсатмасликда айблаш учун зарб бериш тўғри келгандагина, ўзини бошқача кўрсатишга, ясамагарчиликка ўтиш ўринли бўларди.

Иоганн яна шу нарсага ҳам амин бўлдики, кенгроқ ва батафсилроқ маълумот олиш учун ўзини кўпроқ меровлиққа солиш яхши натижа бераркан. «Йўғ-е», «наҳотки», «жудаям унчалик эмасдир» деб ўзини ишонқирамаганга олса, суҳбатдош ўз фикрини ўтказишга, гапларининг тўғрилигини исботлашга шунча кўп ҳаракат қилади, «рост-рост», «гапингиз тўғри» деб турилганда эса шундай натижа чиқмаслиги мумкин. Бундан ташқари, ҳамсуҳбатнинг қандай одам эканлигини билишни унутмаслик керак. Ким бўлишидан қатъий назар, ҳар бир киши бошқаларга ёқишга ҳаракат қилади. Бу табиий нарса. Мабодо, қаршисида турган одам унинг назарида маълум бир эътиборга лойиқ фазилатлар соҳиби бўлса, унга манзур бўлиш учун янада кўпроқ тиришади.

Демак, ҳамма ҳолларда, ҳатто онангни ҳам отанга бебезак кўрсатма, деган гапга амал қилиш, бисотингда борини кўз-кўз қила билиш керак экан. Бу маълум бир-соҳа бўйича орттирилган билимлар ёки ин-

сон фаолиятининг бошқа бир томонларидан воқифлик бўладими, эътиқодининг маънавий қуввати ёки мустаҳкам таянчга тарафдорлиги бўладими, рибкорликдан холи хайрихоҳликми ёки ўзлигини сақлаб қолишга чекланган ҳақ-ҳуқуқидан усталик билан фойдаланишми, ҳеч қандай шарт-шароит бўлмагани ҳолда, андиша, инсофни йўқотиб қўймасликми—барибир, буларнинг ҳар бирини ўз ўрнида ишга солиш лозим эди. Чунки булар душман ичида турилган чоғда маънавий қурол вази-фасини ўтарди. Иоганн ана шу қуролни қанчалик яхши эгаллаган бўл-са, ўзини шунча мустаҳкам муҳофаза қилингандай сезарди.

Пасткаш, палид одамлардан ўзини йироқ тутишни бу ерда ҳатто орзу ҳам қилиб бўлмасди, бу ноқусликлар одамларда қанча кўп кўрин-са, у шундай кимсалар билан яқинлашишга интилиши, бинобарин, пасткашликнинг турлича кўринишларининггина эмас, улар озиқланиб турган манбаларни бир-бир кўздан кечириши керак эди.

Нацизмнинг сиёсий қуйқаларигина эмас, ўзини наци ҳисобламайди-ганларнинг қон-қонига сингган жиҳатлари ҳам кўзга ташланиб турар-ди. Бундай чала заҳарланган кимсаларга ниҳоят эҳтиёт бўлиб, ҳар то-монлама ўйлаб ёндашиш зарур эди, зотан, улар бир пайтнинг ўзида ҳам фойда ҳам зиён етказишлари мумкин эди.

Вайс ҳар бир киши ўзи ҳақида ўзи ҳосил қилган шахсий тасаввур-лари кўзгусига боқишини тушунарди.

Бироқ ўзига бошқа одамлар қандай қараётганликларини муттасил ҳис қилиб туриш ниҳоятда зарур эди, у бошқалар наздида қандай одам бўлиб кўринган бўлса, ўзида шундай одамга яраша хислатларни тар-биялаши керак бўларди. Шу билан бирга поғонама-поғона юқорига кў-тарилиши, борган сари дурустроқ мавқега эга бўлиши, илгари силжиши учун атрофидагиларга ўзининг устуңлигини намойиш қилиши ҳам ло-зим эди, аммо бунда меъёрдан чиқиб кетмаслиги, бошқаларнинг гашига тегиб, ғайирлик, ичи қоралик туғдирмаслиги, аксинча, қўллаб-қўлтиқ-лайдиган ҳомий бўлмаса ўз уқув-иқтидорини гўё юзага чиқара билмас-лигини таъкидлаб туриши керак эди. Қалласи бутун одамни қўллаб юборишга, уни шу билан бахтиёр қилишга тайёр турган кишилар доимо топилиб туради. Агар бундайлар оёқ остидан чиқмаса, у ҳолда, уни из-лаб топмоқ керак.

Гарчи, уларга ўзини ҳамфикр қилиб кўрсатмай, аксинча, ўзини мус-тақил тутиб муомала қилган бўлса-да, Пауль ҳам, аёллар ёрдамчи бўлинмасидаги ефрейтор қиз ҳам унга ҳурмат кўзи билан қарай бошла-ганларини Иоганн сезди. Ваҳолонки, улар ўзларидан юқори турмаган-ларни ҳурмат қилишга табиатан ўрганмаган эдилар.

Ўзи учун гўё бир синов бўлган мана шу муваффақиятда Вайс умид куртакларини кўрди. Мана бу ҳаёт маромига тубдан киришиб олиш, сингиб кетишнинг узоқ давом этган даври кўнгилдагидай кечяпти. Худ-ди мана шу нарса уни янада кўпроқ натижа берадиган ишларга ундар, шунга чанқоқлигини оширар, ҳолбуки, у ҳамон бир иш кўрсатолмаган, жасоратининг натижаси кўринмаётган эди.

Бир куни кекса солдат — Пауль Рейс қайлиғининг отаси ҳовлида бу-рилиб кетаётган юк машинасини пайқамай қолиб, ғилдирак тагига тушди. Солдатни шу ернинг ўзида ҳўжалик шаҳарчасида жойлашган санитария бўлимига ётқизишди.

Ефрейтор қиз отам госпиталдан чиққунча унинг ўрнини сақлаб қо-лиш учун бир холис хизмат қилсангиз, вақтинча унинг ишини бажариб турсангиз, деб Вайсдан илтимос қилди.

— Пауль ялқов ва паллис, — деди у. — Унга ишониб бўлмайди.

Вайс авваллари фақат ҳовли супурар, йўлкаларга қум сепар, йўл чеккаларидаги ғўлаларни оқларди. Кейин-кейин бориб мундири усти-

дан комбинезон кийиб, чолнинг иш кийими қўйилган жавончадан олинган клеёнка фартук тутиб олган Вайс, қўлида супурги билан ҳокандоз тутганича, қовоқ-тумшугини солиб, хафатегазак бир алфозда ҳовлининггина эмас, қўранинг алоҳида секторларини қўриқловчи комендатуранинг ички биноларини ҳам йиғиштира бошлади.

Кўп ўтмай соқчилар Вайсга кўникиб қолишди. Соқлари майда жингала қилинган, сонлари галифе шимдай тарвақайлаган ефрейтор хоним қўрадан анча олинсадаги тошлоқдан қум олиб келиш учун Вайсга рухсат қоғози тутқизгандан кейин, у секторлар оралиғигагина эмас, турли уйларга ҳам кириб-чиқадиган бўлди.

Олақуроқ мундир кийганлар турадиган флигелга кириб, у ўз тахмини тўғри чиққанини кўрди, ҳақиқатан ҳам бу одамларни Совет Иттифоқига ташлаш учун тайёрлашаётган экан. Йиртиб ташланган қоғозлардан, топографияга онд лекция парчаларидан у шундай хулосага келди. Едлаб олиш учун фойдаланилган ёзувлардан уларнинг келажакда тахминан, қаерда иш кўришлари кераклигини ҳам аниқлашга муваффақ бўлди.

Иоганн ўзини кутилмаганда хазина топиб олган кишидай ҳис қиларди.

Қум келтириш учун юк машинасида борган Вайс яширин алоқа учун жой танлади ва қайтиб келаётганида 74/0012 номерли телефон столбаси тагига, ҳар бир противогазга қўшиб бериладиган, ипритдан сақланиш қопчилигининг нвимайдиган бир парчасига ўралган консерва банкасига бу ерга келганидан бери биринчи марта шифр ёзуви ва диверсантларнинг бир неча суратларини солиб кўмиб қўйди.

Сўнг Иоганн фрау Дитмарга ёзилган мактуб ичига Брунога аталган икки энлик хат солиб, унда яширин ёзув билан ҳалиги столбанинг номларини кўрсатиб ўтди.

Шу тариқа у алоқани йўлга қўйди. Бу бир бахт эди. Мана энди ёлғизлик, бош-кепи кўринмас зориқиш барҳам топди. Чунки Вайс нима қилмасин, ўзимизникилар билан мустаҳкам алоқа боғламаса, бутун хатти-ҳаракатлари зое кетарди. Аммо Иоганн бахтиёрлик ҳиссига берилолмас, бинобарин, иродасини бўшаштириши мумкин бўлган бу туйғудан манфаат йўқ эди.

Шунга қарамай у хатога йўл қўйди.

Вайс ўзи чизган бошқа қўпоровчи-диверсантларнинг расмларини гаражнинг ёшиқ пойдевори туйнугига яна ўша ипритдан сақланиш қопчилигининг бир парчасига ўраб тиқиб қўйган эди. Эртага телеграф столбасининг остидаги хуфия жойга қўяман, деб у расмларни кечқурун охириги марта кўздан кечирган эди, қўпоровчилар Хряш деб атайдиган кимсанинг тасвири қоғоз букланган жойларда анчагина ўчиб кетганлигини кўрди. Иоганн у ер-бу ери суркалиб кетган расмни тиклашга қарор қилди. Машинанинг тепасига ўрнатилган чироқни ёқди-да, ичига кириб ўтирди ва ишга тушди. Гаражга битта-яримта кирса эшитмай қолмай, деб машинанинг эшигини очиқ қолдирди ва... қўлга тушди.

Турқи атворидан хўжайинларга монанд бир одам ёнида шофери ва қўриқчиси билан гаражга киргани ҳамон, чироғи ёниқ машинада ўтирган солдатга кўзи тушди. У солдат ниманидир ёзиб турган қоғозни юлқиб олди.

Вайс машинадан отилиб чиқди ва тек қотди.

Гражданча кийинган одам расмни ажабсиниб томоша қиларди.

— Ким?

— Майор Аксель Штейнглид жанобларининг шофери Иоганн Вайс,— жавоб қилди Иоганн.

— Манави ким?

Иоганн расмга қаради.

— Билмадим.

Ҳалиги киши қовоқ солиб Вайснинг кўзига шубҳали тикилди.

— Ким?— қайталаб сўради у.

Шунда қўққисдан Иоганн ишшайди ва ўзини эркин қўйиб, жирканч билан деди:

— Сизга айтсам, бу бўлмагур ажи-бужи бир нарса.— Овозида умид оҳанги билан илтимос қилди:— Мен сизга суратларимни кўрсатолсам бениҳоя бахтиёр бўлар эдим.

Гражданча кийинган кимса суратга яна бир карра диққат қилиб разм солди-да, бир оз иккиланиб тургач, ҳар нечук, уни Вайсга қайтариб берди ва миқ этмай ўз машинасига ўтириб жўнаб кетди.

Вайс машинани ҳам, шоферни ҳам танирди. Бу машина фақат мана шу гражданча кийинган одамга хизмат қиларди. Ҳар гал сафардан қайтиб келганда, унинг номерини ўзгартиришган, қисқа вақт ичида икки марта бошқатдан бўяб ҳам чиқишган эди. Вайс бу одамнинг ўз касбига хос кучли хотираси борлигини, унинг синчков, ўқдек назарига бардош бериб, қутулиб чиқиш анча қийин бўлишини тушунарди.

Елғиз ўзи қолгач, Иоганнинг кўнглида, машина ҳам, унинг соҳибни ҳам албатта қайтиб келади, деган фикр ўрнашиб қолди.

Хатардан қочиб қутулса ҳам бўлади, айни чоқда, унга қарши мардона бориш ҳам мумкин. Вайс кейингисини танлаб олди.

Қалин қоғоз топиб, олдига фюрер, фюрерлар, фельдмаршаллар, генераллар, прусс лашкарбошилариининг суратлари солинган солдат календарини қўйди-да, энди у ҳеч кимдан беркинмай, қилаётган ишини яширмай, жон-жаҳди билан ишга тушди.

Ўз иши ва ўзининг тақдири учун қайғуриш, кечириб бўлмас хатосини ювиш, Иоганни ижодга ундаган илҳом омили мана шулар эди.

У гитлерчилар Германиясининг санъатига хос йўналишидан хабардор эди.

Аввало сохта дабдаба. Портрет устаси моҳирликда ўликхоналар гримчиси билангина беллашиши мумкин эди, зотан, бу гримчи марҳумларнинг башараларини жонлидай қилиб, уларга пурвиқор бир ифода бағишларди, чунки амалдор кимсаларнинг жасади бошқача бўлиши тасаввурга сиғмасди.

Сербўёқ бозор суратларининг ялтироқлиги оғир бронза ромларга солинган ҳашаматли, серкўлам полотнолар қаршисида ип эшолмай қоларди. Рассомларнинг бор куч-қуввати мундирларни фотосуратдагидек аниқ чизишга сарф бўларди: бунинг учун рассомлик истеъдоди қанчалик керак бўлса, бичиқчилик ҳунари ҳам шунчалик зарур эди.

Аммо портретчиликда бошқа бир йўналиш ҳам бор эди. Хушомад-гўйлик, расмнятчилик, бачканавозлик билан суғорилган биринчи йўналиш тарафдорлари портретларда ташқи виқорга ниҳоятда зеб берар, зоҳирда нима бўлса барини акс эттира билишдан юқорироқ ютуқ йўқ, деб ҳисоблар эдилар. Иккинчи йўналиш тарафдорлари эса, шахс ғоясини беришга тиришар эдилар. Уларнинг наздида чаплаб ташланган расм қанча сержазава, серкўпик бўлса, унда аллақандай сирли, фақат ўзларигина тушунадиган, ҳақиқатдан йироқ рамзий аломатлар қанча кўп берилса, тасвирланувчи кимсаларнинг ҳис-туйғулари шунча юксак ифодасини топади, зотан, улар портрет эмас, портретлар рамзини, тимсолини яратар эдилар. Агар биринчи йўналиш вакиллари номига бўлса ҳам ҳунарни билишга эҳтиёж сезсалар, иккинчи йўналишга амал қилувчилар учун эса, бу мутлақо ёт бир нарса эди, ҳатто бўёқчилар ҳам ўзларига сўзсиз дастуриламал қилиб олган қондалар қанчалик бета-

мизлиги билан топталса, инкор қилинса, полотнонинг символик таъсирчанлиги ҳам шунчалик салмоқдорроқ бўла борарди.

Вақтнинг эиқлигидан, ҳаддан ташқари ҳаяжонлангани ва тасвирланувчи кимсаларга ўта нафрат кўзи билан қараганидан, Вайс иккинчи йўлни танлашга мажбур бўлди.

У шартли усулда, ҳаддан ташқари эркин қалам юритиб солдат календаридан империя казо-казоларининг суратини кўчирди ва мундирлар ҳамда дабдаба-асаса аломатларига вақт сарф қилиб ўтирмаслик учун рейхсканцлер ва унинг яқинлари, қадимги императорларнинг қилиқларига тақлид қилишни хуш кўришларини эслаб, уларнинг гавдаларини Рим либосларига ўради.

Вайс бир қатор расмларни чизиб тугатгач, уларни ётоққа элтиб, ўз тўшагининг тагига тиқиб қўйди. Иккинчи бир тўда расмларни у энди бошқачароқ, яъни «Хряш» лақабли нусханинг расмдаги қиёфасини (бу Вайснинг қилмишларига айбнома бўлиши мумкин эди) эслатиброқ тугадиган бир йўсинда чизди.

Кейин ит ўргатувчи, ошпаз, майор Штейнглиц ва ефрейтор қизнинг расмини чизди-да, олдиндан ҳар бир расмга атай чанг суркаб, буларни ҳам тўшак тагига қўйди.

То кеч киргунча Вайс ётоққа қадам босмади. Ухлаш олдида тўшак остидаги расмларини олиб кўрди ва эҳтиёткорлик қилиб янглишмаганидан хурсанд бўлди. Расм солинган варақалардаги чанг-чунгдан асар ҳам қолмаган эди. Демак, кимдир уларга қизиқибди. Демак, гражданча кийинган жаноб «рассом» билан учрашувини эътиборсиз қолдирмайди, деб қилган тахмини тўғри чиқибди. Разведка билан шуғулланувчи кишиларга рассомлик истеъдоди фойда келтириши ва ҳатто мудофаа иншоотлари ҳамда, топография суратларини олиш учун зарурлиги шубҳасиз бўлгандан кейин, Вайснинг кеч тушганда ишлаб ўтириши гражданча кийинган жанобни (унинг разведка билан суяги қотгани аниқ эди) шубҳалантирганига ажабланмаса ҳам бўларди, тинтув эса мана шунинг натижаси эди.

Аmmo империя пушти-паноҳларининг портретлари уста разведкачиларга қўйиладиган талабдан узоқ бўлган, эркин бир усулда ишланганлиги Вайсни разведкага оид топография суратларини олиш вазифасини аниқ бажаришга қодир деган айбдан ҳимоя қилиши мумкин эди.

Бошқача усулда ишланган расмлар портрет эгасига айнан ўхшамаганлиги, солдатнинг қўли бўш вақтларда машғул бўлаётган иши вермахтта айтарли хавф туғдирмаслигидан дарак берарди.

Вайс бу гапларни ҳар томонлама ўйлаб, мулоҳаза қилиб чиқди. Бироқ ўйлаганлари қанча тўғри, сермантик бўлиб кўринмасин, туни билан ухлай олмади. Эртасига ҳам, гарчи, кўпоровчилар суратини йўл бўйидаги хуфия жойга яширишга улгурган бўлса-да, кўнгли ўрнига тушмади.

Иккинчи куни Вайсни штаб флигелига чақирди. Ана шунда, Иоганн гражданча кийинган кишилар орасида шунча кундан буён биринчи марта ўз хўжайини Штейнглицни кўрди. Вайсга бориб суратларингизни олиб келинг, деб буюришди.

У расмларни келтириб, тартиб билан стол устига териб қўйди. Расмларда ҳурмати ўрнига қўйилиши керак бўлган муҳтарам зотлар акс эттирилган эди. Шунинг учун ҳам йиғилганлар суратларни эҳтиром билан томоша қилар, ҳеч қандай эътироз билдиришмас эди. Лекин ит ўргатувчи, ошпаз, ефрейтор қизнинг суратлари кинояли кулги билан қарши олинди.

Иоганннинг ўзи суратларнинг палапартиш ишланганлигини билар,

шуңга қарамасдан, уларда нимадир бор эди. Шунданми, у бир дам ҳам-
ма нарсани унутиб, ўз маҳоратига менсимай қарашгани учун чин кўн-
гилдан хафа бўлди. Унинг мана шу самимияти солдатнинг чизмакаш-
ликка қизиқиши бегараз эканлигидан далолат берардики, бу ҳол барча
шубҳаларни тарқатиб юборди. Майор Штейнглиц Вайснинг «Пакет-
аукцион»да қандай усталик билан Лиотар чизган суратни топганини
сўзлаб бергандан кейин, унга бўлган ишонч янада мустаҳкамланди.
Шундан сўнг, йиғилганлар бир оғиздан Вайс генерал фон Браухичнинг
портретини чизиши керак, деган қарорга келдилар.

Маслаҳат қила бошлашди. Бундан, Вайс генерал фон Браухич йирик
қўшилмага қўмондон қилиб тайинлангани, яқин кунларда айрим нарсаларни
билгани бу ерга кириб ўтиш эҳтимоли борлигини билди. Тўғри, бу
ердагилар бевосита Берлиннинг ихтиёрида бўлсалар-да, аммо Браухич
билан ҳам ҳисоблашишга тўғри келади, чунки тезда унинг қўшилмаси
билан бирга Шарққа силжишлари кутилади.

Вайс Браухични ниманинг тархида тасвирлаш қулай бўларкин, деб
сўради ва Варшава силуэтини таклиф қилди. Гражданча кийинганлар-
дан кимдир кулиб юборди:

— Москва Кремли бўлса соз бўларди-я.

Аммо унга нима дейсан ўзинг дегандай имо қилишди, мабодо,
фюрер Браухичга шундай портрет тортиқ қилганларини биллиб қолса,
бундан гаши келиб норози бўлиши мумкин эди.

Вайс барига тушунди ва Браухичнинг суратини байроқлар ҳамда
қуроллар тархида чизишни таклиф қилди. Йиғилганлар бу фикрга қў-
шилишди. Шунда Иоганн ҳар хил нарсалар — холст, бўёқлар, мўйқа-
ламлар керак бўлишини айтган эди, унга зарур нарсаларни олиб келиш
учун Варшавага тушиб чиқишга рухсат беришди.

Иш ниҳояти ўнгидан келаётган эди: гап шундаки, марказ билан ке-
лишиб олингани бўйича, Иоганн Варшавада бўладиган учрашувга чи-
қиши керак бўлган муддат яқинлашиб келмоқда эди.

Икки кундан кейин (учрашув айни, учинчи куни кечқурунга тайин-
ланган эди) Иоганн велосипед топиб Варшавага жўнади. У ташқарини
қўриқловчи соқчилар бошлиғини велосипедда бормаса бўлмайди, деб
эўр-базўр кўндирди. Обер-ефрейтор Иоганни мотоциклда олиб бориб
қўйиш керак дерди. Аммо ортиқча шерикдан қутулишнинг бирдан-бир
йўли велосипед эди, шунинг учун ҳам Иоганн ҳарбий эҳтиёжлар учун
зарур бўлган ёнилғини тежаш керак, деб ўз сўзида қаттиқ туриб олди.
Ҳатто юрак ютиб, сиз вермахтнинг узоқ сафарларини таъминловчи во-
ситааларни ўйламай сарф қилиб исрофгарчиликка йўл қўяяксиз, деб
обер-ефрейторга таъна ҳам қилди.

Варшаванинг жуда кўп районлари жазо тариқасида авиация томо-
нидан вайрон қилинган бўлиб, ҳамма ёқда гишт уюмлари тўдаланиб
ётарди. Авиабомбалар худди чўқмордай уйларнинг томларини абжақ
қилиб ташлаган эди. Гитлерчилар мана шу авиачўқморлар билан по-
ляклар хотирасидан уларнинг қадим шонли тарихини ўчириб ташла-
моқчи бўлган эдилар. Гитлер 1939 йилининг 22 августидаёқ ўз яқинлари
даврасида ўтирганда:

— Польша халқи бутунлай йўқ қилинади, ўрнига немислар жой-
лаштирилади. Кейинроқ бориб, жаноблар, Россия ҳам шундай бўлади...
Биз Совет Иттифқини кунпаякун қилиб ташлаймиз. Ушанда, жаҳонда
немис ҳукмронлиги ўрнатилади...— дея ваъда қилган эди.

Шунда бу сўзлардан жазаваси тутган Геринг, мундирини ечиб таш-
лаб, ярим яланғоч ҳолда стол устига сакраб чиққан ва хўппа семиз,
хотинларникига ўхшаган баданини диркиллашиб ёввойи одам бўлиб ир-
гишлаган экан.

Буржуазия Польшасининг ҳокимлари томонидан ҳибс қилинган, яқингинада гитлерчилар бўғиб ўлдирган поляк разведкачиси ҳукумат бошлиқларига бу тўғрида ўз вақтида хабар берган, қолаверса, Гитлер ҳузурида ўтган зиёфат ҳақида ҳам, бунда айтилган гаплар ҳақида ҳам тўхталиб ўтган эди.

Польшанинг буржуа ҳукуматдорлари бутун поляк халқига қандай хиёнат қилган бўлсалар, ҳалиги ватанпарварни ҳам худди шундай сотдилар.

Иоганн фожияли харобалар, қоядай тиккайиб турган, чўққайган девор қолдиқлари ичра тентиб юраркан, бир маҳаллар ҳарбий комиссариатда ҳужжатларини қайтариб беришганини эслади. Кўнгилли бўлиб армияга кириш хоҳишини билдирган бошқа студентлар, ишчилар ва хизматчиларга ҳам ҳужжатларни афсусланиб қайтариб беришди. Бу воқеа Польша буржуа ҳукумати Гитлер вермахтининг тўснидан қилиши мумкин бўлган ҳужумидан Польшани ҳимоя қилиш учун Қизил Армия қисмларини ўз территорияси орқали ўтказишдан бош тортгач, рўй берганди.

Гитлер агентлари инглиз ҳукмрон доираларига Польшага ҳужум қилиш учун тайёргарлик кетаётгани ҳақида хабар беришди, улар шундай қилинган ҳолда, Германияга нисбатан қандай чора кўрилаётганини билиб олмоқчи бўлган эдилар. Германия Польшага ҳужум қилган тақдирда, Англия унга қарши оғзаки уруш эълон қилар экан. Уларнинг билгани шу бўлди. Ҳақиқатан ҳам уруш эълон қилинди. Бу «ғалати уруш», ўрнидан жилмаган уруш номини олди.

Шундай қилиб Польша фашистлар оёғи остига ташланди, бу билан Гитлернинг Шарққа — социализм мамлакатига қиладиган ҳужумини енгиллатиш кўзда тутилди.

Империалистларнинг энг қабиҳ йўллари билан махфий хизматлар томонидан амалга оширилаётган, бутун инсониятни қириб ташлаш учун тузган фитнасига қарши кишилар курашга отландилар, шуларнинг сафида Александр Белов ҳам бор эди.

Академик Линевнинг энг қобилиятли шогирдларидан бири, бутун авлоди ишчи ўтган Беловлар ичидан чиққан биринчи зиёли, студент Александр Белов илмий фаолиятдан, ҳаётдан кутган барча нарсаларидан воз кечиб, худди коммунистлик бурчини адо этгани граждандар урушида жангга отланган отаси сингари фронтга жўнади. Аммо бу фронт бошқача — яширин уруш fronti эди. Совет разведкачиси Александр Беловни халқининг орқасидан туриб берилмоқчи бўлган зарбалардан асраш, ҳимоя қилиш ва душманга унинг ўз уясида туриб зарба бериш учун фашистлар қароргоҳига юборишди.

Кучлар тенг эмасди. Иоганн ғанимлар ичра ёлғиз эди.

У Варшава харобалари орасида очилган сўқмоқ бўйлаб келаётган Брунони, унинг таниш ориқ сумбатини, шифо топиш учун ҳеч қачон вақт топмаган дардлари устидан доимо кинояли кулиб турадиган серифода юзини кўриб, Иоганн ҳибсдан озод бўлиб, эшикда муштоқ кутган қариндошларига рўпара келган маҳбусдай бир ҳолга тушди. Байс ўтган ойлар ичида ўзини қанча ўргатган, бу учрашувга қанча тайёргарлик кўрган бўлмасин, ўзини босиб туролмади ва Бруно сари отилди.

— Ҳаяжон! Ҳаяжонсиз мумкин эмасми? — норози бўлиб деди Бруно.

Иоганн ортидан хароба ичидаги тор сўқмоқ бўйлаб борар экан, Бруно босинқи овоз билан ишга оид гапларни ғўдраб айтиб борарди:

— Сен билан алоқа узилиб қолгач, у ёқда, биз томонларда ҳам ҳаяжонланиш бошланди. Сен баъзан ўзингни дам унга, дам бунга урган

бўлсанг ҳам, умуман, олганда ёмон эмас, билиб ҳаракат қилдинг. Террористларнинг портретлари қўлга бориб тегди, кўпайтирилиб, опер-группаларга тарқатилди. Маъқул бўлди. Истеъдод!

Вайс тўхтади.

— Юр,— буюрди Бруно.— Мен олдинга, сен орқага ўтгандан сўнг, мен қулоқ соламан, ҳозирча сен эшитиб ол.— Секингина шивирлади:— Уруш. Яқин қолди.— Қатъият билан қайтарди:— Юр. Юр, орқангга қарама. Энди сенга жуда ҳам оғир тушадиган иш ҳақида эшит. Уруш бошлангудек бўлса, ўзингни йўқотиб қўйма. Чидаш керак, сабр қилиш керак. Биринчи кунларда алоқа узилиб қолади.— Хўрсинди:— Шунақа, ошна, қанча қийналсанг ўзинг биласан, аммо ҳаяжонга тушма, рейхга садоқатли бўлишни бил. Ҳеч қандай ҳаракат қилма, тушундингми? Ҳеч қандай ҳаракат, фақат буларнинг ичига киришиб кет. Нима бўлганда ҳам ўзингники қилиб ол.— Кейин Бруно Вайс билиши керак бўлган гапларни айтди. Вайснинг ота-онасидан келган хатнинг мазмунини оқизмай-томизмай, ёддан айтиб берди. Уйингизда бўлдим, деди. Бошлиқларнинг қандай иш тутиш кераклиги ҳақида кўрсатган йўл-йўриқларини маълум қилди, ўзи маслаҳатлар берди. Сўнгра деди:— Сен билан алоқа қилгани бошқа ўртоқ юборилади. Энди қисқа қилиб сўзла, қулоғим сенда.

Шунда Бруно Вайсдан олдинга ўтиб олди.

Иоганн хуфия жой орқали маълум қилиб улгурмаган ҳамма гапларни бирма-бир сўзлаб ўтди. У иш ҳақидаги гапларни тугатиб, бугун ўзини энг кўп ҳаяжонга солган нарсасига, Брунонинг яқинлашиб қолган уруш ҳақидаги гапларига қайтмоқчи эди, сўқмоқ тугаб, харобазордан очиқ майдонга чиқиб қолдилар.

Икки немис солдати шу ерда ажралишди — бири ўннга, иккинчиси сўлга қараб кетди. Улар ҳали яна охирги марта учрашишлари кераклигини билмасдилар...

Вайс зарур нарсаларни сотиб олди-да, велосипедга миниб орқага, ўз ҳибсхонасига қайтди. У фон Браухичнинг портретини чизади, тўғрироғи, уни армия журналининг рангдор муқовасидан кўчириб ишлайди. У темир дарвоза олдига шахдам келиб тушди, соқчиларга уч соату қирқ беш минутга берилган хизмат қоғозини кўрсатди. Вайс фон Браухичнинг портретини чизди. Лекин фон Браухич бу ерга ташриф буюргани йўқ. СССР чегарасида тўпланган гитлерчи қўшинлар ҳужумга ўтишга тахт турар эди. Ёлғиз фюрернинг буйруғини кутиларди.

Уша кундан эътиборан, Иоганн учун машаққатли синоа кунлари бошланди, бу ундан бутун маънавий-руҳий кучини ишлатишни, саботматонатли, устомон бўлишни талаб этарди. Бу кўпинча ўз терингни ўзинг шилиб олиб, ўнгни терсга ағдариб, яна устингга илиш ва бунда илжайиб туриш билан барабар бўлар эди. Гўё юрагинг ҳеч нарсани сезмаётгандай, азобланмаётгандай, ҳозирнинг ўзида, худди шу тобда ўч олиш иштиёқи билан ёнмаётгандай кўрсатишинг керак ўзингни. Қасос олганда ҳам ўзинг учун эмас — ўзингни ўйлайдиган замонми — жон олиб жон бераётган халқнинг учун олишинг керак!

Аммо Вайснинг жасорати ҳаракатдан маҳрум жасорат бўлиб, у шунга маҳкум этилган эди. Совет кишиларини ўлдиришяпти, сен бўлсанг, қотиллар ичида, уларнинг қароргоҳида туриб ўз бурчингни беғидир бажаришинг, кутишинг керак. Фашизмнинг махфий кучлари махфиёна берадиган зарбаларнинг олдини оловчи ва ўз ҳаёти билан ҳар бир инсон ҳаётига жавобгар бўлувчиларнинг иродаси ва онги томонидан белгиланган муддат келганда барини аниқ, расо бажо келтириш учун кутиш керак бўлади.

Иоганн Вайс майор Штейнглиц бошлиқ махсус бўлинмага тайин этилди; бу бўлинма вермахтнинг ҳужум қилиб бораётган қисмлари кетидан босиб олинган ерларда абвернинг разведка ва контрразведка хизмати учун материал йиғиши керак эди.

Худди шундай вазифа гестапога ҳам юклатилган бўлиб, шунинг учун топшириқни жон куйдириб бажариш, рақобатда гестаподан ўтиш керак бўларди. Майор Штейнглицнинг бўлинмасига кирувчилар махсус тайёргарлик курсларини ўтишлари лозим эди.

Абвернинг бошқа хизматчилари билан бирга Иоганн Вайс курсда совет ҳужжатлари: партия ва комсомол билетлари, портретлари, орден дафтарчалари, командировка фармойишлари, хизмат гувоҳномалари, пропускалар, турли хил справкаларнинг асл нусхалари билан танишади. Шу билан бирга, у совет давлат муассасаларининг, партия ташкилотларининг тузилиши, ҳисобот системаси, ҳисобот бериш ва ҳужжатлар тузиш йўллари ҳақида бир қатор лекциялар эшитди.

Иоганн бир неча марта майор Штейнглицни шаҳарга олиб тушди. Бир кунни у Штейнглицга деди:

— Майор жаноблари, рейхскомиссарнинг резиденцияси олдида турганимда машинага гестапо-зондерфюрери чиқиб ёнимга ўтирди — тўладан келган, малла ранг, ёши ўттизларда, кўзга ташланиб турадиган аломатлари йўқ. Аввал бир пачка сигарета тутди, кейин иккитага чиқди. Келаси сафар ёнига бир шиша шнапс ҳам қўшаман деди. Сўрашга ижозат этинг, унга сиз тўғрингизда нима деб айтай?

Вайс буларнинг барини хизмат юзасидан бўладиган гапдай қилиб, худди бунинг ҳеч бир ажабланидиган жойи йўқдай (хизмат бўлгандан кейин шу-да,) бепарво туриб айтди.

Гарчи, майор гўё эшитмагандай, англамагандай, диққат қилиб ўтиришга арзимаган гапдай индамаган, ҳеч нима демаган бўлса ҳам, аммо унинг кўзлари қисилиб, лаблари қақраб кетганидан, Иоганн сўзлари вишонга бориб текканини пайқайди.

Фақат ҳафтанинг охириги кунни навбатдаги сафарлардан бирида Штейнглиц бефарқ туриб қизиқсинди:

— Хўш, анови йигитни учратдингми?— шундай дея у Вайс айтган аломатларни бирма-бир такрорлади.

Иоганн майор сўраган оҳангда бефарқ жавоб берди:

— Кўрдим, бироқ унга нима дейиш кераклиги ҳақида сиздан ҳеч қандай кўрсатма олмаганим туфайли, гаплашишдан бош тортдим.

— Сен фюрер хизмати нимага қизиқса барига жавоб беришинг керак,— қисқа қилиб деди майор.

Вайс бу гапнинг нимқосаси қандай бўлди экан, деб бир муддат жим қолди, сўнг бирдан юзи ёришиб, самимий қилиб деди:

— Холам менга: хўжайиннинг мамнунлиги сенинг мамнунлигинг, кимда-ким хўжасини ўзгартириб турса, унинг боши хўжасиз бўлади, дерди, майор жаноблари.

— Холаки ақлли хотин экан.

— У киши вафот қилганлар,— эслатди Вайс.

— Келаси сафар уни нима қизиқтираётганини билиб ол,— деди майор қуруққина қилиб. Сўнг чўнтагига қўл солиб, ҳамёнини чиқарди-да, Вайсга пул узатди.— Ол, у билан пиво ичинглар.

— Ташаккур, майор жаноблари.

Аммо Вайс Штейнглицни қўрқитиб юриш учун номи бору ўзи йўқ бу гестапочини ишга солишга, шу баҳонада Штейнглицнинг ўз оғзидан ўзи ҳақида бирон гап эшитишга муяссар бўлмади: эртаси кунни тунда

махсус бўлинмани тревога билан турғизишди. Ҳамма қатори Иоганн ҳам бу ердан шарқий чегара томонга жўнаб кетди. Бўлинма аҳолиси аллақачоноқ қувиб чиқарилган хуторга жойлашди. Тақиқланган зонадан ўтиб бораркан, Иоганн иккинчи эшелоннинг пиёда ва моторлашган қўшинларини кўрди: улар жангга киришга шай бўлиб турардилар. 1941 йилнинг ўн олтинчи июнь куни эди.

Маориф министрлигининг собиқ мансабдори обер-ефрейтор доктор Зуппе томонидан берилган охириги кўрсатмалар асосан, душман ҳужжатларини тасниф қилишга оид эди. Уларни мош ранг брезент халталар ва сандиқларга маълум бир тартибда қўйиш керак эди: партияга оидлари — бирига, давлат ҳужжатлари — бошқасига, иқтисодга алоқаси бўлганлари — учинчисига ва ҳоказолар. Тамғалар, медаллар, орденлар, муҳрлар, штамплар учун қопқоқлик челақлар ажратилган эди. Ҳар бир солдатга почтальонларникига ўхшаш сумка берилди.

Жўнаш олдида бўлинмага ўғрилар ишлатадиган усқуналар, темир сандиқларни очадиган газ кескичлар билан таъминланган тўртта янги солдат келиб қўшилди.

Уша Зуппенинг ўзи ҳужжатлар сақланадиган жойлар ва уларнинг тартиби ҳақида маълумот олиш керак бўлиб қолганда, совет кишилари билан қандай муомала қилиш кераклигини айтиб берди. Сўзининг охирида Зуппе фюрердан мисол келтирди:

— «Мен инсонни ерга урадиган, виждон деб аталмиш сафсатадан халос қиламан. Виждон, худди маърифатга ўхшаб кишини мажруҳ қилиб қўяди». — Кейин ўзи қўшиб кетди. — Эркинлигимизнинг улуғворлиги шундаки, биз раҳм-шафқат, олижаноблик, рақибни аяш сингари шахсни бўғиб қўювчи тушунчалардан халос бўлганмиз.

Еши ўтиб қолган солдат Курт Рейнхольд Зуппе ҳақида энсаси қотиб қеди:

— Бу ялоқи Веймар республикаси пайтида сўзлаган либерал нутқларини ҳалигачаям суваб кетишга уринади. Кейин у профессорлар ва студентларни чаққан. Абверга олишганда, шуни назарда тутишган.

— Сен қаердан биласан?

Рейнхольд Вайсга кўз қирини ташлади:

— Лейпциг университетида швейцарь бўлиб хизмат қилганман, унинг топшириғи билан гестапога пакетлар олиб борганман. Демакки биларканман.

Қўшни хуторда СД зондеркомандасининг бўлинмаси жойлашган эди. Вайс бу бўлинманинг солдатлари яқингинада концентрацион лагерда амадий ўқув курсини ўтганликларини билди. Бу курслар 1933 йилнинг февридаёқ ҳамма СС полкларида ташкил этилган эди.

Германиянинг аҳоли яшайдиган ҳамма ерларида ҳар беш хонадонга битта айғоқчи тўғри келар, булар концлагерларга қамалиши керак бўлган кишиларни аниқлар эдилар.

Лагерларга келтириладиган одамларни қайта ишлаш методикаси ниҳоятда усталлик билан миридан-сиригача ишлаб чиқилган эди. Ҳамма нарса батафсил ёритилган қўлланмаларда ҳеч нарса унутилмаганди: лагерь иншоотларининг чертёжлари, юқумли касалликлардан қайси бири кўпроқ ўлим келтириши ҳақидаги ҳисоблар, касал юқиткичлар учун қандай эҳтиёт чоралари кўриш кераклиги ҳақида хияматчиларга тиббий маслаҳатлар, мажбурий меҳнат билан шуғулланувчи мақбусларнинг кучини асрашга мўлжалланган овқат турлари, Рейхга ва лагерь хўжалиги иқтисодига ортиқча юк бўлганлар сираси ушун қўда

тутилган махсус очлик рационни — бари-бари қўлланмада акс этган эди.

Лагернинг махсус блокларида Учинчи империя граждaнларининг соғлигини сақлашда наф келтириши мумкин бўлган илмий-текшириш медицина тажрибалари ўтказилар, бу блокларга чет кишиларнинг кириши қатъиян ман этилсин, деган кўрсатма бор эди. Кўрсатмада бу тажрибаларнинг методикасини ошкор қилган одам аёвсиз жазога тортилади, дейилган эди.

Ҳандақларнинг махсус схемалари мавжуд бўлиб, буларда қамоқхона билан ҳандақ орасидаги масофа қанча бўлиши кераклиги кўрсатилганди. Уликларни кўмишда уларни қай йўсинда жойлаштириш қўлайроқ бўлиши ҳақида таклифлар қилинганди. Маълум бир чуқурлик ва кенгликка эга бўлган ҳандаққа қанча ўлик сиғдириш мумкинлигини кўрсатувчи жадваллар тузилганди. Эслатмада, Германия Женева битимларини тан олмайди, шунинг учун ҳарбий асирларга қилинадиган муомала режимини ишлаб чиқиш бутунлай, лагерь администрациясига юкланади, дейилганди.

«Лагерь тартибини бузувчиларга қарши кўриладиган жазолар» бўлимида бунга «Энг кучли таъсир қиладиганлари қўллансин» деб жавоб берилганди.

Бу қоидалар солдатлардан биронтасининг ҳам қўлига берилмасди.

Бўлимма командири бўлган офицер уни планшетида целлулоид қоңқоқ тагида сақлар ва уни планшеткасини қўлдан қўймаган ҳолда, ҳар бир солдатга ўқитар эди.

Шу кунлар ичида ўз атрофидаги одамларни кузатаркан, Вайс уларнинг бари ҳам ҳаддан ташқари вақтичоғ бўлиб қолганини, ўз тақдирларидан мамнун эканликларини кўрди. Мамнун деб секинроқ айтасизми! Ахир, улар ҳаракатдаги армия қисмларига тушишдан қутулиб қолишди, демак, жонлари саломат бўлади, ҳар қадамда уруш таҳдид солиб турмайди: зарбдор қисмлар изидан борилганда, фақат чаққон-чаққон хизмат қилиб турилса, бас.

Улардан баъзи бировлари: ўзимиз саёҳат қилишни яхши кўрардик, мана энди уруш қўл келди, шунинг баҳонасида Европанинг кўпгина мамлакатларини айланамиз, ёдгорлик, совға-саломлар келтирамиз. Бундоқ олиб қараганда, эркак зоти урушнинг исини тотиб турмаса, туғишдан тўхтаган аёлнинг ҳолига тушади, деб гап сотишар ва «Қирол Пруссияга бош, Пруссия Германияга бош, Германия эса бутун дунёга бош», деган қадим немис маталини эслашарди.

Буларнинг аксарияти майда амалдорлар, устахона эгалари ва дўкандорлар бўлиб, вазмин, сипо одамлар эди; улар граждaнча кийимларини ташлаб, солдат мундирларини олиб олганларидан сўнг йўқотиб юрган нарсаларини топгандай бўлдилар.

Айримлари ўз вақтида, Гитлернинг ўттизинчи йиллар бошида сўзлаган «революцион» нутқларида, қудратли концернларнинг жиловини тортиб қўяман, майда немис буржуазиясини гуллатаман, деб берган ваъдаларига ишониб, қўйинларини пуч ёнғоққа тўлғазиб юрган эдилар.

У ҳатто майда дўкандорларни жойлаштириш учун йирик универмаглари мусодара қилишга ҳам ваъда берганди. Бу ваъдалар билан у майда дўкандорлар ва савдогарларни фашизмнинг ашаддий тарафдорларига айлантирди. Улардан эпчилроқлари ўзларини нацилар орасига уришди, бошқа бировлари армияга, махсус бўлинмаларга жойлашиб олишди, бу ерда ҳам улар Германиянинг ишончли табаалари сифатида пичоқлари мой устида бўлишнинг кўзда тутган эдилар.

Булар солдат мундирини кийган бюргерлар бўлиб, уларнинг фюрер чизиб берган зафарли йўлни иложи борича енгилроқ, қўлайроқ босиб

ўтишга уринишдан бўлак қайгулари йўқ эди. Улар фашист партияси — «давлатнинг ақл-идроки» деган гапни аллақачоноқ мияларига сингдириб олгандилар. Шундан, уларнинг хотинлари илгари қўлсочиқларга турмушга оид насиҳатларни кашта билан тикиб юрган бўлсалар, эндиликда эса, уйларининг деворлари Гитлер, Геббельс, Розенберг сафсаталари жимжимадор қилиб ёзилган кашталар билан безанган эди.

Авваллари улар ўз бола-чақаларини Инжилдан мисол келтириб тарбиялаган бўлсалар, эндиликда фюрернинг: «Биз ёшларни шиддатли, жангари ва аёвсиз қилиб тарбиялаймиз... Мен улар навқирон қашқирдай бўлишларини истайман», деган сўзлари ахлоқ ва одобнинг беқиёс чуққиси бўлиб қолганди.

Ушбу неофитларнинг¹ кўпчилиги анкета тўлдираркан, менинг ўғлим гестапода, меники СД да, меники СС да, меники эса абверда хизмат қилиб Рейх олдидаги ўз бурчларини адо этмоқдалар, деб калондимовлик қилишарди. Бу махсус қисмларда хизмат қилиш ҳуқуқидан тортиб, бошқа талай имтиёзлар ҳам берарди.

Майор Штейнглиц капитан Оскар фон Дитрих билан бирга чоғроқ бир виллани ишғол қилишди.

Майор бу одам билан анчадан бери таниш бўлиб, деярли дўст тутинганди. Ҳа, деярли! Зотан, у кимлигидан қатъий назар ўзига дўст орттиришни ҳаётда ортиқча даҳмаза деб биларди; ҳар ким бошига ёққан қорни ўзи кураши керак, бошқалар билан тангамирилиқ иши бўлмаслиги лозим, деган қоидага амал қиларди у. Ҳар бир кимса ўз ҳақини ўзи тўлайди, бошқалар синадирган тарелка учун у ҳамён кавламайди — мана шу нарса ҳар жиҳатдан Штейнглицнинг дастуриламали бўлиб қолганди: у ўз мақсадига эришиш йўлидагина ошначилик қиларди.

Дитрих нуфузли юнкер оиласидан эди. Унинг калла, бурун, қулоқ тузилишлари орий ирқининг олий белгиларини текширувчи ҳар қандай мутахассисни ҳам қойил қолдириши мумкин эди.

У ҳарбий билимлардан ташқари яна кенгроқ маълумот ҳам олган ва шу бонсдан фюрернинг 1930 йил 30 январь куни рейхстагда «Зиёлилар — миллатнинг чиқиндиларидир...» — деб баён қилган таълимотининг қурбони бўлишига оз қолганди. Аммо абвернинг контрразведка бўлими «III-Ц»нинг раҳбар ходимларидан бири бўлмиш Оскар фон Дитрихнинг бу томондан ҳам кўнгли тўқ эди.

Аксель Штейнглиц абвернинг кўпурувчилиқ, саботаж, террор уюштирувчи иккинчи бўлими — «Ц»да хизмат қиларди. У кўп йиллар қора терга тушиб, ҳа деган ишдан бўйин товламай хизмат қилиб келганди. Штейнглиц оми одам бўлишига қарамай, топшириқни бажариб юрган кезларида ўз ихтисослари бўйича империя разведкаси билан алоқада бўлган университет профессорлари тайёрлаб берган материалларни ўзлаштириб олиб маълумотли одам қиёфасига кириши мумкин эди. Аммо топшириқни муваффақиятли бажариб қайтиб келгандан сўнг, кийимларини алмаштирганидек, ҳалиги озгина билимларини ҳам ўзидан соқит қиларди.

Махсус хизмат Штейнглиц учун касби кордан бўлак нарса эмасди. Агентларга тўланадиган чўтсиз, беҳисоб чет эл пулининг тасарруфи ўз қўлида бўлса, бўлимда ишлаб армонсиз кетардим, деб ҳисобларди Штейнглиц. Чунки чўтсиз пул тўлаш ўз қўлида бўлса, ҳамёни ҳам пуч турмайди.

Учинчи «Ц» бўлимида ишлаш Оскар фон Дитрих учун шунчаки бир хизмат, касби кор, ҳатто мансаб орттириш воситаси эмасди. У бу ишда

¹ Бу ерда Гитлер таълимотини янгигина ўзлаштириб олган одамлар маъносига (тарж.).

ўз умидлари, қарашлари, одми одамларнинг қўл-оёғини боғлаб қўювчи ахлоқ ва одоб қонунларидан холи олий шахс идеалларининг мутаносиб, жамлама нфодасини кўрди.

Муҳими, у ҳукм юритиш, одамлар устидан ҳукм юритишга муяссар бўлди. Инсон умри кўлингда бир ўйинчоқ бўлса, бунга нима етсин, бинобарин, унинг наздида бундан кўра жозибалироқ машғулот йўқ эди!

Аксель Штейнглиц ўзидан ҳам унвон, ҳам тутган мавқеи жиҳатидан юқори турганлардан кўп хорликлар кўрган, аммо бу унинг онгида оғир оқибатлар қолдирмаган эди.

Оскар фон Дитрих бундай дилсиёҳликларни бошидан кечирмаганди, аммо ҳар қалай, таъби тирриқ бўлган кезлар ҳам йўқ эмасди. Бўз йигит ёшига етган чоғлари у аёллардан тортинар, уялар, уларга кўнгли чопмас эди. Бир кун у бундан қутулишга ҳаракат қилиб кўрган эди, ўзини ожиз сезди. Тенгқурлари анчага доғур Дитрихни мазах қилиб юришди.

Ҳарбий билим юртида ўқиб юрган пайтларида у қадим Рим аслзодалари изидан бориб, болабачча бўлди. Уни қиличбозлик муаллими ўз қаноти остига олди. Муаллим ўзига орқа қилган Оскарни бошқа кадетларнинг майнавозчилигидан қутқарди, унга ҳурмат кўзи билан қарашга мажбур қилди. Бунинг унчалик қийин жойи ҳам йўқ эди, чунки Германиянинг ёпиқ билим юртларида хунук одатлар кенг тарқалганди.

Оскарнинг Рейхсверда хизмат кўрсатган офицер, Кайзернинг собиқ адъютанти бўлмиш отаси қандайдир йўл билан ўғлининг қиличбозлик муаллимига кўнгли боғлаб юрганлигини билиб қолади. Ота-бола ўртасида оғир гап қочади, шунда фарзанди ноқобил ботиниб, кайзернинг ўзи ҳам суюкли муаллиминикига ўхшаш хислатларга эга бўлганлигини шама қилади. Натижа шу бўлдики, отаси ой сари бериб турадиган пулни бермай қўйди.

Оскар қийналиб қолмаслик учун онасининг айрим қимматбаҳо нарсаларини ўғирлади. Гарчи, унинг бу қилғилиги Дитрихлар томонидан ошкор қилинмаган бўлса-да, онасини севган Оскар энди унинг чўчиган, маъюс бўлиб қолган юзларини кўриб, узок вақт ўзини қўярга жой тополмай юрди.

Оскар фон Дитрихнинг ҳаётида яна бир дилсиёҳлик рўй берган эдики, у буни эсласа, узок йиллар ўтган бўлишига қарамай, ҳалиям шолғомдек қизариб кетарди. Нима ҳам бўлиб, юнкерлар машғулоти ўтказатган очик лагерь полигонига оппоққина эчки боласи адашиб келиб қолади. Юнкерлар майнавозчилик қилиб, унга қараб тартибсиз ўт очишади. Уқ еган эчки боласи аввал зорланиб маъраганича ўзини ҳар томонга отади, кейин синган орқа оёқларини судраб эмаклаб қолади. Юнкерлар унинг атрофини ўраб олиб, жон талвасасида қийналаётганини томоша қилишади. Шунда Оскар чидолмай, хўнграб йиғлаб юборади.

Бу уят эди.

Ўқув юртининг офицерлар йиғилишида Оскар кўп таъна-тазаррулар эшитди. Унга сиз ўқув юртини шарманда қилдингиз, бўлажак офицер учун ярашмаган қилғилигингиз билан юнкерларда виҳоятда ёмон таассурот қолдирдингиз, деб айтишди. Ҳатто гап уни ўқув юртидан ҳайдашгача бориб етди.

Отасини чақиртиришди: отаси аввалги сафар ўғлининг қиличбозлик муаллими билан қилган одобсизлигини кинояли жилмайиб қарши олган ва Александерплац кўчасидаги қизларга пул сарфламайдиган юнкер тежамли кун кечираверса ҳам бўлади, деб пул бермай қўйган бўлса, энди полковник фон Дитрих ўғлини бўралаб сўкар ва лиқилдоқ, кўким-

тир томирлари бўртиб чиққан қўллари билан унинг мундирини ёқасидан тутиб силталар, ҳатто шападоқлаб юборай дерди.

Охири Оскар айбини бўйнига олди, пушаймон қилди, шу билан ҳаммаси бости-бости бўлиб кетди.

Ўқув юртини тугатгач, Оскар фон Дитрих армия хизматини ўташ учун отасининг ошна-орайнигарчилигидан усталик билан фойдаланди. абверга ўтди ва бир маҳаллар кўрган хўрликлари қасдини олиш мақсадда, бу жиҳатдан чексиз ҳуқуқлар берадиган учинчи бўлимга ўрнашди.

Бироқ йиллар ўтган сайин тажриба ортирди, борган сари юқорироқ лавозимни ишғол қилаётган фон Дитрих бу хизмат воситасида кўп нарсага эришиши мумкинлигини англади. Бу турма заифликлардан (бу тўғрида Фрейд таълимотини қониқиш билан ўзлаштириб олди) холи қилибгина қолмай, айни пайтда, олий шахснинг бошқалардан устунлиги ҳақидаги фалсафий назария билан ҳам қуроullanтиради. Бу назарияни у хизмат мавқеини сунистеъмол қилмай турибоқ, амалда қўллаб-қувватлаши мумкин, чунки бу билан, яъни идеалларига амал қилиб, у Рейхнинг қудратини мустаҳкамлайди.

Бора-бора Оскар фон Дитрих абвернинг раҳбари алоҳида қадрлайдиган контрразведкачилардан бирига айланди. Мутафаккир, билимдон, адмирал Канарис, контрразведка — махсус хизматнинг бир тури эмас, балки бир сиқим сара одамларгина тушунадиган дунёқараш системасидир, деб айтарди. Одамларнинг барча кўзга кўринмас, яширин ожизликларидан, қилмишлари, пастаринликларидан тўла-тўқис хабардор кимсагина уларнинг устидан ҳукм юрита олади, мабодо, кимда-ким алдовга учмаган бўлса, бу йўлдан оздириш воситалари етарли бўлмаганини ёки айни шу одам учун тўғри келмаганлигини кўрсатади, деб ўргатарди Канарис.

Канариснинг фикрича чинакам контрразведкачи бировнинг айбини ошкор қилмаслиги керак, аксинча, у ҳокимият тепасидаги одамларга қарши далилларни йиғиб бориши, бу кимсалардан биронтаси жиловини узмоқчи бўлган тақдирда, жам топган айбномани ишга солиш имкониятига эга бўлиши зарур. Контрразведкачининг қўлида шу хилдаги маълумотлар қанча кўп тўпланса, унинг шахсий ҳукм юритишга эришуви шунча осон бўлади.

Вермахт бош штабнинг калонлари, Гитлернинг энг яқин сафдошлари тўккан қонларни, тарихда мисли кўрилмаган ифлослик ва қабихликларни санаб ўтилса, шунинг ўзи бир энциклопедия бўлар эдики, буларнинг бари Канариснинг махфий картотекасида акс этганди. Шундан Канарис вақти келиб, бу шахсларнинг ҳар бирига ўз картотекасидаги ёзувларни рўкач қилиш орзуси билан яшар, шунда улар менга ўз эҳромларининг энг юксак чўққисидан жой бўшатиб берадилар, деб умид қиларди.

Аммо у ниҳоятда эҳтиёткорлик билан иш тутарди, чунки қачонлардир, ҳали ефрейтор бўлиб юрган кезларидаёқ фюрернинг ўзи армия жосуси бўлганлигини ва хизматнинг бу тури чексиз имкониятлар очиб беришлигига ишонч ҳосил қилганлигини биларди. Шунинг учун ҳам Гитлер бир ерга йиғилган жосуслик органларини бошқарувчи кимса Учинчи империяда ҳокимиятни эгаллаб олишидан хуркиб, бу қудратли кучни бир одамнинг ихтиёрига топшириб қўйишга юраги бетламади ва уни кўп органларга бўлиб юборди.

Фюрер уни «шарбатга солинган сиртлон», деб атаганини эшитиб, Канарис сираям хафа бўлмади, ҳатто буни ўзига мақтов деб тушуанди, лекин янада эҳтиёткорроқ бўлиб қолди.

Европа мамлакатлари билан олиб борилган махфий уруш даври

Гитлер билан яқинлашиш учун Канарисга очиқ урушга қараганда, кўпроқ имкон туғдирган эди. Улимга ҳукм қилиш учун далиллар тўплаб берадиган дастёрлик хизмати унга кўпол ва келажаги йўқ ҳунар бўлиб кўринди, яна шуниси ҳам бор эдики, бу иш билан биринчи бўлиб ҳам гестапо, ҳам СС, ҳам СД шуғулланар, Гитлер буларга ўзгача бир эътибор билан қарар, ҳомийлик қилар, афзал биларди.

Оскар фон Дитрихнинг отаси Канарис билан ошна бўлганлиги туфайли капитан бу гапларнинг баъзиларидан хабардор эди. Унинг иззат-нафси ҳам кўпинча озор чекарди. Гестапо, СС, СД офицерлари фаолияти фақат вермахт ва унинг штаблари манфаати билан чекланган абвер ходимларидан ўз устунликларини кўпол суратда очиқ-ойдин таъкидлаб турар эдилар.

Қотмагина, нозик, ўзини тута биладиган Оскар фон Дитрих қатто мансаб жиҳатидан ўзидан юқори турганларга ҳам калондимоғлик, такаббурлик, айна чокда, совуқ бир назокат билан муомала қилардики, бу ҳар қандай шароитда ҳам ўз қадр-қимматини сақлашга, бошқаларни эса, зимдан ерга уришга имкон берарди.

Ўзидан ҳам унвон, ҳам даражаси жиҳатдан юқори турган армия офицерига худди хотинларникидай мулойим тиниқ кўк кўзларини тикиб, у билан чет бир нарса ҳақида суҳбатлашиб ўтираркан, Дитрих ўзининг кўзга кўринмас кучга эга эканлигидан лаззатланар, чунки кўлида мана шу офицерни истаган вақтда солдатликка тушириб қўядиган ёки ҳатто, навбатчи гестапо бўлинимасининг машқи учун нишон қилиб қўядиган маълумот бўларди.

Майор Штейнглиц унвон жиҳатидан юқори бўлишига қарамай, ўзини капитан Дитрихга муте тутарди. Бу зоти пастнинг аслзода олдида, кўлининг ҳўжа қаршисида беихтиёр сажда қилиши билан тенг эди. Бу ўринда Дитрихнинг қўллаб-қувватлаб юборишига зимдан боғланган умид ҳам йўқ эмасди.

Штейнглиц гитлерчилар Германиясининг ва умуман, азалдан ҳам Германиянинг ҳақиқий ҳукмдорлари — саноат магнатлари ва олий офицерлар корпуси бўлиб келган, бу абадий шундай бўлиб қолади, ўзгармайди деб қаттиқ ишонарди, нациларнинг ҳеч қандай ташвиқоти уни бу фикрдан қайтаролмади. Нима ҳам дерди, нацистлар Германияни коммунистлардан, социалистлардан, касаба союзларидан, либераллардан, бирлашиб келаётган қудратли ишчи кучидан тозаладилар, қассоблик қилдилар, холос.

Гарчи фюрер — фашистлар доҳийси ва Рейх бошлиғи бўлса-да, бироқ агар Рейх Учинчи империя бўлса, у ҳолда, Гитлер худди Кайзер каби императордир. Унинг суянган тоғлари Кайзерникига ўхшаб — магнатлар, бойлар, йирик мулкдорлар, ҳарбий аслзодалардир.

Ўз тўпори ақли билан Штейнглиц шундай деб ўйларди ва арқонни узун ташлаб ҳарбий зодагонлар вакили бўлмиш капитан Оскар фон Дитрихга хизмат кўрсатарди. Шунинг учун ҳам, бир куни Оскар ўзининг «Айне нахт ин Монте-Карло» деган севимли ашуласи ёзилган пластинкани синдириб қўйганида, Штейнглиц шу заҳоти, ташвиқот бўлимидан янгисини топиб беришга ваъда қилди.

Ҳавонинг рўйи очилган илиқ июнь кечаларидан бири эди. Кўлларнинг йилтиллаган сатҳида ой ҳам, юлдуз ҳам, зангори осмон ҳам акс этиб турарди. Теракларнинг аччиқ ва сархуш ҳиди анқирди, Сарик гул-

ли шумғия босиб кетган экин далаларидан болнинг хушбўй ҳиди келарди. Иоганн машинани шошмасдан кўримсиз, қуруқ, танк излари тушган асфальт йўлдан ҳайдаб борарди.

Мулкдорнинг узун, дарахтлар соясидан ола-чипор тусга кирган хибонидан ўтишди. Кейин яна ҳайдовсиз ётган сўқир далалар бошланди. Бундан ўтиб ўрмонга кирдилар, худди туннелдай қоронғи бўлиб қолди.

Иоганн чироқларнинг ҳаммасини ёқди, шунда олд томонда тасир-тусур ўқ товушлари, бақир-чақирлар, зарб овози ва ойнанинг сингани эштилди.

Машина чироғининг нури мажақланган радиатори билан каштан дарахтига тиралиб ётган автомобилни ёритди.

Бири пистолет, иккинчиси автомат кўтариб олган, ранглари қум ўчган, қонга беланган алоқа қўшинларига тегишли икки офицер машинага сакраб чиқиб, Вайсга машинани тез ҳайдашни буюрдилар.

Вайс имо билан Штейнглицни кўрсатди.

Майор эътиборсизлик билан:

— Ўтиринглар. Ҳужжатларни кўрсатинг,— деди.

— Жаноб майор, ҳар бир дақиқа...

— Кетдик,— деди Штейнглиц Вайсга, ҳужжатларни офицерларга қайтара туриб, сўради:— Ҳўш?

Алоқа офицерлари ҳамон ҳаяжонланиб, тутила-тутила, бири олиб бири қўйиб нима бўлганини айтиб беришди.

Бундан бир неча соат олдин қандайдир бир солдат полк рацияси ўрнатилган машинага чиқиб олиб, радист билан унинг ёрдамчисини беҳуш қилибди-да, уларни кузовдан ташлаб юборибди ва машинани олиб қочибди. Станция навбатчилари қаердадир, шу район ичида янги радиостанция ишга тушганини, у рус тилида очиқ текст билан: «Совет Иттифоқининг барча радиостанцияларига: йигирма иккинчи июнь куни фашистлар Германияси қўшинлари СССРга ҳужум бошлайди»... деб хабар тарқатаётганини билиб қолишибди...

Станцияни қўлга тушириш учун пеленгацион қурилмали машиналар йўлга чиқибди, шулардан бирида манави икки офицер ҳам бор экан. Қўп ўтмай улар шосседа ўгирланган юк машинасини кўриб қолишибди ва уни таъқиб қила бошлашибди, станцияни топишганини эфир орқали бошлиқларга маълум қилишибди, аммо қайилишда машиналари шофернинг атай қилганиданми ёки тажрибасизлигиданми дарахтга бориб урилибди.

Иоганн машинани тезлатишга мажбур бўлди. Унинг ёнига ўтириб олган офицер дам спидометрга, дам йўлга қарар ва чамаси, жўрттага автоматини Иоганннинг биқинига ниқтарди.

Штейнглиц ҳам қизишиб кетиб, Иоганннинг елкасига «Вальтер»нинг стволи билан ниқталарди.

Қўп ўтмай олдинда фургон кўринди, одатда, полк радиоустановка-лари мана шундай фургонларга ўрнатиладди. Ҳозирча ҳеч қандай нафи йўқлигига қарамай, алоқачилар ва Штейнглиц қуроолларини машина бортидан чиқариб, фурионга ола-тасир ўқ уза бошладилар.

Юқорига кўтарилишда фурионнинг юриши бирмунча секинлашди. Вайснинг машинаси уни қувиб етиши аниқ бўлиб қолди.

Шунда Иоганн мен ҳам бурилишда авария қиламан, деб қарор қилди. Аммо бу ишни ҳалок бўлган шофердан кўра усталик билан амалга ошираман, деб ўйлади у, машинани дарахтга эмас, йўл четидаги йўнилган тош тўсиқларга ураман. Қанотни пачоқлолса бас, тўхташ керак бўлади, қанот ё олиб ташланади, ё олдинги филдирак устидаги пачоқни тузатишга тўғри келади, фургон бу дақиқалар ичида баландликдан ошиб кетишга улгуради.

У буни қандай қилиб амалга оширсам экан, деб мўлжаллаб турган эди, кутилмаганда уларни ғувиллаганча бир бронетранспортёр қувиб ўтди. Бронетранспортёрнинг пеш ойнаси устидаги қиялаб қурилган металл зирх узра оғзидан кўк аланга пуркаганича бўғилиб пулемёт тарилларди.

Энди авариянинг фойдаси қолмаганди. Иоганн даҳшатли тезлик билан олдинга интилди. Аммо транспортёр машинани илгарилаб кетишига йўл қўймади: пулемётдан дам-бадам отилаётган ўқлар йўлни тараб ўтар экан, Иоганн машинасини ўқ ёмғири остида қолдиришни истамасди. Пулемётнинг акиллаши моторларнинг ғувиллашига қўшилиб кетарди.

Кўп ўтмай фургоннинг шиналари илма-тешик бўлиб кетган металл ғилдираклари асфальтда шарақлай бошлади, гумбурлаган садо чиқди ва фургон жарга юмалаб кетди. Ҳаммаси тамом бўлганди.

Машина йўгон йўл тўсинларини қулатиб, буталар ўсган жарга ағдарилган жойда Иоганн машинани тўхтатди.

Фургон жар ичида тўнтарилган ҳолда ётарди. Унинг эшиклари қаттиқ беркилиб қолганидан, шоферни кабинадан олишнинг иложи бўлмади. Штейнглиц транспортёрдаги рациядан капитан Дитрихга хабар қилди, Дитрих контрразведкачи бўлганидан, бу иш унга алоқадор эди.

Иоганн транспортёр ёрдамида фургонни айлантириб қўйишни таклиф қилди. Ҳайдовчи қатъий суратда қарши чиқиб, бунақа қияликда дастга тушиш мумкин эмас, мен ҳали ўзимни ўзим ўлдирмоқчи эмасман, деди.

Вайс Штейнглицга мурожаат қилди:

— Рухсат этасизми?

Майор майли дегандай кўзларини оҳиста юмди.

Шундан сўнг Вайс ҳайдовчини четга буриб, транспортёрга чиқиб ўтирди-да, оғир пўлат эшикни беркитди. Фургон ичида чалпак бўлиб ётган одамни азоблардан қутқарай дедими, ёки тобутга ўхшаган, қўш пулемётлик манави кучли машинада ёлғиз қолгиси келдими, нима учун бу ишга қўл урди ўзи ҳам билмасди.

Ўша бошлаши биланоқ кўп тоннали бу машина ўзига бўйсунмай қўяётганини сизди. Гўё машина тонналаб симоб олиб кетаётган эди-ю, энди у бир томонга босиб тушганидан, машинани ҳалокатли тўнтарилишдан асраб бўлмайдигандай кўринарди. Иоганн моторни ишга солиб, машинани орқага силтаб тисарттирганда, пўлат машинанинг бутун оғирлиги ҳам орқага кўчди. Яна бир дақиқадан сўнг машина дўнгалакдан дўнгалакка ғўладай отилиб туша бошлайди. Иоганн эса уни оҳиста, майда-майда юриш билан тормоз қўйиб тушириши керак. Машина билан курашар экан, Иоганн борган сари ўзидан-ўзи нафратланарди. Нега ҳам шундай қилди? Аҳмоқона ўлиб кетиш учунми-а? Е шикастланай, майиб бўлай дедими? Бундай қилишга унинг ҳаққи йўқ эди. Агар бирон кори ҳол рўй берса, бу ўтакетган аҳмоқлик, кучини ҳайфга кетказиш бўларди. Гўё у ўзини-ўзи бурчидан, хизматидан атай четлаштиргандай туюларди. Ўзидан-ўзи баттар нафратлангани сари, ҳаёт учун, яшаш учун олишув шунча кескин тус ола борарди.

Иоганн бу олишувда шунчалар ҳолдан тойдики, охирги кучини сарф қилиб транспортёрни жар ичига ўрмалаб тушишга мажбур қилганда, у қалт-қалт қилиб турган лабларига базўр сигарета қўндирди.

Бу орада Дитрих ва қўриқчилари билан икки полковник етиб келишди. Уларнинг ёнида санитар машинаси ҳам бор эди.

Иоганн ҳалиям транспортёр рулини ҳайдовчига бўшатиб бермади. Фургонга йўгон сим улашди. Кучли транспортёр уни тўнтариб қўйди.

Иоганн транспортёрни яқинроққа ҳайдаб келди ва ундан пастга туммасдан, бўлаётган воқеаларни кузата бошлади.

Солдатлар бир-бирларини итаришиб, қийшайиб қолган эшикни очишга уринишарди. Иоганн транспортёрдан тушиб, фургоннинг иккинчи эшигига сакраб чиқди-да, радиаторга кўтарилди ва синган пеш ойнадан кабина ичига кирди. Кабинадаги одамда жон асари йўқ эди. Ниҳоят, солдатлар эшикни очишиб, рулни қайириб шоферни олишга ёрдам беришди. Далва-далва бўлиб кетган шилимшиқ гавдани майса устига қўйишди. Шофернинг пешанасидан шилиниб тушган тери унинг юзини пардадай қоплаб олганди.

Штейнглиц яқин келиб энгашди-да, бечоранинг сидирилиб тушган терисини саришталик билан юқорига кўтариб қўйди. Шунда Иоганн унинг юзларини кўрди. Бу Брунонинг юзи эди.

Транспортёрнинг ҳайдовчиси машина чирогини узала тушиб ётган танага тўғрилади.

Санитарлар замбил келтиришди, дори-дармон солинган халтасини кўтариб доктор пайдо бўлди.

Аммо бу ерда буйруқни полковниклар эмас, контрразведка вакили капитан Дитрих берарди. Дитрих ярадорни шу ернинг ўзида текширишни буюрди.

Врач қайчи билан Брунонинг мундирини қийди. Унинг кўкрагидан терисини тешиб чиққан қовурғаси кўриниб турарди. Бир оёғи қайилиб кетганди. Қўлининг панжаси мажақланиб, қизил қўлқопга ўхшаб ётарди.

Врач қаддини ростлади-да, бу одамнинг яшашига умид йўқ, уни ҳушига келтириб ўтирмаслик ҳам керак, чунки бу нарса унга азоб беришдан бўлак ҳеч қандай фойда бермайди, деб айтди.

— У тилга кириши керак,— дея гапни чўрт кесди Дитрих. Кейин врачга жилмайиб қараб, қўшиб қўйди:— Агар бошқа қимматлироқ нарсамдан айрилиб қолмай десангиз, вақтни қўлдан бермаслигингизни маслаҳат кўраман, герр доктор.

Врач шоша-пиша қандайдир ампулаларнинг учини синдирди-да, шприцни тўлдириб, уни кетма-кет Брунога санчишга киришди.

Капитан бўшаган ампулаларни шу заҳотиёқ териб оларди. Врач ўғиритиб қараган эди, Дитрих тушунтирди:

— Менинг илтимосимни қандай бажарганлигингизни аниқлаш учун кейин кичикроқ бир консилиум чақиришга ижозат берарсиз-а, герр доктор?

Врач оқариб кетди, аммо яна бир бор Брунонинг кўкрагига игна санчар экан, қўли қалтирамади. Иоганнга у игнани худди Брунонинг қоқ юрагига санчгандай бўлиб кўринди.

Бруно хирқираб нафас оларкан, кўзини очди.

— Қойил,— врачни мақтаб қўйди Дитрих. Сўнг Штейнглицга қараб буюрди:— Ортиқча одамлар турмасин... Аммо врачга мурожаат қилиб деди:— Сиз қолинг,— кейин ерни кафти билан пайпаслаб кўриб, ўтираркан, зорланди:— Захроқ экан.

Штейнглиц шинелини ечиб, уни буклади-да, Дитрихнинг тагига тикиб қўйди. Дитрих бош лиқиллатиб миннатдорчилик қилди ва Брунога энкайиб, табассум билан деди:

— Кимдан топшириқ олгансиз, нималарни хабар қилдингиз, қисқача айтиб беринг.— Брунонинг соғ қолган қўлини силади.— Кейин доктор сизни укол қилади, нариги дунёга қандай етиб борганлигингизни билмай қоласиз. Хўш, қани, бемалол...

Вайс транспортёр томон қадам ташлади, аммо полковниклардан бири пистолетини тўғрилаб, «Қайт!», деб шивирлади ва ҳатто уни йўл четигача кузатиб олиб чиқди. Шу ердан туриб у соқчиларга:

— Мана буни ёиларингда ушлаб туринглар!— деб қичқирди.

Чарм комбинезон кийган мотоциклчилар Вайснинг олдига келиб, уни йўлга олиб чиқишди, мотоциклга ўтқазишди ва ҳар эҳтимолга қарши, колясканинг брезент қопчигини маҳкамлаб қўйишди.

Тун сукунатида Дитрихнинг бўғилган овози аниқ-таниқ эшитилиб турарди:

— Қайси оёғини бураяпсиз ўзи, доктор?! Сизга айтдим-ку, синганини буранг деб! Энди орқага буранг. Падарига лаънат, манов латтани олиб ташласангиз-чи, ахир! Қўраверсин... Марҳамат, яна укол қилинг. Жуда соз. Коньяк маъқулроқ дейман. Қани, унинг панжаси устига чиқинг-чи. Мунча ноз қиласиз, доктор! Тортинманг! Бу ҳар қандай уколга қараганда ҳам тезроқ жон киргизади.

Иогани симдай таранг тортилди, назарида, ҳамма нарса жар ичида эмас, мана бу ерда, йўл устида бўлаётгандек эди... Худди миясини қоқ ёриб Дитрих қулоғига шанғиллаётгандай. Бу азобнинг бош-кети кўринмасди.

Тўсиндан жимлик чўкди. Қоронғиликни гулхан алангаси ёритди, аллақандай даҳшатли ис таралди.

Иогани отилиб турмоқчи бўлди, шу ондаёқ кўкрагига автомат қадалди. У стволни чангаллайман деган эди, орқадан бошига мушт туширишди.

Иогани ўзига келиб, сўради:

— Нима қияпсизлар ўзи?— Кейин коляскадан нимага чиқмоқчи бўлганини тушунтирди.

Кўриқчилардан бири:

— Агар чидолмаётган бўлсанг, иштонга бажаравер!— деди ва ха-холаб кўлди, бироқ шу заҳоти худди томоғига бир нарса тиқилгандай ёқ этмай қолди.

Бир оздан сўнг полковниклар, Дитрих ва Штейнглиц йўлга чиқишди.

Дитрих:

— Хайрли тун, жаноблар!— деб хайрлашди-да, машинага қараб равона бўлди.

Мотоциклчилар Вайсни бўшатишди.

— Кетдик!— буюрди Штейнглиц,

Ҳар иккала офицер ҳам жим боришарди. Дитрих хафагезак бўлиб:

— Ахир мен яхшиликча кўндирмоқчи бўлдим-ку,— деб зорланди.

Штейнглиц:

— Хўш, маълум қиласанми?— дея сўради.

Дитрих йўқ дегандай бошини сарак-сарак қилди.

— Анавлар айтиб қўйса-чи?

Дитрих ҳиринглади.

— Мен ўз таклифимни айтганимда, бу ҳарбий каллаварамлар нақ эгигимни ялагудай бўлишди. Маст солдат машинани олиб қочган. Шундан ҳам ишонарли нарса борми. Маст бўлгандан кейин ҳалокат рўй берган.

— Бундай дейишнинг нима кераги бор?— ҳайрон бўлиб сўради Штейнглиц.

— Кераклиги шундаки,— деб насиҳатомуз тушунтирди Дитрих,— айтайлик, совет разведкачиси бошлаб дала рациясини ўғирлаб, воқеалар бошланадиган муддатни ўзиникиларга етказган бўлганда, полковниклар терговдан қочиб қутулолмасди.

— Падарига лаънат, лақмалик қилиб қўйгандан кейин жавоб бера-са беравермайдими! Совет разведкачиси эканлиги кўриниб турибди-ку.

— Шунақа,— деди қуруққина қилиб Дитрих.— Аммо менинг кўлим-да далиллар йўқ. Бўлганда ҳам нима кераги бор?

— Нега кераги бўлмас экан?— ҳайратга тушди Штейнглиц.— Ахир у ҳаммасини айтиб қўйди-ку!

— Нима бўпти! Барибир, бу билан энди ҳеч нарса ўзгармайди. Армия зарбага тайёр. Фюрернинг ўзи ҳам уни бир дақиқага бўлсин, кечиктирмайди.

— Шундайку-я,— рози бўлди Штейнглиц.— Агар қизиллар жавоб зарбаси бериб қолсалар, унда нима бўлади?

— Беришмайди. Биз Сталиннинг махсус кўрсатмасидан хабардормиз. У ўз қўшинларига жанговар ҳаракатлар бошлангудек бўлса, душман чегара чизигидан нарига улоқтириб ташлансин, лекин чегарадан ўтилмасин, деб буйруқ берган.

— Айттайлик, мабодо...

— Мабодо, сенинг бу аҳмоқона гапларинг бировга етиб боргудай бўлса,— майорнинг сўзини чўрт кесди Дитрих,— билиб қўй, менинг сейфимда буларнинг ёзуви сақланади.

— Сендан олдинроқ мен бориб айтсам-чи?

— Қўлингдан ҳеч нарса келмайди, азизим,— деди Дитрих майинлик билан.

— Нимага?

— Сенинг маълумотинг кечикиб етиб боради. Атай кечиктириб маълумот берганинг учун эса отиласан.

— Қойил-э! Аммо нега сен бунга шунчалик аҳамият беряпсан?

Дитрих ноз-карашма билан жавоб берди:

— Мен учинчи «Ц» бўлимининг обрўси ерга тушмасин дейман. Биз ишда ҳеч қачон адашмаганмиз. Ҳозир ҳам, бундан кейин ҳам адашмаймиз.

Штейнглиц чин юракдан, қизғин хитоб қилди:

— Оскар, хотиржам бўл, нима демоқчи бўлганингни тушундим!

— Винкельманнинг айтишича, осудалик гўзалликка хос бўлган хусусият экан. Мен эсам ҳар қачон, ҳар қандай шароитда ҳам чиройли бўлишни ёқтираман...— Шундай дея Дитрих Штейнглицнинг юзига шапатилаб қўйди.

Тонг ёриша бошлади. Иоганнинг ватани ёқдаги осмон борган сари кўтарилиб келаётган қуёш ёғдусига тўлиб борарди. Илқ ҳаво беғубор ва шаффоф эди. Очиқ ойнадан машинага кўкатларнинг майин, насим бир ҳиди урарди.

Иоганн машинани ғайри-шуурий бир ҳолда ҳайдаб борарди. У худди палажлангандек бўлиб қолганди. Аланга олган қалб энди сўнган эди. Ҳозир у орқасига ўгирилади-ю, анавиларни мушук боласидай отиб ташлайди. Кейин бўлинмага бориб яна отади, тўхтамай отади! Унинг қўлидан келадиган бирдан-бир нарса шу.

Иоганн автоматни олиш учун қўл чўзмоқчи бўлди. Шунда унга гўё Брунонинг овози эшитилгандай туюлди: «Нима рўй бермасин, буларнинг ич-ичига кириб олиш лозим. Ғалабани деб, одамлар ҳаётини деб, кириб олиш, ич-ичига кириб олиш керак».

Иоганн ўзининг иродасизлиги билан нимага ҳам эришарди? Йўқ, бу иродасизлик ҳам эмас, ҳатто бориб турган сотқинлик бўларди. Бруно буни кечирмас эди.

Агар мўъжиза рўй бериб, Бруно тирик қолганда, ундан ўз жасоратингиз ҳақида нима дейсиз, деб сўраб қолсалар, у: «Кўнгилдагидай иш», «Шароит тақозоси билан ўз хизмат бурчини ўтаган совет разведкачиёнини кўнгилдагидай иш»,— деб жавоб берган бўлур эди. Бруно ўзи ҳақида мана шу гапларни айтган бўларди.

Аммо нега уни Бруно дейишади? Бу одамнинг ахир ўз исми, отасининг исми, фамилияси бор-ку. Москвада онласи — хотини, бола-чақаси

қолган. Улар ҳозир ухлаб ётишибди, лекин кўп ўтмай уйғонишади, болалар мактабга бориш учун ҳозирлик кўришади, онаси уларга нонушта тайёрлаб, қоғозга ўраб беради, уларни эшиккача кузатиб қўяди, кейин ўзи ишга кетади.

Унинг эри ким? Хизматчи. Кўпинча узоқ давом этадиган командировкаларга кетади. Амал ҳам унчалик юқори эмас, одмигина. Буни ҳамма билади. Оилалари умумий квартирада икки хонали уйда туради. Кенжа ўғил акасининг кийимини кияди, акасига эса отасининг костюм ва пальтосини бошқатдан тикиб беришади. Брунога ўхшаш одамлар мана шундай ҳалок бўлган чоғда, қариндош-уруғлари, таниш-билишларига «бевақт вафот этди, юраги ишдан чиққан экан», деб хабар берилади. Тамом. Ҳатто «Москва оқшоми»да ҳам вафот этганлиги ҳақида таъзия эълон қилинмайди.

Аммо ҳали бошқача замонлар келар ахир. Чекистнинг фарзандлари: «Отаниз...» деб гап бошлайдиган кунлар келгунча, ҳали неча баҳор бор. Шунда уларнинг ҳикоялари афсона каби, ақлга сиғмайдиган нақл каби, совет разведкачисининг душман ичидаги иши деб аталадиган даврлар ҳақида ҳаёлий эртас каби жаранглайди.

Аммо сафдошлари унинг ҳалокати сабабларини кейин эмас, ҳозир ўрганадилар. Улар учун Брунонинг ўлими — ўтилган йўлда орттирилган тажрибалардан бири бўлиб қолади. Агар шу йўл сўнгги дамгача манتيкий, ақлга мувофиқ бўлса, «Фалончи коммунист партия ва халқ олдидаги бурчини шараф билан ўтади», деб ёзиб қўядилар.

Бруно деб аталган инсон — совет кишиси. Аммо унинг исми, отасининг исми, фамилияси нима?

Ватанни хатардан воқиф қилиш учун худди Бруно сингари жонларини фидо қилган чекист-разведкачиларнинг номи қани, қаерда? Ҳа, уларнинг исми қаерда? Ахир Брунодан кўра ҳам қийналиб ўлганлар бор эди. Уларни узоқ қийнаганлар. Ақл бовар қилмайдиган қийноқлар узоқ ойлар давом этган. Улар ҳаммасига бардош берганлар. Баъзан гестапочилар ҳаддан зиёд ғайрат қилиб юборган кезлари ўлим халоскор қанотини ёзган пайтлар ҳам бўларди, аммо медицина илмининг юлдузлари жафокашни яна тирилтиришар, бу энг даҳшатли, энг кофасър ўлимдан ҳам мудҳишроқ бўларди. Ашаддий жаллодлар маҳбусни азоблар эканлар, гестапочи медиклар унинг сўниб бораётган томир уришини шоён диққат ва эътибор билан санаб борар эдилар. Ҳатто ваҳший ҳайвонлар бу азоб-уқубатларнинг юздан бирига ҳам чидай олмасди, аммо улар дош беришарди. Дош беришарди-ю, ўзларининг бу сўнгги матонатларидан ватандошлари беҳабар қолишини ҳам билишарди. Ҳа, ҳеч ким билмайди, бу ҳақда. Гестапо қотилликни аста-секин, яширин суратда амалга оширарди. Гестапо ҳалок бўлганлардан қасд олиб, ҳонлар воситасида уларнинг номини булғар эди. Гестапочилар бу ҳақда жабрдийдаларга айтиб қўйишар, у фидокашлар учун бу энг қўрқинчли, ўлимдан ҳам қўрқинчлироқ туюларди. Бу кишиларга ҳайкал қўймоқ учун қайси бир металл, қайси бир мармар муносиброқ экан, билмадим. Зотан, ер юзида уларнинг руҳига, уларнинг эътиқодига, халқ ишининг ҳақлигига бўлган комил ишончларига тенг келадиган мустаҳкам металл, нурамас мармар топилмайди!

Бруно! Йогани унинг ўз дардчиллиги, камқувватлигидан кулиб юршини эслади. Ҳа, у бедармон, тез-тез шамоллаб турадиган, бурни мудар тумовдан қизарган одам эди. Матонатли бу чекист қайси бир ўзга юрт казематларида шу дардга чалинганийкин? Қамоқдаги очликлардан чақаланиб кетган қорнининг бетиним оғришлари-чи?

Бошида сочдан асар қолмаган, ориқ, доимо шамоллаб юрадиган, кўзлари ёшланадиган, юзларига бевақт ажинлар тушган, шу билан бир-

га серғайрат, қувноқ, ҳазилкаш Бруно. Сервиқор, валломат қаҳрамон қиёфаси қаёқда-ю, бунчалар ҳаётий, одми қиёфа қаёқда! Ширинлик асабга яхши таъсир қилади, деб мудом оғзидан қўймай конфет сўришлари-чи? Бруно! Аммо у Бруно эмас-ку! Балки, у Петр Иванович Петуховдир? Дзержинский кўчасидан ишга кетаётган чоғида уни минглаб ўзига ўхшаш йўловчилардан ажратиб бўлмасди.

Худди бошқа ходимлар, аёлманд «чет элликлар»га ўхшаб у ҳам топшириқ оларкан, хотинига қишлик пальтога пул жамғариш учун командировка пулини ва топшириқни бажариш давомида фойдаланилмаган дам олиш кунларини отпусчасига қўшиб берилишини кўз остига олиб қўярди. Маоши-ку ҳарбий хизматчиникидай, бунга плус кончилар ёки соғлиққа зиёни бор цехларда ишловчиларники каби хизмат қилган йили ҳисобидан устама ҳам бор.

Фақат у қандай ишламасин, қандай қаҳрамонликлар кўрсатмасин, мамлакатининг донгдор кишилари қаторида кўрмайди ўзини: хизмати шунини талаб қилади.

Буйруқда ташаккур эълон қилинади. Ҳатто олган мукофотларни тақиб ҳам юролмайди. Эришган шуҳратини кўз-кўз қиладиган, ўзига чет кишиларнинг диққатини жалб этиб бўладиган хизмат эмас бу.

Худди ўзинингга ўхшаш чекист ўртоқларининг хурмат-этибори, партия олдида, халқ олдидаги бурчинини ҳалол ўтаганинг туйғуси — разведкачига энг олий мукофот мана шу.

Агар имконият туғилса, Иоганн қисқача қилиб Марказга: «СССР-га қилинадиган ҳужум муддати ҳақида радиogramма бера туриб, Бруно ҳалок бўлди. Душман қўлида у ҳақда ҳеч қандай маълумот йўқ», деб маълум қилишини билади. Шу холос. Қолгани «баёнчилик» бўлади — буни кейин алоқа қилиш учун ажратилган вақтни тежамадингиз, деб разведкачига рўқач қилишади.

Иоганн Бруно кўрсатган жасорат билан боғлиқ бўлган ҳамма нарсаларни қайта-қайта таҳлил қилиб кўрди. Йўқ, Бруно буларнинг қисмига яқин ерда тасодифан иш кўргани йўқ. У, Иоганн тезоблик қилиб қўйиши, Гитлер ҳужумининг муддатидан хабар топиб, охириги чорани ишга солиши ва шу билан ўзини фош этиб қўйиши мумкин, деб ўйлаган бўлса ажабмас. Иоганн фашист разведкасининг нақ уясига кириб олди. Бруно бунга муяссар бўлмади, шунинг учун ҳам у бажарилиши шарт бўлган ишни амалга ошириш ва ҳалок бўлиш, Иоганн эса асраб қолишни мақсадга мувофиқ деб топди. Афтидан, Бруно рациянинг ўғирлангани хабари Иоганнга етиб боради ва у маълумот етказилганлигини тушуниб олади, деб чама қилган бўлса керак.

Бруно фашистлар қўлига тушмаслик учун машинани портлатиб юбормоқчи бўлганини, аммо умуртқасига ўқ тегиб, қўли ва оёқлари паллажланиб қолганидан бунга улгуролмаганини Иоганн билмасди. Бу янглишиш натижаси эмас, кутилмаган ҳолатларнинг бир-бирига тўғри келиб қолиши эди. Синган оёқларини бурашганда, парчинланиб кетган панжаларини топташганда, танасини куйдиришганда у деярли оғриқ сезмади. Ҳеч ким буни билгани йўқ. Елғиз Брунонинг ўзи биларди. Синган умуртқасига тегишгандагина танаси зирқираб кетди. Оғриқ борган сари кучаяверди, у шу азоб билан тирик ётганига, даҳшатли оғриқ ажал олдида ожизлик қилаётганига ҳайрон бўларди, аммо бир зумга бўлсин эс-ҳушини йўқотмас эди. Фикри тиниқ, равшан ишлар, у сўнгги дақиқасигача душман билан олишишдан тўхтамади. Бруно юрак палажидан ўлди. Унинг идроки ҳаммасига чидади, аммо толғин, абгор юраги дош беролмади.

Иоганн кўз ўнгиди Брунонинг пешана териси сидирилиб кетган юзи яна жонланди, унинг синчков ҳаёт тўла кўзлари гўё Иоганнга «Ҳам-

маси жойида. Иш бажарилди», деётгандай бўлди. Ҳа, «иш», бошқа нарса эмас. Бруно «бурч» деб айтмаган бўларди. У баландпарвоз сўзларни ёқтирмасди. Брунонинг оғзидан чиқадиган энг салмоқли сўз ҳам худди мана шу «иш» сўзи эди.

— Ҳей, менга қара!— Дитрих Вайснинг елкасига туртди.— Авария ҳақида нима дейсан?

Иоганн елкаларини қисди ва орқасига ўгирилмасдан жавоб берди:

— Улгудай шнапс отиб олган-да, жиннилиги тутган. Бўлиб туради...— Яна шу заҳоти азоби, дардини базўр ичига ютиб, дона-дона қилиб қўшиб қўйди:— Жаноб капитан, сиз бўлсангиз бу ароқхўрни қутқараман деб шунчалар куйиб-пишдингизки...

Ҳа, Иоганн худди шундай деди. Ешгина умрида бошидан кечирган энг оғир дами ҳам шу бўлди ҳисоб.

— Яхши,— деди Дитрих. Иоганн пешанаси тепасидаги ойнадан капитан тирсаги билан Штейнглицни туртиб қўйганини кўрди. Кейин Дитрих яна такрорлади:— Кўп яхши. Офарин.

Штейнглиц ҳаваси келиб деди:

— Хўп калланг ишлайди-да, ҳаммасини ҳисобга олган экансан-а.

— Каллани ишлатиш — маъқул нарса,— деди Дитрих.— Иштаҳа билан овқат уриш эса, ундан ҳам маъқулроқ. Тозаям қориним очди-да.

Хуторга етиб келишди. Вайс машинани вилла ёнида тўхтатди ва Дитрихнинг буйруғи бўйича ошпазни қидириб кетди.

Тонг ёришиб, қуёш чиқди, махсус бўлинма хизматчилари қудуқ ёнида тишларини тозалашар, ювинишар, тос устига энгашиб соқол олишар эди. Улар ички кийимда сира солдатларга ўхшамасдилар. Аксарлари оёқларига таги кигиз нусха сукнодан қилинган иссиқ уй шиппаги кийиб чиққан эдилар. Атир совун, ялпизли тиш пастаси, одеколон иси анқирди. Шуларнинг ичида яшаб, кулиш, суҳбатлашиш керак эди. Худди ҳеч нарса рўй бермагандай, худди ушбу тун изсиз кўчгандай, худди бу оламда ҳеч қачон Бруно ўтмагандай...

17

Фашист Германияси Совет Иттифоқига йиртқишларча ҳужум қилиш-ни аниқ ҳисоблаб чиққан, қулай муддатни танлаган эди. Даҳшат билан ёпирилган галадан мамлакат ларзага келди.

Ҳозирги кунларда унинг сафдошлари бири олиб бири қўйиб рейхсканцлер Адольф Гитлери қутурган, шайтонкезик бир одам эди деб таърифлашга уринмоқдалар. Бундай дейиш хато бўлур эди. Гитлер герман милитаризми учун қўл келган кўпгина стратегик ғояларни АҚШ, Англия, Франция сингари қудратли империалистик давлатларнинг йирик давлат арбобларидан ўзлаштириб олганди.

Асосий зарбани Шарққа қаратмоқчи бўлган Гитлери улар қўллаб-қўлтиқлашар, жон-жон деб пул қарз ҳавола қилишар, стратегик ашёлар билан таъминлашар, маслаҳат беришарди.

Гитлернинг шахсий кўрсатмаси билан Лондонга келган Альфред Розенберг ўз шарафига берилган зиёфатда, илтифотга яраша илтифот кўрсатиб: «Германия Европанинг яқдиллик билан қўллаб-қувватлаши ва берган топишириғи бўйича большевикларни янчиб ташлайди»,— деб ваъда қилган эди.

Гитлер устозонликда улуғ империалистик давлатларнинг кўп бошлиқларидан қолишмасди, албатта. У Советлар юртини келажакда йўқ қилиб юбораман, деб ваъдаси эвазига Европанинг қанчадан-қанча мамлакатларини ўзига инъом этишга уларни мажбур қилди.

Унинг халқаро олди-сотдига бўлган катта уқуви империалистик давлатлар бутун умидларини бошқа бирон кимсага эмас, айти Гитлернинг номи билан боғлаганлари тасодифий эмаслигини кўрсатиб турарди.

Бошда Гитлер ўзига ёлланган жўн бир қотил сифатида қарашларига йўл қўйиб берди, у яккаш сиёсий сабаблардан келиб чиқиб, бутун зарбани фақат бир халққа — совет халқига қарши қаратмоқчиман, деб тилёғламалик қилди. Бироқ улуг давлатлар унга нақдина Европани тўлаб бўлганларидан ва Франция герман империализми олдида ўз чегараларини қисиниб-қимтиниб очиб бергандан сўнг, иштаҳаси карнай бўлиб кетган Гитлер ўзини тўхтатолмай қолди, беш ҳафта ичида беҳуда қаршиликларни синдириб Францияни эгаллаб олди, Виши ҳукуматига эса бевафо тақдир устида фикр қилиб, фароғатда кун кечирсинлар, деб мамлакат жанубидан гўзал бир қасабани ажратиб берди.

Инглиз экспедицион корпусининг Дюнкеркдаги мағлубияти қуруқликдаги Британия қудратининг қуёши ботганлигидан дарак берди. Шундан сўнг Лондоннинг туманли осмонидан немис авиабомбалари аёвсиз ёғила бошлади.

Гитлер 1941 йилнинг 10 майида мурувватли сулҳ тузиш таклифи билан ўз ёрдамчиси Гессни Лондонга юборганда, асло раҳмдиллик қилмай, балки империалистик мафкуранинг бирлигини назарда тутган эди.

Англиянинг ҳукмрон доиралари, ўша пайтда қанчалик ўзига жалб қилмасин, фашист Германияси билан тил бириктиришдан воз кечишга мажбур бўлдилар. Ахир бунда ҳарбий мағлубият ўрнига улар оғир иқтисодий мағлубиятни бўйинларига олган бўлдилар, яна кимдан денг: жаҳон бозоридаги ўзларининг асосий рақиблари — герман саноат маҳнатларидан. Бундан ташқари улар бозор манфаатларини қурбон қилмоқчи бўлганларида ҳам, у пайтларда инглиз халқи билан ҳисоблашмай иложлари йўқ эди; халқнинг фашизмга бўлган нафрати Гитлер қаршисида тиз чўккан ҳукумат бошига оғир зарба бўлиб тушиши турган гап эди.

Вильгельм Кейтелнинг айтишича: «Гитлер СССРга ҳужум қилиш режасини тузаркан, Россия ўз ҳарбий саноатини эндигина йўлга қўяётгани, ҳали бу батамом, тўла-тўқис амалга оширилмагани, боз устига, Сталин 1937 йили ўзининг энг яхши ҳарбий қўмондонларини йўқ қилганини назарда тутди».

Вермахтнинг генерал штаби шулар ва яна бошқа кўп нарсалардан келиб чиқиб, Совет Иттифоқига ҳужум қилишнинг ҳар томонлама ишлаб чиқилган ва махфий суратда тўққиз нусхада кўпайтирилган плани, «Барбаросса» плани герман ҳарбий даҳосининг энг юксак муваффақияти деган қарорга келди.

СССРга қарши урушни гитлерчи стратеглар олти-саккиз ҳафта ичида тугаллашни, нари борганда, қандай бўлмасин 1941 йилнинг кузида тамомлашни мўлжаллаган эдилар.

Яширин суратда СССР чегараларида йиғилган немис қўшинлари ўша даврда дунёда энг қудратли, юксак техникага эга ва энг тажрибали ҳарбий кучга айланган эди.

Бундан олдинроқ мамлакатнинг меҳнаткаш халқи гестапо томонидан қамоқ элагидан ўтказилди, унинг асл фарзандлари концентрацион лагерларга ташланди, ўлка шуларнинг мазористонига айланди. Ҳарбий ғалабалардан сармаст Германия, реакцион ягона куч бўлиб бирлашган Германия шу тариқа ички шаронтини мустаҳкам заминга қуриб олди.

1940 йилнинг ёзидаёқ аҳолисининг умумий сони 220 миллионга яқин мамлакатлар фашистлар Германияси ва Италия назорати остига ўтган бўлиб, бу мамлакатларнинг бутун иқтисодий ресурслари герман ҳарбий машинасининг қудратини ошириш учун сафарбар қилинганди.

1941 йилнинг 8 июлида Гитлер буйруқ чиқарди: «Москва ва Ленинград ер билан яксон қилинсин, қиши билан уларни боқиб чиқмаслик учун бу шаҳарларнинг аҳолиси бутунлай қириб ташлансин...» «Москвага келганда эса,— тушунтирганди Гитлер,— мен бу номни бутунлай йўқ қиламан, унинг ўрнида чиқиндихона барпо этаман». Аҳолининг тақдири ҳақида у чиқарган аниқ ва равшан директивалар: «Славяндар қадимги Миср ёки Вавилон руҳидаги битмас-туганмас қуллар етказиб берадиган миллатга айланади. Хўжа герман миллати шу ерлардан қишлоқ хўжалик ва қурилиш ишчилари билан таъминланади.

1941 йилнинг 22 июнида эрталаб соат тўртларда гитлерчи галалар СССРга ёпирилди.

Совет халқининг улуғ Ватан уруши бошланди. У 1418 кун давом этди.

Майор Штейнглицнинг бўлини маси штаблар, ички хизмат қисмлари, хўжалик взводлари, ташвиқот роталари, медицина батальонлари, ошхоналар, ўлжа йиғувчи командалар билан бирга иккинчи эшелонда борарди.

Ҳаво иссиқ бўлиб, кишининг нафаси қайтар, ҳамма ёқни тўзон қоплаганди...

Йўлнинг икки бетида қишлоқлар, ўрмонлар, далаларда буғдойлар, бутун замин ёнарди. Қуёш эмас, мана шу ёнғин оташ пурқаётгандек эди.

Колонна бирон сабаб билан тўхтаган чоғда, моторлар шовқини ўчар, шунда оламга бўғиқ, тубсиз жарлик сукунати чўқар, ёлғиз аланга чирсиллаши-ю, ёниб тушаётган тўсинларнинг қулаган овози эшитиларди.

Осмон мусаффо ва шаффоф эди, уни вақти-вақти билан пастлаб учётган турнақатор бомбардимончи самолётларнинг гувиллаши зириллатиб ўтар, самолётларнинг соялари ер узра сузиб борарди. Бомбардимончилар ўтиб кетгач, яна ҳамма ёққа худди эриган шишадай ёпишқоқ сукунат чўқарди.

Колонналар кечувга келиб тўхтади. Ҳамма машиналардан тушиб, увушган аъзоларини ёзар, чанг-чунгини қоқар эди.

Шу ердан мудофаа чизиги ўтган экан, чамаси, у қуриб битказилмабди, ҳамма ёқда беллар, киркалар, цементли бочкалар, тўсинлар, арматура симлари кўзга чалинарди. Атрофда ўликлар, жуда кўп ўликлар ётарди. Траншеялар устини танк излари босиб кетганди, демак, жанг оқибатини моторлашган қисмлар ҳал этибди.

Фронт хатарларидан тулкилик қилиб қочган ҳамма одамлар каби мурдаларга ижирғаниш билан қарайдиган ички қисм ҳарбий хизматчилари большевикларнинг ўлигини томоша қилиш учун оч қашқирдай ёпирилишди.

Фақат майор Штейнглицгина ҳамма нарсадан хабардор одамдай ўликларни эринмасдан бирма-бир ағдариб кўрар ва ўз фикрларининг тўғрилигига ишонч ҳосил қилмоқчи бўларди.

Ўлганларнинг кўпчилиги бир неча жойдан яраланган, ҳатто оғир ярадорларни ҳам шу ернинг ўзиде, жанг майдонида қайта-қайта ярасини боғлаб қўйгандилар. Демак, ярадорлар ҳам жанг майдонини ташлаб чиқиб кетишмабди, курашни давом эттиришибди.

Ўликларнинг чўнтагидан Штейнглиц чиқариб олган ҳужжатларга қараганда, булар хизмат ўтаётганига ҳали бир йил ҳам тўлмаган солдатлар эди.

Қўл пулемётининг олдида ёнбошлаб бир солдат ётарди. Унинг боши ерга ботиб кетган, тирсагидан узилиб кетган чап қўли қалин қилиб бинт билан ўраб ташланган ва елкасига қора резинка қопланган телефон сими билан тортиб боғланган эди. Мана, яна биттаси. Бунинг ҳам қўли

йўқ. Тишларида худди мисдан қилинган сигаретадай портлатувчи қисм йилтираб турибди. Тиззалари орасида граната; унга шундоқ энгашибгина қотган...

Буларни ажал ўз исканжасига олган. Улар сурат бўлиб қолганлар. Вақт булар қаршисида тўхтаб ўтган. Жангнинг энг оғир давларидан дарак бериб турсин деб шамдек қотган таналарини гувоҳ қилиб кетган.

Ҳамшира сумкасини кўтарган, чангақ бўлиб қолган қўлларида йиртилган патрон пачкаларини қисмлаб олган аёл юзини милтиққа қўйиб ётибди, кимдир беҳаёлик билан унинг этагини юқори кўтариб қўйибди.

Окопда ҳам, брустверда ҳам ўликлар ётибди, аммо окоплар орқасида алоқа йўлларида, битказилмаган блиндажларда биронта ҳам ўлик йўқ эди.

Ҳушдан кетган ярадорлар олиб кирилган бўлса керак, капонирда ўликлар уюлиб ётибди. Талафотлардан жигибийрон бўлган немис офицери солдатларни қонхўрлик қилишларига йўл қўйиб берган, шекилли...

Майор машинага қайтиб келгач, ўзининг одатдаги «кетдик» сўзига қўшимча қилди:

— Бу руслар менга ёқмай қолди. — Сўнг тушунтирди: — Мудофаа учун зиғирдек шароит бўлмай туриб, ўзидан кучли қўшинга қарши жанг қилиш фақат ўтакетган фанатикларнинггина қўлидан келади.

Улар бир неча километрдан сўнг чала ёнган буғдойзорда фақатгина пулемётлар ўрнатилган, пачақланган «Т-26» совет танкларини кўришди. Бундай машиналарда жанг қилиш нима-ю, қадим рицар аслаҳа-анжомида замбараклар бўлинмаси билан яккама-якка олишувга тушиш нима — фарқи йўқ эди.

Аммо бу пўлат увадалари ичида иккита немис танки ҳам ётарди. Совет танкларининг улар билан тўқнашгани, қисувга олгани, ёрилиб кетган баклардаги ёнилғи билан ёндириб юборгани бежиз эмас экан чоғи.

Буни кўрган Штейнглиц мингиллаб деди:

— Руслар машина яшаш у ёқда турсин, уни ҳайдашни ҳам билмас эканлар. — Бепоев буғдойзорларга узоқ тикилиб қарагач, маъқуллаб қўйди: — Бу ерда ниҳоятда бой мулклар бор экан, мен Европада бунақасини учратмагандим. Қизиқ, ҳозир буларнинг эгалари қаердайки? — Соатига қаради — тушлик пайти бўлибди. Тоза қорин очди. — Кейин Вайсга биринчи дуч келган қишлоқда тўхташни ва ювиниб, овқатланиб, дам олиш учун оқсоқолникини топишни буюрди.

Бошқа қишлоқлар қатори бу қишлоқ ҳам аланга олиб ётарди, аммо унинг озгинагина қолган аҳолиси ёнғинни ўчиришга ҳаракат қилмасди.

Майор машинадан тушиб, томорқада ўра қазинётган чолнинг қошига келди ва имо-ишора қилиб, ташна эканлигини билдирди. Чол тушунди, белкурагини ерга санчиб, гўё бу аланга чинакам эмасу, ёлғондакамдай, парвосизлик билан аста юрганича ёниб турган уйга кириб кетди.

У ёрлоғи кўтариб қайтди ва уни Штейнглицга тутди. Майор ёрлоғини оғзига олиб борди, ҳузур қилиб ичди ва шунда кўзи ўранинг четида ётган жувоннинг гавдасига тушди.

Чол ўра қазиркан, кафтларига тупуриб қўйди.

Сувга заҳар солинган бўлса-я. Майорнинг эсхонаси чиқиб кетди. Аммо шу заҳотиёқ бу ақлга тўғри келмайди, чолда шу тобда заҳар нима қилсин, деб ўйлади. Иннайкейин, чол ўзини жуда хотиржам тутяпти-ку, ахир...

Штейнглиц сигарета чиқариб чолга тутди. У беихтиёр сигаретани олди-да, белкурак дастасига кўкрагини ташлаб, тийрак худди бодаларники каби маъюс кўзлари билан ўрага ишора қилиб деди:

— Мана, набирамни кўмпаман. Уни сизлар ўлдирдинглар, шунақа. Тушундингми? Сизлар!

Штейнглиц у яна сигарета сўраяпти деб ўйлади ва чўнтагидан пачкани чиқариб, бир донасини олди-да, чолга узатди. Чол сигаретани қўлоғига қистириб қўйди ва яна ҳалигидай мулойим товуш билан деди:

— Сен, немис, қўли очиқ одам кўринасан, аммо барибир, мен сизларни сўявераман. Мен энди тошбағир, шафқатсиз бўлиб қолдим.

Чол миннатдорчилик қиляпти, деб ўйлаган майор унинг елкасига қоқиб қўйди, кейин орқасига ўгирилди. Шунда чол белкурагини худди болтадай Штейнглиц бошига кўтарди.

Майор шу дамда ўрадан чиқариб ташланган лойга қадам ташлаб сирғалиб кетди. Фақат шунинг учунгина жони омон қолди. Белкурак ҳавони кесиб гўр учун қўйилган тахталарга санчилди.

Майор қалт-қалт титраган қўллари билан пистолетини қинига солар экан, машинага кириб ўтирди ва кун димлигига қарамай, худди шу билан ўзини ҳимоя қиладигандай, ойналарни кўтариб қўйди, у ҳатто Вайсга мундиридаги лўйни тозалашга ҳам ижозат бермади ва ҳаётимга суиқасд қилганлари учун бу қишлоқнинг бутун аҳолисини қириб ташлашни талаб қиламан, деб биринчи дуч келган СС қисмига қараб тезроқ ҳайдашни буюрди.

Аммо Вайс, чол оғринган бўлса керак, ахир, майор сувни охиригача ичмай, ерга тўкиб ташлади, бу ерлик одамлар эса буни ўз хонадонларига нисбатан энг хунук ҳақорат деб тушунишадди, деган тахминини айтишга журъат қилди.

— Шунақами?— ҳайрон бўлди Штейнглиц.— Еввойиликни қара-я!

Чол Штейнглицни ўлдириб қўймаганига Иоганн ачиндими? Йўқ. Агар шундоқ ҳодиса рўй берганда, у абвер хизмати ичига кириб олиш имкониятидан маҳрум бўлар эди. Шунда Вайс майорни хавфли саёҳатлардан асрашга қарор қилди. Ҳозирда Штейнглиц унга ҳаводай зарур эди. Иоганн Штейнглицнинг ҳаётини сақлаб, ундан ўз манфаатлари йўлида фойдаланибгина ҳамма-ҳаммаси учун, мана бу кўзлари гўдакларникидай чолнинг ўлими учун қасос олади.

Шунинг учун у чин юракдан деди:

— Майор жаноблари, сизни ёлғиз қўйганим учун мени осиш керак, деб ўйлайман.

— О!

— Мени отиб ташласангиз ҳам майли, аммо энди сиздан бир қадам нари кетмайман.

Бундай садоқатдан ийиб кетган Штейнглиц ҳазил қилишни ўзига эп кўрди.

— Яхши. Аммо менинг маъшуқам сени ортиқча деб топган пайтлар бундан мустасно.— Майор умрида биринчи марта ўзидан паст турган одам билан шундай ёзилиб гаплашиши эди.

Иоганн фашистлар томонидан ёндирилган, қонга беланган, қиймаланган она ерини кўрган ондан бошлаб, вужудини аллақандай аёвсиз ғазаб, ўч олиш иштиёқи чулғаб олди, аммо ташқаридан қараган одамга у ниҳоятда хотиржам, боқибегам кўринарди. Ҳа, у бу ерда, бехатар иккинчи эшелонда судралиб юрибди, орқасида эса ҳордиқ чиқариб йирик немис разведкачиси тарвақайлаб ётибди. Агар Иоганн зарур деб топса, уни ва унга ўхшаган бир тўда фашистларни автоматдан осонгина қириб ташлайди. Штабни кўпориб юбориши ҳам мумкин. Ўз умри эвазига юзлаб душмanning жонини олади. Бу иш унинг қўлидан келади. Аммо олмаслиги керак. Ҳаққи йўқ.

Ундан, совет разведкачисидан ҳозир юз чандон муҳимроқ нарсa — хотиржамлик талаб қилинади. Бутун вужуди ғазаб оташида: ёндир, от, қасос ол деяпти, аммо у қимир этолмайди, кутиш, миқ этмай кутиш керак. Бу ҳам жасорат, лекин ҳаракатдан маҳрум кишининг, сабр-тоқат билан, лом-мим демай кутишга мажбур кишининг жасорати.

Буниси қандоқ бўлди, а? Ахир бир қарич ерни ҳам бермаймиз дейишганди-ку!

— Ким айбдор, ким?

Ахир Бруно рация орқали ҳаммасини маълум қилганди-ку!

Ахир ўзи ҳам бутун босиб олинган Европадан келтирилган гитлерчи қўшинлар чегарада бир муштга йиғилаётганини ҳафта сайин маълум қилиб турмаганмиди? У ўзининг сўнгги хабарида Польшанинг ички шаҳарларида божхоначилар ва чегарачилар пайдо бўлиб қолганини маълум қилган эди. Бу вермахт чегарачи қўшинлардан чегарани қабул қилиб олди, дегани бўларди.

Ахир совет халқининг фашистларга бўлган нафрати ҳеч қачон сўнганмиди? Ахир совет халқи фашизм билан мардона жанг қилишдан ҳеч қачон қочганмиди?

Уруш муқаррар эканлигига ким шубҳа қилган эди ахир?

Шундай экан, нега унинг мамлакати фашистлар ҳужумига қарши тайёр турмади? Нега?

Йўл бўйларида: «Диққат! Хавф! Айланиб ўтилсин!» деган ёзувлар пайдо бўлди.

Улар бирга бораётган колонна қишлоқ йўлига бурилди, машиналар тўсинли тўшамалар, ўйдим-чуқурлар устида силкиниб, ботқоқ, пастликларда тикила-тиқила олға борарди. Анча вақтгача чапдан, катта йўл томондан пулемётларнинг қисқа-қисқа тариллаб қўяётгани, гранаталарнинг бўғиқ портлагани, тўпларнинг гумбурлагани эшитилиб турди.

Вайс тезда нима учун айланиб ўтилаётганининг сабабини билди. Кичкина бир дот гарнизони пулемёт билан йўлни тўсиб қўйиб, немис артиллерияси ва танклари билан жанг қилаётган экан.

Штаб офицери Штейнглицга қизиллар ўз солдатларини пулемёт ва тўпларга занжирбанд қилиб қўйишармиш, деди. Шунда Штейнглиц киноя қилиб, офицерга слесарлик асбоблари билан қуроолланган махсус бўлинмалар ажратинг, улар қизилларга занжирдан халос бўлиш учун ёрдамлашиб юборишади, деб маслаҳат берди.

Вайс Штейнглицнинг қуруқшаган лабларининг пучмоғи хафазегасак қўйи тушганини, хуноб бўлаётганини, герман армиясининг қолдирган голибона излари уни жазавага солиш у ёқда турсин, ҳатто жаҳлини чиқараётганини кўрди.

Чиндан ҳам, Штейнглиц ўзини хафа қилинган, аросатга ташланган одамдай ҳис қиларди.

У ғарб бўйича мутахассис бўлиб, Шарқий фронт унинг учун сургундай бир гап эди. Аммо Лондон воқеасидан кейин уни ўзига таниш муҳитдан маҳрум қилишди. У қўрқоқ эмасди. Испаниядаги уруш вақтида у республикачи қисмларга кириб олди-да, унинг сафларида туриб жанг қилди ва гранаталар республикачи-жангчилар қўлидаёқ портлаб кетаётганини, снарядлар франкочиларнинг окопларига портламай тушаётгани, пулемётлар тузатиб бўлмайдиган даражада бузилиб қолаётгани, тўпларнинг стволи бир отишдаёқ ёрилиб кетаётгани ҳақида хабар юбориб турди.

Бу қурул-аслаҳа ва ўқ-дорини республикачиларга фашистлар қалбаки воситачилар қўли билан сотган эдилар. Штейнглиц бу махфий операцияни иккинчи «Ц» бўлими қандай бажарганлигини жанговар шароитда текшириб кўрди.

Прагадаги герман элчисини ўлдириш планини тузиб чиққан ва бу операцияда Штейнглицга муҳим вазифани ишониб топширган Каммхубер 1940 йилда Фрейбургга боришни ва гитлерчи «Эдельвейс» эскадрильяси ҳужум қилиб бўлган заҳоти, мана немис шахрини француз самолётлари бомбардимон қилдилар, деб далиллар уюштиришни таклиф қилганида Штейнглиц бу топшириқни аъло даражада адо этди. Ҳатто хирурглар томонидан ярадорлар баданидан чиқариб олинган немис бомбаларининг осколкаларини ҳам Штейнглиц француз бомбаларидан олинган осколкалар билан алмаштирди; фрейбурглик немислар ичида кимлар самолётларнинг ташқи тузилишидан хабардорлигини аниқлади ва хавфли гувоҳларни йўқ қилди. Буни чинакам, қизиқарли иш деса бўларди, устига устак унинг туфайли мукофотлар олди, хизматда кўтарилди.

Шарқий фронтда унга нима тегади? Турган гап, армия қўмондонлари бутун муваффақиятни ўзлариники қилиб кўрсатадилар, механизациялашган ҳарбий қисмларнинг яшин тезлигида олға босаётгани эса жиддий қўпоровчилик иши олиб бориш учун жосуслик тармоғини ёйишга имконият бермайди.

Штейнглиц мутахассислиги шарқий районлар билан боғлиқ бўлган ҳамкасабалари аллақачоноқ буржуа миллатчи гуруҳлардан қўпоровчи бандалар тузиб қўйганлигини, буларга алоқани ишдан чиқариш, ваҳама солиш, бегуноҳ одамларни ўлдириш вазифаси топширилганлигини биларди. Шу билан бирга, у мана шундай қотиллар Қизил Армия кийимида герман самолётларидан рус тупроғига ташланганидан ҳам хабардор эди.

У 1940 йилнинг охирларидаёқ махсус «Бранденбург» полки ташкил этилганини ҳам биларди. Уни Шарқий фронтда қўпоровчилик ишларини бажариш учун тузишганди. Полк рус тилини яхши биладиган немислардан ташкил топган бўлиб, бутун шахсий составга совет ҳарбий кийими ва совет қурол-яроғлари берилганди.

Аммо буларнинг бари Аксель Штейнглицнинг эмас, бошқа, бегона кишиларнинг ютуғи эди. Бу вермахтнинг ҳар қандай каттароқ офицери қила биладиган қўпол, хашаки иш. Фельдмаршал Браухич ўша «Бранденбург»га ўз кавшбардорларини тиқиштириб қўйди. Турган гап, улар махсус топшириқни бажарганликлари учун рицарь крестлари оладилар. Э-э, олса олиб ўлмайди! Штейнглиц ишонувчан совет солдат ва офицерларини оммавий суратда қиришга бошчилик қилишни ўзига эп кўрмас ва мана шундай қўпоровчи қисмга ўзини раҳбар қилиб юбориларини асло истамас эди. Бу тўпори ҳарбийларнинг иши. Ташлаб кетилган совет ҳужжатларини худди фаррошдек териб юриш топширилганининг ўзиёқ, ўз касбининг қадрига етадиган ашаддий жосус ва тажрибали қўпоровчининг иззат-нафсига оғир ботган эди.

Герман қўшинларининг совет тупроғи бўйлаб ғолибона ялғарилаб боришини Штейнглиц шу кунларда ўз мағлубияти, умидларининг чип-пакка чиққани, кўтарилишининг барҳам топгани деб биларди.

Вайс бошда майорнинг нега бунча эзилиб, қовоғидан қор ёғиб юрганини тушунолмади. Бироқ Штейнглицнинг кесатиқли, аччиқ кинояларидан унинг ўз аҳволидан норозилиги, бўйинга юкланган иш жонига текканлиги, ҳарбийлар эришаётган ютуқларга ғаш келаётганлиги маълум бўлди. Катта йўлдан айланиб ўтишга тўғри келганда, у дотда ўрнашиб олиб, йўлни тўсиб қўйган кичкина совет гарнизонига на артиллерия ва на танклар бас келолмаётганидан заҳарханда қилди.

У ҳатто ўзини сал бўлмаса ўлдириб қўяй деган чолни мақтаб ҳам қўйди. Гарчи, ирқий жиҳатдан паст бўлсалар ҳам руслар нимаси биландир испанларни эслатади. Капитан Дитрих Парижга қандай ялло қилиб

етиб борган бўлсак, Москвага ҳам шундай етиб оламиз, деб хом ўйлапти, деди.

Шунда Вайс хизмат машмашалари Штейнглицнинг жонига теккан, бошлиқлардан тортган аламини дуч келган одамга сочиб хумордан чиқмоқчилигини сезд.

Дислокация бўйича бир қатор махсус хизмат бўлинмалари учун ажратилган тураржойда ҳали жанговар ҳаракатлар тугамаган экан. Чекиниб бораётган совет гарнизони уни эгаллаб олиб, мудофаа қўрғонига айлантирибди.

Иккинчи эшелон колонналари кутилмаган бу ҳолдан ўзини йўқотиб, эсанкираб қолди, офицерлар ҳам нима қилиш кераклигини билишмасди. Буйруқ бўйича мана шу аҳоли яшайдиган пунктга жойлашиш лозим эди, аммо у душмanning қўлида бўлгач, қандай қиласан? Буйруқни бажармаслик мумкин эмас. Бажариш ҳам.

Махсус хизмат командирлари маслаҳатлашиб олишди-да, йўлдан четга чиқиб, душмanning ўқи етмайдиган жойга чодир тикишни буюришди.

Иоганн — Иоганн эмас, Саша бўлган пайтида у студентларнинг туристик саёҳатлари, отаси билан овга чиққанларида иссиқ-совуққа, қулайсизлик ва қийинчиликларга чидашга ўрганган эди. Бундан ташқари ҳарбий хизмат ҳам уни кўп нарсасига ўргатганди.

Ҳозир ҳам у ботқоқлик орасида қўнғир тусли қуруқроқ бир ерни танлади-да, белкурак билан чорси қилиб чизиб чиқди ва унинг тўрт томонидан ўра қазиди. Сўнг тол новдаларидан кесиб, чорси ичини шох-шабба билан тўлдирди, устидан торф босди, яна шох-шабба қўйди-да, кейин унга чодир ўрнатди. Чодирнинг ичига чириган ёғочдан олов ёқиб, чивинларни қувиб чиқарди-да, сўнг палатканинг барини тушириб қўйди.

Штейнглиц нарироқда Дитрих билан нима ҳақидадир суҳбатлашиб турарди. Улар чивинларни ҳайдаб қўлларидаги новда билан юзларига шалп-шалп уришарди.

Вайс келиб чодир тайёр бўлди, унда чивиндан асар ҳам йўқ, деб айтди.

Штейнглиц Дитрихни ичкарига таклиф қилди.

Истайдим, истамайдим, ҳар иккала офицер ҳам Вайс бўлмаса ҳеч вақонинг урдасидан чиқолмасалар-да, Иоганнинг хизматини шундай бўлиши керак нарсасидай қабул қилардилар. Вайс Дитрихнинг чамадонини стол ўрнига ўртага қўйди-да, устига иприт қопчигини тўшаб, ҳатто уни балодай қилиб ясатди ҳам. Сўнг гулханда тезда иссиқ овқат тайёрлади, кейин палатка паст бўлганидан тиззалаб ўтириб, офицерларга хизмат қилиб турди. Хўжайинининг соғлиғи учун қайғуриб — сиз вино эмас шнапс ичинг, чивинлар безгак юқтиришади, касалга чалинмасликнинг энг зўр давоси эса спирт ичиш, деди.

Дитрих ўз соғлиғи ҳақида қайғуришда Штейнглицдан ҳам ўтиб тушарди, шунинг учун ҳам у тикмай ича бошлади.

Чодир ичи қоронғи эди. Иоганн яна андак гулхан ёқмоқчи бўлди, аммо аччиқ тутундан томоқ ачиб, кўзлар ёшланиб кетди. Утни ўчиришга тўғри келди. Дитрих эса, ҳадеса ўзининг чивин чақиб шишириб юборган юзларини безовталаниб сийпалар ва ойнага қарамасам бўлмайди, деб гингширди.

Иоганн бўш тунука топиб, ичига консерваланган собескаларнинг мойини тўлдирди, палатканинг брезент тасмаларидан озгина кесиб, ёққа булғалади-да, сўнг уни ёқиб қўйди. Палатка ичи ёришиб кетди.

Ҳар иккала офицер ҳам маст эди. Бироқ уларнинг кайф қилиши бир-биридан фарқ қиларди.

Штейнглиц ичкилик ичишни мусобақа деб билар, буяда охиригача туриб бериши, ҳушни йўқотмаслик, ақлни тиниқ сақлаш лозим, деб ҳисобларди. Алкоголь ирдани бўшаштирувчи, ҳамсудбатининг сергаклигини сўндирувчи, уни сергап қилиб қўювчи ажойиб воситадир. Бунни яхши билган Штейнглиц ундан усталлик билан фойдаланарди. Майор ўзини мастликин енгиб кетишга ўргатганди. У кўп ичган сари, бошининг оғриғи ҳам зўраяр, юзи оқариб кетар, чап қоши пир-пир уча бошлар, лекин кўзлари одатдағидай синчков ва сўнник тикилар, у ўзини идора қила биларди.

У ҳеч қачон мастликдан маза кўрмаганди, шу сабабдан Дитрих билан бўғб юзасидангина ичаётган эди.

Дитрих маст бўларкан, ўзини, одоб-подоб қондаларидан озод сезарди, нима қилмасин бирёв унга лом-ним деёлмаслигини тушунарди. Ма-на ҳозир ҳам:

— Аксель, қўлоқ сол,— деди Дитрих,— мен ҳозир бутунлай ечинаман-да, фақат фуражка билан пистолетни қолдириб, қип-яланғоч ташқарига чиқаман ва одамларимни оёққа турғизиб, машқ қилдираман. Қани, биронтаси гинг деб кўрсин-чи. Мен нима десам, ҳаммасини бажаришди:— У ечина бошлади.

Штейнглиц уни қайтаришга уриниб кўрди:

— Қўй, Оскар, шамоллаб қоласан.

Дитрих пайлаткадан бизўр бошини чиқариб қаради.

— Ҳа, намроқ экан... Туман.— Бир дақиқа ўйланиб қолди, сўнг йўлини топган одамдай суюниб деди:— Ундоқ бўлса, ҳаммасини ечинтираман-да, қип-яланғоч қолда машқ қилдираман.

Штейнглиц тўнғиллади:

— Дидимиз бошқа-бошқа экан.

Дитрих хафа бўлди. Штейнглицга нафратомуз қараб, сўради:

— Нима, сен биз ўз халқаро мажбуриятларимизни одоб билан бажаряпмиз, деб ўйлайсанми?

— Бунда одобга бало борми?

— Ана!— хурсанд бўлиб кетди Дитрих.— Қойил! Куч билан одоб ва ахлоқ ҳеч қачон бир-бирига қовушмайди. Куч — бу руҳ эркинлиги, ҳамма шартли нарсалардан озод бўлиш демакдир. Шунинг учун ҳам мен яланғоч юришни истайман. Ўзимнинг ёввойи бобокалонимга ўхшагим келади.

Штейнглиц индамай чекиб ўтирар, боши лўқиллаб оғриётганидан юзи учиб турарди.

Вайс кофе ҳозирлади. Дитрих пластмассада қилинган идишни кофега тутар экан, деди:

— Аслини олганда, ҳаммасини жўнгина битириш мумкин. Агар ҳар бир нишига бир метрдан жой берилса, бутун инсоният эллик квадрат километр ерга жойлашган бўларди. Эллик километрлик плацдарм! Қалам билан қоғоз бер-чи, мен айтайлик, бир соат ичида шунча майдонни пайҳон қилиш учун қанча тўп кераклигини ҳисоблаб бераман. Атиги бир соат. Бир соатда ҳаммани нариги дунёга жўнатиш мумкин!— Бошини кўтариб, сўради:— Совет Иттифоқи вермахт қўшинларига Ҳиндистонни босиб олиш учун ўз ерларидан ўтишга ижозат берганлиги ҳақидаги миш-мишни ким тарқатганлигини биласанми?— Ўзига ўзи фахр билан жавоб берди:— Мен тарқатганман? Емон ниқоб эмас-а? Қўшинларимизнинг совет чегараларида тўпланаётганига бошқа нима баҳона қилиш мумкин эди?

— Лақма, жўн гап, ҳеч ким ишбнган йўд.

— Бекор шундай деб ўйлаяпсан. Ёлғон хабар ёввойи одам солган расмдай бениҳоя жўн бўлиши лозим.— Бир зум ўйланиб туриб, сўра-

ди:— Сен ТАСС нинг 14 июндаги ахборотини ўқиганмидинг?—Сўнг сум-касини титкилаб, блокнотини олди-да ўқиди: «... СССРнинг қўлидаги маълумотларга кўра, Германия ҳам худди Совет Иттифоқи каби ўзаро ҳужум қилмаслик ҳақидаги совет-герман битимига тўла рия қиляпти, шунинг назарда тутганда, совет доираларининг фикрича, Германия битимини бузмоқчи ва СССРга қарши ҳужум қилмоқчи деган миш-мишлар мутлақо асоссиздир...»— Ахборотнинг таржимаси сўзма-сўз, аниқ қилинган эди.

Штейнглиц ҳуштак чалиб юборди.

— Мана буни кўз бўяш дейдилар. Бизнинг ишимизми?

— Йўқ.— Дитрих қуруққина қилиб деди.— Бу агентурамининг иши эмас. Биз кеча муҳим совет ҳужжатларини қўлга туширдик. Буни қарагинки, Мудофаа халқ комиссарлиги ўз қўшинларига немислар ҳужум қилиб қолса, катта тўқнашувлар рўй бермаслиги учун бундай иғволарга эътибор бермасликни буюрган. Мен буни большевикларнинг мажбурийатларга, халқаро ҳуқуқ қонунларига кўр-кўрона ишонишининг ифодаси деб биламан.

— Бекор гап!— эътироз билдирди Штейнглиц.

Дитрих қорачироқнинг липиллаб ёнаётган алангасига тикилиб турди-да, ишонч билан деди:

— Биз уларни бир жойга йиғишимиз керак.— У қўли билан буни қандай қилиш кераклигини кўрсатди.— Улар неча квадрат километрга сиғади, ўнгами, йигирматами, хуллас, ҳаммасини...— Шундай дея бармоғини кўтарди.— Ҳаммасини бир ёқлик қилишимиз керак! Йўқса, улар бизни...— Шундай деб қўлини қаттиқ силтаган эди, чироқ ўчиб қолди.

Вайс чироқни қайтадан ёқди-да, Дитрихга савол назари билан тикилди.

Капитан эса Вайсни Штейнглиц деб билди шекилли, унинг елкасидан тутиб ўзига тортди ва қулоғига шивирлади:

— Аксель, сен эшаксан! Биз жангда енгибгина ғалабага эришолмаймиз, биз большевикларни бутунлай қириб ташлаганимиздагина енгиб чиқамиз. Ҳа, бутунлай қириб ташлаганимиздагина! Токи, ер юзида биронта ҳам гувоҳ қолмасин. Ушанда биз барчамиз яланғоч бўлиб юрамиз, барчамиз! Ушанда биронта ҳам одам бу одобдан эмас, деб айтмайдиган бўлади.— У яна ечинмоқчи бўлиб уринди, аммо шу заҳотиёқ қулаб тушди-ю, хуррак ота бошлади.

Вайс Штейнглиц билан биргалашиб Дитрихни ётқизиб қўйди.

Палаткадан чиқишди.

Ботқоқлик узра туман ёйилганди, тепадаги ой атрофга хира ёғду сочмоқда эди, қурбақалар дунёни бошларига кўтаришганди.

Бир оз сукут сақлаб туришди-да, сўнг сигарета тутатишди. Ана шунда Штейнглиц Дитрихнинг қилғилигини ўзича изоҳлай бошлади:

— Кеча капитан бўларича бўлди: иккита ярадор совет офицерини сўроқ қилган эди, улар тоза капитаннинг жонига тегишди. Оскар улардан бирининг кўзига сигарета тикқан эди, у бетга чопиб капитанга Берлинни кулдонга айлантирмасак, юрган эканмиз, деди — бошқаси бўлса, Оскарнинг қорнига калла урди. Бундоқ қараганда, улардан унчалик катта нарса талаб қилинмаганди, қуршовдаги одамларингиз ёнига бориб айтинг, таслим бўлишсин, дейилганди. Наридан борса алдаб кетаверсалар ҳам бўларди. Ҳалати одамлар экан...— Сўнг керишиб эснади-да, кутилмаганда гандираклаб, Вайснинг елкасидан ушлаб қолди ва тан олгандай деди:— Шнапс оёқдан олди.— Шундан кейин ухлагани палаткага кириб кетди.

Ниҳоят, эртаси куни майор Штейнглицининг бўлини маси ўз вазифасини адо этишга киришди.

Каттакон, кўчма госпитални эслатувчи палатка ичидаги йиғма стол атрофида тўрт солдат, шу жумладан, Вайс ҳам ҳужжатларни саралаш билан шуғулланардилар. Аксар ҳужжатлар қонга беланган эди. Булар рангдор симлардан қилинган чиқит корзинкасига ташланарди.

Мухр ва штампларни аввал қоғозга босиб кўрардилар-да, сўнг рақамга олиб, катта сандиққа терардилар.

Ҳеч қандай белги қўйилмаган карталарни ташлаб юборишар, агар белги қўйилган бўлса ефрейтор Вольфга узатишарди. У ҳар бир картани диққат билан кўздан кечириб, айримларини авайлаб тахларади-да, камарли ва ясси қулф-калитли портфелга яширарди.

Канцеляриячи солдатлар ўларча жонбозлик кўрсатиб ишлашарди, гаплашадиган гаплари эса ўз соғлиқлари, уйларида келган хатлар, озиқ-овқат, кийим-кечак, пойафзал нарх-наволари устида бўларди. Қоғозларни саралашаркан, улар вақти-вақти билан касал юқтирмаслик учун бармоқларини дезинфекция моддаси солинган ҳавол резинкага суртиб олишарди. Агарда шуни, ҳарбий мундирларни ва палатканинг целлулоид дарчаларидаги заъфар ёруғликни ҳисобга олмаса, бу ерда қилинаётган ишлар оддий идора хизматини эслатиб турарди.

Вольф қон теккан қоғозларни кўрганда, ҳаммага қарата:

— Жаноблар, эслатиб қўйай: хушёр бўлинглар, аҳамиятсиз бўлса, қон теккан кир қоғозларни ташлаб юборинглар,— дерди.

Шу бир неча кун ичида ботқоқдаги лагерь ҳарбий шаҳарча тусига кирди-қўйди: ҳамма ёққа ходалардан йўлкалар қилинди, кўрсаткичлар ўрилатилди, штабга оид палаткалар траншеялар билан ўралди, насослар эса кечаси-ю кундузи траншеялардан сувни чиқариб турарди. Огнемётлардан қандайдир аччиқ суюқлик сепилгандан сўнг, ҳатто чивиллар ҳам камайиб қолди.

Худди оёқлари остидаги ер бадбўй, иприсқи, билқиллаган балчиқ, ботқоқ чикорадай офицерларгина эмас, солдатлар ҳам сариқ чақадай йилтиллаб юрардилар.

Кечаси яққол кўриниб турадиган оқ қайин ёғочларидан панжара тўтилган кўприкчалар, транспорт тўшамалари, торф тўсинларига саранжом қилиб ташланган ёки бамбук таёқларига илиб қўйилган алоқа симлари — шулар ва яна бошқа кўп нарсалар штаб командаларининг тажрибадорлигидан, пухталигидан, ишбиларманлигидан, иктизомидан, яхши таъминланганидан дарак берарди. Фақат мана шу ички хизмат қисмлари мўлжалдаги қуруқ, баҳаво ерда эмас, бир неча километр нарида ботқоқликда жойлашганлигигина умумий манзарага ярашмай турарди.

Мотомеханизациялашган герман қўшинлари мамлакат танига йиртқидай шитоб билан чанг солганича, ўз ортида тенгсиз жангларда оғир-жароҳатланган, бутун дунёдан ажралиб, қуршовга тушиб қолган совет гарнизонларини қолдириб кетмоқда эди: уларни энг янги қирғин воситалари билан тўла-тўкис қуроланган махсус қисмлар яксон этиши мўлжалланганди.

Немис разведкасининг маълумотига қараганда, Кулички шаҳарчасида бошда бир қанча танк ва ярим ротача чегарачилар мудофаага ўтган эди, аммо аста-секин совет солдатларининг сони кўпая борди. Ҳар кечаси янги-янги жангчилар қаттиқ олишув билан Куличкига ёриб ўтардилар, ярим одамлари қирилиб кетганда ҳам улар бундан қайтмас эдилар.

Немис қўмондонлиги душмани бундай қирғин қилиш йўлини тежалди, деб биларди. Гарнизонни қириб ташлаш учун артиллерия қисми етиб келди, ҳамма нарса тайёр бўлди. Қаерга қанча снаряд отилиши кераклиги, бунинг учун нечта тўп лозим бўлишлиги аниқ ҳисоблаб чиқилди ва замбараклар истеҳком теваригига маълум бир тартиб билан ўрнатиб қўйилди. Шундай бўлса ҳам, совет гарнизони герман қисмларига ўт очиб катта йўлдан ўтказмаётганига қарамай, немислар танклари келишини кутиб ҳужумга ўтмай турган эдилар.

Штейнглиц билан Дитрих ҳам қўл қовуштириб ўтирмадилар. Улар душманининг хатти-ҳаракатларини кузатиш мақсадида тез-тез ўт очиш позицияларига бориб турардилар, бироқ ихтисослари турлича бўлгани учун уларнинг кузатган мақсадлари ҳам бир-биридан фарқ қиларди.

Штейнглиц билан бирга юриши керак бўлганидан Вайс канцелярия палаткасидаги ишини йиғиштириб қўйди.

Куличкидаги совет танкчилари ёнилғилари тугаб қолгач, машиналарини ерга қўмиб қўйишгандан немислар хабардор эдилар. Шунинг учун қуршовдаги гарнизон томонидан танкларнинг кутилмаган ҳужумга ўтиш хавфи йўқ бўлиб, бундан ҳамманинг кўнгли тинч эди.

Аммо бир куни кечаси Штейнглиц билан Дитрих кузатув нуқтасида туриб, стереотрубадан атай очиқ қолдирилган тор йўлни ва шу йўлдан ўтиб олиш учун ўқ ёмғири остида жон-жаҳдлари билан жанг қилаётган гуруҳ-гуруҳ совет солдатларини кузатишаркан, тўсидан пулемёт ва замбаракдан ўт очганича ёлғиз бир совет танки шитоб билан катта йўл томонга интилди.

Шу ондаёқ тўплар гумбурлади, ҳар бир қарич ерни аввалдан нишонга олиб қўйган батареялар танкни шикастлашди.

Штейнглиц билан Дитрих солдатларга ҳалок бўлган танкчиларнинг ҳужжатларини олишни буюрдилар. Улар: бу машина учун эҳтимол, энг охириги ёнилғи томчилаб йиғилгани ва экипаж йирикроқ совет қўшилмасига ўтиб олиш, ёрдам сўраш, бундан сўнг гарнизон қандай йўл тутуши кераклиги ҳақида (истеҳкомни қўлда ушлаб туриш керакми, ё ташлаб чиқиб кетиш зарурми) буйруқ олиш вазифаси билан йўлга чиққан бўлса керак, деб тўғри тахмин қилишган эди.

Шу тахлитдаги сўров ва буйруқлар аввал ҳам бир неча марта абвер офицерлари қўлига тушганди. Бунинг устига немис радастлари қуршовдаги гарнизоннинг юқори штабларга эфир орқали қилган мурожаатларини ҳам кўп марта қўлга туширгандилар.

Шикастланган совет танкига томон жўнатилган солдатлар буйруқни бажаришолмади: қамалдагилар шунақанги ўч очдиларки, уч немис шу заҳотиёқ ўлдирилди, иккитаси эса яраланиб базўр орқага сурғалиб келишди.

Кейинги беш солдатдан биронтаси ҳам қайтиб келмади.

Қамалдагилар камчил бўлиб қолган ўқ-дорини аямай танкни бу қадар қўриқлаётган эканлар, демак, унинг ичида нима бўлганда ҳам душман қўлига тушмаслиги керак бўлган ҳужжатлар бор.

Навбатдаги беш солдат отиласан, деб дўқ қилингандан кейингина боришга кўнишди. Улардан учтаси яна шу заҳоти ўлдирилди. Иккитаси эса ўн қадамча силжиб, ботқоққа қапишиб олишди, улар бош кўтаришга ҳам ботинишмасди.

Шуёладор, юлдузлар чарақлаган осмон, яетаниб ётган ботқоқлик йилтироқ ўтлардан жимирлайди, тол буталари кумуш ранг товланади, атрофга сукунат чўмган. Нарироқдаги тепалик тагида қўшқуббали совет танки қоядай қаққайиб турибди, немис снарядлари ун илма-тешик қилиб юборган.

Озодагина, сариштагина рангдор тахта билан қопланган кузатин

пункти дзотида йигма курсиларда немис офицерлари ўтиришибди. Электр чироқ ярқираб ёниб турибди. Столча устида иссиқ кечки овқат солинган термос идишлар. Офицерларнинг тиззаларига қоғоз салфеткалар солинган. Улар овқатланишяпти, гаплари ҳам овқат ҳақида.

Ҳарбий офицер ҳурмат билан Штейнглицнинг сўзларини тинглаяпти. Майор испан, инглиз, француз, итальян таомларининг ўзига хос томонлари ҳақида ҳикоя қилмоқда. Гапларидан пазандалик санъатининг нозик жиҳатларигача билиши кўриниб турибди. У бу мамлакатларда резидент бўлиб тургани туфайли, у ерлардаги урф-одатни беш қўлдай биларди.

Дитрих онда-сонда эринчоқлик билан луқма ташлаб қўяди. У ҳам Европа таомларидан яхши хабардор, уларни ҳатто Штейнглицга қараганда ҳам яхшироқ билади, чунки кўп саёҳат қилиб, энг зўр меҳмонхоналарда турган. Штейнглицнинг эса бундай қилишга ихтиёри бўлмаган. Ахир у чет элларга саёҳат учун эмас, жосуслик ишлари юзасидан борарди. У ҳар доим ҳам у ёки бу операцияни ўтказиш учун ажратилган мабларни иложи борича тежаб, ўз чўнтагига солиш пайида бўлар, ҳатто энг масъулиятли операцияларда ҳам шу одатидан чекинмасди. Операцияга ҳозирлик кўраркан, унинг миридан-сиригача ишлаб чиқар, шунда мукофот миқдори олдиндан маълум бўлишига қарамай, ҳамёнига қандай қилса кўпроқ қолиши тўғрисида ҳам ўларча бош қотирарди. У пул мукофотларни операциядан қайтиб келгач, иккинчи «Ц» бўлимининг бошлиғидан нақд пул ё чек ҳисобида оларди.

Ҳарбий офицер чақирилган танк икки соатлардан кейин етиб келишини — ўшанда танкчиларнинг ҳужжатларини олиш учун совет танкига яқинлаб бориш мумкин бўлажagini айтди. Унгача эса қаноат билан кутишга тўғри келарди.

Вайс одат тусига кириб қолган вазифасига амал қилиб, индамай офицерларнинг хизматида турарди. Тарелкаларни алмаштирар, гўшт солар, пластмасса стаканчаларга вино қуяр, нон кесар, электр плитасида зирали қоқ нонни ва япалоқ идишлардаги устига мой солинган колбасаларни иситарди. Бу ишларнинг барини чаққон-чаққон бажарар экан, шу тобда, у қандай йўл тутсам экан, деб бош қотирарди. Ўн бешдан ортиқ немис солдати ер тишлаб қолди, бундан кейин ҳам шундай бўлади. Ниҳоятда хатарли. Унинг таваккал қилишга ҳаққи борми?

Ҳайда унга: Энди сен ўзинг учун яшамайсан. Бошқаларнинг ҳаёти сенинг ҳаётингга боғлиқ бўлгандан кейин у ўзингга эмас бошқаларга тегишли бўлади. Агарда сен таваккал қилиб, ўзингни ҳалокатга судрасанг, у ҳолда, ёлғиз сен эмас, яна, эҳтимол, анча совет кишилари ҳам ҳалок бўлишади: улар сен олдини олишинг мумкин бўлган фашист диверсияларининг, ёвузликларининг қурбони бўладилар. Уткир разведкачининг ҳаёти гоҳида жуда катта сонга кўпайтирилган иккита тенг бўлади, бунинг ортида инсон ва моддий дунё жавоҳирлари ётади. Аммо бу разведкачи ўз мардлигини кўрсатиш учун ҳаётини хавф-хатарга қўйишдан бошқа нарсани билмаса, унинг иши — кони зиёндир. Ахир ўзи ҳақида нима деб ўйламасин, ҳалокати кўзига қанчалик қаҳрамонона ва ноёб бўлиб туюлмасин, у ўз ҳолича, ўз бошига ўзи нима ҳам қила олади. Разведкачи узоқни кўзлаб иш кўриши керак. Шу маънода, айрим ҳолларда сабр-тоқат билан пайт пойлаш — биринчи қарашда катта жасорат бўлиб кўринган, аммо фақат оралиқ, хусусий қимматга эга бўлган вазифани ўташга қаратилган, охиригача ўйланмай, шошилини қилинган ҳар қандай ишга қараганда ҳам юз чандон қимматлироқ бўлиб чиқади. Разведкачи мана шундай ўйланмаган ишга бош уриб, асосий нарсани унутиб қўйгач, душман учун хатарли бўлмай қолади. У ҳалок бўлган совет разведкачисига айланади, агарда душман қўлига тирик

тушиб қолса, унинг аввалги ишлари тўғрисидаги маълумотларни билиб олиш учун уни қийноққа солишади, албатта.

Иоганн мана шу вазиятда нима қилиши керак? Турган гап, у совет танкига етиб боришга жазм қилса, ҳалок бўлиши мумкин. Лекин албатта ҳалок бўлиши шартми? Агарда етиб боролса пакетни йўқ қилади. Модомки, гарнизон ўзининг бутун ёнилғисини шу танкка берган экан, уни ўқ-дорисиз қолишдан қўрқмай ҳимоя қилаётган экан, демак, пакет ниҳоят муҳим қимматга эга, эҳтимол, жуда кўп, юзларча, мингларча совет солдат ва офицерларининг ҳаёти унга боғлиқдир. Демак, ҳозирги нисбат: бирга минг бўлади.

Гарчи, Иоганнга ўзини ўтга-чўққа уриш, таваккал қилиш ман этилган бўлса-да, бироқ мана бундай мингларча кишининг ҳаёти ҳал этилган пайтда у жондан кечишга ҳақли бўлса ажабмас. Яна бир нарса ҳам борки, у билан ҳисоблашмаслик мумкин эмас. Сабрининг ҳам чеки бор. У қачонгача қонга беланган, ёндирилган Ватанининг ерларини ҳеч нима бўлмагандай томоша қилиши, совет кишиларини қандай қилиб ўлдираётганликларига индамай қараб туриши, гўё шундан бошқа иш йўқдай қотилларга қўл қовуштириб югурдаклик қилиши керак ахир! У манави даҳшатли ҳаракатсизликдан, турғунликдан бир неча минутга бўлсин халос бўлиши, нафасини ростлаб олиши лозим. Фақат бир неча минут қаттиқ ҳаракат қилса бас, шунда у яна чидам кўрсатишга, хотиржамликка, рижорликка қодир бўлиб қолади. Бир неча минут нима деган гап, шундан кейин у яна пайт пойлайди, ҳа, чидам билан пайт пойлайди. Хўш, шундай қилиши мумкинми? Унга ҳеч нарса бўлмайди, танкка албатта етиб боради. У бир ўзини ўйлаётгани йўқ: у одамларни халос қилиш учун пакетни йўқотиб ташламоқчи. Хўш, бунинг нимаси ёмон экан? У пакетни йўқ қилади-ю, қайтиб келади, яна ҳаммаси аввалгича давом этади. Йўқ, аввалгича эмас, у янада эпчилроқ, янада устомонроқ, янада эҳтиёткорроқ ва сабрлироқ бўлиб қолади.

Иоганн тарелкаларга дудланган чўчка гўштидан қилинган қайноқ колбаса ва дуди чиқиб турган картошка солиб, пластмасса стаканчаларга жигар ранг ромнинг тагини қуйиб бўлди-да, фартугини ечиб, пилот-касини тўғрилади.

— Майор жаноблари, агар бошқа керак бўлмасам, менга совет танкидан ҳужжатларни келтиришга ижозат этинг.— Буларнинг барини у: «Сизга яна бир оз қайла солсам бўладими?» деган оҳангда айтди.

Штейнглиц фақат ўзига маълум бўлган сабабларга кўра, бу илтимос унга қанчалар муҳимлигини кўрсатишни истамади. Нима ҳам дейиш мумкин, солдат жасорат кўрсатмоқчи экан, бу немис солдати учун табиий ва ҳатто мажбурий бир нарса. Шунинг учун ҳам майор кўзини тарелкадан узмасдан, индамай бош силкиди.

Иоганн ичидан гранаталарнинг чўзинчоқ ёғоч дасталари чиқиб турган брезент халтани девордан олиб, ҳарбий офицернинг каскасини кийди-да, автоматини елкасига осди ва офицерларга честь бериб блиндаждан чиқди.

Ҳавонинг авзойи бузилиб, осмонда паға-паға булутлар пайдо бўлди, бироқ хирагина шуъла ҳамон дўнг тепаларни ёритиб турарди. Сув қуйгандай жимжит, мудроқ, кўримсиз, ғамбода манзара. Ўт-ўланлар қуюқ шабнамда чўкиб тўнғиган.

Иоганн ботқоқликка синчковлик билан кўз югуртиради. Танкка тўғридан эмас, илон изи йўл солиб: чуқурдан чуқурга, дўнгдан дўнгга,

тепадан тепага ўтиб бориш керак. Адашиб қолмаслик учун қандоқ йўл солиш режасини тузди.

У қўриқчилар постидан ўтиши биланоқ ўрмалаб кетди, четдан қараган киши уни танкка эмас, бошқа томонга қараб кетяпти, деб ўйларди. Вайс ўзини, мажбур қилиб тез-тез дам олар, худди илондай билонглаб аста судралар, ерга сингиб кетгудай бўлар, юзи ўтдан кўтарилмасди. Бирон новда қисирлаб кетса, темир-терсак андак шиқирлаб қолса, чарс этган овоз келса, нафас олмай қотиб қолар, эҳтимол, ўлим ваҳимасига тушган ўлгудай қўрқоқ одам ҳам бунчалик сурат бўлиб қолмаса керак. У ўзини шундай тутишга мажбур эди. Ҳозир Иоганн ҳам қўрқар, аммо ўлиmidан эмас, ўзига тегишли бўлмаган ҳаётини йўқотишдан қўчирди. Назарида ўзини эмас, балки энг яқин энг қимматли ҳаёти ўзиникига қараганда беқиёс катта аҳамиятга эга бўлган одамни ўлим ёқасига келтириб қўйганга ўхшарди. Мана шу ниҳоятда керакли, улкан ишлар қилишга умид тutilган одамнинг ҳаётини у хавф остига қўяпти, мана шунинг учун у бу одамнинг тириклигидан умидвор бўлганларнинг, унинг ҳаётини ўз ҳаётларидан юқори қўйганларнинг ҳар бири олдида жавоб беради. Улар бу ҳаётни Иоганн Вайсга ишониб топширишди, у бўлса бу юксак ишончини оқламади. Шу сабабдан у бу одамнинг соғ қолиши учун қўлидан ниманки келса ҳаммасини қилар, уни қутқариш учун ҳеч нарсасини аямасди.

У жуда ҳам секин судралаиб борар, ижикиланиб, хавфсираб, ўлгудай қўрқа-пуса арзимаган пана жойларга ёпишарди. Балки, унинг бу ҳаракатини кузатиш офицерларнинг жонига теккандир. Штейнглиц эса бир оз қизариб кетган бўлса ҳам ажабмас: охир кўкларга кўтарган шофери ғирт қўрқоқ чиқиб қолди-да! Чиндан ҳам, эшакқуртдай майдалаб судралаётган, немис мундирига иснод келтираётган, қўрқоқ Вайсга стереотрубадан тикилавериш уларнинг жонига тегди. Шу ҳам тузук, орқангдан кузатишмаса ўзингни анча енгил сезасан.

Иоганн соатининг нурланиб турган милига қаради. Буни қаранг-а, ботқоқликда сукунат, рутубат, балчиқ қўйнида аста-секин, тўхтаб-тўхтаб судралаётганига икки соатдан ошибди. Шу тобда биринчи ўқ узилди, Иоганн бутун жисми билан ёнгинасида совет снайперининг ўқи тўзиётганини ҳис қилди. Кейин Вайс ўқ ёмғири остида қолди.

Вайсга қараб ёлғиз снайпернинг ўзи ўқ узар экан, немислар индамай туришди, аммо пулемётлар қисқа-қисқа тариллаб бошлагач, унга жавобан истар-истамас, палапартиш, чўзиқ-чўзиқ ўқ уза бошлашди, кейин аввал битта, сўнг кўпайишиб миномётлар жаҳд билан отишга киришди.

Иоганн охирги кучини тўплаб, ўзини дам у ёнига дам бу ёнига ташлаганча танкка яқинлаша бошлади. У танкка яқин борган сари совет пулемёти ҳам ўқ ёмғирини кучайтирди. Иоганнга худди юзи олдидан бир гала дала сичқонлари чопиб ўтгандай бўлиб кўринди — бу унинг боши атрофидан учиб ўтган ўқлар эди. У қотиб қолди, сўнг юмалаб кетди, кейин яна ўрмалай бошлади: ўзини дам ўнгга, дам чапга ташлади, яна олға итилди. Яраланса ҳам майли, фақат ўқ боши ёки юрагига тегмаса бўлгани. Шунда у амал-тақал қилиб етиб олади ва кўзлаган ишини амалга оширади.

Мана, ниҳоят Иоганн танкка етиб ҳам келди.

Атрофни металл ҳиди тутиб кетибди. Танкнинг бир неча жойи ўпирилиб кетган бўлиб, улардан аччиқ ва ўткир порох иси чиқарди.

Олдинги люк очик экан, ундан бир танкчининг гавдаси осилиб турарди. Иоганн сапчиб ўзини люкка олди, пулемёт ўқлари зирх устида худди тош сочгандай шақирлаб кетди, аммо у бунини ўйлаб улгурмасданоқ, баданини орриқ зирқиратиб юборди, ўқ оёғига теккан эди.

Иоганн вақтни кетказиб ўтирмади, этигини ечиб, ярасини бойлашга ҳали улгуради. Улган танкчини ичкарига тортиб олди-да, тезгина унинг чўнтақларини қараб чиқди. Пакет йўқ. Ричаг олдида яна бир ўлик танкчи букчайиб, қонга беланиб ётарди. Иоганн қоронғида зажигалкасини ёқиб, унинг ҳам чўнтақларини кўздан кечирди. Ҳеч вақо йўқ, ҳеч қандай қоғоз йўқ. Ё қўнжидамикини? Иоганн энгашибди, шунда тўсиндан қандайдир темир бошини ялаб елкасига тушди.

Мана шундай вазиятда қандай ҳаракат қилишга ўргатган бўлсалар, Иоганн ҳам худди шундай қилди. У сапчиб ўрнидан тургани йўқ (ваҳолонки, бундай ҳолатда одам ғайри шуурий равишда хавфга қарши ўрнидан туриб кетади), балки усталик билан чалқанча ағдарилди, қорни ва кўкрагини ҳимоя қилиш учун оёқларини букди ва қутилмаганда уларни кўтариб бор кучи билан рақибига зарб берди.

Вайс кўкрагида ва ўқ теккан оёғида турган оғриқдан бир зум ўзини тубсиз жарга тушиб кетгандай ҳис қилди. У бошқа бир оғриқдан ўзига келди: тирик қолган танкчи унинг бошини танкнинг пўлат полига урар, қондан сирғалиб кетаётган қўллари билан бўғишга ҳаракат қиларди. Иоганн унинг қўлларини ўзидан ажратди-да, қўлтиғидан тутди ва қўлини бўғинидан қайириб олишга ҳаракат қилиб, чапдастлик билан ағдарилди. Энди у танкчи устида ётар, аммо ҳарсиллар ва бир оғиз сўз айтолмасди. Шу бонсдан у сал ўзига келиш, нимадир дейиш учун нафас ростлади. Кейин қаттиқ туриб, буйруқ оҳангида талаб қилди:

— Эсингни йиғ! Мен ўзимизникиман.— Сўнг чуқур тин олиб, деди:— Энди қулоқ сол!— У худди бир нарсани овоз чиқариб ўқиётгандай дона-дона қилиб, қайта-қайта айта бошлади:— Куличкининг шимоли-ғарбида, йигирма километр наридаги Виселкида ёнилғи базаси бор,— талаб қилди:— Қайтар! Қани, бўл, такрорла деяпман... Эсингда бўлсин. Энди, пакетни бу ёққа бер! Пакет бор-ку ахир, шундайми?

Танкчи пистолетига қўл чўзди.

Иоганн шоша-пиша деди:

— Қўй... фашист танки келади. Тушундингми? Танк. Пакетни йўқотиш керак.

Танкчи пистолетини туширди.

— Кимсан ўзинг?

Иоганн зажигалка узатди:

— Ёқ.

Танкчи Иоганидан нари сурилиб, пистолетини қўлдан қўймай, зажигалкани ўт олдирди-да, пакетга тутди ва сўради:

— База ҳақида ким хабар беради?

— Сен!

— Демак, орқага қайтишим керакми?

Иоганн бош силкиди.

— Унда нега пакетни ёқдим?

— Етиб боролмасанг, сени ўлдириб қўйишса, пакет қўлга тушади. Тушундингми?

Танкчи бир зум индамай турди, сўнг гапирди:

— Енимда яна бизнинг ўт очиш нуқталаримиз ва мина даласи кўрсатилган карта ҳам бор. Ёқиб юборайми?

— Менга бер.

Танкчи пистолет ўқталди.

Иоганн сўради:

— Яна карта борми?

— Қанақа?

— Ўшанга ўхшаган, фақат тозаси бўлсин.

— Ҳўш, бўлса нима...

Иогани оғриқданми, ё кулимсираганиданми, юзини буриштириб, сўради:

— Англамадингми? Елғондака мина далалари ва ўт очиш нуқталарини белгилаб чиқамиз, кейин картани ташлаб қўямиз.

— Кимсан ўзинг, ахир?

— Карталарни бер,— талаб қилди Иогани.— Қўлингда пистолетинг бор-ку!

Танкчи планшетини узатди.

Иогани қўлини артиб, буюрди:

— Еритиб тур!

Иккала картани ёйиб қўйди-да, тозасига белгилар қўя бошлади.

Танкчи пистолетини тушириб, унинг ишини кузатиб тураркан, мақтади:

— Бошлаяпсан-е!— Сўнг яна сўради:— Кимсан ўзинг?

Иогани биринчи картани ёқиб, иккинчисини планшетга солди ва ҳалок бўлган танкчинини кўзлари билан кўрсатиб, деди:

— Планшетни унинг бўйнига осиб қўй.

Танкчи унинг буйруғини бажарди.

— Ана энди, ўртоқ,— Иоганининг товуши қалтираб кетди,— яхши қол...

Танкчи люк томон юрди. Иогани уни тўхтатди.

— Ўзинг билан уни ҳам олиб ол.

— У ўлган-ку.

— Юз метрча сургаб боргин-да, кейин ташлаб кет— немислар топиб олишади. Шунда улар картага кўпроқ ишонадилар.

— Сен-чи?— сўради танкчи,

— Нима мен?

— Сен нима қиласан?

Иогани ўрнидан сал кўтарилиб, у ер-бу ерини ушлаб кўрди.

— Ҳечқиси йўқ, амаллаб етиб оламан.

— Энди менга қулоқ сол,— деди танкчи.— Мен эмаклаб кетаётганимда орқамдан автоматдан ўт оч. Шунда ишонарлироқ чиқади. Балки учрашиб қолармиз.— Шундай дея танкчи яна такрорлади:— Шундай қилиб кимлигингни айтгинг келмади-а?

— Айтгим келмади эмас, айтолмайман. Тушундингми?

— Ҳай майли ўртоқ, қани, қўлни чўз!— Танкчи қўл чўзди.

Сўнг у люкдан чиқиб, ҳалок бўлган ўртоғининг гавдасини тортиб олди-да, уни елкасига қўйганча, эмаклаб кетди.

Бир неча минутдан сўн Иогани унинг орқасидан чиқди. Автоматидан яхшилаб мўлжаллаб олгач, сал ўнгроққа қараб сидирғасига ўт очди, бу орада яна ҳам четроққа граната отишга ҳам улгурди. Кейин немислар кучли ўт очишди, миномёт батареялари ишга тушди. Бир пайт Вайснинг шундоқ ёнгинасида мина портлади ва аллақандай иссиқ, оғир ҳаво тўлқини Иогани кўтариб итқитиб юборди, гўё жаҳаннам қаъри уни ўз қомига тортгандай бўлди. Афтидан, у ҳушдан кетган бўлса-да, ҳар қалай бир амаллаб танк тагига сўдралиб борган, унинг остига яширинган бўлса керак.

Иогани Вайсни госпиталга, қўлига бирка тақилган ҳолда келтиришди. Агар қўли бўлмаганда, биркани оёғига боғлашган бўларди. Оёғи ҳам бўлмаса бўйнига осиб шарди.

Ҳайма ерда бўлганидек, госпиталда ҳам гестапо ходими бор эди. У

медиклар томонидан нацистлар кўрсатмаси қандай бажарилаётганини кузатиб борарди. Рейхга майиб-мажруҳлар эмас, солдатлар керак эди. Ярадорнинг жонини сақлаб қолиш эмас, уни тузатиб фронтга етказиш лозим бўларди. Ярадор кимса кўп қон йўқотиб, азоблардан заифлашиб қолиши, қичқириши, йиғлаши, инграши мумкин. Аммо нима бўлганда ҳам у кўрсатилган муддатда оёққа босиши, сафга туриши шарт эди.

Медицина хизматчиларининг ишини унтершарфюрер Фишер назорат қиларди. Ярадорларни эса ротенфюрер Барч кузатарди.

Барч мучаси соғ бўлса ҳам, бошқа оғир ярадорлар сингари бинтларга ўралган ҳолда, қимир этмай терлаб ётарди. Унинг хизмати ана шундан иборат эди. Уни палатадан палатага, койкадан койкага кўчиришар, шу тариқа у жангчиларнинг алаҳсирашларига, ёки уларнинг жанг ҳақидаги ҳикояларига қулоқ соларди.

Фишер ярадорларни сараларди. Қандай ярадорлиги, у ҳақда билган маълумотларига қараб Барч солдатларни палаталарга тақсимларди. Деразаларига панжара тutilган алоҳида бир хонага Фишер томонидан штраф қисмларида хизмат қилишга ҳукм этилган ярадорлар ётқизиларди.

Фишер бардам, хушмуомала, хушчақчақ, қўй кўзлари зийрак, семиз кимса эди. Унинг оғзидан доимо чала чекилган сигара аримасди.

Госпиталда узоқ туриб қолган, соф ҳаводан, ҳаракатдан маҳрум, уззукун узала тушиб ётадиган Барч рангпар, ориқ, камқувват эди, бунинг устига нафаси сиқар, уйқусизлик касалига гирифтор эди. Унинг юзида худди ўлаётган одамникидек, музтариб бир ифода тўниб қолганди.

Офицерлар палатасида қандай яраланганига эмас, унвонига, мукофотларига, хизмат турига, алоқаларига, пулига қараб ғамхўрлик қилинарди. У ерда ҳам ўзининг Фишери, ўзининг Барчи бор эди.

Вақтинча беҳуш бўлиб қолганлиги Вайс учун ниҳоятда хатарли эди. У кўзини очиб, тирик қолганига хурсанд бўлишни ҳам унутиб қўйди: беҳуш ётганимда алаҳлаб қўймадиммикин, ортиқча гапларни сўзламадиммикин, деб ташвишланиб қолди. Аммо ҳамма иш жойида кўринарди.

Хирург Вайсни Фишер билан бирга келиб кўрди. Фишер лоқайдлик билан:

— Оғриғига чидаб, тез тузалиш, барвақт фронтга қайтиш маъқулми ёки оғриқни камайтиришга зўр бериб секинроқ тузалган маъқулми?— дея сўради Вайсдан.

Вайс иложи борича тезроқ тузалиб ўз махсус бўлинмасига қайтиши зарур эди. Шу боисдан, у одамни ўзига ром қиладиган самимият билан тезроқ фронтга қайтишни орзу қиламан деди. Шунда Фишер Вайснинг касаллик тарихига сиёсий соғлом деган биринчи белгини қўйди.

Иоганн ўзига одат бўлиб қолган синчковлик билан Фишер ҳамда Барчнинг кимлигини билиб олди.

Барч бир кунни хаста товуш билан Вайсга госпиталда узоқроқ қолиш учун нима қилиш кераклигини ўргатмоқчи бўлган эди, Иоганн унинг башарасига кофе қолдиғини сепиб юборди ва Фишерни чақиришларини талаб қилди. Бироқ гап нимадалигини Фишерга айтиб ўтиришнинг ҳожаги йўқ эди. Барчнинг кофе қуйқасига беланган юзини кўриб, Фишернинг ўзи дарҳол нима гап бўлганлигига тушунди. Шунинг учун Вайсга у:

— Сен, солдат, кўп қизишаверма. Барч фюрерга содиқ...— деб қаттиқ тайинлади.

Иоганнга бошқа далилнинг кераги қолмади: Фишер киму, Барч ким энди унга равшан эди.

Госпитал тахминан, жанг бўлиб ўтган далаги эслатарди, бироқ фарқи шу эдики, бу ерда ҳамма нарса озода, саранжом-саришта эди. Ярадорларни кузатиб, уларнинг оҳ-воҳларини эшитиб, оёқсиз, қўлсиз, мажруҳ, ўлим ёқасида турган бу солдатларнинг азоб-уқубатларини кўрар экан, Иоганнинг кўнглидан икки хил туйғу кечарди.

Булар — душман эди. Улардан бу ерга қанча кўп тушса, шунча яхши бўлиб, бу совет қўшинлари фашистлар ҳужумини муваффақият билан барбод қилаётганидан дарак беради.

Аммо булар ҳам одам эди. Азоб-уқубатлар бутун кучини суғуриб олган, ўлим шарпасини сезган бу одамлардан айримлари яна асли ҳолига қайтгандай бўлар — ўзларини яна оила бошлиғи, деҳқон, ишчи, студент, кечагина ўқувчи бўлиб юрган бола деб ҳис қила бошлардилар.

Фишер у ёки бу солдатнинг елкасига қоқиб, ана энди тузалиб кетдинг дер экан, бу одамнинг кўзлари хира тортиб, ўликниқидай бўлиб қолганини Вайс кўп марта кўрди. Демак, яна фронтга. Агар баъзи бировлари госпиталга тушгандан сўнг, чидаб бўлмас оғриқ азобига қарамай мизғиб олишга ўзларида куч топсалар, госпиталдан тузалиб чиқиш арафасида эса, ҳаммалари уйқусизликка гирифтор бўлардилар. Яшагилари келарди, аммо ёлғиз ўзларинигина ўйлардилар. Ҳеч ким одам ўлдиришни истамайман, деб айтмасди.

Бир кунги кечаси Иоган синамоқчи бўлиб:

— Ухлосмаяпман. Хаёлим нуқул рус танкчисига кетиб қолади. Еши ўтиб қолган, оиламанд одам экан. Эҳтимол, менга ўхшаб урушгача шофёр бўлиб ишлагандир, мен бўлсам уни ўлдирдим.

Кимдир қоронғилик ичидан тўнғиллади:

— Сен ўлдирмасанг, у ўлдирарди.

— Лекин унинг соғ жойи қолмаган эди.

— Русларнинг жони қаттиқ бўлади.

— Лекин у ўлдирма деб ялинди.

— Бекор атыпсан, улар ялинмайдилар! — деди кимдир хирқироқ овоз билан.

Барч баланд овоз билан ўсмоқчилади:

— Биронтаси ялиниб қолса-чи?

— Айтяпман-ку, ялинмайди деб! — қайсарлик билан такрорлади яна ўша овоз. — Ялинмайди — вассалом. — Кейин қаҳр билан қўшиб қўйди: — Ҳой, эшак, сен мени тилимдан тутаман деб ўйлама, сендақаларни кўп кўрганман.

— Эҳ-ҳа, ҳали шундайми... — дағдаға қила бошлади Барч.

— Шундай, — деб уни чўрт кесди товуши хирилдоқ киши ва жим бўлиб қолди.

Эртасига Вайс яраларини қайта боғлатиб палатага келса, кечаги хириллаган солдатнинг койкасида бошқа ярадор ётар ва ингичка, увол овоз билан инграрди.

Вайс койкасига ишора қилиб Барчдан сўради:

— Анави қани?

Барч маънодор қилиб кўз қисди:

— Немис солдати душмандан фақат нафратланиши керак. Бу гапимга сен нима дейсан?

Вайс ишонч билан деди:

— Мен ўз душманларимдан нафратланаман.

— Тўғри, — маъқуллади Барч. — Тўғри гапиряпсан.

Вайс унинг кўзларига қараб туриб:

— Мен кимга хизмат қилаётганимни ва кимдан нафратланишимни яхши биламан, — деди, сўнг бундай оҳанг билан гапирмаслик керак

эди деган мулоҳазага бориб, ҳол-аҳвол сўраган бўлди:—Қалай, ўзинг тузукмисан, Барч? Мен сен билан кейинроқ бирон ерда фронтда учра-
шишни истардим.

Барч уволгина бўлиб:

— Нима ҳам дердим, балки учрашармиз ҳам...— деди. Кейин ги-
жирлиги тутди:— Русларга ҳайронман. Уларга нима керак ўзи? Қўшин-
лари яксон қилинди, улар ҳамон урушиб ётибдилар. Бошқа бирон ма-
даниятли халқ бўлганда, аллақачон таслим бўлиб, ўлиб кетмаслик учун
янги шароитга бирмунча мослашиб турсалар бўларди...

— Бирмунчаси қанча бўлади?— дея сўради Вайс.

Барч мужмалгина қилиб жавоб берди:

— Ҳозирча уларнинг сони бизга керак бўладиган шарқ ишчилари-
нинг сонига қараганда анча ортиқ...

— Сенга улардан нечтаси керак?

— Менга беш-олтитаси етади.

— Нега энди ўнта-йигирмата демайсан?

Барч хўрсинди.

— Агарда отам яна бир оз ер сотиб олгандайди... Ҳозирча чўт қи-
либ чиққанмиз: бош-олтитаси етади. Нима бўлганда ҳам уларни боқиш
керак. Баварияда қорамол фермамиз бор, ортиқча ишчидан кўра беш-
олтита ортиқча мол боққан фойдалироқ.— Мақтанди:— Мен ўттиз
бешинчи йилда агроэкономика мактабини битирганман. Отам пулни қа-
ерга сарфлаш фойдалироқ эканлиги ҳақида ҳалиям мен билан кенгаша-
ди. Кризис йиллари отам ялло қилгани тез-тез шаҳарга тушиб
турарди.— Сўнг кафтини кўрсатиб деди:— Мана, шунча чўчқа ёғи
кўрсатсанг бас — ҳар қандай жонон ҳам ноз қилиб ўтирмасди. Онам
буни биларди. Шунинг учун ҳам қазноқнинг калитини яшириб юрарди.
Отам очқич ясаб олди. У ҳозир ҳам анчайин бардам.

— Нима, ҳозир ҳам жононлар деб чўчқа ёғи ўғирлайдимми?

— Хотин-қизлар лагеридан иккитасини олибди.

Вайс орзумандлик билан деди:

— Сен билан фронтда шунчалар учрашгим келяптики, асти қўявер...

Вайснинг бу сўзлари Барчга ёқмади. У вайсашдан тўхтаб, девор
томонга юзини буриб олди...

Иоганн операцияга ва ярасини қайта боғлашлар маҳалида қаттиқ
азобларга бардош бериб, ўзини кўнгилдагидай тутмади чоғи. У чидаб
бўлмас оғриқ зўридан қора терга тушганда ҳам, тишини тишига босиб
миқ этмай турарди. Ҳеч қачон тинкам қуриб кетяпти, мазам қочяпти
деб врачларга шикоят қилмас, бошқа ярадорларга ўхшаб қўшимча ов-
қат, дори-дармон сўрамас (улар бу ишни ё уйларига жўнатиш ёки бе-
китиқча сотиш учун қилардилар) эди. У бошқалардан жуда ҳам ажра-
либ турар, бу эса шубҳа туғдириши мумкин эди.

Барчининг айтишича, у Чехословакияда энг бўлмагур дори-дармон-
ларни соат, олтин тўғноғич, никоҳ узуги сингари нарсаларга алмашар
ва ҳатто яқин одамлари оғриб қолгани туфайли иложсиз қолганидан
фойдаланиб, хотинларни ҳам сотиб оларкан. Дори-дармон ўзи зиғирдек
нарсая, эвазига катта нарсаларни олиш мумкин экан. У Вайсга ҳеч
кимга айтма, деб вермахтнинг тегишли хизматларига босиб олинган
ерларда дарҳол барча дори-дармонларни йиғиштириб олиш буюрилган-
нини айтиб берди. Германияга дори-дармон етмагани учун эмас, ўша
ерларда аҳоли сонини озайтириш учун шундай қилинаркан. Шунда
Барч госпиталга тегишли барча дори-дармонларни ўз назорати ости-
да тутувчи бошлиғи Фишерга ҳасад қилиб сўзлади: Фишер уларнинг
каттагина улушини бекитиқча бозорга чиқараркан. Кафтида шубҳали
яралари бўлган бир неча солдат унга югурдаклик қиларкан. Бу солдат-

лар тушган пулдан лоақал бир пфеннигни бекитиб қолсалар, Фишер ис-
таган маҳалида уларни ҳарбий полицияга бериб юбориши мумкинлигини
билишаркан.

Кейин Барч ҳурмат билан қачон ва қаерда ҳужумга ўтиш тайёрла-
наётганлиги ва герман қўшинлари қандай талафот кўраётганлигини ҳеч
ким Фишерчалик яхши билмаслигини айтди.

— Қўйсанг-чи, қаердан биларкан у?— ишонқирамагандай сўради
Вайс.— Ёлғониям қийиб юборасан-да!

Барч ҳатто хафа ҳам бўлмади.

— Алдаётганим йўқ. Фишер — катта одам. У кўрсатилган норма-
ларга мувофиқ ҳар бир жанг операцияси учун зарур бўлган дорилар
рўyxатини тузиб чиқади. Кейин сарф қилинган дорилар ҳақида ҳисобот
ёзиб юборади, талафот ошган сари сарф ҳам ошаверади. Шу билан
бирга, у госпиталларга қайтариб берилмаган кийим-бош ҳисобига ҳам
акт тузади.

— Қайтариб берилмагани нимаси?— ҳайрон бўлди Вайс.

— Аҳмоқ,— деди Барч.— Нима, биз солдатларни яланғоч кўмарми-
дик? Бу ер концлагерь эмас.

Барчининг бу маҳмаданагарчилиги Иоганнинг дардига малҳам
бўлди.

Ярадарни секин битаётган эди. Сепсис¹ туфайли уч ҳафтагача ҳарора-
ти пасаймади, шунинг учун у алаҳлаганда ҳам абвер солдати Вайслиги-
ча қолишга бутун кучини, иродасини сафарбар қилди.

Яраларни қайта боғлашдек даҳшатли қийноқ пайтида ярадорлар
бўкиришар, чинқиришар, айримлари эса ҳатто, врачни тишлаб олишга
ҳам уринишарди. Ҳеч ким буни уят деб билмасди.

Иогани жароҳатларга дори-дармон қўйишаётганда, тозалашаётган-
да, ҳаммасига бардош беради, у чидаб бўлмас оғриқ пайтида ҳам тиши-
ни тишига қўйди, инграмади, қичқирмади. Бунга ҳам куч керак бўлиб,
унинг эса кучи қолмаганди. Шундай бўлса-да, у бундай бардошнинг
зарурати йўқлигига қарамай ғиқ этмай турарди. Ким билсин, балки оғ-
риқ азоби билан бу бефойда олишув унинг ўзи учун бир маънога эга-
миди, зотан, шусиз Иогани ўзини инсон деб ҳис қилолмасди.

Унга секин-аста жон кира бошлади.

Энди у ҳушидан кетмасди, ҳарорати ҳам кун сайин тушиб борди,
вақт ўтаркан, дардлари ҳам енгиллашди, қувват кирди, ҳатто иштаҳа-
си ҳам очилди.

Шу билан бирга, Иоганнинг кўнгли ғаш, ўзи маъюс эди. Уруш. Бу-
тун совет кишилари, ҳатто чоллар ва болаларгача душман билан ҳаёт-
мамот жангига отланган, ҳеч ким ўз жонини аямайди, у бўлса ёш йи-
гит, коммунист бўла туриб, ҳеч қандай наф келтирмай немис койкасида
ағанаб ётибди, немис врачлари уни даволашяпти. Бу ерда унинг жони
омон, ўзи тўқ, иссиқ, чиннидай ўринда ётибди, иссиқ-совуғига қараб ту-
ришади, ҳатто ҳурмат қилишади. Бўлмаса-чи! У юзма-юз олишувда
иштирок этган қаҳрамон немис солдати.

Боз устига, Иогани ярадорлардан Кулички гарнизонига кучли артил-
лерия отишмасидан сўнг ҳужум қилинганлиги ва жангчилар бутунлай
қириб ташланганлигини эшитди.

Демак, Иогани ўзини ҳалокат ёқасига олиб бориб янглишган экан.

Тўғри, янглишди, бундан ҳеч қаёққа қочиб қутулиб бўлмайди, уни
оқлаб ҳам бўлмайди. Лекин танкчи қонга беланиб, қалъага етиб олган-

¹ Маълум микробларнинг қонда жуда тез кўпайиб кетиши натижасида бутун
тананинг заҳарланиши (гарж).

да, гарнизон бошлиғига нима воқеа рўй берганлигини айтиб улгурмаганлигини Йоганн қаердан билсин!

У махсус бўлим бошлиғи олдида қуролсизлантирилган, камари ечилган ҳолда оёғини аранг босиб индамай турарди. Бўлим бошлиғи ундан ватанга хиёнат қилдим деб бўйнига олишни талаб қиларди: танкчининг ҳамма гаплари ҳақиқатдан йироқ, ёлғон-яшиқ бўлиб кўринарди унга. Танкчи рад қилмаган ва рад қилолмаган далиллар бор эди. Тўғри, у фашист билан учрашди. Уни фашист ўлдирмагани ҳам тўғри, у ҳам фашистни ўлдирмади. Тўғри, у фашистга карта берди. Қанақа карта берганининг аҳамияти йўқ, аммо карта бергани аниқ. Махфий пакет қани? Пакет йўқ. Шунинг ўзи етарли. Махфий пакетни ола келмабди! Ҳаммаси равшан.

Танкчига ҳам бари равшан эди — аҳволи оғирлигини у яхши тушунарди. У ҳукми мардона туриб эшитди, фақат ўт очиш нуқталари билан мина даласини ўзгартирмасликни ўтиниб сўради. Ўзининг сўзларига ҳамон шубҳа билан қараётганларини билгандан сўнг, бу ҳақда шунчалар ялиниб илтимос қила бошладики, увол одамларгина ўзларини ўлдирмасликларини шундай туриб тиланадилар.

Танкчининг сўнгги илтимоси қондирилди, аммо буни ҳам унга ишонганлари учун қилганлари йўқ: ўт очиш нуқталарини ўзгартариш учун вақт қолмаган эди, холос.

Немислар артиллерия отишмасини бошлашди. Биринчи отилган снарядларданоқ махсус бўлим бошлиғи кўп нарсани англаб етди: немислар бизнинг ўт очиш нуқталаримизни бир чеккада қолдириб, биронта ҳам батарея турмаган жойларга снаряд ёғдирардилар. Артиллериядан сўнг танклар ҳужумга ўтди, танклар ҳам тўғри мина даласи томон ташландилар.

Шунда ҳалиги бошлиқ бегуноҳ одамини, қаҳрамонни ўлимга ҳукм қилганини тушунди. У айтган немис ҳам ҳеч қандай немис эмас, эҳтимол ўзига ўхшаган чеккист бўлса ажабмас, гарнизонни қутқариш ва душманны алдаш учун танкчига йўл кўрсатган, шу билан ўз бурчинини ўтаган.

Фашистлар гарнизон қароргоҳига ёриб кирганда, махсус бўлим бошлиғи пулемётдан қисқа-қисқа ўқ узиб турди. Кейин пистолетдан отди. Ўзини уқубатлардан халос қилиши мумкин бўлган охирги патрон билан ҳам аниқ мўлжаллаб туриб яна душманны ер тишлатди.

Бадани илма тешик бўлиб кетган, оёқда туролмай қолган бўлим бошлиғини контрразведкачи ҳузурига судраб келтирганларида, у ишқилиб, сўроқ пайтида ҳушимни йўқотмасам, қаҳрамон разведкачини хатардан қутқарсам бўлгани деб ўйларди.

Капитан Дитрих уни энг «қўйбола» қийноқ усулларини ишга солиб сўроқ қилди. Аввалига махсус бўлим бошлиғи жўрттага миқ этмай тураверди: шундай қилмаса, унинг сўзлари етарлича ишонарли чиқмаслиги мумкин эди. Хўп азоб бериб бўлишгандан кейингина гапини айтади. Чиндан ҳам уни узоқ қийнашди. У азоб ҳаддан ошганлигини, агар энди гапирмаса, шунча кўрган абгорликлари хайфга кетиб, ниятига етолмай қолишини сизди. Танкчи душманнын кўзини чалғитиш учун юборган эдим, командирга қалбаки ўт очиш нуқталари ва мина даласининг жойлашини тартиби чизилган картани берган эдим, у буни душманга қолдириши керак эди. Аммо танкчи сафдан чиқаришганда, командир ҳалок бўлди. Унинг карта солинган планшетини танкчилардан бири олибди. Қандайдир бир довурак немис солдати танкка кириб, экипаж билан жанг қилибди, лекин ўзи ҳалок бўлибди. Соғ қолган ёлғиз бир танкчи планшетли ярадор ўртоғини опичлаб ўзимизники томонга судралибди. Аммо кучли ўтдан кўрқиб кетган танкчи ўртоғини ташлаб кетибди. У топшириқни билмагани, картанин қалбакилигидан беҳабарли-

ги учун ҳам планшетни ола келиши шарт эди. Аммо шундай қилмаган ва шунинг учун ҳам отилган.

Бу сўроққа Дитрих Штейнглицни ҳам таклиф қилди. Штейнглиц махсус бўлим бошлиғини гапиртириш учун Дитрихга ёрдам бериб турди. Кейин бир солдатни текшириб келгани юборишди, солдат чиндан ҳам кўрсатилган жойда отилган танкчининг жасади кўмилган экан, деб келди.

Шундан кейин иккала офицер ҳам асирнинг гапи тўғрилигига ишонч ҳосил қилишди.

Бу орада асир бир оз ўзига келди. Яна сўроқ бошланганда, у Дитрихга ташланиб, унинг юзини карт тишлади. Сал олдинроқ у, силлиққина, хотинчалиш бу контрразведкачи ўзининг афти ангорини роса қадрласа керак, деб ўйлаб қўйганди. Шунда Дитрих жон-жаҳди билан ўзини ҳимоя қила туриб, пистолетини чиқарди-да, махсус бўлим бошлиғини отиб ташлади, унга эса худди ана шу керак эди. У иккала фашист офицерини диққат билан кузатиб, улардан бирининг нозик жойини тўғри фаҳмлаган эди.

Дитрих бунчалик қимматли асирни бекорга отиб қўйгани учун Штейнглиц у билан жанжаллашиб ўтирмади. Ҳозирда улар бир-бирларини суяшлари керак эди. Ахир ҳар иккови ҳам душманнинг тузоғига илиниб ўтирибди, бунинг учун баббаравар жавоб беришлари мумкин. Жанжаллашиб ўтирадиган пайт эмас. Тезроқ бу ишни бошдан соқит қилиш керак. Асирнинг ўлгани бундоқ қараганда, ёмон бўлмади. Унинг гапларини эса ёзиб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Келишиб ўтирмаёқ, улар бутунлай бошқа нарсани ёзишди. Карта немислар қўлига тушгач, рақиб ўт очиш нуқталарини ўзгартирган, мина даласини кўчирган. Асир шундай деган. Мана шу «сўроқ пайтида аниқланган гаплар»ни иккала абверчи ўз қўлларини қўйиб тасдиқлашди, бу эса, ўз навбатида зўраки дўст тутинишга мажбур қилиб қўйди.

Вайсга келганда, ҳаммаси ойнадай равшан эди: солдат кўрсатган шижоати учун медал билан тақдирланишга ва ефрейтор унвонини олишга сазовор. Қуршовдаги гарнизонни тугатишда раҳбарлик қилган умумқўшини командири билан бир битимга келиш мумкин, у билан тил топса бўлади.

Немис разведкасига қўлга туширилган радиохабарлардан Совет ставкаси ўз офицерлари ва генералларига қўл остидаги жойларни нима бўлмасин сақлаб туриш, ҳатто қуршовда қолинган тақдирда ҳам мудофаани бўшаштирмаслик ҳақида берган кўрсатмаси маълум эди. Мудофаа Халқ Комиссарлигининг совет қўшинларидан фақат актив ҳужум ҳаракатлари олиб бориш ҳақидаги талаби, аммо айни чоқда, «алоҳида кўрсатма бўлгунча қуруқликдаги қўшинлар чегарадан ўтмасинлар» деб буюргани акс этган 22 июнь директивасидан ҳам немис разведкаси воқиф эди. Фашист қўшинлари эса Совет мамлакатининг ерларига бос-тириб кириб, борган сари илгарилаб бормоқда эдилар.

Агарда армия генерали абверчилар — Штейнглиц ва Дитрих рақибнинг тузоғига илиниб қолишди, унинг ниятларини барбод этиш учун ҳаракат қилишмади деб маълумот берадиган бўлса, булар керакли жойга душман гарнизонини тугатиш генералнинг хизмати туфайли эмас, балки рақибнинг тажрибасизлиги натижасида тез ҳал бўлди, деб ёзиб юборишган ва генерални ғалаба шухратидан маҳрум этган бўлардилар. Мабодо, у душман ерларида яна шу тариқа, яъни биронта батарея, биронта пулемёт бўлмаган ерларга куч ташлаб, талафотлар бериб олға силжийдиган бўлса, у ҳолда генерал ҳарбий қисмларга эмас, гўрковлик қиладиган командага раҳбар бўлгани дуруст бўлиб чиқарди.

Штейнглиц ва Дитрихнинг «фойдали» ишини ҳаққоний баҳолаб, уларнинг далилларини тинглаб бўлгач, генерал ҳар иккала абверчини мукофотга тавсия этиш ақлга мувофиқроқ деган қарорга келди. Шунда Штейнглиц пайтдан фойдаланиб, ўз шоферининг жасоратини мақтаб кетди. Зотан, ушбу даргумон воқеалар ичида ёлғиз мана шу жасоратгина шубҳадан холи эди, бинобарин, шофернинг тақдирланиши Штейнглиц олган мукофотнинг инобатли эканлигини янада бўрттириброқ кўрсатган бўларди.

Фишер Вайсни медал билан мукофотлаш ва унга ефрейтор унвонини бериш тўғрисидаги буйруқни ўқиб бергандан сўнг, Барч Иоганн билан тотувроқ бўлиб қолди.

Фишер ўзига керакли маълумотларни йиғиш учун Барчни у койкадан бу койкага, бир палатадан иккинчисига кўчирар, шу аснода ярадорларнинг кайфиятидан воқиф бўлиб турар эди.

Лекин Барч узоқ тўшакда ётиб, мияси ғовлаб кетган, ёзма маълумот тузишга қийналар эди. Абвер ефрейтори Вайснинг хати чиройлилиги ва тили бурро эканлигини билгандан сўнг, уни ўзига ёрдамчи котиб қилиб олиш ниятига тушди.

Санитарлар кечаси Вайс билан Барчни касалхона замбилларига ётқизиб холи суҳбат учун ажратилган бўш палатага олиб киришарди. Барч замбилдан туриб, маза қилиб керишар экан, Вайсга нима ҳақда ёзиш кераклигини гапириб берар ва ҳар сафар жумлалар чиройли ҳамда кучли бўлсин деб уқтирарди. У ҳатто Вайсга ётиб ёзиш қулай бўлсин учун алоҳида тахтача қилдириб берди. Шундай қилиб, Иоганн замбилда ётганича ўша тахтачага қоғоз қўйиб Барчнинг рапортларини ёзиб берадиган бўлди. Бора-бора уларнинг мавқелари алмашди. Вайс госпитал сиёсий администрациясининг самарали иш якунлари ҳақида дурустроқ ҳисобот ёзиш учун мен сиз айтганга қараганда кенгроқ ва кўпроқ нарсани билишим зарур деб айтарди. Эҳтимол, бу нарсалар Фишернинг бошлиқларини қизиқтирмасди, бироқ улар Александр Беловга керак эди.

Иоганн ярадорлар билан суҳбатлашиб ётаркан, бундан ҳам қимматлироқ маълумотларга эга бўлди. Госпиталда хилма-хил қўшин турларида хизмат қилувчи солдатлар ётишарди. Иоганннинг палатадаги қўшинлари метеорология хизматининг солдатлари билан бомбардимончи самолётнинг бортмеханиги эди. Метеорологлар айтган гаплардан Иоганн немислар фақат авиациянинг эмас, балки мотомеханизациялашган қисмларнинг ҳаракатини ҳам об-ҳаво шаронти билан боғлашларини билиб олди. Бирон жойнинг об-ҳаво шаронтини зудлик билан маълум қилиш талаб этилганига қараб, қайси томондан ҳужумга ўтилмоқчи эканини аниқ билса бўларди. Немислар метеоролог-разведкачиларни бизнинг фронтимиз орқасига ва айниқса, зарба бериш кўзда тутилган ерларга ташлашарди. Вайс солдатларни майна қилиб қизиштириб қўйгач, ана шуларни билиб олди. У метеорология хизматидагиларга қурол-яроғнинг нима кераги бор, дерди. Уларга автомат эмас, зонтик берган тузук. Уларнинг пистолетларини ҳам олиб қўйиб, филофини қолдириш керак, термометрларини солиб юришади, каскага ҳам ҳожат йўқ, унинг ўрнига сув ўлчагич челақларни қўндириб юришса ҳам бўлаверади. Менга қаранг, умуман, ўзи метеорология хизматининг нима ҳожати бор? Офицерлар билан генераллар уйдан чиқаётганда плаш олайми, йўқми деб қийналиб қолса, мушкулени осон қилиш учун керакдир-да?

Буларнинг бари ярадорларга оғир ботарди. Улар ўз касбларини ўлиб-тирилиб ҳимоя қилар, сиз вермахт ғалабаларида метеорология хизмати қанчалар муҳим ўрин тутишига ишонмай янглишяпсиз, деб Вайсга ҳаммасини ипидан-иғнасигача тушунтириб берардилар. Улар Вайсга тушун-

тариш учун қанча кўп ҳаракат қилсалар, у немис метеорология хизмати системаси ҳақида шунча батафсил маълумот оларди.

Вайс тинимсиз меҳрибончилик қилиб, ғамхўрлик кўрсатиб, ҳол-аҳволидан огоҳ бўлиб, ён қўшнисини бортмеханикни ҳам ўзига ром қилиб олди. Бора-бора тунд ва қовоғи солиқ, камгап бу одам ёзилиб сўзлашадиган бўлди. Вайс собир ва дилкаш суҳбатдош бўлиб бортмеханикдан жуда кўп нарсаларни билиб олди.

Бортмеханик учиб юрган «Ю-88» бомбардимончи самолёти операциядан қайтиб келаётганда ўз қўшинлари орқасида талафотга учрабди, чунки ёнилғи етмай қолган экан.

Бомбардимончиларнинг герман ҳарбий ҳаво кучлари томонидан тасдиқланган учиниш масофаси ҳақидаги маълумотлари самолётларнинг асли имкониятларига қараганда бошқачароқ экан. Аммо маълумотларга аниқлик киритишга ҳеч кимнинг юраги бетламас экан, чунки авиациянинг шефи Геринг — империянинг иккинчи атоқли одами бўлиб ҳисобланаркан. Жанговар учинишлар Геринг томонидан тасдиқланган маълумотномалар бўйича амалга оширилади, шунинг учун экипажлар кўрсатилганига қараганда оз бомба олишга ёки уни мўлжалга етмасдан ташлаб юборишга мажбур бўлмоқдалар. Фақат энг тажрибадор экипажларгина ёнилғининг ақлга сиғмас даражада тежаб, топшириқни кўрсатилган бомба миқдорида бажаришлари мумкин. Буни кўпчилик билади, энди самолётлар олис жойларни ҳам бомбардимон қила олишлари учун аэродромларни фронтга яқин ерларда жойлаштиришга қарор қилинди. Шўнғиб учувчи бомбардимончи самолётлар қуруқликдаги қўшинларнинг ҳаракати самарали чиқишини таъминлайди, бироқ шўнғувчи бомбардимончиларга штурман ва учувчилар тайёрлаш узоқ муддатни талаб қилади. Боз устига, катта майдонларни стратегик жиҳатдан бомбардимон қилишда ҳар бир бомбани нишонга тўғрилаб ташлашнинг ҳожати йўқ. Шунинг учун ҳозир генштаб оғир бомбардимончиларни кўплаб чиқаравериш керакми ёки даҳшатли кучга эга бўлган бомба ишлаб чиққан маъқулми, деб бош қотирмоқда. Афтидан, мингларча оддий бомбанинг ўрнини босувчи жаҳаннам бомбасини топишга кўпроқ майл билдираётган бўлсалар керак.

Вайс буларнинг барини бирданига эмас, балки узоқ суҳбатларда, бортмеханикни аста-аста қитқилаб юриб билиб олди.

У бошда бортмеханикка: Сизнинг аҳволингизга тушунаман, чиндан ҳам зенит ўқларидан, совет қирувчиларидан омон-эсон ўтиб олган бомбардимончи келиб-келиб ўз еринг устида тўнтарилиб тушса, ғалати бўлар экан, деди. Шунда бортмеханик ўзини оқлаш учун самолёти нима учун аварияга учраганини яхшилаб тушунтириб берди.

Бомбардимончи самолётлар қўнадиган аэродромлар қаерларга жойлашганлигини Вайс қуйидагича билиб олди. Нима ҳам бўлиб, палатада гап фронт ичкарасида хизмат қилувчиларнинг шароити ва унинг афзалликларини ҳақида кетди. Шунда Вайс баланд овоз билан бортмеханикка ҳаваси келаётганлигини айтди. Бомбардимончи ҳаво кучларида хизмат қилиш қандай яхши, ҳам беҳатар, ҳам фронтдан йироқ, ҳам шаҳарларга яқин жойда бўласан; қирувчилар бўлса бундай эмас, улар доим фронтга яқин жойлашишади. Шунда бортмеханик Вайснинг сўзларини талай далиллар билан асосли қилиб рад қилди.

Бошқа бир сафар Вайс қадимги даврлардан бошлаб то шу кунгача бўлган урушлар тарихини яхши билишини кўрсатиб, снаряд билан зирҳ ўртасидаги узоқ асрлардан бери давом этиб келган кураш ҳақида қизиқарли ҳикоя қилиб берди. Бортмеханик сендан қолишаманми дегандай, ўзининг авиацияга оид чуқур билимлари борлигини намоён қилди. Вайрон қилиш воситалари ва ҳавода юк ташиш ўртасида туғилган

қонуний қарама-қаршилик тўғрисидаги фикрини ривожлантириб, у ҳозирги замон авиация стратегиясида мавжуд икки йўналиш ҳақида сўзлаб, ҳар икковининг ютуқ ва камчиликларини тушунтириб берди. Унинг ўзи даҳшатли кучга эга бўлган бомба яратишни келажаги бор иш деб биларкан. Агарда уни яратиб бўлмаса, жуда кўп оддий бомбалар ташувчи бомбардимончи самолётларнинг тарафдорлари ютиб чиқадилар.

Бир сўз билан айтганда, Вайс ишламоқда, ишлаганда ҳам, худди штурман самолётни маълум бир мўлжалга томон бошқаргандек, суҳбатдошини ўзига керакли гапларни айтишга йўллаб, самарали ишламоқда эди.

Аммо унинг хатти-ҳаракати шу билан чекланмасди. Вайс Барч учун ҳуснихат билан ўткир ҳисоботлар ёзиб бераётган одам ким эканлигини Фишер билиб қўйсин, деб ҳаракат қилди, ҳамда кўп ўтмай ўз ниятига етди ва бошқача топшириқ олди. Энди у сарф қилинган дори-дармонлар ҳақида ҳисоботлар тузиш ва қўмондонлик томонидан белгиланган жанговар операцияларнинг миқёсига мувофиқ дала госпиталлари учун дори-лар ва жароҳатларни боғлаш учун керакли нарсалар кўрсатилган талаб-номалар ёзишда Фишерга ёрдам бера бошлади.

Одамга мен бекор яшамаяпман, меҳнатим зое кетмаяпти, деб ҳис қилишдан кўра кўпроқ куч бағишлайдиган, руҳлантирадиган маънавий озиқ бўлмаса керак. Вайс бора-бора тузалиб бораётганлар қаторига ўтди, ҳатто бир оз ўрнидан ҳам тура бошлади, кейин бир-бир оёққа ҳам босди.

Иоганн госпиталда ётар экан, қўлига қизиқ-қизиқ маълумотларни кiritди. Бунда у қийналгани, ўзини уринтиргани ҳам йўқ. У ўзини ишончли, мустаҳкам қалқон ҳимоясида тургандек ҳис қиларди. У разведкачининг иш натижалари дарҳол рўёбга чиқавермайди, деган доно устозларини тез-тез эслаб турарди. Аммо разведкачи ўзи яшаб, ҳаракат қилиб, кураш олиб бораётган муҳитни ҳар қандай, ҳатто энг нозик томонларигача ўзиники қилиб олиш, унга мос тушиш учун кишида қанчалар ноёб ирода, руҳий қувват, идрок бўлмоғи керак! Устозлар қанчалар доно бўлиш-масин, шундай пайтлар келадикки, бунда уларнинг гапларига амал қилиш қийин бўлиб қолади, ўшанда разведкачи энг-катта хавф билан жазма-юз тўкнашади.

Бү хавф — сабрсизликдир.

Қўлда қимматли маълумотлар йиғилиб қолади, уларни иложи борида тезроқ ўзингиларга етказишнинг керак. Уларни сақлаб ўтиришга бошқа тоқат қолмаган, ахир ғалаба учун шунчалар зарур, одамларга ҳозир, шу тобда шунчалар керак улар!

Мана шу юракни ўртоғчи сабрсизлик Иоганни ўз алаңгасида куйди-
ра бошлади, қўлида муҳим маълумотлар қанча кўпайса, сабрсизлик
юрагини шунча кўп кемирадди.

Шунда у яна Брунонинг бунчалар азиз, худди шамоллаган одамникидай овозини, унинг сўнгги сўзларини, васиятини эшитгандай бўларди. «Нима бўлмасин — киришиб кетиш керак».

Киришиб кетиш... Яна тун кириб, яна уйқусиз, узундан-узоқ кеча бошланар, ана шунда Иоганн васвасага берилмаслик учун устозлари ўргатган нарсаларни қайта-қайта такрорлар эди.

Разведкачи аввало тадқиқотчи, у умумий билан хусусий ўртасидаги ўзаро алоқадорликни кўра билиши, айрим ҳодисаларни, улардан кейин чиқиши мумкин бўлган бутун оқибатлари билан бирга умумлаштира олиши керак. Ҳар қандай тасодифот зарурат билан боғлиқ, тасодиф заруратнинг зоҳир бўлиш формасидир. Шу сабабдан ҳам ҳодисаларнинг ўзаро муносабати ва алоқасини кўра билиш муҳимдир. Бўлакларсиз жам

бўлмайди. Умум — бирламчи нарсалардан, бирламчи нарсалар орқали мавжуддир. Аммо бирламчи нарсалар, бўлақлар ҳам ўз навбатида умумнинг бир қисми, унинг ташкил этувчиси, холос. Бошқаларни қойил қолдираман деб ҳалок бўлиш разведкачи учун жасорат деб саналмайди. Жасорат душман муҳитини ўзлаштириб, ўзиники қилиб олишдан иборат. Разведкачи — халқни хатардан огоҳ қилиб турувчи жонли бир нуқтадир, у халқ ҳушёрлигининг бир зарраси. У душмanning яширин ёвуз ниятларидан хабардор бўлиши, Ватанни огоҳлантириши, хиёнаткорона зарбаларни даф қилиши керак. Марказ — коллектив текшириш органи — у разведкачилардан олинган айрим маълумотларни йиғиб, таҳлил қилиб чиқади ва энг катта хавфнинг ўчоғини аниқлайди, уни ўчириш йўлларини белгилаб ўтади.

Хазина қидириш усули разведкачига тўғри келмайди. Бинобарин, тасодифан қўлга туширилган нарса туфайли кўпинча ҳалокатга учрайдилар. Разведкачи ҳалок бўлса, бу ёлғиз бир одам ўлди демак эмас, балки жуда кўп, ҳимоясиз, бегуноҳ одамлар ҳаёти хавф остида қолди деган сўздир.

Ёлғиз бир разведкачи сафдан чиқдими, тамом, у ишлаб турган жойда нималар бўлаётгани Марказга қоронғи бўлиб қолади, демак, шу жойда туғилган хавфнинг олдини олиш имкони бой берилади. Иоганнинг ҳаёти кўпнинг ихтиёрида, у шунга қараб иш тутиши керак. Балки у муҳим деб ўйлаган нарсаси умум миқёсга солиштириб кўрилганда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлмаган хусусий бир ҳодисадан нарига ўтмас.

Ўйқусизликдан қийналиб ётар экан, Иоганн ана шуларни ўйлар, аммо кўнгли таскин топмасди. Сабрсизлик қалбини ўртарди. Бу ерда у фрау Дитмарга юборган икки откриткасига жавоб олди. Унинг Вайсга ачиниб ёзган хатида биров уни сўрадимми, йўқми, ҳеч нарса дейилмаган эди.

Наҳот, Бруно ҳалок бўлгандан сўнг алоқа узилиб қолган бўлса?

Қўлга киритилган маълумотлар разведкачини шунчалар қийнаб юборди деб Иоганн ҳеч қачон хаёлига келтирмаганди. Уларни мана бундай нафсиз сақлаб ўтириш қанчалар мушкул. Бу маълумотларни етказиш йўлини шошмасдан, секин, эҳтиёткорлик билан излаш учун қанчалар чидамли бўлиш керак. Уни топиш гоҳо қимматли маълумотларни қўлга киритишга қараганда машаққатлироқ бўлади.

Иоганн ўзини душман истеҳкоми тагига боплаб мина қўйган, аммо охириги дақиқаларда шнур қаердадир узилиб қолганини кўрган, энди мининг шундоқ ёнгинасида туриб шнурни ёқишдан, бинобарин, ҳалок бўлишдан бошқа иложи қолмаган қўпоровчидай ҳис этарди. Аммо Иоганнинг ҳалок бўлишга ҳаққи йўқ эди.

24

Бир куни Иоганн ётган палатада Алоис Хаген деган бир ефрейтор пайдо бўлиб қолди.

Айтишларига қараганда, у фронтда эмас, Варшавада яраланибди. Эсэсчилар билан бирга шаҳардаги партизанларни таъқиб қилиб юрган экан. Қизиллардан биттаси яшириниб олишга улгурибди. Хаген увга етиб олай деганда, оёғидан ўқ ебди. Иоганн ефрейторни госпиталга олиб келган эсэсчилар Хаген партизанларни таъқиб этаётганимизда кўп мардлик кўрсатди, деб мақтаганларини эшитди.

Бу Хаген деганлари орий ирқи норд типининг ёрқин мужассами эди. Девқомат, юзи чўзинчоқ, кўзлари шаффоф, совуқ. У бошқалар билан

ҳаддан ташқари сурбетлик билан муомала қиларди. Ўзини худди нар-
гис гулидек яхши кўрадиган Хаген қўлидан ойнани қўймай башарасига
‘тикилгани тикилган эди. У инжиқлик билан ўзини алоҳида эътибор бе-
риб даволашларини талаб қилди, дурустроқ овқат оладиган бўлди, у па-
латага доим тоза ҳаво кириб турсин деб форточкани ёптирмасди.

Хагеннинг койкаси олдидан тез-тез хотинларнинг кулгиси эшитилиб
туради. У ҳамширалар, касал олдида ўтирувчилар, лаборанткалар би-
лан шакарғуфторлик қилар, ёшидан қатъий назар ҳамма хотинларни
сильфидлар¹ деб атарди. Буни «хотинларга пруссча хушомад» деб ҳи-
собларди.

Хаген анкетани эътиборсизлик билан тўлдирганидан биографияси-
нинг айрим томонлари ноаниқ бўлиб қолган экан, Фишер куйдирган
калладек тиржайиб, шуларни аниқлаш учун уни сўроқ қила бошлаган
эди, Хаген жавоб бермасдан Фишерга еб юборгудай бўлиб тикилди-да,
уни диққат билан кўздан кечира бошлади. Кейин индамай-нетмай кўр-
саткич бармоғи билан ўрта бармоғини паргор қилди-да, Фишернинг
бурни, қулоғи, пешанаси, энгагини ўлчаб кўра бошлади.

Фишер ҳайратга тушиб:

— Иссиғингиз борми?— деб сўради.

Хаген нафратомуз деди:

— Томирингдаги қон эмас, коктейль экан.— Сўнг кўзини қисиб ту-
риб, қизиқсинди:— Бунақанги қулоқ ва бурун билан ирқий бўлимга
қандай чап бердинг экан, а?— Кейин юпатгандай бўлиб Фишернинг тиз-
засига шапатилаб қўйди:— Майли, қандингни ур.— Худди ҳузурида ўзи-
га тобе одам тургандай, буюрди:— Доим олдимда атир турсин, ахлат
ҳидига тоқат қилолмайман.— Шундай деб у деворга ўгирилиб олди.

Фишер Хагеннинг койкаси ёнидан оёқ учида юриб нари кетди.

Калтабақай, қисқа қўл, қорни солинган, худди гардани йўқдай ясси
боши гўштдор елкасига ёпишган, бир тутам қора сочи фюрерникига ўх-
шатиб, бақрайган, тамаки ранг кўзлари томон туширилган Фишер ҳатто
энг ранятли, кўнгилчан одамлардан тузилган ирқий комиссиядан ҳам
муваффақиятли ўтолмаслигини биларди. Аслини олганда, Фишерлар
оиласининг маълум бешинчи наслигача ҳаммалари асл немислардан
эдилар. Орий ирқининг асосий биологик белгиларидан маҳрум қилиб,
табиат бунча ҳам уни шўр пешана қилмаса? Бўй дегандан бермади, на
сочлари малла ранг ва на кўзлари мовий, бурнининг, қулоқларининг,
калласининг тузилиши ҳақида-ю, гапириб ўтирмаса ҳам бўлади. Тўғри,
агар овқатни камроқ еганда, озиши мумкин эди. Ким билсин, балки
ўшанда фюрерга ўхшашиброқ кетган бўлармиди. Ҳа, нақ фюрернинг
ўзига. Хаген ростдан ҳам ирқий комиссияга чақиб қўйса-я, унда нима
қилади? Муңдоқ афтига қарашади-ю: «Фишер орий эмас»— деб айтиша-
ди. Ана унда исботлаб кўр-чи. Исботлашга-ку исботлайсан-а, аммо нима
бўлганда ҳам, бу дор бўлиб қолади. Нима деманг, бир сафар шубҳа ости-
га олинган-да!

Шундай қилиб, Фишер Хагеннинг мушугини пишт демасликка, унинг
ғашига тегмасликка, қаттиқ-қуруқ гапларни сиртига юқтирмасликка қа-
рор қилди. Ахир фюрер ҳам бир маҳаллар ефрейтор бўлган эди. Хаген
эса — орий тимсоли. У хоҳлаган одамини ирқий заифликда айблаши
мумкин. Бу эса Рейхга хивнат қилишда айбланишдек хатарли нарса. Ле-
кин биологик факторларни ҳисобга олмаганда, Фишер ўзини ростмана
орийдек ҳис қилади, орий руҳи унда қулф уриб туради. Бу нарса, айниқ-
са, Фишер ярадорлар билан муомала қилганда қаттиқ сезиларди. Агар

¹ Сильфидлар — ўрта асрдаги Кельт-герман мифологиясида ҳаво парилари
шундай деб аталган. (ред.)

солдат саволларига тик туриб жавоб беролмаса, Фишер уни ўтқизиб қўйиб жавоб беришга мажбур қиларди.

Хаген кўп маҳал ўзининг «прусс мақтовлари»ни олтин ранг сочларини саватдай қилиб мағрур кўтариб юрадиган обер-ҳамшира фрейлейн Эльфридага айтарди. Сирилиб турган халатдан обер-ҳамширанинг кўзга яқин жойлари шунчалар бўртиб турардики, унга қараганда баъзи солдатларнинг бурни оқариб кетарди.

Хаген баланд овоз билан фрейлейн Эльфридага: Мен фюрернинг продаси билан ўз бурчимни ўташга ҳозирман, сизнинг кўмагингизда чинакам орийлар сонини ошириш иштиёқи билан ёнаман, деб айтди. Сўнг кўзини қисиб туриб, унга бошдан-оёқ разм солиб чиқди-да, қатъий оҳангда деди:

— Ҳа, иковлон фатерланд учун тер тўксак арзийди, чоғи.— Кейин буюрди:— Мен оёққа турганимда бу ҳақда эслатиб қўясиз.

У Эльфридани гаҳ деса қўлига қўнадиган қилиб олган эдики, қиз ўрнашиб қолган тартибга ҳилоф равишда, унинг талабига бўйсуниб палатага мундири билан барча анжомларини келтириб берди.

Хаген кителини стул суянчигига осиб қўйди. Этигини койка остига жойлади, шимини тўшак тагига саранжомлади, парабеллумини эса бефарқ кўздан кечириб, ёстиқ тагига тикиб қўйди. Ичак яллиғланиш касалига мубтало бўлиб ёнидаги койкада ётган қўшнис — Хагенга сиз бутунлай китоб ўқимас экансиз, деб бир неча марта дашном берган ташвиқот ротасининг ходимига шама қилиб, Эльфридага қизим сенга айтаман, келиним сен эшит, дегандай гап қилди:

— «Интеллект» сўзини эшитишим биланоқ,— Хаген адабиёт ишлари бўйича фашист палатасининг бошлиғи Ганс Йостнинг гапини айтмоқда эди,— қўлим пистолет тепкисига югуради.— У шишадек совуқ кўзларини фашист ташвиқотчисининг суяк бўлиб қолган юзига тикиб, тагига парабеллум қўйилган ёстиқни уриб қўйди.

Келишган, безбет бу прусс Йоганнинг нафратини қўзғарди. Шу боисдан Вайс ўрнидан туриб узоқ юриш оғирлик қилишига қарамай, палатада камроқ бўлишга ҳаракат қиларди. У коридорга чиқиб кетганича соатлаб шу ерда қолиб кетар, фақат Хагеннинг жирканч, чиройли юзларини кўрмаса, унинг овозини, кўпириб мақтанчоқлик қилишларини эшитмаса бўлгани эди.

Афтидан, Йоган ҳам Хагенга ёқинқирамай қолганди. Бир куни қандайдир генерал одамлари билан госпитални келиб кўрган эди, унга Хагенни таништиришди. Шунда генерал наслдор отни томоша қилгандай Хагенга қараб тўймади. Хагеннинг ўзи ҳам наслдор отга ўхшаб бўйбастини кўз-кўз қилди, зотан, унинг син-сумбати орий экстерьерига¹ мос, ҳамма аъзолари ирқий жадвалга тўла жавоб берарди. Шунда Хаген генералга ефрейтор Вайс ҳам бир оз майдароқ бўлишига қарамай, орийнинг аъло нусхаси бўла олади, деди. Шундан сўнг Вайс ҳам генералнинг назар-эътиборига сазовор бўлди, генерал унга илтифот билан бош силкиб қўйди.

Йоганн Хаген ўзини зимдан кузатаётганини сезиб қолди. Суҳбатлар пайтида у Вайсининг сўзлари маънисини ўйлабгина қолмай, уларнинг ҳақдайд талаффуз қилинаётганига ҳам диққат билан қулоқ солаётганга ўхшарди.

Вайс ҳам ўз навбатида Хагенга синчковлик билан зингил солади. Пруссакнинг юзи шамдек ҳаракатсиз, мармар янглиғ совуқ эди, аммо қорачиқлари... Вайс Хагеннинг кўзларига разм соларкан, палатада ёруғлик бирдай турганига қарамасдан, унинг қорачиқлари дам кенгайиб,

¹ Экстерьер — бу ерда наслдор отнинг ташқи тузилиши маъносига.

дам тораяётганлигини сездн. Демак, Вайс билан вақир-вуқур гаплашиб ётайши уни нимагадир ҳаяжонлантирар экан-да. Нимага?

Вайс ўзини ниҳоятда эҳтиёткорлик билан тутарди. Кўп ўтмай Хаген ҳам у билан сергак муомала қилаётганини сездн. Хаген анча тузалиб қолган бўлиб, палата ичида ва коридорларда у ёқдан бу ёққа юриб турарди. Обер-ҳамшира Аполлон қоматли бу чиройли йигитни бу ерда узоқроқ ушлаб туришнинг чорасини кўрган шекилли, уни ҳозирча госпиталдан озод қилишмаётган эди. Гоҳи Хаген ўзининг жингалак, қўнғир сочларини тараб қўйгани унга лутфан ижозат этарди. У ўз ваъдасининг устидан чиққан бўлса керак: Эльфрида шу кунларда бахтидан эс-ҳушини йўқотиб, бу доғулининг шивирлаб берган ҳамма буйруқларини чўрлардек итоат билан адо этарди.

Иоганн оёққа босганига анча бўлган, аммо жуда ҳам дармонсиз эди, у тезроқ қувватга кириш учун эрталаблари ҳамма ухлаб ётганда, бекитқча жисмоний машқ қила бошлади. У ана шунда қўлга тушди.

Бир куни гира-шира тонготар чоғи койкасида ётиб олиб, тиришқоқлик билан гимнастика машқлари қилаётган эди, тўсиндан ўзига қандайдир балонинг кўзлари тикилганини сезгандай бўлди. Иоганн қотиб қолди ва шу заҳоти Хагеннинг тикилиб турганини кўрди: у ҳам тирсагига суянганча уйғоқ ётар ва диққат билан Иоганнни кузатарди. Хаген нафратланиб эмас, хўмрайиб, йўқ, тўғрироғи, дўстона тикилиб турарди.

Иоганн алланечук саросимага тушиб, девор томонга ўгирилиб олди-да, кўзларини юмди...

Хаген куни билан Иоганнга эътибор бермади. Кечқурун эса очиқ форточка олдида туриб чекар экан, кутилмаганда унга аллақандай маънодор оҳангда деди:

— Вайс, ол, офицер сигаретидан чек. Мен сенинг унвонингни оширмоқчиман.— Шундай дея у Иоганнга сигарета тутди.

Иоганн унинг олдида бориб, пачкадан сигарета олиш учун энгашди, бироқ Хаген сигарета ушлаган қўлини дафъатан кўтариб, елкасига босди. Вайс ҳеч нарса англамай Хагенга тикилиб қолди, бунга жавобан Хаген русчалаб дона-дона қилиб шивирлади:

— Зарядка унақа эмас. Немисларнинг гимнастика машқлари системаси балки бошқачадир...— Сўнг Вайснинг елкасига қоқиб қўйди-да, баланд овоз билан сўради:— Қалай? Москвада славян қизлари билан қачон отамлашамиз?...— Хахолади:— Айтишларинча, улар дарахт пўстлогидан чипта кавуш тўқиб кияр эканлар. Оёқлари гумбази даврон деса-н-чи?!

Палаткага обер-ҳамшира кирди. Хаген қизга томон юриб, унга бепарволик билан соқоли қиртишлаб олинган юзини тутди. Эльфрида аста унинг юзидан ўпди-да, сутдек оппоқ, тўлин ойдаи юзлари гул-гул ёниб кетди.

Шундан кейин Хаген Вайс билан гаплашишгига эмас, унга қарашдан ҳам ўзини олиб қочадиган бўлди.

Бу Хаген дегани кимикин ўзи? Вайсни қўлга тушириб, гестапога тутиб бермоқчи бўлган игвогарми? Демак, Хаген ё тажрибали жосус, ёки...

Иоганн қанча бош қотирмасин, Хагенни қанча кузатмасин, бир қарорга келолмас, шундан кунлари таҳлика, ташвиш ичида ўтарди.

Хаген кечга томон чиқиб кетар, палатага тонг қоронғисида қайтар, кейин пешингача ухлар эди. Шундай пайтларда Эльфрида бутун уятини йиғиштириб қўйиб, биронта одам шовқин солиб ефрейтор Хагеннинг уйқусини бузмасин, деб талаб қиларди.

Шу аснода бир ҳафта ўтди. Кутилмаганда Хаген Иоганнга Эльфрида коньяк топибди, икковимизни меҳмонга таклиф қиланти, деб қолди.

У кечкурун тақиллатиб ўтирмасдан Эльфриданинг эшигини очди, обер-ҳамшира уларни дастурхон тузаб, муштоқликда кутиб ўтирган экан. Ўтиришди. Эльфрида ўз хўжасига камоли ихлос қўйиб, таъзимгир боқар, хўжаси эса бу ерда солдатларини майдонда машқ қилдираётган ефрейтордай буйруқ бериб ўтирарди. Бироқ озгина ичиб олгач, Хаген юмшади ва қўлини Эльфриданинг тиззасига қўйиб, унга хумор бир илтифот билан ўз панжаларини ўйнаб ўтиришга ижозат этди. Ўзи эса хотираларга берилди, мактабда ўқиган йилларини таъсирланиб эслади. У Клаус деган ўқитувчиси ҳақида гапириб, унинг қилиқлари, гаплари, насихат қилишлари устидан кулди, ўқитувчиси севиб айтадиган ҳикматли сўзларни такрорлади. Ҳикоя қиларкан, у хахолаб кулар, аммо худди бир нарсани кутгандек Иоганнга жиддийат билан боқар, гўё унга фаҳмладингми, деяётгандек бўларди.

Шунда бирдан Иоганн тушуниб қолди. Хаген аллақандай Клаус ҳақида эмас, бўлим бошлиғи Баришев ҳақида сўзлаётган эди. Худди ўзи! Ахир бу унинг қилиқлари, гаплари-ку. У камроқ чекиш учун ҳар доим сигаретани иккига бўларди. Қачонлардир у ўпкасидан ўқ еганди. «Фақат автомат ручкаларгина узоққа кетади, аммо хайфсан олганингни тасдиқлаб қўл қўяётганингда, улар ҳам ёзмай қўяди», деган ҳикматли сўз унга тегишли. У: «Бурч дегани—сен қарз олган, аммо қайтаришинг керак бўлган миқдордир, шу билан бирга у погон таққан қуруқ савлат бўлиш учун эмас, одам бўлиш учун нималар қилишинг кераклигини белгилайди»,—деб кўп тарқорларди. У: «Экканингни ўрасан. Ола эккан оз олар...»,—деган мақолни севиб айтарди.

Иоганн ҳаяжонланиб, ўзида йўқ хўрсанд бўлиб кетди ва ҳатто Хагеннинг гапини оғзидан олиб:

— «Роса эккан, соз олар»,—деб хулоса қилди.

Аммо Хагенга Иоганнинг қуюшқондан ташқари топқирлиги ёқмади. У хўмрайиб қўйди-да:

— Кел, ичайлик,—деди ва Эльфридага таъна қилди:—Биронтасини таклиф ҳам қилмабсан, фольксдойч бўлса ҳам майлийди. Ефрейторнинг ўтиришига қара, сенга қараган сари суст кетяпти.

Эльфрида дик этиб ўрнидан турди. Хаген уни тўхтатди.

— Майли энди, келаси гал...

Бир оз вақтдан сўнг, Иоганн ўзини ортиқча сезиб, ўрнидан турди. Хаген:

— Кутиб тур, палатага бирга қайтамыз,—деди.

Кейин икковлон госпитал ҳовлисини айланишди: Хаген қолган коньякни берган соқчи солдат уларга ҳовлида сайр этишга рухсат этди.

Алексей Зубов руҳан соғлом, табиятан ўктам, бўз йиғитлардан эди.

У яшашни бахт деб билар, синчилигидан қизиқмаган нарсаси, қилиб кўрмаган ҳунари йўқ деса бўларди.

Биронта қурилишга сафарбарлик эълон қилингани ҳамоноқ, у биринчи бўлиб боришга иштиёқ билдирар, энг қийин жойларни танларди, у янгидан-янги, ўзи бўлмаган ерларни кўриш иштиёқи билан ёнар, оғир шароитларда тобланишни, матонатли бўлишни орзу қиларди.

Аммо қурилиш интиҳосига етиб, қаҳрамонона руҳини йўқотгач, қийинчиликлар, машаққатли кунлар орқада қолгач, у ўзини қўярга жой тополмай қолар, сиқилар, зерикар ва мардона тер тўкиш, ўзини аямай жасорат кўрсатиш мумкин бўлган бошқа бир янги қурилишга жўнардди.

Дилкаш, чиқишиб кетадиган, табиятан самимий, оқ кўнгил, қийинчиликлардан қўрқмайдиган, дўст учун жонини ҳам аямайдиган, ўзини эмас ўзганинг равнақини ўйлайдиган, инсон деганни бошига кўтаришга тайёр бу йиғит одамларнинг ҳурматини тез қозонарди.

У ростгуй эди, ҳақ гапни айтиш учун отасини ҳам аямасди. У ғирт ёлгон гап, ноҳақлик билан тўқнашган кезларидагина ўзини тергаб ололмай қолар, бундай чоғларда унинг қаҳри жўшга келар, ғазаби қайнаб кетарди.

У ҳаёти бурчни ўташнинг ёрқин намунаси бўлган кишиларгагина берилиб, ихлос қўярди.

Шу билан бирга у кишиларнинг ожиз томонларини тушуниб, шунга яраша муомала қилар, уларнинг кулгили томонларини кўра оларди.

Ўзининг кўп тенгқурлари қатори у мана бу гўзал, сернеъмат ҳаётни ўз инқилобий жасоратлари билан бунёдга келтирган оталар олдида қарздормиз деб ўйларди.

Зубов икки йилча трактор заводида ишлади, бу заводнинг цехларидан бирида танк чиқарар эдилар. Бунда у сиёсий муҳожир бўлган бир немисга шогирд бўлиб ишлади. Зубов мактабда немис тилини ўқиганди. Бригадир устози бу тилни мукамал билиб олишига ёрдам берди. У ўзининг қобилиятли шогирдига берлинча талаффузнинг энг нозик жиҳатларигача ўргатишга муваффақ бўлди. Кейин унинг соф немис тилида сўзлаётганини эшитиб ўзи ҳам завқланидиган бўлди.

Германия, техникаси юксак тараққий этган мамлакатлардан бири, шундай экан, у ерда қудратли ишчилар синфи мавжуд, ишчилар синфи қудратли бўлгач, демак, Германия революция бўсағасида турибди, шу боисдан, социализм учун курашувчи биродарларнинг тилини иложи борица тез ўрганиб олиш керак. Зубов ўзининг немис тилини ўрганишга бўлган иштиёқини шу билан изоҳларди. Зубовнинг бу интилишини унинг бригадири ҳар томонлама қўллаб-қувватлар, Германияда яқин кунларда революцион портлаш рўй беради, деб айтарди. Шундай воқеа албатта содир бўлишига жуда кўп одамлар ишонишар эди. Ўша йиллари совет ёшлари ичида юнгштурмовка кийинш мода бўлганлиги, Эрнст Бушнинг қўшиқлари тилларга тушганлиги, қўлни юқорига мушт кўтариб. «Рот фронт!» деб саломлашишга ўрганилгани ва Тельман ғалаба қозонишига қаттиқ ишонч билан қаралгани шундан эди.

Зубовнинг отаси гражданлар уруши йилларида ўн тўққиз ёшида полкка қўмондонлик қилган бўлиб, ҳозирда касалхона хўжалигини бошқарарди, ўша йиллари ўша ёшда губерня ижроия комитетининг раиси бўлиб турган онаси эса, касалхонада фельдшер бўлиб ишларди. Улар Алексейни ўқимай, ғўр бола бўлиб чиқди-да, деб юрардилар.

Қизил Армияга чақирилган Зубов чегарачилар мактабига курсант бўлиб кирди. Кейин лейтенант унвонини олгач, Латвиядан қайтиб кетаётган немис кўчманчилари тушган эшелон ўтиши лозим бўлган ўша чегара пунктида хизмат қилди. Охирги эшелонда Иогани Вайс ҳам бор эди.

Чегара пунктнинг бошлиғи ва шу ерда ҳозир бўлган Бруно Зубовга бу «бошқача немис» деб имо қилишди, ўша пайтдаёқ Зубов шундоқ бир қараб унинг юзини эслаб қолганди. Госпиталда у Вайсни дарҳол таниди, аммо анчагача билдирмай юрди, бу билан ўзини тутта олишини, ниҳоятда собир йиғит эканлигини кўрсатди.

Гитлерчилар мамлакатимизга ҳужум қиладиган куни тонг қоронғисида Зубов пистирмада эди. Алексей охирги патронигача жанг қилди. У немис қўл гранатасидан контузия бўлиб, кейин ҳушига келганида чегара душман томонидан эгаллаб олинган эди.

Тун бўлишига қарамай, осмон ёнғинларнинг шуъласидан қирмиз тусга кирган, гўё аланга ичида тўлғанаётганга ўхшарди. Аччиқ куйинди иси келар, жизгин бўлган портловчи модданинг ҳиди анқирди. Душманинг моторлашган қисмлари катта йўллардан, дала сўқмоқларидан гувиллаб, ҳамма ёқни темир суронига тўлдириб кетиб борарди.

Боши гувилаб, гарангсиган, чала беҳуш ҳолда Зубов кичкинагина ўрмончага судралиб борди. У ерда яна бир қанча ярадор чегарачилар ва санинструктор қиз бор экан. Санинструктор саҳар пайти катта йўлдан янгигина мундирлар кийган бизнинг пиёда жангчиларимиз ўтирган иккита полуторка ўтиб кетаётганини кўриб қолди.

Санинструктор йўлга чопиб чиқиб, машиналарни тўхтатади. Аммо булар бизнинг жангчиларимиз эмасди. Бу армиямизнинг орқасида кўпорувчилик қилишга мўлжалланган бранденбург полкининг бир бўлинмаси экан.

Бўлинма бошлиғи санинструкторга назокат билан жилмайиб, ўзи билан бир неча солдатни олди-да, ярадорлар ётган ўрмонга борди, улар билан шошилмасдан, рус тилини бурро-бурро қилиб гапираётганидан лаазатланиб суҳбатлашди. Кейин ярадорларни отиб ташлашга буюрди, санинструкторга одамгарчилик нуқтаи назаридан, уларни азоб-уқубатлардан қутқариш учун шундай қиляпман деди.

Тўсидан контузия туфайли ҳушидан кетган Зубов бошқа ярадорлардан четроқда ётган эди. У ана шу туфайлигига жон сақлаб қолди.

Бранденбург полки бўлинмасининг командири ўз солдатларига санинструктор қизни зўрлатиб ўтирмади, эғнимни ифлос қилмай деб ўзини бир қадам орқага олди-да, пухталиқ билан қизнинг энсасидан отди.

Чала беҳуш, вақтинча қулогин битиб қолган Зубовга булар овозсиз кинода бўлиб ўтаётгандек кўринди. Мана шу унсизлик кўз ўнгига содир бўлган одми қотилликнинг даҳшатини янада бўрттириброқ кўрсатарди.

Жаллодлар ўз ишларини йўл-йўлакай, бамайлихотир, деярли қаҳрланмасдан бажарганлари, чунки бу бошқа бир қотилликка шошилиб турган одамларнинг навбатдан ташқари мажбуриятлари қаторига кирган эди, буларнинг бари Зубовнинг табиятан раҳна емаган, покиза қалбига игнадай сирқираб санчилди, уни қасосга йўллади.

Зубов бир неча кунгача ўрмонда ётиб юрди. Кейин у-велосипедни йўл чеккасига қўйиб, ҳожат истаб буталар ичига кирган, немис полициячисини ўлдиришга журъат этди.

Зубов унинг мундирини кийди, ҳужжатлари билан танишиб чиқди ва велосипедга ўтириб шарққа эмас, ғарбга қараб йўл олди.

Буларнинг бари Зубовга хавф-хатарга тўлиқ ҳолда ёлғиз ўзи жанг қилиш ҳуқуқини берарди. У ўзининг сурбетроқ бўлса ҳам, одамшавандалиғи ва унча-мунча нарсани писанд қилмаслиғи туфайли фронт ёқасида бемалол ҳаракат қиларди.

Зубов авваллари разм солиб юрди, учраган немисни қани, бу жиноятга шериклигидан қайғуриб, пушаймон қилармикин, йўқми, деб шилқимлик билан гапга солди, уларда пушаймон ҳиссидан асар ҳам йўқлигини билгач, эҳтиёткорлик билан ўйлаб, шошмасдан, бафуржа ва аёвсиз ўч ола бошлади. Унинг кўп суҳбатдошлари шу тариқа кутилмаган ўлимдан ҳайратга тушиб, нариги дунёга равона бўлдилар.

Зубов йўлда ўлдирилган: йўл хизматчиси, контроль-назорат пунктида турувчи регулировкachi немислардан ечиб олинган қўл боғичлардан усталлик билан фойдаланарди.

Агар енгил машинада бир неча йўловчи бўлса, у ҳурмат билан честь бериб, уларнинг ҳужжатларини текшириш билан чекланарди. Бошқа ҳамма ҳолларда лабидан табассум ўчмай туриб, автомат тепкисини босарди...

Бир куни у ёниб турган самолётдан ўзини парашютда ташлаган совет учувчисига дуч келди.

Учувчини мактабда немис тилини ёмон ўқигани учун қойиб, уни юқори унвондагилар муомала қилганда зарур бўлган жумлаларни ўрга-

нишга мажбур қилди ва унга немис солдати мундирини кийдирди. Шундай қилиб Алексей энди ёрдамчига эга бўлди.

Улар икковлашиб, қўлбола бомбаси портламай қолгач, қўлга тушган поляк ўқитувчисини соқчилар қўлидан қутқаришди.

Шундан сўнг улар ўқитувчининг қариндошлари яшайдиган Белостокка йўл олишди, йўл-йўлакай ёнларига совет темирйўлчисини қўшиб олишди. У гитлерчилар ҳужуми арафасида Германияга савдо битими бўйича юк олиб келган экан.

Шахсий составни сақлаш ва составнинг маданий қолоқлиги муносабати билан — Зубов ўз шерикларининг немис тилини билмасликларини ҳазил йўсинида шундай деб атарди — биринчи кунлари Белостокда айрим операциялар ва разведка ишларини ёлғиз ўзи олиб борди.

Уста бильярдчи бўлган Зубов (заставадаги клубда бильярд бор эди) Белосток казиносига канда қилмай бориб турдигина эмас, энг зўр бильярдчи деб ном ҳам қозонди. У офицерлар билан ўйнар экан, уларга баъзан ютқизиш ҳам берар, кўнгилларига қарар, бу унинг тарбия кўрганлигидан далолат берарди.

Бир куни ташвиқот ротасининг офицери барон фон Ганденштейн уни ўйинга таклиф этди.

Зубов ҳар сафар биринчи қўлни ютқизиш, иккинчисини ютар экан, рақиби шунчалар жазавага тушдики, охириги партияга жуда катта пул тикди.

Зубов охириги соққани чиройли зарб билан лузага тушириб, ютуқни қачон тўлайдилар, деб сўради.

Барон паст даражали полиция офицерини оёқ-қўлини ерга тегизмай фронтга жўнатиш имкониятига эга эди. Аммо ютқизиқ! Бу номус бурчи. Нозик нарса. Офицерлар тоифаси ичида ютқизиқни тўламаслик шапалоқни жавобсиз қолдиришдек ор ҳисобланарди.

Зубов баронга ютуғим ўрнига мени ташвиқот ротасининг обморларига бошлиқ қилиб тайинлаб қўя қолинг, деди. Бу вазифани штат бўйича уруш инвалиди бўлмиш офицергина эгаллашга ҳақли эди.

Барон Зубовни ишга олиш ҳақида буйруқ берди, унинг шахсий делоси йўқлигига эътибор ҳам бермади, чунки Зубов унга, менинг ҳарбий полиция бўйича кичкина гуноҳим бор, фронт ёқасида яшовчи аҳолига тегишли айрим қимматбаҳо нарсаларни ўзлаштириб олгандим, ташвиқот ротасида эса янги, покиза ҳаётимни бошламоқчиман, деб ишонтирганди.

Иккинчи турнирда Зубов баронга жуда усталик билан ютқизди ва уни Белосток гарнизонининг чемпиони деган унвон билан бахтиёр қилди, шундан сўнг барон унга дўстлик изҳор қилди. Шунга қарамасдан Зубов ҳар қалай беоқибат йигит чиқди. Барон концлагерь комендан-ти қилиб тайинланган эди, Зубов сизни хизмат жойингизга кузатиб қўяман, деди. Барон шу кетганича янги хизмат жойига етиб боролмай, бедарак кетди...

Зубов немислар ўртасида ҳам ўзининг дилкашлигини, хушчақчақлигини, ҳаётнинг энг фожиали дамларида ҳам руҳий бардамлигини йўқотмади. Унинг хавф-хатарларга чап бериб, тап тортмай ҳаракат қилишининг сирри мана шунда эди.

У ўзи қўлаётган ишнинг ҳаққонийлигига, зарур иш эканлигига қаттиқ ишонарди. Шў сабабдан ҳам, ўз қилмишларидан кейин қийналиб юрмас, виждонан эзилмасди.

Айтайлик, оқшом казинода гестапо ходими билан ўтираркан, Зубов иштаҳа билан овқатланар, унга ичкётган виноларининг таъми ёқар, ундан сархуш бўлар, шунинг лаззатига тушунар эди.

У помещикнинг ўғли бўлган офицернинг бадавлат амлок ҳаёти ҳақидаги ҳикояларини жон қулоғи билан тинглаб ўтирар ва буларни тасаввурда жонлантирар, муз ҳиди анқиб турган шўх, суви баданни кесиб кетадиган тоғ дарёсида форель овлаш ажойиб бўлса керак, деб ўйларди.

Офицер ҳайвонларни жонимдан ҳам яхши кўраман, деб ўзининг наслдор буқаси ўқдай учиб бориб калласини тракторга уриб мажақлаганда қанчалар қайғурганлигини айтиб бергач, Зубов ўша қудратли буқани, унинг жон талвасасида осилиб тушаётган тили билан кўнгли бўш хўжасининг қўлини ялаётганини тасаввур қилди.

Гестапochи нима қилайки, хизматчилик экан, сўроқ пайтида баъзи бир оғир қийноқ чораларини қўллашга мажбур бўлган, деб шикоят қилди. Шунчалар нозик қалб билан мана шунақа ишни қилиб ўтирса-я! Бир кун отаси ёш бола-ку деб ўтирмай, уни хивич билан савалаган экан, хўрлигига чидолмай ўзини-ўзи ўлдириб қўйди дебди. Бунинг қаранг, эндиликда келиб-келиб ўзи мана шу ёвуз ишни қилиб ўтирибди. Кечалари шундан мижжа қоқмай чиқади, қонни кўрса кўнгли айнайдилар!

— Ўзингизга ёқмас экан, нега бу ишни қилипсиз?

— Бурчимни ўталаман, — қатъий оҳангда деди Зубовнинг ҳамсуҳбати. — Бутун миллатимиз олдида ўз ҳукмронлигини ўрнатишдай оғир, ёқимсиз, аммо буюк тарихий мақсадларга эришишдек юксак бурч турибди.

Бир қанча поляк подпольечиларини бозор майдонида осиб келгандан сўнг уйқусини йўқотиб, ўз уйи ёнида бевақт сайр қилиб юрганида бу гестапochини қандайдир бир машина босиб кетди.

Зубов надомат қилгандай бу оғир операцияни муваффақият билан амалга оширган сафдошларига қарата деди:

— Аслида бу унтерштурмфюрерчани эмас, қатлни бошқарган гаупштурмфюрерни гум қилиш керак эди-я, жуда бўлмаганда. Лекин у нега бўлмаса қатл қилинган одам билан ёнма-ён туриб дор олдида суратга тушади? Кўнглим бўзилиб кетади дегани ёлгон... Йўқ, у маслагига содиқ ит эди, уни йўқотиб аслида тўғри қилдим.

Ташвиқот ротасининг музика асбоблари омборида хизмат қилувчи немис солдати группага бешинчи аъзо бўлиб қўшилди.

Марҳум ошнаси СС унтерштурмфюрери Зубовга бу солдат билан эҳтиёт бўлиб муомала қилишни маслаҳат берган эди, яқин кунларда бу шубҳали нухсани қамашга буйруқ бераман, балки у гестаподан қочиб, армияда хизмат қилиб юрган коммунистдир, деб айтганди.

...Тажрибали конспиратор бўлган немис коммунистининг Зубовнинг совет офицери эканлигига ишонтириш ниҳоятда қийин бўлди.

Немис Зубовга Советлар мамлакатининг ҳаётига оид жуда кўп саволлар берди, Зубов уларга тўлиқ ва қониқарли жавоб бергандан кейингина, у Зубовнинг ифвогар эмаслигига ишонди.

Людвиг Куперт бу кичкина партизанлар группасининг фаолиятига ташкилий тус бериб, режа билан, аниқ мақсадларни ўртага қўйиб иш кўришга ўргатди.

Икки ҳарбий эшелон портлатилди.

Озиқ-овқат омборига ўт қўйиб юборилди.

Авиабензин солинган цистерналарга ярим қондан шакар сепилди, натижада тўрт моторли бешта «юнкерс» транспорт самолёти ағдарилиб тўшди.

Буларнинг бари Людвиг Куперт томонидан ишлаб чиқилган режаларнинг натижалари эди.

Ниҳоят, радиостанцияга ҳужум қилинди, группа ҳалокатга учради, фақат Зубов омон қолди.

Аммо бунда Людвиг айбдор эмасди. Олдиндан кўриш мумкин бўлмаган тасодиф рўй берди: монтер прожекторни тузатаётган экан, тузатиб бўлиб уни ҳар доимдагидай ташқи тўсиқ томонга эмас, ичкарига, ҳовлига қаратди. Кутилмаганда прожекторнинг совуқ, этни жувжиктирадиган ўткир нурлари тошлар устида мук тушиб ётган соқчи офицерни, қўлларини икки ёнга ёзиб деворга юзи билан қапишиб турган икки қўриқчи солдатни, уларнинг орқасида эса автомат кўтариб турган Людвигни ёритди.

Зубов енгил яраланди, у ўзини қўпуровчиларни таъқиб қилаётгандек кўрсатди. Яралангани устига ўзини контузия бўлиб тилдан ва оёқдан қолгандек кўрсатиш мувофиқроқ деб топди, боз устига, у бундай ҳолатни бир сафар бошидан кечирган эди.

У ўзини замбилга солишларига қаршилиқ қилмади, биринчи ёрдам кўрсатишларидан бош тортмади. Шундан кейин умуртқаси лат еган бўлса керак, деб айтишгани учун ўзини фронт госпиталига элтишларига эътироз билдирмади. Бу ерда эса у кўп қулайлиқларга эга бўлди.

Зубов фавқулодда ботир йигит эди. Ботирлигининг эса ўз асослари бор эди.

У, материалистик нуқтаи назарда турганим ҳолда, мен кетимдан соядай эргашиб юрган ажалга у ёки бу даражада давом этган оғриқ деб қарайман, оғриқдан сўнг мен ўзлимни йўқотаман, бўшлиққа айланаман, деб ўйларди. Худди кинолента тўсинадан узилиб қолиб, механик чироқни ёқинга улгуролмай экрандаги тасвир ўрнига залда қоронғилик чўқади ва сен шу қоронғиликка сингиб йўқолгандай бўласан. Кинолента уланади ва бошқалар экрандаги ҳаётни энди сенсиз томоша қилишади.

У шундай хаёлларга боргани учун сафдошлари олдида ўзини оқламоқчи бўлгандай:

— Нима, мен ўзимни ўзим овутадиган фалсафага берилишга ҳаққим йўқми? Ҳаққим бор! Бу ерда заҳёт топшираётганим йўқ. Ҳеч ким баҳо ҳам қўймайди. Одамнинг бўлса ўлгиси келмайди. Ҳаётдан қандай қилиб видолашганлигини билмай қолсанг бу бошқа гап,—дерди.

У баъзан ташвишланиб Людвиг Купертдан сўради:

— Ватандошларингизга нисбатан қаҳри қаттиқлик қилаётганимдан ҳафамасмисиз?

Шунда Людвиг уни жеркиб берарди:

— Немис халқининг ўзи гитлер фашизмининг биринчи қурбони бўлди, мен халқим учун қўлингиздан келганча курашаётганингиздан миннатдорман.

Бир куни Зубов кўчада попукдеккина поляк қизи билан танишди, қиз шунчалар нафис ва жозибали эдики, Зубов ўртоқларидан бекитиқча унга мулозамат қила бошлади.

Мағрур ва зукко қиз Зубовни ўзига маҳлиё қилиб қўйди. Бир куни кечқурун Зубов кузатиб қўяётганда, қиз қандайдир бир уйнинг харобалари олдида тўхтади-да, пайпоғини тузатиб олиш учун хароба ичига юрди. Зубов унинг кетидан боришга қарор қилди, шунда унга икки йигит ташланди, қиз эса Алексейни бўғишга уринди.

Пистирмачилардан қутулиш учун у шармандаларча жуфтак ростлади, орқасидан эса унинг ўзидан тортиб олинган пистолетидан ўқ узиб қолишди.

Зубов бу саргузаштини эслаганда ҳам тўлқинланиб кетар, ҳам маъюс тортарди. Тўлқинланиб кетиши қизнинг чинакам ботирлигидан, маъюс тортиши таъзим қилишга лойиқ, мағрур ва покиза бир маҳбубани бутунлайин йўқотиб қўйганидан эди. Ҳар бир кўркем қиз киши қалбида илиқлик уйғотишга қодир бўлади. Зубовда ҳам бошда ўз таъбири би-

лан айтганда, қизга нисбатан визуаль илиқлик уйғонган, аммо эндилик-да дард билан эслар, уни соғинарди.

Людвиг Зубовнинг ёш поляк ватанпарварлари билан олишув пайти-да лат еган жойларини даволар экан, хўрсиниб деди:

— Агар сиздек бир совет офицерини поляк халқининг курашчилари ўлдириб қўйганда борми, бу ўтакетган аҳмоқона англашилмовчилик бў-лар эди. Енгилтаклигингиз учун бу жароҳатлар етарли жазо эмас, деб ҳисоблайман.

Сўнг истеҳзо билан деди:

— Сиз немис оккупантининг ҳаёти айш-ишратда кечиши билан бирга, жони доимо қил устида туришлигининг гувоҳи бўлдингиз. Ўз тажрибан-гиз ҳам бунни исботлайди.

Зубов ўта жасоратли, диловар йигит эди.

Казинода Москвага торпедо-бомба ташлашга муваффақ бўлган бир учувчи шарафига зиёфат бериш тайёргарлиги борарди. Зубов бундан хабар топиб, учувчи тушган меҳмонхонага борди-да, унинг эшикка чиқи-шини узоқ кутиб турди. Ниҳоят, учувчи чиққач, унинг орқасидан борди-да, ўзини таништирди ва ундан автограф сўради.

Кейин автограф ёзилган қоғозни Людвигга элтиб берди. Людвиг эса учувчининг ёзувига ўхшатиб, зиёфат уюштирувчига икки энлик хат ёз-ди. Хатда зудлик билан фронтга жўнашим керак бўлиб қолганлиги ту-файли зиёфатда қатнашолмайман дейилган эди.

Белгиланган соатда ҳозир бўлган учувчи на зиёфатга таклиф қил-ганларни топти ва на ноз-неъматга тўла дастурхонни кўрди.

Бошқа офицерларнинг уни қутлаш учун билдирган майлларини жаҳл билан рад этди ва кета туриб, вешалка олдида Зубовни учратиб қолди. Зубов хусусий уйда кўнгил очишни таклиф этганди, учувчи би-ринчи мухлисининг сазасини ўлдиролмади.

Зубов кўримсизлиги учун кечирим сўраб офицерни шалоғи чиққан, кичкина «оппель-кадет» машинасига ўтказди-да, қаҳрамонона учини қан-дай кечганлигини сўраб-истаган бўлди. Сўнг портлашнинг бунчалар катта кучга эга бўлганлигига ишонқирамагандай гап қилди. Учувчи, бом-банинг мўлжалга тушганини кўриш учун хатарли бўлса ҳам бир доира айланиб чиқдим, унинг нималар қилганини кўриб бошим осмонга етди. Энди совет пойтахтини вайрон қилишнинг жуда қимматга тушадиган, аммо катта натижалар берадиган бу воситасини ишга солиш учун Мос-квага учадиган камдан-кам учувчилар қаторидан ўрин олдим, деди.

Зубов чекиш учун машинани секинлатди-да, учувчига сигарета тутди. Кейин қўлларини ёзиб:

— Ундоқ бўлса, сизни ўлдиришга мажбурман, — деди ва пистолети-ни ўқталиб, қўшиб қўйди: — Нима ҳам қилиб бўларди — ҳаёт-мамот уруши кетяпти. — Тепкини боса туриб: — Сиз эса солдат эмас, жино-ятчи экансиз! — деди.

Зубов сафдошлари ёнига ранги оқарган, қовоғи солинган ҳолда қайт-ди. Уни ҳеч қачон бундай ҳолатда кўрмаган эдилар. У кечаси билан миж-жа қоқмай, каравотда ўтириб чиқди, тинимсиз чекди, сув ичди. Бирин-чи маротаба асабларим бўшашиб кетди, деб шикоят қилди ва кутилмаганда, кирови урушиш учун ўзимизникилар томонга ўтиб кета-ман, жонимга тегди... — деди.

Поляк ўқитувчиси Бронислав Пшегледский:

— Бу қарорингиз тўғрими, йўқми, ҳар томонлама ўйланганми? Шо-шилманг. Яхшиси, бориб Тремблинка лагерини, унда одамларни қандай қилиб ўлдираётганларини кўринг. Шундан кейингина душман билан жанг қилишнинг қайси усуллари тўғри-ю, қайсилари нотўғри эканлигини ҳал қилинг, — деб айтди.

Кўп ўтмай Зубов Голландиядан келган эшелон вагонидан бир-бирига ёпишиб, чаплашиб кетган жасадларни тахталар билан итариб тушираётганларини кўрди. Тирик қолганлар зўр-базўр қимирлашар, таёқнинг зўри билан концлагерга тегишли юк машиналарига аранг етиб олишарди.

Эндилари навбатдаги операциядан ҳориб қайтаркан, Зубов каравотга ўзини ташлаган заҳотни қотиб уйқуга кетар, юракни алғов-далғов қилувчи тушларни кўрмасди.

Кўринишдан оқ кўнгил, олифтанамо, девқомат, малла соч-орий — Зигфрид, казинодаги немис офицерларидан бўлган ошналари уни шундай деб аташади, Алексей Зубов яна ўзига бино қўйди, сурбетроқ бўлиб қолди, ўзини орий деб ҳис қилди. У мухлислари даврасида ўзининг ташвиқот ротаси омборларининг бошлиғи вазифасида ишлаб юрганидан заҳарханда қилар, бу иш инвалидлар қиладиган паст иш дерди. У жаҳоннинг бўлғувчи ҳукмдорлари сафини тўлдиришда Рейх мени айғир сифатида сақлашдан манфаатдордир деб айтарди.

Шундай бўлса ҳам, унинг мулоийм, аммо қатъиятли лаблари четига ажинлар тушди. Бир маҳаллар ёниб турган ўтли кўзлари хира тортиб, кул ранг металл тусига кирди, чаккаларига оқ тушди. Бу унга ярашса ҳам, аммо ҳали қиров тушар ёшга етмаган, шунинг учун уни кўрган одам бу йигит қаттиқ дард чеккан ёки оғир мусибатни бошидан кечирган бўлса керак, деб ўйларди.

Зондеркоманданинг қўйи офицерларидан бири, доктор Ротенбург герман империясининг тарихий вазифалари моҳиятини Зубовга тушунтириб, деди:

— Биз қудратли бўлишимиз, шунинг учун бошқа ҳамма миллатларни кучсизлантиришимиз керак. Эзгулик — заифлик аломатидир. Бизнинг ичимизда кимда-ким эзгулик қилса бу хиёнатга тенгдир. Бундайларни сотқин сифатида жазога тортишимиз зарур. Одамларни даҳшат йўлга солиб, бошқариб туради.

Диний эътиқоднинг асосида ўлим ваҳимаси ётганидай, даҳшатга солувчи нарсаларнинг бари Рейхга хизмат қилиши керак.

Биз фюреримизнинг энг улугъ принципини кашф қилдик, фюрер — чўққи, биз унинг пойдеворимиз, бизнинг қудратимиз — якка бир шахснинг иродасига бўйсунишда. Яҳудийларни қирғин қилиш ҳар биримизнинг миллий туйғумизни синовдан ўтказувчи ҳаракат, ўзига хос миллий тадбир, холос...

Биз ноз-неъматларни истеъмол қилувчиларнинг сонини қисқартирмоқчимиз. Шунда ҳукмрон ирқ ёлғиз истеъмолчига айланади, бошқа халқлар бизга ноз-неъматларни етказиб турадилар. Бизни ахлоқий бидъатлардан халос қилувчи энг олий мақсадимиз шу.

— Майли, шундоқ бўла қолсин, — рози бўлди Зубов: — Мабодо, шахсан сизни ўлдириб қўйишса-чи? Унда нима бўлади?

Ротенбург деди:

— Ўзингиз биласизки, ўлдириш ўзининг ҳам қўлимдан келади. Фюрер учун шараф билан қурбон бўлишга тайёрман, деб ўйламан.

Йўқ, Ротенбург ёлғон гапирган экан: у Зубов билан шахар чеккасига сайилга чиқиб, унинг кимлигини билгандан, ҳукмини эшитгандан сўнг, уввало ялинди, оёқ ўпиб ўзини ўлдирмасликни сўради...

— Буниси қайдоқ бўлди? — илжайиб сўради Зубов, — ўзингиз «маслагим бутун, фюрер учун жонимни беришга тайёрман» деган эдингиз, энди бўлса ўзингизни бунчалар ерга урасиз. Мана, ҳозир сизни ўлдираман. Қани, айтинг-чи, ҳаётингизни нимани деб қурбон қиласиз? Қани?..

Зубов доктор Ротенбургдан шафқат сўраб натижа қилишдан бўлак сўзни эшитолмади.

Белосток гарнизонининг ҳамма офицерлари тилини бурро қилиб фалсафа сўқадиган, аёлларни қатл этишга ҳирс қўйган, мана шу мутаассиб нацидан қўрқишарди-я. У хотинларнинг ибтидоий шарм-ҳаёси шу қадар кучлики, улар отилиш олдида гўр лабида туриб ҳам ўзларини қўллари билан тўсишади, ўқдан эмас, қатлини ижро этувчиларнинг қарашларидан тўсишади, деб айтарди.

У фронтовиклар олдида одам ўлдиришнинг ҳамма усулларини яхши биламан, деб мақтанарди. Доктор Ротенбургга бу билимлар асқотди. Улимидан бир дақиқа олдин у Зубовдан энсасидан отишни илтижо қилиб, қаерга отиш кераклигини қўли билан кўрсатди. У кўрсатилган жойга аниқ отилса, тил тортмай, яъни азобланмай ўлишини биларди.

Радиостанцияга ҳужум қилишда сафдошлари ҳалок бўлгандан сўнг Зубов ёлғиз қолди.

Госпиталда ётаркан, Зубов мундири офицерларники эмас, ефрейторники эканлигига ачиниб қўйди. Офицер мундирида бўлганда, уни офицерлар палаткасига ётқизишган, яхшилаб боқишган бўларди. У душман билан курашни давом эттириш учун тезроқ оёққа тургиси келарди.

Зубов обер-ҳамшира ўзига ошиқи беқарор бўлиб қолганда, қўйиб берди: меҳрибончилик қилиб турса, тезроқ тузалиб кетаман деб ўйлади.

У Беловни танигандан кейин, бардош билан ўзининг кимлигини билдириш учун пайт пойлади.

Аммо Зубовнинг ҳикоясини эшитиб бўлгач, Белов у қилган ишларнинг кўпини маъқулламади.

— Кечир,— деди ҳазил йўсинида Зубов,— мен ҳақиқатгўй одамман. Эшовига яраша тушови. Ўзларидан кўрсин.

Белов юлдуз биллурлари билан шуълаланган осмонга, Зубовнинг лаблари четига ажин тушган юзига қаради-да, ўйчан сўради:

— Уруш тугагандан кейин-чи? Қим бўлмоқчисан?

Зубов кўзларини ерга тикиб, ботинкасининг тумшуги билан ерни кавлади ва хўмрайганча деди:

— Ҳар қалай, бирон арзийдиган нарса ўсадиган тупроқ бўлсам, ажабмас.—Сўнг шу заҳоти олдини олиб деди.—Бироқ ҳали тирик эканман, мен вақтинча ўлмасликка даъвогарман. Нуқтаи назарим шу. Тепкинни ҳам шундан келиб чиқиб босаман.

— Бир ўзинг.

— Тўғри, яккахон солистман,— деди Зубов,— жўрим йўқ.

— Бу ҳақда шундай гапириш яхши эмас.

— Яхши, қандоқ гапирай бўлмаса? Қандоқ деяпман?— жаҳли чиқди Зубовнинг.— Бу ҳақда гапириш мумкин бўлган сўз йўқ. Умид қилманки, бўлмайди ҳам. Ҳеч қачон.

— Аммо биз бўламыз-ку!

— Биз бўламыз. Ҳақ гап. Аммо сен билан ўзим ҳақида шундай деб айтолмайман. Тирик қолиш мажбуриятини бўйнимга ололмайман.

Госпитал ҳовлиси унниқиб, қорайиб кетган каштан япроқлари билан қопланган эди, тарновдан сув томчилаб турарди. Мана шу оғир, чалпиллаган томчилар вақтни санаб ўтказаётгандек эди. Совуқ осмон худди бошга тегадигандай оғир осилиб тушганди. Тахта омбор ёнида тобутлар тахлаб қўйилган бўлиб, уларнинг устига брезент ташланган эди.

Зубов жунжикиб, деди:

— Юр, кетдик. Ҳаво совуқ, шамоллаб қолмай тағин. Касал бўлиш бўлмағур нарса. Бу ерда менга умримнинг ҳар бир дақиқаси тиллага тенг.—Ташвишланиб деди:—Сен ҳам ўзингга эҳтиёт бўлишинг лозим, ҳатто, менга қараганда ҳам кўпроқ эҳтиёт бўлишинг керак.

Улар палатага қайтиб киришгач, индамайгина ўринларига ётишди.

Шундай қилиб, Зубовга Вайснн бир вақтлар Бруно танитибди. Барншев эса чегарачилар мактабида бир қур лекция ўқиган экан.

Энди Зубов кетиши керак. Гестапочилар госпиталга уни сўраб келишибди, аммо Эльфриданинг уни қўлдан чиқаргиси йўқ экан. У орқада из қолдириб кетишнинг ҳожати йўқ, деб Эльфридага ўз ўлими ҳақида акт тузиб қўйишни буюрди.

Вайс Зубовга Варшавада учрашишлари мумкин бўлган жойни айтгач, сўради:

— Эслаб қолдингми?

Зубов бу саволдан оғриниб, деди:

— Эҳтимол... Сўнг қўлини узатди.

— Кетяпсанми?

Зубов бош силкиди.

Хагеннинг ғойиб бўлгани фақат кечга бориб маълум бўлди.

Фишер заҳарханда қилиб, ярадорларни бир бошдан сўраб чиқди. Кейин Эльфридани сўроқ қилди.

Эльфрида, Хагенга бир кун аввал рухсат берилган эди, кечаси гестаподан машина келди, гестапо офицери Хаген билан қўл олишиб сўрашди, уни бағрига босди, деб айтди. Ёфрейтор Вайс ҳам унинг бу сўзларини тасдиқлади, у Зубов Эльфридага шундай деб айтгин деб ўргатганини биларди. Эльфрида Хаген учун ўзини ўтга-чўққа уришга тайёр эди, дарвоқе, охириги пайтларда у йигитни: «Менинг илоҳим», деб чақирадиган одат чиқарган эди.

Вайс душман ичида яна ёлғиз қолди, яна кутиши, ўзига ёт, қабих ҳаётга мослашиши лозим. Ўзи бу ерда бажариши керак бўлган вазифани кутиб, уни адо этишга ҳар жиҳатдан шай турмоғи шарт. Белов бу фавқуллодда муҳим аҳамиятга эга топшириқ бўлади деб ишонарди. У бошқача ўйлолмасди. Мана шу ишончгина унга куч бағишлаб турарди. Фашист газета ва журналлари фотосуратларга тўлиб чиқарди. Босиб олинган совет шаҳарлари. Ёнғин. Вайроналар. Халқ қасоскорларини қатл қилиш. Дорлар ва жасадлар. Ҳамма ёқда жасадлар. Эркаклар, аёллар, чоллар, болаларнинг жасадлари. Булар узра свастика солинган фашист туглари. Худди рус ерларига ёпишган даҳшатли, қонхўр ўргимчакнинг ўзгинаси. Александр Белов мана шу суратларни бамайлихотир томоша қилиб ўтириши керак. Қуни ёмон ўтмаяпти, юмшоқ ўринда ётади, яхши овқатларни таомил қилади, фашистларнинг ғамхўрлигини кўради, яъни у энди — Иоганн Вайс, уларнинг қаторидаги одам...

Госпиталга қаттиқ куйган танкчилар ётқизилад бошланди.

Иоганн танк қўшилмаларининг афзалликлари ҳақида неча бор Штейнглиддан эшитган эди. Майор капитан Дитрихга Сталин ўттизинчи йилларнинг ўрталарида механизациялашган қудратли корпусларни тарқатиб, уларни майдароқ танк бригадалари билан алмаштирганда катта хатога йўл қўйди, деб айтар эди. Франция ҳам шундай хатони қилди. У ўзининг йирик танк кучларини бўлиб юбориб, бу билан моторлашган қудратли герман қўшилмаларининг ҳаракатига қулай шароит яратиб берди. Германия қулай шароитни қўлдан чиқаришни истамасди: бир жойга жам қилиниб, қудратли кучга айлантирилган танклар яшин тезлигида

мамлакат юрагига зарб берди. Штейнглиц яна Совет Армиясида танкка қарши махсус артиллерия ва ҳатто танкка қарши отадиган милтиқлар ҳам йўқ, деб даъво қиларди. У яна Совет дала устави бўйича командир олдинга ўтиб, ўз қисми ёки бўлинимасини жангга олиб кириши ҳам душманга ниҳоятда қўл келади: командирлар составини бемалол ишдан чиқаравериш мумкин, деб айтарди. Штейнглиц Совет Армиясининг радио-аппаратура билан етарли таъминланмагани ва кўпроқ симли алоқага суяниши ҳақида ҳам сўзларди. Унингча, немис қўпоровчи группаларига симларни узиб ташлаш қийин эмасмиш, натижада совет штаблари қўшинларни бошқаришдан маҳрум бўлармишлар.

Июгани бу гапларнинг барини Марказга маълум қилганди. У ўзи берган бу маълумотни Баришев Берияга етказганда, қандай қабул қилинганини албатта билмас, билиши ҳам мумкин эмасди. Берия эса шундай деганди:

— Нима, нима? Чет элда туриб безбетлик билан бизнинг қуролли кучларимизга бўҳтон қилиптимиз! Бу нусхани текшириб кўриш керак, у ерда яна кимга хизмат қилаётганикин!

Агар Баришев бўлмаганда, ким билади, Александр Беловнинг ҳоли нима кечарди. У фашистлар Германияси яқин кунлар ичида СССР га ҳужум қилади, деб ўз фикрларини қаттиқ туриб ҳимоя қилган совет разведкачиларининг кунига тушармиди, балки. Улар Берия бизга қулоқ солиб ўтирмайди деб, гапини маъқулламасликка журъат этган кишиларга унинг муносабати қандай бўлишини яхши билишарди, тўғри, Сталинга мурожаат этиш учун куйиб-пишиб ҳаракат қилардилар. Аммо Сталин уларни яна ўша Бериянинг ўзига йўлларди. Шундан сўнг разведкачиларни «СССР билан Германияни уруштириб қўйиш мақсадида итвогарлик хабарларини тарқатиш»да айблардилар.

Бруно менинг бошимга ҳам шу иш тушади деб юрарди. У ўзи кузатган нарсалар ҳақида батафсил доклад ёзиб топширди. Докладнинг хулосалари Бериянинг фикрларига зид эди. Германия вермахтининг махсус қисмларини маҳаллий шаронтни яхши биладиган одамлар билан тўлдириш учун Болтиқ бўйидан немисларни кўчириб олиб кетди. Улар Болтиқ бўйига қайтиб келишади, аммо энди истилочи сифатида қайтишади, деб ҳисобларди Бруно. Унинг қўлида кўчманчилардан тузилган қисмлар Болтиқ бўйи районларини эслатувчи жойларда ҳарбий тайёргарлик ўтаётгани ҳақида маълумотлар бор эди.

Бруно демаркация линияси районларида бўлган ва герман ҳукумати томонидан абвер разведкаси составидан ажратиб олинган махсус командалар поляклар билан бўлган жангга ҳалок бўлган немис солдатларининг жасадини, энди Германия мўлкига айланган поляк ерларига кўмиш учун кўчираётганларини кўрган эди. Бруно бу билан немислар Совет ҳукумати чалғитишга уринаётганларини пайқади. Немис солдатларининг жасадларини «ўз ерларига» кўмиб, Германия гўё шу билан ўзининг совет ерларига дахл қилмаётганини тасдиқламоқчи бўларди. Аммо марҳумларни кўмиш немис разведкаси учун чегара районларимизни ўрганиш ниқоби эди. Бруно бу қайғули расмий вазифадан жуда ҳам йироқ иш билан шуғулланиб турган, гўрков командадан бўлган немис разведкачисини қўлга туширди.

Бруно бошқа кўп гаплар қатори шуларни ҳам ўз докладида баён қилган эди.

Аммо Бруно Берия немисларнинг Болтиқ бўйидан бутунлай кўчирилиши, шубҳасиз, фашистлар Германиясининг Совет Иттифоқи билан тузилган битимга содиқ эканлигидан дарак беради, деб Сталинга доклад қилганини қаёқдан билсин? Герман командалари Белоруссия ва Украинанинг озод қилинган ғарбий областларидан ўз солдатларининг жасад-

ларини олиб кетаётгани ҳақидаги маълумотлар ҳам, Гитлернинг тотувчилиги ва бу масалада Сталиннинг сиёсий жиҳатдан узоқни кўра билишига далолат тарзида етказиларди...

Баришев Бруно нималарга дучор бўлишини, унинг доклади қандай қабул қилинажagini тушуниб турарди. Буни у Брунодан яшириб ўтирмади ва уни балолардан сақлаш учун, қайтанга, у томонларда кўпроқ беҳатар бўлади, деб муҳим топшириқ билан душман территориясига жўнатди.

Берияга ўз маълумотлари билан Сталиннинг мулоҳазалари тўғрилигини моҳирона тасдиқловчи кишиларгина керак эди. У Дзержинский принципларига содиқ бўлган, қанчалик аччиқ ва оғир бўлмасин, ҳақиқатни айтишни ўзларининг энг юксак бурчлари деб билган разведкачиларни, совет чекистларини аёвсиз таъқиб остига оларди. Фақат ҳақиқат. Улар партиёга, халққа керак бўлган мана шу ҳақиқатни билиш учун ҳеч нарсадан қайтмас, агар ҳақиқатга жон бериш керак бўлса, жонларини берар ва бундай чоғларда иккиланиб ҳам ўтирмас эдилар. Бруно шундай қилди. Аммо таассуфки, ўз азиз жонларидан кечиб ҳам, кўпинча, эътибор топмас эдилар!..

Иоганн Вайс узоқ муддатдан бери бир мақсад сари қаратилган топшириқ олмаганлиги, моҳият эътибори билан ўз билгича, ҳар бир қадами хавф билан тўлган ҳолда иш кўраётганлиги тасодифий эмасди.

Вайс Лодздаги кўчув марказининг гаражида ишларкан, армия машиналарига номер белгилари қўйиш системасининг сирини аниқлаб, шартли белгиларни билиб олишга муваффақ бўлди. У пухта, ҳар томонлама таҳлил қилиш натижасида маълум бир умумлашмаларга келди. Вайс ўзи ҳисоблаб чиққан нарсалардан ҳайратга тушди ва буни дарҳол Марказга хабар қилди. Немис қисмлари тегишли совет қисмларига қараганда транспорт воситалари билан анча яхши таъминлангани тасдиқланди. Немисларнинг артиллерия батареясига берилган шатакчи воситалар ҳам кўп эди, штаблар ва фронтни таъминловчи автотранспорт ҳақида-ю гапириб ўтирмаса ҳам бўларди. Буларнинг бари немис қўшинмаларининг тез ҳаракат қилиш қобилиятидан дарак берарди.

Вайс қаерда бўлмасин, нималарга дуч келмасин, кўрган нарсасининг тағига етишга ҳаракат қилар ва ўз мулоҳазаларини Марказга етказарди.

Александр Беловнинг хабарлари Бериянинг ғазабини кўзгагани кўзгаган эди. Берия ҳузурида ўтадиган оператив кенгашлар пайтида ҳар ссфар эски совет разведкачилари билан тўқнашув бўлиб турарди. Улар Александр Беловнинг маълумотларига бутунлай бошқа кўз билан қарашар, ёш ўртоқнинг матонатидан хурсанд бўлишар, аччиқ ҳақиқатни маълум қилишда қатъиятли эканлигидан қувонишарди.

Фашистлар Германиясининг ҳужуми ўз бурчига содиқ совет разведкачиларининг ҳақлигини исботлади. Энди улар билан ҳисоблашмасликнинг иложи қолмади.

Иоганн Вайс душман ичида эмас, ўз уйида бошига неча-неча бор хатар соя солиб ўтганини қаердан билсин. У уруш бошланиши билан жуда кўп нарсалар ўзгарганидан, унга ниҳоятда оғир ва масъулиятли топшириқ бериш қарорига келинганлигидан ва Марказ бу топшириқни ҳар томонлама ишлаб чиққанлигидан ҳам хабари йўқ эди.

Госпиталь кундан-кунга танкчилар билан тўла бошлади. Танкчилар танк ичида бемалол ўтириб, совет пиеда қисмларининг «юмшоқ қорнига

Ўзимизни урсак», солдатлар бизни ёнилғи шишалари билан қарши олишди, деб шикоят қилишарди. Ҳар бир солдатнинг белида шундай шишаларга тўла халта бўларкан ва улар уруш олиб бориш мантиқи билан эмас, қандайдир тушуниб бўлмайдиган қаттиқ бир аҳди паймон билан берилиб танк овлашаркан. Ахир пиёда қисмлар мотомеханизациялашган қисмлар билан тўқнашганда енгилганини тан олиб тумтарақай қочиши керакмасми?

Совет тўпчилари ҳам жанг қондаларига амал қилишмайди: улар тўпларини қўлда ғилдиратиб пиёдалар олдига, очиқ майдонга ўтишади-да, танкнинг пешанасидан ура бошлашади.

Улар шундай қилгандан кейин биз ҳам шунга мослашишимиз керак-да. Немис автоматчилари танкнинг орқасида эмас, олдида бориб, танкларни ёнилғи шишалари бор пиёда аскарлардан ҳимоя қилишлари, тўпчиларни сафдан чиқаришлари керак. Бу ҳаммага равшан, аммо бу на немис уставига ва на танк ҳимоясида жанг қилишга одатланган немис солдатларига тўғри келади.

Урушнинг биринчи кунларида совет пиёдалари танкдан қочишарди, энди эса граната ва шиша кўтариб немис танкларига қараб чошишади. Душман шунақа қилади деб ким ўйлаган эди? Ахир фюрер Совет Армияси мажақлаб ташланди, деб эълон қилди-ку, мажақлаб ташланган бу армиянинг солдатлари эса буни билмай, ё билишни истамайми, худди ёлғиз ўзи душман армиясини енгиб юборадигандек жанг қилишади. Руслар енгилганларини ё тан олгилари келмаяпти, ё буни англашмаяпти. Уларнинг мана шу англашилмовчилиги туфайли ғалаба қозонган немис қўшинлари тутдай тўкиляпти...

Иоганн танкчиларнинг бундай гапларига қулоқ соларкан, нима учун Германия бир ярим ой ичида Голландия, Бельгия, Франция қуроли кучларини мажақлаб, Англия экспедицион қўшинларини енгиб ташлади-ю, қолоқ бир мамлакатда эса кутилмаганда бунчалар қаршиликка учради, деб гапни буришга ҳаракат қиларди.

— Эҳтимол,— деб тахмин қилди у,— Европанинг йўллари яхши, Россияники эса ёмон бўлганидан шундайдир.

Танкчилар Вайснинг бу фикридан энсалари қотгандай индамай қўя қолишди.

Кейин у, ҳамма гап шишада экан, немис пиёдаларини ҳам ёнилғи тўлдирилган шишалар билан қуроллантириш керак, деди.

Бироқ унинг бу сўзлари ҳам яна нафратомуз сукут билан қарши олинди. Фақат бутунлай куйиб кетган, худди мумиёдай ўраб ташланган танкчи босинқи овоз билан сўради:

— Менга қара, сен миана билан ўзингни совет танкига ташлармидинг?— Унинг овози худди ҳавол тобутдан чиққандай эшитилди.

Вайс ғурур билан:

— Агар менга шахсан фюрер буюрса ташлардим!— дея жавоб қилди.

— Елғон, ташлай олмайсан! Улар бўлса танкка ҳам, танк тагига ҳам бўйруқ билан эмас, ўз ихтиёрлари билан ташланишади.

— Ночюр қолсалар керак-да, — деди Вайс.

— Ночюрликдан танкка ташланилмайди, танкдан қочилди,— вишиллади танкчи.— Улар худди ўша тупроқ ўз танларидай жанг қилишмоқда.

Иоганн шу тобда бинтлаб ташланган танкчининг юзларини кўргиси келиб кетди. У қандай экан? Аммо бинтни ечиб олинган тақдирда ҳам, юзини кўролмайсан; у куйиб кетган. Ахир у ниманидир тушуниб етибди, эҳтимол, бу уруш тўғрисида, совет солдатлари ҳақида анча нарса айтиши мумкин эди. Ҳар қалай, унинг чехраси қанақайкин? Балки, ишчининг чехрасидир?

Иоганн тўрт йиллик план бўйича 1936 йилда Бош мухтор қилиб тайинланган Геринг бутун немис саноат корхоналарини ҳарбий изга солганлигини биларди. Ишчилар қаттиқ қонун асосида казарма ҳолатидаги завод ва фабрикаларга кишанландилар. Йўқ даражадаги ишчи ҳуқуқларини ҳимоя қилишга интилганлар, фашист махсус хизматларининг исканжасига тушардилар. Геринг «вахшиёна методлар қўллаш»дан ҳам қочмайман, деб эълон қилди. Сўнгра қўллади ҳам: нормани бажармаганлик учун ишдан бош тортганликда айблар ва концлагерларга ташлардилар, штурмовиклар ва эсэсчилар касабаси союз арбобларини, фаол ишчиларни цехнинг ўзида отиб кетаверардилар.

Фашистлар террори натижасида қон қақшаган, эзилган Германия ишчилар синфи! Ҳозир у қай аҳволдайки? Иоганн буни билгиси келарди. Балки юзлари куйган танкчи ишчидир? Аммо Иоганн унинг юзларини кўролмади. Гаплашолмади ҳам. Ярадорлардан кимдир танкчини сотиб қўйди ва Фишер уни панжарали флигелга кўчирди. Танкчининг душманга берган баҳосини вермахтнинг зафарли шавкатини ерга уриш деб ҳисоблашади, шекилли. Аммо Иоганн шу танкчи қиёфасида бошқача Германияни кўргандай бўлди. Совет ёшлари ана шундай Германия шарафига юнгштурмовкалар кийишни одат қилганди. Бу Германияда 1919 йили Бавария совет республикаси тузилган, 1919 йил апрель ойида қаҳрамонона жанг қилган Мюнхен Қизил Армияси ташкил этилганди. Бу Германиянинг фарзандлари Испания республикачилари сафида туриб жанг қилганди. Бу Германия жаҳонга Карл Либкнехт, Роза Люксембург, Эрнст Тельманни берди. Бу инқилобий Германия, совет халқи умид кўзи билан қараган, муҳаббат қўйган Германия эди. Балки қон қотиб қолган бинтларга чирмалган ҳалиги танкчи Иоганн эъзозлаган Германиядандир. Аммо худди мумиёдай чирмаб ташланган танкчи ўз чехрасини кўрсатолмади: унга уруш ўз оловли нафасини пуркаган эди. Иоганн танкчи тўғрисида шундай деб ўйлашни истарди, шундай деб ўйлади ҳам.

Тўладан келган, аммо елпатак, тилла ранг сочлари қалин, кўзлари сигирникидай ювош ва мулойим обер-ҳамшира Эльфрида ўз ғам-андухини айтиб ёзилгани Байсни бир неча марта хонасига чақириб кетди: ахир Иоганн Хагеннинг ошнаси эди-да.

Байс эҳтиёткорлик билан, Алоис Хаген ғойиб бўлгандан сўнг Фишер нималар қиляпти, деб сўради.

Эльфрида парвосизлик билан:

— Юрибди, — деб жавоб қилди-да, Фишерни масхара қилиб деди: — «Қани, ойимча, одобнинг давлат чегараларини бир оз бузайлик-чи!»

— Фишер жазманингми?

— Вой, ўлсин. Нима деяпсан! — аччиғланди Эльфрида. — Шунчаки гоҳо-гоҳо кўнглини олиб тураман, холос. Бунинг устига, — овозини пасайтирди, — у менинг ишимни пачава қилиши мумкин.

— Қандай қилиб?

Эльфрида саволни эшитмагандай гапни бошқа ёққа бурди.

— Ҳамма немис хотин-қизларини мажбурий хизматга, ёрдамчи қисмларга қўйишгандан сўнг, эркаклар аёллар казармасига, ётоқхоналарига, иш жойларига худди исловотга киргандай қадам босадиган бўлишди. Айрим хотинларга бу ёқар ҳам, балки, улар ўзларини шу билан ватанпарвар қилиб кўрсатмоқчи бўлишар. Бошқалар эса инжиқлик қиляпти, деб гапиришларидан кўрқишади. Фюрернинг ўзи нима қилсаларинг ихтиёр ўзларингда, фақат унтерменшлар билан алоқа қилмаса-

¹ Унтерменш — ирқчилар назарияси бўйича тўлақонли бўлмаган одам (ред.).

ларинг бўлди, деб қўйиб берган.— Ғазабланиб хитоб қилди:— М. Гиммлернинг ўрнида бўлганимда, Рейхга янги босиб олган территориялардан ўша ерлик хотинларни келтирардим. Эркакларимиз маҳалли муниципалитетларнинг фойдаси учун озгина ҳақ эвазига улар билан ётиб туриш имкониятига эга бўлишарди. Ахир фюрер: «Мен пул ишлаб топадиган ишчиларга, бошқа нарса сотиб олишга қурби етмаса, пуларини сарф қилишга имконият беришим керак; шунда халқнинг кафияти ҳам жойида бўлади», деб айтган-ку.

— Бу дейман, министр бўладиган калланг бор экан-ку!

— Оҳ, Иогани, мен ўз ахлоқимиз ҳақида нима ҳам деб ўйларди Немис аёлларини оиладан ажратиб олиб, мажбурий хизмат ўташ қўйишган, эркаклар эса боёқишларни бошқа хизматларни ҳам ўташ мажбур қилишмоқда... Ахир бир куни мен ҳам эрга тегаман-ку. Агар, эрим национал-социалист бўлмаса, у нималарга бардош берганлигимни тушунмай, қадримга етмайди.

— Алоис-чи?

— О, бу бутунлай бошқа гап! У ёлғиз қолганимизда, мени ҳадди-зиёда ҳурмат қиларди, ҳурмат ҳозир кимга ҳам керак. Бунинг усти ушундан ҳеч қачон кўрмасам керак.

Эльфрида йиғлаб юборди-да, йиғи аралаш деди:

— У менга уйланиши мумкин эди-я. Мен тузук оиладан чиққанма Отам — қишлоқ пастори эди. У гитлерюгендга кирма, деб худони зорини қилди. Гапига кирмадим. Аъзо бўлганим ҳаманоқ юнгфюрер миз менга тирғила бошлади. Отанг бир яҳудий билан ошначилик қлади, бориб айтаман, деб қўрқитди. Лаққа тушибман. Кейин юнгфюр-яҳудий деганим — Исо эди, дея устимдан роса кулди.

— Энди нима киламиз? — сўради Иоганн.

— Нима бўлди? — ташвишланди Эльфрида.

— Исонн айтаман: у чиндан хам яхудий-ку.

— Вой, ўлсин! — кайғуриб хитоб қилди Эльфрида. — Мен ҳозир Ис-
ни эмас, Алонсини ўйлаяпман.

— Нима гап ўзи?

Эльфрида Иоганнинг қулоғига энгашиб, шивирлади.

— Бу ерга ўлай-ўлай деб турган совет учувчиси келтиришди. Оёлари йўқ, қўли мажақланган. Унга жон киритиш шарт дейишди. Ўзи келтириш учун нималар қилишмади, тўхтамай қон билан глюкоза ийиб туришди.

— Нимага?

— Тушунмайсан-да! У янги совет машинасида учган экан, самолёт ёндириб юборишгач, учувчи уни жўрттага пачақлаб ташлабди, эн, қандай машина эканлигини билишолмаяпти.

— Демак уни машинанинг қанақалигини билиш учунгина тирилт
решмоқчимиз?

— Ха, албаттай!

— Алоиснинг бунга нима алоқаси бор?

Эльфрида додгираб қолди, оқариб кетганидан бўйни ва қўллари сепкиллар кўринди.

— Учувчининг олдида навбатда эдим, Алоис ёнимга келди.

— Хўп, нима бўпти келса?

— У, утувчи билан гаплашмоқчиман, деб менга ташқарига чиқ
туришни буюрди.

— Ростми?

— Учувчи унга айтиб берибди.

— Койил! Кандидинги ур, Алонс!

— Энди Алоис ҳарбий ҳаво кучлари штабига янги совет самолёти ҳақида хабар бериши мумкин. Фақат...

— Нима, фақат?

— Фақат учувчининг ўзи ҳушига келиб, ҳаммасини ўз орзи билан айтиб бермаса.

— Шундай бўлиши мумкинми?— ташвишланиб сўради Вайс.

— Йўқ!— мағрур деди Эльфрида.— Энди мумкин эмас.

— Нима учун?

— Чунки мен Алоисга ўз муҳаббатимни намойиш қилдим.

— Нима билан?

— Янглишиб қолиб, учувчига ухлатадиган доридан кўпроқ бериб қўйибман, иннайкейин, ўзи ўлай-ўлай деб турганди.

— Сен уни ўлдирдингми?

— Йўқ-е, унинг ўзи шуни хоҳлади.— Қўрқув аралаш шивирлади:— Биласанми, учувчига бир талай таблетка берувдим, у дон чўқиган товуқдай шоша-пиша ютиб юборди, шунда илк бор кўзини очди, мен ҳам биринчи мартаба унинг овозини эшитдим. У: «Данке шен, г-геноссе»— деди-да, аста қўлимни силаб қўйди.

— Нега энди?

— Немис тилини билар экан, демак, дорининг ёзувини ўқиган ва мен нима берганимни билгандир-да.

— Сен унинг ўзи ўлишни хоҳлади дейсанми?

— У госпиталда ўлмаса, барибир, ўлдиришларини биларди-да. Унинг ҳужжатларида звенога политрук эканлиги ёзилган.

— Коммунистми?

— Албатта! У кўзини очиб, ҳушига келиб, сўзлай оладиган бўлгандан кейин ҳам штурмбанфюрерга ҳеч нарса айтмади.

Иоганн жиддият билан деди:

— Сен ҳақиқий ватанпарварлик кўрсатибсан, нацист қиз шундай бўлиши керак. Рус учувчисидан, коммунистдан боплаб ўч олибсан,— кейин мулоимлик билан юпатди:— Ҳеч нарсадан қўрқма. Германия-мизда ҳали ҳеч кимни ватанпарварлик кўрсатгани учун жазолашмаган.

— Аммо мен камтарлик қилишим ва бу тўғрида валдираб юрмаслигим керак деб ҳисоблайман.

— Рост айтдинг,— маъқуллади Иоганн.— Камтарлик — аёлнинг энг яхши беағи.

Эльфрида ловиллаб кетди.

— О, мен ҳар жиҳатдан камтар эдим. Аммо уруш...— У надомат билан бош эгди. Сўнг соатига қараб, қўрқиб кетди:— Жаноб Фишер ёнимга келадиган вақт бўлибди.— Шундай дея ойнага бориб, лабларини бўяди-да, қизил мис янглиғ, қаттиқ сочларини ораста қила бошлади.

Бугун-эрта Вайсни госпиталдан чиқаришар эди, агар Эльфрида бўлмаганда, ким билсин, уни тўғри Шарқий фронтга жўнатишармиди.

Эльфрида дала почтасининг номери бўйича майор Штейнглицнинг бўлинимасини қаердан қидириш кераклигини аниқлади ва Фишерга айтиб, Вайсни ўз қисмига жўнатишга эришди.

Хайрлашиш олдиан Эльфрида Вайсни ўз хонасига таклиф қилди, новушта қўйди ва йўлга деб озиқ-овқат солинган каттаков пакет тутқизди.

Унинг хаёли паришон, ҳорғин кўринар, нима ҳақдадир ташвишланарди. Бирпас Хаген ҳақида гаплашиб ўтиришди, бир қадахдан ичкилик ичишди, кейин Эльфрида хавотирланиб сўради:

— Балки сен тезроқ борай деётгандирсан? Унда, хайр!— Сўнг тушунтирди.— Вақтим зикроқ. Ярадорлар кўп. Бу қоғоз биитлар бирам тез ивиб қоладики, алмаштириб улгуролмайсан.

Иоганн одоб-билан сўради:

— Сенга ёзиб турайми?

Эльфрида елкаларини қисди.

— Ўзинг биласан.— Аммо шу заҳоти тилини тишлаб қолди.— Мен янги дала почтамизнинг номерини билмайман.— Мақтаниб деди:— Ахир мен кўтарилдим. Герр профессор билан бирга Аушвицга кетяпман. Профессор у ерда илмий иш билан шуғулланади, унга ҳатто маҳсул блокгауз ажратиб беришган.

— Қанақа иш экан ўзи?

— Буниси сир!— Эльфрида сутдан қилинган сосискага ўхшаш йўғон бармоғини Иоганнга пўписа қилди.

— Ҳай, майли, муваффақият тилайман!— деди Иоганн ва унинг қўлини қисди.

Шундай қилиб, Эльфрида Аушвицга жўнар экан. Поляк Освенцимини немислар Аушвиц деб аташарди. Аммо Иоганн ўзини идора қилишга одатланган, дилидагини эмас, тилидагини айтишга ўрганган эди. Шунинг учун ҳам, у «Муваффақият тилайман!»— деган сўзни баайни наци бўлиб, енгил, бепарво туриб айтди.

Ёмғир ёғиб турар, ҳавонинг қовоғи солинган, ҳўл дарахтлардан куни битган япроқлар тўкиларди. Кузовларига қизил крест қўйилган яшил автофўргонлар буларсиз ҳам тўлиб тошган каттакон фронт госпиталининг ланг очик дарвозасидан тизилиб кириб келишарди.

Иоганн ёғоч йўлкадан қабристонга айланттирилган сайхонга борди. Қабрлар устида катта оқ крестлар қаққайиб турарди. Айримларига пўлат каскалар илиб қўйилганди. Поляк ҳарбий асирлари чуқур гўр ичига арқон билан кетма-кет тобут тушириб туришарди. Бу қабр кўп сағанали эди. Унинг ёнида олдиндан тайёрлаб қўйилган крест ётарди. Унга фақат бир ном — немис унтер-офицерининг номи ёзилганди.

Ҳарбий форма кийган пастор дуо ўқиш учун охириги тобутни гўрга қўйишларини кутиб, нариги қабр устида чекиб ўтирарди.

Иоганн пасторга честь берди. Пастор ўрнидан турмай қўл чўзиб партиявий саломини адо этди:

Хайль Гитлер!

— Зиг хайль,— деди Вайс этигига ёпишган лойдан оёғи зил-замбил бўлиб кетганини ҳис этиб, ортига қайтаркан. У совет учувчисининг қабрини топаман, деган хомхаёл билан бу ерга келганди. Немисларнинг ўзини қалаштириб кўмишаётган бир пайтда, унинг қабрига белги қўйишармиди, дейсиз.

Иоганн юриб бораркан, номаълум учувчи ҳақида, ўлим азобидан қутқазиб, қийнамайгина кўз юмдиришлари ҳақида, лейтенант Зубовга айтган гаплари тўғрисида хаёл сурарди.

У Эльфридани, унинг кўтарилганлигини ўйларди. Аушвицда, мана шу ажал лагерида Эльфрида маҳбусларни қийноққа солишда ўзининг герр профессорига кўмаклашади. Тирик одамлар устида тажрибалар ўтказишади. Пасторнинг ҳирса муккасидан кетган, тўпори ва бепарво, лақма ва айёр сап-сариқ қизи шў қадар бузилганки, фаҳшнинг ўзини фаҳш деб ҳисобламайди. Дарвоқе, уни қишлоқ юнгфюрери эмас, фашизм фаҳшга ботирган.

Вайс шивалаб ёғаётган ёмғир остида солдат қабрида сигарета чекиб ўтирган фашист пасторининг букчайган жуссасини тасаввур қилди: рухоний фақат биттасининг номи крестда қоладиган тобутлари устма-уст қаланётган марҳумларга апил-тапил дуо ўқиш вақти келишини кутарди. Ҳамма ўликларнинг эмас, фақат биттасининг номи қолади. Империя тежамли иш тутади, у қалбаки крестлар қўяркан, «шарқий кампания»да адашганлигини ҳеч ким билмасин, дерди.

Гитлер кузакда Россия билан урушни голибона тугаллаш ҳақида ваъда берган эди. Кузакда-я!

Кузовига қизил крест солинган автофургонлар госпиталнинг кенг очиб қўйилган дарвозасидан ҳамма ёққа лой сачратиб тинимсиз кириб келардилар.

Рутубатдан эт увушарди, найза янглиғ қаққайган черепицали томлар узра кўкимтир булутлар аста сузиб ўтар, асфальт устида юлиб олинган этдай мумсик япроқлар увадаланиб ётарди.

Иоганн ўзининг зилдай қопчигини базўр кўтариб, катта йўлга чиқди-да, йўл четида ўтириб бир оз дам олди. Кейин йўловчи машиналарнинг шоферларига сигарета тута-тута кечга томон Варшава чеккасидаги шаҳарчага етиб борди. Майор Штейнглицнинг бўлини маси шу ерга жойлашган эди.

23

Майор бир маҳаллар машҳур поляк рассомига тегишли бўлган ҳашаматли уйда турарди. Кекса рассомни свастикага михланган Польша тасвирланган иконани костелга осиб қўйгани учун отиб ташлашибди....

Соқчи Вайсни ҳатто дарвозага яқин йўлатмади. Вайс айтадиган муҳим гапим бор, агар мени ичкарига қўйишнинг иложи бўлмаса, у ҳолда, майорнинг ўзи чиқсин, дея қаттиқ туриб олди.

Штейнглиц чиқиб, базўр бош қимирлатиб саломлашгач, бефарқ тикилиб тураверди. Вайс Эльфрида бериб юборган бир шиша ўлжа француз коньягини узатаркан, пошналарини тақирлатиб честь берди-да, деди:

— Майор жаноблари, коньякнинг шунақасини келтир, деб юборгандингиз. Маъзур тутинг, бир оз кечикиб қолдим...

Штейнглиц тиржайиб қўйди.

Соқчидан ўтиб олиш учун Вайсга шунинг ўзи етарли эди.

Шундан кейин у ўзи мўлжал қилганча бетакаллуфлик билан иш тутди. Худди Штейнглицнинг янги шоферини пайқамагандай, машинани кўздан кечирди, ўриндиқларни тозалади. Шофер нима қияясиз ўзи дегандай бўлган эди, Вайс машинани бунчалик қаровсиз қолдирган одамни отиш ҳам камлик қилади, деб пўписа қилди.

Эрталаб эса Эльфрида бериб юборган нарсалардан нонушта тайёрлаб, ҳали ўриндан турмаган Штейнглицга олиб кирди. Сўнг қувноқлик билан деди:

— Майор жаноблари, жуда бошқача бўлиб кетибсиз. Сизни кўриб бошим осмонга етди!

Нонушта қилиб бўлгач, майор ижирғаниб деди:

— Анави боланинг капалагини учириб юбординг-ку.

— Улдирмаганимга ачинапман!— хитоб қилди Вайс.— Тормозлар бир ҳолатда. Сизнинг ҳаётингиз қанчалар хавф остида бўлганлигини ўйлаб ичим куйиб кетди.

Вайс шофер билан ади-бади айтишиб ўтиролмас эди. Бу яккама-якка олишувдай бир гап. Ютган одам Штейнглиц ҳузурида қолади. Вайс ютиши керак эди. Ютди ҳам.

У машинани эшикка тўғрилади ва тиззасига гайка буровини қўйиб Штейнглицни кута бошлади. Шофер чеккароқда қараб турарди.

Штейнглиц чиқиб, Вайс ёнига ўтирди ва худди шофер бошқа бўлиб қолганини пайқамагандай, энгагини сабрсизлик билан силтади, Вайс бунинг маъносига тушунарди.

Бу майорнинг шошиб турибман, дегани эди.

Машина йўлга тушиши биланоқ, унинг орқасидан автоматчилар ўтирган транспортёр ҳам қўзғалди. Майорга шунча қўриқчи берилган бўлса, унинг ишлари жойида экан-да, а?

— Табриклайман, майор жаноблари!— Иоганн қўриқчилар тушган машинага имо қилди.

Штейнглиц жавоб бермади, фақат остки лаби пича солгани кетди. Демак, шофернинг зийраклиги унга маъқул тушган, қутловдан кўнгли ийинган эди.

Штейнглицнинг сояда юрган кунлари тамом бўлганлигини ҳали кўпчилик англаб етмаган эди, Дитрих эса ўзини Штейнглицга қанчалар катта ишонч билдирилгани, унга нечоғлик муҳим топшириқ берилганидан беҳабар кишидай тутар, унга нисбатан ўзининг мурувватли, ҳомиена муомаласини ўзгартирмаган эди. Аммо Штейнглиц бунга чидаб келарди. У, контрразведкачи сени ўзига дўст деб билса, сен бунга ўзингга берилган қарз деб тушунишинг ва ўзингга гўё унинг дўстлиги сени бахтга кўмиб юборгандай тутишинг лозим, деб ҳисобларди.

Мана ҳозир ҳам, аслида объектни икковлари қидириб топишлари ва қайси бири кўпроқ қўл келишини ҳал қилишлари керак бўлгани ҳолда, Дитрих ўрнида ағнаб ётибди. Варшава атрофларини сарсон бўлиб кезиб чиққач, майор Штейнглиц қидириш нима натижалар берганлиги ҳақида капитан Дитрихга ҳисоб бериши керак. У бўлса, балким, аввалги сафаргидай эснаб туриб:

— Нима демагин, Аксель, сен тентаксан. Сен ўз вақтида тўппонча билан ишлашни билардинг, чоғимда. Аммо бошинг ишламайди. Сенинг калланг ҳеч қачон ишламаган. Уни кетга ўхшатай десам, кетни пастга урган бўламан.

Штейнглиц Дитрихга нима деб жавоб беришни биларди-я! Аммо Штейнглиц ўзига пишиқ одам. У индамай қўя қолди. Агар нозик жойидан олиб қўйса, Дитрих уни шундай усталик билан гестапога дучор қиладики, кейин ҳатто адмирал Канариснинг ўзи ҳам уни қатл этилишдан олиб қолиб, штраф ротасига қўёлмай қолади.

Ҳайс майорга ойначадан қарар экан, фахр билан деди:

— О, майор жаноблари! Мукофот олибсизми?

— Анча бўлди,— фарқсиз деди Штейнглиц.

— Ундоз бўлса, майор жаноблари, мен навбатдагиси билан табриклагандай бўла қолай!

Штейнглиц индамади. Аммо ичида Вайснинг эътибор билан қарашига таҳсин ўқиб қўйди. Бу солдат, йўқ, ефрейтор, одамнинг кўнглини дарров очиб юборади-да! Анов янги шоферни қисмга қайтариб юбориш керак. Кўзини вафодор итдай лўқ қилиб туришдан бошқани билмайди, фронтга жўнатишларидан қўрқиб қалтирайди. Манави Вайс эса — мард солдат. Бунинг устига ўз бошлиғининг кайфиятини сезгирлик билан билиб олишини айтмайсизми!

Мана, кўлмакдан ўтаётиб юбкасини баланд кўтарган қишлоқи қизга Штейнглицнинг тикилиб қолганини пайқаган Вайс дарҳол машинани секинлатди. Йўқ, у ўз хўжасининг дилидагини ниҳояти зийраклик билан англаб туради. Яхшиямки, у ҳалок бўлмади. Уни хурсанд қилиб қўйиш керак. Шунга ўйлагач, Штейнглиц Иоганнга қараб деди:

— Бу ерда қуйи унвондагилар учун хотинлар турадиган уй бор. Хизмат кўрсатиш бўлими у ерга бориш учун ордер беради.

— Ташаккур, майор жаноблари!— оғзининг таноби қочиб жавоб қилди Вайс.

Демак, қулай пайт келса, янги қўрғонни текшириб чиқиш учун яхши баҳона топилди. Дарвоқе, Вайс узоқ муддат тутқун бўлган аввалги қўрғонга ўхшаб, бунисида ҳам сир кўп эди.

Майор Штейнглиц помещикларнинг қўрғонлари, қасрлари, вилла, фольварқларини диққат билан кўздан кечириб, Варшава атрофида тиним билмай изғирди. У қўрғонни худди ўзи учун ахтараётгандай жойларни синчиклаб текшириб чиқарди.

Энди майор поляк охраникасининг собиқ ротмистри Душкевични сафарларида бирга олиб юрадиган бўлганди. Пан Душкевич ёши элликлардан ошиб қолган, лекин ўзига оро бериб юрадиган одам эди. Унинг ўртасидан фарқ очиб таралган сийрак сочлари бўялган, қошлари хотинларникидай терилган, тез-тез қириб туриладиган, бўртиб кетган юзларига упу сурилган эди.

Башараси бўғриқиб, салқиган, қорни оёқлари орасига осилиб тушган бўлишига қарамай, пўрим инглиз пальтоси билан қора котелок шляпа кийиб олган бу одам анча салобатли кўринарди. У немис офицери билан ҳам жиддий туриб, ялтоқланмай гаплашарди. Бир куни у ҳатто Штейнглицга ўпкалагандай деди:

— Герр майор, сизни ишонтириб айта оламани, биз охири дақиқагача сизлар билан, улуғ Германия билан биргаликда большевикларни ер юзидан йўқотамиз деган умидда эдик, бироқ, афсуски...

Штейнглиц ойнадан ташқарига қараб туриб, сўради:

— Манов олдин нима деб аталарди?

— Варшава воеводалиги, герр майор.

— Йўқ, бутун мамлакатнинг ўзи?

Пан Душкевичнинг юзига қон урди.

Майор шишадай совуқ кўзларини Душкевичнинг сарғимтир-жигар ранг бақа кўзларига тикиб, маслаҳат берди:

— Мен хотирангизни эски гаплар билан жабрлаб юрманг, деб айтиб қўймоқчиман: бу соғлиққа ёмон таъсир қилиши мумкин.

— Коммунистлар билан узоқ йиллар курашиб орттирган тажрибамга суяниб, ишонч билан айта оламани, ҳаётим балолардан амин бўлган кунлар энди келди,— қадрини ерга урмай жавоб берди пан Душкевич.

Штейнглиц индамади.

Душкевич ёнида Варшава ён-атрофларининг картасини олиб юрар, уни тиззасига ташлаб қўйган қўйи, керак бўлиб қолганда, бурнига тилла занжирли пенесинини қўндириб, узоқни яхшироқ кўрувчи ҳамма одамлар сийгари, бошини виқор билан четга тортиб, картани кўздан кечирарди. Шунақа пайтларда у хизмат кўрсатган профессорни эслатарди.

Бир куни у маънодор қилиб деди:

— Мен таҳсил кўрган одамман, битирмаган бўлсам ҳам гимназияда ўқиганман, зиёлилар билан иш кўрганман, шунинг учун бир тажрибали одам сифатида берадиган маслаҳатим бор. Халқнинг кўзига кўрсатиб, ошкора қатл қилиш албатта, таъсирчанку-я, лекин бу поляк зиёлиларини халқ ўртасида обрў топишига сабабчи бўляпти. Менга қолса, ўзимнинг шахсий тажрибамни қўллашни таклиф қилган бўлардим. Мен бир тўда сиёсий маҳбусларни олиб, улардан энг кўзга кўринганини озодликка чиқарардим. Орадан озроқ вақт ўтказиб, қолганларининг ичига ўз одамимни қўшиб қўярдим, у маҳбусларга ҳалиги бўшатишган одам хоин чиқди, деб хабар берарди. Кейин маҳбуслар бундан ўз ташкилотларини хабардор қилиб қўйишарди. Бунга ҳалал бермасдик. Яхши натижа берадиган усул.

— Алмисоқдан қолган гап. Шундай бўлса ҳам, капитан фон Дитрихга мурожаат қилиб кўринг. Бу уни қизиқтирса ажаб эмас.

— Майор жаноблари, касбдошмиз-ку, бу қанчалар эркин ҳаракат қилишга қулай имкониятлар туғдиришини тушунибдирсиз?

— Агар у барбод бўлса, сизни осишимиз мумкин.
— Йўқ, майор жаноблари, — қатъият билан жавоб қилди Душкевич. — Сиз мени осмайсиз. Бу ақлдан эмас...

Баронесса Корф мулкининг бошқарувчиси Штейнглицга кўрғонни бека рухсатсиз кўрсатмайман, деди. Баронессанинг ўзи ҳам бунга рухсат бермади. У эгнига қорабуруд тулки мўйнасидан тикилган калта камзул ва оёғига жўн, лой этик кийган ҳолда эшик юзига чиқди. Баронесса оғзидан сигаретасини қўймай, ҳарс-ҳарс қилиб йўталганча Иогани билан ўзининг эски танишндай илтифотли саломлашди. Пан Душкевичга ўгирилиб қарамади ҳам, Штейнглицдан эса кесатиб, қандай музика асбобини чала оласиз, деб сўради. Штейнглиц жаҳли чиққан ҳолда, мен созанда эмасман, абвер офицериман, дея жавоб қилган эди, баронесса унинг сўзини чўрт кесди.

— Жаноб Канарис най чалиб менинг салонимда олқишларга сазовор бўлган, жаноб Гейдрих эса скрипка чаларди. Агар созанда бўлмасангиз, бу ерда сизнинг керагингиз йўқ. — Аммо шу заҳоти илтифот қилиб, бошқарувчига жанобларни нонуштага ўз флигелингизга таклиф қилинг, деб буюрди.

Нонушта пайтида бошқарувчи Штейнглицга баронесса ўз кўрасида ишлайдиган ҳарбий асирлар учун чоғроқ бир концлагерь қуриб олишга ёрдам берсангиз деб сўраяпти. Бу асирларни тартибга солган бўларди, бундан ташқари, лагернинг овқати арзон тушади, деди.

Бу гапдан ранжиган Штейнглиц тарелкасини нари суриб қўйди-да, биринчидан, бу менинг ишим эмас, иккинчидан эса, баронесса ўртага одам қўймай менга у ёки бу йўсида ўзи мурожаат қилса, бир ери каммайиб қолмасди, дея жавоб берди.

— Баронесса, — деди бошқарувчи, — фюрернинг уч насихати немис солдатни учун мўътабар, деб билади. — Шундай дея қуруқ, чиннидай бармоқларини букиб, санади: — Немислаштириш, қувгин қилиш, қирғин солиш. — Сўнг бошини кўтарди-да, маънодор қилиб деди: — Бундан ташқари, ҳалиги иш учун баронесса ҳар бир бош ҳисобидан қирқ маркадан эллик беш маркагача пул тўлашга тайёр!

— Афсуски, мен баронессага ёрдам бериш имкониятидан маҳрумман, — деди Штейнглиц ва ўрнидан турди.

Бошқарувчи ўтирган ҳолича унга менсимай таъзим қилиб, хайрлашди.

Аммо у Штейнглицни билмас эди. Майорни арзонгина сотиб олиш мумкин эмасди. Топшириқларни бажарар экан, унга одамларни ўлдириш, ўғирлаб кетишга тўғри келарди — бу унинг иши эди. Аммо у одам ўлдириш ўғрилиқ билан ниқобланмаган кезлари ҳеч нимага қўл теккизмасди. Ўғирланган одам ҳам болаларимга раҳм қилинг, деб унинг кўнглини юмшатолмаганидай, пул билан ҳам сотиб ололмасди. Штейнглиц ўзининг бу хислатини жуда ҳам қадрлар, бир кун келиб у мени олтинга кўмади, деб ўйлар ва бачки, жўн ишлардан ўзини олиб қочарди: Ҳозир ҳам у ўзига пора бермоқчи. бўлганларидан қанчалик норози эканлигини билдириб қўйишга қарор қилди.

Штейнглиц бошқарувчига ўлган бузоқникидек йилтироқ, совуқ кўзларини қадаб туриб, бирдан буюрди:

— Тур!

Бошқарувчи бўйсунди.

Майор қўлини кўтарди.

— Утир! Тур!

Бошқарувчининг мадорсиз тиззалари қалтирар, аммо у балиқ янглиғ ~~сиз~~ билан ҳаво ютганча, буйруқни тиришиб ижро этарди.

— Тезроқ. Яна тезроқ, — буюрарди Штейнглиц. Бошқарувчи ҳол-сизланиб йиқилгандан кейингина майор машинага қараб йўл олди-да, қўнжи баланд, йилтироқ этик кийган узун оёқларини қиялатиб чўзганича мамнун ҳолда ўзини ўриндиққа ташлади.

Пан Душкевич ҳалиги воқеадан кейин майор билан ёнма-ён ўтирганда, котелок шляпасини бошидан тиззасига олиб қўядиган, уни машинадан тушгандагина киядиган бўлди.

Сон-саноксиз мулклар, қасрлар, қалъаларни кўздан кечиран экан, Штейнглиц уларга бир хилда талабчанлик билан қараётганидан, Иоганн унинг аввалги махфий қўрғонга ўхшаган жойдан бир эмас, бир нечасини қидираётганлигини пайқади. Улар штаб учун мўлжалланма-япти, концлагерга ҳам ўхшамайди, аммо унда одамларнинг ҳаракати чекли бўлиши, ташқи муҳит билан алоқа қилинмаслиги керак эди.

Хуллас, бир нарса аниқ: Штейнглиц асосий базани Варшава атроф-ларига жойлаштирмоқчи. Шунинг учун Вайс бир ҳафта мобайнида Ровно, Львов ва ҳатто, Берлиндаги тегишли жойларга ўзининг қаерда-лигини маълум қилиб отриткалар ёзди.

Унинг нарсалари ичида бизга таниш дастрўмол ҳам сақланган эди, унинг бир учини тоза сув солинган идишга чайқаб олиб, Иоганн ҳар бир отритканинг ёзувлари орасида ўз координатларини маълум қилди.

24

Берлиндан Лансдорф деган аллақандай бир жаноб келди. У олдий кийинган бўлса ҳам, Штейнглиц билан Дитрих уни кўрик мундири кий-ган ҳолда кутиб олишди.

Бу қотмадан келган, сочлари оқарган, кампирдаҳан, кичкина боши ингичка ва узун бўйнида диккайиб турган, хатти-ҳаракатларида қатъият акс этган, чағир қора кўзлари илоҳникидай тикилиб боқадиган бир одам эди.

Штейнглиц Вайсга кечқурун жаноб Лансдорфга ванна тайёрлаб қў-йишни ва нимаки бўлса барини бажо қилишни буюрди.

Бу шарафли топшириқни бажариш аввал бирмунча қийин ишдай ту-юлди, чунки Иоганн умрида лакейлик қилиб кўрмаганди. Аммо бошқа иложи йўқ. Шу боисдан, Иоганн нима қилиш кераклигини обдан ўйлаб олди-да, ишга киришди. Ташқари анчайин совуқ, шунинг учун муҳтарам қария ваннадан чиққандан кейин эгнига киядиган уст-бошни калорифер-да иситиб қўйилса, бу унга мойдай ёқиши турган гап. Ўз хонасига кириб, чамадонин очилганини кўргач, Лансдорф гижингандай бўлди, аммо ван-нага ҳозирлик кўриб қўйилганини пайқади-ю, кўнгли жойига тушди.

Вайс уни худди ҳозиргина жанг майдонидан олиб чиқилган ярадор-дай авайлаб ечинтирди. Лансдорф ваннага етиб олгандан кейин сувнинг иссиқ-совуқлиги кўнглимдагидай бўлибди деди ва товукникидай оппоқ қовоқларини юмиб, Вайсдан стол устидаги китобни олиб овоз чиқариб ўқишни сўради.

Бу китоб 1902 йилда Мюнхенда немис тилида нашр этилган француз романи бўлиб, «Фароғат санъати» деб аталарди. Аммо китобда олди-қочдилар йўқ эди. Муаллиф ўз хонасидан ташқарига чиқмасликка аҳд қилган бўлдоқ, чолнинг ҳаётини бирма-бир, эринмай тасвирлаганди. Чол бирдан-бир тирин жонзод — савва билангина гаплашади. Китобда асо-сан, чолнинг қуш билан қурганимани шу суҳбатлари баён этилганлиги.

Вайс китобни ваннадан сал нарида, юмилмоқ курсига ўтириб олиб ўқир, ўқтин-ўқтин бошини кўтариб қараб, Лансдорфнинг бурушган че-расини, хаёл югушида маст бўлиб жилмаётганини кўрарди.

Кейин Вайс Лансдорфга ваннадан чиқишга ёрдам берди, уни илиқ сочиқ билан яхшилаб артди, олдиндан иситиб қўйилган чойшабга ўради ва ўрнига олиб борди. У бу ерда чолга иссиққина узун тунги кўйлакни кийдирди, устига пар аёлни ёпди-да, бошқа хизматлари борми, деб сўради.

— Сен яхши ўқиркансан,— деди Лансдорф.— Давом эта бер!

Бироқ Вайс китобни қўлга олиши биланоқ, эшик оҳиста тақиллади. Кейин хонага оҳиста босиб, Штейнглиц билан Дитрих кириб келишди.

Лансдорф ҳалигина Вайснинг ўқишини маъқуллаган оҳангида, бир текис осуда овоз билан каравоти олдида шамдек қотган офицерларга қараб деди:

— Жаноблар! Ҳозир мен сизларга фельдмаршал Кейтелнинг буйруғини ўқиб бераман. Унда бундай дейилган,— у юпқа папирос қоғозга босилган ҳужжатни ўқий бошлади:— «Пункт 1. Совет ҳарбий асирларига узоқ пайтгача ўчиб кетмайдиган тамға босилиши керак.

Пункт II. Тамға тахминан 45 градусли ўткир бурчак шаклида бўлади. Томонларнинг узунлиги бир сантиметр. Тамға сағриннинг чап томонига қўйилади. У қиздирилган ништар билан терининг таранг қисмига ўйилади ва хитой туши билан ҳўланади».

Шундай қилиб, разведка ва кўпоровчилик мактабларида ўқитишга яроқли материал танланаётган транзит лагерларидаги ҳарбий асирлар тамғаланган бўлади. Бу деган сўз, жаноблар, материални саралаш иши даставвал йиғув лагерларида ўтказилмоғи зарурлигини кўрсатади.— Лансдорф лабларини чалпиллатиб қўйди.

Вайс дик этиб туриб, унинг оғзига сигарета тутди-да, гугурт чақди.

— Жаноблар!— деди Лансдорф чийиллаб.— Мана бу ефрейтор айрим офицерлардан кўра дурустроқ тарбия кўрган, деб ҳисоблайман.— Сўнг ўша норози оҳангда давом этди:— Шу йилнинг ўн иккинчи майида берилган ушбу фармоннинг учинчи пунктида асир олинган совет ҳарбий-сиёсий ходимларига қандай муносабатда бўлиш кераклиги тушунтирилган. Унда шундай дейилади:

«Қўшинлардаги сиёсий раҳбарлар асир деб қаралмайди, улар кечи билан транзит лагерларда йўқ қилиниши зарур. Уларни мамлакат ичкарисига олиб кирилмайди».

Дитрих сабрсизлик билан деди:

— Биз бу фармонни олганмиз.

Лансдорф унга истеҳзоли қараш қилди-да, худди эшитмаган киши бўлиб, бояғидай бир текис оҳангда давом этди:

— Фармоннинг бу пункти, табиийки, СД,СС, гестапо ва сизнинг хизматингиз ўртасида рақобат туғилишига сабаб бўлади.

Транзит лагерларни бошқарувчи хизмат янги келган ҳарбий асирларнинг бир қисмини қириб ташладик, деб хабар берса, бу йиғув лагерларини бошқарувчи хизматнинг камчилиги деб қаралади. Мамлакат ичкарисидagi лагерларнинг хизмати фронт қошидаги лагерларга нисбатан, процент ҳисобида кўпроқ ҳарбий асирларни йўқ қилса, фронт қошидаги лагерь администрациясини бепарволикда айблашади.

Шунга кўра, ҳар бир хизмат тури лагерь системасининг барча поғоналарида иложи борица кўпроқ асирни йўқ қилишдан манфаатдор. Чунки йўқ қилинганларнинг миқдорини камайтириб кўрсатишга бўлган ҳар қандай уриниш минг тўққиз юз қирқ биринчи йил ўн иккинчи майида чиқарилган фармонни бажармаслик, деб ҳисобланади ва айбдорлар қаттиқ жазоланади.

Лансдорф сигарета кулини Вайс мулозамат билан тутган каттакон денгиз чиғаноғига чертиб туширди-да, офицерларга кинояли қараб қўйди.

— Жаноблар, мен сизларни ўтиришга таклиф қилмай турибман, зотан, менинг бундоқ таклифим сизнинг ҳарбийларча матонатингизни шубҳа остига қўйиш билан барабар туюлиши мумкин эди. Аммо ишга келайлик. Юқорида баён этилганларнинг бари сизларнинг вазифангизни ниҳоятда чигаллаштиради. Сиз лагерь материалини кўпроқ танлаб олишингиз керак. Махсус ўрганиб чиқилгандан кейингина шулар ичидан маълум бир миқдор кишиларни ёллашингиз, уларни ўқитишингиз, разведка ва қўпоровчилик ишига тайёрлашингиз лозим.— Бир оз сукут қилиб турди-да, сўнг хулоса қилди:— Олдиндан айтиб қўяй: гестапо билан маслаҳатлашиб танлаган материалингиз ичида кейинчалик ишга яроқсиз нусхалар борлиги аниқланса, йўл қўйилган хатода бутунлай гестапони айблаш ярамайди. Адмирал Канарис томонларнинг муносабати кескинлашиб қолишини истамайди, шунинг учун гестапонинг хатосини ўзингиз тузатишингиз ва буни ортқча расмийчилик қилиб ўтирмай адо этишингиз керак. Қатли одам йигмай ими-жимида ўтказган маъкул. Гап тамом, жаноблар.

Шундай дея чол уларни оғиз очгани қўймай, бош силкиб чиқариб юборди.

Лансдорф эрталаб касал оёғини уқалаб қўйишни илтимос қилди. Вайс чолнинг оёғини боплаб массаж қилиб қўйди. Бу хусусда у катта назарий ва амалий тайёртарлик орттирган эди. Вайс ўз вақтида массажистнинг лекцияларини тинглаган, бундан ташқари, «Динамо» стадионида спортчилар машқ ўтказиб бўлгач, бир-бирларини массаж қилиб қўяр эдилар.

Жони кириб қолган Лансдорф қадимги Рим лашкарбошилари ҳам жанг арафасида, патрицийлар эса сенатда катта нутқ сўзлаш олдида массаж қилдиран эдилар, деди.

Вайс чапдаст чавандоз бўлган Темурланг ҳам оёғини уқалатиб турган, деб гап қўйишга журъат этди.

Лансдорф ефрейторга бошдан сёқ разм солиб чиқди-да, медални қандай хизмати учун олганлигини сўради.

— Афсуски, фақат мардлигим учун!— дея жавоб берди Вайс камсуқумлик билан.

— Мардликдан бошқа нарсанг ҳам борми?

— Каллам бор, генерал жаноблари!

— Мен генерал эмасман,— қуруққина қилиб деди Лансдорф. Сўнг иржайиб туриб қўшимча қилди:— Аммо биз бўлмасак, генераллар қўзи кўр одамлардай жанг қилган бўлардилар. Қани, хўш, бошингда нима бор?

— Сизга фойдам тегса девдим.

— Нима билан?

— Сиз бошқалар ҳақида унинг ўзидан кўра кўпроқ нарсани биласиз, деб ўйлайман...

— Ҳа, албатта!

— Менимча, майор Штейнглиц билан капитан Дитрих сўзларингизни яхши тушуниб етишмади.

— Гапир, қулоғим сенда,— Лансдорф ҳатто тирсагига суялиб олди.

Вайс нимага таваккал қилганини тушунар, аммо ўзига Лансдорфнинг эътиборини тортишнинг бирдан-бир чораси шу эди.

— Сиз уларга мактабнинг ўзида танланган одамлардан қанча қўпи лучакка чиқса, кейинчалик гестапони эътиборсизликда айблашга шунча кўп асос туғилади, демоқчи бўлдингиз.

— Хўш, кейин-чи?

— Ҳар қалай, яроқсиз материал маълум бир миқдорда мактабга

тушишига эришиш керак, шундай қилиб, уларни аниқланмаса, кейинчалик бориб бутун масъулият абвернинг бўйнига тушади.

— О, фирибгар-е! Буни қаерда ўргангансан?

— Бошлигим крейслетер Функ Немис-болтиқ халқ уюшмасининг аъзоларига нисбатан шундай усулни қўллар эди. Уюшмага хоҳлаган одамларнинг ҳаммасини қабул қиларди. Аммо кейинчалик, кўчиш олдидан ишончли бўлмаган одамларнинг каттакон рўйхатини тузиб чиқди. Берлин шундай кейин унинг хизматларини юксак даражада тақдирлади ва Ригадаги гестапо агентларининг қониқарсиз ишлаганини қайд қилиб ўтди.

— Сен буни қаёқдан биласан?

— Функ жаноблари менга жуда ишонар эдилар.

— Сабаб?

— Сабаби шуки, бу тўғрида мен оғиз очган биринчи ва охирги одам сизсиз. Функ ёдда сақланиши керак бўлган нарсаларни эслаб юрмаслигимни қадрларди.

— Сен анчайин шуҳратпараст экансан-ку;— маъқуллаб қўйди Лансдорф.

Вайс чин кўнгилдан деди:

— Сизнинг катта одам эканлигингизни билиб, эътиборингизни қозонмоқчи эдим.

— Бу гапни қачон ўйлаб топдинг?

— Ҳозиргина,— яшириб ўтирмади Вайс.— Сизнинг марҳаматли эканлигингизни сезиб, журъат этдим...— Шивирлади:— Мен бир оз рус тилини биламан. Анкетамда кўрсатганман. Уни Латвияда рус муҳожирини қўлида ишлаганимда ўрганган эдим.— Тушунтирди:— Бу жиллаям совет кишилари гаплашадиган рус тилига ўхшамаса ҳам, лекин ҳаммасини тушунаман.

Лансдорф кўзларини юмиб ётарди. Шу тобда унинг ҳаракатсиз юзлари мумийени эслатарди.

Вайс зорланиб деди:

— Жаноб майор менга фақат шофер деб қарайди. Лекин менинг бошқа нарсаларга ҳам қодир эканлигимни тушунадиган одам топилса, бошим осмонга етарди.

Лансдорф бақа кўзларини очди.

Вайс тешиб юборгудай бўлиб синовчан тикилган кўзларга бардош берди, ийманиб, ёлворганнамо жилмайиб тураверди.

Лансдорф деди:

— Сен озгина ўқитиб, русларнинг ичига юборилса бўладиганлардан экансан,— Вайснинг медалига кўз қирини ташлаб, истеҳзоли қўшиб қўйди:— Сен ботир йигитсан-ку, ахир.

Вайс музлаб кетди, иш барбод бўлди деб ўйлаганидан, ҳатто оёқларининг панжаларигача увушиб қолди. Таваккал қилиб, бутунлай бошқа мақсад билан бошланган гапи мана нимага олиб келди. Демак, Вайс ўринда кайф қилиб ётган бу чолнинг қандай одамлигини билолмай қолибди, уни бошқача деб ўйлаб янглишибди. Унга тақалиб нима қиларди. У Йоганн интилган ўша маълумотлар кинига Штейнглицга қараганда ҳам яқинроқ туради. Шундай бўлгач, тақалмай нима қилсин эди? Лансдорф уни чиндан ҳам руслар ичида ишлашга лойиқ деб билдими, ё фақат синомоқчимиз? Буни қандай билса бўларкин?

Ўйлаб ўтирадиган нэйт эмасди. Вайс беихтиёр, тўғрироғи, ғайри шуурий тарзда мамнун бўлган одамдай деди:

— Ташаккур, Лансдорф жаноблари. Сиз ўз қарорингиздан ачинмасиз деб умид қиламан.

— Нега энди ачинарканман?— кўзларини қисиб сўради Лансдорф.

— Гап шундаки,— деди Вайс,— менинг ташқи кўринишимдан Ригадаги ҳар бир латиш немислигимни билиб оларди, русларни-ку гапириб ўтирмаса ҳам бўлади.— Шошилиб қўшиб қўйди.— Аммо бунинг аҳамияти йўқ. Мен ҳақиқий немис сифатида фюрер учун ҳаётимни қурбон қилишга тайёрман, менга ишонинг, агар ҳалок бўлишга тўғри келса, мен ўзимни чин немислигимни намоён қилиб кўз юмаман.

Лансдорф Вайсга синчков назар билан узоқ тикилди. Кейин ачингандай деди:

— Гапнинг тўғри. Сен қуйма немиссан. Партиянинг ирқий бўлимида сени орийнинг жонли намунаси сифатида намоён қилса арзийди. Аммо мен сен ҳақингда ўйлаб кўраман,— деди Лансдорф ва қўли билан Вайсга энди кетавер дегандай ишора қилди.

Мана шу гап бўлиб ўтмасдан олдин Иоганн ўзига қулайликлар турдириши мумкин бўлган янги шароитда қандай йўл тутиши кераклиги ҳақида узоқ ўйлаган эди. Аммо бу шароитнинг тагида яна ташқи оламдан ажралиб қолиш хавфи ётарди. У, олдинги сафаргидай, рус оқ муҳожирларини совет тупроғига ташлаш учун тайёрлайдиган абвернинг махфий объектига тушиб қолиб, қамалиб ўтиришни хоҳламасди.

Абвер-хизмати кенг тармоқ ёзган жосуслик-қўпоровчилик мактабларини тузишга киришганлиги равшан эди.

Бу гитлерчиларнинг яшин тезлигидаги ҳужуми барбод бўлганидан, совет мамлакати аҳолисининг айрим қисми бизни қўллаб-қувватлайди деб қилган ҳаёллари пучга чиққанидан дарах берарди. Улар совет ерларида ўзлари кутганларича бешинчи колоннага эмас, партизан қўшилмаларининг қудратли зарбаларига дуч келдилар.

Мана шунда улар махфий урушнинг ҳамма воситаларини ишга солишга қарор қилдилар. Совет тупроғида кенг суратда қўпоровчилик ишлари олиб бормоқчи, оммавий террор уюштирмоқчи бўлдилар. Бу ҳарбий операциялар ўтказишнинг тактикаси эмас, стратегиясига айланиб бормоқда эди. Шу вазифани бажариш учун немис бош штаби ва Учинчи империянинг барча махфий хизматлари бирлашди.

Лансдорфнинг кўзга кўринган СД ходими бўлиб чиққани бежиз эмасди. Вайс буни аниқлагач, абвер ва гестапо ўртасидаги рақобатдан фойдаланишга қарор қилди. Шундай қилиш керакки, унинг абвер учун қуйиб-пишаётганига, бу йўлда ҳар қандай пасткашликдан тоймаслигига ишонишсин. Зотан, пихини ёрган Лансдорф ўлиб-тирилиб мансабга интилишдан бошқа нарсага, оғиз кўпиртириб ватанпарварлик қилишга ишонмаслиги турган гап эди. Таваккал қилиш фикри Иоганннинг миясига дарҳол келгани йўқ, фақат Лансдорфнинг блокноти билан танишиб чиққандан, тўғрироғи, унда дона-дона қилиб, эскича бир хат услуби билан ёзиб қўйилган мулоҳазага кўзи тушгандан кейингина таваккал қилишга журъат этди. Лансдорф бундай деб ёзганди: «Совет ҳарбий асирлари лагерларда туриб ҳам ўз сиёсий тузумларига хос бўлган одатларни сақлайдилар, одамларга раҳбарлик қилувчи яширин коммунистик ташкилотлар туздилар.

Мана шундай «раҳбар» шахсларни аниқлаш учун махбуслар ичида гестапонинг ўз айғоқчилари бор — булар жосусликка, қўпоровчиликка яроқли, синовдан ўтган энг қимматли материалдир.

Бироқ гестапо бундайлардан ёлғиз ўзи фойдаланиш мақсадида, уларни турли йўллар билан яширади, ишончли бўлмаган кишилар қаторига қўшади ва ҳатто йўқ қилиб юборилиши керак бўлганлар рўяхатига тиркайди, шу билан уларни ниқоблайди.

Бундай одамларни ҳамма лагерларда ҳам дадиллик билан аниқлаш, гестапонинг қаршилигига қарамай мактабларга олиш керак».

Лансдорф бу фикрларини курсант танлаш учун ҳарбий асирлар ла-

гердариға жўнатиладиган абвер ходимларига йўл-йўриқ кўрсатиш ниятида блокнотга ёзиб қўйган бўлса керак.

Вайс ундан ўзига керакли хулосалар чиқариб олган ва Лансдорф билан гаплашиб кўришга жазм қилган эди, шу сабаб бўлиб зора «материал» танлашда қатнашиш имкониятига эга бўлсам, деб ўйлаганди. Жондан кечмай иш битмас деганларидай, Иоганн бу ишга таваккал қилганида, жуда катта нарсани кўзлаган эди. Гестапо айғоқчиларининг ниқобини йиртиб ташлаш учун таваккал қилса арзимабдими? Арзийди. Шунинг учун ҳам у Лансдорфнинг ўтакетган бадгумон ва зийрак одамлигидан чўчиб ўтирмай, шу ишга қасд қилди.

Аммо Вайснинг бутун хатти-ҳаракатлари табиий эди. Ахир немис йигитнинг сурбетлик билан ўзини кўрсатиб қолишга ошкора уринаётганлигининг ажабланарли жойи борми? У қандоқ қўрқиб кетди-я? Бунинг нимаси қизиқ? Ўз хўжасининг пинжига кириб олган олғир шофер йигитга тўсиндан ҳалигиндай дейилса, эсхонаси чиқиб кетмасинми, ахир? Қўрқинишга қўрқди, лекин Иоганн душман ичида бўлиш ўрнига ўзини мизниқиларнинг орқа томонига парашютда ташланиш эҳтимоли туғилганидан қўрқиб кетди. Аммо бу бошқа масала. Лансдорф эса унинг ранги ўчиб кетганлигини оддий қўрқоқлик деб тушунди.

Вайс юқори лавозимли бошлиқларнинг махфий ишига аралашгани билан ҳам шубҳа орттириши мумкин эди. Аммо бунинг ҳам ажабланарли жойи борми? У сурбет-ку? Шубҳасиз. У буни яшириб ўтиргани ҳам йўқ. Камсуқум бўлганда, шоферлигига шукур қилиб юраве-
рарди.

Нега Лансдорфга рус тилини биламан деди? Дарвоқе, у буни ҳеч яширганмиди? Анкетасида ҳаммаси ёзилган, юзларча саволга жавоб берган-ку. Майор Штейнглицни унинг билимлари қизиқтирмасди. Иоганн унга хиралик қилиб ўтирмади ҳам. Лекин ўз билимдонлигини кўрсатиб қўядиган вақт келиб етди. Хатарлими? Ҳа, хатарли. Аммо унга рус тилини ўргатган одам ҳозир немислар билан урушаётганлар қабилидан эмасди. У рус революциясидан қочган сатанг рассомлардан эди. Буларнинг бари анкетада қайд қилинган.

Иоганни ҳозир бошқа нарса ҳаяжонга солмоқда эди. Фашист концентрация лагерларига ташланган совет кишиларини кўрганда, у ўзини немисдек тута олармикин? У бу ерда ҳам ўз ғурурини, номус-орини, Ватанга садоқатини йўқотмаганларнинг кўзига қандай қилиб қарайди? Унга кўп нарсаларни ўргатишди. У ҳам ёмон шогирд чиқмади чоғи. Фашистлар ўртасида немис бўлиш қийин, бу одамдан йўқни йўндиришни талаб қилади. Шунга қарамай, у немис бўлолди, фашистлар уни ҳам ўзларига ўхшаган фашист деб биладилар. Аммо совет кишилари ичига тушганда ўзини фашист қилиб кўрсатиш учун қаердан куч олсин? Ўзини қандай тутсин? Унга буни ўргатишмаган, шундоқ вазиятга тушасан деб айтишмаган. Ўз юрагимни ўзим тирнайман деб сира хаёлига келтирганмиди? Яна буйруқ билан эмас, ўз ихтиёри билан шундай қиляпти. Чунки ҳозир бу — мақсадга жавоб берадиган, қилиниши зарур бўлган бирдан-бир иш.

Бошқача қилолмасди ҳам. Инсон зоти ҳамма нарсадан ҳам хавфли саналган жойда бўлиш — унга фарз, ҳам қарз. У ўзининг инсонлигини беркитиши, одам эканлигини, совет кишиси эканлигини унутиши лозим. У ҳар бир одамга хос табиий инсонийлик туйғуларидан қанча йироқ бўлса, совет ҳарбий асирлари олдида ҳам шунча табиийроқ кўринади. Токи улар Иоганни фақат фашист деб билсинлар, унга қаттол ёв деб қарасинлар. Бутун ҳаракат аввал одамни одамийликдан маҳрум қилиб, сўнг жисмоний жиҳатдан йўқотишга қаратилган ўша жойларда ҳам ўзларининг чин инсон эканликларини кўрсатган киши-

лар кўз ўнгида фашист сифатида намоён бўлишдан оғирроқ қийноқ бормикин!

Буларнинг бари даҳшатли эди, шунданмикин, орадан бир неча кун ўтиб, фон Дитрих Вайсга, ҳа айтмоқчи, сизни хизмат юзасидан кўтаришди, энди иккинчи «Ц» бўлимида таржимон бўлиб ишлайсиз, аммо ҳозирча бошқа шофер бўлмаганидан, узоқ сафарга тайёрланишингиз керак, деганида Вайс унга хурсанд ҳам бўлмади. Шундай, Иоганн Лансдорфнинг кўнглини овдолганидан, таваккал қилиб ютиб чиққанидан қувонмади. Бу ғалабаси мағлубиятга айланиб кетмасмикин? У ўзига ҳаддан ташқари юқори баҳо бериб юбормадимикин, ўзини-ўзи гирифтор қилган даҳшатли қийноққа чидаш учун темир продали бўлиш қўлидан келармикин?..

Бу гаплар Иоганннинг дилидан кечди, ефрейтор Вайс эса Дитрихга жавобан таъзим қилди ва бахтиёрлигидан боши осмонга етиб, тили гапга қовушмай қолганидан хизматингизга тайёрман, дегандай гўлдираб қўя қолди.

Шу тобда унинг жуда ҳам ёлғиз қолгиси келди, аммо Вайс ўзига-ўзи ҳозир Лансдорф олдига кириб, оғзим қулоғимга етган ҳолда қуллук қилиб чиқишим керак деб айтди.

Лансдорф уни совуққина қабул қилди. Ефрейторнинг ўзида йўқ билдирган миннатдорчилигини индамай туриб эшитди-да, чиқиб кетавер дегандай ишора қилди. Бироқ Вайс эшикка етай деганда, тўсиндан маънодор қилиб деди:

— Тилинг бир оз узунроқ экан. Каллангдан ажраб қолмагин, таъин.

— Лансдорф жаноблари,— ишонч билан жавоб берди Вайс,— агар шахсан ўзингизни ҳамма гаплардан хабардор қилиб турмасамгина, калламдан ажрашим мумкин, деб ҳисоблайман.

— Мен ҳам худди шундай демоқчийдим...

25

Идорада обер-шрайбер Иоганнга уч-тўрт оғиз сўз ёзилган очиқ хат топширди. Вайснинг Смоленскда истиқомат қилиб турган оғайнисй, зондеркоманда унтер-офицери Фогель рождество байрамини ўтказгани Вайсни Москвага таклиф қилибди.

Иоганн бу хабардан обер-шрайберни ҳам воқиф қилар экан, руслар шаҳарларини топширишга жуда эринчоқлик қилишяпти-да, уларни шошириб қўймаса бўлмайди шекилли, деб ҳазиллашди. Бу билан русларнинг эринчоқлигини масхараб қулгани обер-шрайберга баҳона топиб берди-да, гаражга кириб кетди. Гаражда у ўша Москвадан олиб келган махсус химиёвий модда шимдирилган дастрўмолини ҳўллаб, хатга сурди-да, қилдай ингичка перо билан зич ва майда қилиб ёзилган қизғиш-жигар ранг ҳарфларни расшифровка қилиб ўқиди: «Варшава, Новий свет, 40. «Коломбина» варъетеси¹ Никол. Квартирангиз номери. Отангизнинг ёши...»

Иоганн ҳозир бутунлай Дитрихнинг измида эканлиги ва шаҳарга бориб келиш учун унинг розилиги кифоя қилишга ақли етиб турган бўлса-да, Штейнглицдан ҳам рухсат сўрашни лозим топди. Натижада Штейнглицнинг унга нисбатан ихлоси янада ошди. Кейин бу билан қаноатланмай Лансдорфнинг ҳузурига кирди-да, Варшавага кетяпман, мабодо, бирон топширигингиз йўқми, деб сўради. Бу билан у бошқа би-

¹ Варъете.— Саҳна санъати турларидан жамланган енгил жанрдаги театр. (тарж.)

ровни эмас, фақат Лэнсдорфнигина ўзининг асосий хўжайини деб билишини намоиш қилмоқчи эди.

Лэнсдорф ванна учун игнабарг таблеткаси ва енгил сурғи дори олиб келишни, ундан ташқари, китоб магазинларидан ўтган асрнинг тўқсонинчи йилларига қадар нашр этилган китобларни ахтариб кўришни тайинлади:

— Фақат ёшлигимга тааллуқли нарсаларнигина ёқтираман.— У кўз қорачигини рангсиз қовоқлари остига яширар экан, қўшиб қўйди:— Ажойиб давр эди-да.

Дитрих Маршалковский кўчасидаги «Ян Гаевски» кондитер магазиндан пирожний, Штейнглиц эса қондан қилинган колбаса олиб келишни сўрашди. Майор пул бергани йўғу лекин дўстона қилиб, Варшавадан қайтганидан кейин санитар бўлимига кириб профилактика қилиб чиққин, деб маслаҳат берди.

Евфрейтор унвони билан медаль туфайли Иоганн қаршисида янги-янги имкониятлар пайдо бўла бошлади.

У йўл устида учраган биринчи юк машинасини тўхтатиб, кабинада ўтирган солдатни кузовга чиқариб юборди-да, шоферга бир пачка сигарета бериб, машинани тўғри Варшавага «пайғамбарни кўриб жуфтакни ростлаган шайтон» тезлигида ҳайдашни буюрди.

Иоганнинг кайфи жуда чоғ эди. Шу аснода у иши ўнгидан келгани учун ўзида йўқ хурсанд, чапанилиги тутиб, худди имтиҳонлардан қутулгандан кейин сарфланган меҳнатлари эвазига бир тўйиб ҳордиқ чиқаргиси келган студентга ўхшаб кетарди. Шунинг учун ҳам у ўзини «эркин» ҳис қилиб, шофер билан у ёқ-бу ёқдан гаплашиб кетмоқчи бўлди.

У ўзини шу қадар пишиган, дадил ҳис қиларди-ки, ҳатто ўзига нисбатан ҳеч қандай нафрат ҳисси ҳам сезмасди, русларни ҳақоратлар, оғзидан боди кириб, шоди чиқарди.

У букчайган, пешанасини чуқур ажин босган кекса шофердан шилқимлик билан сўради:

— Қалай, яқинда Москвани оламизу, шу билан уруш ҳам тамомми? Шофер ҳорғин кўзларини йўлдан узмай, тундлик билан жавоб берди:

— Сен руслар билан уруш тугаб қолди деб юрибсан, улар бўлса бизлар билан энди уруш бошляпмиз, деган хаёлда.

— Хўш, сенинг ўзинг-чи, ўзинг қандай деб ўйлайсан?

— Хайль Гитлер,— деди шофер ўнг қўлини рулдан узмай, кўрсаткич бармоғинигина кўтариб.

Иоганн унинг талаффузидан жанублик эканини фаҳмлади.

Шофер ҳам унинг бу тахминини қувватлади.

— Бир хил немислар фақат пиво ичишади, баъзилари—фақат шнапс, лекин учинчи хили ҳам йўқ эмас, улар винони хуш кўришади,— кейин Вайсга кўз қирини ташлаб:— Ҳа, мен Саарданману, сенинг эса Пруссиядан эканлигинг шундоқ кўриниб турибди,— деди.

— Ҳа, мен Пруссияданман,— унинг гапини қувватлади Иоганн. Биласанми, бир мўътабар китобда Пруссия тўғрисида ажойиб гап бор. «Пруссия армияга раҳбарлик қиладиган давлат эмас, тўғрироғи, миллатга бошчилик қиладиган армиядир», деб ёзилган.

Шофер гумонсираб:

— Пруссияликлар ичида сендақа билимдонлар йўқ эди шекилли,— деди.

— Нега деганда, мен Геббельснинг жияниман-да.

— Рост айтасан,— розилик билдирди шофер.— Оёғиндан майиб қилиб олсанг борми, худди ўзи бўласан қўясан-да.

— Умидим йўқ эмас.

— Руслар ёрдам қилворишади.

— Улгуришолмайди, уларнинг ажали етай деб турибди.

— Бу нима дегаининг, амакингга ўхшаб дафн кўмондасиданмисан, дейман? Унга қолса, русларни аллақачон кўмиб қўйгану.

Вайс шофернинг нимага шама қилаётганини тушунмагандай ўзини гўлликка солиб сўради:

— Кўринишдан кекса солдатга ўхшайсан. Биринчи жаҳон урушида ҳам қатнашганмисан?

— Ҳа, Уролгача борганман.

— Ростдан-а,— таажжубланди Иогани.— Ундай бўлса, қаҳрамон экансан-ку.

— Ҳеч вақт ўрмон кесувчи бўлиб ишлаганмисан?— сўради шофер.

— Йўқ.

— Ҳеч қиси йўқ, руслар ўргатиб қўйишади. Улар бизни Уролда дарахт кесишга ўргатишган. Биринчи жаҳон урушида ҳаммасини кесиб улгурмай, иккинчисига ҳам қолдиришибди. У томонда ўрмон сероб, ҳаммага етади.

— Негадир жуда бемаъни ҳазил қиляпсан,— деди Иогани дўқ уриб.

— Ҳа, ҳақиқатан ҳам миям суюлиб қолган,— деди шофер бўғиқ овоз билан.— Кун икки кеча сўнгги қаҳрамоним — кенжатоимнинг ўлими муносабати билан табрик хати олдим, эс-ҳушимни йўқотдим қўйдим. Учта ўғлим бор эди. Бир отага учта табрик хати кўплик қиларкан.

— Ол, чек,— деди Иогани унга сигарета пачкасини узатиб.

Шофер сигаретани оларкан, ғамгин деди:

— Чекишга чекапман-а. Лекин нафи тегмаяпти.

Иогани маслаҳат берди:

— Фронтга жўнатишларини сўра, ўғилларинг учун қасос оласан.

— Кимдан?

— Руслардан.

— Ўғилларимни шахта босиб қолган,— деди шофер.— Тушундингми: шахта! Бу шахталар рейхсмаршал Герингнинг хусусий мулки. Ҳарбий ҳолат вақти бўлгани учун тиргович ходаларни тежаш тўғрисида буйруқ берилган экан. Мана энди ўғилларимнинг суяклари тиргович бўлиб турибди.

— Ғалаба қурбонсиз бўлмайди-да!

— Геринг жанобларига қурбон бериш керак бўладими? Болаларимни-я?

— Коммунистларга ўхшаб фикр юритяпсан!

— Шундоқми?— Шофер энгашиб Иогани томондаги эшикнинг нимасинидир тўғрилаб қўйди. Сўнг рулга ёпишиб машинанинг юриш тезлигини оширди-да, Вайсга қарамай:— Кел, яна бир чекишайлик,— деди.

Иогани сигарета олмоқчи бўлиб чўнтагига қўл солди. Шу пайт шофер уни елкаси билан қаттиқ туртиб, кабинадан ташқарига улоқтириб юборди. Эшик қарсиллаб ёпилди-ю, машина тош кўчада ғизиллаганча узоқлашиб кетди.

Иоганини худо бир асради: у йўл ёқасига ўрнатилган устунча ёнидаги ариққа кулаб тушди. Агар сал нари ё бери йиқилса борми, устунга урилиб, абжағи чиқиб кетиши ҳам ҳеч гап эмас эди.

Иоганининг аъзойи бадани зирқираб оғриётгани, ярим йўлда шу аҳволда қолиб кетганига қарамай кайфияти бузилмади. Аксинча, бу аҳвол унга жуда яхши келди. Шу шоферга ўхшаш немисни бу ерларда биринчи марта учратиши эди. Баракалла, азамат! Қани энди шунақа немислардан кўпроқ бўлса!

Иоганн усти бошини қоқиб, ўзини ўнглаб олди. Кийими ҳам тупроққа беланди, бунинг устига қўли ҳам шиллинибди. Бефойда тил «югуруги» бошга бало, деб шунини айтадилар-да. Айтганча, нега бефойда бўлсин? Йўқ, бу суҳбатдан анча-мунча фойда чиқди, ҳа, анча-мунча...

Бўлиб ўтган ҳодиса унга қанчалик сабоқ бўлмасин, барибир, кейинги учраган машинанинг шофери билан ҳам — буниси бензин ташийдиган машина эди — қуюқ суҳбатлашиб кетди. Бу шофер авваллари Зальц-буфда тунги таксида ишлаган ёш йигит экан.

Бу саёқ йигит қоғозга никотин шимдирилган эрзац сигарани торта-торта, Вайсга Варшавада ҳам Франциядагидек кайф-сафо қилиш мумкинлигини гапириб берди. Фақат мулла жиринг бўлса бас эмиш. Ҳар қайси рейсдан у ўн литр биринчи сорт америка ёки инглиз бензинини ортириб қоларкан. Бозор баҳосида бу бензин бир литр қўлбола ароқ деган гап, ваҳолонки, яримта билан хоҳлаган таниш қизнинг эшигини тепса бўлармиш.

— Америка бензини эканига ким ишона қоларди,— деб кулди Вайс.

Шофернинг жаҳли чиқиб тушунтира бошлади:

— Колоннамиз авиацияга хизмат қилади. Демак, бензин сақлагичлар «Стандарт ойл оф Нью-Жерси» ёки «Роял дейтч-шелл» фирмалариники бўлади. Улар ҳатто яқин кунларгача ҳар бир миллион литр бензин сарфланди дегунча мукофот тариқасида заживалкалар, электр фонарлар, қўл соатлари, портфеллар юбориб туришарди. Турган гап, бу мукофотлар шоферларга тегмасди. Ҳаммаси бошлиқларники эди, албатта.

— Камситишаркан-да?

— Табиат қонуни бу.

Вайс ўсмоқчилаб деди:

— Мен ҳам шоферман. Енгил машинада бензин тежаш амри-маҳол-ку.

— Мин ишлатиш керак, оғайни,— шофер олдиндаги ойна тепасига қистириб қўйилган харитани олиб, Вайсга узатди.

Иоганн уни тиззасига ёйди.

Шофер яна тушунтира бошлади:

— Ҳалқачалар — базалар. Йўлнинг қандай кетганини кўряпсанми? Мен бўлсам қишлоқ йўли билан кесиб чиқаман, бу деган гап ҳалиги айтган ўн литрим устига яна беш литр нақдгина қолиб турибди-да.

Вайс анча вақтгача харитага тикилиб, кўрганларини хотирига жойлай бошлади. Харитани эгасига қайтиб бергандан кейин ҳам яна бир неча минутгача харитада кўрганларини кўз ўнгида тутиб турди. У машинанинг ойнасига тикилиб борар, ўша ҳалқачалар худди кўринмас бўёқлар билан шу ойнага чизиб қўйилгандай туюларди. Бутун фикри ёни харитада бўлгани учун Иоганн ойнага урилаётган ёмғир томчиларини ҳам, қорамтир қўралар, қоп-қора хазон билан қопланган тангасимон ҳавзаларни ҳам, афти ангорлари бўзарган кул ранг кийимли солдатлар ўтирган кул ранг юк машиналарини ҳам кўрмас, ҳавонинг авзойи бузуқлиги, йўлнинг ёмонлиги, шаррос қуйиб турган ёмғирни ҳам пайқамасди. У фақат харитани кўрарди, холос. Харитада кўрсатилган ҳалқачалар ва квадрат чизиқларни хотирига аниқ ўрнаштириб олганидан кейингина Вайс ўзига келди-ю, шу заҳотиёқ шофернинг охириги луқмасини олиб олиб, таклиф қилди:

— Ер топиб бериш қўлимдан келади. Қўлимдан келадиган ишни аямайман. Гаражда беш банкча бордек эди...

— Тентак,— деб кулиб юборди шофер.— Уларга мол ёғи керак!

Вайс 'Маршалковский' кўчасига чиқди.

Нэп даврини Александр Белов фақат китоб ва кинофильмлардангина биларди. Шунинг учун ҳам, Варшавани немислар босиб олган пайтдаги Маршалковский кўчасини нэп давридаги савдогарлар маконига ўхшатиши воқеликка, эҳтимол, тўғри ҳам келмасди. Лекин унинг юзидаги ижирғаниш ифодаси, майда-чуйдалар билан олди-сотти қиладиган савдогарларга гердаийб боқиши герман босқинчиларининг хулқ-атвориغا жуда монанд эди.

Вайс хоҳ поляк, хоҳ немис ҳарбий магазинларига кирар экан, кеккайишни қўймас, остонадан ичкарига қадам қўйди дегунча, баланд овоз билан:

— Герр штурмбанфюрер айнан, сизнинг дўконингиздан харид қилишни буюрганлар...— дерди.

Бу гап, албатта, ижобий таъсир кўрсатарди.

Ҳарбий аптекадан Иоганн Лансдорфга сургин дори олаётган пайтда капитан унвонидаги навбатчи врач кириб, герр штурмбанфюрер кўпдан бери бетобмилар, деб сўради.

Иоганн капитаннинг сўзини чўрт кесиб деди:

— Жаноб штурмбанфюрернинг бетоб бўлишлари мумкин эмас.

Бу гап шу қадар ишонч билан айтилган эдики, ҳатто капитаннинг қўли беихтиёр кўтарилиб, сал бўлмаса нацистларча честь бериб юбарай деди.

Барибир, Вайс «Коломбина» варъетесига томоша бошлангунча етиб боролмади. Комендант соати жорий қилингани учун спектакллар соат бешдан бошланарди. Қўлидаги нарсалар билан варъетегга бориш, айниқса, алоқачи билан учрашиш, ҳар қалай, анча ноқулай эди.

Шунинг учун ҳам Иоганн «Гранд-отель»га кирди-да, навбатда турган полиция офицерига ўзини полковник Штейнглицнинг адъютанти деб танитиб, агар полковник Штейнглиц ваъдасига кўра бир хоним билан келса, мана шу пакетни у кишига топшириб қўйсангиз, дея илтимос қилди. Борди-ю, полковник «Палас» меҳмонхонасини маъқул кўриб қолгудек бўлса, у ҳолда, бу нарсаларни ўзи келиб олиб кетишини айтди.

Варъетедан намоён қилинаётган номерлар Иоганн Вайсга унча маъқул бўлмади. Дарвоқе, у илгари бундай томошаларни кўрмаган бўлса ҳам, бундан ортигини кутмаган ҳам эди.

Саҳнада сийқаси чиққан калта зарбоф иштон кийган, ёшлари ўтиб қолганига қарамай, обдан пардоз қилишган ўнта ориқ аёл куф мақомига яраша оёқ ўйинига туша бошлашди. Улар бу қадар тезкор ҳаракат туфайли халлослаб қолаётганларини яшириш мақсадида ўлганларининг кундан жилмайишарди. Буни кўриб Иоганннинг раҳми келди. Кейин плавка кийиб, баданларига бошдан-оёқ қуюқ жез рангли мой суртган икки киши чиқишди-да, қадимий ҳайкаллар тусини олиб, томоша кўрсата бошлашди.

Қовурғаларининг саналиб туриши ва ўмров суякларининг туртиб чиққани бу артистларнинг карточка билан на гўшт ва на ёғ олмасликларидан далолат бериб турарди. Улардан кейин саҳнага Чарли-Чаплин қиёфасидаги масхарабоз югуриб чиққан эди, томошабинлар «жуҳуд» дея хитоб қилишганича унга қараб олма пўчоқлари, папирос қолдиқларини ота бошлашди. Масхарабоз ҳеч қандай ҳунар кўрсатгани йўқ, у ҳатто отилаётган нарсалардан ўзини олиб қочмасди ҳам.

Маълум бўлишича, бу номер атайлаб шунгагина мўлжалланган экан. Томошабинлар қўлларига тушган нарсани отишар, масхарабоз бўлса қаршилиқ кўрсатмай фақат қўли билан афтини яшириб турарди, холос.

Вайс бир нарсани пайқаб қолди. Ҳалиги масхарабоз бир зумгина Чарли қиёфасидан чиқиб бошқача тус оларди — ўша мўйлов, қош устига тушиб турган тим-қора соч, кампирларникига ўхшаб туртиб чиққан даҳан бир лаҳзагина бир одамга шундай ҳам ўхшаб кетардики, Вайс бу қўрқмас одамнинг тақдирини ўйлаб, хавотирланиб қолди. Лекин орадан бир зум ҳам ўтмай яна каттакон, тумшуклари қайрилган ялпоқ ботинкали Чарли намоён бўларди.

«Икки Николь икки — саҳна акробатлари» номери эълон қилинганда Вайс беихтиёр қимирлаб, олдинга силжиб қўйди.

Залини тутуи босган, ҳамма ёқ тикилинич, гала-говур авжида эди. Ҳарбийлар пиво ичишар, мойли шалдироқ қоғозларга егулик ўраб келиб, қоғозларни шундайгина ўриндиқларга уйиб қўйишарди. Агар олдинги қаторда граждандар кийимидаги киши ўтирган бўлса, оёқларини ўша одам ўтирган ўриндиқ суяничиғига қўйиб олишарди.

Ҳарбий полиция амалдорлари орқа қаторларда гоҳ-гоҳ қўл фонарларини ёқиб, саёқ аёллар билан ҳаддан ортиқ ҳаракат қилаётган солдатларни залдан чиқариб юборардилар.

Вайс, қадди-қомати келишган, сирма қора трико кийган, акробат қиёфасидаги Зубовни дарров таниб олди. Текис сочлари орқага таралган, қошлари ингичка қилиб қирилган, лаблари билинар-билимас бўялган акробат Николь ўз ҳунарини иштиёқ билан намоёниш қиларди. Унинг ҳамроҳи эса (Йоганн ҳали у ҳақда ўйламагани учун қизнинг афти ангорига разм солмаган эди) Зубовнинг қўлида қора илондек тўлганиб, гоҳ унга чирмашар, гоҳо учаётган қуш тусига кириб қотиб турарди.

Уларни узоқ олқишлашди.

Олқишларга таъзим қилгани чиқишганда Зубов қизни қўлида кўтариб, юқорига ирғитган эди, у ҳавода умбалоқ ошиб, тўсатдан фашист белгиси ифодаланган қанот сифат алвонни ёйиб юборди. Залдагилар қойил қолишганидан уларни гулдурос қарсақлар билан роса олқишлашди.

Бир қути глюкозали конфет кўтарган Вайс артистлар хонасига ўтиб, қия қоқиб қўйилган қоғозга «Икки Николь икки» деб ёзилган эшикни очди. У ойнадан кўриниб турган обдан пардозланган аёлга таъзим қилиб:

— Хоним, мен сизнинг санъатингизга жуда қойил қолдим, — деди-да, кейин қўлидаги конфет қутисини ойна курсисига қўйиб, жилмайганча Зубов томонга ўтирилди.

Бироқ у пинагини ҳам бузмай, бепарволик билан деди:

— Жаноб ефрейтор, мўътабар ота-онангиз бировнинг эшигини тақиллатмай кириш — одобсизлик эканини айтишган бўлса керак, албатта.

— Айб қилдим, кечирасиз, — деди Вайс ва гапнинг ўнг келиб қолганидан фойдаланиб, паролга мувофиқ қўшиб қўйди: — Қайтадан ўн олти марта тақиллатишга тайёрман.

У жавоб кутар, Зубов бўлса ҳамон нидамасди.

Ниҳоят, орадан бир оз вақт ўтгач у сўради:

— Айтганча, сиз кимнинг ҳузурига келдингиз, ўзи, жаноб ефрейтор?

— Мен уни Полонский барига кузатиб қўяман, — деди Зубов қизга.

— Улар иккита — икки Николь икки, — дея эслатди Зубов қатъий оҳангда.

— Э-ҳа, шундай денг, мен ўзимни уларнинг бошлиғига таъинмоқчи эдим, — деди Вайс, асабийлашиб. У Зубовнинг нима сабабдан бу қадар ўжарлик қилиб паролга жавоб бермаётганини тушунолмади.

— Бош Николь — ана, — деди Зубов, юзларидаги гримини артаётган қизга кўзи билан имо қилиб.

Вайс аёлининг ёнига бориб қайта таъзим қилди. Унинг синчков қўй кўзлари Иоганнинг хўмрайган кўзлари билан тўқнашди.

— Олтмишинчи жойда ўтирган ҳали сизмидингиз, жаноб ефрейтор? Менга айтадиган бирон гапингиз бормиди?

— Ҳа, шундай,— тасдиқлади Вайс.

— Шу ердами?

— Агар ҳамроҳингиз эътироз билдирмаса, сизни бирор жойга таклиф қилмоқчи эдим.

— Мен уни Полонский барига кузатиб қўяман,— деди Зубов қизга.

Улар чоғроққина пивохонага кириб, пештахтаси олдида бориб, туришди-да, индамай сув қўшилган пиводан ича бошлашди.

Зубов пивохона хўжайинига пичинг қилиб деди:

— Пан Полонский дейман, кеча водопровод ишламагани учун пиво ҳам анча таъмли эдимиз, а?

— Бугун ҳам водопровод ишламаяпти,— дея жавоб қилди пивохона хўжайини.

— Бўлмаса, шунча сув қаердан келиб қолди?

— Бу, менинг кўз ёшларим, пан,— деди пивохона хўжайини,— савдонинг ўлаётгани учун тўккан кўз ёшларим.

Қўлида ихчам чамадонча кўтариб, сочларини рўмол билан танғиган ҳалиги қиз кириб келди. У эгнига сариқ мовут жакет кийганди. Вазелин сурилгани учун юзлари ҳали ялтираб турарди. У Вайсни қўлтиқлаб олди-да, чамадончасини Зубовга узатиб:

— Кетдик!— дея буюрди.

Улар бузилган иморат гиштлари уйилиб ётган, қоронғи, тор кўчага бурилишди.

Қиз Иоганнинг пинжига суқилганича қатъий оҳангда дона-дона қилиб сўзларди:

— Мен сизнинг алоқачингизман. Унинг эса,— олдинроқда кетаётган Зубовга ишора қилди қиз,— ўзининг алоҳида вазифаси бор.— Бир оз тургач, деди:— Менимча, ҳозир сиз билан бизга маъқул «бошпана...» айтийлик... сиз менга севги изҳор қилган бўласиз.— Кейин сўради:— Ё сизнинг бошқача режангиз борми?

— Йўқ,— ростини айтиб қўя қолди Вайс.

— Мен билан танишганингизни эртагаёқ бошлиқларингизга билдириб қўйинг. Меникида ётиб қолганингизни ҳам айтинг. Шундай қилсак, ҳар қалай ишонарлироқ бўлар.

— Нима ишонарлироқ бўлади?— дея сўради Вайс.

— Содда экансиз-ку,— деди қиз жаҳл билан,— артистка бўлгандан кейин ноз-карашма қилиб ўтирармиди. Тўғрими?

— Йўғ-е, сиз янглишяпсиз,— эътироз билдирди Иоганн.— Улар мени жуда одобли йигит деб билишади.

— Умуман, ҳеч нарсани ортиқча бўрттириб юбормаслик керак, шу жумладан, одоблиликни ҳам,— насиҳатомуз деди қиз.— Айниқса, сиз шундай қилмаслигингиз лозим, ефрейтор.

— Хўп, яхши,— розилик билдирди Вайс.

— Нимаси яхши экан,— унинг пинжига қаттиқроқ суқилиб деди қиз,— эсингизда тутинг. Мен Эльза Вольф бўламан. Фольксдейч. Онам — поляк. Отам — немис, албатта офицер. Ҳалок бўлган. Мен ошиқ-маъшуқлар фарзандиман. Агар ҳамкасбим тўғрисида сўраб қолгудек бўлишса — жазманим. Лекин яқин орада ташлаб кетса керак. Яна нима? Шу, шекилли.— Кейин қатъиян эслатиб қўйди.— Демак, меникида тунаб қоласиз.

Иоганн илтижо қилди:

— Иложим йўқ-да, ахир. Мен Дитрихга, Штейнглицга, қолаверса, Лансдорфга вақтида қайтиб келаман, деб ваъда берганман. Боришим...

— Йўқ, бормайсиз. Менга ёрдам беришингиз керак. Мен ҳарбий ҳо-
мий орттирган бўламан, бўлмаса, қўшнилари кун бермай қўйишяпти
Тунигиз хайрли бўлсин,— деди у Зубовга қараб немис тилида баланд
овоз билан.

Зубов ҳам:

— Хўш, тунигиз хайрли бўлсин,— деб гўлдирганча қайрилиб кет-
ди.

— У қаёққа боради?— деб сўради Иоганн.

Эльза елкасини қисиб қўйди.

— Ахир бу қандай бўлди. Ёлғиз ўзи...

— Бу ерда менинг ёлғиз эканим, доимо ёлғиз эканим билан ишин-
гиз йўқми!

— Зубов-чи?

— Николь яхши йигит, бироқ кўпроқ куч ишлатиладиган усулларга
таяниб иш тутади. Яқинда яна отишма аттракционини ўйлаб то-
пибди.

— Кечирасиз, ёшингиз нечада?

— Ёшга қараганда сиз мендан каттароқсиз, унвонга келганда бил-
мадим,— деди жиддий оҳангда Эльза.

— Сиз кўпдан бери хизмат қиласизми?

— Қайтиб борганингиздан кейин кадрлар бўлимига кириб, шахс-
нишмни олиб кўрарсиз...— деди Эльза Вайснинг кўзларига тикилиб ва
дона-дона қилиб қўшиб қўйди:— Қани, ахборотни беринг, эшита-
ман...

Вайс ахборот бериш учун тайёрлаган ҳамма гапларини қисқа-қисқа
қилиб қайтарди. Қиз эса хотирлаб қолаётганини англатиб бош ирғат
турди.

— Бори шуми?— деб сўради кейин.

— Йўқ, энг муҳимлари.

— Чакки эмас,— дея мақтаб қўйди қиз қатъийлик билан.— Вақтни
бекор ўтказмабсиз. Баракалла.

— Ташаккур,— деди Вайс,— сўнг кинояомуз қўшиб қўйди.— Ўртоқ
бошлиқ!

— Йўқ,— деди аёл, кейин яна эслатди:— Мен алоқачингизман, хо-
лос.

— Рухсат этсангиз, бир нарсасиз сўрамоқчи эдим.

— Биласизми,— деди қиз.— Мендан хафа бўлманг. Мени бағритоқ
деб ўйлаётгандирсиз. Аввал Зубовни, кейин эса сизни кўрганимда тўйиб-
тўйиб қучоқлагим келди. Ўзимизникиларни кўрмаганимга талай вақт
бўлди... Хўш, нимани сўрамоқчи эдингиз?

— Зубовнинг артистлик истеъдодини сиз очдингизми?

— Мен,— ғурур билан бош ирғади Эльза.— Халқнинг кайфиятини
кўтариб туриш тўғрисида махсус «фюрер циркуляри»¹ мавжуд ва шу-
нинг учун ҳам санъат ходимлари билан полковларга бронь берилади.
Мен Зубовни ана шу циркуляр муҳофазасига олдим. Буни қарангки.
Зубов ҳам томошабинларга ёқади. Бироқ у ўзини жуда қўпол тутади.

— Саҳнадами?

— Йўқ.

— Сизга қўполлик қиладими?

— Йўқ, немисларга.— Кейин маъюс қўшиб қўйди:— Мен уни ҳақ-
гал тирик кўрганимда ҳайрон қоламан.

¹ Фюрер циркуляри — Циркуляр умуман тобе ташкилотлар ё бўлмаса тобе
давлатдаги кишиларга ёзма равишда юбориладиган мурожаат ёки фармойиш. Бу ерда
Фюрер фармойиши кўзда тутилади (тарж.).

— Нега?

— Негаки, у ҳар сафар кетаётганида гўё ўлимга юз тутаётгандек туюлади.

Қандайдир бир ўткинчи кўриниб қолди.

Эльза немисчалаб бидирлай кетди. Вайс унинг гапиришига эътибор қилди: талаффузи бенуқсон эди. Чироқ тагида Вайс Эльзанинг чеҳрасига яна бир бор диққат билан разм солди. Афт-ангори оддий, фақат ҳорғин, синйққан эди. Манглайи сал кенгроқ. Гўё ўз-ўзидан нур таратиб турган катта-катта кўзлари манглайининг оқишлигини яшириб турарди. Лаблари юмшоқ, бўлиқ, лекин хушбичим эди.

Энгагида озгина тиртиғи ҳам бор. Овозини айтмайсизми. Ҳар хил оҳангда: гоҳ ҳазин, гоҳ бўғиқ, гоҳ шарттаки эди.

Ҳовлидан кириб борадиган кўримсизгина тўрт қаватли бинога етиб келишди. Атрофдан ювинди ҳиди анқиб турарди. Улар қоронғи зинаподан юқори кўтарилишди. Эльза эшикни ўз қалити билан очди. Уэун йўлак. Ошхона билан ёнма-ён мўъжазгина хонада стол, стул, ёғоч каравот турган бўлиб, ҳатто жавон ҳам йўқ эди.

Эльза эғнидаги мовут жакетини ечиб стул суянчиғига илгач, бошидан рўмолини олган эди, қалин, ялтироқ малла сочлари кифтига тушди. У шивирлаб Иоганнга тушунтирди:

— Бўялган. Шундай қилсам бачканароқ кўринади.— Кейин буюрди:

— Етиб ухланг, ўзим уйғотаман. Кителнигизни ечсангиз, ошхонага олиб чиқиб, дазмоллаб келаман. Қўшниларга далил бўлади.— Истеҳзо билан илжайди.— Биласизми, бўлмаса шубҳаланишяпти, уйга бирон марта ҳам эркак бошлаб келмаганман-да. Чироқни ўчириб қўяман.

— Нега?— сўради Вайс.

— Ҳар қалай сиз ухлаб олишингиз керак.

Қиз талай вақтдан кейин қайтиб келди. У Иоганнинг ёнига етиб, жакетини устига ёпди-да, яқинроқ сурилиб, сўради:

— Менга айтадиган бошқа гапингиз йўқми?

Вайс яна қўшимча қилиб унинг қулоғига, Марказга етказишни зарур деб ҳисоблаган гапларини шивирлаб айта бошлаган эди, нафасининг дудидан қизнинг бир тарам сочи қилпирай бошлади. Эльза бирдан қулиб юборди. Вайс, менинг устимдан кулаётган бўлса керак: у ахборотни унчалик ишонарли эмас, ё бўлмаса эскирган деб ўйлаяпти шекилли, деган хаёлга борди. Лекин аёл «қитиғим келяпти» деб тушунтирган эди, Иоганн унинг қулоғи устидаги бир тарам сочи оқиста кўтариб қўйди. Кейин яна шивирлаб гапира бошлади. Шу аснода унинг лаблари бир неча бор беҳосдан қизнинг қулоқларига тегиб кетди, аммо Эльза ҳеч нарса демади: ё сезмади, ёки сезса ҳам бир нарса дейишни лозим топмади. Сўнг гапириш навбати қизга келди. Вайс унга орқа ўтириб олди-ю, Эльза унинг қулоғига буйруқнамо оҳангда шивирлай бошлади: — Бугунча у ахборотни оғзаки қабул қилишга рози экани, лекин бундан буён ўзи ҳаммасини шифрлаб бериши кераклиги, «Почта қутилари» тўғрисидаги кўрсатмани кейинроқ олажаги, ёнилғи базаларининг жойлашиш схемасини эса ҳозироқ чизиб бериши даркорлигини айтди, чунки у Зубовга керак бўлиб қолиши эҳтимоли бор экан.

— Бўлдимми?

— Ҳа, бўлди!— деди қиз.

Иоганн чалқанча чўзилиб, шифтга ёпиштирилган қоғоз бўлакларига тикилиб ётар экан сўради:

— У ёқ-бу ёқдан шунчаки гаплашсак майлими?

— Оз-моз...

— Йигитлар осилишадими?

— Бўлмасам-чи. Аммо менда рейхскомендатуранинг армия ходимла-

ри билан алоқада бўлиш тақиқлангани тўғрисида ҳужжати бор. Касалим юкиши мумкин.

— Нима касал?

— Сил. Сиз нима деб ўйлаган эдингиз?

— Чинданми?— сўради Иоганн.

— Ҳа, албатта. Ҳамма вақт соппа-соғ эдим, шу ерга келганимдан кейин очилиб қолди.

— Ундай бўлса даволаниш керак.

— Урушдан кейин албатта даволанаман. Келинг, бу гапларни йиғиштирайлик,— кейин сўради:— Медални ўзимизникилар юборишган бўлса керак.

— Ана холос!— хафа бўлди Иоганн.— Жанговар жасорат учун. Ўзлари беришди.

— Уйдан ҳам мукофотлар борми?

— Йўқ, немислардан, холос.

— Табриклайман,— деди у.— Қаҳрамон экансиз!

— Унтер-офицерлик унвонини олиш умидим ҳам йўқ эмас.

— Амалпараст! Яна бир оздан кейин, ё генерал, ё штурмбанфюрер ҳам бўларсиз.— Шу заҳотиёқ жиддий огоҳлантирди:— Лекин тезроқ амал тега қолса деб шошилманг. Мен уларни биламан: жуда ҳасадгўй одамлар, бирининг устидан иккинчиси иғво қилади. Тез келган омаддан хавфли нарса йўқ.

— Сиз қарияларга ўхшаб мулоҳаза юритаркансиз.

— Хўп, етар,— деб гапни бўлди аёл,— бас қилайлик!— Эльза бехтиёр Иоганнга ёпишиб стулдан сигарета олди.

— Қизиқ, аёл киши билан бир ўринда ётибман-а,— деб гўлдиради Иоганн.

— Мен сизга аёл эмас,— деб жаҳл билан унинг сўзини бўлди Эльза,— хизмат юзасидан ўртоқман.— Лекин шу заҳотиёқ жилмайди:

— Битта қитмирни сал бўлмаса қўлини қайириб синдирворай дедим, иккинчи тегажоглиқ қилмасин деб...

— Дзю-до бўйича инструкторингиз ким эди?— дея сўради Иоганн соддадиллик билан.

— Яшаворинг-е,— ранжиб шивирлади аёл.— Сиз ҳаддан ортиқ синчков экансиз. Мен сизни бунчалик деб ўйламаган эдим.

— Умуман, менинг ҳақимда қанақа фикрда эдингиз?

— Ҳеч қанақа. Шунчаки ўзимча, оғир-вазмин одам бўлса керак, деб тахмин қилган эдим.— Яна энгашиб, сигарета қолдигини ўчирди.— Қулоқ солинг, шу нарса доим ёдингизда бўлсин: на сиз борсиз, на мен. Ҳозирги ишлар мавжуд экан, биз учун бошқа ҳеч нарса йўқ-ва бўлиши ҳам мумкин эмас.— Қоронғида момикдек оппоқ қўлларини юқорироқ суриб қўйгандек бўлди.— Тушундингизми?— Кейин мулоимлашиб.— Хафа бўлманг, тагин,— деб қўйди.

Улар яна бир оз гаплашиб ётишди.

Эльза:

— Энди ухлаш керак,— дегандан кейин орага жимлик чўкди.

Вайс деворга ёпишиб олиб анча вақтгача кўзларини юмиб ётди-ю, барибир, ухлай олмади. Эльза уни уйғотмоқчи бўлиб, қўл теккизган ҳаммоникё Вайс ирғиб ўрнидан турди. Эльзанинг райги кечагидан ҳам синиққан, кўзлари ич-ичига тушиб кетган эди. У Иоганнга беҳолгина қўл узатиб:

— Бугун Варьетеда саҳнага қандай чиқишга ақлим етмайпти. Улардай чарчадим! Ёлғизликка ўрганиб қолган эдим, бирдангина ҳали Зубов, ҳали сиз. Сўнгра ёлғизлик.

— Бундан буён мен ҳам...— Иогани гапида тутилиб қолди.— Зериксам керак.

Эльза уни кузатиб чиқди.

Ошхонадаги плита атрофида хотинлар уймалашиб юришарди. Қадам товушини эшитиб, уларнинг ҳаммаси бирдан қайрилиб қарашди.

Эльза Иоганнинг елкасига қўл ташлаб унинг лабларидан ўпди-да, орқасига енгилгина шапатилаб жўнатди.

Иоганн кетиб борар экан, беихтиёр йўлни хотирига жойлар, йўлда учраган нишонлар ўз-ўзидан хотирига сингиб қолаётгандек туюларди. Шу тобда у қиз ҳақида ҳаёлга чўмган эди...

У «Гранд-отел» даги швейцардан нарсаларни олди-да, контроль пропуски пунктига кириб, ҳужжатларини кўрсатди. Уни бир ўткинчи машинага тушириб юборишди. Йўлда у фақат бир мартагина бошқа машинага чиқиб ўтириб, ўз қисмига етиб келди.

26

Штейнглиц Вайснинг кечикиш сабабларига анча хайрихоҳлик билан қаради.

— Ҳар сафар янгисига югуриб юргандан кўра битта доимий маъшуқага эга бўлган маъқул, касалдан холи бўлади киши,— деди у.

— Аммо мен чинакамга севиб қолдим, жаноб майор.

— Бизнинг заиф жойимиз ҳам ана шу кўчглимизнинг бўшлиғида.

Лансдорф Вайс олиб келган нарсалардан мамнун бўлди-ю, кечикиш сабабларини ножоиз деб билди.

— Эркаклар аёлларни ўз бемаъниликларини оқлаш учун ўйлаб топишган,— деди у.

Сўнг Вайсга насиҳат қилди:

— Бизга камгап, иродали, ёлғизлигига қарамай, арзиса-арзимаса ишига садоқат билан қарайдиган доимий кишилар керак.

Иоганнга жон кириб дарров:

— О, Фридрих Ницшеннинг бу ажойиб фикрлари менинг юксак мақсадларимга худди узукка кўз қўйгандек мос келади,— деди.

Кейин ўзича: «Шу ерда қойил қилдим-да. Ўзимга ҳам балли, хотиримга келиб қолди. Бир кунимга яраб қолар деб ўйламаган эдим-а, қарангки, шу пайтда асқатиб қолди»,— деган фикрни ҳаёлидан ўтказди.

Лансдорфнинг қотма башараси бешбаттар таранглашиб, тортишиб кетгандек кўринди. У Вайснинг ёнига яқинлашиб, худди бирор кийим кийдириб кўрмоқчи бўлгандай, бошдан-оёғига разм солиб чиқди.

— Сиз Ницшени ёқтирасизми?

— У бизнинг қонимизга қалампир қўшди.

— Нима? Қани, қайтаринг-чи!— Лансдорф қақшоқ бармоғини юқори кўтарди.— Қойил! Герман миллатининг қудрати ҳокимиятпарастликка бўлган беқийс қобилият ҳамда шу даражада итоаткорлик ва қобиликка қодирликдир.

Вайс бошнасини бир-бирига уриб қаддини ростлади-да, зийраклик билан:

— Яна қандай топшириқлар бор, жаноб Лансдорф?— дея сўради.

Дитрихга эса кечикиш сабабларини айтиш лозим ҳам бўлмади, негаданда, у Вайс кетгандан кейин келишган йигит бўлмиш шофери билан аразлашиб қолган экан, шу бугун ярашиб олибди, шу боисдан ҳам Вайс билан иш бўлмади. Дитрихнинг шофери Курт капитаннинг буюмларини йиғиштирар, капитан эса, ярашиб олганидан хурсанд шекелли, унга кўмаклашарди. Дитрих Вайсга йўл ҳозирлигини кўришни буюрди-да,

мен ёлғизликни ёқтирмайман, шунинг учун биз билан Курт ҳам боради, деди...

Қор аралаш ёмғир ёғарди. Ҳамма ёқ ифлос эди. Осмонда пастак-пастак бадбуруш қора булутлар сузиб юрар, ерни ифлос қўлмак, тош кўчани эса балчиқ босганди, ариқлардаги сувларнинг лойқаси чиққан эди. Ҳатто машина ойналарига ҳам лой сачраб ифлос бўлиб кетганди.

Дитрих шофер ёнига ўтирди, Вайс бўлса орқа ўриндиққа бемалол ўрнашиб олди. Лой чаплашиб ётган ойналардан машинанинг ичига ғира-шира ёруғлик тушиб турарди. Кишини уйқу босарди. Вайс ҳам мудроқ босиб, фикран ҳам Эльза деб аташга мажбур бўлган (махфий ишнинг қонун-қондаси шунини тақозо қиларди) алоқачисини ўйлаб борди.

...Машина танк қисмларига етиб олди. Танклар оралиқдаги масофани бузмай бир меъёрга кетиб борарди. Люклар очиқ бўлиб, улардан машина командирларининг бошлари кўриниб турарди. Иоганн ойнадан қараб, уларни кузата бошлади. Хаёли ўша қиз билан банд. Унинг шивирлаши ҳамон эшитилиб тургандай бўлса-да, Вайс машина номерлари, зирҳлар устидаги эмблемалар, урган мўлжалларининг саногини билдирадиган оқ доирачаларни беихтиёр хотирига жо қилиб борарди.

Танклар ёнбошига хода боғланганди. Бу ҳол мазкур танкларнинг ботқоқ жойлардаги операцияларда қатнашишларидан далолат берарди.

Немисларнинг танк колоннаси орасида иккита бизнинг «КВ» ҳам бор эди. Янги бўялган, демак, бу машиналар ремонтдан чиқарилган. «КВ» ларнинг очиқ люкларидан совет танкчиларининг чарм шлемини кийган кишиларнинг боши чиқиб турарди — бундан чиқди, бу танклар қўпоровчилик ишлари учун мўлжалланган. Ана шуларни беихтиёр хотирига жо қилиб бораркан, Вайснинг қиз тўғрисидаги ўйлари ўз-ўзидан давом этарди.

Ҳа, дарвоқе, у илгари бадий гимнастика тўғрисида қатнашганини ва бу нарса унга бу ерда асқатганини гапириб берганди. Қиз немис варъетесига ишга кирмоқчи бўлиб келганида, хўжайин унга:

— Қани, ҳунарингизни кўрсатинг,— дебди.

— Кийимларимни олиб келмаган эдим-ку.

— Э,— дебди хўжайин ижирганиб,— мендан уялмай қўя қолинг. Ишга ярамай қолганимга анча вақт бўлган, бичилган қуллардан фарқим йўқ ҳисоб.

Хўжайин қўлидаги танга билан столни тарақлатиб қуён билан эчки тўғрисидаги болалар ашуласини жиргойи қила бошлабди. Қиз, шу куй оҳангига мос қилиб илгарилари мусобақаларда намойиш қилиб юрган бир неча машқларини кўрсатибди-ю, лекин хижолат тортганидан суръатни тезроқ олибди.

— Яхши,— дебди хўжайин.— Сизни қабул қиламан. Лекин ҳаддан ташқари жиддий экансиз. Спортни камроғу, жилваси кўпроқ бўлсин. Шунини билиб қўйингки, ҳозир кўча-кўйда бева аёллар жуда сероб. Шундай бўлгандан кейин атайлаб саҳнада аёллар қиёфасини кўргани пул тўлаб кирган эркеклар гимназиядаги спорт байрамларида бажариладиган гимнастикани кўриб чиққандек бўлишмасин.

Эльза Вайсга ҳасрат қилиб деди:

— Ҳар куни икки марта саҳнага чиқаман, кўп куч сарф қилишга тўғри келади, шунинг учун доим оч бўламан, кўнглим суст кетиб юради. Ҳатто тушларимда ҳам овқат кўраман — ё нон, ё картошка, ёки сут. баъзида бўлса бир варакайига ҳаммасини кўриб чиқаман. Карточкага берадигани эса чап учовга ҳам юк бўлмайди... Ундан ташқари ризқимни бир немис аёли билан бўлишиб ҳам тураман. Ўғли қочоқлиги учун отилган экан, шунинг учун қонунга кўра унга ҳеч нарса берилмас экан. Бунча бебахт бўлмаса, бечора...

Иоганн люклардан бош чиқариб кетаётган танкчиларга тикилиб борарди. Уларнинг юзлари ёмғирдан ялтирар ва каттакон темир қалпоқ остида ҳаддан зиёд жимжитдек кўринарди. Мана, сўнгги темир қалпоқли бош ҳам липиллаб ўтди. Машина гурсиллаб, ерни ларзага келтираётган баҳайбат танкни қувиб ўтгач, бўм-бўш шоссега чиқиб олди ва пастак қирғоғида қамиш билан буталар ўсиб ётган, лойқа сувли сокин дарё устидаги кўприкдан оҳиста нариги томонга ўтди. Темир кўприк устидан ўтаётганларида Иоганн, бу ерга четдаги йўлакнинг тахта ташламаларини ремонт қилгани келган йўл ишчиси қиёфасида келгудек бўлса, портловчи моддани қаерга жойлаштириш маъқуллигини мўлжаллаб қўйди.

Дарё унча кенг бўлмай, ўн метрча келар, унча чуқур эмасга ҳам ўхшарди: қирғоқ яқинидаги саёзликка қараганда чуқурлиги бир ярим-икки метрча бору, аммо туби балчиқ, кўприкнинг гир атрофи ботқоқ эди. Кўприк портлатилгудек бўлса, кечув жойини тиклаш учун каминда икки ҳафта вақт кетади, шундай бўлгач, меҳнатга арзигудек иш бўладиди.

Иоганн машина ойнасини тушириб, кўприк устига гижимланган гаэета ташлади. Соқчи буни пайқайди-ю, лекин номерига кўра штаб машинасини эканини билгани учун машинани тўхтатмади, ҳатто, у ўзини ҳеч марса пайқамагандек кўрсатиш учун тескари ўгирилиб ҳам олди. Соқчининг ёши қирқларда эди. Алоқа йўллариини ҳамма жойда ҳам ёшии ўтиб қолган, ярим инвалид солдатлардан тузилган командалар кўриқларди. Иоганн ҳар хил ошқозон касалликлари билан оғриган кишилардан ташкил топган бутун бошли батальонлар ҳамда шабкўр ва қулоғи кар солдатлардан тузилган қисмлар ҳам борлигини биларди. Уларнинг номерларини аниқлаш керак эди. Бундай олиб қараганда, ҳаво айланиган пайтда машинада кўприк устидан физиллаб ўтиб, портловчи молдали пакет ташлаб кетиш ҳам мумкин! Ташлаганда ҳам дуч келган жойга эмас, худди ўша ёнғин муҳофазаси учун қўйилган қумли бочка ёнига ташлаш керак. Бочканинг орқасида пакет кўринмайди, пакетни пўлат тўсинлар орасига ташлашнинг уддасидан чиқилса динамик куч кўприкни дабдала қилади. Ростдан ҳам, бунда кўприк равоғи бутун қолади-ю, аммо на поезд, на танк ўта олади, балки кўприкнинг тепадаги фермалари унинг устидан босиб тушгудек бўлса равоғининг ҳам қулаши ҳеч гапмас...

Асфальт йўл тугаб, улар қишлоқ йўлига чиқишди. Машина ҳали у томонга, ҳали бу томонга чайқаларди. У ҳатто чуқур кўлмак жойларда бир неча марта балчиққа ботиб ҳам қолди. Иоганн Куртга қараб, мен ҳайдай қолай, деб таклиф қилди. Курт Иоганннинг ўрнига ўтган пайтда Дитрих ҳам у билан бирга орқа ўриндиққа ўтиб олди.

Водийни пастак қалин туман қоплаган эди. Иоганн машина чироқларини ёқди-ю, аммо қалин туман тушгани сабабли чироқ шуъласи уни кесиб ўтолмади. Иоганн машинани тахминлаб ҳайдаб борарди, ҳатто машина эшигини очиб, ярим белидан ташқарига осилганча, бир қўли билан эшикни ушлаб, иккинчи қўли билан рулни айлантиришга ҳам тўғри келди. Кейин йўл юқорилаб кетди, қоп-қора, нам, моғор иси анқиб турган ўрмон бошланди. Дарахтлар тагида худди опноқ пўпанак босганга ўхшаб юпқа қор қатламлари ётарди.

Иоганн бир вақтлар худди шундай шароитда курсдошлари билан совхозга шанбаликка чиққанини эслади. Бу номигагина «шанбада» бўлиб, аслида иш икки ҳафта давом этганди. Студентлар кузнинг серёмғир, совуқ кунларида ботқоққа айлантириб юборган дарё ўзанидаги пайкалда картошка кавлашган эди.

Ишдан кейин улар ивиб, балчиққа беланиб ошхонага келишар, бу ерда ҳам ейдиганлари яна ўша картошка эди: биринчисига серкартошка шўрва, иккинчига — Москвадан олиб келишган маргаринларига қовурилган картошка беришарди. Ётар жойлари бўлса хашак тўшалган молхона эди.

Группа бошлиғи Петя Макаров ҳар сафар ҳаяжон билан:

— Уртоқлар! Йигитлар ва қизлар! — дерди.

— Нега осонгина «болалар» дея қолмайсан-а?

— Хўп, майли, — деб рози бўларди Петя, — болалар бўла қолсин. Барибир, сиз совет ахлоқи байроғини юқори тутиб одоб сақлашингиз керак. Ундан кейин, ўз шахсиятингизни камолотга етказмоғингиз лозим.

Институтда энг чиройли қиз ҳисобланган ва шу боисдан сира тортинмай калта қавима камзул билан отасининг шимини кийиб олган Алиса Босоногова бир сафар тантиқлик қилиб шундай деди:

— Мен шахсиятимни камолотга етказишни истамайман. Мен ой ёғдусидаги муҳаббат гадосиман. Ой кўринмаса ҳам майли, бир оз тасаввур қилинса Пашка Моховнинг афти мен учун бемалол ой ўрнини босаверади. Енимга келиб, мени иситиб қўй, Мохов.

Сап-сарик, сепкилдор Мохов хижолат тортиб илжайганча, хашак устида гуж бўлиб ётган болалар устидан ҳатлаб, Алисанинг ёнига бориб ўтирди.

— Конспектларинг ёнингдами? — дея жиддий оҳангда сўради Алиса Моховдан. — Сопромат хўп ажойиб-уйқу дориси-да. Сен, Павел, ўқийвер, мен ёнингда маҳлиё бўлиб, беш олиш орзусида ширин хаёллар сураман.

Қуриб ётган хашакдан кўпроқ чанг иси келарди, лекин ҳаммасидан ҳам молхонанинг аччиқ, қўланса ҳиди устунлик қиларди. Саша Белов ёмғирнинг шитирлаши, Моховнинг бир маромда минғиллаши ва Алисанинг аҳён-аҳёнда хўрсиниб уҳ тортишини эшитиб ётарди.

— Ҳеч нима тушунмаяпман! Барака топкур, тушунадиганроқ қилиб яна бир қайтаргин...

Қизлардан бири умидвор бўлиб сўради:

— Нима дейсизлар, болалар, шу шанбаликни заҳётда инобатга олишармикин? Физматда инобатга олишган эмиш, дейишяпти...

Ҳеч ким жавоб бермади, ўша пайтларда отаси Испанияда жанг қилаётган Гриша Медведев, хаёлга ботиб гапирди:

— Гвадалахара. Назаримда, у қора бўлса керак. Ундан ташқари портлаган снарядга ўхшаб қизғиш, иссиқ бўлиши мумкин.

— Снаряднинг қанақа қилиб портлашини сен қаердан биласан?

— Тушимда доим отамни кўраман. Ўша фронтда, Борис Ефимов чизган карикатуралардагилар фашистлар бўптими, биз ҳали уларни кўрганимиз ҳам йўқ. Улар бўлса Испанияда одамларни ўлдиришяпти.

Коммунистлар улар билан кураш олиб боришяпти, инсониятни фашизмдан ҳимоя қилишяпти — ана бу ҳақиқий ҳаёт. Биз бўлсак, бу ерда қорнимизни силаб, иссиққина жойда ҳазил-ҳузул қилиб ётибмиз.

— Йўқ, — деди Саша, — бизнинг ўз вазифамиз бор, мен учун энг муҳими — диплом ёқлаш. Ҳозир бу менинг ер юзида бажаришим, керак бўлган энг муҳим вазифа.

Лекин у барибир, диплом ёқлашга улгурмади.

Давлат хавфсизлиги бошқармасида у инструкторларга анча-мунча фанлардан имтиҳон топширди, лекин немис тилидан таъқари улардан биттаси ҳам институтнинг ўқув программасига кирмас эди.

Немис тилидан дарс берадиган майор, Беловга шундай деб ўқтирган эди.

— Талаффузда бир марта янглишилдими — гап охирига қўрошиңдан нуқта қўйилади. Шунинг учун ҳам мендан ноҳақ беш баҳо олиш, душмандан ҳаёт илтижо қилишга ўхшаган беномуслик деган гап...

Саша бўлса ноҳақ баҳо олмоқчи ҳам эмас эди.

Ўша курсдошлари ҳозир қаердайки? Балки, шу яқин орада жанг қилишяптими? Қизиқ, Алиса қаердайки? Институтдагилар тўсатдан унинг бир неча йилга, Шимолга кетганини эшитишгандан кейин, Алиса не ҳолга тушганикин? У доим мен ҳеч қайғурмасам тузук, бу нарса соғлиғимга тўғри келмайди, деб юрарди. Йиғлаганмикин? Ундай бўлмаса керак. Унинг кўнглидагини ҳеч ким билмасди. У доим ҳазил-ҳузул қилиб юрар, гурунглашишни яхши кўрар, фақат ўзи учун жуда муҳим бўлган бир нарсага тил тегизишмаса бас эди.

Унинг бир сири бор эди. Бир куни янги йилни кутиш маросимидан кейин у эшик олдида Сашага дуч келиб қолди. Алиса кўпинча институтда ўтказилган кечаларда ашула айтарди: унинг ёқимли контрольно овози борлигидан кўплар унга ҳатто консерваторияга киришни ҳам маслаҳат беришганди.

Бирданига у одатдагидек ўзинга хос ҳазил қилиб:

— Қани, иш ёқмас, сен ҳам ойпопук қизни уйига кузатиб қўйиб бир ором олгин,— деб қолди.

Бора-боргунча Алиса ҳазил-ҳузул гапларни айтиб, Сашани калака қилиб борди. Кўча эшиги ёнига етган пайтларида эса қўққисдан олазарак бўлиб атрофга аланглади ва бошини кўтариб:

— Мени бир ўпиб қўй, Саша,— деди-да, кейин ҳазин оҳангда қўшимча қилди:— Лабимдан бўлса ҳам майли.

Шунда Саша қовушмай унинг ҳали кўникмаган лабларига лабларини қўйди. Сўнг Алиса қўлларини унинг бўйнидан олди-да, худди айб қилиб қўйгандек уларни пастга тушириб хўрсинди:

— Биласанми, энди бундай қилмаймиз.

— Сираям-а?— сўради Саша.

Алиса унга жиддий қиёфада тикилиб турган бўлса-да, овози титраб, деди:

— Умуман, агар хоҳласанг сенга турмушга чиқишим мумкин,— Сўнг ниманидир ҳисоблагандай осмонга қаради:— Қирқ иккинчи йилнинг иккинчи сентябрида, Биринчидан, ўша куни менинг туғилган куним.

— Иккинчидан-чи?

— Ахир муҳаббатингга ишонч ҳосил қилиш учун менга вақт керак-да.

— Бўпти, эсдан чиқармаслик учун кунини ёзиб қўяман,— деди Саша, Алисанинг сўзларини ҳазилга олиб. Қиз учун бу гаплар қанчалик муҳим эканини ҳис этиб турган бўлса-да, бундан бўлак иложи йўқ эди. Очирини айтганда, шу тобда ўзининг ҳам кўнглига ҳазил сиғмай турганди. У ўша пайтларда махсус мактабга қабул қилиниб, ҳали институтни ҳам ташламай, тақдир тақозосидан беҳабар, ўқиб юрарди.

Алиса сумкасидан ён дафтарчасини олди-да:

— Ёзиб қўй,— дея буюрди.

Саша унинг овозидан бу ҳазилни ҳеч қачон кечирмаслигини тушуниди. Шу тобда ўзининг ҳам кўнглига қил сиғмай турган бўлса-да, бошланган ўйинни давом эттириб хушчақчақ қиёфада айтилган санани ён дафтарчага ёзди-ю, имзо чекиб қўйди.

Алиса дафтарчанинг шу варағини йиртиб олиб, уни парча-парча қилиб йиртиб ташлади-да, қўлмакка иргитиб юборди.

— Тамом!— деди у, ҳам ғурур, ҳам қаҳр билан.— Тамом!— Сўнг у шартга орқасига бурилиб, уйга кириб кетди.

Шундан кейин улар ана шу алфозда учрашганлари йўқ. Кейин эса, бошқага қандай бўлса Алиса учун ҳам худди шу тариқа у Шимолга қетиб қолди.

27

«О—Х—247» эксперименталь лагерига олиб борадиган йўл қарағайзор орқали ўтарди. Бу ер лагерь ходимлари посёлкаси ҳисобланар, соқчилар казармаси ҳам, бошлиқларнинг уйлари ҳам шу ерда эди. Лагернинг ўзи пастда, илгарилари дов-дарахтсиз қумлоқ бўлган пастликка жойлашган эди.

Тепадан ирмоқлар оқиб тушади шекилли, пастлик бир оз ботқоқлашган. Бу ерни чиринди ҳидли кул ранг туман қоплаб ётарди. Лагерь ходимларининг посёлкаси жуда шинам: ўртада сим тўр билан ниқобланган теннис майдончаси бор, қум йўлкалар четига сопол плиткалар ўрнатилган, атир гул туплари авайлаб чиптага ўраб қўйилган. Болалар учун махсус майдонча ҳам бор: бу ерда тахта билан ўралган қум уюми, аргимчоқлар, ярқироқ, чиройли қўзиқорин нусха соябонлар, чўмиладингачан ҳовузлар ҳам бор. Ҳозир бу ҳовуз яхмалак учиниш учун музлатиб қўйилган.

СС ички қўриқчилигининг наватчи ротенфюрери Дитрих билан Байсни меҳмонхонага бошлаб кирди-да, илтифот билан ювиниш бўлмагани қаердалигини кўрсатгач, жавонни очди — унда пижамалар, хонаки наMAT шиппаклар бор эди.

Ростмана баланд каравотлар устига қўш қават момик тўшак солиниб қўйилган эди. Тумбочкалар устида қора дерматин билан муқоваланган таврот, ҳар қайси тумбочка ичида эса тунги ҳожат учун чинни идиш ва этик ечадиган машина бор эди. Каравотлар ёнига мўйли гиламчалар тўшалган. Мум билан артилган пол ярқираб, оёқ кийимига сал-пал ёпишиб турарди. Деразаларга ҳаво ранг тўр ва кокилани дарпардалар осилган эди.

Ювинадиган хонада эса иссиқ ва совуқ сув тўла кўзалар, чинни тоғоралар, пахмоқ сочиқлар, ҳали қоғози очилмаган атир совун, тиш пасттали тўбиклар, атир ва сирка бор эди. Дорилар солиб қўйиладиган жавончада ҳар бирининг устига лотинча номлари ёзилган ва ундан ташқари қай пайтда ишлатилиши немисчалаб аниқ кўрсатилган дори-дармонлар турарди.

Меҳмонлар ювиниб, ўзларини тартибга солиб бўлишлари биланоқ, алоқачи кириб, уларни оберштурмбанфюрер Франц Клейн таклиф қилаётганлигини айтди.

Улар плашчларини киймай, қумлоқ йўлка бўйлаб қалин зарпечақлар чирмаган ганч сувоқли уйга боришди. Уйга кираверишдаги эшик тепасига кўринишдан қалқонни эслатадиган шохдор кийикнинг оқ калла суюғи осиб қўйилганди.

Силлиқланган эман ёғочи билан безатилиб, салобатли мис қандиллар ёритиб турган даҳлизда уларни оберштурмбанфюрернинг ўзи қарши олди. У эгнига каттак-катак хонаки камзул, чолвор ва оёғига этик кийиб олганди. Афтидан, Клейн, бир ўқ билан икки қарғани урмоқчи бўлганди: биринчидан, меҳмонлар ўзларини эркин ҳис қилишлари учун меҳрибонлик билан уларга шароит яратиб бермоқчи бўлса, айни бир вақтда, унвонлари унчалик юқори бўлмаган кишилар олдида форма кийиб чиқишни лозим топмаган эди. Мезбон меҳмонларни кўҳна мебель билан жиҳозланиб деворларига ҳам, ерга ҳам огир-огир катта-катта гиламлар тўшалган кабинетга бошлаб кирди-да, уларни икки офицер — семиз, қорни баҳайбат, тепакал зондерфюрер Флинк ва чак-

ка сочи қия қирилган уятчанг, доим илжайиб турадиган унтерштурм-фюрер Рейс билан, шунингдек, қора костюм, йўл-йўл шим кийган, юзлари салқиган, тамшаниб бесўнақай қора сигара чекиб ўтирган кекса бир киши — психология профессори Штурмфеллар билан таништирди.

Оберштурмбанфюрернинг ўзи бошқалардан қадди-бастининг келишганлиги ва хушмуомалалиги билан ажралиб турарди. Унинг қирғий бурун юзлари қил-қизил, оқарган жингалак сочлари армия таомилига кўра калта қирқтирилмай, ёрқин кашмири шарфни омонатгина ўраган бўйнига гажак-гажак бўлиб тушиб турарди. У фил суягидан ясалган узун муштукда сигарета чекарди.

Нақ шифтнн бўйлаган баланд жавоннинг тор-тор бўлинмаларида пластинкалар сақланарди. Қизил ёғочдан ишланган курси устида қопқоғи очиқ патефон турар — чамаси, меҳмонлар келмасдан аввал бу ерда музика эшитиб ўтиришган бўлсалар керак.

Шишадан ясалган, оёғига ёлдиракчалар ўрнатилган столчанинг усти бутилка ва қадаҳлар, шўр данак ҳамда сухари солинган тарелкалар билан тўла эди. Аммо, фақат ингичка чўзиқ шишадан рейн виноси-ю, минерал сувли шиша очилганидан бу ердагилардан ҳеч қайсиси спиртли ичимликка ўчга ўхшамасди.

Сўнгра суҳбат яна давом этди.

Клейн, Гёте поэзияси чуқур умуминсоний фалсафа билан суғорилгани учунгина эмас, балки унинг шеъриятида бундан ташқари, жарангдорлик, хушоҳанглик борлиги учун ҳам барча давр ва барча халқларнинг улуғ шоири эканлигини таъкидлар, унда доим зўр оромбахш симфония эшитажagini баён қиларди.

Ҳақиқий поэзиянинг қиммати унинг хушоҳанглигидагина эмас, аввало у фикр ўткирлигининг баланд чўққиларига парвоз қилмоғи даркор. Борди-ю, Гёте ҳатто соқов бўлганида ҳам Фауст образини яратиб қўйибди, — деб луқма ташлади профессор. Кейин шикоят қилиб немис ёшлари, оташин миллатчилар бўлганлари билан ўзларининг улуғ классикларини етарли даражада ўрганмаётганликларини айтди. Сўнг

Рейсга мурожаат қилиб шундай деди:

— Жаноби унтерштурмфюрер, буюк шоиримиз шеърларидан жила курса бир неча мисрасини эслатиб, менинг фикрларимни рад этсангиз ўзимни жуда бахтиёр ҳисоблардим.

Рейс бир лаҳзагина эсанкиради-ю, лекин дарҳол ўзини ўнглаб қувноқлик билан деди:

— Марҳамат, «Хорст Вессел»ни сўрасангиз, айтиб бераман.

— Вой-буй, бу дейман, маълумотингиз ҳам жуда зўр эканми! — дея манманлик билан койиди Клейн. У, афтидан, абвер ефрейторини баттарроқ калака қилишни мўлжаллаб, Вайсга кўз ташлар экан, сўради: — Қани, сиз-чи, йигитча? Сиз ҳам, балки «Хорст Вессел»ни куйлашни таклиф қиларсиз? Осони шу-да. Бечора Гётени безовта қилишнинг нима ҳожати бор?

Иоганн елкасини қисиб сиполик билан:

— Агар ижозат этсангиз... — деди-ю, ёддан ўқиди:

Эрк ва ҳаётга сазовор бўларки кимса,
Уни деб ҳар куни жангга отланса!

— Баракалла, — деди Клейн лоқайдлик билан. — Баракалла! — у худди қарсак чалиб олқишламоқчи бўлгандек қафтларини бир-бирига қовуштирди:

Флинк хўмрайганича:

— Адмирал Канарис Рим папасига ўхшаб ўзига хизматчи танлашда қанчалик билимдонлиги ва энцикллигига қарайди,— деб изоҳлади.

Дитрих:

— Шахсий жасоратига ҳам,— деб қўшимча қилди-да, ўзининг орден тақилган кўксига маъноли назар ташлагач, Вайснинг медалини имо билан кўрсатиб тушунтирди:

— Ефрейтор Вайснинг ҳар ишда уддабуронлиги фронтда жасурлик кўрастишига халал бергани йўқ.

— Абверчиларнинг фронтга бориши янгилик-ку,— дея ажабланди Флинк.

— Жаноблар!— хитоб қилди Клейн.— Ахир ҳозир биз дам олаёғимиз.— Кейин минерал сувли қадаҳни кўтариб:— Азиз меҳмонлар учун!— деди.

Кабинетга Клейн хоним кириб келди. Унинг тилла ранг сочлари жуда антиқа турмакланган, чеҳрасида эса гўзал аёлларнинг хушчақчақлик табассуми мангу қотиб қолгандек эди. У ҳамма билан хушбўй ҳид таратиб турган, узуклар тақилган оппоқ, илиқ қўлини бериб сўрашди.

Клейн хонимнинг ортидан хизматчи солдат ипак ленталар билан боғланган жимжимадор йўргакдаги чақалоқни кўтариб кирди. Ҳамма ўз қувончини изҳор қилди.

— Бу бизнинг фюрерга совғамиз. Унинг исмини Адольф қўйдик,— деди Клейн хоним.

Меҳмонлар завқ билан тилларини чучуклантириб чақалоқни эркалатишар, бармоқларини унинг устида ўйнатишарди. Хизматчи солдат чақалоқни олиб чиқиб кетгач, Клейн меҳмонхонанинг қўштавақалик эшигини ланг очди-да:

— Қани, ичкарига марҳамат. Ўз уйлариңгдек кўринглар. Зиёфатнинг муътадиллиги учун афв этгайсиз,— деди.

Стол ёнида Йоганн Рейснинг ёнига ўтирди. Унтерштурмфюрер жуда соддадил йиғит чиқиб қолди. У дўстларга хос меҳрибонлик билан Вайснинг талинчасига лаззатли таомлардан кўп-кўп солиб берар, коньякнинг ҳам кичкина узун рюмкага эмас, винога мўлжалланган каттакон ҳаво ранг қадаҳга қуйиб берарди. Унинг ўзи ҳам овқатни иштаҳа билан еб турганига қарамай, Вайсни анча-мунча гапдан хабардор қилиб ҳам қўйди. Бу ердаги хизмат унча оғир эмасмиш, Клейн ҳар қанча қаттиққўл, талабчан бўлгани билан, келишиш мумкин экан, фақат итоаткорликни ўрнига қўйилса бас эмиш. Флинкнинг бунчалик қўполлиги унинг табиати оғирлигидан эмас, ошқозон яллиғланиши туфайлимиш, оғриқ тутмаган пайтларда жуда хушфёъл одам, крокет ўйинининг ўтакетган ишқибози эмиш. Профессор Штурмфелга келганда, у жуда зўр олиммиш, ҳатто жаноб Гейдрихнинг ўзи ишларига қўлидан келганича ёрдам бериб туришини илтимос қилган эмиш. Аммо у профессор бўлса ҳам аноймасга ўхшар экан. Чунки бу ерга у ёшгина ассистент қиз билан бирга келибди. Қизга Штурмфелнинг ётоғи ёнидан алоҳида хона ажратиб беришган эмиш.

Дастурхон устида мезбонлар кўпроқ гапиришарди. Клейн хоним бу қўмлоқ ерларда гулзор барпо қилиш жуда ҳам мушкул бўлганини гапириб берди. Штурмбанфюрер бўлса навроқдаги қарағайзорни мақтаб кетди: бу ернинг иқлими жуда ажойиб, теварак-атроф хўшманзара, ҳодимлар ҳам хушфёъл ёқимли кишилар бўлганидан, ҳатто олмахонлар ҳам одамдан чўчимай қўйишган эмиш. У қўшларнинг қишлаши учун бир неча уя ясаб қўйишни буюрибди, эндиги баҳорда бу ерда мўзика ва қўшиқларнинг сайрашларини эшитиб, мириқиб ҳордиқ чиқариш мумкинлигига имони қомил эмиш.

Авқатдан сўнг эркаклар қайтиб кабинетга киришди. Қаҳва ичиб чекишиб ўтиришди, музыка эшитишди, Рейс «Тангезер» операсидан ёзиб олинган пластинкаларни кетма-кет қўйиб турди. Клейн Вагнерни буюк композитор деди. Ҳамма индамай унинг гапини маъқуллади. Қорин тўйгандан кишини мудроқ босаётган ана шу дақиқада Клейн меҳмонлар ёнига, диванга ўтирди-да, Дитрихнинг бриджага сирилган найзадек тиззасига дўстона шапатилаб, вазифасини ўташда унга ҳар тарафлама кўмаклашишга тайёр эканлигини айтди.

Маҳбуслар картотекаси батамом Дитрих ихтиёрида бўлади. Зондер-фюрер Флинк эса исталган объект бўйича консультация бериши мумкин. Сўнгра Клейн, суякдан ясалган узун муштукдаги сигаретани тор-та-торта ўттиз учинчи йил — ҳар қайси СС полки қошида концентрацион лагер ташкил қилингандан бери — шу соҳада тажриба орттиратганини қисқа қилиб гапириб берди.

Дастлабки пайтларда концлагерлар жуда оддий эди. Маҳбуслар асосан, коммунистлар, либераллар, касаба союз ходимлари — ҳуллас, қизиллардан ташкил топганди. Маҳбуслар сонини камайтириш чораси кўрилмаганда, улар асосан, табиий йўл билан: яъни юқумли касалликлар тарқалиши, силла қуриши натижасида, ундан кейин ички тартиб қоидаларни бузганлиги учунгина қирилиб турарди, холос.

Яҳудийлар ёппасига келтирила бошлагандан кейингина лагерларнинг хизмат фаолияти анча ошди, маҳбусларни техникавий усул билан қириш йўли татбиқ қилина бошланди. Бунда махсус мослама ва химикатлар етказиб берадиган йирик фирмаларнинг ҳиссалари катта бўлди.

Бу соҳадаги ютуқлар шу даражага бориб етдики, ҳатто Данциг сенатининг раиси Раушнинг фюрерга, барча яҳудийларни бир варақайига қириб юбориш масаласига қандай қарайсиз, деган савол билан мурожаат ҳам қилди. Бироқ Гитлер: «Бу мақсадга мувофиқ бўлмайди. У ҳолда, биз яна кимларнидир қидиришга мажбур бўлиб қоламиз. Ҳамма вақт қаршингда қуруқ абстракция эмас, кўзга ташланиб турадиган рақиб бўлмоғи лозим», — деб жавоб берди.

Ҳозирги замон тарихий шароитида бу албатта, унча аҳамиятга эга эмас, чунки, янги материал топилган эди. Дахау, Бухенвальд, Равенсбрук, Заксенхаузен, Флоссенбург, Нейенгаммга ўхшаган йирик, жуда яхши йўлга қўйилган, хизмат фаолияти ҳам ҳамин қадар, ундан ташқари деярли чекланмаган имкониятларга эга бўлган концентрацион лагерлар барпо этилди. Уларнинг вазифаси — жазолаш ва қўрқитишдан иборат. Ана шулар ҳар хил янги территориялардан келтирилаётган номақбул материалларни гумдон қилади.

Авваллари эксперимент лагерлар мутлақо ўқитув-ўргатув характерида эди: улар машқ қилишга, янги таъсирли тазйиқ воситалари ишлаб чиқишга, шунингдек, раҳбарлик методларини ўргатишга қаратилганди. Масалан, СС ходимларининг кўпчилиги дастлабки тажриба олган Флоссенбург ана шундай лагерлардан бири эди.

Клейн раҳбарлик қилиш шарафига муяссар бўлган «О—Х—247» экспериментдa лагерни ўтмишдаги ва бошқа шунга ўхшаш концентрацион лагерлардан бир қадар фарқ қилади. Умумий вазифаларни ҳал қилишдан ташқари маъмурият зиммасига СД, гестапо ва табиийки, абвер бўлинмаларининг маълум мақсадларида фойдаланиш учун алоҳида шахсларни топиб, уларни тайёрлаш вазифаси ҳам юклатилган эди.

Гапининг охирида Клейн профессор Штурмфелнинг махсус бўлимларга тақдим этиладиган шахсларни руҳан текширишга тааллуқли анча қимматли таклифлар киритганини ҳам баён қилди.

Дитрих Клейнга миннатдорчилик изҳор қилди-ю, лекин мағрур оҳанг-

да лагерь системасидан етарли даражада хабардор эканини билдирди. Жаноб оберштурмбанфюрернинг бу ерда шунчалик илтифот билан айтган гаплари ҳар бир эсас ходимига маълум эканини таъкидлаб, оберштурмбанфюрер абверга таклиф қилиши мумкин бўлган номзодлар сонини қанчалигини сўради.

— Э-ҳа,— жонланиб хитоб қилди Клейн,— мен сизга биронта нусха ҳам таклиф қилмайман, узр! Буниси ўзингизга ҳавола,— сўнг қиноя билан қўшиб қўйди:— Мен ўтакетган бюрократман. Картотека сизнинг ихтиёрингизда, аммо огоҳлантириб қўяй: буниси ўзингизга ҳавола. Мен қўл қовуштириб ўтиравераман.

28

Улар тенгқур бўлганлари учунми, ҳар қалай унтерштурмфюрер Рейс Иоганни ёқтириб қолди: чунки атрофидаги барча одамларнинг ёши улуг, ҳатто соқчи солдатларгача кексалардан иборат эди.

Юзлари кип-қизил, сочлари калта қирқилиб ҳурпайган, узунчоқ юзига чакка соқоли ярашмаган Рейс, ҳатто унвони жиҳатидан юқори туришини ҳам унутиб қандайдир қўланса ҳид анқиб турган дезинфекцияловчи модда шимдирилган қора клеёнка нусха камзулни ғамхўрлик қилиб Иоганнга кийдириб қўйди. Бу ҳаддан ортиқ меҳрибонлик ҳисобланарди.

Клейн Рейсга абверчиларни лагерь бўйлаб кузатиб боришни буюрганди. Бироқ Дитрих биронта касал юқтириб олишдан чўчиб, маҳбусларнинг картотекаларини ўргангани идорага қараб кетди.

Аёзли мусаффо тонг эди. Юпқа қиров пардаси қопланган тўқ сариқ қарағайларнинг игнабарглари ялтирарди. Ердаги майсаларни ҳам қиров босган, йўлаклардаги қум эса қаҳратон қишдаги қорга ўхшаб гичилларди. Қорамой, муз ва чириган ҳазонларнинг ачимсиз ҳиди анқиб турарди. Фазо тип-тинийқ, қуёш нур сочиб турарди-ю, лекин ҳаво худди яхлаб қолган сувдек совуқ эди.

Фақат лагерь жойлашган пастликдагина нам, кўзга тушган оққа ўхшаш қалин туман сузарди.

Рейс Иоганни олиб кетгани мотоциклда келди. Иоганн мотоцикл арачасига ўтирди-да, оёқларини узатиб, клеёнка фартукни олдига тўсиб олди. Рейс қувноқ оҳангда деди:

— Мен сени жон-жон деб шаҳарга олиб кетган бўлардим. Бир отамлашардик. Бу ер худди авлиё ҳаворий Павелнинг мактабига ўхшаб ўлардай диққинафас жой.

— Сен у ерда ўқиганмисан, дейман?

— Отам менинг пастор¹ бўлишимни истарди.

Иоганн Рейснинг бошидаги қора духоба² гардишли, бош чаноғи ва бир-бирига чалиштирилган болдир суяк суратли темир эмблема тақилган фуражкасига ишора қилиб:

— Манави қурғур бутга унча ўхшамайди-ку,— деди.

Рейс жилмайди:

— Отам биринчи жаҳон урушигача Африкада миссионер эди. Менлихер милтигидан ўқ узиб осмонга иргитилган тугмага теккизаркан.

— У фақат тугмаларни отаркан, холосми?

— Негрлар одоб сақлаб юрган пайтларда, фақат тугмаларни отаркан, холос.

¹ Пастор — протестантизм мазҳабидаги руҳоний (тарж.).

— Тушунарли,— деди Иоганн, кейин сўради:— Сен анчадан бери бу ердамисан?

— Тремблинкадан кейин тўғри шу ерга келганман. У ҳам эксперименталь лагер-ку, аммо вазифаси ҳамма вақт фақат қирғиндан иборат бўлиб келганди. Асосан, яҳудийларни қирғин қилинарди. Сўнг шикоят қилиб деди: Жуда хавфли иш эди-да. Биласанми, буғдан даставвал ўша ерда фойдалана бошланди, кейин эса уч камерали бўлинмада газ қўлланиладиган бўлди. Исли газ буғ билан қўшилгандан кейин турғунлашиб қоларкан, шунинг учун деярли ҳамма вақт бошим оғрирди. Ҳатто бир куни нафасим қисиб ҳам қолди.

— Шунинг учун сени бу ерга ўтказишдимми?

— Бир оз вақт ўтгандан кейин. Гап шундаки, лагеримизга Краковда яшаб турган генерал-губернатор Ганс Франк келиб қолди-да, лагерь маъмуриятини роса койиб берди. У, лагерьнинг одамларни қириш суръати ҳаддан ташқари сусайиб кетган, деб топди. Кетиш олдидан ҳамма офицерларни тўплаб деди: «Яҳудийларни нима қилишимиз керак? Биз уларни Остландга жойлаштирамиз, деб ўйлаяпсизми? Бунақа бе-маъни гапнинг нима ҳожати бор? Қисқаси шуки, ўзингиздаги мавжуд имкониятлар билан уларни йўқотинг. Улардан Рейх қанчалик халос бўлса генерал-губернаторлик ҳам шунчалик тозаланиши керак».

— Бунинг сенга қандай алоқаси бор?

— Алоқаси бор! Ахир гитлерюгенд раҳбарлари мени Адольф Гитлер мактабига юборишган-да. Мен у ерда махсус бўлимни тугатдим: аҳоли ўртасида контрразведка олиб бориш ишларини ўргандим. Тремблинкада бўлса, лагерга Франк келиб кетгандан кейин, бунақа ишлар учун шароит қолмади.

— Нега?

— Шунинг ҳам тушунмаяпсанми? Блокшрайберлар келтирилган навбатдаги тўдани рўйхатга олиб улгурмасларидан, шу заҳотиёқ йўқ қилинганлар рўйхатига ўтказишарди. Шундан кейин мендан ноўрин фойдаланишяпти, деб штурмбанфюрерга арз қилдим.

— Сени ҳам қатл этишларда қатнашишга мажбур қилишармиди?

— Нималар деяпсан! У ерда маҳбуслар онда-сондагина қатл этилишга ҳукм қилинарди.

— Хўп ундай бўлса...

— Ахир бу қатл эмасди-да,— дея Иоганнинг гапини бўлди Рейс.— Башарти сен даф қилишни назарда тутаетган бўлсанг. Қатл — расмийлаштирилган жазо чораси. Бу эса...

— Бу нимади?

— Бу шунчаки озод қилинган жойлардаги аҳолининг хашаки қисмидан халос бўлиш-да.— Шошилиб қўшиб қўйди:— Бизда ҳатто, даф қилиш жараёни шундай амалга оширилиши керакки, маҳбуслар бунинг асло жазо деган ҳаёлга бормасинлар, деб ўқтирилган махсус инструкция ҳам бор эди. Шунинг учун ҳам улар газ камераларига киришаётганда ҳаммомга ёки шифохона блокига кириб кетяпмиз, деб ўйлашарди. У ерга қизил крестли байроқ ҳам осиб қўйиларди. Маҳбусларнинг бир қисмини бўйларини ўлчаб баҳонасида даф қилинарди. Ўлчов ёғочининг одамнинг гарданига тўғри келадиган ерида махсус тешик бўлиб, шу тешикдан ўқ узиларди-ю, маҳбус ҳеч қандай оғриқ ҳам сезмас, нима бўлаётганини пайқашга ҳам улгура олмасди.

— Сен қачондан биласан?

— Бизнинг врачларимиз орқа мия мағзига теккан ўқ этни ўлдирмай тиш олдиришга ўхшаш оғриқ беради, холос, лекин кўп эмас, бир зумгина, дейишарди. Газларнинг заҳарловчи таъсири бўлса беш минутгина

— Йўқ, ҳаммаси эмас. Битта «қуёни» бор, жони жуда қаттиқ. Вайс бепарво деди:

— Бизга тиббий тажриба ўтказиш учун ажратилган бундай нусхалар керакмас.

— Йўқ, буниси мутлақо бошқа тоифадан,— дея кулди Рейс,— изқувар хилидан. Тушундингми, изқувар қуён. Биз унга тўсиқнинг қаеридан ўтиш кераклигини кўрсатиб қўямиз-да, у бир тўда маҳбусни қочиншга ундайди. Хуллас калом, шундай оддий усул билан биз инсонлик қиёфасини йўқотмаган шахсларни билиб оламизу, уларни гумдон қиламиз.

— Қойил,— деб мақтади Иоганн.

— Бу эски усул,— деди Рейс камтарлик билан.— Трёмблинкада ишлаб юрган пайтимда ҳам қўллардик бунни.

Иоганн тўдадаги маҳбусларга кўз югуртириб чиққач, илтимос қилди:

— Қани, ўша йигитни менга кўрсат-чи.

— Хў ана, рўпарангдаги маҳбус — 730012.

Гап маҳбуснинг кўкрагидаги номер устида бораётганини фаҳмлаган Иоганн уни дарров топиб олди.

У шу ердагилар қатори бир одам экан. Ажралиб турадиган ери йўқ. Юзи кўкимтир, шишинқираган, қулоқлари катта-катта, юмалоқ, гардани букчайган, сағри чиққан. Унг қоши тиртиқлиги учун мўйсиз.

— Бизга ярамайди, қарироқ,— деди Иоганн энсаси қотиб.

— У ҳали ўттизга ҳам борган эмас. Бу ердагиларнинг ҳаммаси чолларга ўхшаб кўринади.

Иоганн, қалбида кўтарилаётган туғёни аранг босиб, маҳбусларнинг афтига, уларнинг кўзларига тикилиб қарарди. Аммо унинг нигоҳи афтидан, уни кўрмаётган, наинки кўрмаслик, кўришни истамаётган сўник кўзларга рўбарў келарди, холос. Уларнинг бу қарашларидан Иоганн мавжуд эмас, деган маъно англашларди. Улар учун Иоганн йўқ, вассалом. Улар учун Иоганн бўшлиқ эди. Кул ранг формадаги бўшлиқ. Улар радио карнайидан келган садога қандай итоат қилишса, унинг овозига ҳам худди шу тахлитда итоат қилишади.

Рейс бармоқларини ўйнатиб буюрди:

— Етмиш тўрт икки нол ўн тўрт.

— 740014, жаноб унтерштурмфюрер ҳузурига! — деб ҳайқирди блок-фюрер.

Қатор орасидан дадил қадам ташлаб, скелетга ўхшаш қоқсуяк бир киши чиқди-да, бошидаги йўл-йўл латта қалпоғини қўлига олар экан, оёғини бир тапиллатиб қотиб турди.

— Агар истасанг, гаплашиб кўр,— рухсат берди Рейс Иоганнга.

Иоганн бу кишининг афтига тикилиб туриб рус тилида баланд овоз билан дона-дона қилиб сўради:

— Ватан хоини сифатида иш олиб боришга раъйингиз борми? Улуғ Германиянинг ғалабаси ва фюрернинг шуҳрати йўлида хизмат қилишни истайсизми?

— Тушунмадим,— деди бўғиқ овоз билан 740014 номерли маҳбус.

— Русчалаб тушунтиролмадимми?— сўради Вайс.

— Тушунмадим.

— Нимани тушунмадингиз?

— Тушунмадим, вассалом.

— Тушунини истамайсизми?

Маҳбус индамади.

Рейс хавотирланиб сўради:

— У сенга нима деди?

— Уйлаб кўрмоқчи,— жавоб қилди Иоганн.

Рейс илтимос қилди:

— Унга айтиб қўй, махсус блокда лаволансамикан, деган фикрга келиб қолдим. Кўринишдан мазаси қочиб қолганга ўхшайди.

Иоганн таржима қилди.

Маҳбуснинг юзи ундан баттар бўзариб кетди. У лабини буриб тир-жайди-да, хирқироқ товуш билан:

— Тушунарли!— деди.

— Нимаси тушунарли?— сўради Иоганн.

— Ҳаммаси,— деди 740014 номерли маҳбус ва қўшиб қўйди:— Де-мак, манзилга етибмиз-да.

— Марш!— буюрди Рейс ва югуриб келган блокфюрерга қараб бепарвогина деди:— Манавини — финишга!

— Шошманг,— деди Иоганн ва жилмайиб туриб Рейсдан илтимос қилди:— Рухсат этсанг мен ўзим уни бир искалжага олиб кўрсам.

— Қолдирилсин!— буюрди Рейс блокфюрерга.

Маҳбуслар майдон бўйлаб ёғоч бошмоқларини тарақлатганча барак-ларига тарқалишди.

Майдонга оғир сукунат чўкди. Шунинг учун бўлса керак, дарҳол ту-маннинг ачиқ ҳиди, одам терлари ва латта-путталарнинг қўлан-са иси, дезинфекциянинг димоқни тешадиган ўткир ҳиди сезила бошлади.

Сим тўсиқ олдида шарпа янглиғ овчарка итлар изғирди. Улар сира вовуллашмасди: бу итларни одамга индамай тўппа-тўғри ташланишга ўргатишган эди.

Рейс, халқобга тушиб кетишдан чўчиб, авайлаб қадам ташлаб борар-кан, деди:

— Бу ер сараловчи лагерь ҳисобланади. Бу ерга олиб келинадиган-лар бирмунча элак-элак қилиниб, кейин келтирилади-ю, шунда ҳам ком-мунистлар тушиб қолади. Бу жуда хавфли-да.

— Шубҳалилари ҳозир ҳам борми?

— Ҳа, бўлганда ҳам бир неча.

— Бекорга вақт сарфлаб ўтирмаслигим учун кейинроқ уларнинг но-мерларини айтиб қўйсан-а?

— Албатта,— розилик билдирди Рейс.— Улар жуда қув бўлишади. Сир сақлашнинг уддасидан чиқишади-ю, фақат қатл олдидан одатда сирларини ошкор қилиб қўйишади.

— Нима қилиб?

— Мардликларини беҳуда намойиш қилиб-да!

Иоганн қоп-қора майдон бўйлаб юриб бораркан, бу лагерда дастав-вал умрини узайтириб ўтиришни истамай, кунда кунда ўлгандан бир кунда ўлган яхшироқ, деб ҳисоблайдиган кишиларнинг қатл этилишини ўйларди. Бу ерда фақат ўлимгина енга оладиган матонатли кишилар ҳам бор эди. Шу билан бирга шундай бир тоифа кишилар ҳам бор эдики, улар ҳам бардошлигу, лекин улар кейинчалик бир лаҳзагина қадлари-ни ростлаш учун ниҳоясига етгунга қадар бел букиб юришарди; қадди-ларини ростлаганларида эса ўз бошларига етсалар ҳам, одам эканлик-ларини исботлаб кетардилар. Ана шундай кишиларни топиш кўрак эди. Бундай бебаҳо одамлар Иоганн бажараётган хизмат учун ҳақда зарур эди. Аммо Байс уларни қандай қилиб топсин?

Анави, 740014 номерли маҳбус ким бўлди? Қанақа одам? Картоте-кадаги номергина холосми? Борди-ю, Иоганннинг ўзи асир тушиб қолган-да ростини айтармиди? Албатта йўқ, ёлгон гапирган бўларди.

Лекин бу 740014 номерли маҳбус Рейс томонидан аллақачон ўлимга маҳкум қилиб қўйилган-ку! Балки, у энди ўзи ҳақида рост гапни айтиб

берар? Нега энди? Ахир у жон сақлаш учун аввал қилмаган хоинлиқни энди қилармиди? Еки омон қолиш учун ёлғон-яшиқ гаплар тўқирмиқни? Ахир у қанча-қанча текширувлардан ўтган, демак, бир нимаси борки сараловчи лагерига тушибди.

У билан бетма-бет гаплашиш зарур.

Эҳтимол, у шунчаки бошқа маҳбуслардан қўрққандир. Ҳатто ўша чийлаш методи ҳам хабар етказиб турадиганларни қасосдан сақлаб қололмас экан-ку: унақаларнинг ўликлари ҳожатхоналардан тез-тез топилиб тураркан-ку. Демак, бу ерда кимдир сотқинларнинг адабини бериб тураркан. Аммо бу бир кишининг қўлидан келмайди, уюшқоқлик ҳам бўлиши лозим.

Одамнинг қалбини ёритиб кўрсатадиган нур йўқ-да. Йўқ ва бўлмайди ҳам. Аммо Иоганн иложини топиши керак. Иложини топиши зарур...

Туман қуюқлашиб, деярли ҳеч нарса кўринмай қолди. Рейс мотоциклнинг чироғини ёқиб қўйди. Кишини диққинафас қиладиган туман қоронғисиди чироқда ҳосил бўлган оқ чамбаргина кўзга ташланиб турарди. Улар тепаликка кўтарилишди. Урмоннинг ичи қуруқ, озода эди. Филдираклар остида қум ғичирлар, лагерь ходимлари уйчаларининг деразаси орқали ранго-ранг ипак абажурлардан нур таралиб турарди...

Дитрих Вайсга картотекалар билан шуғулланишни тайинлади-да, муғамбирона кўз қисиб деди:

— Мен шахсий делолар билан танишиб, рўйхат туздим. Сен ҳам шундай рўйхат тузгин. Кейин солиштирамиз. Агар маҳбусларнинг номери мос келгудек бўлса жуда яхши бўлади. Ҳар ҳолда калла иккита бўлса, иш ўнгидан келаверади.— Сўнг ҳасрат қилди:— Жаноб Клейн фирибгарликда устаси фаранглардан экан. Шахсий делолардаги махфий белгиларнинг маъносини айтгиси келмади. Эсэсчилар фақат ўз манфаатларини кўзлашга одатланиб қолишган.

Шундай қилиб, Иоганн бутун оқшом ва ҳатто тунларни идорада ўтказа бошлади. Унинг ишдаги бу ғайрат-шижоати, фақат Лансдорфнинг панд-насихатлари туфайлигина бўлмаса ҳам, унинг маслаҳатлари инобатсиз қолди деб бўлмасди. Иоганннинг узоқни кўзлаган ўз режаси бор эди: даставвал, у ахборот етказиб турадиган чақимчиларни аниқлашга қарор қилди. Сирасини айтганда, Рейс «қуён»нинг сирини очиб, Иоганннинг қўлига калаванинг учини бериб қўйган эди. Шунга асосланиб у идорадаги қоғозлар ичига шўнғиб кетди.

Иоганн силлиқ қутилардаги картотекаларга қўл теккизмади. Ҳозирча уни маҳбусларнинг шахсий делолари солинган папкалар ҳам қизиқтирмасди.

Унга биринчи навбатда озиқ-овқат таъминоти, ведомостлари ва омбор мудирларининг ҳисоботлари керак эди.

Бу ердаги ҳамма ҳарбий асирлар аста-секин силласи қуриб, ўлишга маҳкум этилган. Ундан ташқари эсэсчиларнинг жазо усули ҳам очлик, штраф блокига тушганларга бўлса, мутлақо ҳеч нарса беришмайди.

Лагерда ҳаётни фақат овқат узайтириши мумкин. Шунинг учун ҳам эсэсчилар ўзларига керакли одамларни егулик билан мукофотлайдилар. Бу ерда «капо» деб ном олган блок старосталари қўшимча егулик олишади. Сотқинларга ҳам қўшимча егулик белгиланган, декин, улар учун энг олий мукофот тамаки ва шнапс ҳисобланади.

Иоганн озиқ-овқат ҳисоботларига қўйилган ғалафи белгиларни синчиклаб ўрганди, уларга тиркаб қўйилган блокфюрерларнинг тилхатларини таҳлил қилди. «Қуён»нинг номери бу мураккаб бухгалтерия

жумбоғини ечишда асосий омиллик вазифасини ўтади. Шундай қилиб, Иоганн тез орада тутган йўли тўғри эканлигига ишонч ҳосил қилди.

Томида қизил крестли оқ байроқ ҳилпираб турган махсус блокка юборилганлар рўяхати орасида у «Қуён»нинг ҳам номери бир неча марта такрорланганини пайқаб қолди. Блокдан ҳеч ким тирик қайтмаган-ку, ахир. Бундай солиштириб қаралса «Қуён»нинг махсус блокда бўлган вақти блокфюрерларнинг қўшимча егулик, тамаки ва шнапс олганлиги тўғрисида берган тилхатларидаги санага мос келарди.

Худди шундай ишни Иоганн штраф блоки рўяхатларида ҳам топди. «Қуён»нинг «жазоланган» кунни ҳамма вақт штраф блоки блокфюрерларнинг қўшимча егулик олган кунига тўғри келарди.

Иоганн бир неча тунни идорада ўтказгандан кейин ўлим камераларидан биргина «Қуён» омон қайтмаганини аниқлади. Рўяхатларда бир неча марта лаб махсус ва штраф блокларига тушган ҳамда уларнинг бу ерда бўлиши ҳар гал блокфюрерларнинг тилхати билан тасдиқланган яна бир неча «номер»лар бор эди.

Иоганн хонинларни шу тарзда аниқлаб чиқди. Картотека унга фақат номерларни исмлар билан алмаштириш учунгина керак бўлди. Иоганн номерларни шифрлаб рўяхатни этигининг таг чарми остига яшириб қўйди, номерларни эса ён дафтарига ёзиб олди.

Озиқ-овқат ведомостлари Иоганнга керак бўлмай қолди. Энди у маҳбусларнинг шахсий делолари билан шуғуллана бошлади. Уларнинг баъзиларида гестапochи Флинкнинг белгилари бор эди. Иоганн мана шуларни текшириб кўриб, шахсий делоларга Флинк белги қўйган маҳбуслар ўлимга маҳкум этилганликларини фаҳмлади. Улар жисмоний жиҳатдан жуда ҳам мадорсизланиб қолганликларидан эмас, балки ўзларини бардам тутганликлари ва шу билан атрофдагиларга зарарли таъсир кўрсатаётганликлари учун ўлимга маҳкум этилган эдилар. Иоганн шундай маҳбусларнинг исмлари ва уларнинг номерларини ҳам ёзиб олди. Шулар орасида тунови кунни Вайснинг ўзи очиқ-ойдин ватан хонини бўлишни таклиф қилган 740014 номерли ўша маҳбус ҳам бор эди. Ҳатто ўтакетган сурбет фашистлар ҳам шу зайлдаги таклифларни бошқачароқ, ноаниқроқ усулда гапиришларига қарамай, Иоганн ўшанда дабдурустдан ҳамма нарсани ўз номи билан атаб қўя қолганди.

Ҳайкусиз тунларнинг таъсири руҳан сезилаётган бўлса ҳам, лекин Иоганн мамнун эди. У излаш методикасини топди, аниқлаши лозим бўлган кишиларни аниқлаб олди. Ҳар қандай қийноқларга мардонавор бардош берган, Рейс елкасини қисиб бемаъни деб атаган, ўлимга мардларча тик боққан маҳбусларнинг номларини билиб олди. Иоганн шуларни ҳам шифрлаб ёзиб олди: у қатл этилганлар олдидаги ўз бурчини бажармоқчи эди. Вайс улар кўрсатган жасоратни ватандошлари билишлари ва абадий хотираларида сақлаб қолишларини истарди.

Иоганн тонг отиши билан идорадан чиқиб тўғри маҳбуслар ишлаётган қумлоққа борар ва ўзини қизиқтираётган маҳбусларни диққат билан соатлаб кузатиб турарди. У сотқинлар ўзларини унча койишмаётганини, назоратчилар ҳам уларга индамаётганини пайқайди. Ўлимга маҳкум этишни мўлжаллаб қўйганларини эса соқчилар аймай калтаклашар, бақириб-чақириб, дўқ уриб, ишлашга мажбур қилишарди. Шунга қарамай у бечоралар ҳўл қум тўлатилган оғир замбилгалтакни ўрнидан қўзғатишда, харсанг тошларни кўтаришда ҳолдан тойган шерикларига ҳам қўмакчи бўлишарди. Ана шу кузатишлар Иоганн идорадаги тадқиқотига мос келиб, унинг хулосалари тўғри эканлигини тасдиқлади.

Орадан кўп вақт ўтмай Иоганн Дитрих кутган рўяхатни тузиб чиқди. У парашютчи-диверсантлар ролига жисмоний ҳам ақлий сифатлари унча мос келмайдиган хонинларни танлаб олди. Иоганн улар билан бир

неча бор суҳбатлашиб, бу тўнкалар ҳатто оддий арифметик масалади
ёниш у ёқда турсин, учта икки хонали рақамни эслаб қолишга ҳам қо-
дир эмасликларини аниқлади. Керамик печкали баракдан катта майдон-
га қадар бўлган маршрутчи қоғозга чизиб бериш тўғрисида-ку, сўз ҳам
бўлиши мумкин эмас эди. Улардан заб террорчи-разведкачилар чиқа-
ди-да! Фашист вермахти «ажойиб» ёрдамчиларга эга бўлади!

Аммо Вайсдан ҳеч ким шубҳа қила олмасди. У рўйхатга киритишни
лозим топган кишиларнинг шахсий делоси бунинг тўғрилигига асос бўла
оларди. Мазкур шахсий делоларда эса бу қўрқоқ ва қабиҳ кишиларнинг
фашист терговчиларига бидирлаб айтган гапларнинг ипидан-игнаси-
га аниқ ва равшан қайд қилинган эди.

Худди маслаҳатлашиб олгандек, уларнинг ҳаммаси Совет ҳокимия-
тидан жабрланганликлари, унинг қурбони бўлганликларини таъкидла-
шарди. Шундай экан, Советлар мамлакатида чеккан азоблари учун
улар ўч олишга тайёр эканликлари тўғрисидаги хулоса ўз-ўзидан келиб
чиқарди. Эҳтимол, баъзи маҳбуслар жазодан қутулиб қолиш учунгина
ёлгон гапиришгандир. Ҳар қандай бўлганда ҳам бу ҳол номзодларни
танлашда Вайс сиёсий принципга амал қилганлигига далил бўлиб хизмат
қиларди ва бу таклиф Лансдорфга манзур бўлиши турган гап эди.

Бир неча кундан кейин, ҳавонинг авзойи бузуқ бўлишига қарамай,
Дитрих Вайсн ўрмонда сайр этишга таклиф қилди. Афтидан, у бу ерда
деворларнинг ҳам қулоғи бўлиши мумкинлигидан хавфсираб, ҳолис
гаплашишни истагани учун шундай қилган бўлса керак.

Улар ўрмон ичида бир оз юришгандан кейин Дитрих тутаклиб Клейн-
дан шикоят қила бошлади. Зарур одамларни танлашда Клейн унга сид-
қидилдан ёрдам бераётганига унчалик ишонмас эмиш, Афтидан, геста-
по ўзига маъқул маҳбуслардан ажратгиси келмасмиш.

Иоганн Дитрихнинг ҳасратини одоб билан тинглаб, бош силкиш би-
лан унинг фикрларига қўшилаётганини англатиб турди: Ҳа, капитан-
нинг зиммасига анча оғир вазифа тушган, сўнгра Иоганн ҳамсуҳбати
кўнглини бўшатиб олгунча кутиб турди-да, пайт пойлаб бир оз дам олиш
учун тўнка устига ўтиришни таклиф қилди. Дитрих ўтиргунча Иоганн
сумқасидан номзодлар рўйхати билан ўз фикрини далиллаш учун маҳ-
бусларнинг шахсий делоларидан ёзиб олинган кўчирмаларни чиқарди.
Иоганн тантанавор бир қиёфада қоғозларни Дитрихга узатар экан, гўё
камтарлик ва унга бўлган алоҳида ҳурматини билдириб, қилинган иш-
ларни ўзиники деб ҳисоблашни сўради. Дитрих қоғозларни диққат
билан ўқиб чиқди-да, маъқул топгандек бўлди. Ўйлаб кўриб, у бу рўй-
хатни ўзининг ўта сезгирлиги натижаси, деб кўрсатишга қарор қилди ва
Клейн қаршисида аввало ўзининг, қолаверса, абверчилар мавқеини
оширишга умид боғлади.

Ана шу арзимас нарса билан Дитрихнинг кайфияти дарҳол чоғ бўлиб
кетди. Чиндан ҳам ўзи тер тўкиб жуда бопта номзодлар танлагандай,
мазкур ишни бажаришдаги барча хизматлар бошқа бировга эмас, фа-
қат ўзига хос экандай туюлиб чехрасида ўз-ўзидан мағрурлик ҳиссиёти
пайдо бўлди. Энди у Вайсга гапирмас, унга эътибор ҳам бермасди. Ка-
питан ҳатто унга миннатдорчилик билдиришни ҳам раво кўрмасди. Хўш,
нима бўпти! Ўз қўл остидаги ефрейтор, деярли солдат, унга баъзи зарур
материалларни топиб берибди, холос. Ахир Вайс унга тобе одам-ку,
хизмат қилган бўлса бегонага эмас, ўз хўжасига хизмат қилибди-да!
Демак, ўз-ўзидан англашиладики, капитан Дитрих бу ишнинг самараси-
дан фойдаланиш, уни ўзиники деб ҳисоблаш ҳуқуқига эга. Бу тўғрида
гап бўлиши ҳам мумкин эмас.

Шундай қилиб, Дитрих бепарво ҳуштак чалганича қори эрий бошла-
ган ўрмон сўқмоғидан одим отиб кетди. У ниҳоят даражада хурсанд,

Клейн ҳузурига шунчалик ошнқар эдики, доимий одатига хилоф бўлса-да, чарми юпқа этигидан нам ўтишидан ҳам чўчимай, дуч келган ерга қадам ташлаб бораверди.

Худди Иоганн кутгандек, Клейн билан Флинк Дитрих кўрсатган маҳбуслар рўйхати билан танишиб чиққач, таъбилари тирриқ бўлиб кетди.

Флинк жаҳли чиқиб тўнғиллади:

— Жаноб капитан, жуда шафқатсиз экансиз. Бизни лагердаги кўз ва қулоқларимиздан маҳрум этибсиз ахир! Мен эътироз билдираман.

Дитрих огоҳлантиргандек қош чимирди.

— Тушунишимча, сиз генералитетнинг имкони бор воситалар билан уруш олиб бориш тўғрисидаги қарорига қарши эътироз билдирибсиз?

Клейн жанжални авж олдирмаслик учун гапга аралашиб, уларни келиштиришга ҳаракат қилди:

— Жаноб Дитрих, мен сизнинг биринчи даражали уста разведкачи сифатидаги ажойиб талантингизга қойил қолдим,— деди у, кейин вино қуйиб мулойим табассум билан қадаҳни унга узатар экан, илтимос қилди:— Биз билан ўртоқлашарсиз, айғоқчиларимизни қанақанги йўл билан аниқлаб, бизни қуролсизлантириб қўйганингизни айтиб берарсиз, деган умиддамиз.

Клейн бу сўзларни гўё хафақон бўлиб айтаётганига қарамай, кўзларининг ялтираши шодлигидан дарак бериб турарди. У энг қимматли айғоқчилари Дитрихнинг бу рўйхатига тушмагани, ундан ташқари рўйхатга ўлимга маҳкум қилиб қўйилган, коммунистлигига шубҳа қилмаса бўладиган икки кишининг кириб қолиши ҳақида чурқ этиб оғиз очмади.

Бу ҳолни Иоганн дарҳол сезд, бироқ Дитрих ҳеч нарса пайқаманган эди. Капитан бармоғи билан пешанасини уриб тўқиллатар экан, маънодор қилиб деди:

— Афсуски, бу пўлат сандиқнинг калити фақат адмирал Канарисда!

— О, мен ҳам худди шундай деб ўйлаган эдим!— дея эҳтиром билан хитоб қилди Клейн.— Абвер деган сўз бировларнинг сирри-асрорларини билиб оладиган ажойиб асбоб ва айни бир вақтда ўзига хос сирларни сақлашга келганда ҳеч кимсанинг оёғи етмайдиган қоя ҳам. Бу бизга аён.— Унинг кўзлари маккорлик билан порларди.

Эртасига Иоганн Рейсга бу ерда бекорга ғайрат қилиб тунларни бедор ўтказганидан ҳасрат қилди: капитан Дитрих шу даражада тажрибали контрразведкачи эканки, Вайснинг ёрдамисиз ҳам ҳамма ишни ўзи эплаб қўйибди. Минг афсусларки, энди қўмондонлик Вайснинг мазкур командировкасини ижобий баҳоламаслиги ҳам мумкин.

Рейс Иоганннинг ҳолига ачинди, бироқ уни юпатиш учун ўз мотоциклида шаҳарга, лагерь раҳбарлари бириктиб қўйилган ўша, қизлар турадиган уйга олиб боришни таклиф этолди, холос.

Шу кунлар мобайнида 740014 номерли маҳбус тўғрисидаги фикр Иоганннинг хаёлидан сира нари кетмасди. Вайс унинг шахсий делосини қайта-қайта варақлар экан, ўзига ҳам аста-секин аломат туюлган баъзи хулосаларга кела бошлади.

Анкетада доимий турар жойи Горловка деб кўрсатилган, касби дейилган хонасига эса «якка хўжалик деҳқон» деб ёзилган. Донбассдек sanoat шахрининг нақ юрагида қанақанги якка хўжалик деҳқон бўлиши мумкин? Ундан ташқари, 740014 номерли анкетада рус фамилияси ёзилгану, шу ернинг ўзида миллати украин деб кўрсатилган.

Шу фамилияни украинча талаффузда қандай айтилишини чамалаб туриб, бирдан бу ном бутун мамлакатга донғи кетган шахтёрнинг фамилияси эканини хотирлаб қолди. Анкетада ёзилган исм, афтидан, айнан кўрсатилган бўлса керак, у ҳам мос келарди.

Кечқурун Иоганн махсус блокка кириб, блокфюрерни чақирди-да, эфтирозга ўрин қолдирмайдиган оҳангда, оберштурмбанфюрер Клейннинг ижозати билан абвер капитани Дитрих унга икки маҳбусни сўроқ қилиш учун ваколат берганини айтди. У худди шундай қатъий оҳангда 740014 номерли маҳбусни ва роппа-роса бир соатдан кейин қошида тиртиғи бор «Куён»ни сўроққа олиб келишни буюрди.

Бундай юмушларнинг роса машқини олган ва кўринишдан, сўзсиз итоаткорликка одатланган блокфюрер Вайсни маҳбуслар сўроқ қилинадиган махсус бўлмага бошлаб кирди-да, уни ёлғиз қолдириб чиқиб кетди.

Иоганн бўлма ичини кўздан кечирди. Аввало, унинг диққатини эшиги қия ёпилиб, баландлиги шифт бўйлаган жавон ўзига тортди. Иоганн унинг эшигини очди-ю, чўчиб орқасига тисарилди.

Жавон сўроқ пайтида маҳбусларни осиб, пайларини чўзиш учун мосланган экан. Аслини олганда у жавон бўлмай, балки ичидаги ақлга сиғмайдиган ҳар хил ускуналарни яшириб турган бир ғилоф эди. Шифтида чигирга ўрнатилган қўл кишанлари осиглиқ турар, пастда эса оёққа солинадиган кишан ётарди. Иоганн уларни кўтариб кўрмоқчи бўлди-ю, кучи етмади: уларга бириктириб қўйилган метин ғоятда оғир эди. Кўринишдан бу даҳшатли бесўнақай мосламанинг ижодкори Флинкка ўхшарди. У бир куни гап орасида болалигиданоқ қонни кўришга тоби тоқати йўқлигини айтган эди. Эртагами, эҳтимол, худди шу бугуноқ Иоганн ана шу Флинк билан қўл сиқиб кўришади, жилмайиб, ундан ҳол-аҳвол сўрайди, кейин улар қандайдир арзимас нарсалар юзасидан: оби ҳаво ёки янги пластинкалар ҳақида суҳбатлашадилар.

Иоганн жавонни ёпди-да, стол ёнига ўтириб, узуксимон қилиб металл ҳалқачалар тақилган резинка таёқни куч билан сиққан эди, бармоқлари дарҳол ёзилиб кетди. Бу сафар унинг олдида турган нарса Рейснинг ижоди эканини дарров фаҳмлади, чунки у бир неча марта ҳазиллашиб, бу қуролни «никоҳ узукли асо» деб мақтанган эди.

Эшик тақиллади. Блокфюрер 740014 номерли маҳбусни олиб кирди-да, буйруқ кутиб эшик олдида тик қотиб турди. Иоганн резинка таёқни яна қўлга олиб уларга яқин келди-да, блокфюрерга чиқиб кетишни буюрди. Вайс маҳбуснинг тумшуги остида таёқни ўйнатар экан, русча-лаб сўради:

— Қани, нима дейсан?— Сўнг қўлидаги сўроқ қуролини синаб кўраётгандек, эшик кесақисига куч билан урди-да, эшикни очиб ташқарига қаради. Йўлак бўм-бўш эди.

Иоганн стол ёнига келиб:

— Ўтиринг,— деди.

Маҳбус, худди сувга шўнғимоқчи бўлаётган одамдек чуқур нафас олиб, хўрсинди-да, полга маҳкамлаб қоқиб қўйилган вазмин табуреткага ўтирди.

Иоганн унинг кўзига тикилиб қараб, унинг асл исмини айтди-да:

— Стахановчи. Шахтёр. Коммунист. Шундайми?— деб қўшиб қўйди.

Маҳбус бошини кўтармай, қўлларига боққанча маъносиз турарди. Унинг жонсиз чехрасида ҳеч қандай ўзгариш сезилмасди.

— Гапир, гапир дейман, ҳайвон!— дея ўшқирди Иоганн ва таёқ билан столни чарсиллатиб урди.— Гапир деяпман!

Шахтёр ўрганиб қолган одатига кўра унга орқа ўгириб, бошини қўллари орасига олди.

Вайс курсига ўтирди-да, таклиф қилди:

— Чекишайлик...

Маҳбус ҳайрон бўлиб унга тикилиб қолди.

— Тўғри,— маъқуллади Иоганн.— Ҳаммаси тўғри. Балли.

— Сен бўлсанг аблаҳсан,— деди шахтёр хотиржам бир қиёфада.— Бўри терисидаги кўппаксан.

— Тушунарли,— деди Иоганн,— жуда аниқ ифода.— Сўнг маслаҳат берди:— Сиз ҳар қалай, пачканинг ҳаммасини олаверинг. Ҳалиги, ўлжа қатори десаммикан.

Шахтёр сигаретани аввал ишонқирамай олди-да, сўнг уни бирдан қўйнига тикди. Кейин сўради:

— Сотиб олмоқчисан шекилли?

— Қани энди сиз ўша сотиладиганлардан бўлсангиз!

— Сенга ўхшаганми?..

— Хўп, бўпти энди,— дея илтимос қилди Вайс,— етар.— Энгашди.— Башарти мен сенга ишонсам-чи?

— Сотиб олмоқчисан-а!— такрорлади шахтёр ўжарлик билан.

Иоганн унга қўлини чўзаман деб сал бўлмаса стол устидаги қорилган ганчли тунука идишни тушириб юборай деди. Сўнг беихтиёр сўради:

— Бунга бало борми бу ерда?

— Аҳмоқ қилмоқчимисан?— ҳамон хотиржамлик билан сўради шахтёр.— Ўзингни янги келган кўрлардан деб кўрсатяпсанми? Сўроқ пайтида шовқин солишмасин деб оғзимизни озмунча ганчладингми?

— Шунақами, қизиқ,— деди Иоганн бармоғини банкадаги совуқ қоршмага тикиб кўраркан. Сўнг соатига қараб қўйгач, буюрди:

— Бу ёққа кел.

Маҳбус итоаткорлик билан унга яқинлашди.

Иоганн жавонни очди.

— Ичига кир.

Шахтёр олатга кўра қўлини кишан томонга чўзди.

— Керак эмас. Қани, тезроқ, тезроқ бўл!

Шахтёр буйруқни бажарди.

— Энди деворга ёпишиб, тик тур. Миқ этмайсан. Тушундингми?— Шундай дея ажабланганидан анграйиб турган шахтёрнинг юзига сўнгги бор қатъий тикилди-да, жавон эшигини ёпиб йўлакка чиқди.

Йўлакда ҳеч кимса йўқ. Махсус блок ёнида ҳам бирон тирик жон кўринмасди. Ачимсиқ ҳидли туман қоплаган лагерь жонсиздек кўринарди. Проекторларнинг ёруғ нурлари ҳам хиралашиб туман ичида сузиб юргандек туюларди. Теварак-атрофни қамраб олган хаёлот янглиғ бу дунё бир лаҳзагина Иоганни ҳам ўз оғушига олди. Фақат бир лаҳзагина. Вайс блокфюрернинг товушини эшитиб ўзига келди. У билан бирга келган «Куён» шкафга шама қилиб, маънодор кўз қисиб қўйди:

Блокфюрер эса эҳтиром билан деди:

— Жаноб ефрейтор, мен бўлсам, сизга ассистент керак бўлар деб ўйловдим, ўзингиз эплабсиз-ку,— деб қўйди.

Улар учовлашиб бўлмага киришди. Иоганн стол ёнига ўтиб ўтирди.

Сурбетларча хушомадгўйлик қилиб турган «Куён» ҳам таклиф кутиб турмай ўтириб олди.

— Тур ўрингдан!— деб бақирди Иоганн ва резинка таёқни қўлга олиб, қулочкашлаб унинг бошига солди.

«Куён» йиғламсираб, юзини қўллари билан пана қилди.

Иоганн:

— Овозингни ўчир!— деб буюрди-да, блокфюрерга қараб қўл силкиб қўйди. У чиқиб кетгач, Иоганн жавон эшигини қия очиб, «Куён»га тикилиб қаради.— Сен!..— Ундан бошқа яна уч чақимчининг номерини айтди, айтганда ҳам баланд овоз билан, дона-дона қилиб айтди. Сўнг стулга бемалол ўтириб олди-да, бошини тебратиб давом этди:— Тўртовларингиз ҳам,— у яна номерларни бирма-бир такрорлаб чиқди.— Теста-

пога қилган хизматларингиз билан мавқеингизнинг оширилишига муваффақ бўлдингиз.

— Миннатдорман, жаноб обер-ефрейтор!

— Жим! Мен ҳали тугатганим йўқ. Абвер бўлими сизларни ўз системасига олади. Энди сен...— Вайс «Қуён»га бир варақ қоғоз билан қалам узатди.— Сенингча бу ерда кимлар зудлик билан даф қилиниши кераклигини ёз.

«Қуён» қоғозни юлқиб олиб, шоша-пиша ёзишга киришди. Азбаройи тиришқоқлигидан пешанасида тер доналари пайдо бўлди. Ёзилган қоғозни Вайсга узатаётганида бояги сурбетликдан асар ҳам қолмаган эди.

Иоганн рўйхатни қараб чиқди.

— Ҳаммаси шуми? Энди бор, йўқол. Аммо хотирингда бўлсин: Биз, абверчилармиз, башарти тилингни тиёлмасанг, сени осамиз.— Кейин йўлакка қараб, у ерда кутиб турган блокфюрерга буюрди:— Буни олиб бор, махсус блокка чақирилгани билиниб турсин учун тумшугига икки-уч тушириш кераклигини ҳам унутма.— Шундай дея Иоганн уларни эшиккача кузатиб қайтди.

Қайтиб келиб бир нафас кутиб турди-да, яна йўлакка бир бор қараб, кейин жавонни очди.

— Чиқ,— деди у,— ҳаммасини эшитдингми?

Шахтёр бош ирғади.

— Рўйхатни кўриб чиқ!

Шахтёр столга яқин келди.

— Менинг номеримни ҳам ёзибди-ку, газанда...

— Ҳа,— деди Иоганн,— сени эсидан чиқариб қўймагани жуда яхши бўлди.

— Кимга яхши бўлади?

— Масалан менга,— кейин жиддий тусда сўради:— Энди тушундингми?

Шахтёр яна бош ирғади.

Вайс уни қатъий огоҳлантирди:

— Икки кундан кейин — унгача тегманглар.

— Ҳўп,— деди хотиржамлик билан шахтёр.— Икки кундан кейин овозини ўчирамиз.

Иоганн жиддий тусда гап қотди:

— Фашистларнинг қўпоровчи-разведкачилар мактабига киришга розилиқ берасан. Бир оз таранг қилиб турасану, кейин рози бўласан. Аммо билиб қўй: энди мен сени танимайман, сен мени, туя кўрдингми — йўқ!

— Тушунарли.

Сўнгра Вайс:

— Юр,— деб буюрди-да, эшик томон йўналди.

Шу пайт бирдан дилга яқин азиз сўз эшитилди.

— Ўртоқ!— деб чақирди шахтёр.

Иоганн ўгирилиб қаради.

— Мени ҳам бир бошлаб тушир,— шахтёр муштини кўрсатиб, кўзини чирт юмиб олди-да, талаб қилди.— Урсанг-чи!

— Уролмайман...

— И-е, уролмайман деганинг нимаси?— тутаяиб деди шахтёр. Лозим бўлгандан кейин, нега уролмас экансан?

— Уролмайман,— деб такрорлади Иоганн.

— Юраксиз, қўрқоқ,— деб таъна қилди шахтёр. Ўйлаб туриб, қўшиб қўйди:— Тентак.

— Бу сўзларнинг Вайсга заррача таъсир қилмаётганини кўриб турган

шахтёр бир лаҳзагина тўхтаб туриб, стол устидаги бошдан-оёқ металл ҳалқалар билан қопланган резинкани шартта қўлига олди.

— Кераги йўқ,— илтимос қилди Иоганн.

— Ҳожати йўқмикин?— сўради шахтёр.

— Ҳа, ҳожати йўқ.

Улар биргалашиб махсус блокдан ташқарига чиқишди. Олдинда, оёқларини зўр-базўр судраб шахтёр, орқароқда қопқоғи очиқ қин устига қўлини қўйиб Вайс борарди. Комендант хонасида у навбатчи солдатга маҳбусни баракка элтиб қўйишни буюрди.

Эртасига Иоганн Дитрихга танлаган номзодлар рўйхатига гўё Рейс тавсия қилган 740014 номерли маҳбусни ҳам киритиб қўйишни таклиф қилди. Кейинчалик Иоганн жуда бопта номзод тавсия қилгани учун Рейсга миннатдорчилик билдириб, ўша маҳбуснинг номерини айтганда, у ҳайрон бўлиб Иоганнга тикилиб қолди. Аммо шу заҳотиёқ илжайиб унга нафи текканидан хурсанд эканлигини айтди. Афтидан, гестапочи, абверчини роса боплаб лаққиллатдим деб ўйлаган бўлса керак. У 740014 номерли маҳбус ўлимга маҳкум этилганларнинг энг олдинги навбатдагиси эканлигини жуда яхши эсларди. Бироқ абверчилар нима сабабдан нақ ўшани танлаб олганликлари Рейсни қизиқтирмади.

Қўпоровчилик мактаби учун танлаб олинган маҳбуслар рўйхати тузиб бўлингандан кейин, энди капитан Дитрих экспериментал лагердаги ўз миссиясини тугалланган, унинг таъбирига кўра, муваффақиятли тугалланган деб ҳисоблашга тўла-тўқис асос бор эди. Уни яна бир нарса, бевосита лагернинг ўзига бормаганлиги ҳам қувонтирарди, чунки у инфекция юқтиришдан қўчирди.

Кетишлари олдидан оберштурмбанфюрер Клейн Дитрих билан Вайс-ни нонуштага таклиф қилди. Ҳамма нарса уларнинг келиши шарафига ўтказилган ўтган галдаги тушлик зиёфатидагидек эди. Клейн, Флинк, Рейс ва Штрumpfел креслоларда ястаниб ўтириб олиб, шошмай, бафуржа суҳбатлашардилар, фақат бу сафар суҳбат мавзун музика эмас, тасвирий санъат эди.

Лаззат билан тўйиб нонушта қилишгандан сўнг Клейн яна ҳаммани ўз кабинетига таклиф қилди.

Профессор Штрumpfел Дитрихга насиҳатомуз оҳангда кўрган-билганларидан бемалол сўзлаб берарди. Модомики, инсон ҳайвоннинг бўлақча кўриниши экан, деб вайсарди у, стимулятор сифатида иқтисод учун қулай бўлган таъсир воситаларини қўллаш керак бўлади: яъни жазо сифатида оч қўйиш ва рағбатлантириш учун қўшимча егулик инъом қилиш керак. Ошкора жисмоний жазо ва ёки қатл этишлар фақат бунга мустаҳиқ қилинган кимсалар барча даволаш тартибларидан актив равишда таъсирлансаларгина, яъни ўзларини табиий тутсаларгина, тарбиявий таъсир кўрсатиши мумкин. Башарти улар ғайри табиий равишда таъсирлансалар, яъни жазодан қўрқмасалар (бундайлар эса тез-тез учраб туради) у ҳолда бу ҳодиса томошабинларга бутунлай аксинча таъсир кўрсатади.

Ишга доир жирканч, устига устак қандайдир илмий сифати формада ифодаланаётган бу насиҳат суҳбатдошларни ўлгудек зериктирса ҳам, профессорнинг сўзини бўлишга ҳеч ким журъат қилмасди. Бир-икки қадаҳ шнапс ичиб олгач, довюррак бўлиб кетган Рейсгина чўзилиб кетган лекцияни бўлишга журъат этгандан кейингина ҳаммага жон кирди.

— Биз эса, герр профессор, Тремблингада «госпиталь» нусха қабулхона жиҳозлаган эдик. У ерда духоба қопланган диванлар билан ҳатто кийик шохларигача бор эди — унга маҳбуслар кийимларини или-

марди. Сўнгра:— «Марҳамат»,— дейиларди. Эшик очиларди-ю, у ёғи жаҳаннам. Худди шу ер мўлжалга олинарди.— Рейс бармоғи билан ўзининг гарданини кўрсатди.

Разведкачи Александр Беловнинг жирканиш, нафратланиш, ғазабланиш каби инсоний туйғуларга ҳаққи йўқ эди. Иоганн ҳамма қатори креслога ясланиб ўтириб олиб, сигарета чекарди. У бир дақиқа сукутдан фойдаланиб, эҳтиром билан Клейнга мурожаат қилди.

— Агар янглишмасам, герр оберштурмбанфюрер, бу ажойиб кузатишлар жуда катта илмий қимматга эга бўлиши керак. Шунинг учун ҳам, жаноб профессор уларни кенг кўламда оммалаштирадилар, деб ишонаман.

— О, албатта,— унинг гапни маъқуллади Штрумфел.— Бу менинг бурчим.

— Лекин бирданига эмас,— шошилиб гапга аралашди Флинк.— Империянинг жаҳонга ҳукмронлиги мустаҳкамланиб олмагунча биз бошқа миллатларга тааллуқли бўлган баъзи масалаларда маълум даражада сиполик қилиб туришимиз лозим бўлади.

— Ҳа, албатта,— сўз қотди Штрумфел.

— Биз, масалан,— эслатиб ўтди Клейн,— голланд яҳудийларига нисбатан ҳиммат ҳам қилдик: хокларини темир банкачаларга қалайлаб оилаларига қайтариб бердик. Ҳар қайси банка учун атиги 75 гульден олдик, холос.

— Эшитишимга қараганда,— дея гапга аралашди Рейс,— Рудольф Гесс комендантлик қилаётган Аушвитц лагериди сочларни буғ билан қайта ишлаб, той-той қилиб тўшак ишлаб чиқарадиган корхоналарга жўнатилаётган эмиш. Яна бир гап борки, Дахауда суякларни кукун қилиб далаларга ўғит сифатида сепишаётган эмиш. Бунинг учун ҳатто у ерда махсус машина ҳам ўрниятилган экан.

— У ерларнинг иш миқёси жуда кенг,— деди Флинк билимдонлик қилиб.— Борди-ю, улар техника воситаларидан кенг кўламда фойдаланишмаган тақдирда ўликларни кўмиш учун қанча-қанча қўшимча майдон ишғол қилишга мажбур бўлишарди.

Клейн гинахонлик билан хитоб қилди.

— Жаноблар, менимча, бунақа мавзудаги суҳбат таомни ҳазм қилишга фойда бермайди.

— Тўғри,— хушомадгўйлик билан маъқуллади Рейс,— нонушта ҳамма вақтдагидек жуда ажойиб бўлди, айниқса, кувланган қаймоқнинг лаззатини айтмайсизми!

— Ширин томоқ экансиз.

— Онам эсимга тушиб кетди,— деди Рейс хаёл суриб,— у киши шундай лаззатли таомлар тайёрлардики!

— Ҳа, ҳаммамиз ҳам бир вақтларда бола эдик,— хумор билан хўрсиниб деди Клейн ва иссиқ хонаки шиппак кийган оёқларини чўзиб, деразага қаради. Қор аралаш ёмғир ёғарди. Клейн маънос қўшиб қўйди:— Энди бўлса сочларим қордек оқариб кетибди. Яқинда ойнага тикилиб қараб туриб, юз-кўзларимга ҳам анча-мунча ажинлар тушганини кўрдим...

— Ҳа, айтганча,— деди Вайс жонланиб.— Капитан Дитрих билан мен сизлардан жуда-жуда миннатдорман: шу қадар илтифот кўрсатиб, айғоқчиларингиз рўйхатини бердинглар! Абвер учун жуда яхши иш қилдингиз.

Флинк ҳайратланиб турган Клейнга шубҳа-ю, кек аралаш назар ташлади.

«Жуда соз!»— деб ўйлади Иоганн.— Сиз, аблахдар, бир-бирингизнинг гўштингизни ейсиз, Флинк албатта чақимчилик қилиб хат ёзиб юборади.

Сен ҳам, лаънати жаллод, ундан қолишмайсан, эшак эшакдан қолса қулоғини кесади деганларидек, сен ҳам ёзасан».

— Шошманг, шошманг,— хижолат бўлиб минғирлади Клейн,— ҳалиги бир оз янглишилдим...

Вайс унинг сўзи тугашини кутмаёқ, ўрнидан турди. Клейннинг қўлини сиқди ва мулойимлик билан жилмайиб деди:

— Муҳтарам рафиқангиз ва ажойиб чақалогингизга энг яхши истаклар баён қиламиз.— Кейин Рейс томонга ўгирилди.— Унтершарфюрер, 740014 номерли маҳбусни тавсия қилиб бизга зўр илтифот кўрсатдилар: маълум бўлишича у ўзларининг шахсий айғоқчилари экан. Ҳақиқатан ҳам абвер меҳробига арзигудек буюк эҳсон!— Ҳаммага таъзим қиларкан, пошналарини бир-бирига уриб тақиллатди-да, эшик томонга йўналди.

Дитрих эса уларнинг биронтасига ҳам миннатдорчилик билдиришни лозим кўрмай анча сиполик билан хайрлашди.

Капитан бу ерда қўлга киритилган материалларни бутунлай ўзининг ташаббуси ва ўта сезгирлиги натижаси деб кўрсатишга қарор қилган эди. Бўлмаса, Лансдорф олдида обрў қозониб бўлмасди. Дитрих унинг кимлигини яхши биларди.

Фон Папеннинг дўсти бўлмиш Лансдорф биринчи жаҳон уруши йиллари Вальтер Николаи раҳбарлигида Европанинг йирик-йирик мамлакатларида жуда кўп ажойиб разведка операциялари ўтказган. Ҳозир ҳам у СД да алоҳида ўрин эгаллайди. Гейдрих билан Гиммлер унга таяниб иш тутишга одатланиб қолишган. Шундай бўлса-да, империя раҳбари билан «яхудийлар масаласи»да, қарашлари мос келмай, уларнинг ғазабига дучор бўлиб юрибди.

Дастлабки даврларда, нацилар ҳокимиятни эндигина қўлларига олган пайтларида Лансдорф аҳолининг яҳудий қисмини қириб юборишни мақсадга мувофиқ деб ҳисобларди, зеро, бу унинг сўзи билан айтганда «уруш кўрмаган ёшларни қонга кўниктирарди».

Аммо кейинроқ у, Польша билан Франция яшин тезлигида ишғол қилинган, яҳудийларни батамом қириб юборишнинг ҳожати йўқ, деган фикрни тарғиб қила бошлади. Лансдорфнинг фикрича, дурустроқ иш қобилиятига эга бўлганларни қадимги Рим қўлларига ўхшатиб, эски маъдан конлари ва шахталарга қамаш ва уларни маҳсус жиҳозланган устахоналарда ҳар хил буюмлар ишлаб чиқаришга мажбур этиш лозим эди. Унингча, яҳудий олимлари билан ҳам худди шу зайлда иш тутмоқ керак: уларни ҳам тўплаб, ташқи муҳитдан ажратиш, айни бир вақтда уларга илмий иш учун зарур бўлган шароитни яратиш бериш лозим бўларди. Шунда улар эришган барча ютуқларга немис олимлари эга бўлиб олардилар-да, ўз хоҳишларига қараб улардан истаганларича фойдаланаверардилар.

Учинчи империянинг муҳим докториналаридан бири ҳақидаги ана шундай ревизионистик мулоҳаза либераллик деб баҳоланди ва Лансдорф ўзига муносиб бўлган юқори мансабни эгаллай олмади.

Ундан ташқари, разведка хизматиға тайинланган ватандошлари ҳақида ҳам Лансдорфнинг алоҳида фикри бор эди.

— Биз — немислар,— дея фикр юритарди Лансдорф,— давлатга итоат қилишнинг барча усулларини мукаммал эгаллашга лаёқатли қилиб яратилганмиз. Интизом туйғуси, кўр-кўрона итоаткорлик ҳисси бизда ўта ривожланган. Разведкачи учун булар зарур хислатлар. Аммо бизга, французлар, шунингдек, славянлар ҳам қодир бўлган моҳирлик етишмайди. Айниқса, славянлар — реалистик фантазия хусусиятлари ўшаларгайиға хосдир. Инсониятга Достоевский, Толстой ва Чеховларни айнан руслар етиштириб бергани бежиз эмас. Довюракликни айтмайсизми! Ахир уша революцияни ҳам шу қургурлар қилишди-ку!

Шунинг учун ҳам, Лансдорф ўз ходимларини бўлар-бўлмасга мақтайвермасди. У доимо немислар қилган ишларда кучга ортиқча зўр беришди деб билар, мўлжалдан ташқари бўлган террорни эса асабийлик белгиси — намоёнш учун қилинган нарсга деб ҳисобларди. У Штейнглинга ҳам паст назар билан қарарди: ахир фикрлаш қобилиятидан маҳрум бўлган оддий бир қассоб қандай қилиб разведкачи бўла оларди.

Лансдорфга маъқул тушишининг нақадар мушкул эканини Дитрих яхши биларди.

Вайс бўлса Лансдорф уни нақадар диққат билан кузатаётганини билмасди. Лансдорф немис разведкачиларига етишмаётган ўша моҳирликни худди шу хизматини қилиб юрган ёш ефрейторда кўрган эди. Лансдорф Иоганндаги моҳирликни унга жуда ҳам зерикарли француз романини овоз чиқариб ўқиб бераётганида усталлик билан фаҳмлаб олган эди. Иоганнда деярли ўзи фаҳмламайдиган даражада образларни талқин эта билиш истеъдоди бор эди. Шунинг учун ҳам у ваннада мудраб ётган, Учинчи империянинг бутун генералитети қатори Кайзерга ҳам, Гинденбургга ҳам, Гитлерга ҳам садоқат билан хизмат қилаётган тажрибадор йирик немис разведкачисига персонажларнинг узундан-узоқ монологларини ўқиб берар экан, қаҳрамонларнинг товуш оҳангини ифодалай олар, персонажларнинг усулларини етказа биларди.

Лагерларнинг сон-саноғи йўқ эди: фронт ёнидаги лагерлар, терма, транзит, саралаш, танлаш, штраф лагерлари... Тахта бараклардан ясалган даҳмалар, тирик мурдалар кўмилган сон-саноқсиз очиқ гўристонлар, очлик, совуқ, эпидемия бу ерларда энг тежамли қирғин воситаси ҳисобланарди. Одамларнинг ҳалок бўлиш проценти қанчалик юқори бўлса, лагерь маъмуриятининг ишлари шунчалик самарали деб тан олинарди.

Вайс комендантлар билан суҳбатлашар, уларнинг ҳасратлари, шикоятлари ва мулоҳазаларини тингларди. Ҳасратлар, умуман, ҳамма жойда ҳам бир тусда эди. Маъмурият лагерь сатҳидан фақат ҳарбий асирларгагина жой бериш билан чекланиб қолмай, «озод этилган территория»лардаги ортиқча емишхўрларни гумдон қилиш учун ҳам фойдаланишга мажбур эди. Отиш — жуда ҳам исрофли чора: фронтга зарур бўлган ўқ-дориларнинг бир талай қисмини ютиб юборади, бироқ, афсуски, одам қиришнинг техника воситалари билан фақат йирик концентрацион лагерларгина жиҳозланган, холос.

Вайс комендантларнинг ҳасратларини узрли топиб, уларга ҳамдардлик билдирди. Иоганн уларни ўзига мойил қилиб, маъмурият дуч келмаётган бошқа қийинчиликларни ҳам билиб олиш умидида эди. У лагерларда ҳаракат қилаётган яширин коммунистик ташкилотлар ҳақида маълумотлар олиши керак эди. Улардан ташқари, уни яна қочиш усуллари ҳақида амалда кўпроқ қўлланилган фойдали маълумотлар, соқчилик тартибининг қай тарзда амалга оширилиши, қочишларнинг олдини олиш услублари, қочқинларни қувиш, уларни қидириш ишлари ҳам қизиқтирарди. Ана шундай «самимий» суҳбатларда Иоганн уларнинг гапларини маъқуллаб, ўрни келганда ҳайратланар, уларга раҳми келган бўлиб, авча-мунча фойдали хабарлардан воқиф бўлиб олар ва шу зайлдаги суҳбатлардан иложи борича кўпроқ фойдаланишга ҳаракат қиларди.

Лагерь картотекаларидан олинган маълумотлар ва тўпланиб қолган бошқа материалларни алоҳида яширин бир жойда сақлаш лозим бўлиб қолди. Шунинг учун ҳам, Иоганн бир куни орттирган бу бойлигини узун, ингичка колбасага ўхшатиб пахтага ўради-да, автомобиль камерасини ёриб ҳужжатларни унинг ичига яширди. Ҳужжатларнинг бу ерда дуруст сақланишига ишонч ҳосил қилгач, камерани қайтадан ямади. Уни пок-ришкага тиқиб, дам берди-да, машинасининг орқасидаги юк қўядиган ерига жойлаб қўйди. Эҳтиёти шарт учун олиб юрилган бу филдирак ҳам зарур бўлиб қолган пайтда бошқа тўрттасидан кам хизмат қилмайдиган бўлди.

Шу кунлар ичида жуда кўп ишлаб, ниҳояти чарчаганига қарамай, Иоганннинг руҳи тетик, фикри тийран эди. Қанчалик ғалати туюлмасин, доимий сергаклик, унга атрофида бўлаётган ишларни яхшироқ фаҳмлаш-га муҳимларини иккинчи даражали ишлардан ажратишга, фойдали бўл-ган ҳар бир сўзни йўл-йўлакай илиб олишга ёрдам берарди.

У жуда катта иш қилди, лагерь ҳужжатларидан кўчирмалар олди, уларни шифрлади, кичик-кичик қоғоз парчаларига лагерларнинг соқчи-қисм ва бўлинмаларнинг қаерда жойлашганини англатадиган схемалар-чизди. Ана шу қоғоз парчаларининг ўзига яна лагерь бошлиқларининг рўйхатини, қириб ташланганларнинг статистик маълумотини, қаҳрамон-лар ва хонинларнинг номларини ёзиб қўйди. У, айниқса, одамларни ўз хизматига ёллаш бўйича душман қўллаётган усулларига кўпроқ эътибор берди.

Бундай усуллар жуда кўп эди. Масалан, штраф блокадаги торгина бетон камерада бир неча кунлаб тик туришга маҳкум қилинган бандини кутилмаганда у ердан олиб чиқиб, иссиқ душда ювинтиришарди-да, соч-соқолини олишарди, эгнига бинойидек костюм кийдириб, машинага ўтқазишарди ва шаҳардаги «кўнгил очадиган» уйлардан бирига олиб бо-ришарди. Кейин ичириб, бирор хотин билан қўшиб қўйишарди. Тонг отар пайтида бўлса уни яна машинага ўтқазиб, ўша штраф блокадаги даҳ-шатли метин филофга ташлашарди. Шу залда бир неча кун ўтарди. Сўнг гестапо ходими маҳбусни чақиртирарди. Ана шунда у ё ўлиму, ё бўлмаса хонинликни танлашга мажбур эди.

Бундан бўлак анча нозик усуллар ҳам бор эди. Масалан, маҳбус ёнига ўзини антифашист қилиб кўрсатувчи айғоқчини қўшиб қўйиш мумкин. Бунда бир йўла икки мақсад кўзда тутиларди: бир томондан — айғоқчилар маҳбусларни ўзларига мойил қилиб, уларни асл башарала-рини ошкор қилишар, иккинчи томондан — буниси анча мураккаб бў-ларди — бўйсунмаган бандилар билан иноқлашиб, уларга курашнинг фойдасиз эканлигини уқтиришар, барча совет ҳарбий асирларини ватан-ларига қайтиб борганларидан кейин ҳар қандай ҳолатда ҳам жазола-нишига ишонтиришарди. Маҳбусларни ишонтириш мақсадида бир неча марта айғоқчилардан баъзиларининг қочиши ташкил қилинган эди. Кейин уларни фронтнинг нариги томонига, яъни партизанлар орасига ўтказиб юборишарди. Қочиб ўтган айғоқчилар у ёқда лагерларда чи-дамлилик, мардлик кўрсатиб, ватанга садоқатни сақлаган ҳолда душ-манга қарши кураш олиб бораётган кишиларга туҳмат қилиб, уларни ёмон отлиққа чиқаришарди.

Иоганн аста-секин хонинларни ошкор қилишни ўрганиб олди. Аввал бошлаб у штраф блокларидида тузукроқ озиқ-овқат билан таъминланади-ган маҳбусларга эътибор берди. Кейин ўзининг тўғри йўл тутганини тас-диқлаш учун озиқ-овқат берилганлик тўғрисидаги рўйхатларни текшир-ди. Идорадан қочқинлар ҳақида қўмондонликка ёзилган на бир маълумот нусхаси ва на уларни қидирув ҳақида қочоқларнинг белгилари кўрса-тилган буйруқнинг топилмаслиги ҳам унинг фикри тўғри эканлигига да-

лил бўлиб хизмат қиларди. Унақа айғоқчилар на қочоқлар рўйхатида кўрсатиларди ва на бир ой мобайнида содир бўлган қочишларни жамлаб тузилган ҳисоботга киритиларди. Уларнинг дўст-ёрлари ҳам қатл қилинмасди. Одатда бунақаларнинг дўсти қапо бўларди.

Баъзан бунақа хонларни маъмуриятнинг ўзи қочоқлар тўдасига киритиб қўярди. Уларнинг бот-бот қарцерга тушиб туришларини ҳамма биларди — ўзини кўрсатишнинг эса бундан бўлак илож-кори ҳам йўқ эди. Аммо жазога мустаҳиқ қилинган ҳамма маҳбусларнинг номлари немисларга хос аниқлик билан ёзиб бориладиган китобга уларнинг номерлари қаршисида ҳеч қачон жазоланиш сабаблари кўрсатилмасди. Айғоқчилар штраф блокига тез-тез тушиб турганлари билан ўлимга маҳкум қилинган маҳбуслар рўйхатида уларнинг номерлари кўринмасди. Ана шуларни тушуниб етиш Иоганн учун осон бўлмади. Одатдан ташқари машаққатли бу улкан меҳнат ғоят катта куч сарфлаш, ақл-фаросат ишлатиш, мантиқий зийраклик, устмонлик ва жуда кучли хотира талаб қиларди. Иоганн юз-юз килограммлаб қоғозларни бирма-бир кўздан ўтказиб, меъдага тегадиган текширув ишларини бажарар экан, кўнгли сира ўрнига тушмасди. У доим хавф-хатар остида эди. Борди-ю, шу ёзувларидан биронтаси гестапо қўлига тушиб қолиб, унинг нима мақсадда ёзилганлигини аниқ тушунтириб беролмаса, нималарга гирифтор бўлишини Вайс яхши биларди.

Душман эшелони остига мина қўйиш, бензин омборини портлатиб юбориш, йирик бир гитлерчини ўлдириш сингари ишлар Иоганн бажарган сермашаққат идора меҳнатига қараганда жарангдор ва кўзга кўринарли эди.

Шунинг учун ҳам толиққан, жисмоний қарчаган Иоганннинг дилида совуқ нафрат ҳиссиёти, қасос олишга бўлган ғайрат-шижоати мавж ураётгани сезиларди, бу ҳол уни янада дадил қилар, ҳар қачонгидан кўпроқ тетиклаштирар, ўз кучига ишончини оширарди.

У ўзи бажарган «ёзув-чизув» ишларини ҳозир куч ишлатиб бажарилган жанговар ишларга нисбатан бир неча марта муҳимроқ эканини тушунарди. У тўплаган маълумотлар марказга етиб борганидан кейин, бу материаллар штабда қайта кўрилиб тайёрлангач, совет разведкачиларининг оператив группалари фронтни кесиб ўтган хонларгагина қарши тўғри ва аниқ иш олиб борибгина қолмай, бу ёқда, душман орқасида ҳам лозим бўлган ишларни бемалол бажараверардилар. Асирга тушиб қолган қанча-қанча мард софдил совет жангчиларини қоралаб, уларни бадном қилишга уринган айғоқчилардан ҳалос бўлинишини айтмайсизми. Ахир шунинг ўзи одамларнинг ҳаётини, фақат ҳаётини эмас, ундан ҳам улутроқ нарса — шаънини, номусини сақлаб қолиш билан тенг эмасми?

Чекистларнинг биринчи эмблемасида қилич ва қалқон тасвирланган. Ҳа, чекист жазоловчи қиличи билан душмани янчади, аммо қалқон унга ўзини муҳофаза қилиш учун эмас, балки барча совет кишиларини ҳимоя қилиш учун берилган. Унинг устози дзержинскийчи — чекист шундай деган эди:

— Қалқон — бу сенинг коммунистча юрагинг, совет кишисини мусибатдан коммунистнинг соф юрагидан бўлак ҳеч нарса шу даража ишончли ҳимоя қила олмайди.

Нима, Иоганн бу ерда фош қилган хон, олчоқларни жаҳаннамга равона қилишни, уларни ўз қўли билан ўлдиришни истамасмиди? Эҳтимол, эксперимент лагеридаги ўша «қуён»ни шахтёр ўз қўли билан бўлмаса ҳам аллақачон гумдон қилиб юборгандир: лагерда уларнинг катта яширин ташкилотлари бор-да. Бироқ 740014 номери остида яшарийиб юрган одамнинг ким эканлигини билиш, шахтёрни топаш хонинг фош

қилишдан камроқ аҳамиятга эгами? Энди Иоганн у ҳақда марказга хабар қилади, шахтёрнинг оиласи дом-дараксиз йўқолган эри ёки отасининг буюк ҳурматга сазовор эканидан хабардор бўлиб, у билан мағрурланиб юради.

Командировка тугади. Машина қайтиб, Варшава томонга ёзиллаб бормоқда.

Емғир аралаш қор ёғиб турибди. Танкларнинг изи тушиб қолган йўллар, шаҳар харобалари, куйиб кул бўлган хонавайрон қишлоқлар. Мудофаа истеҳкомлари билан бағри пора-пора бўлган далаларда дафн этилмай қолиб кетган совет жангчиларининг жасадлари ётарди.

Дитрих ён сумкасини бағрига босганча, мудраб ўтирибди. Унда ўз хизматларига ёллаш учун тавсия этилган асирлар рўйхати ва капитаннинг диктовкаси билан Вайс томонидан империя стилистикасига мослаштириб мақтанчоқлик билан баландпарвоз услубда Лансдорф номига ёзилган ҳисобот бор.

Дитрих Вайсдан жуда мамнун бўлиб, Иоганнга унтер-офицер унвоинини олиб беришни ваъда қилган эди. Капитанга Вайснинг ҳамма вақт бир меъёрдаги итоткорона камтарлиги, чин немисларга хос меҳнатсеварлиги, аслида Дитрихга тааллуқли бўлган вазифани бажариб, нечоғлик изчиллик билан лагерь бошлиқларидан материал тўплаши ёқиб тушарди.

Гитлер: «Мен шундай ёшларни етиштирайки, уларнинг олдида жаҳон титрасин. Бу ёшлар қаҳрлари қаттиқ ва ҳукмдор бўладилар. Ҳеч қанақа ақлий тарбия ҳақида сўз бўлиши ҳам мумкин эмас», — дея ваъда қилган эди. Прусс юнкер оилаларида — Дитрих эса худди шундай оилага мансуб эди — азалдан ҳукмронликка интилиш чин немис характерининг белгиси ҳисобланар, ҳарбий руҳдаги тарбия эса, уларнинг авлодлари учун бирдан-бир муносиб тарбия саналарди.

Шунинг учун ҳам Дитрих, ўз солдатларига ибрат бўлсин учун асир тушган душман солдатларини ўша жойнинг ўзида қатл этиш лозим, деб ҳисобларди. Ҳарбий асирлар лагерларини у ортиқча зийнат деб билар ва бунақа жойлардан ишончли қўпурувчилар ёллашга анча шубҳали назар билан қарарди. Лагерь ходимларига у жирканиб қарарди: унинг назарида булар озгина имкониятни ҳам қўлдан бермай ўзи учун бирон нарса юлқиб қолишни ўйлайдиган, лагерь озиқ-овқатини ўғирлаш билан бойлик орттирадиган, фронт орқасида хизмат қилувчи кишилар эди. Рост, ҳар бир лагерда катта-катта чўчқахоналар борлигини кўриш учун ортиқча диққат-этиборнинг кераги ҳам йўқ эди. Катта-катта омборлар олдида келиб-кечиб турган юк машиналарини пайқамай ҳам бўлмасди: бу ерда қатл этилган асирларнинг кийим-кечаклари, пойафзаллари той-той қилиниб, кўтарасига сотиларди. Суяк-кўкунлари бўлса, ўғит сифатида пулланарди. Арзимас нарсалар ҳам тиришқоқ лагерь маъмурияти назаридан четда қолмасди. Қатл этилганларнинг тилла тишлари қоқиб олиниб махсус жиҳозланган бинолардаги газ плиталарида эритилардида, ўн граммлик қуйма олтинга айлантириларди.

Аммо Дитрихнинг улар билан иши бўлмас ва умуман, у ўзини койитишни, айниқса, лагерь ахлатини ковлатишни истамасди. У ўзининг шунчалик калондимоғлигига қарамай, ефрейтор Вайс сабр-бардош билан ишламаганида ўз хизмат вазифасини шунчалик муваффақиятли адо этиш сира ҳам қўлидан келмаслигига ақли етарди.

Ҳарчи толиққанликдан Вайснинг юзлари синиққан бўлса ҳам у ўзининг одатдагидек хушмуомалалигини йўқотгани йўқ. У ҳамма вақт ўз бошлиқларига бир меъёрда илтифот ва ҳурматда бўлар, унинг домани

ёқимли табассуми кишига ҳузур бағишларди. Ундан ташқари, бу ефрейтор нодон ҳам эмасди. У фаросатли, маълумоти ҳам етарли, ундан ташқари, Штейнглишга соддадиллик билан шу қадар содиқ эдики, Дитрих ҳар сафар майорнинг камчиликларидан кулиб ҳазил қилган пайтларида астойдил хафа бўларди. Бу содиқликни Дитрих бир ижобий ҳислат деб биларди. Чунки отаси ҳам ўзига қарам кишиларнинг шундай сифатларини қадрларди.

Вайс ҳам Дитрихдан мамнун эди. Бу аблаҳнинг тепса тебранмас, ўлардай дангаса чиқиб қолганидан ўзини омади келган деб ҳисобларди. Капитан ўз маъсулиятидаги ишларни батамом Иоганнинг зиммасига ташлаб, унинг фаолиятига камдан-кам аралашар, деярли ҳеч нарса билан қизиқмас ва унга халал ҳам бермасди.

У Дитрих тўғрисида кўп ҳам ўйлаб ўтирмади. Вайс лагерлардаги гестапо хизматида бўлган «ошналари»ни, фақат ўз соғлиқлари тўғрисида қайғурадиган, инфекция юқиб қолишидан ўлардек қўрқадиган ўша озода бойваччаларни нафрат билан эслади. Улар профилактика учун ҳар кuni уч марта душга тушишар, ҳадеганда қўлларини спирт билан артишар, худо кўрсатмасин, битлаб кетмайлик тагин, деб қўлтиқларидаги ҳар бир тукни қиртишлаб туришарди. Улар атирни шу қадар кўп суришардики, ёнларида кўпроқ туриб қолгудек бўлсанг, бош оғрий бошларди.

Германиянинг ғарбдаги ҳарбий муваффақиятларидан, йирик капиталистик давлатлар армияларининг тор-мор этилишидан маст бўлган бу зотлар яқин орада Совет Армияси устидан ҳам ғалаба қозонилишига шубҳа қилишмасди. Шунинг учун ҳам ваҳшийликлари жазосиз қолишига ишончлари комил бўлгани сабабли уларни яширишмас, қалайланган шиша идишларга тўлатилган болалар қони билан мақтанишар — бу қонлар махсус самолётларда армия госпиталларига жўнатиладди. Улар медик студентлар ўликхоналардаги мурдалар ўрнига, тирик маҳбۇслар устида тажриба қилишга ўргатиладиган махсус блокларни илм қасрлари деб аташарди.

Кейин кўпинча, Вайснинг тенгқурлари бўлган ана шу гестапочилар махсус блокларни кўрсатиб бўлганларидан сўнг унга дўстона ғамхўрлик кўрсатишарди. Инфекция юқишидан сақлаш учун пуркагичда атир сепиб қўйишар, душ ишламаётган бўлса, қўлларига човгумда илиқ сув қўйиб юборишарди. Бу ерда маҳбۇсларни «ҳайвон» деб аташ ҳам уларнинг оғзидан ҳақоратдек эшитилмасди. Чунки улар ҳақиқатан ҳам ҳарбий асирларни инсон сифат ҳайвон ҳисоблашар, уларни фақат итоаткор ва қайсар, қўлга ўргатса бўладиган ва бўлмайдиганга ажратишарди, холос.

Баъзан атрофдаги барча нарсалар Иоганнга телбанинг туши каби ҳаёлий алаҳлашдек туюларди. Мана у топ-тоза дастурхон ёзилган стол атрофида тенгқурлари билан карта ўйнапти, пиво ичяпти. Улар ўз болаликлари ва ота-оналари ҳақида ҳикоя қилиб беришяпти, уруш тезроқ тамом бўла қолса-ю, уйга кета қолсак, деб орзу қилишяпти. Бир-бирлари билан ҳазил-ҳузул гаплар айтишяпти, аккордеон чалиб кўнгли очишяпти. Сўнгра улардан биронтаси ўридан туради-ю, афсусланиб, навбатчиликка бориш вақти бўлиб қолганлигини билдиради-да, пилоткасини кияди. Бўйнига автоматини осадди ва қўлига таёғи ёки қамчинини олиб калтаклаш, қийнаш, қатл этиш учун лагерга қараб йўл олади.

У, Александр Белов эса, ана шу қотил билан хайрлашиб, унга қўл силкийди, мулойим жилмаяди, кейинчалик хат ёзишиб туриш учун ҳақда почтасининг номерини ёзиб олади ва ниҳоят шундай дилкаш йигит улфатларини ташлаб кетаётганидан ачинаётганини айтади.

Ҳар-сафар Иоганн бу ерда азоб-уқубат чекаётган совет кишисини кўрганида қалбида кўринмас бир яра очилгандек бўларди. Бундай яралар кундан-кунга ортиб борарди. У тузалмас, доимий ҳамроҳ бўлиб олган, тузалиб кетишига умид ҳам қилмайдиган бу оғриқни енгишга одатланиши керак эди. У аслига қайтадиган кун ҳали-бери келмаслигини билгани ҳолда, бажариши лозим бўлган ишга бу оғриқнинг халал беришига йўл қўймай, ўз ҳисларини яшириб, шу оғриқ билан яшашга ўрганиши шарт эди. Қани энди ўша бахтли кун тезроқ кела қолса!..

30

Кеча кечқурун рейхсканцлер Адольф Гитлернинг қорни қаттиқ оғриб қолган эди. Аммо эрталабга бориб ошқозони одатдагидек ишлай бошлади. Демак, оғриқ ичак бузилишидан эмас, асаби чарчаганлиги натижаси бўлиши керак. Мана ҳозир рейхсканцлер ёқимли сархушлик билан креслода ёнбошлаб, кечагина худди шу ерда — империя идорасида, ўзининг ҳаддан зиёд улкан, ҳашаматли кабинетида, ҳаммани қўққисдан ташвишга сола бошлаган Шарқий фронтдаги вазият муҳокама қилинаётган мажлисда бирдан қорнида оғриқ туриб қолганидан шикоят қилганини ҳузур қилиб эсларди. Ана шунда донг таратган қўмондонлар, вермахтнинг казо-казолари, бу ерга нега келганликларини ҳам унутгандек, ташвишланиб ўз фюрерлари дардини муҳокама қилишди ва унга ўз бошларидан кечириб, синовдан ўтказилган жуда кўп тиббий маслаҳатлар беришди. Фюрер эса илтифот кўрсатиб уларнинг гапларига даққат, сабру тоқат ва мойиллик билан қулоқ солди. Кейтель билан Йодль ўта назокат билан, аммо ғазабдан овозлари титраб, фюрернинг ошқозони сунъий йўл билан тозалангани маъқулми ёки йўқми, деб бир-бирлари билан тортишиб қолган пайтларида Гитлер уларнинг қизғин ва жўшқин баҳсларига лутфан халал бермай, ўз ҳолларига қўйиб берди.

Германиянинг қадимги, энг машҳур ҳарбий оилаларидан бўлган ана шу маршал ва фельдмаршалларининг фюрер ошқозонини бир оз бузилганини шу даража иштиёқ билан муҳокама қилишлари, унинг олдида шифо топишнинг хилма-хил усулларида хабардорликлари билан бир-бирларидан ўзмоқчи бўлишлари Гитлерда ғалати бир истеҳзоли фикр уйғотди. Башарти, у ана шу лашкарбошилар олдида ногаҳон эшитиларли даражада ел чиқариб юборгудек бўлганда ҳам уларнинг ҳеч қайсиси сира-сира гина қилмаган бўларди, — фамилияси фюрернинг хотирдан кўтарилган бир улуғ француз, буржуа аҳлидан шу зайлда нафрат ва тантиқлик билан ўч олингани тўғрисида гапириб берган эди.

Бу ҳол унинг онгида Рейх олдидаги ҳарбий хизматлари, насабларининг улуғлиги, ота-боболарининг шон-шавкати билан кеккайдиган тевтон рицарларининг ҳаммасига ҳукм ўтказётганидан лаззатланиш кайфиятини уйғотган бўларди.

Асли исми Шикльгруббер бўлган, башараси кельнер¹никига ўхшаш бу одам бир вақтлар Австриянинг чакана айвончаси эди, сўнг у ефрейтор унвонида хизмат қилди, кейин эса рассомликка қўл урди-ю, бироқ унда ҳам омади юришмади. Мана энди у вазият тақозоси билан бу лашкарбошилардан юқори кўтарилиб қолди. Империяга ҳар қандай ишга тайёр, аммо шу билан бирга амалда зийракликни йўқотмаган, ҳокимиятнинг чин хўжайини ўзи эмас, балки асл эгалари — Крупплар, Стиннеслар, Тиссенлар эканлигини унутмайдиган доҳий керак бўлиб қолган эди. Гарчи

¹ Кельнер — овқат ташувчи, официант (тарж.).

билан фюрер адъютантларини кулдириб ўтирган эди. У муҳимроқ бирор нарса ҳақида оғиз очмай гап сотар, лекин шунда ҳам ҳамсуҳбатларини очикчасига гапиртиришнинг уддасидан чиқарди.

Канарис ўзининг махфий айғоқчиси — фюрер адъютанти орқали нега чақирилганидан хабардор эди.

Гитлер ҳам Гейдрих орқали Канариснинг қандай иш билан чақири-лаётганидан хабардор эканлигини биларди. У яна бунинг ким орқали маълум қилинганини ҳам биларди, чунки Канариснинг фюрер ҳузурига олиб келинадиган материаллари тайёрлаб берган энг яқин ходимлари-дан бири Гейдрихнинг махфий айғоқчиси эди. Гейдрих гапининг рост ёки ёлгонлигини эса, ўз навбатида, Гиммлер назорат қилиб турарди, чунки Гейдрих аппаратида унинг ҳам айғоқчиси бор эди. Канарис буларнинг ҳаммасидан хабардор эди. Канариснинг ҳамма нарсадан хабардор эканлиги фюрерга ҳам аён эди. У бу ҳолни табиий деб биларди. Агар ёппасига жосуслик системаси яратишда қўл остидаги бирор ходими бу ишни ҳар тарафлама тушунмаса ғалати ҳам бўларди-да. Гитлер Канариснинг нега чақирилганлигидан жуда яхши хабардор эканлигини, унинг папкасида ҳамма материал олиб келинганлигини ва ҳатто олдиндан тушунтириш хати ҳам тайёрлаб қўйилганлигини билса ҳам, ҳар қалай Канарисни довдиратиб қўйиш мақсадида унга тўсатдан хуруж қилиш учун дарғазаб бўлиб туришни лозим топди. Канарис завқланиб, тўсатдан хуруж қилиб қолиш — фюрернинг ҳамма вақт муваффақият билан қўллайдиган бирдан-бир услуби, буни баъзи занфа зотларга ҳам тасдиқлаши мумкин, деб бекорга айтмаганди.

Гестапо, СД ва абвер ўртасидаги кучли рақобатдан, уларнинг Учинчи империя бошлиғи учун энг ишончли махфий ахборот манбаи бўлиб олиш-га интилишларидан Гитлер усталик билан фойдаланар, бу билан ҳар бир ахборотчининг ўзини ҳам текшириб турарди. Гитлер ўз ёрдамчиларининг ҳар бири ҳақида уларга қарши далолат берадиган ва ўлим ҳукми учун расмий асос бўла оладиган маълумотларга эга эди. Бу нарса уларнинг ўзларига ҳам маълум эди.

Фюрер ўз эркатойи Герингга қарши ҳам шундай маълумотлар, шундай ҳужжатларга эга эдики, буларни истаган пайтида унга қарши ишлатса бўларди.

Геринг Рур магнатларидан ўзиб кетиш, ўз концернидан улар олганидан кўра кўпроқ фойда олиш орзусида очкўзлик билан муттаҳамлик қиларди. Гарчи, Геринг махфий фармон билан 1934 йилдаёқ Гитлернинг ўринбосари қилиб тайинланган бўлишига қарамай, ҳар қалай, у инсон устидан чинакам ва мустаҳкам ҳукмронлик қилиш учун фақат бойлик орттириш керак деб биларди, шунинг учун ҳам у Европанинг босиб олинган барча мамлакатларида тўхтовсиз талончилик қиларди-да, фюрер олдида эса ялтоқилик билан ўзини оқлаб, гўё санъат асарларини тўплаш дардига мубтало бўлиб қолдим, дерди.

Геббельсга келганда эса, унинг ёш-ёш раққоса қизлар билан жиний жавобгарликка тортса арзийдиган қилмишлари бор эди. Бу раққоса қизлар учун унинг амлокида ҳарамсифат бутун бошли ётоқхона ҳам ташкил қилинганди. Шунинг учун ҳам Гитлер киноя билан унинг ташвиқотчилик бобидаги бир талай нутқлари, ҳатто варақа тариқасида нон карточкаларига қўшиб тарқатилган чақириқларининг унчалик ишонарли чиқмаганига, Геббельс бошқа соҳада жуда ҳам ортиқча куч сарфлаб юбораётгани сабаб бўляпти, деб таъкидларди.

Шундай қилиб, Гитлер қўлида сақлаётган қора қилмишлар тўпламида из қолдирмаган ҳукмдор йўқ эди, ҳисоб.

Бу рўйхатда немис саноат магнатлари ҳам бор эди. Гитлер йирик-йирик герман концернларининг Учинчи империя манфаатини кўзда

қилган бўлсалар-да, Америка, Англия фирмалари билан ҳамкорлик қилишлари тўғрисида рад қилиб бўлмайдиган ҳужжатларга ҳам эга эди.

Аммо эҳтиёж туғилган тақдирда у ботиниб, немис саноатчиларидан баъзан бировларини, албатта, майдароқларини, Рейхга хиёнат қилишда айблаши мумкин эди. Гарчи, патентлар ва ҳарбий ихтироларни ўзаро алмашишлар, стратегик материаллар, қурол, ўқ-дори, ёнилғи ва бошқа нарсалар билан савдо-сотиқ ҳамда шунга ўхшаш бошқа ишлар империя раҳбарларининг розилиги ва маъқуллаши билан олиб борилишига қарамай, АҚШ ва Англиядаги йирик-йирик концернларнинг эгалари бундай ҳамкорликни унчалик сир сақламасалар ҳам, Гитлер бу дастакни эҳтиёт шарт сақлаб келарди.

Гитлер олдиндан кўриш қобилиятига эга бўлган иблиснамо шахс родини итоаткорлик билан бажаришга мажбур эди. Расмий биографлар жоҳилнинг сийқаси чиққан дид-фаросатини фантастик равишда бўяб кўрсатиш мақсадида унга мана шундай нисбат беришар, асабий васвасликни эса заковат жўшқинлиги деб кўрсатишарди.

У хулқ-атворда одамлар кўзига улар тасаввур қилганчалик алфозда кўринаман, деб ўзини шундай тутар эдики, бу билан ўзининг оддий инсон эканлигини кишилар хотирдан чиқариб ташламоқчи бўларди. Мана ҳозир ҳам, одатдагича қизишиб, гўё жазавасти тутгандек, даҳшат билан ўшқирди ва ўз ҳайқиригидан ўзи маст бўлиб, тетиклантирадиган, асабни тинчлантирадиган қора доридан озгина еб кайф қилган кишидек енгил сархушлик ҳис қила бошлади. Шунинг учун ҳам фюрер, ўшқирар, дўқ урар, ўзини йўқотиб жон-жаҳди билан бақирар ва бундан ўзи ҳузур қиларди.

Шундай дақиқаларда Канарис, одатига кўра, қийшангланиб, гоҳ кўрққан, гоҳ ҳаяжонланган, гоҳ ёлвораётган кишидек лўппи юзларига усталик билан ҳар хил ифода бериб турарди. У индамай шунчалик узок вақт афт-ангорини буриштириб турдики, натижада юз мушаклари бу машаққатли имо-ишоралардан толиқиб, оғриб кетди, қулоқлари орқасидан маржондек тер қуйилиб, лакланган ботинка ичидаги оёқ бармоқларининг томири тортишиб қолди.

Бу ҳол икки томон ўз ролларини шараф билан бажарганликларига қаноат ҳосил қилгунларича давом этди, шу билан бирга уларнинг ҳар бири шундай пайтларда ўзини қандай тутиш лозим бўлса шундай тутди. Шундан кейингина Гитлер осойишта товуш билан Канарисга ахборот беришни буюрди. Ишга доир ҳисоботни эшитиб бўлгач, Гитлер ўзига хос эпчиллик билан Канариснинг қоғозларини титкилар экан, бу ишни ишдан-игнасиғача мукаммал тушунгани ва билгани ҳолда, аниқ ва қисқа қилиб Советлар Иттифоқига қарши абвернинг олиб борган қўпоровчи-жосуслик ҳаракатлари, гарчи бунга харжланган маблағ 31 миллион рейхмаркани, яъни 11 миллион 700 минг долларни ташкил этганига қарамай, қаноатланарсиз йўлга қўйилганини баён қилди. Агар 1941 йилнинг июнь ойигача абвер айғоқчиларининг фаолиятини совет контрразведка органлари ва аҳолининг коммунизм афсонасига кучли садоқати бўғиб келган бўлса, ҳозирги немис агентура ишларининг бўшашиб кетишини ҳеч нарса билан оқлаб бўлмасди. Шунда Гитлер яна ўзини йўқотди, яна жазавасти тутди, кеккайиб туриб олиб, гўё қаршисида биргина тингловчи-ю, устига устак бу нарсалардан жуда яхшй хабардор бўлган киши эмас, катта аудитория тургандек баландпарвоз гаплар билан башорат қила бошлади. У русларга қарши янги уруш бошлармиш-да, уни ялпи диверсия, ялпи жосуслик ҳамда ялпи қўпоровчилик ҳаракатлари каби алоҳида методлар билан олиб борармиш. У Совет мамлакатини ичидан туриб портлатармиш. Ер юзи қон фонтанлари,

завод-фабрика вайроналари билан қопланармиш. Улим ҳар бир кишининг тепасида учиб юрармиш, террор даҳшати халқларни саросимага солиб қўярмиш. Ялпи қотиллик васвасаси бошланиб, буни шу хизмат учун махсус юборилган айғоқчилар — номуссиз, виждонсиз, ватангадокишилар амалга оширишармиш. Улар ўзларининг жонлари жаҳаннамга равона бўлишидан қўрқиб ажал уруғини сепармишлар, нега деганда, шу ишга йўллаган кишининг буйруғини кимда-ким бажармаса, унинг ўзини ўлдириш худди ўшанга ўхшаган айғоқчиларга топширилармиш. Совет мамлакати тупроғидаги барча йирик заводлар, фабрикалар, электростанциялар портлатилиши лозим эмиш. Бу мушакбозлик Рейх учун ҳар қандай бомбардимондан арзонга тушармиш ва бу ишни ўз ҳаётини сақлаш учун титраб-қақшаб юрган, жон сақлаш учун ўз ватан-дошларини ўлдиришдан тоймайдиганлар бажарармиш. Шундан кейин Гитлер илҳомланиб кетиб деди:

— Шарқлик ҳарбий асирлар устидаги бир қават юпқа совет пардасини сидириб ташлашимиз керак-да, уларни йиртқич ҳайвонларга айлантириб, парашютларда минг-минглаб фронт орқасига ташлашимиз керак, токи улар вабо каби ер юзини қоплаб олсинлар-да, уни дўзахга айлантирсинлар.

Канарис ибодатда тургандек, эҳтиром билан фюрерга термилиб, иш устидаги суҳбатни қайта бошлаш палласини сабр-қаноат билан кутиб турарди. Советлар Иттифоқига қарши ҳаракат учун белгиланган айғоқчиларни кўплаб тайёрлайдиган кўпоровчи-жосуслик мактабларининг кенг тармоқларини яратиш ҳақидаги унинг олдиндан ҳозирлаб қўйган доклад-ахборотини муҳокама қилиш лозим эди. Фюрернинг дабдабали мулоҳазаларини эшитиш ҳар қанча зерикарли бўлса-да, Канарис унинг фикрларига мутлақо қўшиларди; вермахт армиясининг шарқдаги ҳаракати бунчалик кўнгилсиз сусайиб кетганлиги сабабли, шошилинич чоралар кўриш ва Россияга бўлган юришнинг тез вақт ичида муваффақиятли тугалланишига кўмаклашиш учун кенг миқёсда ўзгача воситалар — жангу жадалсиз махфий уруш воситалари қўллаш, оддий, ҳарбий ҳаракатларга қараганда бешбаттар аёвсиз ҳаракат қилиш лозим эди.

Канарис ҳам худди мана шу мақсадда Варшава атрофидаги бирон бир жойда «Вали» деб номланган алоҳида разведка штаби ташкил қилиш ва унинг қошида разведка-кўпоров мактабларининг кенг тармоқларини очишни таклиф қилган эди. У аллақачон фюрернинг катта столи устига бу муассасаларнинг қаерларга жойлашиши кераклигини кўрсатган схемалар, бу тўғрида ёзма ахборот, унинг тахминий сметаси ва командир-ўқитувчилар составининг рўйхатини ёйиб қўйган эди. У буларнинг ҳаммасини Рейх идорасида шарқий территориялардаги штабларнинг махфийлик даражасига тенг бўлган ўта махфий объектлар қаторида рўйхатдан ўтказишга ҳам улгурган эди.

Фюрер ниҳоят, башорат қилишдан тўхтаб, ёзма ахборотни ўқиб бошлади. Гитлер бу ахборотни ўқир экан, берилиб кетиб қалам учи билан қулоғини ковлаб, маъқуллаб ҳм-ҳм, деб қўяр, гоҳида эса, ишидан ҳузурланмаётган пайтидаги одатига кўра, танглайини тақиллатиб қўярди. У бу мавзунинг жиддий билиши ва ҳатто уруш олиб боришнинг бу қадимий соҳасига қандайдир янгилик киритишга ҳам лаёқати борлигидан далолат берувчи бир қанча тўғри ва анча фойдали мулоҳазалар киритиб, кўпоровчи муассасаларнинг янги тармоқларини ташкил этиш лойиҳасига ҳамчи изига ўхшаб имзо чекди.

Адмирал Канарис енгил тортиб тин олди. Шунда Гитлер бирданга қоғозлардан бош кўтариб, тантанали равишда баён қилди:

— Сизни, қувонтириб қўйишим керак, адмирал. Менинг кечаги

бетоблигим увчалик жиддий эмас экан. Бугун ичим жуда равон келди.

— Хайрият, жуда хурсандман, шавкатли фюрерим!—чин қалбдан хитоб қилди Канарис, ўзининг машхур табассуми билан жилмаяр экан.

У ҳақиқатан ҳам бу вазиятдан бахтиёр эди, агар шу бўлмаганда, ким билсин, бугунги ахбороти нима билан тугарди. У Гитлери янада ўзига мойил қилиш мақсадида, унга Лансдорфнинг хабар беришига қараганда, эксперимент лагерида маҳбуслар тўрт айғоқчини бўғиб ўлдиришганини айтди. Абвернинг қандайдир унтер-офицери Лансдорфга бу айғоқчилар қўпоровчилар сифатида абвер учун жуда қимматли кишилар экани, унтер-офицер ўша айғоқчиларни мактабга қабул қилмоқчи бўлгани, аммо лагерь маъмурияти уларни абвер хизматига бергандан кўра маҳбуслар қўлига топширишни афзал кўрганлигини айтибди. Шундан кейин фюрер эксперимент лагерининг раҳбарларини жавобгарликка тортишга лутфан розилик берди ва бундан буён абвернинг олий бурчи-га, Шарқда ялпи айғоқчилик ҳужумининг тайёрланишига ҳеч ким тўсқинлик қилмаслиги кераклигини Гестапога буюражagini айтди.

— Хайль Гитлери!—хитоб қилди Канарис.

— Хайль!—ўзига-ўзи салют бергандек, жавоб қайтарди фюрер. У табрикка беихтиёр жавоб берган эди, чунки шу пайтда унинг хиралашган ва толиққан вигоҳи 20 апрель — туғилган кунда «Иг Фарбенин-дустри» концернининг энг ноёб бўёқлари билан чизилиб тақдим этилган дабдабали шахсий портретига қаратилган эди. Унинг юксалиши шу концерн эгалари туфайли бўлгани каби «Иг Фарбенин-дустри» концернининг жуда катта фойдалари, уруш пайтида йил сайин ошиб бораётган сон-саноксиз олтинлар оқими ҳам Гитлер туфайли эди.

Шарқий фронтда ҳаракат қилаётган вермахт армияларига Гитлер, рождество байрамини Москвада кутиб оласизлар, деб қатъий ваъда берган эди. Ўзининг ҳам рождество байрамини енгилган рус пойтахтида ўтказишга мойиллиги йўқ эмасди. Ҳар қалай, «Марказ» армиясининг генерал-квартирмейстери иккинчи эшелон транспортлар карвонида ҳар эҳтимолга деб, фюрернинг исми-шарифи ёзилган сервис ҳозирлаб қўйган эди.

Ёғиб турган ҳўл қор ерга тушар-тушмас эриб кетарди. Булутли Берлин намликдан ялтирарди. Кул ранг каналларда сузиб юрган ўрдак ва чайкалар оқариб кўзга чалинарди. Улар одамлардан қўчимасди. Сахий ўткинчилар уларга нон ушоқлари ташлашарди. Гестапо бинноси олди-га кетма-кет машиналар келиб тўхтар, бу машиналардан уларни олиб келган соқчилар каби оддий немислар икки қўлларини орқа мияларига қўйиб чиқишарди. Улар зиналардан юқори кўтарилишарди-да, бутун коридор бўйлаб юзларини сирланган совуқ деворга қаратган ҳолда саф тортиб туришарди.

Сўроқдан кейин бу кишиларнинг баъзилари ярақлаган полга, қонли из қолдириб камераларга ўзлари етиб боришар, аммо кўпчилиги етиб бормай, уларни велосипед филдираклари ўрнатилган замбилгалтакда олиб кетишарди. Гестапода ҳам ҳарбий заводлардаги каби туну кун уч сменада сурункасига ишлашарди.

Шаҳар тартибли, осойишта, булутли осмондан эриниб ёғаётган ҳўл қор йўчаларни оқартиролмасди. Қор ёғарди-ю шу заҳотиёқ эриб, совуқ кўлмаклар ҳосил қилар, бу кўлмаклар юзида эса кул ранг тошдан қурилган салобатли шаҳарнинг чироқлари хира ялтирарди.

Немец разведкачларининг Варшава мактаби, унинг баъз филм-
алари билан биргаликда 1941 йилининг октябр ойида ташкил этилган
эди. У Шаркий фронтда иш олиб бораётган, «Бали штаби» деб шартли
номиланган кўпорувчи-жосуслик ташкилотига бевосита бўйсунарди. Мак-
таб Варшавадан 21 километр нарида, шарқ томонда Ромбертово қишлоғи
ва Милосна темир йўл станцияси яқинидаги Сулководек деган жойда,
Ледеревский кўчасига жойлашган эди. «Бали штаби»нинг филмлари ва

унга қарашли катта радиостанция ҳам шу ерда эди.
Лансдорф «Бали штаби»нинг бир хонасини эгаллаб олди. Ка-
зармага қарашли бу хона иккони борида шинам жиҳозланган эди. Ўл
ва кат устига юмшоқ гиламлар тўшланган, шкаф ойнасидан илғиз
француз тилларида ёзилган китобларнинг ранг-баранг эҳлари кўриниб
турар, икки бўйракда икки топшер ва айнака, ҳар жой-ҳар жойга
қўйилган тузлар хонага фанз бағишлаб турарди. Байс ахборот бера-
ркан, мулоимлик билан Лансдорфнинг қоқшоқ афтига тикилиб турган
бўлса ҳам на унинг юмилдиб турган юлка лабларини, на кира бурнини,
на солиққан, соқон қирилган кейин пушти тус олган юзини ва на
тепакак думалоқ бошинини кўрарди: у фақат бошлигининг чақнаган,
кексалкандан рантсизлангану, аммо ўйноқ жиявасини йўқотмаган кўз

Лансдорф кат устида кўлини боши остига қўйиб ётганча Байс киро-
белганда ҳам қимирламади. У эғинда пижам ва туя жунидан тўқилган
иссиқ илғизча халат кийиб олганди. Оғида эса, мўйнаги хонаки швед
шиплати бор эди. Шифтлати чироқ ўчириб қўйилган бўлиб, топшернинг
ёруғи шўъласи Байснинг юзини ёритиб турарди. Лансдорф ўтиришга
тақлиф қилган сўзга бекорча топшер тагига қўйилмаганнинг тўшунган
учун ҳам Байс чироқ шўъласи кўзини қамаштиришга қарамай, сўзини
нари-бери сўришни йўламади ҳам.

«Лансдорф қаби иш кўрган разведкачи учун бу услуб аначина да-
ғал-кў!» — дея кўнглидан ўтказди Байс.
Кўринишдан, Лансдорф Байснинг тагига тўғ эгитборсизлик билан
қулоқ солаётгандек эди. Лансдорфнинг ишбилармонлиги, ақли ва хаёл-
парастлигига уштан ефрейторни соддалик фаҳмлаб, уни киноаги қойиши,
чечасидати зерикши ва бепарволик ифодалари ҳам шунакаки беъча
бир услуб эди. Шунга қарамай, Лансдорфга қандай таъсир қилишини
билиш мақсадида Байс Лансдорфга баъзи ҳислатларни қўшиб таъна-
ган пайтда полковник унинг сўзини бўлмади.

Байс қанган Лансдорфнинг чуқур кузатуван одам эканлиги ва осон-
ликча хонаникка рози бўлган рус ҳарбий асирлари шунақалик осонлик
билан Германияга ҳам хиёнат қилишлари мумкин, деган фикрини мутла-
қо тўғрилигини айтди. Уларнинг кўрқоқлиги, пасткашлиги ишониб иш
тутмаслик керак, бу ҳарбий асирлардан керак бўлиб қолган чокда жон
берилма ҳам таёёр айдоқлар таёёрлаш анча мушкул. Фақат шу
хилдаги кишиларга ишониб иш тутиш энг осон йўли танлаш деган
таъ. Бироқ осон йўл билан ҳамма вақт ҳам мақсадга эришилавер-
мади.

— Хўш, ўзинг нима таклиф қилмоқчисан? — дея унинг сўзини бўлиди
Лансдорф сўниқ, ваъзин овозда.
— Меним? Ҳеч нарсас. Шунчаки, эшитганларимни айтишман, ҳомос.
Мотанин шундай дер экан, кўпорувчи, разведка мактабларига гестопо
тавсия қилган одамлардан ташқари аверчларнинг ўзларига мос ту-
шадиган ҳарбий асирлардан танлаб олишлари кераклигини қандай йўл
билан ўқитиш маққуллиги тўғрисида ўқиради. Шунда авер айдоқчи-

ларининг ёвузликларини олдини олиш ва курашга тайёр, мардликка қодир кишиларни асраб қолишдек хавфли, аммо ҳозир ўз ватани учун жуда зарур бўлган ишни бошлаб юбориш учун ўзига керак одамларни топиш ва мактабга жойлаштириш бир мунча осонлашарди.

Иоганн бунга замин қидираркан, мужмалроқ гап бошлади:

— Капитан Дитрих, баъзи асирлар бошқа маҳбусларнинг ўч олишидан қўрққанлари учун ҳам жонлари ширинлик қилиб, биз билан алоқа қилишдан ҳайиқишяпти, деган тахминий бир гап айтган эди. Бу ниқобланганининг ўзига хос усулидан бўлак нарса эмас, бу тахлитда ниқобланмоқ учун эса худди ўша айғоқчидан талаб қилинадиган ақл, бардош, матонат каби сифатлар керак бўлади.

Лансдорф тетикланиб бошини кўтарди-да, Вайсга тикилиб қаради. Сўнг гижиниб деди:

— Мана бу бошқа гап, ҳар ҳолда, ўзига хослиги бор... — у шундай деди-ю, ўйланиб қолди. Бироқ бу фикр уни қизиқтирганини билдиргиси келмай шу заҳотиёқ кўзини ҳорғин юмиб, ҳасрат қилиб қолди: — Ҳавода ҳам тайин қолмади-да, гоҳ қарасанг иссиқ, гоҳида совуқ — мени жуда бўшаштириб юборяпти-да. Менинг ёшимдаги одамлар ҳар қандай ўзгаришларга ҳам сезгир бўлиб қолади. — Шундай дея у жунжикиб елкаларини қисди-да, сархушлик билан ўзини ёстиққа ташлади. Аммо унинг дили ғаш, нотинч эди.

Яқинда у асир тушиб қолган, деярли ўзига тенгқур бир совет офицерини сўроқ қилган эди. Асир қотмадан келган, кўринишдан оғир, вазмин, чайир киши эди. Бурушган қовоқлари остидаги бир оз хиралашган кўзлари кишига тик боқиб турарди. Офицерни машинада олиб бориш мумкин бўлсин учун госпиталда яраларини апил-тапил тикиб, кейин, Лансдорф ҳузурига олиб келишган эди. Унга қон қуйишиб, венасига юракни тетиклантирадиган дори юборишгандан кейин бутунлай ҳолдан тойган асирнинг қуввати қисқа муддатга қайта тикланиб, бинойидек бўлиб қолган эди: у ҳаддан ташқари ҳолдан тойган, ҳаёти сўлиб борарди. Шунга қарамай, у ақл бовар қилмайдиган бир матонат кўрсатди. Унинг кечагина жарроҳ столида ётгани сира сезилмасди.

Асир Лансдорф таклиф қилган бир рюмка коньякни ҳам, сигаретани ҳам қайтармади.

Агар унинг хатти-ҳаракатида озгина бўлса ҳам сунъийлик сезилгудек бўлса, сурбетлик деса ҳам бўладиган даражада хотиржамлик билан ўз шаънини сақлаб турарди.

Офицер бирор маълумот беришдан қатъиян бош тортди ва елкаларини қисиб, истеҳзо билан деди:

— Агар янглишмасам, сизга қараганда анча ёш ва гайратли терговчиларни ҳам етарли даражада чарчатгандек эдим. Улар мени гестапонинг барча техника усуллари билан батамом таништириб қўйишди. — Кейин сўради: — Ёки сиз бирон-бир янги усул қўлламоқчимисиз? Ундай бўлса вақт ғанимат, бошлайверинг.

Лансдорф соатига қараб қўйди.

— Қирқ минутдан кейин сизни отиб ташлашади. — Мулойимлик билан тушунтирди, — гапни очиқ айтишимнинг сабаби шуки, офицер сифатида хоҳ душман, хоҳ дўст бўлсин, мардлик кўрсатган кишини қадрлайман.

— Шунақа денг! — деб истеҳзо билан кулди асир ва жигга тегадиган қилиб сўради: — Бу сўзингизнинг таслим бўлишга ўхшашлигини сезганингиз йўқми?

— Кимни назарда тутяпсиз?

— Сизни, албатта!

— Олифтагарчиликнинг ҳожати йўқ.

— Нега?

— Ҳар қалай, ўлим жиддий муносабатга арзийдиган ягона нарса.

— Э, ҳа! Сиз мавҳум муҳокамаларга мойил одам экансиз.

— Сиз-чи?

Асир офицер таржимонга имо қилиб Лансдорфдан сўради.

— Кейинчалик мана бу кишининг қўл остингиздаги одамларга сийқаси чиққан мулоҳазаларингизни завқланиб гапириб беришини истаяпсиз чамаси?

— Сизнинг мулоҳазаларингизни, — эътироз билдирди Лансдорф. — Айни сизнинг мулоҳазаларингизни. Ватан учун жон беришдек сийқаси чиққан гап бўлмайди!

— Ҳай, майли, — деди офицер, — биз сизни сўроқ қилган пайтда бунақа сийқаси чиққан гап гапирмай қўя қоларсиз.

— Сиз шундай бўлишига астойдил ишонапсизми? Шу айтган гапларингизни амалга ошириш учун қандай имкониятлар борлигини тушунириб берсангиз, жуда миннатдор бўлардим.

— Қўйинг! Қўйинг! — дея қатъий такрорлади офицер. — Бу ўлардай сода услуб-ку!

— Бўлса бордир! — деди Лансдорф яна соатига қараб, бармоғи билан циферблатни кўрсатар экан. Кейин сўради: — Ҳар қалай, арзирмикан? Балки, яна ўйлаб кўрарсиз? — Ҳурмат қилгандек оҳангда ваъда берди: — Мен рози бўлишим мумкин. Ҳатто бирор муҳим гап айтмаган тақдирингизда ҳам. Ҳаётингизни сақлаб қолсам хурсанд бўлардим.

— Нега?

— Айтийлик, бугун кайфиятим дуруст ва уни бузмоқчи эмасман.

— Иш услубингиз жуда содда экан, — деб таъна қилди офицер ва нафратланиб қўшиб қўйди. — Ҳа, сийқаси чиққан услуб.

— Ун минут қолди, — дея эслатди Лансдорф.

— Балки, соатингиз бир оз орқада қолаётгандир? — деди офицер ва ўрнидан турмоқчи бўлиб стол қиррасига таянди.

Таржимон сўроқ давомида қўлида ушлаб турган тўппончани юқори кўтарди.

— Илтимос, кўп ошиқманг, — деди Лансдорф асирга тилёғламалик билан, — шундай қилиб, мардларча ҳалок бўлишингизга йўл қўйиб беришади, деб ўйлаяпсизми? Содда экансиз. Сўроқ протоколи аллақачон тўлатиб қўйилган, ва охириг варағига имзонингиз жуда ўхшатиб туширилган. Бунинг биз баъзи ҳамроҳларингизга ўқитамиз, бизга хизмат кўрсатишга мойиллик кўрсатмаган чоғларида ҳам уларнинг ҳаётини сақлаб қоламиз ва ҳатто баъзи бирларига фронт линиясидан қочиб ўтишига ҳам ёрдамлашамиз. Шундай қилиб, хиёнатингиз — ҳа, шу биз тўқиган хиёнат, ватанингизда маълум бўлади. — Лансдорф креслога суяниб нафрат билан совуққина сўради: — Сиз бўлсангиз, мени асир офицер сифатида шунчаки отиб ташлашади, деб ўйлаган бўлсангиз керак? Биз сизни инсон сифатида ҳам йўқ қилиб ташлаймиз.

Асирнинг юзлари бўзариб, пешанасида майда тер томчилари пайдо бўлди. Лаблари қимтиниб, оқариб кетди.

Уни кузатиб турган Лансдорф қаноат ҳосил қилиб деди:

— Ҳа, ўзим ҳам сизга ўхшаганларга жисмоний чора яхши таъсир қилмаслигини билардим. Ишончим комилки, худди ҳозир сизга айтганимдек йўл туттишимизга сира шубҳа қилмасангиз керак.

Офицер индамасди. Кўзлари қисилиб, нафас олиши тезлашди, бўйин томирлари бўртиб чиқди. Соғ оёғини бир амаллаб синган оёғининг устига олди-да, уни тебратар экан, бўғиқ овоз билан тўсатдан:

— Қани, бўлмайсизми? — деди.

— Нимани бўламиз? — қатъий оҳангда сўради Лансдорф.

— Қирқ минут ўтиб кетди.

— Сизга яна ўн минут вақт бераман.— Лансдорф шошилмай папкани очди-да, худди шу замида ошиқмай унинг ичидан бир аёл ва болаларнинг расми туширилган бир нечта фотосурат олиб офицерга узатди.— Булар сизга таниш бўлса керак? Улар сиздан номус қилишади. Бутун умрга сиз улар учун иснод манбаи бўлиб қоласиз,— дея таъкидлаб қўйди.

Офицер бир лаҳза суратларга тикилиб қолди. Кўзлари ялтираб, худди ундан нур ёғилаётгандай чақнаб кетди. Сўнг бирдан стул суяничиغا суяниб, енгил нафас олди:

— Улар ишонишмайди! Ҳа, улар ишонишмайди!— дея тантана билан такрорлади у, кейин ўрнидан турмоқчи бўлди.

Лансдорф стол остига ўрнатилган кнопкани босди.

Икки соқчи югуриб кириб, асирга ташланди. Офицер улардан бирининг юзига тирсаги билан тушириб, иккинчисига чап берди. Таржимон бўшлиқ қилди — ўқ овози янгради...

Жасадни олиб чиқиб кетганларидан кейин Лансдорф таржимонга жаҳл билан деди:

— Майор Штейнглицга айтиб қўйинг, бу хусусда унинг таклифини мақсадга мувофиқ деб ҳисоблай олмайман. Бу офицернинг обрўси баландлиги аниқ, унинг номига доғ тушириш мушкул, шу сабабли унга мазкур чорани қўллаш натижа бермайди.

Шундан сўнг иш кунининг охирига қадар Лансдорф, номуссизликда қўлга тушиб, бесабаб ҳақоратлангандек таъби тирриқ бўлиб юрди. Бу ҳол жуда аламли эди, разведкачи кадрлар тўплашда биринчи марта шу хилдаги, Лансдорфга одат бўлиб қолган ва тузоққа илинтиришнинг мустаҳкам негизи деб билган ишбилармонликни ҳам назар-писанд қилмайдиган инсонга дуч келиб қолгани тўғрисидаги ўйлар дард устига чипқон бўлиб тушарди.

Ҳали йигитлик чоғларида, биринчи жаҳон уруши арафаларида, Лансдорф бир француз офицери билан дўстона алоқа ўрнатган бўлиб, уни махфий ҳужжатлар билан таъминлар, бунинг эвазига ўзи ҳам ундан шу хилдаги ҳужжатлар оларди. Бу ҳол икковларининг ҳам ўз соҳаларида: бири герман бош штабида, иккинчиси француз бош штабида юқори мансабга эришишларига анча енгиллик туғдирди. Шунини айтиш керакки, улардан ҳеч бири иккинчисини бирор марта ҳам алдамади, офицерлик шаънини булғашмади, қаллоблик кўчасига киришмади, боз устига, улар алмашган барча маълумотлар доим тенг қимматга эга бўларди. Шундан кейин умр бўйи Лансдорф бирор марта ҳам ўшанда хиёнат қилган эдим, деган хаёлга боргани йўқ. Юрак ютиб таваккал қилганмиди? Ҳа, бунга ўзи ҳам рози. Аммо фақат шунинг ўзигина, ҳолос.

Лансдорфнинг фикри қайта-қайта шу совет офицерига кетиб қолар ва бу фикр унинг гашига тегарди. У ўзини алданган деб ҳис қиларди. Йўқ, ҳалиги офицер томонидан эмас. Борди-ю, Лансдорф ихлос қўйган, жуда бошқача деб тасаввур қилган халқ енголмаса Учинчи империянинг ҳолига вой эди. Шунинг учун ҳам полковник сўнгги йиллар мобайнида дастлабки марта кўнглида қандайдир ишончсизлик ҳис этди. Лекин у буни толиққанлик, қартайганлик ва бир вақтлар Канарис билан суҳбатидан сўнг пайдо бўлган ташвишники бўлса керак, деб ўзига-ўзи тасалли берди.

Фюрер Канарисга бир неча марта «бешинчи колонна» ташкил қилишга бўлган барча уринишларнинг ҳаммасини чиппакка чиқарган бирдан-бир мамлакат Совет Иттифоқи чиқиб қолганлигидан норози эканини айтган эди. Канарис бу гапни Лансдорфга гапириб берганди.

Ушанда Лансдорф ҳатто Орша остонасида олиб борилган мудофаа жангларида қамоқхонадан чиққан маҳбуслар ҳам иштирок этганини ва улардан атиги бир нечасигина немислар томонига қочиб ўтганлигини айтишга журъат ҳам қилолмаган эди. Немисларнинг ҳужуми қайтарилгандан кейин уларни яна қамаб қўйишган. Бироқ совет дивизиясининг қўмондони шу маҳбуслардан алоҳида бўлинма ташкил этишга ижозат олган. Бундан хабар топган Лансдорф қўпоровчилик ишлари олиб бориш учун қочқинларни шу бўлинмага юборишни буюрган эди, аммо собиқ маҳбуслардан ташкил топган бўлинма солдатлари, шов-шув кўтариб ўтирмай уларни металл каскалари билан бўғиб бир ёқлик қилиб қўя қолишибди.

Бу ҳол Лансдорф учун кутилмаган воқеа эди, чунки ишончли информация манбаларининг таъкидлашича, Россияда бадавлат деҳқонларнинг ерлари тартиб олинганидан ва жуда кўп кишиларга нисбатан хилма-хил жазо чоралари қўлланилгандан кейин, кенг миқёсда қўпоровчилик ҳаракатлари олиб боришга лаёқатли махсус бўлинмалар ташкил этишга етарли даражада замин ҳозирланганига шубҳа қилмаса ҳам бўларди.

Гарчи, Берлиндан қўпоровчилар ёллаганда ҳарбий асирларнинг анкеталарида энг аввал нималарга эътибор қилиш лозимлиги ҳақида равшан кўрсатма берилган бўлса ҳам, бу кўрсатмалар кўпинча русларнинг сўроқ вақтидаги хулқ-атворларига мутлақо мос келмас эдики, абвер ходимлари жуда мушкул аҳволда қолишарди.

Шунинг учун ҳам, Лансдорф фаросатли ефрейторнинг гаплари устида мулоҳаза юритиб кўриб, абвернинг биринчи бўлими ходимларига разведка мактабларига одам танлаш учун лагерларда очиқдан-очиқ хиёнат билан ўзларини кўрсатмаган ҳарбий асирлардан ҳам баъзиларини олишга ва бундай ҳолларда гестапо кўрсатмаларига риоя қилмай мустақил иш кўришларига ижозат бериш мумкин, деган қарорга келди.

Лекин у, шубҳасизки, ўзининг бу мулоҳазаларини Вайсга айтиб ўтиришни лозим топмади.

Шу кунидеъ Лансдорф ефрейторнинг рус тилида нуқсонсиз гапира олмаслиги, рус тили терминологиясидаги нозикликларни билмаслиги, ҳозирги махсус рус совет тилининг ўзига хос янгиликларидан беҳабарлигига қарамай, Иоганн Вайсни «Вали штаби»нинг бўлинмасига таржимон қилиб белгилашга кўрсатма берди.

Буларнинг ҳаммаси рус тилини оқ муҳожирлардан ўрганган болтик бўйлики немис учун табиий бир ҳол эди. Шунинг учун ҳам Иоганн таржимонлар билан гаплашар экан, ҳар бир рус сўзини айтишдан илгари ўйлаб, ўз нутқини жуда синчиклаб кузатадиган бўлди.

Капиталистик мамлакатларнинг разведка солномаларида тезкор ҳужумлар ҳақида мақтанчоқлик билан ёзилган ҳисоботлар сақланиб келмоқда. Уларни оддийгина кўчирмачилик деб ҳисоблаш ҳам мумкин: мабодо, уларни қон ва ифлосликлардан тозаланса, бас, кўз ўнгингизда фирибгарлик ҳақидаги қадимий роман намоён бўлади қўяди. Фарқи фақат шундаки, унинг иштирокчилари жонли фикрлашдан мутлақо маҳруму, ўзларига номаълум ниятларнинг шунчаки ижрочилари даражасига туширилганлар, холос.

Масалан, фашистлар Рейхининг корчалонлари 1940 йилнинг январидан Франция билан бўлаётган урушнинг «ҳазил», «ўйинчоқ» даврини тугатишга қарор қилганларида, немис учувчиларидан бири туманли жунда Бельгия территориясига қўниш ҳақида буйруқ олган. Учувчи буйруқни бажарган ва унинг ёнидан Германия биринчи жаҳон урушида синаб кўрилган Шлиффен планини такрорлаб, гўё Бельгияга бостириб кириш-

га ҳозирлик кўраётгани ҳақида аниқ далолат берувчи ҳужжатлар топилган.

Шундай қилиб, инглиз-француз қўмондонлари бу соддагина фирбгарликка лаққа туша қолганлар. Немислар Седан районида ҳужумга ўтганларида, иттифоқчилар қўшинлари қуршовида қолган. Шунга ўхшаш олди-қочдилар билан тўлдирилган ҳужумлар баёнини жаҳоннинг барча разведка каталогларидан топиш мумкин, уларни анчайин қизиқиб ўқиса бўлади. Аммо Байснинг чекига тушган вазифанинг усти ялтироғу ичи қалтироқ эмас эди. У олдиндан барча йўллари белгилаб қўйилган блицтурнир ҳам бўлмай, балки маслакни, маънавий тасаввурларни, руҳий мустаҳкамликни синашдек, ҳатто номус ва ватандан жудо қилинган, виждонларига қон теккан кишиларга ҳам ишончини йўқотмасликни уйдлашдек улкан вазифа турарди унинг олдида, уни ана шундай ишлар кутарди.

У, ҳозиргина жанг майдонидан олиб чиқилиб, дала госпитали чодирисидаги хирург столи устида тўлғаниб ётган ярадорни дарҳол сафга қайтишга, ёки ўз-ўзини отиб ярадор қилган қочоқни сабри тоқат билан дарҳол қаҳрамонлик кўрсатишга ундаш маъсулияти юклатилган кишининг бошига тушадиган, ақл бовар қилмайдиган азоб-уқубатларни енгиши лозим эди.

Иоганн Байс эндиликда бой берилган жангларнинг қурбони бўлгану, аммо жанг майдонида ҳалок бўлмаган, энди уларга дунёнинг қизиги қолмаган кишилар билан иш олиб бориши керак эди.

Жанг майдонида ҳалок бўлганларнинг жасадлари ўз қонлари билан ёпишиб ётган ерлар жароҳатланган, бу ерларни ҳисобсиз ўқлар илматешик қилиб ташлаган, оёқ ости қилиниб, расвойи радди балоси чиқиб кетган. Бу ерда куйиб жизғинаги чиққанидан чиқиндига айланган, портлаб ичак-човоғи ағдарилган, зирҳлари ёрилиб, қобиқлари тўкилиб тушган танклар қаланиб ётар, қизиб турган бўғизига сўнгги граната тиқиб портлатилган замбараклар ағдарилиб тумшуқлари тепага қараб ётарди. Бу ерларда узук-юлуқ тиканли симлар чувалашиб, ҳар бир траншея — гўр, ҳар бир блиндаж қабристонга айланган, кулча бўлиб ётган илонларга ўхшаш миналарга тўлиб-тошган, тротилнинг қўланса иси ерни туман янглиғ қоплаган. У жойлардаги ўрмонларда дарахтлар снарядлар билан каллакланиб, фақат тўнкасигина қолган, эриган қор зангдан сарғайган жилғалар ҳосил қилган, портлаган снаряд ва миналарнинг парчалари тушиб, ерни ағдар-тўнтар қилиб ташлаган ва обдан куйдириб жизғинагини чиқариб юборган эди.

Ана шундай жанг майдонида само кўринмайди. Бой берилган жангларнинг аччиқ қисмати душман қўлига тириклайин ўлжа қилиб берган кишилар устида само сўнади.

Ҳарбий асирлар учун яратилган Гитлер лагерлари, бу лагерлардаги барча тартиб инсондаги инсонийликни йўқ қилишга қаратилган эди.

Иоганн ана шу қатор-қатор, сон-саноқсиз лагерларда кўрганларини бирма-бир кўздан ўтказиб, шу ҳақда фикр юритар экан, мураккаб ва аламли ҳислардан эзилиб кетарди. У бу ерларда минглаб совет кишиларининг ўз ҳаётларидан ҳам қимматли бўлган инсоний қадр-қимматларини йўқотмаслик учун пинҳона кураш олиб бораётганларидан хабардор эди. Бироқ Иоганн иш олиб бориши лозим бўлган немис қўпурувчи-жосуслар мактабида букилмас иродали, улуғ ва соф ниятли кишилар йўқ эди, ҳисоб.

Мактабга ҳар хил кишилар қабул қилинар, кўпинча пасткашликка

Тротил ёки тринитротолуол — сариқ рангдаги қаттиқ кристалл модда, жуфт қаттиқ портлаш хусусиятига эга (тарж.).

ри, шалвираганликлари билан душман олдида ўзларини кўрсатган палид одамлар саралаб олинарди. Иоганн буларни одамдаги барча инсоний хусусиятларни йўқотиб юборишга қаратилган, худди шу шароитда ҳам ўзларининг номаълум эканликларига қарамай совет кишилари бўлиб қолаверган, ўз шаъниларига доғ туширмай зўр матонат кўрсатаётган ҳарбий асирлар билан ҳатто фикран ҳам муқояса қилолмасди. Уларнинг ўз умрларини чўзиш учун мардларча курашлари жонларини сақлаб қолиш учун эмас, балки ўла-ўлгунча бўйин эгмай совет кишиси бўлиб қолиш ва ўз ўлимлари билан то абад ўлмасликни қарор топтирмақ учун эди.

Бошқалари эса — ўлимтик одамлар эди.

Шунинг учун ҳам бу тирик мурдаларга нисбатан нафрат Иоганннинг дилини ўртарди.

У ўзидаги нафратни аланга олдирмаслиги, аynи бир вақтда, ўз бўшанглигининг қурбони бўлганларга кўнгилчанлик қилмаслиги лозим эди.

Шу боисдан у кўпинча Феликс Дзержинскийнинг: «Иyson, якка шахснинг қандайдир аниқ бахтсизлигига ҳамдардлик қила олсагина, у жамият бахтсизлигига ҳамдардлик қила олади»... деган сўзларини эслаб кўярди.

Албатта, шу хoiнлар орасида ҳам қаршилиқ кўрсатишга қурби етмаган, вазият тақозосига итоаткорлик билан бўйин эгиб кўя қолган шунчаки бахтсиз кишилар борлиги аниқ. Хўш, Иоганн шу ландовурларга ҳам раҳм-шафқат қилсинми?

Бироқ ватан қалқони барча нарсадан айрилган, лекин айрилгани билан умидсиз айрилмаган, яна ватанга қайтиш мумкин бўлган кишиларни ҳам ҳимоя қилмайдими? Ана шу қалқонни Ватан Иоганн Вайснинг қўлига топшириб кўйибди. Бу ерда қалқонни ишлата билиш жазо қиличини ишлатишдан беқиёс даражада қийин, аммо у майин бўлган, лекин халоскор қўл чўзилса яна ўрнидан туриб кетиши мумкин бўлганларни батамом душман қўлига топшириб қўймаслик учун қалқонни ишлатишга ўрганмоғи лозим. Фақат унинг, жар ёқасида осилиб қолган кишининг бутунлай йиқилиб тушишдан сақлаб қолишга кучи, журъати етармикин?

Александр Белов махсус мактабда разведкачи учун зарур бўлган барча ҳикматларни ўрганар экан, келажакда олиб бориши лозим бўлган курашда бу билимларнинг кучли қурол бўлиб хизмат қилишига ишончи комил эди. «Чексиз аўравонлик» ғояларини тарғиб қилган ва ер шарини байроғига фашистлар тамғаси туширилган истилочига бериладиган кўчма мукофот, холос деб эълон қилган «тахминий душман»нинг барча ёвуз ниятларини фош қилишда бу билимларнинг ёрдам беришига ишонарди.

Ҳа, шу пайтгача Белов ўзини етарли даражада қуролланган деб ҳисоблар эди. Аммо фашистларнинг кўпоровчи-жосуслик «Вали штаби»да бўлғусида олиб борадиган фаолият соҳаси уни изтиробга тушириб қўйди.

У гитлерчилар билан эмас, уларнинг кўмакчилари — собиқ ватандошлари билан иш тутиши лозим эди. Улардан ҳар бирини иродасизлик, қабихликнинг кўз илғамас фожиаи ва ифлос яғири қоплаб олган. Ана шу яғир оша уларнинг кўнглига қўл солиб, мағзи чириб кетганмикин ёки ўлим олдида кўнглини қамраб олган ваҳиманинг қули бўлиб қолган кишининг жароҳати устида қотиб қолган қон қаби сиртигина қорайганлигини сабр-тоқат билан текшириб кўришнинг иложи бўлармикин? Ахир бундай кишиларни фақат ўзлари воз кечиб кетган курашда чорлаш билангина ҳаётга бўлган ишончларини қайтиб бериш мумкин.

Иоганн ўзининг студентлик йиллари, Достоевский ҳақидаги баҳсларни эслади. Мажруҳ дилларнинг яширин хилватгоҳларини ковлаштириш бемаъни ва шу пайтнинг ўзида оромбахш қийноқдан бошқа нарса эмас деб ўзбилармонлик қилиб юрганида жуда содда экан-да. У зўр бериб, Достоевский даврида эҳтимол, бу балки қандайдир маъно кашф этган бўлиши мумкин, бизнинг кишиларда эса уларни халос қилиш йўлида ҳамдирлик қилиб, шу йўл билан қайғу ҳасратларига шерик бўлиш заруриятини уйғотадиган ҳеч нарса йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас, дерди.

Энди бўлса ўзи уларни аниқлаши, халос қилиши, душманининг чайир чангалидан юлиб олиши учун инсон дилидаги ифлосликларни кавлаштириши керак бўляпти. Унинг назарида ватанга хиёнат қилган кишилардан душманининг фойдаланишига имкон бермасликдек вазифани бажарса бўларди. Бунинг учун у ўзини етарли даражада қуроолланган ва шароит ҳам мос деб биларди. Боз устига, Марказ ҳам тўғри ва аниқ ҳаракат режасини ишлаб чиқмоқда эди.

32

Майор Штейнглиц, Вайсдай шоферидан маҳрум бўлаётганига ачинаётган бўлса ҳам, уни янги ҳамкасби, абвер ходими сифатида табриклашга тайёр эди. Шундай бўлса ҳам Штейнглиц ҳар қалай Вайсни огоҳлатириб қўйишни лозим топди:

— Бизга мутлақо сизнинг хулосаларингиз эмас, фактлар керак. Хулосаларни ўзимиз чиқарамиз. Хотира деган разведканининг касби бўлади, — деди у насиҳатомуз. Сўнг унчалик расмий бўлмаган оҳангда қўшимча қилди: — Баъзан мардлик қилиб киши ўзини қўрқоқ кўрсата билиши керак бўлади. Босқинчилик вазифалари баҳодирларга топширилади-ю, мукофотни идорадан туриб раҳбарлик қилганлар олади.

Штейнглиц шу пайтгача мўлжаллаган лавозимига эриша олмай, аввалгидек тайини йўқ инспекторлик вазифасини бажариб келар ва ўзини четда қолаётгани хаёлидан сира нари кетмасди.

Дитрих Вайсни янги лавозимда кўриши биланоқ, ишбилармонлик қилиб, штабда жаноб Маслов деган рус таржимони борлигини айтди. Гарчи, у чор армиясининг полковниги бўлса ҳам, муҳожирларнинг баъзи бирлари орасида миллатчилик кайфиятлари ва Россия устидан Германия қуролининг ғалабасидан норозилик сезилаётгани учун, унга кўз-қулоқ бўлиб юришни уқтирди.

Мактабнинг командир, ўқитувчи ва инструкторлар состави ҳали тўла йиғилмаганлиги сабабли деярли барча хоналар бўш турарди. Шунинг учун ҳам, Иоганн яхшироқ бир хонани эгалласа бўларди-ю, дастлабки пайтларда камтарлик зиён қилмаслигини ўйлаб, кўримсизроқ хонани танлаб олди. Бунга яна бошқа сабаблар ҳам бор эди. Йўлакнинг охирида жойлашган бу хонага ёрдамчи хўжалик хоналари — омбор ва ҳозир бўш турган шохона ёндашган эди. Чордоққа чиқадиغان зина ҳам шундай ёнгинасида, зарурият туғилиб қолган пайтда Иоганн фақат ортиқча бўлмалардангина эмас, томга олиб чиқишидан қатъи назар, қўшимча чиқиш йўлидан ҳам фойдаланиши мумкин эди.

Дитрих Вайсга маслаҳат бериб, унинг ўз ибораси билан айтганда «хизмат пайтидан ташқари вақтларда курсантлар билан алоқада бўлиш мақсадида» ҳарбий кийимни гражданча кийимга алмаштириш кераклигини айтди, нега деганда, граждан кийимидаги рус тилини билган немис уларнинг кўнгил сирини голиблар формасидаги немисга қараганда тезроқ очилиши мумкин эмиш.

Иоганн янги ҳамкасблари билан қандай муомалада бўлишни ўйлар экан, аввал бошданоқ улар билан жуда тенг бўлмаса ҳам, ҳар қалай, жиддий, ўз қадр-қимматини биладиган кишидай муносабатда бўлишга қарор қилди. Ундан ташқари, Россия тўғрисида маълум тасаввурга эга эканлиги, шу соҳада ихтисослашиб, билганларини янада асосли равишда пухталашга интилаётганини, фақат таржимонлик нуқтаи назаридан эмас, бир вақти келиб, айтайлик, Москва генерал-губернаторлигидаги гаудейтор ҳузурида бирор обрўлироқ лавозимга эга бўлиш умидида эканлигини уларга сездириб қўйиши ҳам керак эди.

Шунингдек, у прусс зодагони фон Дитрихнинг хатти-ҳаракати ва ахлоқ-одобига тақлид қилишга, унинг бу хислатларини психологик қуролга айлантиришга жазм қилди. Совуқ, бепарво, ўта назокатли суҳбат давомида қуруқ, сийқаси чиқиб кетган сўзлар билангина чекланиб қола билмиш, хизматкорлар ўртасида ҳам, зодагонлар орасида ҳам баробар одат бўлиб қолган эди. Бироқ зодагонларга бу гўё яхши тарбия ва одобнинг шартли ифодаси сифатида хизмат қилар ва ҳамсуҳбатига ҳам маълум даражада таъсир кўрсатиш учун зарур эди.

Очиғини айтганда, Иоганн ҳамкасблари орасидаги индамас, одамови, ҳадиксировчи кишиларга қараганда ўлардай шилқим, сергап маҳмадана-ларидан кўпроқ чўчирди.

Лансдорф билан муносабати ҳам унга баъзи нарсаларни ўргатди. Эҳтимол, немис разведкасининг атоқли йирик мутахассис арбоблари қатори бу кишининг ҳам ич-этини шухратнарастлик дарди кемирарди. У шу пайтга қадар мисли кўрилмаган операция ишлаб чиқиб, фирибгарлик санъатида энг машҳур разведка бўлимларидан ўзиб кетишни орзу қиларди. Бу билан мана шу соҳада донг таратишни, дил овчиси сифатида машҳур бўлишни, ном қолдириб, яширин уруш тарихига ўз номининг мангу ёзилишини истарди.

Лансдорфнинг фикри ёди бир кун эмас-бир кун уни албатта оламга танитадиган ана шу номаълум операция билан банд эди. Шунинг учун ҳам у фақат тундагина ўзини бахтиёр ҳисобларди, чунки бу пайтда кундузги зерикарли ташвишлардан холи жимжитликда бу операциянинг ҳийла-найрангларга тўла тафсилотлари, беҳисоб вариантларини ўйлаб, бўлғуси шайн-шавкатлар ҳақида ширин хаёллар суришга имкон туғиларди. Кечалари шундай ҳузур қиларди-ю, кундуз кунлари бўлса адолатсиз тақдир иродаси билан майда-чуйда ишларни бажаришга мажбур эди. Шу боисдан у ялпи қўпоровчи-жосуслик ишлари учун ҳарбий асирлардан ёллаш тўғрисидаги топшириқни, худди жанговар офицерни ўз сафидан ажратиб олиб, узоқ фронт орқасига, солдатликка янги қабул қилинган ёшлар билан машқ олиб боришга жўнатиладек қабул қилди.

Башарти, бошлиқлар истаганда Лансдорф эплайдиган ишлар жуда кўп эди. «Империя ҳарбий министрлигининг психология лабораторияси», Баварияда Гиммлер томонидан ташкил қилинган «Разведка олий мақтаби», вақти-вақти билан йирик-йирик разведкачиларни қайта тайёрлайдиган Берлин яқинидаги «Малака ошириш кўрслари» — унга мос келадиган ишлар мана шулар эди-да, бунда у ўз асарлари билан жаҳоннинг жуда кўп разведкаларига маълум бўлган, билимдон, шухрат қозонган уста жосус эканини кўрсатиб қўйган бўларди.

Бу ерда эса у ихтисосига арзимайдиган қора, устига устак бемаъни иш билан шуғулланишга мажбур эди. Европанинг бошқа мамлакатларида татбиқ этилган стратегиянинг Россия билан бўлган урушда қўл келмаётганини Лансдорф аллақачон тушуниб етган эди.

Бу мамлакатларнинг барчаси икки қайи валига ҳукумат бошлиқларидан тортиб, ҳам

немис жосуслари қамраб оларди-ю, ундан кейингина вермахт ўз армиясини пўлат муштдек жамулжам қилиб, сотқинлик натижасида ўз ичидан емирилган давлатларга бостириб кирар ва яшин тезлигида ғалаба қозонар эди.

Россияда эса ялпи жосуслик учун шароит бўлмади. Немис айғоқчилари Россияда урушдан олдинги йилларда ҳам, уруш бошланишида ҳам маълумиятга учрадилар. Ваҳолонки, Шарқий фронт немис разведка хизматлари системасида энг муҳими ҳисобланган эди.

Немис разведкаси Советлар мамлакатида ҳатто «Бешинчи колонна»нинг соясини ҳам ташкил қилишни уддалай олмагач, қалбакилаштириш йўлига ўтиб, лаганбардорлик билан Россиянинг кучсизлиги тўғрисида Гитлер айтган гапларини тасдиқловчи сохта фактлар тўқий бошлади. Бундай ахборот фюрерга 1920 йиллардаёқ: «Агар Германия Россияга қарши уруш бошлагудек бўлса, ғалабага умид қилмай қўя қолсин»,—деб огоҳлантирган генерал Сект тарафдорларини тор-мор қилишда ёрдам берарди. Тарғибот соҳасида ҳам қаллоблик кенг йўлга қўйилганига қарамай, улар рақибни реал кучлар тўғрисида ҳақиқий тасаввур ҳосил қилдиrolмасди.

Лансдорф шуларнинг ҳаммасини билгани учун ҳам ҳарбий асирлардан ялпи айғоқчилар тайёрлашни ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлмаган, қўшимча чора деб биларди.

Енгилган Европа давлатларига қараганда Россияда ҳамма нарса бошқача эди. Уларнинг территорияларида «бешинчи колонна»ларнинг ташкил топиши ҳарбий ишларни олдиндан тайёрлаб, уларнинг муваффақиятини белгилаб берарди. Бу ерда эса ғалаба тамоман вермахт армиясига боғлиқ эди.

Шунинг учун ҳам қўпоровчи группаларни маҳаллий аҳоли ҳисобига тўлатишнинг иложи бўлмаслигига Лансдорфнинг олдиндан кўзи етиб мактабдан мумкин бўлганча қўпроқ талаба етиштириб чиқаришга мойил эди. Демак, мактабда ташкилотчилар эмас, балки уларни юборган кишиларнинг иродасига бўйсунувчи тўпори ижрочилар тайёрланиши керак. Улар қатлдан қўрққанларидан ҳам итоаткор бўладилар. Руслар уларнинг хиёнаткорлигини кечирмасликларини билганлари учун ҳам ватандошлари томонига ўтиб кетишдан ҳайиқадилар.

Фон Дитрих Лансдорфнинг ишонмаслик кайфиятига қўшилмасди. У ёлланганлар орасида Совет органларига кириб олиш қўлидан келадиган, йирик жосус бўлишга лаёқати бор кишилар чиқиб қолишга ва бундай айғоқчиларни топишда Иоганн Вайс унга ёрдамлашишига умид қиларди. Шунинг учун ҳам Дитрих, ўз одатига ҳилоф бўлса ҳам, Вайсга лутфан қандайдир илтифот кўрсата бошлади. Иоганн дарҳол бунинг сабабини англаб олди. Бироқ у Лансдорфнинг нима сабабдан ўзига нисбатан бепарво, совуққон бўлиб қолганини тушуна олмасди.

Бу ерга уларни қоронғи тушгач, битталаб, иккиталаб, гоҳо кичик-кичик группалар билан эшикларига панжара тўсилиб, деразаларига брезент пардалар тутилган усти ёпиқ юк машиналарида олиб келишарди. Уларни олиб келган индамас, қовоқлари солиқ, безбет эсэс соқчилари бу одамларни очикдан-очик қочишга тутинганларидагина отиш мумкинлиги тўғрисида огоҳлантирилган эдилар. Машина бир қанча текширишлардан ўтиб, ичкарига кириб борарди-да, маҳаллий соқчилар мазкур шахс ёки шахсларни қабул қилганликлари ҳақида имзо чекишлари биланоқ эсэсчилар дарҳол изларига қайтардилар.

Олиб келинганлар, аввало ҳожатхонага олиб боришни илтимос қилишарди. Уларга кўпинча, жуда узоқ бўлган бутун йўл давомида, буйруққа биноан бир марта ҳам машинадан тушишга рухсат берилмасди.

Улар қаерга ва нега олиб келинганликларини билишмасди. Шунинг учун ҳам оқибат-натижани зориқиб кутиш ташвишида ҳаммаларининг афт-ангорлари бир тусда титраб-қақшаб турарди.

Бу ерга кўпроқ лагерларда синалган сотқинлар, иғвогар, полициячи, капо сифатида иш кўрсатган маҳбусларгина таялаб олинган эди. Бунда ҳарбий асирларнинг ўзларини Совет ҳокимиятининг ашаддий душманлари қилиб кўрсатиш мақсадида берган маълумотлари ҳам эътиборга олинарди. Ёллашдан аввал уларнинг ҳар бири лагерь ичидаги айғоқчилар ва лагерь маъмурияти орқали ҳар тарафлама текширувдан ўтказиларди. Агар у киши немислар босиб олган жойлардан бўлса, гестапо ўша ерларда қўлга туширилган ҳужжатлар орқали уни текшириб кўрар, у ҳақда маҳаллий аҳолидан ҳам сурштириб, маълумот олинарди.

Янги келган кишиларни бир-бирлари билан гаплаштиришмасди. Бўйнига автомат осиб, қўлида таёқ тутган соқчи улар қамаб қўйилган бараканинг ўртасида назорат қилиб ўтириб, ёнги дейишга йўл қўймасди.

Ҳужжатларни расмийлаштиришга уларни битта-биттадан олиб боришарди.

Иоганн Вайс фақат таржимонлик қилибгина қолмасди. Дитрих унга айтилган маълумотларнинг тўғри-нотўғрилигини текшириб кўриб, ёллашчиларнинг ёлғон гапиргани ёки руҳий яроқсиз эканлигини аниқлаш мақсадида дастлабки контрразведка сўроғи ўтказишни ҳам топширган эди.

Шу дақиқадан бошлаб маҳбусларнинг ҳар қайсисига бирор кимсага ўзининг ҳақиқий исм-фамилиясини айтгудек бўлса шу заҳотиёқ жазоланиши уқтириларди. Фамилия ўрнига лақаб қўйиларди.

— Қани,— дея буюрарди Вайс.— Тез ва қисқа бўлсин.

Бу одамлар билан муомала қилишда унинг чеҳраси энг истеъдодли мим санъатининг чўққиси деб ҳисоблаш мумкин бўлган даражада «корийча» совуқ-улуғвор, нафратли тус оларди. Лекин бу сафар беихтиёр унинг дилидаги ҳис-туйғулар юзидан акс этмоқда эди.

Вайснинг қаршисида турган киши мустақил фикрлашни мутлақо ёдидан чиқариб юборгани учун индамай турарди. Унинг қалин чўзиқ лаблари устида ва тепакал бошида маржон-маржон тер кўринди.

Вайс таъкидлаб сўради:

— Демак, «Кал» деб ёзамизми?

У киши ҳамон индамай, рози бўлиб бош иргеди.

Вайс котибга ўгирилиб:

— «Кал», деб ёзинг,— деди-да, маҳбуснинг аҳолидан кулиб, дилдан: «Заб нусха эканми, яна лақабини ўзига ярашганини қаранг!»— деган фикрни ўтказди.

Аввал бошданоқ Вайс, келажакни ўйлаб, курсантларга нишонли лақаблар қўйишга қарор қилган эди. Қўл ўринларда у бунга эришди ҳам.

Кални деворга қоқиб қўйилган оқ чойшаб олдидаги курсига ўтказишди-да, абвер «Г» бўлимининг солдати қамоқхона фотографлари сингари «лейка»сида уни аввалига рўпарасидан, кейин ён томонидан мўлжалга олди.

Вайс кални диққат билан кузатиб турарди. У суратга тушаётган пайтда илжаймоқчи бўлди.

— Тек ўтиринг!— дея буюрди Вайс шунда.

Бир зумдаёқ калнинг башараси лозим бўлган тўпори тусга кирадиган тўнг қотди.

Анкетани тўлдириб бўлгач, у иштиёқ билан аниқ-равон имзо чекди.

М и м — қадимги Греция ва Римда юқори даражадаги актёрлик санъати (тарих)

да, таржиман ҳолини ёзишга тутинди. У таржиман ҳолини узоқ ўйлаб ёзар экан, тез-тез ўзи тушунмаган нарсаларни сўраб оларди.

— Ҳалиги, уларнинг Олий Советига номзодларини доимо ўчириб юрганимни ҳам ёзайми?— сўради у, сўнг Вайсга қараб инонувчанлик билан деди:— Жуда кўп судга тушганман, аммо ҳар сафар ўзимнинг фаросатим ва гандонлигим туфайлигина қутулиб кетганман.

Барча расмийчиликларни тугатгандан кейин, немис разведкаси фойдасига ишлаш учун розилик билдириб ёзилган тилхат — мажбуриятнинг тагига ҳам дона-дона қилиб аниқ имзо чекди. Сўнг кўрсаткич бармоғига махсус пахмоқ билан қора суртиб, бармоқ ҳам босди-да, қўлини артиб бўлгач, енгил тортиб деди:

— Мана энди тоза бўлди.

— Ким?— шартта сўради Вайс.

— Мана, бармоғим,— кўрққанидан гужанак бўлиб бидирлади кал.— Мен бармоғимни айтдим, холос.

Мактабга келганларнинг ҳаммаси ҳам шу зайлда расмий кўрикдан ўтарди. Дастлабки танишиш дақиқасиданоқ улардаги қандайдир ўзларига хос хусусиятларни пайқаб олиш мумкин бўларди.

Баъзилари нима дейишса ҳаммасига рози эканликларини таъкидлаётгандек безбетлик қилишарди. Бироқ улар, эҳтимол, бу хатти-ҳаракатлари билан виждонлари қийналаётганини яшираётган ёки ўзларини адоий тамом бўлган, дунёни сув босса тўпигига чиқмайдиган кишилар қилиб кўрсатиш учун атайин аввалдан бошлаган ўйинларини давом эттираётган бўлсалар ҳам ажаб эмас.

Кўзлари ўликниқидек сўниқ, руҳан эзилган, қадди букчайган, меровлашган, итоаткор бошқа бировлар эса талаб қилинган ишни шалвираб, лоқайдлик билан бажаришарди.

Кўрнинишдан эпчил, абжирлари ҳам учраб турарди. Улар ишбилармонлик билан мактабдаги шарт-шаронтларни сўрашарди. Бошқалари шивирлаб лагерда қилган хизматларини эслатишар, кейинчалик бу қилган хиёнатимизни унутишмасин-да ишқилиб, бошқалар билан чалкаштириб юборишмасин-да, деб ташвишланишарди.

Ўзларини анча мустақил тутадиганлари ҳам бўларди. Улар немисча гапиришга уриниб, ўзларини совет тузумининг принципаал душманлари қилиб кўрсатишарди. Бундайлар анкетада албатта ярадор бўлмаганликлари, қуршовда қолмаганликлари, балки ўз ихтиёрлари билан таслим бўлганликларини таъкидлаб кўрсатишарди. Уларнинг ҳаммаси таржиман ҳолларида ота-оналари революциягача қанча мулкка эга бўлганлигини батафсил баён қилишарди. «Қасаба союзида аъзо бўлиб турганмисиз?»— деб берилган сўроққа албатта: «Мажбуран аъзо бўлганман»,— дея жавоб ёзишарди.

Барвастандан келган, ўгриндор, ёноқ суякларни бўртиб чиққан, кўзлари бежо ўйнаб турган «ишқимлардан» бири Вайснинг айтишини кутиб ўтирмай, шошилиб ўзига-ўзи:

— «Чипта ковуш»,— деб лақаб қўйди.

Вайс унинг анкетасини варақлар экан, «Армияда эгаллаган лавозими» деган жойида «Дафи командасининг жангчиси» деган ёзувни кўрди. Бундай бўлинмалар уруш бошланишида йўқ эди. Касб-кори, деб берилган сўроққа «этикдўз» деган жавоб ёзиб қўйилган эди.

— Бизда устаҳоналар бор, сени шунга ёзиб қўяман,— дея таклиф қилди Вайс унга.

Чипта ковуш сесканиб кетди. Кейин ишонарли баҳона топганидан хурсанд бўлиб илжайди ва ранжигандек баён этди:

— Ахир мени этикдўзликка ёллашгани йўқ-ку, жосус бўламан деб тилхат берганман. Нега энди амалимни шунчалик пасайтирар экансиз.

Чипта ковушнинг ўзи бошланғич мактабнинг уч синфинигина тамом қилганман, деб кўрсатгани билан таржимаи ҳоли мутлақо хатосиз, саводли ёзилган эди.

Вайс ҳаммасини назарга олиб қўйди-ю, аммо пайти келгунча ўз диққатини алоҳида бирор кимсага жалб қилишни мақсадга мувофиқ деб билмади.

Асирлар сўроқ пайтида, анкета тўлатишда ва таржиман ҳол ёзишда ўзларини ҳар хил тутишарди. Бир хиллари ўзлари ҳақида кўпроқ фикр баён қилишга интилишса, баъзилари, аксинча, мажбурий саволларга қисқа-қисқа жавоб беришар, совет давридаги ўз ҳаётларини гапиришга келганда ўжарлик билан ҳақоратомуз эпитетлардан ўзларини тийиб туришарди.

Вайс шундайлардан бирига дакки берди. Шунда у қовоғини солиб жавоб қилди:

— Ҳамкорлик қиламан деб тилхат бердим-ку, ахир, яна менга нима демоқчисиз?

— Сен совет системасига бўлган ўз сиёсий муносабатингни билдиришинг лозим,— деди Вайс.

— Нега?

— Негаки, мабодо, жуфтакни ростлаб қолмоқчи бўлсанг, бирон бир йўл билан шу таржимаи ҳолинг совет ҳукуматининг қўлига тушади-да, сени аяб-ветиб ўтирмай осишади.

— Хотиржам бўлаверинг, бусиз ҳам осишади.

— Демак, бу ерда эмас, ўша ёқда ўлишни афзал кўраркансан-да?

— Нимани афзал кўришим очиқ-ойдин кўриниб турибди. Бўлмаса, бу ерда нима қилардим!

— Лагерда ким эдинг?

— Инсон эдим.

— У ерда бизга нима хизмат кўрсатганингни сўраяпман!— дея қатъий оҳангда сўради Вайс.

— Э-ҳа, хизматларимни айтасизми?— гўё саволни энди тушунгандек такрорлади маҳбус,— хизматларим жуда оддий. Биттаси менга ер остидан қовланган йўлни кўрсатган эди, бошқаларни ҳам қочишга ундамасин деб, уни бўғиб қўя қолдим.

— Балки у биз атайин юборган «қуён» бўлса-ю,— ҳамсуҳбатининг кўзига қаттиқ тикилиб сўради Вайс,— сен уни ўлдириб қўйган бўлсанг-чи?

Маҳбуснинг ранги ўчиб кетди-ю, лекин дарҳол ўзини ўнглаб олди.

— Гестапо мен билан шуғулланган,— тишини тишига қўйиб, ёнжиғиб деди у. Сўнг кўйлагини кўтариб, баданидаги чандиқ ерларини кўрсатди:— Мана, муҳрларини кўринг, обдан текширишган.

Ўзини сипо тутувчилардан бири — боши ялтироқ, кекса, солқин қорин, овози командирларникига ўхшаш йўтон нусха Вайсга нега бу йўлга ўтганини батафсил тушунтириб берди.

Унинг тажрибакор командир экани, аммо унвони ҳам оширибмай, шахсий мукофот олмай неча йиллар бир лавозимда ишлагани хизмат варақасидан очиқ-ойдин кўриниб турарди. Эндиликда, уруш юқори мансабга кўтарилиш учун имконият очиб беради деб ўйлаб, ўзини кўрсатиш мақсадида кўнглига келган номаъқулгарчиликни қилаверибди: қўл остидаги қисмга мудофаа чизигидан чиқиб, ҳеч қандай қулайлик бўлмаган бир фурсатда найза жангига ўтишни буюрибди. Шунда душман уларни ўққа тутиб битта ҳам жангчи тирик қолмай, ҳаммаси қирилиб кетибди. Унинг яқка ўзи омон қолибди, қараса ҳарбий трибуналга тушиши аниқ. Шунинг учун ҳам таслим бўлишни афзал кўрибди.

— Ҳа, айтгандай,— дея эслатиб қўйди у,— мен биринчи жаҳон

урушидаёқ асир тушганман, немисларнинг инсонпарварликларини шундан бери эслаб юраман.

— Ушанда офицермидингиз?

— Имтиёзли ҳарбий хизматчи эдим, холос. Аммо менга прапорщик¹ унвони берилишини сўраб аллақачон тавсиянома юборилган эди.

Ватанга хиёнат қилишга бел боғлаган бу кишиларнинг баъзилари ўз ҳонликларини немислар томонидан алоҳида баҳоланишига умид боғлаб, таржимондан зўр бериб қандай имтиёзларга эга бўлишларини билиб олишга уринишарди. Ҳаммадан ҳам уларни, зиммаларига юклатилган вазифани бажариб бўлганларидан кейин (башарти, тирик қолсалар, албатта) немис гражданлигини олиш ҳуқуқига эга бўлишлари ёки жилажурса босиб олинган территорияларда ёғлиқроқ лавозимни эгаллаш имконияти қизиқтирар эди.

Вайснинг тахминига кўра, уларнинг бир хиллари бу ҳақда қизиқсиниб, ишбилармонлик билан сўрасалар, бошқалари, ўзларини ҳақиқатан ҳам мукофотга умид қилаётгандек кўрсатишга, немислардан пинҳон тутётган сирларини шундай саволлар билан яширишга тиришардилар.

Иоганн эртадан кечгача сўроқ олиб борарди. Баракни дезинфекция, тер сингиб кетган пойафзал, кир баданнинг қўланса ҳиди босиб кетган эди.

Ҳаммадан ҳам азоб берадиган жойи мана шу кишиларнинг кўзларига қараш эди — бир хилларининг ўқ тешиб ўтган жароҳат устида қотиб қолган қондек қорачиғли кўзлари умидсизликдан садосиз ҳайқиргандек бақрайиб қолган эди. Бундай садосиз ҳайқирувчи кўзлар, аниқки, ўз-ўзини ўлдиришга муқаррар ҳукм қилиб қўйган кишилардагина бўларди.

Баъзилариники — қисилган, тиг дамидек ингичка, ўзларидан ҳам, бошқалардан ҳам қаҳрланганликларидан тўниб қолган, ҳеч нарсадан тап тортмай, ҳамма нарсага тайёр эканликларини ифодаларди.

Учинчи хилларники — ўйноқи, беқарор жавдираган ва худди ана шу беқарорликда доғули уддабуронлиқнинг барҳаёт кучи пинҳона яширилган бўларди.

Жонидан тўйиб ўз иродаси ва онгидан ташқари яшаётган кишиларники янглиғ сўниб, бақрайиб қолган кўзлар ҳам бор эди.

Қорачиғи кишига қаратилган тўппонча оғзидек қоп-қора, ўтдек чақнаб турган кўзлар ҳам топиладди. Ўқлар тамом бўлгану, аммо ҳали яна битта, охиригиси бўлиши керак, деган умидни йўқотмаган ва сўнгги дамда уни ўзим учун сақлаб қолсаммикан ёки душманга қараб отайми, деб иккиланиб тургандек кўринарди улар.

Бепарво уй ҳайвонининг нигоҳига ўхшаб нимага назари тушса, бир хилда боқадиган оқиш, қўй кўзлилар ҳам бор эди.

Терлама дардига мубтало бўлган киши иситманинг зўридан алаҳлаб, вақт ҳақида ҳам, ўзи ҳақида ҳам тасаввури йўқолиб, ҳатто ўзининг тириклигига ҳам ишончини йўқотиб, ҳамма нарса ясама бўлиб кўринадиган, гўё ич-ичидан ёниб, чақнаб турган кўзлар ҳам учраб турарди.

Хотиржамликни сақлаш қобилиятига эга кўзлар ҳам бор эди. Шунинг учун ҳам, бу кўзлар инсоннинг тирик аъзоси эмас, балки қоронғи ўрадек кўз косаси билан бировларни қўрқитмаслик учун хизмат қиладиган сунъий шиша кўздек туюларди.

Отган ҳар бир ўқи — фақатгина душманга етказилган талафот эмас, айни бир вақтда, ўзини сездириб қўйиш учун ҳам хизмат қилишини жуда яхши билган, худди мана шу ўқ билан душманни ўзига қарата ўт очишга мажбур этишини тушуниб, тепкига бармоқ босишдан илгари шошмасдан, ҳар томонлама ўйлаб иш кўрадиган пистирмадаги снайпер-

¹ Прапорщик — чор армиясида кичик офицерлик унвони (тарж.).

нинг кўзи сингари доимо ярим юмуқ, ҳамма нарсани дарров пайқайдиган ўта сезгир кўзлар ҳам бор эди.

Балки, Иоганига шундай туюлаётгандир. Унинг ўз олдидан ўтаётганлар орасидан пинҳоний ниятли кишиларни, ҳатто энг даҳшатли синовлардан кейин ҳам барча инсоний хислатларини батамом йўқотмаган кишиларни топиш мумкинлигига жуда-жуда ишонгиси келарди.

Ёлланганларни наридан-бери тиббий кўрикдан ўтказиш уларнинг жисмоний яроқликларини аниқлаш учун эмас, балки бирдан-бир мақсад билан — мактабдаги немис ходимларини юқумли касалликлардан сақлаш учунгина эди. Ундан ташқари, ёлланувчининг баданидаги жанг майдонида орттирган жароҳатлари ҳам шубҳа уйғотарди. Қандай вазиятда ярадор бўлгани, бу жароҳатлар бир вақтларда кўрсатилган қаҳрамонликнинг натижаси бўлиб, жиноят белгиси сифатида хизмат қиладими, йўқми, шуларни аниқлаш мақсадида уни яна қўшимча сўроқ қилинарди. Сўнгра барча шубҳали кўрсатмалар ёлланаётган маҳбуснинг варақасига ёзиб қўйиларди.

Баданлари ниҳоятда ориқ, суяклари туртиб чиққан кишилар ҳам бор эди. Уларнинг териларида худди қадимий ёзувларни ўқигандек қийноқнинг қандай қуроллари ва воситалари татбиқ этилиб, бу даража ночор аҳволга туширилганликларини ва оқибат натижада шу ерга келишига мажбур бўлганлигини ўқиш мумкин эди.

Қўлга тушиб қолишдан хавфсираб, лагернинг пасткам жойларида очкўзлик билан апил-тапил шошилиб ейилган мукофот емишдан кепчиб кетган хом семизлар ҳам бор эди. Ахир улар шундай қилишмаса хоинликлари ошкор бўлиб қоларди-да. Уларнинг хоинлик йўлига ўтиш сабаби ҳам ана шу емиш ва қолаверса, каторга меҳнатидан қутулиб қолиш эди. Улар худди нинга яшириниб олган ҳайвонлардек — қийноқлардан кейин беҳол қилиб ташланганлар қонининг ҳиди анқиб турган якка кишилик камераларида ҳаммадан яшириниб ётишарди.

Ана шуларнинг ҳаммасига Иоганн диққат билан қарашга, хотирлаб қолишга, уларнинг баданидаги белгиларини пайқаб хил-хилга ажратишга мажбур эди. Аммо комил ишонч билан таянса арзыйдиган бирор нуқта топишга муяссар бўла олмади. Ҳозирча умид қиладиган ҳеч нарса йўқ эди.

Шу кунлар ичида Иоганн анча ташвишга ва ҳатто изтиробга тушиб қолганди, чунки, олдидан ўтиб турган, шу қадар тубанлашган сон-сансиз кишилар билан бетма-бет келавергандан кейин у умидсизликка тушиб қолди. Қалби тилка-пора қилаётган фикрдан устун кела олармиканман, деган шубҳага тушиб, ватандошлари орасида шундай кишиларнинг кўзга кўринмайдиган бир чеккада тинчгина яшаб юрганига, ишлаганига, ҳаёт кечирганига ишонгиси келмасди.

Ўз даврининг кўпчиликлари ёшлари сингари Иоганн ҳам курашларда кўн марталаб фош этилган, туғма доғдек яққол кўриниб турадиган, ҳар хил белгиларга эга синфий душманларгина бор, холос, деб ўйлаб юрарди. Ҳа, бу ерда ҳам, худди шундай белгилари яққол кўзга ташланиб турганлари ҳам бор эди. Шунинг учун ҳам, улар ҳақида ўйлаш осон бўлиб, булар нега хиёнат йўлига ўтишдикин, деб бош қотириб ўтиришнинг ҳам ҳожати йўқ эди. Бироқ яна бошқа хиллари — ўйламай ташлаб қўяверса бўлмайдиганлари ҳам йўқ эмасди.

Демак, ҳали маънавий хислатлар йиғиндисидан иборат бўлиб, характер хусусиятларида гавдаланадиган аллақандай сирли нарса ҳам бор экан-да. Ишонч метини худбинликнинг қалб чарваси билан тутатиб кетолмайди. Вазият олдидан бўйин эгиш кишини продадан маҳрум қиладиган, бўйин эгган кишини эса уларга қарши курашга бел боғлаш ва хиёнат қилмасликка қурби етмай қолади.

Булардан ташқари, яна чўчиб қолган, ақлнинг иложсиз қолган кишига шармандалиқ ва аянчли йўл кўрсатадиган макри ҳам борки, киши ўзи топган бу йўлнинг ахирини бориб тубсиз жарга элтишини ўйламайди ҳам.

Киши бир мартагина душманга ён босгандан кейин, гоҳо асабий умидсизликка тушиб қолади, қаршилиқ кучини йўқотади ва ботқоққа бир қадам қўйдики, борган сари чуқурроқ чўка беради.

Гарчи, қанчалик даҳшатли шароитларда бўлмасин, инсон кураш учун кучини қандай мусаффо манбалардан олиши маълум бўлса, унинг руҳини заҳарлайдиган, баъзи инсон характерларига таъсир қилишга ожиз, бироқ бошқа бировни ўлдира оладиган заҳарларнинг турлари охирига қадар маълум бўлмай қолаверади.

Мана шу кишиларнинг ҳаммаси ватанга хиёнат йўлига киришди-ю, ватанларидан жудо бўлишга, устига устак бу қарорни шахсий имзолари билан мустаҳкамлаб, бу билан ўз устиларидан чиқарилган муқаррар ҳукмга имзо чеккандек бўлишди.

Кўринишдан, ҳамма нарса аниқ, ҳоинлар ўзлари устидан чиқарилган ҳукмга имзо чекиб қўйишди, энди Иоганн бирон йўл-йўриқ излаб шу ҳукмни ижро этиш чораларини топиши керак эди ва бу режа қанчалик тез амалга оширилса душман қўлида қурол бўлиб қолган бу ҳоинларнинг жиноятларидан совет халқини шунчалик аниқроқ халос қилинган бўларди.

Аммо унга бундай ҳуқуқ — бу ерда унинг суҳбатидан ўтаётган барча кишилар устидан ялписига асоссиз ҳукм чиқариш ҳуқуқи берилганмиди? Йўқ. Бундай шароитда унда ўзи шубҳаланиб қараётган қалбларни кузатишга таянишдан бўлак ишонарли материал йўқлиги ва бўлиши ҳам мумкин эмаслиги туфайли дастлабки «тергов» ишларини олиб бориши зарур эди.

Шунинг учун ҳам, у ўз ишончига итбат қилиб, худди шундай қилишга қарор бериши лозим: бу кишиларнинг қалблари талвасага тушиб ҳеч нарсани сезмайдиган чангак бўлиб қолгани билан ватанининг жонли бир заррасини йўқотмаган бўлса, ана шу зарра киши қалбини чангак қилган ҳар қандай қора кучни енга олишига умид қилса бўлади.

Шунинг учун ҳам бу ерда, ашаддий душманлар орасида Иоганн ўзига иттифоқчилар топиши керак.

Шунинг учун ҳам у баъзан янглиштирувчи, ўткинчи бўлса ҳам, ўжарлик билан таянч нуқта ахтариб суҳбатидан ўтаётган ҳар бир кимсани синчковлик ва диққат билан кузата бошлади. Агар шундай нуқта топилгудек бўлса, инсонни жувонмарг қилиб юбормаслик учун бу жанг олди майдонини кенгайтирмоқ лозим. Жасорат кўрсатишга қарор қилган киши Иоганнга сифдош бўлиш ҳуқуқига эга бўларди.

Умид қилиб бўлмайдиган, ўз қора қилмишларини ювиш лаёқатига эга бўлмаганларига келганда, бунинг йўриғи осон — ҳамма гап техникага боғлиқ эди: қандай техникавий воситалар қўлланиши кераклигини эса Иоганн пухта ўйлаб қўйган эди. У етарли даражада қуролланган, бу шароитда қўлланиш мақсадга кўпроқ мувофиқ бўлган тезкорлик санъати билан, разведка ишларини ташкил қилиш услублари билан етарли даражада таниш эди. Ундан ташқари, ишда яккаланиб қолмаслигини ҳам биларди: ўз томонидагилар унинг ахборотини олганларидан кейин шу соҳанинг мутахассислари бу таклифларни планли равишда ишлаб чиқиш учун бош қотириб меҳнат қилишларига ақли етарди.

Мазкур ишлар билан баробар «Вали штаби»даги ҳамкасблари унинг хизматдаги ғайратини хайрихоҳлик билан баҳолашлари учун ўзини қандай тутиши лозимлиги, айни бир вақтда, уларнинг ҳасадларини қўзғамай ўзининг маълум даражада истеъдодга эга эканлиги ва бу истеъ-

дод асосан, унинг меҳнатсеварлигида кўринишини уларнинг онгига қай йўл билан сингдириш лозимлиги ҳам ҳаёлидан нари кетмасди. Бу бир томондан ҳамкасбларини ўзига мойил қилса, иккинчи томондан унинг асосий масалани ҳал этишга қаратилган вақти билан кучини анча тежасган бўларди. Мана шундай муҳофаза қалқонисиз Вайс кураш майдонига чиқолмасди.

У бунга ўзининг барча маънавий кучини сарф қилиши кераклигини билар, ҳақиқий қаҳрамонлик ҳам худди шуни талаб этарди.

33

Герман армиясининг одатдаги ҳарбий қисмларидан фарқли ўлароқ абвер офицерларининг хизмат вақтида ва хизматдан ташқари пайтдаги хулқ-атворларида айтарли тафовут йўқ эди. Хизмат пайти, айниқса ишдан ташқари вақтларда ҳеч қандай расмийлик ва алоҳида интизом сақланмасди. Кўпчилик солдатлар зиёлилар табақасидан бўлганликлари учун ҳам ҳурмат билан ошначилик ўртасидаги чегарани билишарди.

Тенг унвонли офицерлар иш вақтида ҳам, ундан ташқари пайтларда ҳам бир-бирларини исмлари билан аташар ва «сен»сираб гаплашишарди. Юқори лавозим эгалари, генералдан тортиб, баъзан генераллик лавозимни эгаллаб турган полковникка ҳам муомалала унвонига «жаноб» сўзи қўшиб айтиларди, хизматга тааллуқли ишларда бўлса учинчи шахсда аталарди. Хизматдан ташқари пайтларда, айниқса, бошлиқ билан бундан аввал кўришилган бўлса-ю, суҳбат унчалик расмий тарзда бўлмаса, иккинчи шахсда ҳам аталаверарди. Айғоқчилар ҳамма офицерларнинг унвонларини атаб мурожаат қилишарди. Бундай пайтларда уларнинг фамилиялари ҳам, «жаноб» сўзи ҳам тилга олинмасди. Табриклаш ҳарбийча эди: абверчилар, СД, СС ходимлари ва гестапочиларга ўхшаб кўтарилган қўл билан партия салюти бермай, бир-бирларини честь бериш билан табриклашарди.

Аслида, уларнинг ҳаммаси эсларини танигандан бери шу хизматда ишлаб, пихини ёрган уддабурон мутахассислар эди. Улардан эпчилроқлари ўз вақтида СД билан гестапога ўтиб олган ёки Канариснинг ишончли дастёрлари бўлиб олгач, Берлинда мустаҳкам ўрнашиб қолишган эди. Баъзилари ёшликданоқ махфий полицияда тажриба кўрган, айримлари эса, бундайлари кўпчилик эди — биринчи жаҳон уруши йилларида разведка ва контрразведканинг айғоқчилик ишларида пухта тажриба орттиришганди.

Абвер хизмати ҳамма вақт Германиянинг ҳукмронлари томонидан эъзозлаб келинишига қаттиқ ишонган бу тор доирадаги мутахассислар ўзларини алоҳида табақага мансуб деб ҳисоблашар ва ана шу табақа бирлиги улар ўртасида ўзаро ишонч ва ҳурмат кайфиятини ҳосил қиларди.

Шунинг учун ҳам улар орасида янги ходим — Иоганн Вайснинг пайдо бўлиши снёсий шубҳа жиҳатидан бўлмаса ҳам, ахлоқ масалалари юзасидан ғаразгўйлик, кўр-кўрона ишончсизликларга сабаб бўлди. Бу ерда офицерлик ахлоқ-одоб кодексидан ташқари махсус этика кодекси муҳим ўринни эгалларди. Махсус этика кодекси нарсаларни ўз номи билан атамасликдан иборат эди.

Энг қабих восита, усуллар, даҳшатли, ваҳшиёна мақсадлар профессорларча назокатли нборалар билан безалиб, академик хотиржамлик билан музокара қилинарди. Ҳатто жинсий полицияда тажриба орттирган, профессионал жиноятчилар ва фоҳишалар жаргонини мукамал билганлар ҳам бу ерда ўша бой фольклордан фойдаланишга журъат қилмай назокатли илмий тилда гапиришга интилишарди.

Ҳар қанча ғалати туюлгани билан бу хушодоблик шароити Вайснинг вазифасини мураккаблаштирмай, аксинча осонлаштирди.

Унинг немис классик адабиёти, фалсафаси, олимларнинг техника соҳасидаги ишлари, қадимий тарихчи ва қонуншуносларнинг асарлари, Гитлер давригача ёзилган ҳар хил соҳадаги китоблар билан таниш эканлиги ва чуқур билими типик нациларга хос қўполликдан холи одам сифатида кўрсатишга ва шу билан бирга ўз билимлари билан бир қа- дар эскича кўринмаслик учун етарли даражада эпчил, ҳар борадан ха- бардор эканлигини кўрсатишга мустаҳкам замин бўлиб хизмат қилди.

Янги ҳамкасблар билан дастлабки учрашишдаёқ Вайс ўзидаги «не- мис мутаассиблиги» ватанга бўлган меҳр — немис халқи ўз тарихи да- вомида яратган барча нарсаларга қўйилган меҳр билан ифодаланиши мумкин бўлган Болтиқ бўйида кечирилган ҳаёти оқибати, холос, эканли- гини шама қилган эди. Бунинг эътирофи этишлик жуда яхши таъсир кўр- сатди.

Шунингдек, Иоганн бу ердан узоқда эканида Германияда ўрнатил- ган янги тартиб ўзига жуда ҳам романтик, кўтаринки завқ бағишлага- нини баён этишни ҳам лозим кўрди. У ўзини Рейх олдида қарздор деб билиши, шунинг учун ҳам бу ерда қанақанги иш топширишларидан қатъи назар, бор кучини аямай ишляяжаги, хизмат кўрсатган, тажриба- ли касбдошлари фойдали маслаҳатлари ва ёрдамларини аямаслар деган умидда экани, бунинг эвазига, у ўз навбатида ҳамкасбларининг истаган хизматларини бажо келтириб, миннатдорчилик билдиришга тайёр эка- нини изҳор қилишни ҳам лозим топди.

Бу камтарлик ва камсуханлик Иоганнга нисбатан бўлган ишончсиз- ликни йўқотишда муҳим омил бўлди, бошқаларнинг хизматини бажар- ишга лутфан тайёрлик эса мамнуният билан қабул қилинди.

Шу билан бир қаторда медаль, гестапо ва СДнинг баъзи арбоблари билан таниш эканлигини эслатиб ўтиши ўзига хос бир огоҳлантиришдек бўлди; Вайс кўринишидан соддадил бўлишига қарамай, ҳар кимдан ҳомийлик ёки қўллаб-қувватлашни тилаб, юрадиган соддалардан эмас- лиги аниқ эди. У хизмат борасида муваффақият қозонишга интилади- ган, лекин қўлидан келадиган ишдан ортиғига уринмайдиганлардан эди.

Вайснинг эпчиллиги, фаҳм-фаросати, иш қобилияти мактаб ташкил этилган дастлабки кунлардаёқ сезилган ва ўзига яраша баҳоланган эди. У айниқса, идора ишларини зўр иштиёқ билан олиб борди. Шахсий ҳужжатларни ўрганиб чиққандан кейин ташаббус билан ҳар қайси маҳ- бус ҳақида баённома ёзилган варақалар тузиб, ёлланувчининг қанча- лик ишончли эканини англатиш учун уларга маълум ранглардаги қоғоз- лар қистириб қўйди. Бу иш мактаб командирларига жуда қўл келди, чунки янги келганлар жуда хилма-хил одамлар бўлгани туфайли бу ва- рақ орқали уларни кўз очиб юмгунча оқу қорага ажратиб олиш мумкин бўларди.

Улар тўғрисида фикр ўзгариб қолгудек бўлса, рангли белгиларни алмаштириш жуда осон эди: бор-йўғи сим қисқич билан у ёки бу вара- қага керакли рангдаги қоғозча қистириб қўйиларди, холос.

Вайс яратган картотека расмий сифатда эмас, фақат мактаб давра- сида фойдаланиш учун мўлжалланган эди. Тасдиқланган формада ту- зилган расмий варақалар анча катта ҳажмда эди. Вайс ўзи тузган ва- рақага қўшимча фотосуратлар буюртирди ва бу буюртмани тўлов рўйхатига киритиб бўлмаслиги учун фотографнинг хизмат ҳақини ўз ёнидан тўлади. Буюртирилган суратлардан унинг қўлида қолган яна бошқа нусхаларини эса уddaбуронлиги учун мукофот ёки ўлжа деса

ҳам бўларди. Лекин, шунда ҳам Иогани ҳар қалай, ортиқча фотосуратларни фотографнинг кўзи олдида эски газетага ўраб куйдириб ташлашни лозим топди. Бу жуда оддий усул эди, чунки эски газетага у курсантларнинг фотосуратларини эмас, қалинлиги фото қоғозга мос келадиган бир даста ялтироқ қоғоз ўраб қўйган эди, холос.

Бу билан Иогани ўзини яна рассом ролини бажариш заруратидан, бир вақтлар Марказни тасвирий-белгили материал билан таъминлашга муяссар бўлгани каби хавфли ишни такрорлаш заруратидан озод бўлган эди.

У фотосуратларни сақлаш учун ўзи жуда иноқ бўлиб қолган оберлейтенант Гагеннинг хонасига яширишга қарор қилди-да, кўп ўйлаб ўтирмай фотосуратли пакетни умивальникнинг устига ўрнатилган катта кўзгу орқасига пластр лента билан ёпиштириб қўйди.

Буларнинг ҳаммаси Иогани Вайснинг қўпоровчи-жосуслик «Вали штаби»да таржимон-инструктор сифатида бошлаган янги ишининг умидбахш дебочаси эди.

Кечаси бу ерда зим-зиё ўрадаги янглиғ сукунат ҳукм суради. Ташқаридаги қоронғилик ҳам балчиққа ўхшаган қуюқ ва совуқ туюлади.

Қозикда Иоганининг ҳарбий формаси билан гражданча костюми осилиқ турарди.

У каравотда ўзининг ана шу немисча кийим-бошига тикилиб ётар, ўзини шу қурғурдан холи сезмасди. Сўнгги пайтларда у ҳордиқ чиқаролмайдиган, уйқуси ҳам қочадиган бўлиб қолганди. Лекин у ҳар қандай вазиятда ҳам яхши ухлашга одатланиши лозим.

Ҳатто қурол ҳам доимо жанговар вазиятда тутилаверадиган бўлса тепкисининг пружинаси, яъни металл бўшашиб, ўқ отилмай қолиши мумкин.

Доим зўр берилаверса металл ҳам бўшашиб қолар экан. Одам-чи?

«Вали штаби»нинг деярли барча ходимлари бу ерда қатъий режа асосида, бир меъёрга, покиза ҳаёт кечиришарди. Офицерларнинг кўпчилиги кексалар бўлгани сабабли улар ўз соғлиқлари тўғрисида астойдил қайғуришарди. Парҳез қилишарди. Уйқудан олдин секин-аста қадам ташлаб, майдонда ёлғиз сайр қилишарди. Бир-бировлари билан учрашиб қолишгудек бўлса, бош қотирмайдиган енгил мавзулардагина суҳбат қилишарди. Шунчаки суҳбатлашиб ҳордиқ чиқаришарди.

Хизматга тааллуқли гапларни фақат иш вақтида гаплашишар, бошқа пайтларда бу ҳақда гап очилгудек бўлса ғалатигина туюлиб қолмай, одобдан ҳам бўлмасди. Бошқаларга қараганда корпоративлик ҳислари кўпроқ ривожланганлигини айтилмаса, бу кишилар учун танлаган фаолият соҳалари касб эди, холос. Узоқ йиллар мобайнида орттирган тажрибалари уларда ўқитилаётган айғоқчиларга нисбатан ўта кетган расминятчи ўқитувчиларникига ўхшаш муносабат ҳосил қилган эди: бу ерда энг муҳими — интизом дейиларди. Ўқитиш усул-усуллари ўйлаб йиллар мобайнида орттирилган тажрибаларга таяниб яратилган ва ўқитилган айғоқчиларнинг қатор мамлакатларда олиб борган фаолиятларида синовдан ўтказилган эди. Кекса ходимлардан баъзиларига педагогик шухратқарастлик хос эди. Улар ўйлаб топган операциялари, немис разведкаси хрестоматиясига кирган талабаларини ғурур билан хотирлардилар.

Абвернинг Ғарбий Европа маълумотларидан тайёрланган, кўпинча юқори амал ё лавозим, ёки олди-сотди дунёсида, баъзан худди шу разведка туфайли эришилган катта мавқега эга бўлганлар орасидан ёллан-

ин айғоқчилар билан иш олиб боришга одатланиб қолган бундай жекса офицерлари — разведка ветеранлари ўзларига юкланган вазифа — ҳарбий асирлардан айғоқчилар тайёрлашни арзимас, бачкана, майда иш деб билиб, бу топшириқни тажрибаларига яраша фойдаланмаслик, малакаларини менсимаслик деб билардилар.

Улар ҳарбий асирлар, бўлғуси айғоқчиларнинг шахсий ишлари билан танишар эканлар, булар орасида ўз мамлакатларида ҳурмат қозонган, юқорироқ мартаба ёки каттароқ ҳарбий мансаб эгаларининг йўқлигидан ҳасрат қилишарди. Уларнинг мутахассислик нуқтан-назарларига кўра бундай материал бўш, ўта беқарор ҳисобланарди. Модомики, бундай шахслар ўз ерларида бирор бир лавозимга эга бўлолмаган эканлар, демак, мутахассис айғоқчи жосус бўлиш учун зарур хислатлари йўқ, яъни лаёқатли эмаслар, деган хулосага келишарди. Бу офицерлар курсантлар орасида келажаги дурустроқ, узоқ иш олиб боришга лаёқатли, уддабуронлик билан разведка учун муҳим бўлган совет муассасаларига кириб олиш кўлидан келадиганлари ҳам йўқ, деб билишарди.

Таржимаи ҳоллари орқали Совет ҳокимияти томонидан бу кишиларга етказилган ҳар хил азият ва талафотлар тафсилотини ўқишар экан, улар елка қисиб, фаҳм-фаросатли ва уқувли эпчил киши ҳар қандай вазиятда ҳам, ҳатто мавжуд тузумга душман бўлган тақдирда ҳам, тубанлашиб кетмай юзага сузиб чиқиш учун минглаб йўл топса бўларди, деб ўйлашарди.

Ўзи ҳукм этилган ҳамма моддалари ва қамоқ муддатларини бирма-бир санаб, қандай вазиятларда қўлга тушганликларини гапириб берган «Чуб» лақабли собиқ жиноятчи-ўғри лаёқатсиз деб топилди. Башарти у, ҳамма вақт якка ўзи иш тутган экан, демак, ташкилотчилик қобилияти йўқ. Ваҳолонки, Европанинг барча йирик мутахассис — жиноятчилари аллақачон қаттиқ интизом ва ташкилотчилик воситалари билан амалга ошириладиган меҳнатни тақсимлаш тажрибасини ўзлаштириб олган эдилар.

Эрист Гаген Вайсга насиҳатомуз шундай деди:

— Шунини билиб қўйингки, Иоганн, русларнинг кўпчилиги амалиёт ва оддий турмуш ҳикматларидан маҳрумлар. Дарвоқе, Достоевский бу ҳодисани буюк истеъдод билан пайқаган эди, большевиклар эса уни ривожлантириб ниҳоясига етказдилар. Биз шу ерда манави кишиларга маълум ихтисос берамиз, ундан кейинги таълим-тарбия уларни бир қадар хизматга яроқли қилади. Бунинг ўзига хос хусусияти шундаки, ҳар хил маънавий тасаввурларга бўлган зарурият йўқолади. Демокриманки, бу курсантлар уни қатъий бойлаб қўйиш учун ўйлаб чиқарилган ватан, бурч, ор-номус ва шунга ўхшаш шахсни алаҳситувчи тушунчалардан озод бўладилар.

Бирон мамлакат эҳтиёжи учун бошқа бир давлатдан ёлланадиган киши миллий меҳр-муҳаббатдан, сиёсий эгонизмдан халос этилади-да, у шахсий манфаати йўлида, ўзинг учун ўл етим, қабилида ўз-ўзига хизмат қилади.

Ўз вазифаларини худди шу хилда тушуниб биз Европа мамлакатларида ёллаган энг яхши айғоқчиларга хосдир. Бу русларнинг ухламай, асабийлашиб, қайдайдир фожиали ғам-ташвиш чекиб юришлари мутлақо фронт орқасига ташланганларидан кейин хавф-хатарга дучор бўлишларидан эмас. Йўқ. Улар ўз-ўзларини оқлаш учун баҳона ахтаришяпти. Нимага? Вазият тақозосига бўйсуниб ақлли иш қилганларга ва енгилганлар сифатида ғолиблар хизматини ўташга тушиб қолганларига баҳона ахтаряптилар.

Эътибор қилинг-а, ўз ишлари эвазига мукофот олиш тартиби ҳақида уларнинг айримларигина сўрайдилар, холос. Аввалига бу менга шубҳали

туялган эди, ammo кейинчалик аниқлашимча, улар ўз ўтмишлари тўғрисида шу қадар ғамгин хотираларга берилиб кетишганки, фақат келажак ҳақида фикр юритиб, турмуш қизиқишларига лаёқатсизгина бўлиб қолмай, ҳатто бугунги кундаги устунликлари — концлагеримизда ётган ватандошларининг аҳволига нисбатан ўзлари имтиёзли аҳволда эканликларини ҳам етарли даражада қадрлай олмас эканлар. Улар шунга ўхшаш вазиятда ҳар бир соғлом одамнинг ақли етадиган нарсани фаҳмлашга, англашга қодир эмас эканлар. Улар лагердан қутулишга розилик беришдими, демак, биз уларни ўлимдан қутқариб қолдик. Демак, уларнинг ҳаёти бизники бўлади. Синган савдогар ўз мулкига эгалик ҳуқуқини йўқотгани сингари улар ҳам ўз ҳаётларига эгалик ҳуқуқларидан маҳрум бўлганлар. Ammo биз уларнинг шахсий мулклари — ҳаётларини қайтариб берар эканмиз, ундан оқилона ва мақсадга мувофиқ фойдаланиш ҳуқуқини ўзимизда сақлаб қоламиз.

— Сиз буни уларга тушунтиришга уриниб кўрмадингизми? — қизиқиб сўради Вайс.

Гаген хаёлчанлик билан деди:

— Уриниб кўрдим. Биттаси билан худди шу зайлда суҳбатлашган эдим, менимча, у гапларимни христиан динидаги одам маъжусийга қулоқ солгандек тинглади.

— Кечирасиз, тушунмадим, — деди Вайс, гарчи, тушуниб турган бўлса-да, Гагеннинг нима демоқчилигини аниқроқ билишни истаб. — Ахир уларнинг кўпчилиги даҳрийлар-ку.

— Мен «христиан» сўзини асл маъносиди эмас, қандайдир кучли эътиқод ҳосил қилган дин синоними сифатида кўчма маънода ишлатдим.

— Ким эди ўша одам?

— Эсимда йўқ, — аниқ жавобдан қочиб деди Гаген ва жиддий оҳангда қўшиб қўйди: — Бу деган сўз, ҳатто шу ерда ҳам қанчалик номаъқул бўлса, шунча кам учрайдиган нусхалар учраб турар экан.

— Айбга буюрмайсизу, — деди Йоганн, — уларнинг орасида жуда асл нусхалари — Совет тузумининг ашаддий душманлари ҳам бор.

— Сиз Бельчинск, Брайтенфурт ва Нойкурэн тайёрлов мактабларидан келганларни назарда тутяпсизми?

Вайс бош ирғади.

Гаген яна хаёлга чўмди.

— Улар орасида энг қимматлилари — миллатчилар. Уларнинг ғоялари ўз халқларининг оёқ-қўлини боғлаб бизнинг ихтиёримизга топшириш учун энг таъсирли қўпоровчи восита бўлиб хизмат қилади. Англиянинг «орасига низо солгину, ҳукмронлик қилавер», деган синалган сиёсати буни исботлайди. Ammo уларнинг ҳаммаси, аслида, мутаассиб — хаёлпараст одамлар.

— Нега хаёлпараст бўларкан?

— Шунинг учунки, — дея насиҳатомуз тушунтирди Гаген, — бу миллатчи элементлар, ҳозирча бизга, босиб олинган территорияларда фойдаланиш учунгина керак. Улар бизга душманни пароканда қилиш, уларнинг бирдамлигини заифлаштириш учун даркор. Бироқ кейинчалик, гарчи, биз бу территорияни мамлакатимиздан ташқаридаги майдон ва ҳом ашё ҳада қилиб турадиган жой ёки, мутлақо либераллаштириб айтганда, қандайдир тобе мамлакат деб қараган тақдиримизда ҳам маҳаллий территорияларни мустамлакага айлантириш ва германлаштириш билан бирга миллатчиларнинг мавжудлиги мақбул бўлмай қолади.

Бу гап монархистларга ва немис армияси ёрдамида Россияда Ке-

ренский руҳидаги буржуа-демократик бошқариш усулини янгитдан тиклашни ўйлаб юрганларга ҳам тааллуқлидир.

— Нега энди?

— Шунинг учунки,— деди Гаген жаҳли чиқиб,— кўп миллатли Совет Иттифоқи тажрибада бундай иттифоқчиликнинг афзаллигини синаб кўрган миллатлардан ташкил топган. Боз устига, улар ўз қудратлари ҳамда улуғворликларини умумий иқтисоднинг йиғиндиси деб ҳисоблашга аллақачон одатланганлар ва шу умумий иқтисоднинг афзаллигидан фойдаланиб, маълум турмуш даражасига ва ҳуқуқий тенгликка кўникиб қолганлар.

— Ҳўш, шундай бўлса нима бўпти?

— Бу нарса шунинг кўрсатадики, қайта бирлашишга интилмайдилар деган мақсадда уларни бўлиб ташлаш — қилич билан ҳовуздаги сувни қийма қилиш билан баробардир.

— Қандай ўзга йўл бор бўлмасам?

— Менимча,— деди қатъий оҳангда Гаген,— бу мамлакатга нисбатан бизнинг тутган йўлимиз бирдан-бир тўғри йўлдир. Гарчи, бу проблемаларни ҳал этишга илгари фюрернинг тутган йўли баъзи бировларга ўта кескин туюлган бўлса-да, энди биз қатъий ишондик: бошқа йўл йўқ экан, ва бўлиши ҳам мумкин эмас. Фақат ўтакетган даражада зўравонлик татбиқ қилиш билангина бу территорияларни Рейх қўлида сақлаб қолиш мумкин. Улкан инсоний резервуарни бўшатиш керак, бўшатганда ҳам ладиллик билан бўшатиш керак. Остида қолган қуйқасидан эса ёрдамчи ишчи кучи сифатида фойдаланган ҳолда, наслий ўсишни ҳам шундай чеклаш лозимки, келажакда ҳеч ким бизни тўфон остида қолдириш таҳдидини соломасин.— Сўнг насиҳатомуз қўшиб қўйди:— Тушунинг, дўстим: Совет тузуми таъсирида узоқ вақт яшаб, унинг самараларидан тотиб кўрган миллатлар, бўри эмиб ўсган Ромул билан Ремга ўхшайдилар.

Бўрини ўлдириш мумкин, лекин унинг сути қон-қонга сингиб кетган. Шунинг учун ҳам қўлимизга тушиб қолган шахслар бу бўрини йиртқиқ деб, уни ўлдиришга даъват этиш билан шу бўрини она ўрнида кўрганлар устидан ваҳшийлик қиладиган бўлсалар, фақат баъзи нусхаларнинггина ёрдамига умид қилишлари мумкин. Аммо бутун қабила-нинг эмас.

— У ҳолда кимга таянишимиз мумкин?

Гаген илжайди-да, такаббурлик билан ўз мантиқининг устунлигини писанда қилиб деди:

— Худди ана шу миллатчиларга, улар онгида ўз-ўзидан туғилган сепаратизм¹ кайфияти ва буржуа-демократик тузумини тиклаш сингари хом хаёлларни қувватлаган ҳолда бу ерда ўз ватандошларини қатл этишда иштирок этиш билан бутун умрга ўзларини бизнинг хизматимизга боғлаб қўйган шахсларга таянамиз. Худди ана шулар билан иш олиб боришимиз керак бўлади.

Гагеннинг мазкур мулоҳазаларидан қайси бири ўз фикрининг самараси-ю, қайси бири касб бўлиб қолган икки юзламалик ҳунари, ким бўлишидан қатъи назар ҳамсуҳбатини гапдан илинтириш каби одатнинг бир хил кўринишлигини ажратиб олиш мушкул эди. Шунга қарамай бу суҳбат ҳамкасблари ҳақида Йоганнада бўлган тасаввур доирасини кенгайтирди, улар қўллайдиган ҳамсуҳбатни чалғитиб уни гапдан илинтиришнинг хилма-хил услубларини очиб берди.

¹ Сепаратизм — қўпчиликдан ажралишга интилиш (тарж.).

Бу суҳбат натижасида Иоганн, ҳар қалай, Гагеннинг разведкачига хос эҳтиёткорликнинг мустаҳкам қобилигига ўралган руҳий қиёфасидан нозик нуқтасини топишга муяссар бўлди. Бундай нозик нуқта унинг ижодкорлик шуҳратпарастлиги эди.

Гаген ўзини разведка илмининг назариётчиси деб ҳисобларди. Унинг фикрича, билимга бўлган интилиш ҳам разведкачилик фаолиятининг ўзига хос бир қўриниши эди. Давлатнинг барқарорлиги фақат айғоқчилик системасининг тармоқланиш даражасига боғлиқ ва мавжуд тузумга таҳдид солувчи хавфни фақат шу система етиб бормаган жойдагина кутиш мумкин. Бу концепция Гес Япониядан ўрганиб келган ва Учинчи империя заминига муваффақиятли равишда кўчира билган ялпи жосуслик системаси ҳақидаги япон доктринасининг кўчирмаси эди.

Яқиндагини яхши кўролмайдиган Гаген қўл ёзма варақаларини кўздан анча нари тутганича зарур топган жойларини Иоганнга баланд овоз билан ўқиб берарди. Бу пайтда унинг рангсиз юзи улугвор тус олар ва Нероннинг мраммрдан ясаиб, бир оз уринган ҳайкалинн эслатарди.

Гаген декломаторларга хос дабдабали оҳангда баён этарди:

— Ҳамма нарсани билмоқ бу ўта қудратли бўлмоқ деган гап. Душман сирини билмоқ бу ўта қудратли бўлмоқ деган маънони англатади. Душмани билмоқ бу эришилган ярим ғалабадир.

Тубан махлуқларни олий зот бўлиш инсонга бўйсундириш табиий бўлганидек, табиий майлни бўғиш учун оч қўйиш каби регуляторни татбиқ қилиш ва оғриқ ҳисларини уйғотувчи динамик услубларни қўллаш ҳам муқаррар, мутлақ ва умумийдир. Фақат махфий хизмат бўлимларининг ишончли системасигина ҳукмрон шахсларни, улар бошқараётган жамиятнинг пинҳоний заифликлари ҳақидаги маълумотлар билан таъминлай олади ва бу шахсларга сулолавий барқарорликни бера билади.

Вайс ясама соддалик билан сўради.

— Аммо афсус, Фюрернинг ворислари йўқ-ку?

— Ҳа,— унинг гапига қўшилди Гаген:— Фюрер буюк сиёсий эҳтиросга эга ва бўлак ҳамма нарсалар шунинг қурбони бўлган.

Вайс алоҳида жиддийлик билан деди:

— Сизнинг бу асарингиз бизнинг фаолиятимизнинг шу қадар чуқур томонларни очиб, уни шу қадар қутилмаган аспектда кўрсатадики, мен чиндан ҳам ҳайратда қолдим.— Кейин камтарлик билан қўшиб қўйди:— Афсуски, сиз айтган гапларнинг моҳиятини тўла-тўқис англаш учун мен етарли билимга эга эмасман-да.

Соддадил ҳамсуҳбатининг макрли бу мақтовидан эриб кетган Гаген ваъда қилди:

— Мен сизга бир ёрдам кўрсатишим мумкин: шахсий кутубхонам сизнинг ихтиёрингизда.

Гагендан олиб ўқиган китоблари ҳақидаги суҳбатлар Иоганнинг фашистлар разведкаси қўллаётган стилистика усуллари ҳақидаги билимини оширишга имкон берди.

Совет ҳарбий асирлари орасидан айғоқчилар тайёрлайдиган разведка мактабларини ташкил қилар эканлар, Гитлер разведкасининг раҳбарлари махсус кўрсатма ишлаб чиққан эдилар. Бу кўрсатмага мувофиқ мактаб бошлиқлари, ўқитувчи ва инструкторлар состави ўз ишларини курсантлар томонидан тўла ишонч қозонишни кўзда тутган ҳолда олиб боришлари лозим эди. Шу мақсадда уларга курсантлар билан муносабатда хушмуомала ва талабчан бўлиш, шунингдек, улардан немисларнинг инсонпарвар ҳамда юксак маданиятли эканликлари тўғрисида таассурот ҳосил қилиш учун одил бўлиш тавсия этилган эди. Курсантларга, немислар фақат советларга қарши хорижий марказлар-

га СССРни большевиклардан озод қилиш ишида қўмаклашаётган воситачиларгина эканлигини уқтириш лозим эди. Курсантлар — ўз мамлакатларининг, фақат янги тартибдаги мамлакатларининг фарзандлари эканликларини ва улар ихтиёрий равишда ҳаракат қилаётганликларини, немислар уларнинг ички ишларига аралашмаётганликларини, фақат қўлларидан келганча ёрдам бераётганликларини уларнинг онгига сингдириш лозим бўларди.

Бундай икки юзламачи сиёсат — мусибат билан ширин қулча тактикаси, жаллод билан қандолатчининг аралашмаси, сиртлон билан тулкининг чатишмаси Иоганнга етарли даражада маълум эди. У қўлга тушган жосусларнинг тавба-тазаррули кўрсатмаларидан ташкил топган махсус фондинг китоб манбаларидан империалистик разведкаларнинг қабиҳлик мактаблари ҳақида ўқиган, уларнинг ўз айбқочиларига нисбатан қўллайдиган айёрлик методлари билан мукаммал танишиб чиққан эди.

Шунинг учун ҳам, чўчиб қолган зотларнинг овчилари ўз тактикаларини фош қилиб бўлмайдиган ҳақоратомуз усталик билан қандай амалга ошираётганликларини кўриш Иоганн учун ҳар куни, ҳар соатда қатл этиш олдидан ўз қурбонларига моҳирлик билан илтифот қилишда бир-бирларидан ўзиб кетмоқчи бўлган жаллодлар мусобақасини кузатиш билан тенг эди.

Кўзининг нури ўликниги сингари сўнган, заҳил юзи солқиган «Гога» лақабли киши билан Гагеннинг «дилдан» қилган суҳбатини гапириб бериш учун сўз топиш ҳам мушкул!

Мана шу Гога лагерда осигна ҳукм қилинган кишининг оёғи остидаги курсини тепиб юборишдан бош тортибди. Ўзининг ҳам осамиз, деб дўх қилишса ҳам у барибир, индамай тураверибди. Шунда:

— Менга ҳамроҳ бўлишга интила кўрма!— дея қатъий буюрибди бўйнига сиртмоқ солинган ҳалиги маҳбус. Ўз ихтиёри билан ўлиш — уларга ҳамкорлик қилиш деган гап. Кейин илтимос қилибди:— Ўзининг тут, ўртоқ!

Гога ўша маҳбусга фашистлар билан курашда зарурдек туюлган ва шу билан ўзини оқлаши мумкин бўлган ишни бажарибди. Бироқ маҳбуслар уни кечиришмабди. У шундан кейин руҳан заифлашиб бора-бора каполик вазифасига ҳам рози бўлибди. Ҳозир у шу ерда, курсант.

Энди шу нигоҳи сўнган кишига Гаген мулоимлик билан: агар коммунистлар ҳарбий асирлар орасида яширин ташкилотлар тузишмай, кўрсатилган барча қонун-қоидаларга итоат қилганларида, лагерларни ҳарбий соқчилар билан қўриқлашнинг ҳам зарурати бўлмасди, шунингдек, немисларга хос ҳиссиётга зид бўлган ва жазога маҳкум этилганлар тортган жисмоний азобга қараганда жазоловчиларнинг ўзлари кўпроқ руҳий азоб чекадиган жазо системасининг қўлланишига ҳам эҳтиёж қолмасди, дея тушунтирарди.

Маҳбусларга бериладиган озиқ-овқат ўлчамининг чекланишига келганда, буни изоҳлаш жуда осон экан. Германия ҳарбий асирларни таъминлаш вазифасини ўз устига олган, аммо босиб олинган территориялардаги совет граждaнларининг бош кўтаришлари у ерлардан ҳарбий асирларни ҳам таъмин этиш мумкин бўлган миқдорда озиқ-овқат олиш имкониятига ҳалаллик қилади. Шундай қилиб, ҳарбий асирларнинг лагерларда очликдан ўлиб кетишларига ҳам босиб олинган территорияларда яшовчи совет граждaнлари айбдор бўлиб чиқади.

Ана шу гапларнинг ҳаммасини Гаген Гоганинг кўзларига меҳрибонлик билан тикилиб, дилкаш бир оҳангда гапиради.

Гога Гаген қаршисидаги курсида, гўё «смирно» командасига итоат қилаётган кишидек қотиб ўтирарди. Унинг қўллари тиззалари устида

итоаткорона шалвираб ётар, сигарета қолдиги лабларини куйдириш даражасига бориб қолган бўлса ҳам, гўё у бунни сезмаётгандек эди. Чеҳраси тошдек қотган, қимир этмас, фақат ўнг оёғи — ўлимга ҳукм этилган ўртоғининг остидаги курсини тепиб юборган ўша оёғи тўхтовсиз титрарди.

Гаген Гога томон энгашаркан, маккорона табассум билан деди:

— Рус халқи — ажойиб халқ, унинг мусаффо, раҳмдил қалби ва жуда гўзал кўшиқлари бор. У жуда яхши, меҳнатсевар деҳқон. Биз рус халқини жуда севамир. Шунинг учун ҳам сизнинг мақсадларингизга, Россиянинг ўз қадрдон уйингиздек шинам бўлишига ёрдамлашамиз. — Тилёғламалик билан эслатди: — Сизларнинг Екатерина Биринчи ундан кейин Иккинчи деган жуда саҳий императрицаларингиз бўлган. Улар немис аёллари эди. Э-ҳа! Рус халқига нақадар ғамхўр эди улар! Халқ бўлса уларни «онахон» деб атарди. Қандай гўзал-а! — Гаген кўзларини олайтирди, сўнг айбини бўйнига олгандек, жиддий оҳангда деди: — Албатта, биз, немислар, Маркс ғояларининг жинояткорона эканлигини ўз вақтида бутун жаҳонга фош қилолмаганимиз учун сизнинг олдингизда айбдормиз. Сизлар унинг қурбони бўлдингиз ва биз энди Маркс бизнинг тупроғимизда туғилганлиги учун жавобгармиз, шунингдек, бошқа халқларни унинг ярамас ғояларидан халос қилишга мажбур бўляпмиз. Бу ишда бизга жанговар солдатларимиз кўмакдошлик қиляптилар. — Меҳрибонлик билан сўради: — Ҳаммасини уқиб олдингми?

Гога ўрнидан сапчиб туриб, гавдасини ростлади-да:

— Худди шундай! — деди, аммо унинг жонсиз кўзлари — Иоганн бунни пайқади, бир лаҳзагина ҳам қаҳр, ҳам истехзо билан ялтиради-ю, яна хира тортиб, сўнди.

Гога кетгандан кейин Гаген Иоганндан форточкани очиб қўйишни илтимос қилди-да, ижирганиб деди:

— Бу ҳайвонлардан итхонанинг ҳиди келади. — Сўнг мақтангандек жонланиб сўради: — Аждодлари ҳақида ёқадиган гаплар айтган пайтимда бу махлуқнинг қанчалик завқланиб кетганини пайқаддингизми? Биз уларнинг тарихини, расм-русмларини жуда яхши билишимиз керак. Бу уларга хуш ёқади ва деҳқонларга хос соғлом майл уйғотади.

Раҳбарлар, ўқитувчилар, инструкторларнинг бариси курсантлар ишончини қозониш тўғрисидаги махфий кўрсатмани мумкин қадар дурустроқ бажариш учун ўзларининг маҳоратларини янада такомиллаштиришга интилишарди.

Бу ердаги ҳамма нарса сукунатдан мадорсизланиб, жонсиздек туюлган зим-зиё тунлари аламли фикрлар Иоганннинг миясини куйдириб, уйқусини қочирарди.

Вайсни курсантлар билан яқиндан алоқа боғлаш имкониятларини топиш йўлларида маҳрум қилиб қўйган мақрли кўрсатманинг тузоғига ўзи тушиб қолгандек ҳислар қамраб олган эди. Агар раҳбарлар, ўқитувчилар, инструкторлар шу кўрсатмага амал қилган ҳолда риекорлик билан уларга хайрихоҳлик кўрсатиб, курсантлар орасида ишонч қозона бошласалар, Иоганнга керак бўлган кишилар, табийи, эртами, кечми, шу йўл орқали улар билан яқиндан муносабатда бўлишни истган немисларга бутунлай ишонмай қўядилар, натижада, бу йўл Иоганнга номақбул бўлиб қолади. У қилмоқчи бўлган ишларнинг ҳаммаси озодликка эришишдан ҳали ҳам умидвор бўлган кишиларга тузоқдек туюла бошлайди.

Ўзи кўз остига олиб қўйган кишиларга немислар кўрсатаётган бу дўстона муносабатнинг ҳаммаси тузоқдан бошқа гап эмаслигини шама қилиб қўйсамикан? Бироқ қандай қилиб? Бунинг учун Вайс аввало уларнинг ишончини қозониши керак-ку. Аммо бу ердаги ҳамма немис-

лар худди шу нарсага интилаётган бир пайтда, Иоганн кўз остига олиб қўйган кишилар унинг чинакам интилишларини бошқа ҳамкасбларининг интилишларидан қандай қилиб ажратиб олишади?

Яна бир жуда муҳим нарса бор. Иоганн дастлабки тайёрлик машқларидан ўтаётган вақтда ўзлигини муқаррар сақлагани ҳолда немис қиёфасига киришга, немисга айланишга ўзини мажбур қилган эди. Бу ролни бажарар экан, у ҳамма вақт ўзига зарур бўлган ҳамда ён-атрофдагиларда кузатган майда-чуйда хислатларни диққат билан тўплар ва орттирган тажрибасини ўзига сингдириб, такомиллаштириб борарди. Муносабатда бўлишга тўғри келган кишиларнинг руҳий ҳолатларини тўғри англаб, уларнинг идеологик одат — қоида тусига кириб қолган жумла-ибораларини жуда аниқлик билан, худди ўзига ўхшатиб талаффуз этарди, булар унга фикрнинг қандайдир фашистларга хослик қобиғи сифатида муҳофаза воситаси бўлиб хизмат қиларди. Бунини у жуда ўрнига қўярди. Аммо Иоганн ватанга хиёнат қилган киши қалбининг ичига кириб бориш, унинг ўрнига ўзини қўйиб кўриб, бундай вазиятда унда инсоний хислатлардан нима қолди-ю, нималар бутунлай йўқолиб кетганлигини синчиклаб текширишнинг уддасидан чиқолмаётган эди.

Иоганн ҳали ҳам бўлса, қийналиб руҳи тушган, иродаси бўш кишининг иложсиз қолган пайтда кўра била туриб вақтинча муросасозликка ўтиб туриш баробарида дастлаб душман тазйиқига ён бериб қўйиб, шунинг натижасида гирдобнинг биринчи ҳалқасига тушгач, ундан чиқолмай, борган сари торайиб бораётган гирдоб ҳалқалари унн ўз ҳалокатли домига тортиб бораётганини тасаввур қила оларди.

Ана шундай кишини у тушуниб етиши ва унинг шармандаларча айрилган мардлигини қайта тиклай олишига мантиқан ишонтира билиши керак эди, ундан кейин жасорат кўрсатгудек бўлса, яна ўз халқи қучоғига қайтиши мумкинлигига унн умидвор қилиши лозим бўларди.

Бундай қараганда, шундай тубанлашиш йўлини Ҷосиб ўтганлар кўп эди. Бироқ иродасининг бўшлиғи натижасида хонлиқ йўлига ўтган кишилар орасида, бошқачароқлари, шу кунларда яна янги ва қабиҳроқ хиёнат қилаётганлари ҳам бор эди: фашистларнинг ёлғон ваъдаларига лаққа учиб, тумшуғидан илинган бу кўрқоқлар ватанларини бўлак-бўлак қилиб ташламоқчи бўлаётган талончиларга ишончли шерик бўлиш умидида бу ерларда довюраклик қилишарди. Улар Герман империясининг марҳаматли ҳомийлиги остида ҳар бир бўлак ер ўзлари учун қадимий, эски урф-одатларга амал қиладиган дахлсиз, алоҳида маскан бўлишига ва Германия ўз қўли остидаги бу қўшимча манбалар — хом ашё етказиб берадиган кичик миллатларга ғамхўрлик қилажигига ишонардилар.

Иоганн ана шундай шахсларни билиш йўлининг калитини тополмас, уларни тушуниб етолмасди. Тайёрлов мактабларидан олиб келинганлар орасида бундайлар айниқса кўп эди, улар советларга қарши бўлган турли буржуа-миллатчи марказларининг талабалари эди. Буларнинг кўз ўнгларида эски урф-одатларга амал қилинадиган қадимий даврга қайтарилган халқларнинг қўлларча итоаткорлиги, похол томли уй ичида осойишта ҳаёт, «ялло қилиб» умр кечириш намоён бўлиб турарди. Бу йўлда улар бошқа совет халқлари билан бир оилага бирикиб, буюк социалистик давлат ташкил қилган ўз халқларини батамом қириб ташлашга ҳам тайёр эдилар. Бироқ душман ташвиқ қилган қарашлар вужуд-вужудига сингиб кетганлар билан бир қаторда бундай қарашларни фақат устки бўёқ, ўз-ўзини муҳофаза воситаси деб билган кишиларнинг ҳам борлигини ўйламай бўлмасди.

Навбатдаги машғулотда ҳар бир курсантга: «Мен нега Совет ҳокимиятининг душманиман», деган темада ишчи ёзиш таклиф этиларди.

Бир томондан, бундай иншолар ўзига-хос бир тилхат, душманга сотилган қалб учун қўйилган гаров хизматини ўтаса, иккинчи томондан, тадқиқот учун материал берарди. Ўнга қараб, қилинган хиёнат хоиннинг ўз ватани ҳақидаги фикр-мулоҳазалари билан қанчалик боғлиқ эканлиги тўғрисида хулоса чиқариш мумкин бўларди.

Бу иншоларни ўқиш нақадар жирканч бўлмасин, Иоганн бу ишга жуда кўп вақтини сарфларди. У ҳар бир жумлани диққат билан ўйлаб таҳлил қилар, ундан яширин маъно ахтарар, инсондаги энг муқаддас нарсани ҳақоратлаш заруратидан четлаб ўтиш учун ишлатилган чапдаст жумла ёки фикр қаршилгини топишга интиларди. У ҳатто ватанга бўлган меҳр-муҳаббат, эҳтимол, ҳали батамом йўқолмаганлигини, атайин анқовлик ниқоби остига яширинганлигини фаҳмлашга ҳаракат қиларди. Рус тилини бу даражада мукаммал билмайдиган бошқа таржимонлар иншоларни ўқиб, ундаги яширин маъноларни тўла-тўқис фаҳмлашга қодир эмасдилар, шунинг учун ҳам улар, жумлаларнинг Иоганн фаҳмлаган чин маъносини, ундаги ниятини, қўшмаъноликни, пинҳоний истеҳзони пайқай олмасдилар.

Хусусий мулкни йўқотиш натижасида ҳосил бўлган бемаъни ғазабни, бу хусусий мулкни қайтариб олишга бўлган умидворлик аралаш ғазабни немис таржимонлари хўжайиннинг талончилик билан тўплаган бойлигига қўлларнинг сурбетларча кўз олайтириши деб тушунардилар. Бундайларни бўлмағур хаёлпарастлик дардига мубтало бўлганлар ҳисобида, алоҳида белгилаб қўярдилар.

Бу ерда ҳар ким советларга қарши ташвиқот чиқиндиларидан ўзи учун истаган байроқни тикиб олишга рағбатлантириларди. Курсантларга ўзларини вермахтнинг пинҳоний иттифоқдошлари деб ҳисоблашга ижозат берилган эди, бироқ аслида, улар бор-йўғи кеманинг таг хонасида тиши ўтган ҳамма нарсани кемирсин учун душман кемасига ташланадиган ўша қора қаламушларнинг ўзи эди, холос.

Айғоқчилар дилини уларнинг иншоларида баён қилинган фикрларига қараб текшираётган абвер ходимлари советларга қарши ибораларининг сонини котибларга хос ғайрат билан санаб чиқардилар-да, уларнинг нисбати курсант фойдасига ҳал бўлса, унга яхши баҳо қўярдилар, акс ҳолда эса иншони қайтадан ёзишга тўғри келарди.

Иоганннинг ҳам ўз рўйхати бор эди. У иншосида яширин маъноли иборалар ёки «Ватан» сўзининг катта ҳарф билан ёзилишига ўхшаш ҳийла ишлатган курсантларнинг лақабларини хотирида сақлаб қоларди. Эҳтимол, бунда қандайдир яширин ният бордир. Ё бўлмаса, тарки одат амри маҳол деганларидек, батамом йўқолиб кетмаган одатга кўра мазкур сўзларни беихтиёр ишлатиш оқибатидир.

Бемаъни ғазаб хўжайин иродасини итоаткорлик билан бажаришга доим тайёр эканлигини исботлаш учун оригинал баҳоналар ахтариб юрмайди. Иоганн Лансдорфга шу зайдда ёзилган иншо муаллифлари тўғрисида ахборот берар экан, уларнинг келтирган баҳоналари жуда ўхшаш эканлигини таъкидлаб ўтди ва бу кишиларга ўзининг унчалик ишонмаётгани, уларнинг ростгўйликларига шубҳа қилаётганини эҳтиёткорлик билан шама қилиб қўйди: советларга қарши бу хилдаги ибораларнинг кўп жойда айнан такрорланишини бунга далил қилиб кўрсатди.

Лансдорф уни зийраклиги учун мақтаб қўйди.

Гаген совет тупроғига қўпоровчилар юбориш услубини ишлаб чиқди. У бир вақтнинг ўзида уларнинг вазифасини иккига бўлиб, иккитадан группа юборишни таклиф қилди. Бир группа бевосита вазифани

бажариш учун белгиланади, иккинчиси эса параллель равишда биринчисини назорат қилиб боради, мабодо, вазифа бажарилмаган тақдирда эса, у группани гумдон қилади.

Иоганн ҳам худди шундай мазмунда баённома топширди, лекин унинг таклифи Гаген ишлаб чиққан услубга мос бўлса-да, бир оз вақт ўтгандан кейин у ўз баённомасини нима сабабдан янглиш ҳисоблаганини мукаммал кўрсатиб Лансдорф номига ахборот ёзди.

Вайс биринчи галда иқтисодий тартибдаги фикрлар: транспорт воситаларининг амортизацияси, ёнилғи, қурол комплекслари, алоқа воситаларининг кўп сарфланиши мумкинчилигини рўқач қилди. Иккинчи галда эса Берлинга бериб турилиши лозим бўлган ҳисобот тўғрисида гапирди. Башарти, ҳар бир вазифани бажариш учун икки ҳисса кўп айғоқчи юбориб, натижани шу айғоқчиларнинг ярми қилган ишга қараб баҳоланадиган бўлса, мактаб ишининг самараси тенг ярмига қисқартирилган бўлади. Ниҳоят, учинчи далил: фюрернинг принципи ялпи жосуслик экан, шунга асосланиб айғоқчиларни кўплаб юбориш керак. Бунга етарли жуда кўп материаллар бор ва ҳатто маълум даражада нобудгарчилик бўлса ҳам, улар асосий йўлдан — фюрер кўрсатмасидан четга чиқмаган бўладилар.

Лансдорф Иоганннинг бу, ўз-ўзини танқид қилувчи иккинчи таклифини қабул қилди ва шу билан бирга Гаген таклиф этган услуб фақат алоҳида муҳим вазифаларни бажариш учунгина маъқул бўлади, деб у ёзган ахборотни бир чеккага олиб қўйди.

Шу залда Иоганн башарти, улар орасидан айғоқчилар ишини назорат қилиб, зарур бўлиб қолган тақдирда уларни гумдон қила оладиган киши чиқиб қолгудек бўлса, юбориладиган группалар ҳаракатини йўққа чиқаришга замин ҳозирлаб қўйди. Бундан ташқари у Лансдорфга баъзи группалар ўз вазифаларини бажара олмасликлари мумкинлигига аввалдан кўниш керак, деган фикрни ҳам уқтирди. Вақти келиб юбориладиган группалар миқдори янада кўпайиши туфайли бу талафотлар унчалик аҳамиятга эга бўлмай қолади.

Иоганн бунга интилар экан, ҳатто шу ерда ҳам ўзининг, аслида ҳарбий асирлар орасида хонлар қатлами унча ортиқ даражада эмасу, шунинг учун ҳам абверчилар ўзларига зарур кадрларни ёллашар экан, фақат ўша қатламни қамрабгина қолмай, балки ҳарбий асирларнинг бўлак қатлами — ватанга садоқатини сақлаб қолган асирларни ҳам ёллашга мажбур бўлардилар, деган қатъий қшончига амал қилиб иш тутди. Боз устига, яна лагердаги яширин ташкилотларни хабардор қилиб қўйилгудек бўлса, мактабга ана шу ташкилотларнинг ўзлари мардликка йўллаган кишилар ҳам келиб тушади.

Иоганн ҳатто, тубан ирқ намоёндалари мураккаб жосуслик вазифаларини бажаришнинг уddасидан чиқолмасликларини, уларнинг ақл жиҳатидан тўла қимматга эга эмасликлари ва руҳий ҳолатларининг ўта соддалиги бу нусхалар қаршисида ўтиб бўлмас даражадаги ғов эканини ҳамкасбларига уқтириш учун ирқий назарияга ҳам мурожаат қилди.

Гагенни эса у башарти, баъзи группалар қўлга тушгудек ёки душман томонга ўтиб кетгудек бўлса, бу қайтага русларнинг ҳушёрлигини заифлаштиради ва маълум бир муддатга бошқа группаларнинг ҳаракати учун қулай шароит яратиб берган бўлади, деб юпатди.

Гаген Иоганннинг фикрларига қўшилиб, буни тузоққа қўйиладиган хўрак услуби деб атади. У ҳатто бундай услубни — кўп миқдорда материал билан таъминлаб хизматлари эвазига эса ҳақ тўланмайдиган махсус ҳаракат шароитидаги қандайдир янгилик деб айтди: Ғарбий Европа уруш майдонида эса бу иш учун ҳақ тўлашга тўғри келган экан.

«О-Х-247» экспериментал лагеридаги Иоганн ҳаётини сақлаб қолган ва ўзининг аслида ким эканлигини танитган ўша 740014 номерли маҳбус мактабга эсон-омон етиб келди ва ҳужжатлари расмийлаштирилгандан сўнг «Туз» деган лақаб олди.

Аммо Иоганн билан бўлган биринчи суҳбатдаёқ у ўзини ўлим лагеридан халос қилинганидан норози эканини очиқ баён қилди.

У Иоганнга бир қадар виқор билан ўзининг лагерда яширин ташкилотнинг раҳбарларидан бири қилиб сайланганини маълум қилди. Улар бошқа яширин ташкилот билан алоқа ўрнатишга ва кейинчалик ҳарбий асирлар иттифоқининг Олий Совети деб аташ кўзда тутилган ҳарбий асирлар иттифоқини ташкил этишга муваффақ бўлишибди. Улар немисларнинг антифашист ташкилотлари кўмагида ҳамма кучларини бирлаштириб бир вақтнинг ўзида барча лагерларда қўзғолон кўтаришга тайёргарлик кўришаётган экан, шунинг учун ҳам у ўзининг мактабга келтирилишини мақсадга мувофиқ эмас, деб ҳисоблар эмиш. Гарчи, комитет томонидан бажарилган ишлар ҳозирча айтарли даражада салмоқли бўлмаса ҳам, ҳар қалай, унинг жойи ўша ерда, лагерда эмиш.

Буларнинг ҳаммаси Иоганн учун кутилмаган бир ҳол эди. Боз устига, бу ерда ишончли таянч бўлади, деб мўлжалланган кишидан ажраб қолишига тўғри келарди. Бироқ Туз лагерга қайтиб боргудек бўлса Иоганнга ёрдами тегар, қўпоровчи-жосуслик мактабларига лагерь яширин ташкилотлари муносиб кўрган ҳарбий асирларни юборишда кўмаклашиб турарди.

Иоганн Тузга бу ердаги курсантлар орасидан ўз ўрнига муносиб ва ишончли одам топиши биланоқ ундан бирор бир айб топиб ёки айғоқчилик ишига лаёқати йўқлигини баҳона қилиб лагерга қайтариб юборишга ҳаракат қилиб кўришни ваъда қилди. Шунинг учун ҳам у ҳозирдан бошлаб Туз билан учрашувдан ўзини олиб қочадиган бўлди.

Собиқ 740014 номерли маҳбуснинг мутлақо янги, мағрур хатти-ҳаракатлари эътиборни жалб қилмай иложи йўқ эди. У бирон бир мурувват кўрсатиб қўйгандек очикдан-очиқ ўзини катта олиб, Вайснинг сўзларига сирли табассум билан қулоқ солар, бу билан у энди гўё илгариги маҳбус эмас, бутунлай бошқача бўлиб кетганлигини шама қилмоқчи бўларди. Эндиликда у ўзини улуғлайдиган қандайдир ҳуқуқларга эга бўлган бир зот бўлиб қолган ва бундан буён ким кимга — у совет разведкачисигами ёки совет разведкачиси унга хизмат қиладими, бу номаълумдек тутарди.

Гарчи, ҳали унинг қоқ суяк қиёфасидан яра-чақа, калтак ва очликнинг излари кетмай, мактабдан берилган француз мундири қозиққа илиниб қўйилгандек ҳалпираб тургани, тош қонидаги ҳаддан зиёда машаққатли меҳнатдан қавариб ёрилган қоқшоқ меҳнаткаш қўлларнинг катта-катта кафтлари чангақ бўлиб қолганига қарамай, унинг бутун қиёфасидан шунчалик улуғворлик намоён бўлиб турардики, бунинг кейинчалик ҳеч ким на бронза, на мармарда қайта тасвирлай олмасди.

Лагерда унга ишонч кўрсатиб, яширин ташкилот раҳбарлигига сайлашлари уни шунчалик сипо, ўз қадр-қимматини тўла ҳис этадиган киши қилиб қўйган эди.

У қалби ғурур ҳисси билан тўлиб-тошган, бу ерда энг юқори ҳуқуққа эга эканлигига қаттиқ ишонган халқ номзоди эди.

Ана шунинг учун ҳам маҳбус Иоганнинг сўзларини, гарчи, унинг совет разведкачиси, балки лейтенант ёки капитанлигига қарамай ҳар қалай, бир давлат хизматчиси-да, дегандай бир қадар мурувват қилаёт-

гандек тингларди. Тузнинг ўзи эса тўла ҳуқуқли халқ номзоди, демак, бу ерда унинг ҳуқуқи баланд. Қисқароқ қилиб айтганда, у партиялилар билан партиясизлар блокининг вакили. Сайланишда ҳам у фақат «О-Х-247» экспериментал лагеридагина эмас, концлагерь маҳбусларининг қўзғолонини тайёрлаши лозим бўлган лагерлараро ҳарбий асирлар иттифоқи томонидан ҳам сайланган эди. Шу боисдан у ана шу лагерлараро иттифоқнинг раҳбарлар группасига кирарди.

Ҳарбий асирлар иттифоқининг яратилиш режалари ҳақидаги Тузнинг ахбороти жуда лўндалиги билан ажралиб турарди. Туз учрашув учун ажратилган вақтнинг қисқалигини ҳисобга олиб, уни шу даража ихчамлаштирган бўлиши ҳам мумкин, лекин шу билан бирга у Вайсга лагерь комитетининг иши зўр уюшқоқлик билан ташкил этилганига шамма қилаётган бўлиши ҳам эҳтимолдан холи эмасди.

Бироқ Иоганн шунинг ўзидан ҳам, ердаги ҳаётни йўқ қилиб бўлмаганидек, совет кишиларининг яшовчанлигини ҳам сўндириб бўлмаслигини англаб боши осмонга етди.

Авваллари Иоганннинг назарида ўз вазифаси қандайдир алоҳида шуҳрат шуъласида балқигандек туюларди. Энди эса унда бу туйғу сўнгандек бўлди. Зеро, 740014 номерли маҳбустга ўхшаган минглаб кишилар душман орқасида у қўллаётган усул-услубларни қўллаб, худди у кўрсатаётгандек қаҳрамонлик намуналарини кўрсатмоқда эдилар. Галнинг сирасини айтганда, шу йўлидан салгина тойгудек бўлса, уни лагерьдагига қараганда ўн чандон ортиқроқ азоб-уқубатга гирифтор бўлиши эҳтимолдан холи бўлмаса ҳам, ҳозирча Иоганн деярли имтиёзли мавқега эга. Улар учун лагерьда туриб курашиш худди улкан қабристон тубида тургандек беқиёс даражада мушкул эди.

Майор Штейнглиц: «Якка инсоннинг қўлидан ҳеч нима келмайди. ташкилот эса ҳар ишга қодир», деган пруссларнинг қадимий ҳикматли сўзидан руҳланиб бутун вужуди билан маъмурий ишга берилиб кетди. Авваллари ишонинқирамай юргани, ялпи разведкачилар тайёрлаш услуби секин-аста бўлса ҳам, ўзига жалб қила бошлади. Чунки у Берлинга юборилаётган ахборотлари билан ўзини кўрсатиш имконияти яратилиб қолса ажаб эмас, деган умидда эди. Штейнглиц Гаген билан бирга статистик баённома тайёрламоқда эди. Улар вермахтнинг келажақтаги ғалабаларига асосланиб, мағлуб бўлган армияларнинг одамлар составида маълум процентини ўз мактаб тармоқларига ажратишни мўлжаллашарди. Шунинг учун ҳам бу тахминий ҳисоблар жуда салмоқли, улкан бўлиб кўринарди.

Мактабда жорий қилинган кун тартиби ҳеч вақт бузилмасди. Соат 6 да ўриндан турилар, 8 дан 12 гача ва 14 дан 18 гача машғулотлар ўтказилар, соат 21 дан 30 минут ўтганда кечки текширув бўлар, соат 22 да эса уйқуга ётиларди.

Якшанба кунлари машғулотлар бўлмасди. Курсантларга советларга қарши ҳар турли китоблар, оқ муҳожирлар адабиёти ва газеталардан иборат почта тўғри баракка келтириб бериларди. Баъзан «Совет давлатининг тарихи» деган темада қисқача лекция ҳам ўқиларди.

Штейнглиц равон ишлайдиган ташкилий ва тарбиявий система ва унинг самараси устида фикр юритар экан, тағин курсантлар бундай идеал шароитда немисча ҳаёт тарзи ва тартибига ўрганиб қолиб, келажакда иш олиб борадиган шароитларини эсдан чиқариб юборсалар-а, деган хаёлга борди. Шунинг учун ҳам у баракларга ўлжа олинган совет плакатларидан осиб қўйиш ҳақида кўрсатма берди. Булардан ташқари, у курсантлар бир-бирларига «ўртоқ» сўзини қўшиб мурожаат қилишла-

рини ва якшанба кунлари албатта ўзларининг халқ қўшиқларини хор бўлиб айтишларини буюрди.

Дитрих бўлса «мактаб талабалари орасида тезкорлик билан хуфия хизмат кўрсатиш», деб аталадиган ишончли системани юзага келтириш ташвишида юрарди.

У ифвогарлик вазифасини ўташ учун курсантлар орасидан энг ишончлиларини танлаб олди. Баъзи шубҳали шахслар билан яқиндан алоқада бўлиб, уларнинг сиёсий ишончлилигини текширгани лаёқатли бир неча хотинларни мактабга олиб келиш вазифасини топширган эди. Эркинликда ҳам уларнинг хулқ-атворини кузатиш мақсадида бу шубҳали шахсларга мактабдан ташқарига чиқишга рухсат ҳам берди. Тажриба ўтказиш учун ўз ихтиёрига кўп миқдорда спиртли ичимликлар ажратишни буюрди. Мастлик пайтларида курсантларнинг кайфияти ҳақида бирон бир диққатга сазовор маълумот олиш мақсадида уларни ўлардек ичириб маст ҳам қилишарди. Хатти-ҳаракати шубҳали кўринган курсантни текшириш учун эринмай хилма-хил ҳийла-найранг ўйлаб топиларди. Дитрих ётоқхоналарга микрофонлар ўрнатишни буюрган эди.

Қисқаси, ҳар ким ўз иши билан банд эди.

Ёлғиз Лансдорфгина белгилаб олган бир текисдаги ҳаёт йўлини бузмас ва қўл остидаги кишиларнинг мақтаниб етказадиган ахборотларини совуққонлик билан тингларди.

Одатда у ўзининг ақлий устунлиги ва кинояси билан Штейнглицнинг жонига тегарди.

— Менга марҳамат қилиб эслатинг-чи, майор, Францияни жаҳаннамга равона қилган, унинг ҳарбий имкониятлари ҳақидаги маълумотни кимдан олганимиз ёдингиздами?

Штейнглиц ҳозиржавоблик билан ўзига маълум бўлган жосусларнинг номларини бирма-бир санаб чиқарди.

— Бўлмағур гап!— дерди Лансдорф бепарвогина,— майда-чуйдаларини санаяпсиз. 1938 йилда француз генерали Шовина маршал Петеннинг муқаддимаси билан «Бостириб кириш имкониятлари» деган китобини нашр этди. Ана шу китоб бизга дастуриламаллик қилган эди.— Тирноқларини кўздан кечиран экан сўради:— Англия тўғрисида-чи?

Штейнглиц, гарчи, ўз шахсий хизматларини эслатиб ўтишнинг иштиёқида ёнаётган бўлса-да, тик қотганича индамай турарди.

— Машҳур инглиз тарихчиси Лиддель Гарт «Британия мудофааси» деган китобини бостириб чиқарган. Фюрер китобга юқори баҳо берган эди. Гесс бўлса, бу барча вазиятни умуман, тўғри баҳолаш учун муҳим аҳамият касб этади ва амалда қўллаш учун унинг мазмунини муҳим ўринини эгаллайди, деб шархлаган эди.— Таъна қилди:— Сиз ўз малакангизни ошириш тўғрисида қайғурмас экансиз, майор. Чакки қиласиз.— Маънодор қилиб деди:— Давлат сирларининг калитини қўлга киритиш учун ҳар доим ҳам макру ҳийла усуллари билан ўмариб кетиш ёки бўлмағур очкичларни яппи ишлаб чиқариш шарт бўлавермайди. Ақл-идрок юритадиган кишилар уни, баъзан, давлатларнинг манфаатларидан кўра ўзларининг шахсий шон-шухратлари устида кўп роқ қайғурадиган олимлар, тарихчилар, тадқиқотчилардан олишлари мумкин.

Штейнглицнинг дили ранжиса ҳам оғир-вазмин гап қотди:

— Фюреримизнинг мухлисаси бўлмиш леги Асторнинг саломида ҳақ қандай шогирд айғоқчи ҳам Черчиллнинг бир соат олдиб нима деганини билиб олиши мумкин. Бунинг учун у фақат бизнинг айғоқчимиз эканлигини яширмаса бас. Францияда ой сари адмирал Канариснинг махсуфидан ўз министрлик маошига қараганда анча ортиқ ҳақ олиб турадиган бир неча министрларнинг номини сизга айтиб беришим мумкин.

Советларга қаратилган жосуслик ишларига маблағ ажратишга келганда, афсуски, бунда биз тежамкорликнинг шу даражасига етдикки, бу бизнинг ҳамма тоат-ибодатимизни бекор қилиб юбориши ҳам мумкин. Башарти,— қўшиб қўйди у,— Совет органлари қўлга туширган немис айғоқчиларининг оиласига бериладиган нафақа ва муҳожирларга қилинадиган эҳсон харажатларини ҳисобга олмаган тақдирда, албатта.

— Қўйинг, қўйинг, қизишишнинг ҳожати йўқ,— юпатувчи оҳангда оҳиста деди Лансдорф.— Мен сизнинг ғайратингизни қадрлайман ва қийинчиликларингизни тушунаман.— Сўнг ўйчанлик билан давом этди:— афтидан, большевиклар, давлат маълум даражада ҳар бир шахснинг ҳам мулкидир, деган фикрни халққа сингдиришга муяссар бўлганлар. Шунинг учун ҳам сиз билан биз ўз мулкимизни нақадар қадрласак, улар ҳам давлат манфаатларини шу қадар қадрлайдилар. Мен кўпгина асирларнинг сўроқ варақаларини қараб чиқдим. Маълум бўлишича, уларнинг баъзилари ўзлари билган маълумотларни ошкор қилгандан кўра, ўлимни афзалроқ билар эканлар. Маълумот тўпламоқ мушкул, жуда ҳам мушкул. Шу сабабдан яна бир қарра эслатиб ўтаман: улар билан нечоғлик мулоимроқ бўлинг, ҳа, мулоимроқ. Агар лозим топсангиз, умид қилса бўладиганларини қанчайин маданиятга эришганимизни, фаровонликни, моддий шароитларни кўрсатиб, уларни ҳайратга солмоқ мақсадида бир неча кунга Берлинга олиб бориб келишингиз мумкин. Ўзлари учун майда-чуйда нарсалар сотиб олишса ҳам майли, хуллас, фақатгина бизнинг ғояларимиз хазинаси билангина эмас, буюмлар хазинаси билан ҳам таъсир кўрсатишга уриниб кўринг. Тушундингизми?..

Штейнглиц бу суҳбатдан Лансдорфни курсантлар составининг унча ишончли эмаслиги ташвишлантираётгани ва унинг фикрича, айғоқчилик ишлари Россиядагига нисбатан Ғарбий Европа мамлакатларида дурустроқ заминга эга эканлигини тушунди, холос. Бу масала юзасидан унинг ўзи ҳам Лансдорфнинг фикрига тўла қўшилди.

Майор курсантларнинг ўқув машғулотларини кузатар экан, уларнинг нақадар нўноқ, қобилиятсиз кишилар эканлигига ишонч ҳосил қилган эди: улар арзимас нарсаларни ҳам қийинчилик билан ўзлаштиришар, барчасининг хотираси нўноқ, фаҳм-фаросатлари йўқ эди. Ўқитиш муддатларининг ҳаддан зиёда чўзилиб кетаётганига сабаб ҳам шу эди. Штейнглиц ана шунда ўз ватандоши билан фахрланиб, собиқ шофери, немис миллатининг энг яхши хислатларини ўзида бекаму кўст мужассамлаштирган ефрейтор Иоганн Вайс тўғрисида ўйлаб кетди. У жуда қисқа вақт ичида зарур билимларнинг ҳаммасини ипидан игнаситгача ўрганиб олиб, абвернинг энг тажрибали ходимлари орасидан ўзига муносиб ўрин эгаллашга муваффақ бўлди-да, ахир. Руслар орасида эса майор Иоганнга ўхшаш қобилиятли ёшларни кўрмас ва бунга уларнинг миллий чекланганликлари ҳамда бошқа Европа халқларига нисбатан қолоқликлари сабаб бўлган, деб қатъий ишонч ҳосил қилган эди.

Курсантларнинг очиқ-ойдин кўриниб турган тўмтоқлиги, хотираларининг нўноқлиги, фаросатсизликлари улардан чиндан ҳам жуда эпчил фаҳм-фаросат, кузатувчанлик ва ўткир ақл талаб қилинишини Штейнглиц қаёқдан билибди, дейсиз.

Айтганча, баъзи курсантларнинг мана шу муғамбирлик қила билиш қобилиятлари Штейнглицга ўхшаб Вайсни ҳам жуда мушкул аҳволга солиб қўйган эди. Уларнинг бу аҳволга тушганликлари бир хил даражада бўлмай, бутунлай, бошқа-бошқа сабаблар юзасидан эканлигига қарамай, мазкур мушкулотнинг келиб чиқиш манбаи икковлари учун ҳам бир турли эди.

Иоганн шу пайтга қадар, лоақал битта курсант билан етарли даражада тўла-тўқис танишиб чиқдим, деб ҳисоблай олмасди. Худди ана шу

нарса — инсоннинг инсонлигича қолганлигини исботловчи майда-чуйда, тарқоқ, зўр-базўр илғаб олинадиган минглаб далилларни хотирида қайта тиклаб чиқиш, фикр-мулоҳаза юритиб, тунларни бедор ўтказишга сабаб бўларди. Бироқ бу умидли зарралар шу қадар кўп салбий нишонлар билан уйғунлашган эдики, ҳозирча бирон бир қатъий ҳулосага келишнинг мутлақо иложи йўқ эди.

Вақт эса шигиллаб ўтиб борар, зудлик билан ҳаракат қилишни талаб этарди. Гарчи, Иоганн Марказ учун ёзилган маълумотларни Эльза кўрсатган яширин жойга муттасил қўйиб келаётгани ва у томондан тавсиянома ва маслаҳатлар олиб турганига қарамай, шу пайтга қадар Туздан бўлак, бирон содиқ киши топишга муваффақ бўлмаган эди.

Курсантларга бир кунда бериладиган озиқ-овқат 400 грамм нон, 25 грамм маргарин, 50 грамм нўхатдан ёки от гўшtidан қилинган қолбаса ва уч дона сигаретадан иборат эди. Эрталаб ва кечқурунлари арпа ёки лавлагини қўшиб қайнатилган кофе бериларди. Лагердагига таққослаганда бу емиш жуда тўқия, мўл кўриниши мумкин эди.

Курсантлар ҳаммасидан ҳам тамаки камчилигидан қийналишарди. Ҳуки чиқарилишини кутаётган маҳбус ўз ғам-ғуссасини узлуксиз тамаки чекиш билан босишга интилгани янглиғ улар ҳам бир хиллари бўшашиб, руҳи тушган, шалвайган, баъзилари асабийлашиш даражасига қадар ҳаяжонланган ҳолда тамаки танқислигидан қийналишарди.

Бир куни Гаген уларга хушчақчақ оҳангда:

— Кавказни эгаллашимизга ёрдамлашворсанглар тамаки бемалол бўлиб қолади,— дея ваъда бериб юборди.

Бироқ бундай ваъда ҳеч кимни юпатгани йўқ.

Уйқуга ётиш учун қўнғироқ чалингандан кейин Иоганн бошқа таржимонлар билан бир қаторда навбатма-навбат ётоқхоналарга ўрнатилган микрофон симларининг учи туташган идорада қулоғига наушник тутиб навбатчилик қиларди. У махсус переключатель ёрдамида ҳар бир бараканинг истаган бўлмасида курсантлар ўзаро нималар ҳақида гаплашаётганларини эшитиб туриши мумкин эди.

Навбатчиликдан сўнг диққатга сазовор гаплар ёзма равишда Дитрихга топширилиши лозим эди. Айтмоқчи, Иоганн худди шундай микрофонлар штаб ходимларининг хоналарига ҳам ўрнатилганлиги, лекин бу симлардан келаётган гапларни эшитиш билан фақат «Ц» учинчи бўлимининг ходимлари ва Дитрихнинг ўзи шуғулланса керак деб тахмин қиларди.

Мана ҳозир Вайс наушник орқали «Ўрдак» лақабини олган курсант Денисовнинг жингиллаган овозини эшитиб турибди.

Бу малла соч, қўй кўз одам «о»лаб гапирар, чехрасидан сохта табассум аримасди. Денисов ўзининг «иншосида»: «Маълумки инсон ҳаётда бир марта туғилади. Бироқ шу билан бирга қайси мамлакатнинг граждани бўлишлиғи унга боғлиқ бўлмайди. Мен мана шундай табиий вазият тақозоси билан совет граждани бўлиб қолганман», деб ёзган эди.

Цейхгаузда Денисов анчага довуриб ўзига французлардан ўлжа олинган эски кийим-бошлар ичидан яхшироғини танлаб олган эди. У буларни кийиб тамом қилолмаслиги ва ўқув курси тугагандан кейин бошқа кийим беришларини олдиндан билса ҳам, омилкорлик билан пошнаси ва таг чарми камроқ едирилган пойафзал ахтарди. Ҳар ҳолда тежамкорлик майли реал вазиятдан устун келган эди. Шунинг учун ҳам Денисов бир уюм пойафзал орасидан қўш таг чармли бир жуфт ботинка топиб олгач, омади келиб қолганидан суюқиб жилмайди:

— Зўр нарса экан,— деди у қувноқ табассум билан:— Аяб киядиган одамга мўлжалланган.

Ошхонада ҳам овқатни у хаёл суриб, шошмай ерди. Чайнаётганда

бўлса қоши, қулоқлари, чаккаси ва ҳатто тикандек тепа сочларигача қимирлаб турарди. Битта ёки яримта сигаретани бир бўлак маргаринга жон деб алмашарди.

Денисов иштиёқ билан ўқирди. Яхши баҳо олган пайтларида ичидан суюнади, ёмон баҳо олганда эса хафа бўларди. Шу билан бирга унинг ўзига хос фаҳм-фаросати ҳам бор эди.

Мана, ҳозир ҳам у каравотда узала тушиб ётганча мулоҳаза юритаётган бўлса ажаб эмас.

— Ўзимга келганимдан кейин дастлаб ўлмай қолганимга жуда қувондим. Жанг ҳам тугабди. Ҳамма фақат сенинг гавдангни мўлжалга олиб отаётгандек бўлиб туюлиши жуда ҳам кўнгилсиз бўларкан. Тепамга бир немис келди. Қарасам — киройи одам, сиполик билан жилмайган эдим, унинг ҳам раҳми келди, шикилли, олдида солиб ҳайдаб кетди. Нуқул елкамга автомат билан ниқтайди, денг. Теварак-атрофда ўзимизнинг йигитлар ётишибди. Раҳим келди. Шошилишибди-да. Нариги дунё дегани йўқ нарсаси-ку, ахир. Ротамизда бир ҳамқишлоғим бор эди. Асир тушишга ўшандан уялган бўлардим. Бироқ у аввалроқ, санбатда бандаликни бажо келтирган эди. Демак, гувоҳлар йўқ. Умрим узоқ экан-да ҳали. Ҳали ҳаёт кечирим керак экан. Менга унақа жудаям яхши турмушнинг ҳожати ҳам йўқ. Бир кулбаи вайронада яшасаму, елкамга озроқ офтоб тегиб турса, ундан кейин бир оз емиш бўлса шунинг ўзи кифоя. Бировга ҳасад қилмайман. Шу ерга келишимга ҳам фақат хулқим сабаб бўлди. Бўлмаса лагерда ҳам яшашга кўникиб қолган эдим. Ҳаммасига мослашиб олгандим. Ноҳақ жазодан одамларнинг жаҳли чиқади. Мен бўлсам, гўё ҳеч нарсаси кўрмагандек яшайвераман. Фақат гоҳо-гоҳо юрагим жиз этиб кетади-ю, яна яшайвераман. Ўзимизнинг иродамизга боғлиқ сабаблар ҳам бор, бўлмагани ҳам. Лагерлар бор, жосуслар учун мактаблар ҳам. Шу жойни барибир биров эгаллаши керак-ку, нега мен эгалламас эканман? Мен бормасам, бошқа биров боради. Бу турган гап.

Қўпол овоз эшитилди, эҳтимол, «Мих» лақабли киши бўлса керак. Унинг куйган афт-ангори куйгандан кейин териси ялтираб, юпқалашиб таранг тортиб қолган. Анкетасида — сапёр деб ёзилган. Вайс уни ё танкчи ёки учувчи бўлган, машинада куйган бўлса керак, деб ўйларди ўзича.

Мих Денисовга:

— Сен ишни ўрнига қўядиган одамсан, сўйганда ҳам расамати билан сўясан,— деди.

— Менга буниш шарт эмас,— дея эътироз билдирди Денисов.— Радистликка ариза берганман. Албатта саводли эканимни инобатга олиб, ҳурмат қилишса керак. Колхозда ҳам доим озода ёзув-чизув ишларида бўлиб келганман.

— Товонялар экансан.

— Бу менинг сертакаллуфлигимдан. Ҳар қандай бошлиқнинг ҳам ҳурматини ўрнига қўйиш ва эҳтиром қилишда шахсий ҳаётий тажрибам бор. Ақлим унчалик кўп бўлмаса ҳам, сезгирман. Коллективлаштириш пайтида бос деб буюришган эди, мен ҳам босавердим. Аммо менинг ахборотим билан қулоқ бўлганларнинг қариндошларидан кейинчалик узр сўраганман. Айбдор мен эмас, ҳукумат! Баҳслашгудек бўлсам — калтак ўзимга тегади. Тушунишарди. Халқимиз онгли. Бошқаларнинг деразасига қараб ўқ ўқишгану, меникига тегишмаган. Мен содда дил ва шу фазилатим билан фойдали одамман.

— Қусдирадиган дорига ўхшайсан.

— Бундай қўполлигинг билан барибир иззат-нафсимга тега олмайсан. Қўлингдан келмайди. Хоҳласанг — башарамга тупура қол! Артиб

ташлайман, вассалом! Фақат юқимли касалинг бўлмаса бас. Тупик — бу шунчаки кўз илғайдиган нарсаси, холос. Борди-ю, бирон бир ерда менга жисмоний куч ишлатиб қолгудек бўлсанг, шунда ҳам сенга қаршилик кўрсатмайман. Лекин мени ким жароҳатлаганини бошлиқлар аниқ билиб олишади. Нега деганда, мен энди уларнинг ҳисобларида турман.

— Бизда битта шунақасини лагерь ҳожатхонасида бўғиб қўйишган,— деди Мих хаёлчанлик билан.

— Чакки қилишибди,— дея эътироз билдирди Денисов.— Битта ифвогарни ўлдиришибди, дейлик, лекин кейинчалик ўша палидни деб ўттиз чоғлик яхши кишининг жони кетади. Мен доим шунақа ишларга қарши бўлиб келганман. Ушанақа ишларнинг олдини олиш билан қанча-қанча яхши одамларни сақлаб қолдим десам янглишмаган бўламан.

— Чақимчилик қилибми?

— Чаққан бўлсам битта-иккита ёмон ниятчиларни чаққандирман. Аммо бу билан ўнлаб кишиларнинг ҳаётини сақлаб қолдим. Бундай ўйлаб кўрсанг, жуда бебаҳо ҳисоб чиқади.

— Бир курак... экансан-ку.

— Гап билан истаганингча ҳақорат қилавер. Худо-беҳуда гапни ўзимга олавермайман. Али десанг, бали, деб олишиб ҳам ўтирмайман. Нега десанг ким бўлишидан қатъи назар, мен учун ҳар ким ҳам одам, жонивор ҳам, ҳайвон ҳам эмас, лекин мен уларга ҳам меҳрибонман. Менинг бир мушугим бўларди. Агар билсанг, ўшани ҳам ўйлаб хафа бўламан. Одамларни бўлса қўявер энди. Ҳамма жойда одам бор. Ҳамма ҳам одам ва ҳар кимнинг ўзига яраша иззат-нафси бор.

— Шундай қилиб, Совет ҳокимияти қўйнида кўпдан бери яшайсанми?

— Одатдагидек, эл қатори, ҳокимиятнинг туғилган кунидан то шу йилнинг 17 июлигача, қўлга тушгунимизга қадар,— бидирлаб баён қилди Денисов.

Мих хаёлчанлик билан деди:

— Агар бирон бир вазифа топширгудек бўлишса сен билан бирга берадим. Пишиқ-пукта одам экансан. Сен билан бирга бўлган киши хор бўлмайди.

— Йў-ўқ,— дея эътироз билдирди Денисов,— мен сен билан ўла қолсам бирга бормайман.

— Ҳамроҳликка арзимаيمانми?

— Мени гумдон қилишинг турган гап. Кейин аламингдан ўзингни отиб ўлдирасан қўясан.

— Нега энди?

— Шундай ўзи, кўзларинг бежо. Немисни бизларга фаҳми етмайди, фарқлай олмайди. Мен бўлсам сезиб юрибман, қайғуряпсан. Ўзимиз тарафга ўтиб кетмайсан, ҳа, шундай. Ўтиб кетасан демоқчи ҳам эмасман. Сира ҳам. Ҳукумат ҳузурига бординг дейлик: салом, кечирсанглар, тавба қилсам дейсан. Сени эса вақ НКВДга тикиб қўйиша қолади. Адн-бади айтишиб ўтирмай, гўппа-тўғри жаҳаннамга равона қилишлари ҳам мумкин, ё бўлмаса, жуда инсоф қилишганда, 25 йилни бўйнингга осиб қўйишади.— Таъна қилиб деди:— Агар янглишмасам орамиздан ҳали штраф ротасида ўз айбини ювишни орзу қиладиган соддалар топилб қолса керак дейман. Гўдаклик орзуси бу. Унинг отини биздақа содда дилларни қисқартириш учун пролетариат қўлидаги «жазоловчи» қилич деб қўйишибди.

— Бу хилдаги ташвиқотнинг эвазига ёғ беришадими ёки сигаретамми?— дея сўради Мих.

— Йў-ўқ, мен шундай кўнглимдан чиқариб айтяпман.— Сўнг ҳовлиқиб сўради:— Йе, ҳали кўнгилдаги тўғри гапларни гапирса кўшимча нарсас ҳам беришадими?

— Беришади,— деди Мих,— фақат бу ерда эмас.

— Мени кўрқитмай кўя қол. Сенга ўхшаган баъзилар қўлга тушиб қолгудек бўлса, заҳарли таблеткани ютиб юборишдан ҳам тоймайди. Мен бу ишни қилмайман. Мен ҳеч қачон ўз-ўзимни ўлдирмайман. Жаноб инструктор иқдор бўлиш ҳақидаги гапни тўғри айтди. Мен совет қонунларини биламан. Фурсатни ўтказмай, чин юракдан иқдор бўлсанг айблов моддаси бўйича гуноҳинг енгиллашади. Ундан кейин лагерда ҳам яшайвераман, нима қилибди, у ердагилар ҳам одам.

— Ўзингга ғирт палид экансан-да, Урдак.

— Боя сенга айтдим-ку,— деди Денисов жаҳл билан.— Гап билан жингига теголмайсан деб.

Похол тўшакнинг шитирлаган овози эшитилди, ётган бўлса керак... Хонага сукунат чўмди.

Иогани переключатель дастасини бошқа баракка бурди. Бу ерда ўз улушларига тушган сигарета билан маргаринни тикишиб карта ўйнашмоқда эди. Езиб қўйди: «Курсант Мих, курсант Урдакка, башарти, у душман томонга қочиб ўтишни хоҳлаб қолгудек бўлса отиб ташлашини айтди. Мих яхши тарбиявий таъсир кўрсатяпти. Вазифа юклатилган пайтда, эҳтимол, уларни кўшиш лозим бўлар».

Бир кун Мих унинг огоҳлантиришига жавобан: «Жаноб инструктор, фақат менинг кўзим ўйноқи, бўлмаса ўзим девонадек беозор одамман, ишонмасангиз, истаган кишингиздан сўранг», деган гапларини эслади. Яқингинада Иогани Михнинг собиқ жиноятчи Хнич билан муштлашганининг гувоҳи бўлган эди. У муштлашиш сабабини суриштириб, Хнич Михнинг хотини ҳақида беҳаё гап айтгани, шу сабабли Мих уни сал бўлмаса ўлдириб қўйи деганини билиб олганди. Сўнг у икковини ҳам карцерга қамаб қўйган эди. Шунда Хнич ялиниб-ёлвориб, Мих телба одам, хотини учун мени бўғиб қўяди, деб бошқа-бошқа хонага қамашин илтимос қилган эди.

Навбатчилар тугагандан кейин Вайс картотекадан Михнинг адресини билиб олди-да, шифровка тузиб Михнинг хотинини топиш ва ундан эрининг номига тўрт энлик хат ёздириб олишни илтимос қилди.

Иогани Денисовнинг варақасига сариқ қоғоз қистириб қўйди — бу ишончли эмас деган маънони англатарди. Михнинг варақасига — яшил, яъни текширилганлик нишонасини ёпиштирди. Бунн у ўзи учун эмас, ҳамкасбларини назарда тутиб, аниқроғи, уларни чалғитиш учун қилган эди.

Емғир аралаш енгил қор ёғиб ўтди. Осмон булутли, хира эди. Курсантлар майдонда физкультура машқлари билан шуғулланишар: ўтириб, туришар, қўлларини кўтариб, туширишарди.

Денисов машқларини ихлос билан, берилиб бажаради. Унинг яноқлари қизарган, тан-жони соғлиги, шу дақиқада нафас олиб тургани ва яна маълум бир вақт яшайжаклигидан мамнун бўлиб, роҳат қилаётганидан кўзлари чакнардди.

Мих кўлларини жон-жаҳди билан кўтариб туширарди. Унинг пушти ранг ялтироқ чеҳрасидан худди лакланган маска янглиғ ҳеч қандай маъно сезилмасди.

Курсантлар юмшоқ, майин қорни депсиб, унинг устида қорамтир из қолдиришар, бу излар шу заҳотиёқ эриган сув билан тўлиб қоларди.

Баҳайбат қарағайларнинг пушти-сариқ танасидаги юнқа пўстлогини болиқ тангачаларига ўхшаб қатлам-қатлам кўчган, яшил игна барглар шохлари эса ён-атрофга қулоч ёйган эди. Агар бош кўтариб, шу да-

рахтларнинг тикандек шоҳларига ва ундан ҳам юқориққо, вақ осмон-га қараб енгил бош айлангунча тикилиб турилса, гўё мазкур нарсаларнинг бари йўқ, бўлган эмас ва бўлиши ҳам мумкин эмасдек сархуш бир кайфият ҳосил бўлади, мана ҳозир Иоганн нигоҳини ерга тикарди-ю, кўзига...

Йўқ-йўқ, бўшашмаслик керак, тасаввурига эрк бериб юбормаслиги, ўзига тегажаклик қилмаслиги лозим.

Бугун айғоқчиларнинг бир-бирларини сўроқ қилиш билан машғулот ўтказадиган кунлари. Бу машғулотларга анча-мунча вақт ажратилган. Айғоқчилардан бири совет контрразведкасининг расмий ходими ролини, иккинчиси эса Совет Армиясининг орқа томонда қўлга туширилган шубҳали киши ролини бажаради. Биринчи «қўлга туширилган» кишини немис разведкасига мансуб эканини фош қилишга интилиши, иккинчиси эса, ўлиб-тирилиб қўйилган айбни инкор қилиши ва ўзини оқлаши лозим эди.

Ҳар бир стол атрофида жуфт-жуфт бўлиб ўтказиладиган бу «томошалар» Иоганн учун баъзи курсантни сўзсиз фош қилувчи янги-янги далил-исботлар берса, илгарироқ мўлжаллаб қўйган ва ҳатто пинҳоний меҳр қўя бошлаган бошқаларига нисбатан ишончини мустаҳкамлаб борарди.

Денисов ўз ролини астойдил, чин кўнгилдан бажарарди. У шилпик қўй кўзларига ёш олиб ўз «терговчисига» хокисорлик ва маъюслик билан ёлворарди:

— Сиз менга одамдек қулоқ солинг. Қуршовда қолдик. Қочдим. Ҳужжатларимни йўқ қилиб ташладим. Буларми? Буларнинг «қалбаки» эканлигини мен қаёқдан билай? Қуршовда қолган биттаси билан фронт линиясидан ўтиб келаётган эдик. Йўлда у ўқ еб ҳалок бўлди. Мен унинг ёнидан ҳужжатларини олдим: қондаси бўйича ҳукуматга топширмоқчи эдим! Кейин, ҳалиги, патрулнинг қўлига тушдим. Улар ҳужжат талаб қилишди. Мен қўлларига ҳалиги ҳужжатларни тутқаздим. Агар унинг жосуслигини билганимда ўз қўлим билан бир зумда гумдон қилиб қўя қолардим-а. Қаёқдан ҳам илаша қолди менга у аблаҳ! Изтопар эмасманки унинг ким эканлигини билсам. Нега темир йўл ёқасида дайдиб юрувдинг, дейсизми? Бўлмаса, яна қаерда юрай? Ҳадеб пиёда юравериб қолдан тойдим, шу томонга келаётган эшелонга ўтириб олмоқчи бўлувдим. Қаёққа бўларди? НКВД си бор йирикроқ шаҳарга-да. Ҳаммасини айтиб бермоқчи эдим. Армиядаги махсус қисм ходимлари биздақа қуршовдан чиққанларни дарҳол ҳалиги... Сизларнинг эса жосуслар бўйича тажрибангиз кўп, ҳақ билан ноҳақни ажратишни сизга худонинг ўзи буюрган. Яшириндинг деганингиз нимаси? Ҳеч кимдан яшириганим йўқ. Нега энди ўзимизникилардан яширинар эканман. Балки, немисларнинг орқа томонида яшириниб юриш одат бўлиб қолгандир, ундай бўлса, кечирим сўрайман.

Мих терговчи ролини иштиёқ билан бажариб, ўтмишда немисларга қилган хизматлари билан кеккайиб, ўзини ҳаммадан баланд олиб юрадиган собиқ петлюрачи кекса, оғир-вазмин Фишкага дўқ урарди:

— Сен, аблаҳ, немисларга Украинани илгари бир марта сотган эдинг, энди яна қолган-қутганини ҳам қўшиб сотяпсан!

— Гражданин терговчи, сизнинг ҳеч қандай далилингиз йўқ, — дея си-полик билан эътироз билдирарди Фишка.

— Қурол-чи? Ёнингдан қурол топишдими ахир? Совет кишиларини ўлдиргансан, ифлос!

— Қуролни ўзимни муҳофаза қилиш учун олиб юрган эдим. Мени ўхшатаётганингиздақа кишилардан ўзимни муҳофаа қилиш мақсадида сақлаб юрган эдим уни,

— Армиядан қочдингми?

— Мен баптизм¹ мазҳабидаман. Сиёсий нуқтаи назардан эмас, диний эътиқодим туфайлигина армия хизматида бош торганман.

— Сенинг худонинг бутли эмас, фашист тамғали худо. Одамлар тушган эшелонни портлатдинг-а, аблаҳ!

— Бундай нотўғри маълумотларни қаердан олдингиз?

— Ўзинг мақтанган эдинг-ку?

— Кимга?

— Менга.

— Қачон? Қаерда?

— Яқинда, баракда. Нега кўзингни сузасан?

Вайс аралашини лозим топиб қатъий оҳангда деди:

— Курсант Мих, сиз фақат қўлга туширишда олган тахминий далиллардангина фойдаланишингиз лозим...— Фишкага эса насиҳат қилди:— Айтганча, билиб қўйинг, совет органлари қўлга туширилганларида сизнинг ўтмишингизга тааллуқли барча материалларни сўроқлаб топтиришлари мумкин. Шунинг учун бундай саволлар берилиши мумкинлиги доим ёдингизда бўлсин. Машқ янада самаралироқ бўлиши учун ўз айбингизни очадиган фактларнинг жилақурса муҳимларини курсант Михга айтиб беринг. Бу шунинг учунки, қаршингиздаги одам ўша айбларингиз орқали сизни қўлга туширмоқчи бўлади. Сиз бўлса ўзингизни оқлаш учун унга қарши далил келтиришга ҳаракат қиласиз.

Фишка гужанак бўлиб, хўрсина-хўрсина Михга ўзининг ўтмишдаги қилмишларини гапириб бера бошлади.

Михнинг юзи бўзариб, қатъий тус олди, кўзлари қаҳр билан чақнади.

Вайс, гўё бутун эътибори бошқа жуфтга қаратилгандек, Фишкага орқа ўгириб турган ерида унинг сўроқ машқида ишлатишни лозим топган ёвуз қилмишларига диққат билан қулоқ соларди.

Кейин Вайс бошқа бир янги жуфт ёнига ўтди. Терговчи родини ўйнаётган курсант мингиллаб сўроқланувчидан бир нарсани билиб олоқчи бўларди:

— Йўқ, сен менга сирасини айт, нега уларга сотилиб, ўзимизларникига қарши қўл кўтардинг?

— Сираям ўзимизникиларга қарши чиққаним йўқ. Зўрлаб мажбур қилишди, ундан кейин пайт пойлаб ўнқови келди дегунча, бу ёққа қочиб ўтаман, деб ўйловдим.

— Нега ўша заҳотиёқ бошлиқлар ҳузурига бормадинг?

— Айбдор қилишади деб қўрқдим.

— Шундай қилиб у томонда лагердамидинг?

— Ҳа, лагерда.

— Лагердан қутулиш учун жосусликка ёзилдингми?

— Ҳа, худди шунинг учун. Улимдан қутулиб қолмоқчи эдим.

— Демак, энди ҳар томонлама одо бўлибсан-да?

— Ўзинг-чи, одо бўлганинг йўқми?— деб ранжиди сўроқланувчи:— Лагерда ўзимизникиларни чаққан ким? Сен.

Вайс жиддий огоҳлантирди:

— Сўроқланувчи терговчига савол бериш ҳуқуқидан маҳрум.

Сўроқланувчи шикоят қилди:

— Нега бўлмаса у ишга алоқаси йўқ гаплар билан шахсиятимга тегяпти? Мен тавба-тазарру қилган бир оми одам, фашизм қурбони родини ўйнаяпман, у бўлса ўзимизнинг маҳаллий маълумотни менга қарши тикиштиряпти...

¹ Баптизм — христиан динидаги мазҳаб.

Тўсатдан, тарсаки овози, сўнг инграб хириллаган товуш эшитилиб қолди. Вайс Мих билан Фишка ўтирган стол ёнига келди. Икковлари ҳам дик этиб, ўринларидан турдилар-да, унинг қаршисида қотиб қолдилар.

— У мени урди, бор кучи билан урди!— деди йиғламсираб гўштдор юзи қип-қизариб кетган Фишка.

Мих, куруқшоқ лабларини буриб, Вайснинг кўзларига безрайганча тикилиб турар экан, сурбетлик билан тушунтирди:

— Нима қипти? Мен терговчима. Ростини айтмаган эди, тарсаки билан туширдим. Ўзингиз НКВДда қийнаб калтаклашади деган эдингиз-ку,— Фишкага имлаб, деди:— Шунинг учун мен ҳам машқ қилиб кўрувдим. Чиниқиб турсин.— Михнинг қисик кўк кўзлари истеҳзо билан чақнади.

— Икковини ҳам карцерга,— буюрди Вайс.

— Мен нима гуноҳ қилдим?— дея ҳайрон бўлди Фишка.

— Совуққонлик, бардош ва матонат кўрсата олмадингиз. Уч сутка...

Ахён-ахёнда идорада баланд бўйли, ориқдан келган, мўғиз бандли кўзойнак таққан, чеҳраси совуқ бир хоним пайдо бўлиб қоларди. У ўзини анча сипо тутарди. Дитрихнинг буйруғига биноан бу хонимга бирор курсантнинг фотосуратини кўрсатиб, унинг муҳим белгилари айтиб бериларди.

Хоним эслаб қолиш учун суратга диққат билан тикилар, белгилар тўғрисида айтилган гапларни чурқ этмай эшитар ва бепарвогина бош ирғаб кўярди-да, амиркон бойлогич беэаб турган мўйнали туфлисини кўз-кўз қилгандек тарс-турс қадам ташлаганча чиқиб кетарди.

Бу унтершарфюрер Флинк эди. Унинг касби: махсус танлаб олинган бир тўда фоҳишалар воситасида баъзи шахсларни тезкорлик билан текшириш эди.

Фоҳишалар ишдан бўш вақтларида ўзларининг одатдаги унча мураккаб бўлмаган касблари билан шуғулланишар, даромадларининг маълум қисмини эса фронтдагиларга байрам совғаси олиш учун ажратиб беришарди.

Унтершарфюрер улар билан машғул олиб борарди. Эрталабки гимнастикадан сўнг жанговар машқлар, тушлик овқатдан илгари эса икки соат айғоқчилик ишлари юзасидан дарс ўтказиларди.

Ҳали тўла ишонч қозонолмаган курсантлар бошқа текширув найрагилари билан бир қаторда ана шу аёллар воситасида ҳам синовдан ўтказиларди. Шунинг учун ҳам бу аёлларга ўзларига нисбатан шафқат ҳислари уйғотиш учун бирон фашизм қурбонининг аянчли тарихини ёдлаб олиш вазифаси юклатилган эди.

Мана шу мақсад учун зарур бўлган миқдордаги спиртли ичимликларни ҳам, «хонимчалар» учун олинадиган гражданча кийим-кечакларни ҳам унтершарфюрер Флинкнинг ёрдамчи аёллар бўлинмаси «Вали штаб»нинг омборхоналаридан оларди.

Синовдан ўтиши лозим бўлган курсант мактабдан ташқарига чиқарилгач, унтершарфюрер фотосурат ва ҳалиги айтиб берилган белгилардан фойдаланиб, қўл остидагилардан бирини унинг изига туширарди. Мазкур аёл курсантнинг пайида бўлиб юрар ва ўзини идиш-товоқ ювадиган ходимами, уй хизматчисими, ёки оқсоч аёлми — ким қилиб кўрсатишига қараб, бинфнинг ертўла қаватидаги ошхонагами, қоровулхонагами ёки омборгами — ишқилиб мос келадиган бирор жойга бошлаб кирарди. Уларнинг ҳаммаси ёши бир жойга бориб қолган, тажрибали аёллар эди. Шунинг учун ҳам улар одатда ўз ролларини ёддан билишар ва си-

валувчининг ғоявий жиҳатдан текширганликлари натижасини унтер-шарфюрер Флинкнинг ўзига лўнда қилиб етказиб туришарди.

Бир кун Вайс курсантларнинг микрофон орқали пайқаб олинган кайфиятлари ҳақидаги ахборотдан Лансдорфни хабардор қилган эди, у, капитан Дитрих ўзининг текшириш методини бир қадар мураккаб-лаштирсамикан, деб қолди. Бунга жавобан Вайс одатдагидан кўра баланд овоз билан деди:

— Жаноб капитан Дитрих — ажойиб контрразведкачи. Мен у кишининг талантига қойилман.

Лансдорф таажжубланиб Иоганнга қаради. Вайс имо билан қулоғини ушлаб қўйди, кейин деворга ишора қилди-да, яна ўша баланд овозда дона-дона қилиб такрорлади:

— Капитан Дитрих разведка техникасига тегишли барча ноёб замонавий услубларнинг жонли энциклопедиясидир.

Лансдорф жавобан ҳеч нима демади. Бироқ бир неча кундан кейин, Вайсни ҳовлида учратиб, деди:

— Ефрейтор Вайс, мен капитан Дитрих билан бирга Варшавага кет-япман, эртага қайтамыз. Мен йўғимда бир алоқачи келади. Унга менин хонам билан Дитрихнинг хонасини кўрсатиб қўйинг. Телефонларимизнинг нимасидир бузилиб қолган кўринади. — Қатъий буюрди: — Ун-зарур бўлган ёрдамни кўрсатинг. Лекин сиз ва ундан бўлак ҳеч кимса...

— Хўп бўлади, — деди Вайс.

У алоқачига юқори малакали мутахассисларча ёрдам кўрсатди ва Дитрихнинг хонасига сими Лансдорф хонасига ўтказилган яширин микрофон ўрнатишда унга кўмаклашибгина қолмай, худди шундай микрофонни Лансдорф хонасига ҳам ўрнатиб, иккала микрофондан тортилган симларни электр кабелига ўхшатган ҳолда идора биносига олиб тушишга ҳам улгурди.

Энди Иоганн навбатчилик қилаётган пайтларида фақат курсантларнигина эмас, балки Лансдорф билан Дитрих хонасидаги гапларни ҳаёли эшитиш имкониятига муяссар бўлганди.

Лансдорф қайтиб келгандан кейин, Вайс унга, бу ишда етарли билимга эга бўлмагани туфайли алоқачига кўмаклаша олмагани, лекин алоқачининг бир ўзи ҳам ишни уddалагани, телефон аппаратларининг жуда яхши ишлаётганини ўзи текшириб кўргани ва алоқачининг ўз қисмига жўнаб кетгани тўғрисида ахборот берди.

Топшириқни бажаргани фронт орқасига ташлаш учун кичик-кичи группалар ташкил қилинardi. Одатда группага бошлиқ қилиб радист тайинланар, лекин оддий разведкачи ҳам бошлиқ бўлиши эҳтимолда холи эмасди.

Разведкачи-радистлар мактабининг кўпчилиги талабалари илгар радио иши билан шуғулланмаган эдилар. Совет жангчи-радистлар асирга тушиб қолгудек бўлсалар, одатда ўз ҳарбий касбларини душмандан зўр бериб яшириб келардилар. Ватанга хиёнат қилиш йўлиг ўтиб олганлар ҳам, ниятлари бошқа бўлишига қарамай, ўзларининг радист эканликларини яширишарди-да, бир оз муғамбирлик билан ўзларини гўё мактабда радио ишини янгитдан ўрганаётгандек кўрсатишарди.

Алоқа зуммерлари¹ ва телефон наушниклари билан жиҳозланган синфларда машғулотлар кунига етти соатдан ўтказиларди.

Бир ой ўқитилгандан кейин Морзе алифбеси усуллари эшитиб, ёддан хотирлаб қолишга лаёқати бўлмаган ёки муғамбирлик қилаётганлар радистлар мактабидан чиқариладди-да, оддий разведкачилар барангига жўнатиладди. Иоганн кимлар ҳақиқатдан ҳам лаёқатсиз, кимлар ўзини чаласавод, тўмтоқ қилиб кўрсатаётганини билиб олиш учун ана шундай кишиларни синчиклаб кузатиб борарди.

Радиосигналларни қабул қилиб оладиган радистларни тайёрлаш муддати талабаларнинг зеҳни, ғайрати ва лаёқатига қараб уч ойдан тўрт ойгача белгиланарди. Радистлар группаси жуфт номер билан оддий разведкачилар группаси эса, тоқ номерлар билан рақамланган эди.

Иоганн мактаб талабаларини кузатиб юрар экан, «Фаза» лақабли радистни айниқса, ёмон кўриб қолди.

Армия сафига кўнгиллилар қаторида борган, асли москвалик бўлган ўн тўққиз ёшли бу йигит, афтидан, урушгача радио ҳаваскор бўлган бўлса керагу, лекин бу ерда у фақат радио ишига бўлган лаёқати билангина кўзга ташланмас эди. У пинҳона илтифот ва хушомадгўйлик билан мактаб бошлиқларидан кўпчилигининг меҳр-эътиборини қозонган бўлиб, боз устига, мактабга келганига кўп вақт бўлмай туриб немисча гаплашишни ҳам дурустгина ўрганиб олган эди.

Бу безбет йигитнинг қирра бурунли, ориқ чехрасида доимо истехзоли табассум ўйнаб турарди. У курсантларни назар-писанд қилмас, ҳеч қайсиси билан дўстлашмасди. Унинг мажбурий темада ёзган ишоси фақат мақтовлардан иборат серҳашам адабийлиги билангина эмас, балки зўравон шахснинг умумҳуқмронлиги ҳақидаги фашистлар қондасини кўкларга кўтарадиган дабдабали мулоҳазалари билан ҳам ажралиб турарди.

Бир сафар Вайс Фазани суҳбатга чақирганда ундаги хушомадгўйликдан асар ҳам кўринмади. Фашистлар эътиқодини қабул қилиш сабабларини пишиқ-пухта ва режали қилиб тушунтириб берди. У ҳатто журъат қилиб Вайснинг ахлоқ категорияларига қарашларининг эскича эканлигини таъна ҳам қилди. У Ватан, ҳарбий шон-шараф ва бошқа шунга ўхшаш абстракт тушунчаларни олий ахлоқ даражасига кўтармоқчи эмасмиш. Соғлом фикрли одамнинг ақл-идрокини воқелик бошқариб туради. Шу сабабли, рост, фашистлар Германияси Совет Иттифоқига нисбатан анча кучли эканлигини амалда исбот қилган экан, кучлилар томонига ўтиш ҳам ҳар бир эркин шахснинг табиий ҳуқуқидир, деган гапларни айтди.

У курсантларни мўл-кўл равишда таъминлаб турилгувчи, советларга қарши қаратилган брошюралардан гапларига мослаб ёдаки цитаталар келтирарди. Курсант цитаталарни ҳам шу даражада комил ишонч билан айтардики, Иоганнинг кўзи олдида немислар томонидан ёлланган хонингина эмас, балки, ўзининг совет эътиқодига чиндан ва батамом хиёнат қилган, жуда сийрак учрайдиган разил нусха турганлигига сира ҳам шубҳаси қолмаган эди. Унинг асаблари бир қадар ўйнаб турганини Иоганн, бу нусханинг ўзини бошқа курсантларга нисбатан юқорироқ қўядиган имтиёзли мавқе эгалдаш истагида эканининг натижаси бўлган сурбетларча шошқалоқлигига йўйди.

Дитрих, курсантларнинг ишончлилиги ҳақида ҳар хил манбалардан келиб тушаётган маълумотларни қараб чиқар экан, Фазани ажратиб

¹Зуммер — Электр токини автоматик равишда узиб-улаб турадиган электромагнит асбоб (тарж.).

олди-да, у билан шахсан суҳбатлашгандан кейин, бу курсант алоҳида ишончга лойиқ, бу ерда шубҳасиз бошқалардан фарқ қилиб турган лаёқати эса уни радио иши бўйича инструктор сифатида тасдиқлаш учун етарли даражада асос бўла олади, деган қарорга келди.

Вайс, Фазанинг мактабдаги ўқитувчи-инструкторлар составига киритилиши ўз фаолиятида қанчалик қўшимча қийинчиликлар яратиши мумкинлигини тушуниб, Дитрихга эътироз билдиришга уриниб кўрди. Бироқ, афсуски, ҳаракатлари зое кетди. Иоганни таажжубда қолдириб, мактаб бошлиғининг муовини обер-лейтенант Герлах ҳам унинг бу номзодга қарши эътирозини қувватлаб чиқди.

Герлах машаққатли ҳаёт йўлини босиб ўтган эди. Унинг отаси уруш инвалиди бўлиб, қашшоқликда яшарди. Герлах ўсмирлигидаёқ баққолчилик дўконига ўғирликка кирганди, бироқ омади юрмай қўлга тушиб қолган эди. У кичик ёшдаги жиноятчилар қамоқхонасида жазо муддатини ўтади. Қамоқхонадан чиққандан кейин узоқ вақт ишсиз юрди. Аввалига текин кийим-бошу, овқатига учиб, штурмчиликка ёзилди. Бора-бора фақат фюрернинг ғояларига содиқликлари учунгина эмас, балки империя бошлиғининг ҳам ўзларига ўхшаш энг паст табақадан чиққан киши бўлганлиги учун унга ўз жонларини қурбон қилишга тайёр бўлган бошқа жуда кўп нациларга ўхшаб, у ҳам мутаассиб фашист бўлиб қолди. Герлах ҳам ўз фюрери каби яҳудийлар ва зиёлилар аҳлига нафрат билан қарарди. Чунки ўтмишда кўрган жафоларининг аламини сираям ҳайиқмай яҳудийлардан олса бўлаверарди. Зиёлиларга бўлган нафрат, уларни таъқиб қилиш эса, бу разолатга тушган саёқни билимли, ўқимишли кишилардан устун қилиб қўяр, зиёлиларни унинг қаҳри, ёвуз иродасига бўйсундирарди.

Гитлер жамият тубидаги барча ифлос, қуйқаларни юқори кўтаришга муваффақ бўлган эди. Шунинг учун ҳам юзага чиқиб олган бу ярамаслар Гитлери майдонларда жар солиб, уларга тушуварли қон, босқинчилик, талончилик тилида гапирадиган раҳнамо, пайғамбар қиёфасида кўришарди.

Герлах анави димоғдор зодагон Дитрихни ҳам ёмон кўрар, аммо буни пинҳон тутарди.

Аввалига у Гитлернинг ижтимоий демагогиясидан кўзи тиниб, нацилар ҳаракати зодагонлар, ер-мулк эгалари — помещиклар билан санатчиларни қисиб қўяди, деб тахмин қилган эди. Аммо Рур магнатлари ва вермахт генералитети талабларига ён босиб Рем ва унинг штурмчилари устидан чиқарилган ҳукм Герлах фикрининг сароб эканлигини кўрсатди. Гитлер, хўжайинлик қилувчи, бошқарувчи синф ҳокимиятини мустаҳкамлаш билангина ўз ҳукмронлигини мустаҳкамларди. Шундай бўлса-да, Герлахнинг фюрерга садоқати камаймади. Аксинча, бу садоқат мутаассиблик билан кўр-кўрона тан беришга айланди.

У фюрердан бошқа ҳеч кимсага ишонмасди.

Герлах ғоят ишчанлиги билан ажралиб турарди, у ҳеч кимга ҳеч нарса буюрмас, ҳамма ишни ўзи бажаришга интиларди. Сершубҳа, тунд ва қайсар Герлах ҳатто унвон ҳамда лавозими ўзидан юқори бўлган кишиларга ҳам ишонмасди. У фашистларга хос нуқсонсиз ўтмиш ўзига ишончли қалқон бўлишга қатъий ишонгани ҳолда ишонч ҳосил қилган ишини мардоналик билан ҳимоя қиларди.

Герлах Вайс учун ўзининг ўлгудай ҳадиксировчилиги билангина эмас, балки кўпоровчи разведкачилар мактабидаги ўз ишини шунчаки ҳарбий хизматни ўташ демай, олний зотга ўзига хос равишда хизмат кўрсатиш, деб биладиган, фидокорлик билан жон куйдириб, бор кучини

ишга сарфлайдиган, ишдан бошқа ҳеч нарса билан қизиқмайдиган бирдан-бир киши бўлгани учун ҳам хавфли эди.

Совет ҳарбий асирларига нисбатан у ўзида ҳайвоний нафрат ҳис қилар ва бу паст махлуқлар ўлим таҳдидан бўлак бирон бир хоҳишга асосланиб Германияга хизмат қилишлари мумкин, деган фикрни ҳатто хаёлига ҳам келтирмасди. Шу боисдан у курсант Фазага ишонмасди. Герлах Вайснинг эътирозига ўз асослари билан қўшилганининг сабаби ҳам ана шунда эди.

Бироқ Дитрих ўз сўзида қаттиқ туриб олди. Бу ўжарлик, афтидан, ўз навбатида унинг паст табақадан чиққан бу сурбет Герлахни хуш кўрмаслиги натижаси эканлиги эҳтимолдан холи эмасди.

Қўпоровчи-жосуслик мактабининг бошлиғи фабрикант Вентлингни кўёви ротмистр Гельмут Герд эди.

Бир вақтлар Герд қайнатаси каби монархистик қарашларга мойил бўлиб, то ўттиз бешинчи йилга қадар Гитлерга қарши чиқиб келган эди. Бироқ кейинчалик, фюрернинг Учинчи империянинг раҳбари эканлигини тани олди ва янги, буюк Германиянинг императорига эътиқод қўя бошлади. Шундан сўнг у, гарчи, Герлахга нисбатан бошқачароқ ниятда бўлса-да, худди унга ўхшаб, мутаассибларча садоқат билан фюрерга хизмат қила бошлади.

Фашистлар Германиясининг империалистик босқинчилиги Вентлинг фирмасига молия дунёсининг йирик намояндалари орасида монополистик мавқега эгаллаш, шарқдаги хом ашё қўшимчаси эса ҳаддан зиёд катта фойда олиш имконини берарди. Герд ҳам худди Герлах каби қаттиқ ишларди. Бироқ бу ҳавас бўлмай, амалдорларга хос иштиёқ эди, холос. У фақат Берлинга юбориладиган ахборот ва ҳисоботларнинг улугвор ҳамда салмоқли кўриниши ҳақида бош қотирарди.

Герлах Герднинг қандайдир бир курсант туфайли «Ш-Ц» бўлимининг офицери билан ўз муносабатини бузишини истамаслигини биларди; шунинг учун ҳам у Дитрихнинг қатъий талабига ён босишга мажбур бўлди. Лекин шунга қарамай, у Вайсга ҳар қалай «Фаза» лақабли курсантга тааллуқли бўлган мулоҳазалари ҳақида ёзма ахборот топширишни маслаҳат берди.

Совет шаҳарларидан бирининг улкан макети устида ўтказилган машгулот тугаб, шу шаҳарда жойлашган металлургия комбинати (бу завод қўпоровчилик ҳаракатлари ўтказиш учун мўлжаллаб қўйилган объект эди) ҳақидаги ҳужжатли фильм кўрсатилгач, «Хрящ» лақабли курсант Ифганинг ёнига келиб, аста шивирлаганича махфий маълумотни борлигини айтди.

Хрящ ўзини гражданилар уруши даврида генерал Гнилорибов ҳузурда адъютант бўлиб хизмат қилган, бир вақтлар Саль даштидаги от заводида эгалик қилган кишининг ўғли деб кўрсатарди. Совет ҳокимияти даврида Хрящ Дондаги от заводларидан бирида мол доктори бўлиб ишлаган экан. Аслида орловлик приставнинг ўғли бўлишига қарамай, у ўзини казак деб юрарди.

Ҳарбий асирлар лагерида Хрящ казак эскадрони ташкил этишга ижозат беришларини сўраб ариза ёзгану, лекин текшириб кўрилганда унинг кавалерия хизматини билмаслиги аниқланган эди.

Оқишдан келган, аёлларга ўхшаш лўппи юзли, қўй кўз, юраксиз, дангаса ва анқов Хрящ қўпоровчи-жосуслик мактабига келганидан буён қўлидан келганича чақимчилик қилиб юрарди. Аммо курсантлар уни ўзларига яқинлаштиришмасди. У ўзининг шилқимлиги, нолишлари, ҳадеганда суқулиб махфий нарсалар тўғрисида сўрашга интилишлари билан

уларнинг жонига теккан эди. Шунинг учун уни бир неча бор ҳеч кимга сездирмай дўппослашган ҳам эди. Хрящ хабар қиладиган гаплар шу қадар майда-чуйда, арзимас нарсалар бўлганидан Дитрих уни айғоқчилар рўйхатидан ўчириб ташлашни буюрган эди.

Одатда, ўқитувчи ва инструкторлар бундай маълумотларни идора ёнида шу мақсад учун ажратилган махсус хонада тинглашарди. Бу жой ҳовли томонга ҳам алоҳида эшик очилган каталакдай хона эди. Хрящ Вайсга, курсант Тузнинг курсант Мих билан гаплашиб турган пайтда: «Хиёнат билан жон сақлаб юргандан кўра, иш учун мардлик билан мағрур ўлмоқ афзал»,— деганини, Мих эса унинг гапига қўшилиб, майли, ўйлаб кўраман, дея жавоб қилганини хабар қилди.

— Менимча, у улўф Германия ишини назарда тутган бўлса керак,— деди Вайс ишонч билан.

Хрящ бўйинини қисиб қолди-ю лекин, ўзини ўнглаб, эътироз билдирди:

— Ундай эмас. У мутлақо тескари маънода фикр юритди. Бошқалар билан ҳам пичирлашади.

— Бўпти,— дея унинг сўзини бўлди Иоганн.— Тушунарли.— Сўнг буюрди:— Агар яна бирон нарса сезгудек бўлсанг шахсан ўзимга келиб айт. Туз билан ўзим шуғулланаман.

— Хўп бўлади!— Хрящ аввалига иккиланиб, кейин шивирлади:— Яна ҳалиги, зиёлилардан, Фаза бор-ку... Ушанинг айтишига қараганда, Гитлер Россиянинг босиб олинган территориясидаги барча аҳолига фақат тўрт синфли маълумот олишга ижозат бериш тўғрисида кўрсатма берганмиш, ундан кейин яна ёш болалар ўлганча ўлаверсин, деб уларни эмлашни ман этганмиш. Ҳалиги, у ерларда аҳоли сонини шу зайлда тартибга солинариш. Хуллас, бу Фаза бизга руҳий тушқунликни тартиб қияпти.

— Нега?

— Нега деганингизда, бу аблаҳ бизнинг руҳимизни туширмоқчи-ю, ўзининг кайфини чоғ қилиб, биздан устун чиқмоқчи-да.

Вайс бир оз ўйланиб қолди-да, сўнг буюрди:

— Шу тўғрида менга ахборот ёзиб бер!

Иоганн Хрящнинг Фаза устидан чақимчилик қилиб ёзиб берган маълумотига имзо чекиб, санасини ёзди-да, уни обер-лейтенант Герлахга ахборот бериш учун белгиланган папкага солиб қўйди.

Ҳар қалай, у ҳали ҳам Фаза ўрнига радио иши бўйича инструкторлик лавозимига дурустроқ номзод топиш умидидан воз кечмаганди. Тузга келганда эса, уни тезроқ мактабдан жўнатиш тараддудини кўрмоқ лозим эди. Иоганн Хрящнинг фақат унга қилган чақимчилиги билан кифояланиб қолмай, бошқа ўқитувчилар ва инструкторларга ҳам бу гапни етказишини биларди.

Иоганн, экспериментал лагерь маъмуриятининг, капитан Дитрих лагердаги деярли барча айғоқчиларни мактабга олиб қўйиб, лагерь маъмуриятини мушкул аҳволга солиб қўйди, деб ёзган шикоятдан фойдаланиб Дитрихга шу баҳонада Тузни лагерга қайтариб юборишни маслаҳат қилди.

Капитаннинг, бу курсант унча-мунча қимматга эгами, деб берган саволига Вайс бепарволик билан жавоб берди:

— Асаби бўш, ватанин қўмсаш дардига мубтадо бўлган. Жисмоний жидатдан жуда қолдан тойган. Бунақаларнинг жойи фақатгина лагерь.

Дитрих буйруққа имзо чекди. Шундан сўнг Вайс бундан буён лагерь ичидаги айғоқчилик вазифасини қандай бажариш лозимлигини тушунтириш учун Тузни ўз ҳузурига чақиртирди. Туз Иоганндан ҳарбий асирлар союзи ишига тааллуқли бўлган муҳим маслаҳатлар олди.

Вайс энг аввал ҳарбий асирлар союзи чиқарадиган барча варақаларга «Берлин» деб адрес қўйишни маслаҳат берди. Бу жуда салмоқли каранглайди, шу билан бир қаторда ташкилот иш олиб бораётган жойни яшириб туради, деб тушунтирди у.

— Мана бу зўр гап!— деди Туз.— Ақл-заковатингизга қойилман.

Туз ўз ўрнига тавсия қилган курсантларга Иоганн аввалдан эътибор бериб юрган эди, икковларининг гаплари бир жойдан чиққани учун у куда мамнун бўлди. Туз Иоганн билан хайрлашгани қўл чўзар эканини кўнглидан деди:

— Ажойиб йигитсан-да,— бир оз жим туриб, кейин қўшиб қўйди:— Ўлгари мен сендақаларни унча хуш кўрмасдим. Энди қарасам, партия тарбиясини олган ажойиб кишиларимиз бор экан.— Жилмайди:— Энди бу ерда ҳаммамиз ҳам фашистларга қарши чекистмиз. Хоҳ расмий, гоҳ норасмий, барибир чекистлармиз.

— Бўпти,— деди Вайс.— Ўзингни эҳтиёт қил.

— Албатта,— деб ваъда берди Туз.— Ахир мен энди давлат аҳамиятига эга одамман-а...

Обер-лейтенант Герлах ҳар қалай Фазани бир текширувдан ўтказишга қарор қилди. У бу ишнинг режасини анча устумонлик билан ишлаб чиқди. Герлах Фазага шаҳарни айланиб келиш учун рухсатнома олиб бериб, унинг қўлига урғичи эговланган ва ўқларининг порохи олини ташланган тўппонча тутқазди. Унтершарфюрер Флинкка эса, унга моҳир қиз топиб қўйинг, деб буюрди. Бундан ташқари, лагердан қочган одам родини бажарувчи айғоқчига ёш курсантнинг кўнглини овлаш унинг хайрихоҳлигига сазовор бўлишга уриниб кўришни топширди. Шундай пухта тайёргарлик кўриб қўйгач, Герлах текширув натижасини зориқиб кута бошлади.

Бироқ текшириш найрангининг натижаси мактаб раҳбарларининг ҳаммаси учун ҳам фожиали чиқиб қолди.

Мотоцикл ҳайдовчисини тош йўлдан қуролсизлантирилиб, бош мажақланган ҳолда топиб олинибди. Ана шу мотоцикл ҳайдовчи Фазани Варшавага олиб бориб қўйишни лозим экан. Фазанинг ўзи эса қўйиб бўлибди. У билан бирга радио коди ҳам йўқолибди. Уни шубҳасиз, Фазага ўғирлаган: эҳтимол, у бу коддан фақат машғулот пайтларидагина фойдаланилмаса керак, деб ўйлаган бўлса керак.

Мактабга Берлиндан текшириш комиссияси келибди. Бу ишларнинг ҳаммасидан Вайс беҳабар эди. Туз лагерга қайта жўнатишга куни ҳам командировкага кетганди. Вайс ўлжа фондлардан маълум шаҳар ва районларга юборилиш учун тайёрланаётган айғоқчиларни ўқитиш учун яроқли совет ҳужжатли фильмларини танлаб олиш тўғрисида топшириш олган эди.

Иоганн бўм-бўш, ҳувиллаган, қўланса чанг ҳиди аниқиб турган кинотеатрда сурункасига ўч сутка ўтириб фильмларни кўрди. Шунда унинг кўз ўнгидан ватанининг ҳаёти бирма-бир ўтди. Бу гоёт ҳаяжонли дамлар эди—у гўё, кўринишдан, инсон учун бирдан-бир ҳақиқий, дунёда бирдан-бир реал бўлган чинакам ҳаётга қайтгандек бўлди. Бу ҳолат сохта, аянчли уйқудан сўнг уйғониш эди.

Иоганн бу ленталарнинг ўз ватани учун эндиликда ўтмиш бўлиб қолганлигини биларди. Ҳозир унинг ватани бутунлай бошқача—ўзининг фожиа ва шиддатга тўла курашида қатъий ва жиддий бўлиб қолган. Аммо мана бу экранда унинг ватани яқингинада қандай бўлган бўлса, худди ўшандай эди. Ана шу экранда кўрган ватани учун, ҳозиргина томоша қилган қувончли байрам ленталаридан фронтга, ўлим қаи

а жунаб кетган миллионлаб ватандошларидек, у ҳам ўз жонини бон қилишга тайёр эди.

Ана шу ленталарни энди ватанга хиёнат қилиш йўлига ўтиб олгандиқат билан томоша қилишади, хиёнат қилган халқларига устодлик билан янада кўпроқ зарар етказиш мақсадида томоша қилишади.

Бу уч кунни Иоганн азоб-уқубатда ўтказди. У «Вали штабига» ҳолдан тойган, гўё касалликдан сўнг алаҳлаш ва иситманинг зўридан инсоннинг асаби бўшашиб, арзимаган нарсадан — бир оғиз қаттиқ сўз ёки ногаҳон кўтарилиб қолган шовқин-сурондан ҳўнграб йиғлаб юборадиган даражада ёки кўйлагининг тугмаси солинмай қолгудек бўлса фигони фалакка чиқиб кетадиган ҳолга тушиб, мадори қуриб қайтиб келди.

Шу заҳотиёқ Иоганни штаб биносига сўроққа чақириб қолишди.

Текшириш комиссиясининг аъзолари стол ёнида, мактаб раҳбарлари эса навроқдаги стулларда ўтиришарди.

Вайс Дитрихнинг чўзиқ юзи қанчалик оқариб кетгани, Герлахнинг таяннали вазиятда ўтиргани, Штейнглицнинг қанчалик ҳаяжонда экани, Лансдорфнинг эса ташвиш чекаётганлигини дарров фаҳмлаб олди. Фақат биргина Герд, гўё бу ерда рўй бераётган воқеа-ҳодисаларнинг унга сира алоқаси йўқдек, парвойи фалак ўтирарди.

Фазанинг қочиб кетиши Иоганн учун қанчалик ақл бовар қилмайдиган ҳодиса бўлиб туюлмасин, унинг чарчоқ, ҳорғин миясига таажжубдан бўлак ҳеч нарса келмади. Бу таажжуб унинг юзида ҳам акс этди.

Шу тобда Вайснинг бу йигитга нисбатан ўзида ҳис қилиб юрган пинҳона қаҳрли нафрати учун ўзини-ўзи койишга ҳам мажоли етмасди.

У шунчаки таажжубланди, холос. Эҳтимол, кейинчалик ўзининг узоқни кўра олмаганлигидан, уни ўта зийраклик билан кузата олмаганидан пушаймон бўлар, ич-эттини еб ўкинар. Бироқ Иоганннинг бор қуввати ҳозир фақат таажжубланишга етди, холос.

Гўё, бу нарсаларнинг ҳаммаси тушида бўлаётгандек эди. Ҳеч нарса тўғрисида ўйлагиси ҳам келмасди. Аслида, бу ҳодисанинг Вайсга тегишли ери йўқ бўлиб, унга ҳеч нарса таҳдид ҳам солмасди. Ана шу хавфсизлик туйғуси, унинг барча сезгиларини ўтмаслаштириб қўйгандек туюларди.

— Хўш, ўзи нима гап?— дея ҳорғин фикр юритарди Иоганн. У Дитрихга эътироз билдирган, Герлах билан бирга бу йигитни инструктор қилиб бўлмайди, деб мактаб бошлигини огоҳлантирган эди-ку, ахир.

Ана шу Фаза туфайли капитан Дитрих кейинги пайтларда унга нисбатан анча совуқ муомала қила бошлаган эди-да. Ажаб бўпти, энди жазосини тортаверсин.

Ҳа, Дитрих-ку, жазосини тортади. Бироқ Дитрих энди бундан бўён Вайсга керак бўлмайдими? Унинг ўрнига бошқаси келади. Ким? Янги келган одам Вайсга нисбатан қандай муносабатда бўлади? Штейнглицчи, ҳар қалай у ўзини Дитрихнинг ошнаси деб билади, Дитрих билан дўстлашишдан манфаатдор, Дитрихни олиб ташлашса, унда Штейнглицнинг ҳоли нима кечади? Хўш, Лансдорф бўлса уни қобилиятли ходим деб эмас, уни немиё золагони сифатида қадрлаганидан Дитрихга илтифот қилиб келади-ку, ахир. Бу ишларнинг ҳаммасидан ким манфаатдор бўлиб чиқади? Герлах. Фашист, мутаассиб, мансабпараст, бу ерда мактаб учун энг фойдали одам. Ваҳолонки, энг фойдали бўлгандан кейин, Вайс учун энг хавфли киши бўлади-да.

Бу фикрлар Иоганнинг миясидан аввалига билинар-билинамас, сўнгра борган сайин тезлашиб ўтар экан, ҳозирча фаҳм-фаросат ишлатишнинг унчалик зарурияти йўқ деб ўйлаб, ақлининг оз бўлмаса йўқотаётган тийраклиги қайта тиклана бошлади. Шундай бўлиши ҳам лозим эди. Ундаги шу фикр теранлиги бўлмаганда, узоқ вақтдан бери сабр-матонат, мислсиз эпчиллик ва зийраклик қилиб бу одамлар билан муносабатда бўлишдан кўзда тутган мақсадга эришолмас, қидирган нарсасини батамом йўқотган бўларди.

Иоганн бошини кўтарди, кўзлари чақнади. Кейин текшириш комиссиясининг бошлиғига қараб оғир-вазмин ва хотиржам бир оҳангда гап бошлади:

— Жаноб штандартенфюрер! Аввалига мен «Фаза» лақабли собиқ курсантни қораловчи материалларга эга бўлмаганлигимга иқрорман, аммо капитан Дитрих уни кузатиб юришни қайта-қайта буюрар эди. Шундан кейин мен курсант Фаза тўғрисида курсант Хряшчдан маълумот олдим-да, уни жаноб обер-лейтенант Герлахга йўлладим, бироқ у киши маълумотни эътиборсиз қолдирдилар.— Вайс Герлахга қараб қўйди.— Ахир сиз, обер-лейтенант, капитан Дитрихнинг фикрларига қарши эдингиз. Мен бевосита сизнинг қўл остингиздаги ходим бўлганим сабабли фикрларингизга қўшилишга мажбур эдим.— Сўнг у штандартенфюрернинг кўзига тикилиб туриб баён қилди:— Санаси кўрсатилиб менинг имзом чекилган маълумотнома обер-лейтенант Герлахга топшириладиган ахборотлар папкасида ҳануз сақланиб турибди.

Штандартенфюрернинг буйруғи билан бир эсэсчи хонадан чиқиб, папкани олиб келди. Хряшчнинг ёзиб берган маълумоти комиссия аъзолари ўртасида қўлма-қўл ўта бошлади.

Иоганнга, ҳозирча бўшсиз, кетаверинг, деб айтишди.

Шу билан уни бошқа чақиришмади.

Герлах мактабдан эсэсчилар соқчилигида жўнаб кетди.

Бироқ ёлғиз Штейнглицгина Вайснинг қилмишини очиқчасига баҳолашни лозим топди. У йўлакда Иоганн билан тўқнаш келган пайтда кўз қисиб, елкасига қоқиб қўйди-да, бармоғи билан унинг пешанасини кўрсатар экан, дўстона оҳангда:

— Миянг бутун экан,—деб қўйди.

Ротмистр Герд Вайсга нисбатан серилтифот бўлиб қолди, лекин бунинг заминиди пинҳона ҳадиксираш бор эди.

Лансдорф эса бир сафар истеҳзо билан деди:

— Кичик унвондаги одам офицер ҳаётини сақлаб қолди-я. Энди билсам, сен, пруссак, анча-мунча мугамбир йигит экансан. Мен сени соддароқмикансан деб ўйловдим.

Фон Дитрихга келганда, у Вайсдан ўзини олиб қочадиган бўлиб қолди. Тўқнаш келиб қолганларида бўлса, совуқ кўзлари билан шунчалик ғараз билан, синовчан тикилар эдики, гўё, ҳар нима бўлганда ҳам ўзи контрразведкачи — капитан Оскар фон Дитрих эканлиги, шу сабабли ҳеч қанақа олижаноб инсоний майлларга ишонмаслигини Иоганнга билдириб қўймоқчидек бўларди.

Иоганн Дитрихнинг кутилмагандаги бу адовати ўзига қанчалик таҳдид солиши мумкинлиги тўғрисида ўйлаб, бунинг сабабларини аниқлаш учун озмунча бош қотирмади.

Эҳтимол, димоғдор зодагон Дитрихга қуйи унвондаги кишини ўз халоскори деб билиш ёқмас. Еки ёлғов-яшиқ ишлатишга мажбур бўлганда Лансдорф ва Штейнглиц каби Вайс ҳам унинг пасткашлиқ қилганига шохид бўлиб қолганлигидан қайғураётган бўлиши ҳам эҳтимолдан холи эмас. Ё бўлмаса яна бошқача бўлиши ҳам мумкин. Дитрих энди қандайдир йўсинда ўз тақдирини Вайс билан боғлаб қўйгандан

ейин нафрат билан унинг ўз хизматларини эслатиши ва ҳатто ундан ам баттарроғи — сурбетлик билан мукофот талаб қилишини кутиб органдир.

Аммо, аслини олганда, Вайс бирон арзигулик иш қилгани йўқ-ку, хир. У фақат текшириш комиссияси аъзоларига Дитрих Герлахнинг туқтан назарларига қарама-қарши позицияда турган эди, деб айтди, юлос. Дитрихнинг Лансдорф билан Штейнглицнинг қўллаб-қувватлаши натижасида ўзи учун пайдо бўлган имкониятдан эпчиллик билан фойдалана билишининг эса Вайсга ҳеч қандай тааллуқли жойи йўқ, бу Дитрихнинг шахсий иши.

Нима қилса экан? Иоганн ўз қилмишига ҳеч қандай аҳамият бермаётганини ва ҳатто капитаннинг унвони, шон-шухрати бирданига қанчалик пастлаб кетиши мумкин эканлигини тушунмаган бўлиб, шуни Дитрихга шама қилиб қўйсамикан?

Йўқ, бундан буён Иоганн ўзини содда дил қилиб кўрсатолмайди. Атрофидаги одамлар назарида у эс-ҳуши жойида, фаҳм-фаросатли йигит сифатида шухрат топди, эндиги муғамбирларча соддалик фақат ишнинг пачавасини чиқариб, ўзини фош қилиб қўйиши мумкин.

Демак, яхшиси, бардош билан кутиш, ҳамиша сергак бўлиб туриш ва совуққонлик, хотиржамлик билан Дитрихни ҳовуридан тушириш лозим.

Бир неча кундан кейин Иоганн Эльза кўрсатиб қўйган махфий жойда Марказдан илтимос қилган нарсаси: курсант Михнинг хотини эрига атаб ёзган мактубни кўриб қолди. Вайс бу хатни кўпдан бери орзиқиб кутарди.

Тузининг тавсияси ва ўзининг бевосита кузатишлари Вайснинг дилида, бу киши билан иш бошласа бўлади, деган ишончни мустаҳкамлади.

Шундан сўнг Иоганн Михни навбатдаги сиёсий суҳбатга чақириб, тапни узоқдан бошлади:

— Маршал Герингнинг айтишига кўра, узоқ муддатли иқтисодий сиёсат манфаатларини кўзлаб, Шарқдаги барча янги босиб олинган герриториялар мустамлака сифатида ва мустамлакачилик методлари ёрдамида эксплуатация қилиниши лозим. Шу сабабли Шарқ халқларининг буюк Германияга хизмат қилган алоҳида намояндалари ўз ватандошларига қараганда баъзи бир имтиёзларга умид боғламоқлари мумкин.

— Тушунарли,— деди Мих.— Тушунтириб берганингиз учун ташаккур, бўлмаса баъзи нодонлар, немислар фақат большевизмгагина қарши, деб тахмин қилиб юришибди. Маълум бўлишича, сизлар ақл ва режа билан фикр юритар экансизлар. Мустамлака — вассалом.

— Германия Шарқ халқларини большевиклар зулмидан озод қилгани эвазига иқтисод жиҳатидан бадал олиши керак ва адолат юзасидан шунга ҳақли,— деди Иоганн. Кейин тўсатдан жаҳл билан қатъий эҳангда сўради:— Сиз ўз ихтиёрингиз билан асир тушганмисиз?

Мих сергак тортиб Иоганннинг кўзларига қаради. Унинг чеҳрасидаги алжайиш аломатлари йўқолиб, чакаклари таранглашди.

— Контузия натижасида ҳушимни йўқотиб қўйган пайтимда қўлга олишган. Одоб сақлаб ўзимни, худди тирик мурдадек, тутганман.

Вайс бепарволик билан деди:

— Бундан чиқдики, юраксизлик қилиб таслим бўлибсиз-да.— Фазаб билан такрорлади:— Юраксизлик қилиб!

Мих ўрнидан турмоқчи бўлиб, ҳаракат қилди-ю, лекин шу заҳотиёқ ўзини ўнглаб, қисилган муштларини ёзиб юборди.

— Гапингиз тўғри,— деди Мих, кейин энгашиб сўради.— Нима, дов-
юракли қилганимда хурсанд бўлармидингиз?

— Ҳа, хурсанд бўлардим!

— Буни қайси маънода тушунса бўлади? Яъни, демак, фронтда
сизларнинг солдатларингизни бошлаб адабини берай-да, кейин худди
шу йўсинда ўзимизникиларни урайми? Бунақаси сира бўлмайди-ку!
Фронтда сизларникини жон-жаҳди билан урган одам, ўзиникиларга
қўл кўтармайди. Ҳа, тилка-порасини чиқариб юборганда ҳам қўл кў-
тармайди.

— Демак, бу ердагиларнинг ҳаммаси ҳам қўрқоқ демоқчимисиз?

— Йўқ, нега энди? Довюракларми? Бундан ортиқ нима бўларди.
Бундан нари борадиган ери ҳам қолмади.

— Қолмадими?

— Йўқ, нега энди, борадиган ер бор: дорга-да!

— Қаерда?

— У ёқда ҳам, бу ёқда ҳам.

— Сиз қаердагисини афзал кўрасиз.

— Мени чалғитмай кўя қолинг, ҳожати йўқ,— мулоҳимлик билан
эътимос қилди Мих.

— Коммунистмисиз?

— Ана холос. Бошқатдан бошламоқчимисиз?

— Туз-чи— коммунистми?

— У ким ўзи?

— Ҳарбий асирлар Союзи комитетининг аъзоси.

— Ҳеч ким ва ҳеч нарсани билмайман.

— Хўп, бўлмаса, бошқача гаплашамиз.

— Урмоқчимисиз? Майли, ура қолинг. Лагердан кетганимда
кейин бир оз эсимдан чиққан эди-ю, лекин у кунларни унутиб чакка
қилган эканман.

Вайс, гўё эшитмагандек, давом этди:

— Туз, унинг топшириқларини бажаришга розилик берганлигини
ҳақида кўрсатма берди.

Мих қовоғини солиб оёқларига тикилар экан, деди:

— Менга қара, ефрейтор, яхшиси, сафсатами бас қил. Гап билан
жонимни ҳиқилдоғимга келтирганинг етар, бунақага бўш келадиган
лардан эмасман.

— Ҳали шунақами!—Иоганн тўппонча қинининг қопқоғини очди.

Мих истеҳзоли жилмайди.

— Хона ичини қон қилишнинг нима ҳожати бор. Кейин бошлиқла
рингиз хафа бўлиб юришади.

— Юр бўлмаса!—буюрди Иоганн.

У Михни омбор биноси орқасидаги девор тагига бошлаб борди.
Унинг юзини тахта деворга қаратиб қўйди-да, тўппонча тумшуги билан
гарданига енгилгина туртиб, деди:

— Қани, охири марта сўраяпман?

— Отавер,—деб жавоб берди Мих.—Отавер, фриц, ишни чўзи
ўтирма.

— Энгаш,—деди Вайс.

— Энди бу нима деганинг, аблаҳ, ҳали сен палидга қулай бўлсин
деб таъзим ҳам қилайми?—Мих бирданига кескин ўгирилди-да, Иоган-
нинг кўзларига қаҳр билан тикиларкан, талаб қилди:

— Афтимга қараб отавер! Қани, бўл!

Вайс тўппончани қинига солиб қўйди.

— Шундай қилмай иложим йўқ эди. Сўнгра нарироқдаги гўл
ёғочни кўрсатиб деди:—Ўтирамизми?—Кейин ёнидан цилиндр шаклид

ўралган юпқа папирос қоғозини олиб, унга узатди.— Бу хотинингиздан.— Тушунтирди:— Ишонаманки, энди ҳеч қандай шубҳага ўрин қолмас.

Мих ўроғлиқ қоғозни ишонинқирамай олди-да, очиб ўқий бошлади. Аста-секин унинг чеҳрасидаги ғазаб ҳам сўна бошлади, кейин чеҳраси титрай бошлади-ю, кўққисдан Иоганнинг қулоғига ё йўтал, ё бўғиқ ҳўнграшга ўхшаш овоз эшитилиб қолди.

У ўрнидан туриб нарироққа бориб турди.

Осмонда паға-паға бинафша ранг булутлар аста-секин сузиб борарди. Уларнинг оралиғидан милтиллаб юлдузлар кўриниб турарди. Юпқа қор ёғиб, устини чанг босган ердан ачимсиқ лой ҳиди келарди.

Турма деворларига ўхшатиб тепасига тахтадан соябон қилинган, устига тиканли снм чирмалган баланд деворнинг сояси поёни йўқ жарликдек туюларди. Теварак-атрофни оғир сукунат босганди.

Мих Вайсининг ёнига келди. Ана шу бир неча минут ичида унинг чеҳраси синиқиб, қалқиган бўлса-да, кўзлари чақнаб турарди. У шивирлаб сўради:

— Сизни «ўртоқ» дейишга ижозат берасизми? Шундай деб атасам мумкинми? Еки, ҳали бирон иш кўрсатиб исбот қилмагунимча, мумкин эмасми?

Иоганн унга қўлини узатди-да, тушунтирди:

— Ўзингизга маълум сабабларга кўра, сиз учун, ефрейтор Вайслигимча қолавераман.

Мих унинг қўлини қаттиқ сиқди.

— Механик-ҳайдовчи, сержант Тихон Лукин.

— Бўлмаса гап бундай, сержант Лукин,— деди Иоганн жиддий оҳангда.— Биринчи топшириқ. Барча фанлардан аълочилар қаторига ўтиб оладиган даражада яхши ўқинг. Сиёсий тайёргарлик бўйича ҳам худди шундай. Советларга қарши ташвиқ қилувчи анави китоблардан ҳам ҳазар қилманг: бошқа курсантлар билан бўладиган суҳбатларда асқатиб қолади. Бўлмаса, сезишимча бунга аҳамият бермас экансиз. Беш кундан кейин машгулот пайтида менга бирон-бир савол билан мурожаат қилинг. Мен сизни суҳбатлашишга чақиртираман. Гап шу. Энди баракка боринг.

— Ўртоқ,— дея кўққисдан аянчли оҳангда илтимос қилиб қолди Лукин.— Рухсат этинг, мен шу ерда бир оз ўтирай.— Сўнг айбини бўйнига олгандек деди:— Негадир оёқларим қалтираб кетяпти, ҳар қалай ўлим таҳдидини тотиб кўрдим. Тўппончани ниқтаб турганингизда, бутун вужудим билан шайланган эдим. Мана энди бўлса бўшашиб кетдим.

— Яхши,— деб розилик билдирди Вайс.— Дамингизни олинг.— Кейин яна такрор илтимос қилди:— Ҳар қалай, етказган азиятим учун мен кечирарсиз.

— Рафиқамнинг хатини сақлаб қўйсам майлими?— пичирлаб сўради Лукин, мунгли оҳангда.

— Йўқ,— деди Иоганн,— сира ҳам мумкин эмас.

У папирос қоғозини куйдириб, кулини оёғи билан тўзғитиб ташлади-да, орқасига қарамай нари кетди. Шу тобда унга юзи сукунат ичра нурланаётгандек туюларди: у ўзини ғоятда бахтиёр ҳис қиларди. Инсонни тубанликка тушишдан, энг даҳшатли, ҳалокатли ўлим чангалидан сақлаб қолиш бахт-ку ахир. Гарчи, гоҳи-гоҳида Иоганн эътиборини жалб қилган киши ўзини батамом хоинлик чокига ташлагандек бўлиб туюлса ҳам, бу ердагилар фақат чиқиндилару, чин инсонлар йўқдек кўринса ҳам, инсоний ҳиссиётларнинг энг майда белгиларига қадар жуда возиклик билан кузатиш натижасида тўпланган меҳнатга яраша бахт эди бу.

Бу ўлим тиғи устида яккама-якка олишув деган гап эди. Инсон учун олишув эди бу. Инсон жазога лойиқ иш қилган, лекин Иоганн унга ўз айбини ювиш учун имконият яратиб бериш орқали жазодан халос қилиш учун курашмоқда.

Қилган хиёнатидан руҳан эзилган кишининг қалбига йўл топа билишдай мушкул иш йўқ эди...

Мана, «Фаза» лақабли анави йигитни олинг... Қочиб кетганидан сўнг орада бир неча кун ўтгач, уни тутиб олишди. Фашистлар бечорани қувиб, яшириниб ётган чордоғидан том устига чиқариб юборишибди. У сўнгги ўқи қолгунча жанг қилибди-да, кейин худди трамплиндан сувга сакрагандек қалдирғоч бўлиб, ўзини томдан ташлабди.

Уни ўлар ҳолатда сўроққа олиб келишибди. Йигит гинг деб оғиз очмабди. Охирги кучини тўплаб, тепасида энгашиб турган таржимонга кўрсатиш учун бошмалдоғини икки бармоғи орасига олибди-ю, лекин қўлини кўтаришга мажоли етмабди. Шундай, уч бармоғини қовуштирганча оламдан ўтибди.

Иоганн, ўзини бу йигитнинг ўлимига айбдордек ҳис қиларди. Бу йигитча душмандан қасос олиш учун бу даҳшатли ёлғизликда мардона жасорат билан ўзини нақадар пинҳоний муғамбирликка маҳкум қилди-я! Иоганн бўлса унинг қалбида туғён ураётган истакнинг лоақал кичик шарпасини ҳам сеза олмади-я!

Курсантларга, Фаза мактаб филиалларидан бирига кўчирилди, деб эълон қилинди.

Иоганн Михга ҳақиқатда воқеа қандай рўй берганини гапириб берди ва ўзи ишончга лойиқ деб билган кишиларга бу гапларнинг ҳаммасини эҳтиёткорлик билан сўзлаб беришни тавсия қилди. Шу билан бирга у Фаза шахсий иш напқасидан маълум бўлишича 1922 йилда туғилган МГУ студенти Андрей Андреевич Басалигининг — мардларча жасорати ҳақида Марказни ҳам хабардор қилиб қўйди.

Иоганн Андрей Басалига ҳақида ўйлар экан, ҳам унинг ҳалок бўлганига ўкинар, ҳам муғамбирлигини пайқашга ўзи ҳам ожизлик қилган бу ажойиб йигитга қойил қоларди. Вайс ҳам мана устомонликни ўрганиб, бу ерда кундан-кунга унинг барча сир-асрорини ўзлаштириб бормоқда. Иоганн ўз бурчини равшанроқ англаган сари кўз ўнгиди алоҳида шахс сифатидаги шуҳрати сўниб борар, шу боисдан ҳам ишончли сафдошлар топишига бўлган умиди мустаҳкамланиб борарди.

Курсант Фазанинг қочиши ва унинг «хиёвати» «Вали штаби» қошидаги Марказий разведкачилар мактабига доғ бўлиб тушди ва натижада барча воситалар қўллангани ҳолда фақат курсантлар кетидангина эмас, ҳатто ўқитувчи-инструкторлар орқасидан ҳам кузатув ишларининг кучайишига сабаб бўлди.

Дитрих ўз қўли остидаги контрразведка бўлими ходимлари билан биргаликда бунга мувофиқ бир талай чора ва тадбирлар ишлаб чиқди. Унинг режасига биноан ҳатто абвернинг анчайин обрўли ходимлари ҳам текширув синовларидан ўтмоқлари лозим эди.

Мих Вайсдан олган кўрсатмаларига амал қилиб дарсларни дуруст ўзлаштириши натижасида бошқа курсантлар орасида анча кўзга кўриниб қолди. Советларга қарши тарғибот қилувчи китобларни кунт билан ўқиши унга Гитлер сиёсатини дурустгина маъқуллаш имконини берди. Боз устига, у энди ўзини дадил ва қувноқ тутиш билан бошқаларга ибрат бўлар, бу ҳол эса бошлиқларда жуда яхши таассурот ҳосил қиларди. Ана шуларнинг бариси жуда махфий бир вазифани бажариш

учун белгиланган группага Михни бошлиқ қилиб тайинлаш учун асос бўлди.

Бу группани алоҳида бинога кўчиришди. Бу ерда абвернинг бир офицери курсантларни қўпоровчилик ишларида қўлланиладиган инкита энг янги немис снарядлари билан таништириб, уларга қунт билан бу снарядлардан қандай фойдаланиш йўлини ўргата бошлади.

Снарядларнинг бири темир йўлларни портлатишга мўлжалланган эди. Бу конус шаклидаги металл трубка бўлиб, тагига ҳар нарсага ёпишиб қоладиган елимсифат модда суртилган эди. Трубканинг тепасига эса портлатгичнинг ипи уланадиган бурама қалпоқ ўрнатилганди.

Снаряд рельсга ёпиштирилиб, кейин қалпоқчаси бураб олинадилар, унинг дарҳол портлаб кетиши туфайли ипни тортгандан кейин иложи борича, тезроқ пана жойга қочиш лозим бўларди.

Иккинчи снаряд колбасага ўхшаш чўзинчоқ бўлиб, телеграф столбалари, электр симлари матчаларини портлатишга хизмат қиларди. Сув ўтказмайдиган қоғозга хамирсимон модда ўралган эди. Портлатиш олдида бикфорд шнурининг учига боғланган капсула «колбасага» тиқиб қўйиларди.

Булардан ташқари офицер курсантларга, ўт қўйиш воситаларининг турларини намойиш қилиб кўрсатди. Маълумки, немислар бундай нарсаларни ишлаб чиқаришга жуда уста эдилар.

Ана шуларнинг ҳаммаси бу группа қўпоровчилик вазифасини бажаради деган маънони аңлатарди.

Сўнги лекциялар ҳам ўқиб тугатилди: таъқибдан эҳтиёт бўлиш усули, қўлга тушиб қолинган пайтда ва сўроқ вақтида ўзини қандай тутиш лозимлиги ўқитилди.

Қамоқ жойларида ўзларини қандай тутишлари кераклигини азбаройи семизлигидан нафас сиқиш дардига мубтало бўлган семиз бир лектор ўргатарди. У турмалардаги одатлар ва уларга мослашиш усулларини худди бу ишда жуда омилкор одамга ўхшаб шу қадар таъсирли, шу қадар жозибали тасвирлар, ўзининг эпчиллиги ва удлабуронлигини шу қадар мақтар эдики, кишида беихтиёр унинг турмада ўтказган кезлари ҳаётининг энг гўзал даври бўлса керак, деган фикр пайдо бўларди.

Бироқ унинг саволларга берган жавоблари кескин зиддиятлардан иборат эди. Бир томондан у курсантларга тетиклик ва умидворлик ҳиссиётларини сингдиришга мажбур бўлгани учун уларни турма режимларининг қаттиқлиги билан қўрқита олмасди. Иккинчи томондан эса ихтиёрий равишда таслим бўлиб боргандан кўра ўзларини ўзлари ўлдирганлари афзаллигига ишонтириш учун улардаги барча умид учқунларини сўндириб, қамалиш ва турма даҳшатлари билан уларни қўрқитиш лозим бўларди. Шу боисдан у тўғри жавоб беришдан қочиб, ҳадеганда заҳарли халддориларини герман химия саноатининг дурдонаси сифатида, дарҳол таъсир қиладиган ва демак, жонни унча қийнамайдиган восита сифатида зўр бериб мақтарди.

Сохта ҳужжатлардан фойдаланиш тартиби тўғрисида йўл-йўриқ кўрсатиш машқини доим ғамгин кўринадиган, узунчоқ юзли, тепакал киши олиб борарди. Унинг ўз тишлари тушиб кетган бўлиб, ўрнига танглайли ясама тиш қўйиб юрарди. Шунинг учун ҳам гапирганида унинг оғзидан гўё қопқон шақиллагандек овоз чиқиб турарди. Валюта билан савдо қилгани учун қамоқ муддатини ўтаётган бу одамни немислар турмадан озод қилиб юборишган эди. Ота мерос бўлган бу касбга боғланиб қолганлигидан у совет маъмурий органларининг иш юритиш услубларини мукаммал ўрганиб олганди.

У ўзининг осилган солқи қорнига маънос тикилганча минггаллаб лекция ўқирди:

— Командировка гувоҳномасига учинч кунидан бир кун олдинги санани, ўзинглар ёзиб қўясизлар. Командировка муддати, амалдаги қонунга биноан ўн беш сутка. Шунинг учун муддат тугагач, янги командировка гувоҳномасини пишиқ-пухта қилиб тўлатиб олинглар.

Ҳарбий ва гражданча ҳужжатларни бир жойда сақламанглар. Бирор кўнгилсиз ҳодиса рўй бериб қолгудек бўлса, биринчи навбатда ҳарбий ҳужжатларни йўқ қилинглар. Башарти, гражданча ҳужжатларингизни қалбаки эканлигини билиб қолишса, ҳарбий хизматдан қочиб қолиш учун сотиб олганман, деб баҳона қилишингиз мумкин. Энг қаттиқ жазо—фронтга жўнатишади. Борди-ю, иккала комплект—ҳам ҳарбий, ҳам гражданча ҳужжатларингизни бирдагина топиб олишгудек бўлса, унда жосус эмаслигингизни исботлаш мушкуллашади.

Тайинланган жойга етиб борганларингдан кейин шаҳар комендант хузурига кириб рўйхатдан ўтинглар. Зинҳор-базинҳор шошилманглар. Борди-ю, навбатчининг синчковроқ эканлигини пайқаб қолгудек бўлсанглар эртасига қадар сабр қилиб туринглар. Жойлашганда меҳмонхоналарга эмас, шахсий уйларга, энг яхшиси бева аёллар уйига жойлашинглар. Ҳарбий мажбуриятдан озод этилиш медицина кўригидан қайта ўтиш шарти билан берилади. Лозим бўлган моддани ўзинглар танилаб олинглар. Ўзингларда шу моддага мос нишоналарнинг бўлиши мақсадга мувофиқ бўлади. Агар бундай нишоналар бўлмаган тақдирда, асабий касалликни таниланглар, ўз-ўзини ҳар кўйга солишнинг усуллари тўғрисида қўшимча консультация бўлади.

У кўкимтир, ялтироқ тишларини кўрсатиб, жилмаяр экан, деди:

— Шахсан ўзимнинг тажрибамда таъқиб васвасаси ишонарли чиққан эди. Ундан ташқари, рак касалига мубтало бўлганман, десангиз ҳам бўлади. Бу касал баҳонасида ҳатто қамоқ жойларида неча марта лаб парҳезлик овқатлар олишга ҳам муяссар бўлганман.—Виҳор билан баён қилди.—Герман полиграфияси шу қадар юқори чўққига эришганки, «қалбаки ҳужжат» ясашда ҳеч ким немисларга тенг келолмайди.—Эҳтиёткорлик билан қўшиб қўйди:—Лекин ўша жойда ҳақиқий ҳужжатга эга бўлишнинг иложи бўлса, яна шунинг унутмангларки: «Ўзини асраганини худо ҳам асрайди». Шахсан менинг маслаҳатим шуки, порага жуда ҳам орқа қилманглар. Олишга олишади-ю, кейин ўзингизни ҳам аспаласофилинга жўнатишади. Бу борада, шахсий тажрибамда аянчли воқеаларни бошимдан кечирганман.

Қалбаки ҳужжатлар ясаладиган устахона эшигига тунука қопланган ва деразасиз бир бинога жойлашган эди. Авваллари «Соатлар, печатлар, оптика» артелида хизмат ўтаган наққош—Бабашкин аталмиш бир чол, шу ерда тутқунликда яшарди. У кечаси йиғма каравотда ухлаб, кундузлари уни йиғиштириб қўярди. Барча ҳужжатларни турли хил усулларда ёзиш ва зарур бўлган маълумотларни мувофиқлаштириш шу чолнинг зиммасига юклатилган эди. У ҳужжатларга ҳар хил перо ва турли рангдаги сиеҳлар билан хилма-хил қилиб қўл қўярди.

Ҳар бир курсант уч марта—бир бор ҳарбий кийим бошда ва иккинчи сафарида паспорт ва гувоҳномалари учун бошқа-бошқа гражданча кийимда суратга олинарди. Ҳужжатларга ёпиштирилганда янги олинганлиги билиниб қолмаслиги учун суратлар химия усулда қайта ишловдан ўтказиларди.

Иоганн гувоҳномалар тексти ёзладиган машинканинг ёзув намуналарини топқизга муваффақ бўлди. Ундан ташқари қалбаки партбилетларнинг муқовалари бирмунча ярқироқ эканлиги, уларни қиялаб қаралганда ялтироқ шуъла сочилиб турилишини фаҳмлаб олди. Шунингдек, Иоганн Бабашкин командирлар составининг ҳисоб дафтарчаларидан пул олиш учун лозим бўлган талонларни қирқиб олаётганида ишлатаётган кичкинагина қайчисининг дафтарча қиррасига аррасимон из қолдирилишини ҳам пайқади.

Иоганн мана шу тўплаган маълумотларига бу ерда ҳужжатларга сураётганини ўқиб олиш учун ишлатиладиган елим намунасини қўшиб, белгиланган махфий жой орқали Марказга юборди.

Ротмистр Герд ҳужжатларни курсантлар қўлига топширишдан олдин группани сўнгги маротаба насихат қилгани тўплади.

У қатъий оҳангда мўлжалланган ишнинг силлиқ битишига умид борлаганини айтди. Елрон-яшиқ разведка маълумотлари тўқиб бефойда экани, барча маълумотлар қайта текширилаётганини таъкидлади. НКВД га мурожаат қилиш учун бўлган ҳар қандай ниятиш разведкачини ҳалокатга олиб келади, немис қўмондонлиги эса бундан бир оз моддий зарар кўриши мумкин, холос, деб уқтирди.

Кейин у ўрнидан туриб, илтифот билан табассум қилар экан, деди:

— Кимда-ким иккиланаётган бўлса ёки қўрқса, ҳозир айтиб қўя қолсин. Сизларга, биз билан ишлаш ёки ишламаслигингизни ҳал қилиш учун сўнгги имконият бериляпти. Башарти, бирон киши бош тортгудек бўлса ҳам, унга ҳеч қандай ёмонлик раво кўрилмайди. Фақат лагерга қайтариб юборилади ёки қурбон келадиган бошқа бирон ишга жойлаштирилади.

Герд кутиб турди. Аммо бунга иқрор бўладиган содда дил лақмалар топилмади.

Бу ишлар ҳақида Мих Вайс томонидан огоҳлантирилган бўлиб, у ҳам ўз навбатида группасидаги энг ишончли икки кишини худди шу тарзда пишитиб қўйган эди.

Жўнаб кетишларидан бир неча кун илгари группага кийим-бош бера бошлашди. Улар иссиқ ички кийим олишди. Қўйлақлар ҳаво ранг, иштонлар эса пахмоқ ва тўқ сариқ трикотаждан эди. Джемперлар кул ранг тусда-ю, ёқаси ва энг учларида яшил ҳошиялари бор эди. Иссиқ пахмоқ совет пайтавалари иккига бўлиб чорбурчак қилинганди. Омборда фақат қизил аскарларнинг тиринка шимларигина қолган экан. Командирлар составининг шинеллари эса мутлақо қолмабди. Пойафзал деярли кирза этиклардан иборат эди.

Гражданча костюмлар хорижий бичиқда эди: шимларнинг орқа чўнтаги иккитадан, пиджаклар бир ёқлама тугмаланиб, этак учлари гардиш нусха қилиб тикилганди. Қўйлақлар одатда ёқасиз эди. Баъзан устахоналарда уларга этагидан қирқиб ёқа тикилар, агар қўйлақ йўл-йўл материалдан тикилган бўлса, ёқасидаги чизиқлар узунасига эмас, кўндаланг тушганидан яққол билиниб туради.

Деярли ҳаммага тумшугига қора чарм тикилган қўнжсиз брезент ботинка беришди.

Берилган кийим-бош ва пойафзалларни лагерда кийиб юриш мумкин эмасди: ўлчаб кийиб кўрилгандан кейин дарҳол ҳамма нарса ўралиб, тугиб қўйилиши лозим бўларди. Башарти, группа бирон-бир сабабга кўра жўнамай қолгудек бўлса, кийим-бошларнинг қайси бири кимга тегишли экани кўрсатилган белги қўйилиб, қайтадан омборга топшириш керак эди.

Вайс мана шу майда-чуйда, кўринишдан арзимайдигандек туюладиган икки-чирларни билиб олиб катта иш қилган эди. Мазкур ни-

шоналар жуда муҳим аҳамият касб этарди; улар жиноятчиларни аниқлашда далил бўлиб хизмат қиларди. Ҳатто немислар ўз айғоқчиларини берган бу кийим-бошларини кийдириб эскитишларига имкон бермади. Лиқларининг ўзиёқ совет кишиларининг ўткир кузатувчанликлари учун белги хизматини ўташи мумкин эди. Чунки уруш ва муҳтожли йилларида оҳорли кийим кийган одам ҳеч бўлмаса қочоқ ёки қалло бўлиб чиқарди.

Штейнглиц кийим-бош тарқатиш жараёнини энсаси қотган ҳолда кузатиб турарди.

Гитлер Советлар Иттифоқида бостириб киришдан олдин, Европада давлатлари билан бўлаётган уруш давомида бавосита ҳарбий фаолиятни кенг қулоқ ёйдириб, унга алоҳида аҳамият берган эди. У маъмурият мамлакатларидаги бошқарувчи синфлар орасидан чиқадиган кўнгил ва шу йўлга зўрлаб киритилган айғоқчиларга уларнинг ўз шахсий манфаатларини кўзлаган шухратпарастлигига, мансабпарастлик майлларига умид қилган эди. Йирик-йирик молиячилар, саноат корхоналари ўз мамлакатларининг мустақиллиги ҳисобига янада бойиб, халқаро концернлардаги немис ҳамкасиблари билан муваффақиятли суратда ҳамакорлик қилардилар.

Шу пайтга қадар герман қўмондонлиги очиқ-ойдин ҳарбий ҳаракатга нисбатан душманга у ёки бу формада нздан ҳужум қилишни афзал кўриб келар эди.

Штейнглиц илгарилари Гитлер урушни душманни пароканда қилиш ва унинг тартиб-интизомини бузишдан бошлашини биларди. Яшири урушнинг асосий мақсади ҳам душманни заҳарлаш, унинг қаршилиги кўрсатишга бўлган иродасини букишдан иборат эди-да, ахир.

Ҳўш, «айғоқчи» деб ном олган манави кишиларнинг ўзлари кимлар? Чиқиндилар. Рақибнинг истеҳкомига, мина майдонларига подадек ҳадаш учун оёққа турғизилган ўлимтиқлар. Уларнинг ҳалокати ҳам душман лагерларидаги тузоқларни, яширин хавфларни аниқлаш учунгина кўмаклашиши лозим эди.

У Европа мамлакатларида ёлланган тажрибали, обрўли айғоқчиларни эслади. Гарчи, бу одамлар унга бегона бўлсалар-да, майор ула билан доим умумий тил топа билар, ҳамфикр бўлишга эриша оларди. Ҳар икки томоннинг ҳам ҳаётий мақсадлари бир эди-да, ахир. Худди Штейнглиц каби улар ҳам ўз фаровонликларини хорижий банклардан ўз ҳисобларига ёзиладиган сўлкавойларда деб билишарди. Шунинг учун ҳам улар хиёнат қилганларида ўзларининг шахсий манфаатларига эмас, ҳукуматларига хиёнат қилишарди. Ҳарбий мағлубиятга учирган тақдирда ҳам, ҳар хил йўл билан пул топишни истаган ва бунинг улдасидан чиқадиган ҳар бир кимсанинг ҳаёт мақсади ёки моҳияти эмас, фақат ҳукуматгина ўзгарар эди, холос.

Мана булар-чи?

Улар энди, одам ўлдиришади, портлатишади, айғоқчилик маълумолари юбориб туришади ҳам дейлик. Бироқ рақибнинг курашга бўлган иродасини букишга, уни заҳарлашга, у ёки бу совет доираларида ҳамадорлик, ҳамкорликка эришишга уларнинг лаёқатлари етармиди? Штейнглиц совет ҳарбий асирларини кузатар экан, Россияга қарши урушнинг сиёсий стратегияси сохта асосга, Совет Иттифоқида мавжۇ тузумга қарши бўлган одамлар кўп, деган афсонага таянганлигини тушуниб қолган эди.

Агар вазият ҳақиқатдан ҳам шундай бўлганида, абверчиларнинг ҳарбий асирлар орасидан мақсадларига мувофиқ келадиган одамлар топа билишларининг ўзи кифоя эди. Бироқ, афсуски, аҳвол тамоман билакча эди.

Айғоқчиликка ёлланганларнинг асосий қисми продаси бўш, лагердаги режим туфайли руҳан букилган, ўлимдан кўра хиёнатни афзал кўрган кишилардан иборат эди.

Штейнглиц жинсий полицияга ишга кириб, ўз фаолиятини эндигина бошлаётган пайтлардаёқ полициянинг энг яхши айғоқчилари собиқ жиноятчилар эканлигига ишонч ҳосил қилган эди. Лекин улар, абвернинг бошқа капиталистик мамлакатлардан ёлланган сиёсий айғоқчилари каби қайта тарбиялашга муҳтож эмасдилар. Бу ҳол уларнинг ишончли эканлигига гаров ҳам бўла оларди.

— Хуш, манавилар-чи?

Қаллакесарликни касб қилиб олган катта жиноятчи очдан ўлиб қолмаслик учун хашаки ўғрилиқ йўлига кирган одамлардан қанчалик нафратланса, Штейнглиц ҳам булардан шунчалик нафратланарди.

Майор энсаси қотиб бурун жийирганича айғоқчиларнинг кийим-бошларини ўлчаб кўраётганларини кузатиб турарди. Ҳатто уларнинг мана шу, европача ярқироқлик ва олифталикдан маҳрум арзонгина кийим-бошлари ҳам уни жиркантирарди.

Афтидан, Лансдорф ҳам худди шундай кайфиятда бўлса керак. У Бенито Муссолини билан биринчи жаҳон уруши йилларидан бери, ҳали Муссолини «Иккинчи бюро» айғоқчиси сифатида ўралашиб юрган пайтлардаёқ таниш эди: ўша пайтларда у француз разведкасининг хизматини ўтаб, Париж, Рим, Лондондаги энг эътиборли ховадонларга қабул қилинган бадавлат немис аристократ-разведкачиси Лансдорфга ҳам хизмат қилиб юрарди. Уинстон Черчиллнинг ўзи ҳам ўз сиёсий фаолиятини разведкачиликдан бошлаган эди. Лансдорф ўзи таниш бўлган Черчиллнинг бунчалик кўтарилиб кетишини фаҳмлай олганда-ку, ишлар бутунлай бошқача бўлиб кетган бўлармиди... Гитлер-чи? Унинг даврида немис разведкасининг бу қадар ривожланиб кетиши бежиз эмас. Гесс японларнинг ялпи жосуслик системасини йиллар давомида ўрганиб, диссертация ёзди ва худди шу усул кейинчалик анча-мунча кенгайтирилиб, Рейх заминига кўчирилди.

Курсант Фаза воқеаси Лансдорфга оғир таассурот қолдирди. У зўр продалди бу шахснинг сирини пайқай олмаган эди. У билан суҳбатлашгандан кейин Лансдорф врачнинг ўғли бўлмиш бу серғайрат, билимдон йигит фашист ақидаларига ишонганидан кейин узоқни мўлжаллайдиган, мураккаб вазифаларни бажаришга қодир бўлиб қолади, деб умид қилган эди. Шунақаям алданадими, киши? Шунинг учун ҳам энди у, хизмат юзасидан ўз хавфсизлигини сақлаш майлига амал қилиб, бу курсантлар орасидан Европа мамлакатларининг кўпидан топилган ажойиб айғоқчилар каби одамларни топишга сира ҳам интилмай қўйди.

Эндиликда Лансдорф ротмистр Герднинг ахборотлари билан кифояланиб, бирор қори ҳол рўй бериб қолгудек бўлса махсус ажратилган ҳужжатларнигина кўрсатиб, ўз манфаатларига зид бўлганларини йўқ қилиб юбориш учун ундан оғзаки эмас, фақат ёзма маълумот талаб қиладиган бўлиб қолди.

Курсант Фаза воқеасидан дарғазаб бўлган Дитрих эса ўзига хос бўлмаган ғайрат билан махсус группа ҳозирлигининг барча этапларини спичиклаб кузатиб борарди. Курсантлардан бири ботинкани бепарволик билан ўлчаб кўраётган эди, омборчи унга бир пойининг таг чарми сал кўчганини айтди. Шунда Дитрих курсантнинг енгилтаклик билан: «Ҳа, майли, шуниси ҳам бўлаверади...» деганини эшитиб қолди. Шу баҳона бўлди-ю, у курсантни махсус группадан ўша заҳотиёқ чиқариб юборди.

Байс буларнинг ҳаммасидан, Дитрихнинг ғоят сергак бўлиб қолгани

ҳозирги пайтда айниқса, ўзим учун хавфли бўлиб қолди, деган хулосага келиб қўйди.

У Дитрихнинг ҳурматини ўрнига қўйиб, у буюрган ишни ўз вақтида бекаму кўст адо этар, бевосита хизматга тааллуқли бўлмаган гаплардан эса иложи борича ўзини олиб қочарди.

Дитрих курсант Фазаннинг ўлими Вайсда қандай таассурот қолдирганини билмоқчи бўлиб кўрди-ю, лекин Иоганн ўзини бепарво тутиб уч-тўрт оғиз сўз билан жавоб бериб қўя қолди:

— У боланинг асаби жуда бўш экан... Айбқчилик ишидан кўрққан, шунинг учун ҳам қочиб қолган.

— Охирги ўқи қолгунча отишибди-ку, ахир!

— Бу ишни қочгани учун жазодан кўрқиб қилган.— Кейин истеҳзо билан қўшиб қўйди:— Жон аччиғида қилган-да, саваланишдан кўрққан, холос.

Мактаб лагерининг старшинаси «Читтак» лақабли ҳарбий асир эди. У барваста, хом семиз одам бўлиб, доим курсантларга дағдаға қилиб юрар ва талабчанликда шафқат деган нарсани билмасди.

Биринчи жаҳон уруши йилларида у немисларга асир тушган эди. Ўттизинчи йилда у совет савдо делегацияси составида қатнашиб (унга тўқимачилик саноати учун бўёқлар сотиб олиш топширилганди), Германияга борган ва ўша ерда қолиб кетган эди. Берлинда у оқ гвардиячилар марказидан нафақа олиб турди, советлар кайфиятида бўлган муҳожирлар ҳақида гестапога чақимчилик қилди. Жосуслик иши билан Совет Иттифоқида юборилганида эса кўрқоқ эканлиги маълум бўлди. Пулини ресторанларда, маишат базмларида совурди. Шунинг учун ҳам қайта чақириб олинган, концентрацион лагерга қамалди. Лагерда ҳам у ўзини гестапо ушлаб олган совет граждани деб кўрсатиб, қамалган немис коммунистларининг ишончини қозонган, улар устидан чақимчилик қила бошлади. Лекин чувн чиқиб қолди. Лагердан уни рус ишлари бўйича мутахассис сифатида абверга ўтказишган эди, кўп нарсадан хабарсиз экани билиниб қолди. Шундан кейин таржимонлик қила бошлади. Суюқ оёқ бир аёлга уйланди. Шу даража ахлоқсиз аёлга уйланиши учун абвердан ҳам ҳайдалди. Кейин хотинининг қарамоғига ўтиб қолди. Хотини махсус касалхонага тушиб қолгандан кейин тунги меҳмонхонада швейвар бўлиб ишлади. Совет элчихонасига келиб, қандайдир йўл билан уларни аврашга муяссар бўлди. Унга раҳм-шафқат қилиб, ватанига қайтишга ижозат беришди. Бироқ 1941 йилнинг июль ойида Қизил Армия сафига чақирилган, яна немислар томонига қочиб ўтди.

Читтак курсантларга шундай дерди:

— Руслар мужик ва солдатлар аҳли, генералларимиз эса ҳаммаша немислардан бўлган. Немисларда қалб деган нарса йўқлиги рост. Қалб — бизда, славянларда бўлади. Хаёлпарастлик ва подонлик ҳам ана шундан келиб чиқади. Немис нимани ёқтиради? Тартиб, саранжом ва саришталик. Бизда эса бу нарса йўқ. Шуларга рюя қилсанг омон юраверасан.

Ўзи қўпол, тўпори бўлган бу одам бошлиқларнинг ишончини қозониш учун бу хислатларини янада бўрттириб кўрсатишга интиларди.

Ротмистр Герд Читтакни славянларнинг намунали нусхаси деб ҳисобларди.

Ҳадиксираш васвасасига мубтало бўлиб қолган Дитрих Читтакни рус монархистларининг яширин тарафдори деб шубҳа қиларди. Монархистлар эса Россия большевиклардан овозд бўлиши биланоқ, унинг

тахтини рус подшоши эгаллайди-ю, немислар ихтиёрий суратда ўз йўллари билан кетаверадилар, деб ўйлайдиган лақмалардан иборат бўлиб, улар ягона, бўлинмас буюк Россиянинг мухлислари эдилар. Дитрих монархистларнинг бу залда фикр юритишларини бўлмагурлигидан ташқари, зарарли ҳам хаёлларга ҳам сабаб бўлади, деб ҳисобларди. Россия, Украина, Кавказ — буюк герман империясининг мустамлакаси бўлажакга шубҳа қилмаслик керак. Шундай бўлгандан кейин, бу территорияларни бошқаришнинг бошқа йўли бўлиши ҳам мумкин эмас. Бошқача фикрдаги кишилар шубҳали кишилар бўлади. Дитрих Читтакни кузатиб юришни буюрди.

Бундан ташқари Дитрих штаб радиостанциясининг радисти, собиқ штурмчи Хаккега ҳам ишонинқирамай қарарди. Дитрих уни 1934 йилнинг 30 июлида герман генералитетининг талабига ён босиб, фюрер томонидан штурмчиларнинг бошқа раҳбарлари билан биргаликда қатл этилган Ремга хайрихоҳ бўлса керак деб ўйларди. 1930 йилдан бери миллатчи-социалистлар партиясининг аъзоси бўлган Хакке ҳам оберлейтенант Герлах каби ашаддий фашист эди. Лекин у Герлахга нисбатан бир оз ақллироқ бўлиб, штурмчилар энг жирканч жаллодлик вазифаларини бажариб, немис халқини террор қилгани, Гитлер эса герман магнатларининг эътиборини қозониб, улардан генштаб ҳомийлигида уруш ҳозирлигини кўриш тўғрисида кўрсатма олгандан кейин таги паст миллатчи-социалистларга шунчаки вермахтнинг жанговар, жазоловчи кучи, ўйламай-нетмайдиган, қутурган мутаассиблар холос, деб қарай бошлаган эди. Шунинг учун ҳам Хакке Герлахга ўхшаб, Дитрихни азалдан ҳукмрон синф ҳисобланган прусс зодагон ҳарбийларининг намоён-даси деб билгани учун ҳам, уни ўлардек ёмон кўрарди.

У Гердга нисбатан ҳам худди шундай муносабатда эди, чунки Герд учун нацилар билан ҳамкорлик қилиш капиталистик монополияларнинг миллатчи-социалист раҳбарлари билан ўзаро иш олиб бориш воситасигина эканлигини тушунарди.

Герд ўз умидларини пучга чиққан деб биларди. У нацистлар ҳаракатининг ветерани бўлгани учун дурустроқ лавозимга эга бўлиш умидида эди. Лекин унинг унвони ва лавозимидан қатъи назар ҳар бир нацининг сиёсий жиҳатдан қанчалик ишончли эканлигини кузатиш учун нацистлар партиясининг махфий айёқчилари сафига қўшиб қўйишганди. У Вайсн синаб кўришга анча уриниб кўрди-ю, лекин Иоганн ҳам бўш келмай, унинг уринишларини жуда усталлик билан даф қилиб турди. Қадимги Рим тарихидан етарли даражада хабардор бўлган Иоганн Хаккега нацилар қайси удум ва одатларни римликлардан ўрганганини ва улар дастлабки кўринишларида нимани англатишини иштиёқ билан ҳикоя қилиб берарди. Бу ҳол эса илмоқли саволларга чап беришга ва шу билан бирга фашист одатлари мажмуасининг ипидан игна-сига қадар чуқур билишини намоён қилишига имконият яратарди.

Аммо Вайснинг бу ердаги ҳаёти атрофидаги одамларнинг ўзига нисбатан хилма-хил муносабатларининг фарқини пайқаш ва шуларга асосланиб, ҳар бир киши билан муносабат тактикасини тузишдан иборат эмас эди. Шунингдек, у фақат умум жамланганда разведканинг меҳнати ҳисобланган: маълумот тўплаш, қайта ишлаш, материал ташкил қилиб, уни жўнатиш, диққат-эътибори остидаги кишиларни ўрганиш каби ишларга ҳам бор кучини сарф қилиб қўймаслиги керак эди.

Асосий вазифасини амалга ошириш имкониятига эришмоқ учун у, энг аввал намунали абвер ходими сифатида ўзини кўрсатиши лозим эди. У буйруқ берадиган эмас, бор-йўғи бошқаларнинг буйруғини бажарадиган, жуда кўп кишиларга тобе бўлгани учун, табиийки, фақат ўз вазифасининггина ўтаб қолмай, ўзи тобе бўлган кишиларга тегишли ва-

зифаларнинг бир қисmini ҳам бажаришга тўғри келарди. Бажарганда ҳам шунчаки хўжа кўрсинга эмас, балки абверчиларнинг фаразига кўра чин немиснинг қон-қонига сингиб кетган ўта путхалик билан, ўринлатиб бажо келтириш лозим бўларди.

Вайс, хизмат борасида озгина янглишгудек ёки бирон-бир кишига итоатсизроқ кўрингудек бўлса, ўзини дарҳол фронтга жўнатажакларини биларди. Шунинг учун ҳам у ҳамма вақт икки томонлама ҳушёрлик кўрсатишга мажбур эди: бир томондан, ўзининг абверчи эканлигини бир дақиқа ҳам ёдидан чиқармай ҳушёрлик билан хизмат қилиши, иккинчидан, ўз вазифасининг муваффақияти абвердаги хизматининг муваффақиятли боришига тўғридан-тўғри боғлиқ бўлган совет разведкачисининг ҳушёрлигини кўрсатиши лозим эди.

Табиийки, шу билан Вайс бир томондаги иши ҳар қанча кўпайганига қарамай, иккинчисини сусайтира олмасди. Аксинча, биринчи томондан бирон топшириқ олгудек бўлса, худди мокининг ҳаракатига ўхшаб, қарама-қарши томондаги фаолиятни ҳам кучайтириш зарурати туғиларди.

Бу ишларни расамади билан бажариш учун Александр Беловнинг куч оладиган бирдан-бир манбаи совуққонлик ва режа билан ишлайдиган ақл-заковати эди.

Миясига бир оз бўлса ҳам, расмана дам бериш учун, у ўзини туш кўрмай ухлаганга одатланганди. У озгина бўлса ҳам имкон топди дегунча миясини ишлатмай «телбага айланиб», маълум муддатга асабларининг кўзгаш кучини сўндиришга кўникди. У гўё юзига сердиққат тингловчи ниқобини кийиб олгандек, бошлиқларининг узундан-узоқ панд-насихатларини эҳтиром билан эшитаётган қиёфада кўрсатиб, миясига дам бериш учун, ҳеч нарсани ўйламай, хотирламай, сархуш бўлиб ўтирарди.

Ана шундай хотиржамлик Иоганнга ундан бор куч-қувватини талаб қиладиган иккала вазифасини жуда аниқ ва пухта қилиб бажаришда катта ёрдам берарди.

Варшавага қилинадиган сафарлар қанчалик қисқа бўлмасин, Иоганн улардан иложи борича унумли фойдаланишнинг пайидан бўларди. Шундай қилиб у бир сафар генерал-губернаторликда жун тайёрлашни назорат қилувчи кичкина империя амалдори билан танишишга мурасар бўлди.

Иоганн ўша амалдорнинг машинасини армия гаражида тузаттириб берган эди.

Бунинг эвазига амалдор, афтидан, ўз навбатида Вайсга кимлигини кўрсатиб қўйиш учун бўлса керак, ўзига топширилган вазифа жуда муҳим аҳамиятга эга эканлиги билан мақтанди. Яқин пайтларгача қишки кийим-кечак тайёрлаш фақат оккупацион қисмлар учунгина мўлжалланган эди. Бироқ энди Шарқий фронтдаги ҳамма армияларни иссиқ кийим-бош билан таъминлаш ҳақида буйруқ олинбди.

Бу ҳол Россияни 1941 йилнинг охиригача баргараф қилиш тўғрисидаги Гитлер ва унинг генералитети берган ваъдаларга қарамай, генштаб, узоқ муддатли урушга пинҳона ҳозирлик кўраётганидан далолат берарди.

Иоганн радиостанция биносига ўрнатилган шифр аппарати — криптографни тузатиш учун Берлиндан юборилган мутахассис механикка аниқса, кўп илтифот кўрсатди.

Криптографларни швед фирмаси ишлаб чиқарарди. Лекин бир неча йил муқаддам гитлерчилар акцияларнинг контроль пакетини сотиб олишга муваффақ бўлиб, фирманинг ҳақиқий хўжайини бўлиб олган эдилар. Фирма жаҳондаги кўпгина мамлакатларнинг махсус хизматла-

рини ўз маҳсулотлари билан таъминлаб турарди. Шундай қилиб, у қутилмаган бир пайтда гитлерчилар бостириб киришни мўлжаллаган Европа мамлакатларида ўрнатилган криптографларнинг тез ишдан чиқадиган қисмларини алмаштириб беришдан бош тортди. Бу мамлакатларнинг махсус хизматларидан айниқса, зўр фаолият талаб қилиб турилган айни бир вақтда аппаратлар ишдан чиқа берган эди.

Механик ўзини профессорларга хос виқор билан тутарди. Иоганн уни Варшава вокзалида кутиб олди-да, «Вали штаби»га олиб келди ва ҳатто ўз хонасини унга бўшатиб бериб, бунинг эвазига кечқурунлари у билан суҳбатлашиш ҳуқуқига эга бўлди.

Шунга ўхшаш машиналар конструкцияси ҳақида Иоганн бир оз тасаввурга эга эди. Академик Линева, вақти келиб улардан хотиранинг поёнсиз маълумот омбори сифатида фойдаланиш мумкин бўлади, деб ҳисоблар ва бу машиналарнинг буюк келажаги бор, деб таъкидларди.

Вайс механик билан суҳбатлашар экан, криптографга ўхшаш механизмларнинг комбинацияли вазифаларни бажаришда аниқ ва равшан ишлаши мумкинлигига шубҳа билдириб, кесатиб-муқатар ва бу билан ниҳоят даражада ҳамсуҳбатининг жиғига тегарди. Аммо у ўз мутаассиблитини техникадан хабардорлиги билан мустаҳкамларди. Шу сабабдан механик Вайснинг гапларини рад қилиш мақсадида криптографнинг тузилиши схемаси билан уни мукаммал таништирибгина қолмай, балки жаҳл устида кодлаш системасини қай тартибда созлашни, шифрловчи белгилар ўз-ўзини қандай йўл билан назорат қила олишини, қайси бир деталлар ўзининг ноаниқ ишлаши билан шифрлаш ва уни ўқинининг аниқлигини бузиши мумкинлигини қорозга чизиб, тушунтириб берарди. Тушунтириш жараёнида эса бузилган намуналардан намоиш қилиб, қаерда, қайси жойда ноаниқлик рўй берганини кўрсатиб ҳам ўтарди.

Иоганн бу алоҳида-алоҳида маълумотларнинг ҳаммасини Марказга жўнатди ва у ерда кодларни шифрлаш калити топилди.

Маълумки, бундай сирлар бир вақтнинг ўзида икки кишининг қўлида сақланадиган иккита калит билан очиладиган ва ундан ташқари деярли ҳар ҳафтада алмаштириб туриладиган алоҳида шифр тўплами ёрдамида очиладиган учинчи қулфга ҳам эга бўлган сейфларда сақланарди.

Абвер чет давлатларнинг махсус бўлимларидан ана шундай сирларни ўғирлаш учун пора билан сотиб олиш, одам ўлдириш, портлатиш каби воситаларни қўллайдиган операциялар планини ишлаб чиқди. Бу операцияларнинг амалга оширилишида энг ашаддий разведкачиларнинг бутун-бутун группалари иштирок этарди. Бу сирлардан воқиф бўлишда Иоганнга фақатгина унинг ихтирочилиги ва топқирлиги эмас, асосан, ўзининг янги, шунчалик мушкул соҳага қурбон қилган пухта математик истеъдоди ҳам жуда қўл келди.

Гарчи, код вақти-вақти билан алмаштириб турилса ҳам, ишлатилиб турган бирмунча муддат мобайнида Марказ «Вали штаби»нинг ахборотларидан хабардор бўлиш имкониятига эга бўлди.

Ана шуларнинг барчаси ефрейтор Иоганн Вайснинг меҳнати билан боғланган ҳолда разведкачи Александр Беловнинг ҳар куни қиладиган ишлари қаторига қўшиларди. Ахир у мактабдаги таржимонлик ишидан ташқари идора ҳисоботлари тузиши ва қўпоровчи группалар юбориш мўлжалланган совет районлари ҳақида хилма-хил маълумотларни ўз ичига олган конспектлар ёзиш билан ҳам банд бўларди-да. Бошқаларнинг ҳар хил топшириқларини бажаришга, уларнинг оилаларига посилкалар жўнатишдан тортиб, мактаб бошлиғининг моддий-хўжалик ишлари бўйича муовини ўрнига Вайс ёзадиган молия ҳисоботларини ту-

зишга қадар бўлган барча ишлар учун оз мунча вақт талаб қилинмайди, дейсизми.

Боз устига, яна Иоганн ўз мақсадлари учун мўлжаллаб қўйган курсантларни ҳам узлуксиз кузатиб туриши лозим эди. Вайсга айтмоқчи бўлган маълумотларини қисқача қилиб гапириб беришни жуда тез ўрганиб олган Мих эса уларнинг яширин фикрларини эҳтиёткорлик билан билиб оларди-да, учрашган пайтларида йўл-йўлакай майдондан то бараққа етиб боргунча унга айтиб берарди.

Ҳаддан зиёд банд бўлишига қарамай, Иоганнинг ишлари дуруст борарди. Шунинг учун ҳам ротмистр Герднинг фронт ёқасидаги аэродромгача махсус группани кузатиб боргани ўзи билан бирга машинага ўтиришни буюриб қолиши Вайс учун қутилмаган бир ҳодиса бўлди.

Ротмистр Иоганнга фақат ўз хонасига кириб ботинканинг ўрнига этик кийиш ва бир сидра ички иссиқ кийим олиб чиқишигагина ижозат берди.

Иоганн айғоқчилар жойлашиб олган усти ёпиқ машинанинг шофери ёнида қовоқлари осилган радист Хаккеннинг ўтирганини пайқаб қолди. Айғоқчилар орасида эса негадир фронт орқасига юбориш учун тайёрланмаган лагерь старшинаси Читтак ҳам ўтирарди.

Ротмистр группаларни аэродромга аҳён-аҳёндагина кузатиб борарди. Одатда бу иш офицерлардан бирига топшириларди.

У деярли бутун йўл давомида Вайс билан лутфан суҳбатлашиб кетди, ҳатто разведка мактабидаги хизматнинг фойдали эканлиги ҳақидаги мулоҳазалари билан ўртоқлашди ҳам. Мисол учун, шахсан ўзининг бу ерда орттирган катта тажрибалари бундан кейинги савдо ишларида қўл келишини айтди. Афтидан, Вайс улкан «ИГ Фарбениндустри» концернига биринчи қўллардан маълумот олиш имконини берадиган «Н — В — 7» Бюроси деб аталмиш иқтисодий разведка хизмати мавжудлигини билса керак. Шунинг учун ҳам «Вали штаби»да орттирилган айғоқчилик тажрибаси, шубҳасиз коммерсия разведкасининг услубларини бойитади, чунки усиз битта ҳам обрўли фирма муваффақиятли ривожлана олмайди.

Шу бонсдан ҳам Германия жаҳон майдонини эгаллаб олган тақдирда рақобат қилувчи давлатлар қолмаслигига қарамай, немис концернлари ўртасидаги рақобат қолаверади. Уларга тажрибали разведкачи агентларнинг хизматлари зарур бўлиб туришини айтир экан, Герд Вайсга иқтисодий разведка соҳасида мутахассислашишни маслаҳат кўрди.

Иоганн бунчалик тўсатдан жўнаб кетиши натижасида қандай ишлари чапа қолгани ва бунчалик зудликнинг сабаби нима эканлигини ўйлаб ўтириб, ротмистрнинг гапларини паришон хотирлик билан тингларди. Шунингдек, у бу зудлик фавқулодда бўлмай, бундан кўзда тутилган мақсад нима эканини билишга уриниб, ҳар қанча ҳаракат қилгани билан бу ишнинг уддасидан чиқа олмади.

Вайс бу тўғрида гап очиши билан Герд дарров сергак тортар ва қовоқларини солиб жимиб қоларди. Герднинг хатти-ҳаракати Иоганнинг тўсатдан жўнатилиши аввалдамоқ аллаким томонидан мўлжаллаб қўйилгани тўғрисидаги тахминини мустаҳкамлашга мажбур қиларди. Аммо у ким бўлдикин?

Теварак-атрофни нуқрадек қор қоплаганди.

Ротмистр эгнига электр иситгичли учувчилар комбинзонини кийган бўлиб, худди шунини назарда тутиб кабина полига ўрнатилган аккумуляторларга унинг шнурын улаб қўйган эди.

Тепадаги махсус тутқичларда иссиқ кофе солинган иккита термос

урарди. Бироқ ротмистр ўзига термосдан кофе қўйиб оларкан, ҳар гал Зайсга ҳам таклиф қилишни унутиб қўйверди. Шунингдек, у қопқоғи-га, пластмассадан ишланган тарелкалар, буклама пичоқ, қошиқ, вилка ва ҳатто мева суви сиқадиган асбобгача батартиб ўрнатилган сафар қутигасидаги нонуштани очганида ҳам Иоганнга олинг дейишни раво кўрмади.

Бўрон бошланди. Машина ойнасида физиллаб ўтиб турган оппоқ гира-ширада Вайс ён атрофдаги қишлоқ ва шаҳар аҳолисининг солдат-лар назорати остида қор курашаётганини кўрди. Баъзиларининг қўли-да курак ҳам бўлмай, улар тахта бўлакларни билан қор курашарди.

Ротмистр ухлаб борарди. Уйқусида унинг юзлари солқиган, лаб-лари осилган ва кўринишидан бу тирик инсоннинг чеҳраси эмас, ниқоб-дек туюларди.

Шитоб билан ёғаётган қуруқ қор машина ойнасига шигиллаб урилиб турарди. Олд ойнаклардан қорни гичирлатиб сидириб турган ойна арт-гичлар метронемга ўхшаб бир меъёрда ҳаракат қиларди. Уларнинг бир маромда тебраниши вақтни санаб бераётган соат қапгирига ўхшарди.

Фақат эндигина, ана шу бекор қолган вақтида Иоганн ўзининг нақа-дар ҳоригани, чарчаганини пайқайди. Мислсиз сергакликдан, доимий ўткир, серқирра тафаккур заруратидан, аллақачон номатълум тенглама-ларни ҳал қилишдан, ўз-ўзини тинмай назорат қилиб боришдан ва бошқа барча нарсаларга ҳушёрлик билан қаратиладиган сезгир диққат-этибордан бир зумда хотиржам вазиятга ўтиш ўз кучини кўрсатган эди. Буларнинг ҳаммаси ёлғиз бир кишининг барча билан ҳар кун, ҳар дақиқа узлуксиз давом этадиган олишувига ўхшарди.

Ротмистр Герд Вайсни назар-писанд қилмай кабинанинг зирхлан-ган совуқ деворига қисиб қўйиб, ялпайганича ёнбошлаб ётарди. Учув-чилар қиядиган электр иситгичли комбинезон ичида мириқиб ухлаб, анча-мунча коньяк қўшилган кофе ичиб олгач, унинг кайфи жуда чону, Вайс билан чақчақлашгиси ҳам йўқ эмасди.

Афтидан, Герд ўзининг унвонини унчалик юқори эмаслигига қара-май — у ротмистр эди холос — герман саноатида тутган мавқеи гене-ралга тенг ва ҳатто ундан ҳам юқори эканлигини ҳамроҳига тушун-тириб қўйишни истаган кўринарди. Ҳақиқатан ҳам йирик капиталга эга бўлган унга ўхшаш кишилар шу даража дадил эдиларки, ҳатто энг ашаддий нацилар ҳам овоз чиқариб айтишга журъат қилмайдиган гапларини ҳайиқмай бемалол гапираверишарди.

Қанарис тўғрисида Герд, биринчи жаҳон уруши йилларида у маш-хур Мата Ҳари билан биргаликда айбқоччилик қилган, лекин узунқулоқ гапларга қараганда, шеригини французларга сотиб, «Иккинчи бюро» тузоғидан қутулиб қолган, дея менсимайгина ҳикоя қилди. Ҳозир Қана-риснинг аҳволи ҳавас қилишга арзигудек эмасмиш, чунки Гиммлар эртамин-кечми барибир барча разведка бўлимларини бирлаштириб, ўзи-га тобе қилиб олади-да, амалда империя бўйича иккинчи ўриндаги шахс бўлиб қолади. Гейдрихга келганда эса, гўё у бувисининг қабри-даги, устига Сара Гейдрих деб ёзилган эски мармар тошни ўғирлашни буюрганмиш-да, ўрнига фақат исм-фамилиясининг бош ҳарфлари ўйиб ёзилган тош қўйдирганмиш, деган овозалар юрарди. Бундан Қанарис хабардор экан. Гейдрих ҳам бундан Қанариснинг хабардор эканли-гини билар, шунинг учун ҳам улар ўзаро келишишга мажбур эканлар.

Герд нацилар ичидаги энг узоқни кўра биладиган одам деб Геринг-

ни ҳисоблар экан. Унинг орденларга ўчлиги ва амалпарастлиги ҳеч гапмас, негаки, Геринг ақл-хуши борида тўғри йўл танилаган бўлиб, унинг концерни Германиянинг ҳақиқий ҳукмронлари ҳисобланган Стиннес, Борзиг, Крупп, Тиссен каби зодагонлар даврасига кириб боришга имкон яратиб берарди. Германия империясини ташкил қиладиган одамлар ҳам худди ана шулар эди. Гитлернинг сиёсий истеъдоди ҳам худди шунда, миллатчи-социалистлар партиясининг бошқа раҳбарларига қараганда бу аҳволни илгарироқ пайқганида эди.

Герд 1936 йилда генерал штабининг олий мансабдорлари бўлажак урушнинг режаларини ишлаб чиқар эканлар, Дрезденда ҳарбий машқлар ўтказганларида бу шиддатли урушнинг иқтисодий таъминотини ҳозирлаб бераётган Бош, Феглер, Шпрингорум, Сименс, Тиссен, Крупп, Борзиг ва бошқа йирик саноатчилар ҳам қатнашганликларини айтиб берди. Аммо немис генерал штаби билан империя ҳукумати тор миллий манфаатлар юзасидангина фикр юритсалар, йирик саноатчилар улардан тафаккурларининг кенглиги билан фарқланардилар. Уларнинг халқаро иқтисодий алоқалари, давлатлар ўзаро бир-бирлари билан уруш ҳолатидадилар-йўқми, бунга боғлиқ эмасди.

Масалан, Крупп биринчи жаҳон урушидан илгари «Виккерс-Армстронг» номли инглиз ҳарбий фирмаси билан шартнома тузиб, унга гранаталарининг портлатгичи патентини сотган экан. Шартнома тузилганда ҳар бир ишлатилган граната учун бир шиллингдан тўлашга келишган эди, ана шунга биноан инглизлар ҳанузгача Круппга ҳақ тўлаб келардилар. Бошқа немис фирмалари ҳам оптик принциплар учун худди шундай мўмай пул олиб туришарди.

Ўз навбатида, немис саноатчилари ҳам шундай шартлашувга кўра хорижий фирмаларга, хусусан, АҚШнинг йирик концернларига ҳақ тўлаб турардилар.

— Шунинг учун ҳам,— деди Герд насиҳатомуз,— бизнинг Россияга юришимиз фақат рейх манфаатини кўзлабгина эмас, балки асосий мақсад — коммунизмни тугатишни кўзлайдиган муқаддас урушдир, коммунизм эса Европа халқларининг мустаҳкам таянчли цивилизацияга бўлган эътиқодини сусайтиришга уринади.

Иоганн сўради:

— Агар гапларингизни тўғри тушунган бўлсам: инглиз солдатлари худди ўша системадаги портлатгичли гранаталарни бизга қараб қанча кўп отишса, инглиз фунтларининг оқими, биз томон шунчалик кўпаяди, тўғрими?

— Жуда тўғри,— дея унинг гапига қўшилди Герд.— Шунинг учун ҳам маданий давлатлар ўртасидаги урушлар ҳар қанча вайроналик келтирмасин, оқибат-натижада энг буюк саноат бирлашмаларининг сиёсий ва иқтисодий таянчларига путур етказмай, уларнинг иқтисодий ва молиявий қудратларини оширади. Худди ана шундай вазиятлар туфайли биз биринчи жаҳон уруши оловларидан, гўё фениксга¹ ўхшаб чиқдик ва ундан ҳам ортиқроқ ғайрат, ундан ҳам кўпроқ қурол-яроғ билан янги зўравонлик ҳаракатига киришдик.

— Сиз шубҳасиз, министр бўласиз,— деди Вайс.— Анализ қилиш истеъдодингиз ғоят зўр экан.

— Мен фақат нарсаларни ўз номи билан атаяпман,— дея камтарлик қилди Герд. Сўнг очиқ кўнгил билан қўшиб қўйди:— Баъзи бир ёшларимиз молниячиларни зеби-зийнат ва айшу ишратда яшайдиган бекорчилар деб ҳисоблашади. Кўриб турибсизки, мен бор куч-қувватимни ишга сарфлаяпман, ҳеч қандай ортиқчаликка йўл қўймай, ҳамма офи-

¹ Феникс — қадимги грек мифологиясида кўлдан чиққан қуш.

церлар қатори машаққат ва муҳтожликка чидаяпман. Шу билан бир қаторда ўта қатъият билан шу қадар кенг миқёсдаги зўравонлик чораларини қўллаб, бизни қизиллар хавфидан халос қилганлиги эвазига мен фюрерга садоқат ва миннатдорчилик билан хизмат қиляпман. Ахир бу хавф мулкчиликнинг ҳуқуқий принципларига асосан тарих давомида яратилиб, муносиб кишилар томонидан бошқариб келинаётган системанинг омон қолишига таҳдид солаётган эди-да.

Гомелдаги 315-сон абвер группаси жойлашган бинода тунайдиган бўлишди.

Мазкур группанинг абверчи офицерлари одатдагидек граждандча кийимда эдилар. Улар бир-бирлари билан сира ийманмай ошна-оғайнилардек муносабатда бўлишарди. Кўпчилиги эиёлилар оиласидан чиққанлари учун ҳам тарбия кўрган ва одобли кишилар эди. Бу группа ходимлари «Вали штаби»нинг вакиллариға ялтоқилик қилмай, ёқимли, айни бир вақтда хийла ошиқроқ даражада ҳурмат билан меҳмондўстлик кўрсатишди.

Меҳмонлар билан суҳбат олий табақаға мансуб олди-қочди мавзуларда бўлди. Абверчи офицерлар умуман бировларни иғво қилишдан тойишмасди. Шу сабабли улар стол атрофида ўтирганлардан баъзиларининг икир-чикир ишлари ҳақида ҳазил-хузул гаплар айтишди, лекин бу ҳазилға нишон бўлганлар ўзларини сипо тутиб, дамларини чиқармай ўтиришаверди.

Герд билан Вайс шарафига уюштирилган кечки овқат вақтида худди шундай дўстона ҳазилға зондерфюрер Вилли Крахт нишон бўлиб қолди. Ҳазилкашлар унинг аёллар билан бошидан кечирган саргузаштларига шама қилишарди. Бу гаплар Крахтнинг ўзига ҳам мойдек ёқаётгани кўриниб турарди. Зондергруппа бошлиғи Дресс, суҳбат орасида қизиқ бир воқеани ҳикоя қилиб берди. Вилли Крахт парашютчилар группасидан Рая Мокinna деган бир радист қизни зўрлаб жазман қилиб олган экан. Кейинчалик шу Мокинанинг хоинлиги, душманға хизмат қилиб юргани сезилиб қолибди. Уни иккинчи марта, бу гал Крахтнинг қалин дўсти Вилли Шульц бошлиқ бўлган Гомелдаги СД органлари қамоққа олибди. Шульц Крахтға ҳазил қилиш ниятида сўроқ пайтлари ўша аёлни ўйнаш қилиб олибди.

Кейин икковлари ҳам, хизмат бурчлари юзасидан, аёлнинг қатл этилишида иштирок этишган экан, тўсатдан у «Вилли! Вилли!» деб чақириб қолибди. Лекин уларнинг икковлари ҳам «Вилли» бўлиб, унга нисбатан бир хилда алоқада бўлганликлари сабабли шундай бир кулгили аҳволға тушиб қолишибдики, ҳатто қатлни ижро этаётган унтер-офицер ҳам ўзини тутолмай жилмайиб қўйибди.

Шундан кейин Дресс ўзини қўрқувни ҳам, таънани ҳам билмайдиган киши қилиб кўрсатишға интилиб, ҳикоясини изоҳлади:

— Қўриб турибсизки, юмор ҳисси бурчимизни бажариш билан боғлиқ бўлган баъзи кўнгилсиз томонларни безаб туради.— Ўтирганлардан фақат Герд билан Вайсгина кулмаганликларини пайқаб, бошқача, жиддий оҳангда деди:— Аммо умуман мен бунақангни кўнгил очишларни маъқул кўрмайман.— Кейин, Крахтға мурожаат қилиб, сўради:— Хотирингиздами, Вилли, ўтмишда аллақандай кичик бир муассасанинг машинисткаси бўлган Мила деган биттаси турмада узоқ муддат ётиб, гестапонинг анча-мунча ҳафсалали сўроқларидан кейин, бизда дим олганди? Тўғри, жуда ориқ ва силласи қуриган бўлса ҳам, келишганина жувон эди. Лекин баъзи бировларға худди шунақаси ёқади-да. Шундай қилиб, бизда меҳмон бўлиб турган берлинлик юқори мансаб-

даги офицерлар кечки овқат пайтида бир оз ичганларидан кейин ҳалиги жувонни ёлғизлатмасликнинг пайдидан бўлиб қолишди.

Мен нима қилдим денг? Машинани илдамроқ физиллатдим, уни олиб дачага жўнаб қолдим. Бу ишдан берлинлик дўстлар ранжибгина қолмай, роса жиғибийронлари чиқибди. Улар бизни ёмонлаб кетишлари мумкин эди. Лекин шундай қилмасам ишимизнинг пачаваси чиқарди. Мен бўлсам бу ишни абвер манфаатини кўзлаб қилган эдим. У аёл эртаси кун ичун махсус вазифа билан жўнатилиши керак эди. Ўзингиз бир ўйлаб кўринг-а, ахир у бир эмас, бир неча эркакнинг қўлидан чиққандан кейин, вазифасини қандай қилиб бажара оларди? Шунинг учун мен ҳеч иккиланмай, дадиллик билан уларнинг майлларига ғов бўлдим.

— Шундай қилиб, ўша ориқ жувон ҳозир қаерда? — сўради қизиқсиниб Герд.

Вилли Крахт ўзини тутолмай қулиб юборди, лекин Дресс, унга хўмрайиб қараб қўйди-да, бажону дил тушунтирди:

— Афсуски, жаноб ротмистр, сизни хабардор қилиб қўйишга мажбурман: йиқилиб абжағи чиқди. Парашют билан биринчи марта сакрагандаёқ, очилмай қолибди. Лекин, тахминимча, техник сабабларга кўра бўлмаса керак. Биласизми, уларнинг баъзилари, вазифани бажаришдан қутулиш учунгина шундай ярамас, хунук ишлар қилишади. — Эҳтиром билан қўшиб қўйди: — Албатта, сизнинг мактабингизда таълим олаётганларнинг баҳоси йўқ. Бизлар бўлсак шунга ўхшаш талофатларга кўникишга мажбурмиз. Турмалардаги одамларни тезлик билан ёллаймиз. Кўпчилиги жисмоний жиҳатдан ҳаддан ташқари мажолсиз кишилар. Оёққа туришлари биланоқ, вазифага жўнатамиз. Тайёргарлик учун бериладиган вақт эса жуда қисқа. «Дурустроқ» нусхалар — бир вақтлар большевиклар катта-катта ер-мулкларини тортиб олган мулкдорларнинг ўғиллари ҳам учраб туради. Ушанақаларда террорчилик ишларига иштиёқ зўр бўлади. Бироқ, афсуски, улар ҳам ўша ўз ерларига эгалик қилаётганлар қўлида қурбон бўлишади. — Ҳасрат қилгандай деди: — Сиз белорус қишлоқларини кўрганмисиз? Мужикларини-чи? Осиё. Ҳар қандай Европа мамлакатларидаги ер-сувли деҳқонлар қаршисида уларни гадо деса бўлади. Жумбоқ мана шунда-да. Бутун-бутун қишлоқлари билан партизанлар отрядига қўшилиб, тиш-тирноқлари билан олишишади. Фикримча, улар сиёсий жиҳатдан биз тахмин қилганимиздан кўра анча ортиқроқ даражада йўлдан озиб кетишган.

Шунинг учун ҳам СС ва вермахт қисмларининг кучларини бирлаштириш воситаси билангина бу босиб олинган территориялардаги ортиқча аҳолини ёлпасига қириб ташлаш мумкин. Инсонпарварликка тўғри келмаса ҳам, мақсадга мувофиқ келадиган бирдан-бир чора шу бўлади.

Вилли Крахт Вайсга ўз хонасида тунаб қолишни таклиф қилди.

Меҳмоннинг сиполик қилиб турганини Крахт дворян оиласидан чиққан кишиларнинг ўзига хос бир димоғдорлигига йўйди ва уни ўзига мойил қилиш истагида Рая Мокина билан бўлган алоқаси тарихини батафсил ҳикоя қилиб берди.

Ичилган винодан кейин Крахт сархуш эди, шу сабабдан у каравотда ётганича узун суяк муштукда сигарета чекар экан, хаёлчан кўз юмиб, ҳикоя қиларди:

— Унинг қанчалик ажойиб эканлигини тасаввур қилолмасангиз ҳам керак. Аввалига мени кўргани кўзи йўқ эди. Лекин мен уни ҳовуридан тушириб, янада ёқимлироқ қилиш учун, СДнинг маҳаллий бўлим бош-

лиги Вилли Шульц билан дўстлигимдан фойдаланиб, ундан Раянинг гапига қараганда мутлақо айбдор бўлмаган маҳбусларга вақтинча енгиллик беришни илтимос қилдим. Ҳатто маҳбуслардан унга хат ҳам келтириб бердим. Ундан ташқари, ўзимни ҳам унинг ташвиқотларига нишон қилиб қўйдим. Ота-онамни ишчилар даражасига тушириб камситдим. Ўз тўғримда қаёқдаги ёлгон-яшиқ гаплар топиб, гўё мактабда ўқиш учун тийинлаб пул тўплаганман, дея ҳикоя қилдим. Ишонасизми, СДдаги суҳбатлардан силласи қуриган бу қиз ҳатто мени, бўрилар орасига тушиб қолган қўйдек билиб, раҳми кела бошлади.

Унинг соддалиги шу қадар таъсирли ва жозибали эдики, сизга очигина айтсам, уни севиб қолдим. Афсуски, ёлғиз қолган пайтларимизда у менга бўлмағур гапларни гапирарди. Унинг ишончсиз эканлигидан Шульцни расмий равишда хабардор қилиб қўйишга тўғри келди.

— Кейин нима бўлди?

— Ўзингиз эшитдингиз-ку: уни қатл этишди.

— Бунга асос бормиди?

— Ҳа, Шульцда баъзи бир асослар бор эди... Бу бовариялик тўғриси Шульц лоақал жазманлигимни назар-эътиборга олиб бўлса ҳам бир оз шошмаса бўларди.

— Уни эслаб турасизми?

— Ҳа. Гарчи, у совет одами бўлса ҳам, лекин шубҳасиз ўзига ҳос содда дил, мусаффо ва эътиқоди мустаҳкам қиз эди.

Иоганн, шу қадар одобли, ҳушмуомала Вилли Крахтга, унинг узун покиза бўйни сал рангсиз, узунчоқ келишган юзи, бўртиб чиққан, мовийроқ кўзлари, аёлларникидек юмшоқ қўллари, кечаси, ҳатто пар кўрпа остида ҳам (чамаси буни у уйдан олиб келган бўлса керак) шамоллаб қолишдан ўзини эҳтиёт қилиб кийиб олган камзулига тикиларди.

У Виллининг ингичка бўйнида, тилла занжирга боғлиқ бир шода бут — медальонларни кўриб турарди. Крахт ётиш олдидан пичирлаб дуо ўқиди-да, уларни оҳиста ўпиб қўйди.

Вилли Вайсга синглизининг суратини кўрсатиб, ўзларининг эгизак эканликларини айтди. Бир-бирларини жуда севишаркан. Синглизини шу медальонлардан бирини Мюнхендаги машҳур астрологдан жуда катта пулга сотиб олган экан. Бу тилсим уни бемаҳал ўлимдан сақлаши лозим эмиш.

Иоганн унинг тумор осилган қилтириқ бўйнига қараб турар экан, уни ўз қўли билан бўғса қанчалик ҳузур қилишини ҳатто хаёлига ҳам келтирмаслиги лозим эди.

У кўзларини чала юмганича, пайқаб олгани абвернинг Гомелдаги яширин уйларига озиқ-овқат элтиб берадиган автомашиналарнинг номерларини фикран такрорларди. Оператив группа ёки партизанларга бу машиналарнинг номерларини маълум қилинса улар немис айғоқчиларининг борадиган жойларини ҳам билиб олишлари мумкин бўларди.

Иоганн ўша рақамларни хотирига сингдирар экан, Вилли ёстигини тўғрилаб, ўрнашиб ётиб олганича ғийбат қиларди. У асосан ўз бошлиғи тўғрисида гапирарди:

— Капитан Дресс — ичкилик деса ўзини томдан ташлайдиган одам. У яқинда туғилган кунини нишонлаётган шаҳар комендант, кекса прусс амалдорининг уйига фирт маст бўлиб кириб борибди. Абвер ошхонасидан олиб чиқилган, чанг босиб, тарашадай қотиб қолган хурмони, полковникни ҳайратда қолдириб, столга нақ унинг тумшуги тагига тарақлатиб қўйибди. Ўша пайтда полковник нутқ сўзлаётган экан. Дресс нутқни ҳам чўрт кесиб, анча вақтгача полковник қўлини сиқиб, силкиб тураверибди. Кейин стол ёнига ўтириб, тарелкага бош қўйганича ухлаб қолибди. Атиги бир неча кун аввал шу ерда, худди шу уйда ротмистр

фон Вальде билан ичишган эди. Ротмистр улфатини ёлғиз қолдириб ухлагани қириб кетди, шунда Дресс у ётган хонага бостириб кириб, улфатчиликни давом этдиришни талаб қилди. Вальде унамади. Шунда Дресс, агар у овқатланидиган хонага қайтиб чиқмаса шу ернинг ўзида печка устига чоптираман, деб дўқ қилди.

Вальде стол устида турган пистолетини қўлига олиб, унга ўқталди. Дрессни бир амаллаб хонадан олиб чиқишди.

Капитанга доим улфатчилик қилиб юрган Гомель жандармериясининг бошлиғи ҳам бир куни кечаси Дресс жандармерияга бостириб кириб, узун йўлакдаги лампочкаларга қараб қаторасига ўқ узганидан буён ундай ўзини олиб қочадиган бўлиб қолди. Жандармлар буни партизанларнинг хужуми деб ўйлашибди, башарти жандармерия бошлиғи Дресснинг ҳар ўқ узганда: «Ичгим келяпти, ичгим келяпти», деб ҳайқираётган овозидан таниб қолмаса борми, оқибат-натижа жуда хунук бўлиши эҳтимолдан холи эмасди.

Бироқ умуман олганда Дресс — дуруст одам. Ҳамма ходимларига меҳрибон, ғамхўр.

Унинг камчиликларини ҳам тушунса бўлади. Ахир контрразведка бўлими маҳаллий аҳолини сўроқ қилади-да.

Боз устига, бу паст ирқдаги кишиларнинг оғриқ сезиш ҳислари шунчалик ўтмаслашиб кетганки, асти қўяверинг. Ҳар ким учун табиий бўлган ўлимдан қўрқиш ҳисси уларда мутлақо йўқ, десам ишонаверинг, шунинг учун алоҳида чоралар қўллашга тўғри келади ва бу иш иккинчи бўлим ходимларидан жуда улкан сабот-матонат талаб қилади. Уларнинг меҳнати олдида тош йўнувчилар ёки қассобларнинг ишини ўйинчоқ десангиз бўлади.

Ўзига келганда эса Вилли қийноққа солинганларнинг дод-войига чидай олмаслигини сесканиб гапирди. Ҳайронман, деди у, ҳамкасбларим бунга қандай чидаркин. Умуман олганда янги тартибга қаршилик кўрсатиш бемаънилик эканлигини тушунишни истамайдиган бу кишилар олдида шунчалик обрўйимизни тушириб ўтиришимизнинг ўзи ҳам даҳшатли.

— Борди-ю, маҳаллий аҳолига бўлган муносабатимизни бир оз юмшатсак-чи?—дея сўради Вайс.

— Бу нима деганингиз,—ҳайратланиб деди Вилли.— Буни улар бўш келди, деб фаҳмлашиб, бизга қарши яна баттарроқ хужум қилишга ўтишади. Йўқ, йўқ, бу қанчалик қаҳри қаттиқлик бўлмасин, бирдан-бир врсита — зулм ўтказиш. Ўзингизга маълум, бизни фронт орқасида деб ҳисоблашади. Аммо биз бу ерда дучор бўлаётган хавф-хатар фронтдагидан сира кам эмас.— Сўнг, ҳасрат қилиб деди:— Мукофотни бўлса, кам беришади. Бу адолатдан эмас.

— Сиз, ўз тегишингизни оласиз,—деди Вайс қатъий оҳангда.— Буни мен сизга ваъда қиламан.— Бу сўзларнинг оҳанги унинг ўзига ҳам кечириб бўлмас даражада яланғочдек туюлади.

Бироқ Вилли ҳеч нарсани пайқамади.

— Албатта, сиз «Вали штаби»да менинг тўғримда бир-икки оғиз дурустроқ гап айтиб қўйишингиз мумкин,—деди у. Кейин мулоимлик билан деди:— Хайрли тун, дўстим.

Эрталаб, нонушта вақтига қадар Иоганн Вилли Крахтга «Вали штаби»да унинг яхши томонларини кўрсатиб, мақташ истаги борлигини эслатди-да, оғайнигарчилик юзасидан 315-сонли группада хизмат ўтаётган айғоқчиларнинг яхши томонлари ва камчиликлари ҳақида маълумот беришни илтимос қилди. Вайс бу илтимосни, ротмистр Герд разведка мактаблари учун номзодлар танлаш топширигини олган, бироқ, маълум сабабларга кўра, капитан Дресс дурустроқ айғоқчилар-

ни ўз группасида олиб қолишни афзал кўрганидан уларга объектив хараактеристика бермаслиги мумкин, деб тушунтирди.

Крахт иккиланиб, махфий ҳужжатлар билан муомала қилиш қондаларини эслатди.

Вайс ҳайрон бўлиб елкасини қисди:

— Ахир сиздан рўйхатларни менга беринг, деб илтимос қилаётиманми? Сира ҳам. Уларни мен эмас, ўзингиз ўқийсиз. Мен фақат сиз ўқиётган нарсаларга шунчаки кўз ташлаб қўяман ва башарти айғоқчи ишончга сазовор бўлмайдиган бўлса... сиз имо қилиб қўясиз, холос. — Иоганн қўлини Крахтнинг елкасига ташлаб, дўстона оҳангда деди:

— Орамизда қолсину, жаноб Герд кимнинг куёви эканлигини биласизми?

— Э-ҳа!— дея хитоб қилди Вилли.—Билганда қандай.

— Бўлмаса, гап бундай, ротмистр Герд абвер офицери учун зарур бўлган баъзи фазилатларга эга эмас ва афтидан, уларга эга бўлиш учун интилмаса ҳам, керак. Капитан Дресс уни осонгина лақиллатади. Аммо Герд сизнинг унга шу йўсинда кичиккина хизмат кўрсатиб қўйганингиздан хабар топиб қолгудек бўлса...— Вайс бошини кўтариб хаёланлик билан деди:— Оқибат-натижада урушдан кейин барча ёшлар қатори сиз билан бизга ҳам, дўстим, шундай йирик фирма эгасига шерик бўлган Гердга ўхшаш кишининг миннатдорчилиги ҳар қандай темир крестлардан ҳам дурустроқ мавқега эга қилиши мумкин. Шахсан мен шундай деб биламан ва шунга яраша иш тутаман.

Крахт иккиланиб қолди.

— Бироқ мен...— У бир оз тўхталиб, яноқлари қизарди:— Ҳалиги... менинг хизматимни ўзингизники қилиб олмаслигингизга қандай қилиб ишонишим мумкин?

— Мабодо ротмистр шахсан ўзингизга миннатдорчилигини изҳор қилмаса, сиз ҳеч иккиланмай унинг олдида мени балчиққа булғаб ташланг,— дея қатъий баён қилди Вайс ва жилмайиб, қўшиб қўйди:— Аммо онт ичиб айтаманки, Вилли, бундай қилишингизга зарурат қолмайди.

Вилли Крахт Иоганнинг илтимосини бажарди. Роса машқ кўрган хотираси туфайли Иоганн ўзини қизиқтирган нарсаларни деярли бир қарашдаёқ жуда аниқ эслаб қолди.

Энди Гердни энга келтириш керак эди. Бу ишга эса калла ишлатиш лозим бўларди.

Иоганн Герддан, қадимги рус ибодатхонасида сақланаётган бутлардан бир нечасини эсдалик сифатида олиб кетиш майлингиз йўқми, деб сўради-да, Германиядаги энг бадавлат хонадонларда шундай зийнатлар ҳозир жуда расм бўлганини айтди.

Бу гапдан Герд мамнун бўлди.

Шунда Иоганн овозини пастлатиб, шивирлади:

— Капитан Дресс уларни ўзига олгиси бор экану, лекин зондерфюрер Крахт, сизнинг кўнглингизни олиш мақсадида, бу ибодатхонанинг қаердалигини менга шипшитиб қўйди.

— Жуда соз. Мен ундан беҳад миннатдорман.

— Жаноб ротмистр,— деди шунда Вайс,— сиз унга ўз миннатдорлигингизни билдириб қўйсангиз, ёмон бўлмасди, лекин уни капитан олдида мушкул аҳволга солиб қўймаслик учун, фақат умумий тарзда айтиб қўйсангиз ҳам бўлади.

— Кўнглингиз тўқ бўлсин,— дея қатъий ваъда берди ротмистр.

Герд ваъдасининг устидан чиқди. У Крахтнинг қўлини қаттиқ сиқиб, визит карточкасини берди-да, маънодор қилиб, унинг кўрсатган илтифотини эсдан чиқармаслигини айтди.

Уқ-дори омборига айлантирилган ибодатхона тўғрисида Иоганн бир пайтлар черковда хизмат қилиб юрган, ҳозирдаги 315-сон абвер группанинг аравакаши орқали хабар топган эди. Вайс «бу рус оқсоқоли» билан бир неча бор суҳбатлашган бўлиб, уни асосан чолнинг шаҳарнинг барча бурчакларида яшовчи айғоқчиларга озиқ-овқат элтиб бериши қизиқтирарди.

Аэродромга кетаётиб улар йўлдан ибодатхонага кириб ўтишди. Герд ўзининг шаҳар ташқарисидagi чорбоғига қўйиш учун ҳеч қандай монеликсиз «янги расм бўлган зийнатлардан» ола кетди.

Атиги бир неча транспорт самолётларигина турган абвер қисмларининг махфий аэродромида Вайсни жуда хунук бир янгилик кутиб турарди. У ерга «Зет» мактабида тайёргарлик кўрган бир группа айғоқчиларни ҳам келтиришибди. Гарчи, улар «Вали штаби» қошидаги Варшава марказий мактабидаги айғоқчиларга ўхшаб пухта техник тайёргарлик кўрмаган бўлсалар-да, лекин бу махсус мактабнинг бошқа ўзига хос усул-услугларини эгаллаган эдилар.

Уларнинг деярли ҳаммасини қатл этишларда қатнаштирилиб, айни шу вазиятдан уларни суратга олиб қўйишган эди. Бу суратлар уларнинг шахсий варақалари орасига солиб қўйилар, ҳамда Варшава мактабининг талабалари «нега ўзларини Совет ҳокимиятининг душмани деб ҳисоблашларини» изоҳлаб берган ёзма ишларнинг ўрнини босарди. Уларга террорчилик услублари ўргатилиб, машқ қилдириларди. Уларнинг барчаси инсоний фазилатларини йўқотган, ҳар қандай қабиҳ ишларга тайёр аблаҳлар эди.

Варшава мактаби группасини «Зет» мактабининг айғоқчилар группасига қўшиб қўйишди. Энди Мих эмас, балки, бунгача бир неча бор операцияларда иштирок этган «Зет» мактабининг «Қамчи» лақабли айғоқчиси бошлиқ бўлиб қолди. Вайс бўлса ўз режасини Мих орқали амалга оширишни мўлжаллаган эди.

Инструкцияга биноан учиндан бир соат илгари Вайс ўз талабаларига разведка объектининг 1:30000 масштабли харитаси ҳамда қўйиш жойидан то объектгача бўлган йўлнинг 1:100000 масштабли харитаси ва ўқланган тўппончалар улашиб чиқди. Булардан ташқари икки кишига биттадан компас, икки кишига биттадан электр фонарлари, ҳар бир кишига 10 минг сўмдан совет пули, қўл соатлари ҳамда буклама пичоқлар бўлашиб берди.

Мустасно тариқасида радиоинструкторни Мих билан биргаликда ўзаро шартли чақирув сигналларини такрор синаб кўришга мажбур қилди. Михнинг имзосини ифодалайдиган ҳарф, қайтаётганда фронт чизигидан ўтиш чоғида айтиладиган парол, дуч-келган немис қисмларининг штабида кўрсатилиши лозим бўлган шахсий номерларни яна бир бор текшириб чиқди. Михнинг қўлига, мутлақо иложсиз қолган тақдирда рацияни йўқ қилиб ташлаш учун битта граната топширди.

Вайс раҳбарликнинг ҳеч бир вақт бир операцияда бошқа-бошқа мактаб талабаларини аралаштириб қўймаслигини биларди. Ута кетган расмий бошлиқларнинг қўллаган ғайри одатий қилмишлари уни ажаблантирди ҳамда бу бўлаётган нарсалар заминиди бирон номақбул ва ҳаффи ният яширинган бўлиши эҳтимолдан холи эмас, деб ўйлашга мажбур этди.

Михнинг кўз қарашларидан Вайс унинг ҳам режа бузилгани ва Қамчи ўз одамлари билан баландроқ мавқега эга бўлиб қолишини фаҳмлаганини тушунди.

Вайс Михни гўё кийимларга ўраб кўкрагига тақиб олган рациянинг қайишлари қандай тортилганлигини текшириш баҳонасида бир оз тўхтатиб турди.

— Чатоқми?— шивирлади Мих.
Иоганн бош силкиди.
— Мен биринчи бўлиб сакрасам яхши бўларди-да.
— Нега?
— Бир фикр бор.— У Иоганнинг кўзларига қараб қўйди-да, қатъий илова қилди:— Керак.

Иоганн инструкцияга биноан самолётга чиқариш тартибни парашютдан сакраш тартибининг аксича бўлишини (охирги бўлиб чиққан одам биринчи бўлиб сакрашини) билар эди. У шу қондани Михга айтиб қўйди.

Бу ишлар камлик қилгандек, тўсатдан Михга рацияни ечиб, «Зет» мактабининг радистига беришни буюриб қолишди. Бу ерга тушгач, группанинг қаерда эканлиги тўғрисида радиосигналлар орқали Марказга хабар бериш имкони йўққа чиқишини аниқларди. Бироқ янги радист Михдан рацияни олди-ю, унга тегишли бўлган гранатани сўрашни унутиб, граната Михда қолиб кетди.

Самолётга чиқиш олдидан Мих ерга ўтириб олди-да, пойафзалини ечиб қайтадан кия бошлади.

Шу сабабли самолётга ҳаммадан кейин чиқди. Мих, орқасидан маъюс ва бўшашиб қараб қолган Иоганнга ўгирилиб қарар экан, кутилмаганда хотиржам ва тантанавор жилмайиб қўйди.

Вайс учиш майдонидан штаб баракига қайтиб борса, бу ерда Хакке билан Читтак ўтиришган экан. Аввалига уларнинг талабалар билан бирга сафарга чиқишгани Иоганни таажжублантирган эди-ю, кейин бу ғалати ҳол унинг хаёлидан кўтарилиб кетганди. Мана энди уларнинг ташвишли қиёфасини кўргач, бу ишларнинг бежиз эмаслиги, уларнинг никови ҳам Вайсга ховатирлик билан тикилиб туришгани боисидан, эҳтимол ўзига ҳам бирон тааллуқли жойи бўлса керак, деб ўйлаб қолди.

Ротмистр Герд аэродром коменданти билан бирга кириб келди-да, қўлидаги телеграф лентасини ёзиб, тутила-тутила штаб буйруғини ўқиб берди. Буйруқда махсус бир вазифани бажариш учун Вайс, радист Хакке ва Читтакдан иборат группани зудлик билан душман орқасига ташланиши кўрсатилган эди. Группага бошлиқ қилиб Вайс тайинланганди.

Вазифанинг моҳияти тўғрисида, группага, ерга тушганларидан кейин дарҳол маълум қилинармиш.

Герд буйруқни ўқиб бўлиши биланоқ комендант группа аъзоларидан «ТТ» совет пистолетларига алмаштириш учун, шахсий қуроллариини топширишларини талаб қилди. Дарҳол бир солдат совет кийим-бошлари: ички кўйлак, пайпоқ, этиклар ва ҳатто совет папирослари ва гугуртларгача кўтариб кириб келди.

Комендант эса абвер устахонасида ясалган ҳарбий ҳужжатларни стол устига ёйиб қўйди. Вайс учун орден дафтарчаси ҳам ҳозирланган эди.

Қайта кийиниб бўлгач, Иоганн нега дарҳол қуролини олиб қўйишгани ҳақида ўйлаб қолди. Агар бошқасини беришмаса, демак... Нима бўляпти ўзи? Қаерда хато қилдйкин? Ундай деса ёлғиз ўзи эмас, ахир у билан Хакке ва Читтак ҳам бирга-ку. Йўқ, бу ерда бошқа сир бўлиши керак.

Комендант қайтиб келди. У пистолетлар олиб келиб, номерларини солиштириб кўрди-да, ҳужжатлар ёнига қўйиб чиқди. Ҳатто лимон

нуска гранаталарни ҳам стол устига олиб қўйди. Буниси дуруст бўлди. Демак, бу ерда бошқа гап бўлиши керак.

Вайс столга яқин келди-да, жилмайиб, комендантдан, совет қуро-
лининг эътибор бериш лозим бўлган биров-бир хусусиятлари борми-
йўқми, шунини тушунтириб берсангиз, дея илтимос қилди.

Комендант ҳозиржавоблик қилиб, илтифот билан зарур изоҳларни
айтиб берди.

Бироқ Вайс худди шу пайтда ротмистрнинг унга таажжуб билан қа-
раб қўйганини пайқади.

Йоганн қош қўяман деб кўз чиқарганини тушунди. Ахир мактабда
барча қуролларнинг намуналари ўрганилган-ку. Шу боисдан Йоганн
дарҳол комендантга совет қуролларининг конструктив хусусиятлари
ўзига жуда яхши маълум эканлигини айтди. Аммо унга беришган писто-
летдан отиб кўрилганми, отиб кўрилган бўлса, қандай хусусиятлари
аниқланди, зотан, ҳар қандай қурол ўзига хос хусусиятларга эга бўлади
ва уни отиш вақтида ҳисобга олиш лозим, бунини сўрашдан мақсади ҳам
ана шунини биллиб олиш эканлигини тушунтирди.

— Йўқ, отиб кўрилмаган,— дея жавоб берди комендант.

— Чакки бўлибди,— деди Вайс ўпкалаб,—демак, мўлжални хато
олсам, жавобини сиз берар экансиз-да!

— Тўғри,— деб унинг гапига қўшилди Герд.— Бу жиддий камчилик.

Комендант соатига қараб қўйди.

— Вақт бўлди. Энди тушлик овқатни самолётда қиласизлар.

Солдат уларга парашютларни елкага осиб олишда кўмаклашиб
юборди. Вайс Герднинг ёнига бориб унга қўл узатди.

— Кўришгунча хайр, жаноб ротмистр.

Бироқ Герд, гўё узатилган қўлни кўрмагандек, қуруққина қи-
либ:

— Ўз бурчингизни шараф билан бажаришингизни тилайман,— деб
қўя қолди.

Йоганн Герднинг хира ва нафратомуз нигоҳини пайқади-ю, баъзан
нарсаларни тушунгандай бўлди.

Уларнинг душман томонга ташланишини Герд қаҳрамонлик деб
билмасди. Буниси аниқ эди. Герд уни қаҳрамонлик ишига кузатаёт-
гандек тутолмади ўзини. Бу билан у баъзи бир нарсаларни Вайсга фош
қилиб қўйди. У нимадандир ташвишда эди. 315-сон абвер группани
эканликларида Вайс билан жуда очиқча гаплашиб, офицерлар олдига
унга нисбатан ўз мойиллигини ҳаддан ортиқ бўрттириб юборганидан
хавотирда бўлмасин тағин? Аммо бундан нега хавотирланади?

Йоганн, энг кейин сакраш мақсадида зинадан биринчи бўлиб чи-
қишга қарор қилди. Нега дейсизми? У бир неча дақиқа бўлса ҳам вақт-
дан ютиш мақсадида шундай қилганди. Бу вақт бир кори ҳолига
яраб қолса ҳам ажаб эмас.

Самолёт деразаларига фотопленкалар ўраладиган қора қоғозлар
ёпиштириб қўйилган эди.

Хакке ичкари кириб, эшикни ёпиши биланоқ, самолёт учиш чизиғи-
га қараб йўл олди. Кўксига рация осилган Хакке самолётга энг кейин
чиққан эди.

Батарейаларни Читтак кўтариб олганди.

Бир неча минут давомида самолётнинг ичи зим-зиё бўлиб турди-ю,
кейин шифтдаги плафон лампочкаси ёнди.

Читтак «оч ўлгунча тўқ ўлганим яхши», деди-да, таом ўралган па-
кетинини ёнди. Қиш бошига бир шишадан ароқ берилган эди.

Хакке овқатга қўл урмаган бўлса ҳам, шишани қўлидан қўймай,
унинг оғзидан оз-оздан хўплаб турарди.

Читтак иштаҳа билан еб-ичди. Бирпасда кайфи ошиб, эзма бўлиб олди. Заҳарли ампулани кафтида иргитиб ўйнар экан, унга мулойим икилиб:

— Одамларнинг гапига кўра, бир зумда нариги дунёга равона қи-
армиш,—деди.

— Кимдан эшитдинг?—сўради Вайс.—Тотиб кўрганлар айтиш-
ними?

— Тўғри,—хохолаб кулди Читтак. Кейин умидворлик билан сўра-
ди:—Ҳар қалай химия эмасми, сиз немислар бизларга ўхшаб лалайиб
тирмай, бунақа ишларни қийворасиз-да,—хўрсинди.—Эҳ, Россия!—
ўнг кафтига пуфлади:—Бор эди-ю, йўқолди.—Ҳасрат қилди:—Мен
ўлсам ўша-ўша ландовурлигимча қолавердим.

Вайс сўради:

— Ландовур деганинг нимаси?

— Шундай...—деди ғамгин оҳангда Читтак.—Ҳалиги, ўзини-ўзи
лаб, бошқаларни алдашни эплоймайдиган одамларни шундай дейи-
лади. Ҳойнаҳой ақллилар Берлинда ўтказилаётган мажлисларда ўти-
иб, контрреволюциялар ўйлаб топишаётгандир. Менга ўхшаган сод-
ароқларни эса худди балкондан туриб ўткинчиларнинг бошига
ашланадиган ахлатдай итқитишади.

— Сизга бу нарсга ёқмайdimи?

— Йўқ, нега энди!—деди Читтак сергак тортиб.—Ҳар ким пешана-
нга ёзилганини кўради.

Хакке, афтидан, бу русни ўзи билан тенглаштириб қўйишганидан
афалиги учунми, Читтакдан очикдан-очик нафратланарди. У Вайсга
араб деди:

— Менимча, бу нусха бизга ҳаммолликдан бўлак нарсга ярамаса
ерак.

Вайс бош ирғади. Хакке яна шиша оғзидан ҳўплаб, зарда билан
еди.

— Ўйлашимча, ротмистр мени бу ишга унинг баъзи бир фавқулод-
а енгилтак қарашлари ҳақида партияга хабар қилганим учун танла-
ан бўлса керак.

— Ҳўш, нима бўлди?—сўради Вайс.

Қип-қизариб кетган Хакке тутоқиб жавоб берди.

— Менга, Гердга ўхшаган жаноблар билан тенг келиб бўлмаслиги-
ни тушунтириб қўйишди. Ундан кейин улар биздан эмас, биз улардан
арздор эмишимиз. Буни қаранг-а, шу ҳам гап бўптими?

— Агар янглишмасам,—деди Вайс жиддий тусда,—барча йирик
аноат ва молия эгалари фюрернинг дастлабки фаолияти бошланишида
ни қўллаб-қувватлашган, буни хотирангиздан чиқармаслигингизни
аслаҳат кўрардим.

— Ҳа, бу тўғри гап,—унинг фикрига қўшилди Хакке.—Лекин мен
юрер деб қон тўкканман.

— Тўғри, лекин сиз ўз қонингизни тўкмагансиз, шундаям фронт-
да эмас.

Хакке ўйланиб қолди, кейин хафа бўлиб, деди:

— Гестапочиларга бошқача муомала қилишади, уларни бунақа
азифаларга юборишмайди ҳам, улар ичкарида ишлашади...

— Бу қисмат жанобларининг чекларига тушиб қолганига боис
има бўлди?

Хакке яна шишадан бир ҳўплаб, аввалгидан бешбаттар қизариб
етди, сўнг йўталиб, лабларини кафти билан артди-да, арақ ҳиди анқиб
урган оғзини Вайснинг юзига яқин олиб келиб шивирлади:

— Нега деганда, фашистлар ҳаракатининг кўпгина ветеранлари

қатори мен ҳам ҳалиги баъзи бир ишлар ҳақида ортиқчароқ биламан... Шунинг учун мана,—Хакке орқасида букридек дўппайиб турган парашютни шапатилаб, деди:— Гувоҳлар қанча кам қолса, шунча яхши бўлади. Людвиг Рем, фюрер бизнинг ҳисобимизга бошқалар билан келишиб кетади, деб бизни огоҳлантирган эди. Мана, айтгани келди,— унинг лаби чўччайиб, оғзи қийшайди,— жаноб Герд — катта одам. Мен эсам, нациларнинг кекса ветераниману бу фабрика эгаси биздақаларни оёғининг учида кўрсатади. Ҳатто фюрерни ҳам.

— Жаноб Хакке,—жаҳл билан деди Вайс,— мен сизнинг мулоҳазаларингизни тинглашни истамайман.

Хакке кабина деворига суяниб қолди-да, анча вақтгача Вайсга диққат билан тикилиб турди, кейин мутлақо ҳушёр тортиб:

— Булар менинг мулоҳазаларим эмас,—деди.

— Бўлмаса кимники?

— Ўзингча мени ким билан бўлса ҳам ишлаб кетаверади, унга фарқи йўқ, деб ўйлайсанми?— деди Хакке қўполлик билан.— Йўқ биродар, фарқсиз эмас. Мен сени синаб кўрдим. Тушундингми?

— Ҳўш, нима бўпти?

— Чакки эмас,— деди Хакке.— Тузук экансан. Фаришта деса ҳам бўлади. Шуниси борки, менимча, совет одамлари сени дарров пайқаб қолишса керак.

— Нега?

— «Гитлерюгенд»да немис деган қандай бўлиши кераклиги ҳақида таълим олганлардақа ўтакетган немиссан.

— Ҳа, мен шунақаман,— деди Вайс ифтихор билан унинг фикриг қўшилиб.

— Афсуски, бўйинингга сиртмоқ тушган пайтда ҳам «хайль Гитлер!»— деб ҳайқириш истагинг борлигини ҳеч ким билмай қолади-да. Ҳеч ким.

— Уша пайтда ўзинг қаерда бўларкинсан?—сўради Вайс. Кейин огоҳлантирди:— Ветеранмиш! Кўрқоқлик қилгудек бўлсанг ўша заҳотиёқ Ремнинг билан қўшмазор қиламан...

— Тўғри,— деди Хакке.— Ҳақ гапни гапирдинг, командир. Қойилман сенга,— деди-да, қўлини узатди.

Бироқ Вайс қўлини бермай совуққина деди:

— Ҳай, кўрармиз, ҳали у ёқда ўзингни қандай тутаринсан.

— Бу гапинг ҳам тўғри.— Хакке шундай деди-ю, жамнун бўлгандай илжайди:— Заб пишиқ йигит экансан-да—бизга худди ана шунақа шун қорлар керак.

Иогани Хаккенинг гапларини тинглаётганда ҳам, у билан суҳбатлашаётганда ҳам «Вали штаби»нинг нимани кўзлаб уни душман орқасинг юбораётгани ҳақида ўйларди. У учиш олдидан соатига қараб қўйган эди. Унинг мўлжалида ҳозир самолёт фронт чизигидан ўтиб, совет тупроғи устида учаётган бўлиши керак эди. Бироқ негадир моторлар ҳамон бир меъёрда ишлар, баландликка кўтарилганда бўладиган ланжли сезилмасди. Инструкцияга биноан эса самолёт душман тупроғи устида 4 мингдан 6 минг метр баландликкача кўтарилиши керак бўлиб, шу бонсдан кабинага кислород аппаратлари ўрнатилиши лозимлигидан Иогани хабардор эди. Қизиқ.

Кейин у бир амаллаб Хаккенинг қўлидаги рацияни эгаллаб олиши кераклиги тўғрисида ўйлади. Мих иштирок этаётган гурппага таҳди қилаётган хавф ва ўзининг қўнган жойи ҳақида Марказни хабардор қилиб қўйиши керак. Бироқ рацияни қандай қилиб эгалласа бўларкин? Қурол ишлатсамикан?

У Хакке билан Читтакни осмоннинг ўзидаёқ парашютда осилиб

тушаётганларида отиб ташлаши ҳам мумкин: ахир, у энг кейин сакрайди-ку. Аммо бунда Иоганн Вайс бутунлай ҳалок бўлади. Аслида, абвер ефрейтори — бебаҳо Вайсни жувонмарг қилган Александр Белов тирик қолади, холос. Вайсни ҳалос қилиш, уни ардоқлаш ва ҳозир қаерда бўлиши керак бўлса, уни шу жойга қайтариш Беловнинг бурчи-ку. У тақдирда «Зет» мактаби айғоқчилари группаси амалга ошириши мумкин бўлган ёвузликларнинг олдини олиб бўлармикин? Мих уларнинг қуршовида қолди. У билан ҳамфикр икки киши бор, холос — Мих икки кишинигина ўз томонига оғдиришга улгурган ва бу ҳақда ўз вақтида Иоганни хабардор қилган эди.

Кабинага иккинчи учувчи кириб, сакрашга ҳозирланишни буюрди. Парашютлар ярим автомат усулида очиладиган хилидан эди: қопқоқ илмоғини парашютчининг ўзи тортмай, самолётга боғланган арқонча воситаси билан тортиларди. Сакраш люкнинг устига пўлат чилвир тортилган, парашют қопқоғига эса учи илмоқ ҳалқали 8—10 метр узунликда арқонча калава қилиб қўйилган.

Сакраш олдида бир қисм арқон бўшатилади-да, ҳалқа тросга илинади ва разведкачи тарнов нусха люкдан бошини пастга қилиб сирпаниб туша беради.

Курсантлар билан ҳеч қандай махсус парашют машқлари ўтказилмаган ва ҳатто сакраш услуги ҳақида изоҳ ҳам берилмаганди. Фақат ерга тушганда оёқларни жуфтлаб, ёнбошга йиқилиш кераклиги айтиларди, холос.

Вайс, Хакке ва Читтак ҳам худди шу хилда маслаҳат олишган эди.

«Вали штаби»нинг қўмондонлиги курсантларни парашютдан сакрашга ўргатиш учун моторесурс ва ёнилғи сарфлашни мақсадга мувофиқ эмас, деб ҳисобларди.

Шу боисдан одатда ерга тушиш пайтида айғоқчилардан биронтаси майиб бўлиб қолгудек бўлса, группа бошлигининг зиммасига ярадорни ўша ернинг ўзида гумдон қилиб қўя қолиш вазифаси юкланган эди. Бошқа разведка мактабларининг бошлиқлари каби «Вали штаби»нинг қўмондонлиги ҳам зикналик билан барча моддий воситаларни тежаш ва харажатларни камайтиришга интиларди. Ҳатто айғоқчиларга бериладиган қишқи кийим-бош ҳам хилма-хил бўлиб, мовут гимнастерка беришса, шими тиринкадан бўлар ёки аксинча эди. Шунинг учун ҳам ҳеч кимга совет офицерларининг сифатли шинеллари берилмаган эди. Бунақанги яхши нарсалар қўлга тушиб қолган тақдирда ҳам уларни сўкиб, қариндош-уруғларга жўнатишарди.

Биринчи бўлиб тарновдан Хакке, кетидан Читтак тушиб кетди.

Юлдузлар нур сочиб турган чароғон осмон, Иоганнинг тепаси, худди океандек поёнсиз кўринарди. Вайс ерга яқинлашган пайтида совет кишиларидан бирон-бир киши билан тасодифан учрашиб қолниш эҳтимолини мўлжаллаб, ўз ҳамроҳларидан бир мунча четроққа тушиш учун парашютнинг бир томон арқончаларини торта бошлади.

Иоганн борган сари яқинлашиб келаётган ерга назар ташлар экан, юпқа қор пардаси яширолмаб қолган уватлардан ташкил топган каттакларга кўзи тушди, нарироқда бўлса ибодатхона гумбази кўриниб турарди. Бу нарса Вайс беҳуда уриниб, ҳал қилолмаган жумбоқнинг ечими эди.

Иоганн энди ҳамроҳлари яқинига тушиш учун зудлик билан иккинчи томондаги арқончани торта бошлади. Бироқ вақт ўтган эди. У оёқларини букиб, зарбни енгиллатди-да, кўпчиб турган парашют устига ёнбоши билан йиқилди.

Парашютни ечиб, ерга кўмгач, шошганича ҳамроҳлари тушган жойга қараб йўл олди. Аммо тўсатдан тўхтаб, пистолетни қинидан

чиқарди-да, чўкка тушиб, қулоқчинини ечди ва пистолетни унинг ич-
тиқиб, тепкисини босди.

Чиқ этди-ю, аммо ўқ отилмади. Стволини орқага тортиб, тепки
бошқатдан босди. Яна ўша аҳвол. Граната портлатгичини бураб ол-
қафаса, у ҳам қуп-қуруқ экан.

«Қойил. Демак, менга нағма кўрсатмоқчи бўлишибди-да. Х
майли».

Иоганн энди пайкал бўйлаб тахминига кўра ҳамроҳлари пой-
турган ўрмон ёқаси томонга югуриб кетди.

Хакке, аллақачон наушникларни қулоғига қўйиб, рация олдида ў-
рарди.

Тўппа-тўғри чакалак орқали юриб, ўрмон соқчисининг қоровул
насига бориш ва янги кўрсатмаларни ўша ерда кутиб туришни б-
ришди.

Қоровулхона ташландиқ бўлиб, у ерда ҳеч ким яшамасди. Иог-
печка ёнида поляк алифбесининг чала куйган саҳифаларини кўр-
дераза тоқчасида турган чанг босган бўш консерва қутисининг уст-
эса Дания этикеткаси ёпиштирилган эди.

Хакке антеннани билинтирмаслик учун ҳовлидаги кир ёйиладиган
арқонга ўраб чиққунча Вайс барча кўрган ва пайқаганларини фикр-
бир ерга жамлади ва Дитрих томонидан ўйлаб чиқарилиб, ҳозир
амалга оширилаётган текшириш комбинациясининг қурбони бўлган
гига борган сари аниқ ишона бошлади. Шунинг учун ҳам, энди к-
кўрона иш тутмаслигини англаб етди ва бу ҳол унга ғайрат-шиж-
бағишлаб, ўзига бўлган ишончини орттирарди.

Вайс ўт ёқишга рухсат бермади. Кечки овқатни совуқлигича ёй-
ди. У Читтакка биринчи бўлиб навбатчилик қилишни буюриб, Хакк-
яхшилаб ухлаб олишни маслаҳат берди. Кейин ўзи ҳам тахта сўр-
чиқиб ётди.

Қоровулхонадан чиринди ва зах ҳиди анқиб турарди. Қуруқ та-
устида ётиш ноқулай эди. Бироқ Иоганн ҳордиқ чиқариб, аниқ ва ра-
фикрлаш қобилиятини тиклаш учун ўзига ҳеч нарсани ўйламас-
ухлашни буюрди.

Шу тарзда у ҳеч нарса тўғрисида ўйламаслик керак, деган ф-
билан ухлаб қолди.

Уларни тонг отар пайтида қўлга олишди.

Читтак қон оқиб турган бошини чангаллаганича ўтирган жойидан
ёқ-бу ёққа тебраниб, инграрди. У билан ади-бади айтишиб ўтирмай, к-
килаб ўрнидан туришга мажбур қилишди.

Қўл-оёғи боғланган Хакке тўлғаниб, тишларини гижирлатарди.
кин уни ҳам, Вайсни ҳам ҳеч ким урмади, фақат антенна сими би-
орқага қилиб боғланган қўллари зирқираб оғирарди, холос.

Тупроққа беланган иккита парашютни далил сифатида қоровул-
нага олиб киришди.

Уларни қўлга туширган жангчиларга петлициларига иккитадан иш-
ва енгига сиёсий ходимлар юлдузи тақилган бир киши бошчилик-
ларди.

Хакке билан Вайсни қоровулхона ёнидаги музхона — ертўл-
олиб тушиб, ўша ерга қамаб қўйишди.

Демак, сўроқни Читтакдан бошламоқчи бўлишибди-да.

Бу йигитлар ўз топшириқларини қойиллатиб бажаришди. Ле-
улар махсус бўлимнинг жангчилари бўлса, нега уларга батальон
миссари қўмондонлик қиляпти. Бундан ташқари нега улар қў-
жойидан иккита парашютни топиб олишибди-ю, Вайс келишиб қў-

ган жойдан бошқа ерга салгина тупроқ тортиб кўмган учинчи парашютни топишолмабди? Буларнинг ҳаммаси Вайснинг тахминини тасдиқларди.

Улардан бири тўтиқушга ўхшаб тинмай сўкинарди. Бошқалари гўё гапларига биров тушунишига ишонмагандай, имо-ишоралар билан паст овозда калта-калта қилиб гапиришарди.

Батальон комиссари қўлига майин теридан тикилган қўлқоп кийиб олганди. Қизиқ. Жанговар операция бўлса-ю, у қўлига қўлқоп кийиб юрса. Қўлқопли қўл билан қандай қилиб мўлжалга аниқ отиб бўлади? Унинг қурол ишлатиши лозим бўлиб қолишини ҳисобга олмгани аниқ эди.

Нега ҳисобга олмайди? Ахир немис парашютчиларини қўлга туширганлиги унга аён-ку. Аён бўлгани ҳам тўғри-да: ахир совет ҳарбий хизматчилари ўзларининг ерларига ўзлари парашютда сакрамайдилар-ку? Парашютлар эса топилди ахир.

Ертўла томига ўрнатилган тахта мўридан Читтакнинг бўкириши ва оғриқдан инграши эшитилди. Қоронғида Вайс Хаккени кўрмаса ҳам, унинг муз устига ташланган похолда у ёқдан бу ёққа ағанаётгани эшитилиб турарди.

— Эшитяпсанми?—бўғиқ овозда сўради Хакке, сўнг хириллаб қўшиб қўйди:—Аммо мен, термни шилиб олсалар ҳам русларга бунақа томоша кўрсатмайман. Улар бизни шу ерда тириклай музлатиб қўйишмоқчи бўлса-я?

— Ундай эмасдир,—деди Вайс. Совуқдан унинг овози титрарди.

— Қўрқяпсанми?—сўради Хакке.

— Ҳозирча унчалик қўрқаётганим йўқ.

Читтак бўкирмай қўйди. Хаккени чақиришди.

У қоронғида пайпаслаганича Вайснинг қўлини топиб сиқди-да:

— Мендан чурқ этган овоз эшитмайсан, яхшиси тилимни тишлаб узиб ташлайман,—дея ваъда қилди.

Эшик ёпилди. Иоганн ёлғиз қолиб қулоқ сола бошлади. Олишув, гурсиллаб йиқилиш ва калтакнинг гупиллашидан бўлак ҳеч нарса эшитилмасди. Оббо Хакке-эй! Бақувват йигит экан.

Иоганн, ўзини қандай тутиш лозимлигини аниқ ўйлаб қўйган эди. Ҳозир у фақат қандай қилиб бўлса ҳам ертўлада шамоллаб қолмаслик ташвишида эди: охири хайрли бўлган тақдирда ҳам майиб бўлиб қолиш учун шунинг ўзи етарли эди-да. Қимирлаб туриш керак, акс ҳолда музлаб қолиш ҳеч гап эмас. Шунинг учун ҳам у сакрар, қўл ва оёқ бармоқларини қимирлатар, ҳали у, ҳали бу ёнига эгилар, ертўланинг тош деворларига ўзини урарди.

Ниҳоят, уни ҳам чақириб, қоровулхонага олиб киришди.

«Комиссар» стол ёнида ўтирарди. У ҳамон қўлқопларини ечмаганди. Читтак ерда сулайиб ётарди. Хакке қўлларини юқори кўтарганича юзини деворга қаратиб, инграб турарди. Унинг шими пастга туширилган, яланғоч баданида эса қабариб чиққан қамчи излари бор эди.

Бурчакда филофга солинган рациянинг олдида қулоғига наушник тутган солдат ўтирарди.

Иоганн бир зум диққат билан диапазон кўрсаткичига назар ташлади.

Кўрсаткич «Вали штаби» радиостанцияси ишлайдиган диапазонда турарди.

Радист ўрнидан туриб, қабул қилинган радиограммани батальон комиссари формасини кийиб олган ҳаракатсиз, совуқ юзли кишига узатди.

У ўқиб бўлгач, қоғозни йиртиб ташлади-да, ерда ётган Читтакка ишора қилиб деди:

— У сизларни фош қилди. Сизлар биз томонга юборилган кўпуровчилар экансиз.— Бармоғи билан кўрсатиб деди:— Сен Иоганн Вайс, у Зигфрид Хакке.— Қопқоғи очиқ турган қиндан тўппончасини чиқариб, Вайснинг қорнини мўлжалга олар экан, буюрди:— Қани?! Тезроқ бўл,— бир оз кутиб тургач, сўради:— Тилинг яхлаб қолдимиз? Яхши. Ҳозир боплаб иситиб қўямиз.

«Ҳали сенлардан калтак ейманми? Ҳозир кўрамай!»

Иоганн энгашди-да, илтимос қилди:

— Яхши. Мен розиман. Бироқ,— у кўзи билан Хакке ва Читтак томонга ишора қилди:— Фақат қўлларимни ечиб қўйинглар, ёзма кўрсатма бераман.

Унинг қўлларини ечишди. Вайс энгашиб, табуреткани секин стол томонга судраб келди-да, тўсатдан уни кўтариб офицернинг бошига зарб билан урар экан, айни бир вақтда чап қўли билан унинг пистолетини тортиб олди.

Шартта эшикка отилди-ю, бир ўқ узди. Сўнг тумтарақай қочаётган солдатларга кетма-кет ўқ узиб, ҳовли орқали югуриб кетаверди.

Омбор орқасида мотоцикл турар, унинг брезент ёпқич тутилган кажавасида бир солдат ўтирарди. Солдат ўрнидан қўзғалишга ҳам улгурмай, Иоганн унинг бошига пистолет дастаси билан урди-ю, мотоциклни пастликка етаклаб чопди. Кейин унга сакраб минди-да, чакалак орасидаги тор йўлдан ғизиллаб жўнади.

Орадан бир оз вақт ўтгач, бир қўли билан рулни ушлаганча иккинчи қўли билан ёпқични ечиб, солдатни юриб кетаётган мотоциклдан ерга ағдариб юборди. Тош кўчага чиқиб олгач, газни охиригача босди. У чўққи гумбазли ибодатхонанинг қайси томонда эканлигини эслаб қўйган эди. Каттагина қишлоқ кўринди. У ерда немис комендатураси бўлиши керак.

Иоганн қишлоққа етай деганда гимнастёркасини ечиб ташлади: бошдан-оёқ совет ҳарбий кийимида қишлоққа кириб бориш анча хавфли эди.

Қишлоқнинг катта кўчасига кириб борди. У қишлоқнинг энг яхши биноси олдида машиналар тўпланиб турганини кўриб, комендатура шу ерда эканлигини тушунди. Эшик олдида турган соқчининг нақ тумшуги тагига келиб мотоциклни тўхтатди-да, буюрди:

— Герр комендант керак. Фавқулодда муҳим хабар бор.

Уни комендатура биноси ичига олиб киришди. Навбатчи офицер, комендантга хабар қилишдан аввал нима иши борлигини суриштирди. Вайс жаҳл билан депсинди:

— Ҳой кўркаламуш! Шундайгина тумшуқларингиз тагига совет парашютчиларининг десант группаси тушади-ю, сен бўлсанг абвер айғоқчисига ўзингни штаб адъютанти қилиб кўрсатмоқчи бўласан!— У шундай деди-ю, зарда билан эшикни тепиб, кабинетга кирди.

Вайс бўлиб ўтган ҳодисалар ҳақида «Вали штаби»га хабар қилинадиган маълумотларни зудлик билан радиётга айтиб туриш зарурати баҳонасида, совет десантчиларини йўқ қилиш операциясида қатнашишдан бош тортди.

«Вали штаби» Вайснинг абвер бўлимига тааллуқли киши эканини тасдиқлашга мажбур бўлганидан кейин навбатчи офицер жуда серилтифот бўлиб қолди ва ҳатто Иоганн одам башара бўлиб олсин учун унга ўзининг бир сидра кийим-бошини ҳам берди.

Шу куни Иоганн ўзининг ҳамроҳлари билан ҳам, уларни қўлга туширишни ташкил қилганлар билан ҳам учраша олмади. Афтидан, «Вали

штаби»нинг буйруғига биноан бўлса керак, уни анчайин серҳашам жойда ҳурматини роса ўрнига қўйиб икки сутка ёлғиз сақлашди. Штейнглиц билан Дитрих бу ерга етиб келиб, Вайснинг танҳо ўзи билан анча вақт холи суҳбатлашишганидан ва Иоганн бўлиб ўтган воқеа тўғрисида худди келишиб олганларидагидек ахборот беражағига оғи ичиб, бу икки офицерни ишонтиргандан кейингина уни озод қилишди. Штейнглиц билан Дитрих расмий равишда Вайснинг хатти-ҳаракатини қаҳрамонона деб баҳолашди.

Мазкур районга фалон кун совет десантчилари группаси парашютларда туширилганлиги ҳақида рапорт тузилиб, гарнизон коменданти ҳам бу рапортга иттифоқчи билан имзо чекди. Совет десантчиларига қарши жангда фалончи-фалончилар ҳалок бўлди, деб шундан кейин операция ўтказиш топширилган СС бўлинмаси ҳарбий хизматчиларининг номлари ва совет десантчилари билан олишувда ўлган немис гарнизони солдатларининг номлари бирма-бир кўрсатиб ўтилган эди.

Уч томон: табуретка зарбидан обдан жароҳатланган СС бўлинмасининг офицери, гарнизон коменданти ва майор Штейнглиц билан капитан Дитрихлар — авваломбор ўзларининг, қолаверса бошқаларнинг ҳам шаънига доғ туширмаслик учун ўлдирилган совет парашютчиларининг миқдори ҳақида келишиб олишди.

Асос қилиб, ҳар қандай ҳужум жангида юз берадиган одатдаги 1:3 нисбатини қабул қилишди.

Читтакни шу кунгича ҳолини учун олиб ташлашди.

Хакке қийноқларга дош берган бўлса ҳам, сўроқ қилиб турган «комиссар» унга, гестапочисан, деганига асти чидаёлмади, Хакке гестапога ҳеч қандай алоқаси йўқлигини айтиб, абвер ходими эканлигига иқдор бўлди. Шундан кейин у гестапочилар жаллодлар, абвер эса разведканинг ҳарбий бўлими деган гапларни айтди. Шунинг учун ҳам ўзини олиб бўлмаслиги, олиш мумкин эмаслигини, фақат асир олиб, у билан ҳарбий асир сифатида муомала қилиш лозимлигини баён қилди.

37

Иоганнинг музхона — ертўлада ётиб чиққани беасорат бўлмади: унинг ўпкаси шамоллаб, зотилжам бўлиб қолди. Бироқ Вайс госпиталга боришдан қатъиян бош тортди.

У «Вали штаби» хузуридаги ўз хонасида ҳузур қилиб ҳордиқ чиқара бошлади.

Лансдорф уни бетоблик вақтида бир неча марта кўргани кирди. Биринчи мартасида у эҳтиёткорлик билан бўлиб ўтган воқеа-ҳодисаларни Вайс қандай баҳолаётганини билиб олишга интилни, холос.

Мундирнинг шаъни тўғрисида мингирлаб нималарнидир гапирди. Эсиз-эсиз Хаккеннинг бўшанглиги абвер шаънига доғ бўлиб тушди, ўзини шу қадар яхши кўрсатган Читтак бўлса, ҳатто энг содда синовга ҳам дош беришга қодир бўлмади. Шунинг учун ҳам, энди СС бўлими билан гестапо Канариснинг пайини қирқинш мақсадида бу воқеани кўпиртиришга ҳаракат қилиши ҳақида гапирди.

Аммо Вайс ташвишланидиган ҳеч гап йўқ: унга унтер-офицер унвони бериш ва совет десантга қарши курашда иштирок этганлиги учун иккинчи даражали темир крест билан мукофотлаш ҳақида буйруқ имзоланган эди.

Шундан кейин Лансдорф гўё гап орасида биринчи жаҳон уруши вақтида содир бўлган бир ибратли воқеани, ўша вақтларда полковник

Вальтер Николаи бошчилик қилаётган разведка ходимларидан бирининг худди Вайсга ўхшаб, ғоят даражада жасорат кўрсатгани ва рейхга садоқати учун темир крест билан мукофотланганлигини ҳикоя қилиб берди. Бу ходим душманининг генерал штабидаги бир неча олий мансабли офицерларнинг хотинларига асл бриллиантдан ясалган буюмларни сохта безаклар, деб сотган. Сўнг бир амаллаб душман контрразведкасига ўзини тутиб беришга ҳаракат қилган. Улар эса жосуснинг ёнидан қимматбаҳо буюмларни кимларга сотганлиги кўрсатилган рўйхатни топиб олишган.

Офицерлар, хотинларимиз арзимас тақинчоқлар сотиб олишибди. Бу нарсаларнинг ҳаммаси сариқ чақага арзимайдиган матах, деб кўрсатма беришади. Текширув натижаси бу бриллиантларнинг ҳақиқий экани ва жуда катта қимматга эгалигини тасдиқлаб бергандан кейин эса бу офицерлар тақдири ҳал бўлган эди.

— Шунинг учун ҳам,— маънодор қилиб деди Лансдорф,— қаҳрамонлик, жасорат—буларнинг ҳаммаси мушакбозликка ўхшаш нарса. Мен оҳисталик билан ўхшатиб, шовқин-суронсизу, лекин мўлжаллаб бомба ташлагандан ҳам ортиқ емирувчи кучга эга бўлган операциялар тарафдориман.

Иоганн Лансдорфнинг бу гап билан нима демоқчи эканлигини фаҳмлаёлмади: бу билан у Вайс кўрсатган «жасорат» моҳиятини камситмоқчими, ё бўлмаса унинг онига куч-қувватини мутлақо бошқача иш услубига сарфлаш майлини сингдиришга интиляптими, билиб бўлмасди.

Штейнглиц Вайснинг муваффақиятига чин кўнглидан қувонарди. Бироқ Лансдорф каби у ҳам ўз касбларида жасорат кўрсатиш солдатнинг ботирлигидек бир нарса, дея мулоҳаза юритарди. Паст мансабдагиларни тақдирлаб, юқори мансабдагиларга ҳақ тўлайдилар. Сўнг у Гейдрих немис генералитетининг манфаатини кўзлаб Бломбергнинг хотини илгари фоҳишалик қилгани ҳақида инкор қилиб бўлмайдиган далилларни фюрерга билдирмай тикиштириб, фельдмаршал Бломбергни устомонлик билан бадном қилганини айтиб берди.

— Бундай ишлар учун,— деди Штейнглиц,— мукофот бермайдилар, албатта. Аммо ҳақ тўлашади. Тўлаганда ҳам шунча тўлашадими, ана шунақа битта операциянинг ўзи кексайиб қолган одамнинг умрининг охирига қадар боқади.

Вайс жилмайиб деди:

— Бироқ мен ҳали кексалик ҳақида ўйлаганимча йўқ-да!

— Чакки қиласиз,— таънаомуз деди Штейнглиц.— Ешлик кексаликни таъминловчи бир восита, холос. Ундан ортиқ бир нарса эмас.

Иоганн, Дитрихга нисбатан совуқ муносабатда бўлиб, текшириш синовлари комбинациясига дучор этиш билан уни ҳақорат қилганлигига чидай олмаслигини ҳар гапда писанда қилиб турди.

Курсант Фаза билан бўлган ҳодиса вақтида, у аслида капитанни қутқариб қолгани, Дитрих эса мазкур синов билан хизмат пайтида йўл қўйган шармандалигининг гувоҳидан қутулиш истагида эканлигини эслатиб таъна қилди.

— Шунинг учун ҳам, деди у қатъий оҳангда, энди бу гапларни сир сақлай олмайман...

Бундай шижоаткор услуб ўз кучини кўрсатди.

Дитрихнинг ўтакаси ёрилди.

Гапнинг охирида Вайс, бемаъни синов комбинациясини ўйлаб топган Дитрихни СС ходимлари ва комендатура солдатларининг бекордан-бекорга ҳалок бўлишининг бирдан-бир айбдори, деб ҳисоблашини айтди.

Буни атайин қилинган қотиллик деб қараш мумкин ва бундай жиyoят учун рейхсфюрер Гиммлер, эҳтимол, отиш эмас, балки шармандалар-

ча осиб ўлдиришни буюрса керак. Шу боисдан Иоганн ўзини ҳозир жиноятчини яшириб юрган кишидек ҳис қиляпти.

Ким билан суҳбат қилаётганини яхши билган Вайс, бир марта унинг мактини синаб кўрганлиги учун энди ўзини эҳтиёт қилиш чорасини кўриб қўйганлигини айтди. Яъни бу гапларнинг ҳаммасини қоғозга тушириб, бир дўстига юборганлиги, Вайс бирон бир бахтсизликка йўлиққан тақдирда у дўсти ўша пакетни дарҳол СД га топширишини айтиб, Дитрихни огоҳлаштириб қўйди.

Бу гапларнинг ҳаммасини Вайс шивирлаб айтар, Дитрих ҳам унга ичирлаб жавоб қайтарарди. Патефонга қўйилган навбатдаги пластинка тугаши билан икковлари ҳам жимиб қолишди.

Дитрих ачинарли аҳволга тушиб қолган эди. У ҳатто, оиласининг шаънига доғ туширмаслик учун, ўзини ўзи отиб қўя қолсаммикин, деб Вайсдан маслаҳат ҳам сўради.

Бироқ ҳадеб шафқатсизлик қила бериш Иоганннинг жонига тегди. Боз устига, бу ҳаммаша терлаб, титраб турган, уна ҳиди анқийган башарани кўра бериш ҳам кишининг қазабини кўзгарди.

У қатъий оҳангда деди:

— Майли. Лекин эсингизда бўлсин, Дитрих: сиз мендан анча-мунча қарздор бўлиб қолдингиз, менинг эса сиздан ҳеч қандай қарзим йўқ. — Кейин давдага қилиб огоҳлантириб қўйди: — Башарти сиз буни бир дақиқа бўлса ҳам эсингиздан чиқаргудек бўлсангиз, сизга айтган гапларнинг ижро этишни сира пайсалга солмайман.

Хаккени тергов комиссияси келгунига қадар «Вали штаби»га қарашли якка хонага қамаб қўйишган эди.

740014 номерли маҳбуснинг тавсияси билан эксперимент лагеридан мактабга келган «Хурмо» лақабли курсантни Иоганн Марказ орқали қайта текшириб кўрди.

Бу янги курсант радистлар группасида ўзининг билими ва пухта тайёргарлиги билан тез орада кўзга ташлана бошлади. Шунинг учун ҳам Иоганн, гап орасида Дитрихга — бу Хурмо дуруст йигитга ўхшайди, деб қўйган эди, орадан бир неча кун ўтгач, курсант инструкторлик вазифасига тайинланиб қолди. Иоганн бу гапни эшитиб, сира таажжубланмади ҳам.

Вермахт армиясининг Москва бўсағасида ҳалокатли суратда тормор этилиши хабарини ҳамкасбларининг нақадар такаббурилик ва улуггерман офицерларига хос сиполик билан сир бой бермай кутиб олганларига, Иоганн ҳатто ўзича анчагина қойил қолиб ҳам қўйди. «Вали штаби»да ҳеч ким бу ҳақда чурқ этиб оғиз очмасди. Кўринишдан, бу ердаги барча одамлар устомонлик ва муғамбирлик қилишда бир-бирлари билан мусобақалашаётгандек туюлишарди.

Илгарилари бу ерда рақибни назар-писанд қилмаслик ва Шарқ компаниясини ҳаш-паш дегунча тугашига сира ҳам шубҳа қилмай, бу ишга қаттиқ ишонганлик натижасида ҳосил бўлган дўстона бепарволик кайфияти ҳуқм сурган бўлса, энди у бир-биридан ортиқ даражада шубҳа, темир интизом ва бенуқсон итбаткорлик билан алмашинди. Мана шу шартлардан биронтасини бузган одам шу заҳотиёқ жазоланарди.

Башарти, Иоганн абвернинг хизмат пиллапоясидан кўтарилишни ҳозирги шароитда бошлаганида борми, бунчалик муваффақиятларга эришилиши амри маҳол эди.

Қўпоровчи жосуслар мактабига курсантлар таялаш иши энди кўп поғонали ва ҳаддан ортиқ пухталики билан олиб бориладди. Номзодлар шу қадар устомонлик билан қўлланадиган синовларга дучор қилинардики,

бунга фашистларнинг товонини ялайдиган пасткашларгина дош бер оларди, холос. Шунинг учун ҳам лагерлардаги яширин ташкилотлар томонидан тайёрланган анча-мунча одамлар бу синовлар натижасид ҳалок бўлиб, саноқли кишиларгина мактабгача етиб келишарди.

Мактабдаги интизом кучайтирилди, кундалик қондани сал бузганла ўлардек калтакланар, баъзан эса ҳатто отиб ҳам ташланарди.

Аммо ҳозир Иоганн Вайснинг мавқеи илгаригига қараганда бошқач эди. Мактабда унинг ўз одамлари бор эди. У ўзига қарашли кишиларни занжирсимон қилиб жойлаштирганди ва улар бир-бирларига раҳбарли қилишарди. Улардан фақат биргина киши Вайсни билар ва унда йўл-йўриқ олиб турарди. Қолганлари эса уни душман, немис де билишарди.

Иоганн бетоблик пайтида уни кўргани кирган Штейнглиц энди Гиммлер билан Гейдрих Шарқий фронтдаги вақтинча муваффақиятсизлик душманнинг ҳақиқий кучини билиб ололмаган абверни айбдор қили кўрсатишга ҳаракат қилсалар керак, деган кўнгилсиз бир гапни айтди. Канарис ўзига таҳдид қилаётган хавфни тушунмай, инглизлар биле алоқа қилиб, яширин дипломатик ишларга берилиб кетди. Бироқ энд вақт ўтган эди.

Вермахтнинг Москва бўсағасида енгилишига қадар Черчилл, большевикларга қарши биргалашиб курашгани Германия билан келишув сулҳ тузиш керакмикан, деб иккиланиб турган бўлса, энди ҳаммаси барбо бўлди.

— Бўлмаган гап,— деди Вайс,— шунчаки бир неча марта илтимоснома ёзганинга қарамай, сендан (у энди Штейнглиц билан жуда қад дон бўлиб олган эди) ғарбий мамлакатлар бўйича мутахассис сифатид фойдаланишга Берлиндан яна рад жавоби келгани учун, дилинг ранжи юрибди, холос.

— Нега дилим ранжимас экан?— деди Штейнглиц жонланиб,— инглизлар билан бўлаётган бу даҳмазада аллақачонлардан бери қатнашиб, мўмай пул топаётган ва мартабалари ошаётган эски улфатларининг бир нечасини биламан.

— Дипломат бўлиб олишибди-да!— киноя аралаш кулиб қўйди Вайс.

— Йўқ, нега энди, мутахассисликлари бўйича ишлашяпти. Хуф дипломатик вазифаларни ўтаётган ёки битимларда воситачилик ролини бажараётганларнинг кетларидан билинтирмай кузатиб юришади.— С. ради:— Эри-хотин гунг-соқовлар эсингдами?

Иоганн бош ирғади.

— Ҳатто шу майиб-мағриблар ҳам Швецарияда анчагина пул ишли олишди.— Сўнг заҳарханда билан қўшиб қўйди:— Бироқ уларга на олиш насиб бўлмади.

— Нега?

— Гиммлернинг йигитлари уларни гумдон қилишибди:— Хўрсинди. Афтидан, инглизлар билан бўлаётган музокараларда Канариснинг катта кетиши рейхсфюрерга хуш келмаган бўлса керак.

— Фюрернинг хабари борми? Ахир бу хоинлик-ку.

— Аҳмоқмисан ёки муғамбирлик қилипсанми?— деди Штейнглицнинг жаҳли чиқиб.— Гесс фюрернинг биринчи ўринбосари бўла тури унинг розилигисиз бекордан-бекорга Англияга парашютда сакрай деб ўйлайсанми? Фюрер Гудериани Дюнкерк остонасида, инглиз эк педицион лашкаларини қириб юбормаслиги учунгина тўхтатиб қўйгай ҳар қайси солдатга ҳам маълум-ку. Уларнинг жонини омон қолдири бўғознинг нариги томонига ўтиб олишга шароит яратиб бериши катта одамгарчилик қилиш инглиз ҳукуматини асосий рақибимиз — Россия қарши курашда иттифоқдош бўлишига ҳали ҳам имкон борлигига ишо

тириш учун эди. Фюрернинг заковати ҳам ана шунда. Ҳозир Гиммлер, Геринг, Риббентроп, бизнинг Канарис ва яна баъзи бировларнинг ўз ҳолларича инглизлар билан ўралишиб юришлари эса фюрер сиёсатига қаршилиқдан эмас, аксинча, унинг режаларига мос келяпти. Фақат уларнинг ҳар бири рақибларининг инглизлар билан нималар тўғрисида сўзлашаётганларини иложи борида дурустроқ билиб олишга қизиқишди. Шунинг учун ҳам бу борада айтишлик, менга ўхшаш ҳақиқий омил-кор одам учун катта сиёсат йўлига чиқиб олишга зўр имкониятлар мавжуд. Бунинг эвазига мукофот эмас, истаган банкдан истаган валютада олиш шарти билан чек берилади...

Вайс, курсант Мих аъзо бўлган қўпоровчи-жосуслар группасининг тақдирини нима бўлганини сўради.

Штейнглиц, гарчи группани советлар томонига олиб борган самолёт базасига қайтмаган ва муваффақиятсиз сакраш натижасида группа бошлиғи билан радист ҳалок бўлган бўлсалар ҳам, қолган уч киши устидан раҳбарликни Варшава мактабининг радисти Мих ўз зиммасига олганлигини айтди. У қимматли маълумотлар юбораётганмиш. Яқинда бу группа ҳарбий эшелонни портлатиб, қўпоровчилик операциясини бажаришибди.

Штейнглиц группанинг муваффақиятли ишлари ҳақида ҳеч қандай завқ-шавқсиз, бўшашиб гапирди. Бу ҳол унинг учун ё айғоқчилар фаолиятининг одатдаги оддий бир иши бўлганлигидан, ё бўлмаса, кейинги пайтларда анча-мунча ташвишда юрганидан бўлса керак. Бир фикр унга сира тинчлик бермасди. Нега 1940 йилнинг июнида адмирал Канарис Штейнглицнинг инглиз қуроли кучларининг ғоятда заиф эканлиги тўғрисидаги ҳақиқат юзасидан ёзилган ёзма ахборотини йирттириб ташлаб, унинг ўрнига инглизларнинг қудрати сохта равишда кўпайтириб кўрсатилган ахборот ёзишни буюрганлиги унинг хаёлидан нари кетмасди. Ахир Канарис инглиз қуроли кучлари тўғрисида энг аниқ статистик маълумотларга эга эди: Лондондаги америка элчихонасининг шифрловчиси Тейлор Кент абверга микропенкага сурати кўчириб олинган 1500 дан ортиқ шифрланган маълумот берган эди.

Башарти, бунда қандайдир сиёсий найранг кўзда тутилган бўлса, одатга кўра, Канарис Штейнглицнинг хизматларига ҳақ тўлаши лозим эди. Еки Канарис уни сохта ахборот ёздиришга мажбур қилиш билан вақти келганда, судраб юриш мақсадида тумшугидан ип ўтказиб олди-микан? Лекин нега? Бусиз ҳам у ҳамиша хавф остида-ку: гестапо айғоқчисини у Интеллиженс сервис қўлига тутиб берганидан Гейдрих хабардор-ку. Бу ишни у билмай қилиб қўйганлиги билан кимнинг иши бор?

Штейнглицга ўзининг шарманда бўлганлиги ҳақидаги яна бир хотира азоб берарди. 1940 йилнинг мартида у ўз айғоқчисидан Герделер билан Шахт Швецарияда инглиз ва француз ҳукуматларига яқин бўлган бир шахс билан учрашиб, унга Гитлернинг Данциг ва Варшавадан ҳам на-рига, Шарққа қараб қора тупроқли Украина ва Руминия билан Кавказ-нинг нефть манбаларини босиб олишга қарор қилганлигини айтиб бе-ришганлиги тўғрисида маълумот олган эди.

Шунда Штейнглиц, қўлимга икки олийнасаб жанобларни хорижий давлатлар учун жосуслик қилишда айбловчи жуда ғалати материал тушиб қолди, энди мана шу материаллар билан аввал етишиб бўлмай-диган орзумга эришаман, деб ўйлаган эди.

Бу ахборотни олган Канарис, қоғозни ҳатто спирт лампасида куй-дириб ташламай гижимлаб, саватга иргитди-да:

— Эшакнинг қандай белгиси бор?— деб Штейнглицнинг қулоқларига тикилиб қаради.— Сиз ўйлайсизки...— Шундай дея у ўз қулоқларини

ушлаб, илжайди. Сўнг бармоғи билан саватни кўрсатиб деди: — Мана, сизнинг эшак эканлигингиз ҳақида далолат берувчи нарсас.

Штейнглиц орадан бир неча ой ўтгандан кейингина Герделер билан Шахт шу усул орқали, фюрернинг топшириғига биноан Англия ва Франция Германиянинг Шарққа қиладиган ҳужумига хайрихоҳлик билан қараётганини билиб олишганидан хабар топди.

Рейхнинг бошқарувчи олий синфига мансуб бўлганларнинг олий даражадаги разведка услублари мана шундай эди.

Штейнглиц эса уларнинг оддий ишчиси, холос. Шунинг учун ҳам Россияга юборилган қўпоровчи группалардан бирининг ўз вазифасини муваффақиятли бажараётгани уни қувонтирмас эди. Бу икир-чикирлар унинг мўлжалидаги ишлар эмас, унинг мўлжали бутунлай бошқача.

Штейнглицни умидсизлик кайфияти чулғаб олган эди.

Ротмистр Герд ҳам кейинги пайтларда ўзи билан овора бўлиб, ташвиши бошидан ортиб ётарди.

Масала шундаки, у билан қайнатаси биргаликда «Дейч-американише петролеум АГ» акционерлик жамиятига шерик эдилар. Бу жамият капиталининг 95 проценти мамлакатда истеъмол қилинадиган нефтнинг ярмисини етказиб берадиган «Стандарт ойл» америка компаниясига қарашли эди. Уруш бошланиши олдидан у фақат авиация бензинининг ўзидан 20 миллион долларлик етказиб бераётган эди. Бундан ташқари, у Гамбургда нефтни қайта ишлайдиган жаҳонда энг йирик завод курган ва синтетик бензин ишлаб чиқарувчи завод қурилишига маблағ бериб турган эди.

Шу боисдан Герд зудлик билан, америка фирмалари инглиз ҳарбий ҳаво кучларининг немис территориясидаги ўз мулкларини бомбардимон қилишга розилик берадиларми ёки йўқми, шунини аниқлаши лозим эди. Форд ва «Женерал моторс»нинг моливий назорати остидаги автомобил ва танк саноати корхоналари ҳам шу ҳисобга кирарди. Агар розилик берадиган бўлсалар, унда вақтни қўлдан бой бермай, ўзининг страхованиедан келган қўшимча мукофот пулини қайси бир ишга сарфламоқ фойдалироқ бўлишини ўйлаб кўриши лозим бўларди. Масалан, Кавказ нефтига сарфлагани маъқулми ёки румин нефтигами? Кавказники-ку, шубҳасиз, улкан фойда келтириш маъносидан маъқулроқ бўларди. Бироқ ҳозир Украина территорияси билан Кавказнинг нефтли районларини ишғол қилишга қараганда Москвани ер билан яқсон қилиб ташлаш камроқ аҳамиятга эга эканлигига фюрерни ким ишонттира оларди.

Шу кунларда Берлинда, сиёсат тўқилаётган жойда бўлиш лозим эди. Герд бўлса муҳим ва ҳал қилувчи масалалардан мутлақо четда, Варшавага яқин бир ерда, Қизил Армиянинг орт томонига ташлаш учун жосуслар тайёрлаб ўтиришга мажбур эди.

Герд ўйлаб-ўйлаб, инглиз герцоги Олбани уйвонига мансуб бўлган, қиролича Викториянинг набираси ва айни бир вақтда САнинг группен-фюрери герцог Эдуард Саксен-Корбург Готскийга хат ёзди. Герд мактубга, тақдим қилган кишига тўланадиган чек кўшиб, СА группен-фюрери — герцог Карл Эдуарддан дўстона хизмат кўрсатишни, ўз фирмасини ташвишлантираётган масала юзасидан бамаънироқ маслаҳат беришни илтимос қилган эди.

Ана шу фавқулодда муҳим ишларнинг ташвиши билан юрган Герд, ҳар қалай маблағини Кавказ нефтига сарфлашга мойил эди. Шу сабабдан, вермахт армияси Кавказга ҳужум қилиб бораётган пайтда нефтли районларни ишдан чиқариш учун инглизлар ўзларининг қўпоровчи айғоқчиларини юбориб қўймасалар гўрга эди, деб ҳавотирланарди. У, Руминия билан битим тузилмасдан илгари абвер унинг нефть чықади-

ган районларига инглизларнинг қўпоровчилик ишини олиб борадиган кишилардан нефть конларини сақлаш учун махсус группалар юборганидан хабардор эди.

Шунинг учун ҳам Герд ҳозир, абвер бошлиқларини худди ўшанақа группаларни Кавказга ҳам юборишга кўндириш пайида жиддий бош қотирарди. Бундан мақсад, нефть чиқадиган районларни босиб олишдан аввал, уларни душмanning қўпоровчилик ишларидан муҳофаза қилиш эди.

Герд ана шу олий стратегик мулоҳазалар билан шу қадар банд бўлгани сабабли мактабнинг бошқарув ишларини батамом Штейнглицнинг зиммасига юклаб қўйганди. Кўрсатган бу илтифоти эвазига эса унга урушдан сўнг қайнатасининг фирмасидан сердаромад бир лавозим олиб беришни ваъда қилган эди.

Ана шуларнинг ҳаммаси ҳақида Штейнглиц Вайсга очиқ-ойдин гапириб берди.

Иогани Герднинг барча мулоҳазалари тўғрисидаги маълумотдан Марказни хабардор қилиб қўйди.

Иогани Вайс ҳатто бетоб вақтида ҳам бекор ётмай, балки, ўзини қизиқтирган масалалардан ҳамиша воқиф бўлиб туриш учун ҳолидан хабар олгани кирган ҳамкасбларининг гап-сўзларидан иллаган маълумотларни тўплаб, фаолиятини давом эттираверди.

У «Вали штаби»нинг Михдан олган сўнгги радиogramмаси фожиали характерда эканлигини ҳам шу тарзда билиб олди. Мих: «Совет контр-разведка органлари группамиз фаолиятдан воқиф бўлиб қолди. Рацияни йўқ қилибмиз. Башарти, таъқибдан халос бўлсак, фронт линиясидан ўтиб олишга уйнаб кўрамиз», деб хабар қилган эди. Демак, унинг ишлари чакки эмас.

Дитрих, мактаблар учун талаба танлаб, лагерлардаги сўроқ пайтларида орттирган тажрибасига асосан, русларда биродарларча ҳамкорлик, муҳтож бўлганларга сидқидилдан ҳамдардлик кўрсатиш ҳиссиётлари ҳаддан ташқари ривожланган, деган ҳулосага келган эди. Ундан ташқари, Совет ҳукуматининг ҳам аҳолидан бир-бирларига нисбатан ўзаро меҳрибонлик билан муносабатда бўлишлари талаб қилинадиган расмий кўрсатмалари ҳам бор эди. Энг муҳими эса: совет граждaнлари ҳаддан зиёд ватанпарвар эканликлари туфайли ярадорлик натижасида ишга яроқсиз бўлиб қолган ҳар бир солдат ёки офицер ватандошларининг ғамхўрлигига, чуқур ҳурматига ва ҳукумат ҳомийлигига сазовор бўлар эдилар.

Шу бонсдан Дитрих, лагерлардан ишга яроқсиз кишилар топишга киришишни мақсадга мувофиқ ҳол деб ҳисобларди.

Дарвоқе, у бу изланишнинг муваффақиятига унча ишонмасди ҳам, чунки лагерь маъмуриятлари иқтисодий мулоҳазаларни кўзда тутиб бйринчи навбатда ишга яроқсиз бўлиб қолган ҳарбий асирларни йўқ қилиб юборарди ёки улар шундай бир шаронгга дучор қилинардики, натижада бу асирлар кўп ўтмай табиий равишда ўлиб кетаверардилар.

Дитрих аллақачон абвер группаларига лагерлардан бир оёғи ёки қўлидан ажралган ҳарбий асирлардан топишга киришиш ҳақида буйруқ бериб қўйган эди. Мабодо бунақалари топилмаган тақдирда, ишончли эканликлари текшириб бўлингандан кейин бирон бир баҳона билан «даволаш» учун госпиталга ётқизишса бўладиган номзодлар кўрсатилиши лозим эди. У ерда тажрибали медиклар кўрсатмага мувофиқ уларнинг ё қўли ёки оёғини кесиб ташлашарди..

Аммо бунақанги одамларни мактабга қабул қилиб ўтиргунча, лагердаги маҳбусларга қараганда жисмоний жиҳатдан анча бақувват, демак, операциядан сўнг тезроқ соғайиб кетадган ва аллақачон тайёргарликдан ўтган курсантлар орасидан бир неча номзод белгиланиб қўя қолгани маъқулмикан?

Дитрихнинг фикрича, оёқнинг кесиб ташлангани дурустроқ бўларди. Нега деганда, бу ҳол яққол кўзга ташланиб туради ва юборилган айғоқчи қўллари соғ бўлгани сабабли бирон бир совет мудофаа корхонасидан иш беришни талаб қилиши ҳам мумкин бўларди.

Қўллари бўлса ишлай олади, оёгининг йўқлиги эса (табиийки, у фронтда йўқотилган дейилади) — мудофаа корхонасига ишга кираётган айғоқчини унча синчковлаб текширилмаслигига энг яхши гаров бўлади.

Дитрихнинг бу таклифини Штейнглиц юксак баҳолади.

Лансдорф, бу икки офицернинг баёнотини ижирганиб эшитди-да, деди:

— Шунақага ўхшаш нарсаларни компрачикослар¹ ҳам қилишган.

Штейнглиц компрачикослар кимлар эканлигини билмасди. Шунинг учун ҳам у меровсираганича кўзларини пириллатиб тураверди.

Дитрих эътироз билдириб деди:

— Бироқ ҳарбий асирлар ёш болалар эмас!

— Контрразведкачи учун жуда сезгир экансиз-ку! — деди Лансдорф киноя билан.

У ёши ўтган сари хотирасининг сийқалашиб бораётгани натижасида бир пайтлардаги моҳир ва жуда бой тажрибасидаги кўп нарсаларни унута бошлаганини ҳозиргина пайқаб, айни бир вақтнинг ўзида ҳам азоб чекар, ҳам маъюс тортар эди.

Биринчи жаҳон уруши йилларидаёқ, Верден бўсағасидаги жанг пайтларида у сайёр разведка группаларини ўйлаб чиқарган эди. Бу группалар баъзи бир енгил ярадор немис солдатларига ошиқич йўл-йўриқ кўрсатишарди-ю, кейин уларга француз формасини кийгазиб, кечаси жанг майдонига олиб бориб ташлашарди. Бу қўпоровчиларни у ердан француз санитарлари топиб олишарди-да, елкаларига ортмоқлаб ўз қалъаларига олиб кетишарди.

Испаниядаги уруш даврида Лансдорфнинг Франко қошида маслаҳатчи лавозимини эгаллаб турган ҳамкасбларидан бири шу услубни эслаб қолган эди. Енгил ярадор бўлган франкочиларнинг эгнига республикачилар комбинезони кийдириларди. Улар кечалари Мадрид кўчаларида пистолет ва бомбаларни усталик билан ишга солишар, кундузлари ваҳимадор қилиб боғланган оёқларини кўз-кўз қилиб Риоде-Гранде бўйлаб қўлтиқтаёқларини дўқиллатганларича шаҳар аҳолисининг олқишларига сазовор бўлиб юришарди.

Бироқ Лансдорф ўзининг ажойиб ўтмиши билан кеккайиш ва гўё хизматлари етарли даражада қадрланмаётганидан шикоят қилгандек ўша хизматларини эслатиб ўтишни ўз шаънига ярашмайди деб ҳисобларди. Шунинг учун ҳам у Дитрихнинг фикрига тан бериб лутфан унга қўшилди.

— Сизнинг таклифингиз ўз замини билан жуда ақлли ва руҳан инкор қилиб бўлмайдиган таклиф. Аммо... — Лансдорф қўлларини стол устига қўйиб, силлиқ кўкимтир тирноқларини томоша қилар экан (юрак илгаригидек эмас: ёш ўтган сари унинг уриши ҳам сустлашаёт-

¹ Компрачикослар — болалар билан савдо қилувчилар. Улар болаларни ўғирлаб ёки сотиб олиб, майиб қилишарди-да, бой хонадонларга қизиқчилик қилиб кулдириб юривчи ё бўлмаса, кўчаларда масхарабозлик қилдиргани бировларга сотишарди (тарж.).

ган эди) совуққина деди: — Аммо мен бундай зўрлаб қилинадиган операцияларга ўхшаш ғайри табий ишларга мутлақо қаршиман.

Дитрих шошилиб унинг сўзини бўлди:

— Ҳеч қандай зўрлаш деган гап йўқ. Объект госпиталга ётқизилади. У ерда курсантга операция қилиш мутлақо зарурлиги роса ўқтирилади. Замонавий анестезия воситалари ёрдамида у ҳатто ҳеч қандай оғриқ ҳам сезмайди. Уйғонади-ю...

Лансдорф афтини буруштирди.

Буни пайқаган Дитрих, шошиб гапирди:

— Ахир бизнинг хирургларимизга, лагерь материалларидан фойдаланиб, баъзан тиббий тажрибалар ўтказишга ижозат берилган-ку. Махсус блокларга бориб юрганимда, бундай ишларни ўз кўзим билан...

— Сиз кўрибсиз, мен эса бу ҳақда эшитишни ҳам истамайман, — аччиқланиб, унинг сўзини бўлди Лансдорф.

— Аммо бу ишларнинг ҳаммаси умуминсоний мақсадларни кўзлаб қилинади-ку, — дея эслатди Дитрих. — Ҳозир врачлар фақат инсон организм сирларини билиш мақсадида мурдаларнинг ичини ёриб кўрганликлари учун уларни ўтда куйдиришга ҳукм қилинадиган ўрта аср даври эмас, ахир.

— Худди шундай, ҳозир ўрта аср даври эмас, балки инсониятга биз бахш этаётган цивилизация даври эъқонлигини ёддан чиқармаслик зарур. — Бу жумлани Лансдорф, ўзининг яқинда Берлинга қилган сафарини эслаб туриб, деярли беихтиёр айтди.

Берлинда у буюк ва кўримсиз Геббельснинг уйида холи зиёфатда бўлган эди. Геббельс рафиқаси Магданинг рашк қилиб жанжал кўтаришидан юрак олдириб қўйган эди. Чунки Магда Янги Герман Маданиянинг даракчиси ҳисобланган эрининг барча шахвоний майлларини ҳатто фюрерга ҳам чақиб турарди.

Шундай қилиб, зиёфатдан сўнг Геббельс Лансдорфни ўзининг хилма-хил Европа давлатларининг машҳур музейларидан ўғирлаб келтирилган расмлар осғилик суратлар галереясига бошлаб кирди.

Бу суратларнинг кўпчилигини Лансдорф ҳар хил вазифаларни бажариб, Европа бўйлаб кезиб юрган пайтлариданоқ биларди, чунки у зиёда киши бўлгани сабабли санъат хазиналарини бориб кўришга ҳам вақт топарди.

У ўз хотираларини Геббельсга гапириб берган эди, Геббельс ташвишланиб деди:

— Гапингиз тўғри. Бу буюмларга ўзига хос бир давлат мулки, миллий бойликдек қараш одатлари мавжуд. Лекин мен фюрер, Геринг, Гиммлер, Риббентроп, шунингдек империядаги бошқа олий насаб кишиларнинг шахсий илтимосларига кўра энг етук юристлардан кичкинагина бир консиллум тўпладим. Шунда, улар мени халқаро қонунлар фақат йигирма йил давомидаги муддатни кўзда тутишини, ундан кейин эса, киши қандай жиноят қилган бўлмасин жавобгарликка тортилмаслиги ҳамда жабрланувчи томоннинг мулк эгасига ҳеч қандай даъвоси ўтмаслигига ишонтиришди. Мен бу ҳақда манфаатдор шахсларни хабардор қилиб қўйганман.

— Юристларни овора қилиб ўтиришнинг ҳожати бор эканми? — сўради Лансдорф.

— Нега ҳожати бўлмасин? — ўз навбатида савол берди Геббельс ҳам. Кейин айёрлик билан сўради: — Пайқадингизми, азизим, минг афсуски, бизнинг коллекциямизда Лондон ва Нью-Йоркнинг миллий галереяларидаги нарсалар етишмаётганлиги шундоқ сезилиб турибди, энг хафа қиладиган жойи шуки, ҳали Москва, Ленинградлардан ҳам ҳеч вақо йўқ. Шундай бўлгач, — деди у маънодор қилиб, — менинг га-

«лерей» деворлари Кремль бутлари ва Ленинград Эрмитажи сураглари билан безалмай қолгудек бўлса, юристларнинг изоҳлари сира ортинча бўлмай қолади. Коллекционер сифатида мен узоқни кўзлаяман. Бу ҳол улар учун маъzur тўтилади. Фақат коллекционерларгина эмас, узоқни кўзлайдиган бошқалар ҳам бор, шундай эмасми?

Геббелс билан бўлган ана шу суҳбат ҳозир Лансдорфнинг эсига бежиз келмаган эди. Шунинг учун ҳам ўша гапдан узоқни кўзлаб хулоса чиқарган Лансдорф Дитрихга расмий оҳангда деди:

— Бошлигингиз сифатида инсонпарварлик асосларига эид келадиган ҳар қандай уриниши ман этаман.— Сўнг Штейнглицга тикилиб сўради: — Сизнинг хотирангиз жуда яхши ва менинг бу қатъий кўрсатмам ҳар қандай вазиятда ҳам ёдингиздан кўтарилмас деган умиддаман.— У бир оз хаёлга чўмиб турди-да, кейин ҳафсалалари пир бўлган офицерларнинг башараларига истеҳзо билан қарар экан, тақрорлади: — Шундай, ҳар қандай зўрлик чораларини ман этаман. Шунинг учун ҳам фараз қилайлик, янги портловчи моддалар билан таниш-шаётган пайтда ёки қуролни эҳтиётсизлик билан ишлатиш натижасида курсантлардан биронтаси жароҳатлангудек бўлса (бу ҳол жанговар тайёргарлик кўраётган солдатлар орасида тез-тез содир бўлиб туради), шубҳасиз, ана шу машғулоти олиб бораётган офицерга қаттиқ танбеҳ бераман. Аммо башарти, жароҳатланган одам соғайгандан кейин жисмоний жиҳатдан яроқли бўлиб, айёқчилиқ ишини давом эттиришга ихтиёрий равишда истак билдирса — бундай киши ҳар қанча мақтовга лойиқ.— Шундан сўнг у насихатомуз қўшиб қўйди: — Умуман, фронтда яраланиб ишга ярамай қолган кишилардан фойдаланиш истаганингиз эса инсонпарварлик мақсадларини кўзда тутати. Яъни уларнинг бирон касб эгаллашига имкон яратиб, бу билан рейхга манфаат етказишларига ёрдам берган бўламиз. Дарвоқе, одатда майиб бўлган кишилар ўзларининг ногиронликларини фаҳмлайдилар ва келажакларидан умидсизланиб азоб чекадилар. Шу боисдан улар ёллашга дарров кўна қоладиган кишилар ҳисобланади. Фақатгина абвер эмас, бизнинг бошқа разведка ва контрразведка ташкилотларимиз ҳам бунга бир неча бор ишонч ҳосил қилганлар. Бу ишда аллақачон бой ва самарали тажриба тўпланган.

Мана, масалан, майор Штейнглиц инглиз ташқи ишлар министрлигидаги бир олий насаб шахс дабдурустдан фюрер ғояларининг мухлиси бўлиб қолганлиги туфайли бизга хизмат кўрсатиб келган, деб ўйлаётган бўлса керак? Афсус! Биз унга ғоявий эмас, тиббий усуллар билан таъсир кўрсатдик. Ўз ватандошимиз бўлган лондонлик машҳур докторга унинг бедаво дард — рак касалига йўлиқиб қолганлиги ва ҳатто бу ёруғ дунёда санокли кунлари қолганлигини аниқ айтиб, унинг онгига сийгдиришни таклиф этдик. Табиийки, унинг руҳи жуда тушиб кетиб, фақат бир нарса, ўз ўлиmidан кейин оиласининг таъминоти масаласини ўйлаб қолди. Биз унинг хизматлари эвазига катта ҳақ тўлаб, бу борада унга кўмаклашдик. У бизни «Форейн-оффис» нўлат сейфларидаги ҳужжатлар билан таъминлаб турганлигидан ўзларингиз хабардорсиз.— Эснаб, керишди.— Кўрдингизми, жаноблар, янги ғояларнинг ниҳодлари биз — кексалар тўплаган уруғлардан униб чиқади.

Ҳар қалай Лансдорф ўзини тутиб туролмади ва Дитрих қилган таклифнинг унчалик янги эмаслигини унга уқтириб, ўзининг азият чеккан иззат-нафсига тасалли берди.

Дитрихнинг қандай мақсад билан елиб-югуриб юрганидан Вайс хабардор эди. Фақат курсантлардан қайси бирини майиб қилиш мўл-

жаллангани, шунингдек, қўпоров ишини қайси муассасада бажариш белгиланганлигини билиб олиш қолган эди. Аввало Вайс, шу ишга мос ҳужжатли филмлар танлаш учун ёзилган талабнома билан танишишга қарор қилди. У илгари ҳам Марказ учун маълумот тўплаган пайтларда бу услубдан бир неча марта фойдаланган эди.

Шу пайтга қадар «Вали штаби»нинг айдоқчилари советларнинг ҳеч бир мудофаа муассасасига кириб олишга муяссар бўлолмаган эдилар. Канариснинг сердағдага талабларига қарамай, шу мақсадда олиб бориладиган барча ишлар бирор сабаб бўлиб албатта чиппакка чиқарди.

Энди қўпоровчилик ишларига тайёргарлик мутлақо махфий олиб бориладиган бўлди.

«Вали штаби» қошида махсус лагерь барпо қилиниб, унинг тўсиқларидан ичкарига фақатгина олий унвонга эга бўлган офицерларгина кира оларди. Лагерь ичкарисида тайёргарлик машғулотларини олиб борадиган абверчилар бўлса лагерь ташқарисига чиқарилмасди. Вайс ҳам у ерга киролмас эди.

Бу махфий лагернинг барпо этилиши «Вали штаби»нинг фаолиятида янги босқич бошланганидан, унинг олдига жиддий вазифалар қўйилганлигидан ва бу лагерь ҳозир Совет мамлакатига жуда катта хавф солаётганидан дарак берарди.

Интизом шундай ҳам қаттиқ эди-ю, лекин Шарққа қарши курашга қаратилган барча абвер группаларини назорат қилишга отланган Канариснинг келиши кутилаётгани сабабли у бешбаттар оғирлашиб кетганди.

Ана шу шароитда Иоганн жуда зўр эҳтиёткорлик ва эпчиллик кўрсатиб, ҳатто душман ниятларини фош қилишда бой берилган ҳар бир қун даҳшатли хавф келтириши мумкин бўлган бир дамда ҳам шошилмай, бафуржа ўйлаб иш олиб бориши лозим эди.

Баршава разведка мактаби аёллар филиалининг бошлиғи, немислар сотқин ва хоинлардан ташкил этган Рус озодлик армияси (РОА) нинг капитани Клара-Клавдия Ауфбаум-Зеленко ўқимишли ва катта турмуш тажрибасига эга аёл эди.

Унинг қистови билан 1920 йилдаёқ эри, Донецдаги Белгия компаниясига қарашли шахтанинг собиқ бухгалтери Фриц Ауфбаум фақат исми-шарифинигина эмас, балки ихтисосини ҳам ўзгартириб олган эди. Шу боисдан у Советлар ҳокимияти даврида бош инженерлик лавозимини эгаллаб олди. Бунинг ҳеч ажабланарли ери йўқ эди. Техник билимга эга зиёлиларга эҳтиёж катта бўлиб, янги инженер қўл остидаги кишилар олдида ўзини жиддий тутиши, камгаплиги, бошлиқлардан қайси бири иш буюргудек бўлса, уларнинг кўрсатмаларини итотгүйлик билан бажариши унинг билими камлигини ювиб кетарди. Ақл бобида у унча зўр эмасди-ю, лекин манманликка келганда дадил эди, негаки, у руслар билан украинларни ярим осиеликлар деб билар ва дилида бунга қаттиқ ишонарди. Ауфбаум соф насабли европалик бўлгани учун ҳам қўл остидаги одамлар орасида ўзи сал-пал тасаввурга эга бўлган нарсаларни мукаммал биладиган кишилар ҳам учраб туришига қарамай уларга бошчилик қилишга шу билимнинг ўзи етарли деб ҳисобларди.

Клавдия Зеленко Украинанинг тарихига қизиқар ва ҳатто шу масала юзасидан этнография журналича қандайдир бир мақоласи ҳам босилиб чиққан эди. Кейинчалик эрини Брянскка ўтказишгач, у русларнинг ўтмиши билан ҳам қизиқа бошлади.

Ўзларининг меҳнатда кўрсатган рекордлари билан донг таратган стахановчилардан ишлаб чиқариш командирлари тайёрланаётган ўша пайтларда Клавдия Зеленко мана шу муҳтарам кишиларга немис тили-

дан дарс бера бошлади. Бу хизмат туфайли ўшалар орасидан кейинчалик йирик корхоналарда раҳбарлик лавозимларини эгаллаган кишилар билан дўстона алоқада бўлиш имконига мушарраф бўлди.

Ауфбаум меҳнатсевар аёл бўлганидан немис тилидаги техникага оид китобларни рус тилига таржима қилар ва бу билан дурустгина пул топарди. Кейинчалик эса немис нашриётчиларининг заказига биноан металлургия ва кончиликка доир совет китобларини рус тилидан немис тилига таржима қила бошлади.

Федор Зеленко бир неча марта Германияга командировкага бориб келган эди.

Германияда Зеленконинг немис эканлигидан хабар топишгач, унга алоҳида ҳурмат-эътибор кўрсатиб, айғоқчи қилиб ёллашга уринишди.

Бу таклифу ваъдаларни эшитиб, ҳаммасини жуда пухта ўйлаб кўргач, Зеленко-Ауфбаум уларга рад жавоби берди, чунки унинг Советлар мамлакатидagi мавқеи мустаҳкам, обрўли ва истиқболи порлоқ бўлгани туфайли герман айғоқчисига қараганда ўзига кўпроқ мойил қиларди.

У уйга қайтганидан кейин бу таклифлардан ГПУ ни ҳам, рафиқасини ҳам хабардор қилиб қўйишни ўзи учун фойдали деб билди. Бу маълумот унга бўлган ишончни янада мустаҳкамлади. Хотинига келганда, бу хабар унга қутилмаганда бошқача таъсир кўрсатди.

Клава-Клара шўжқин табиатли, ҳаёлотга берилган аёл бўлганидан бу ишда романтикани кўрибгина қолмай, мазкур таклифни эшитгач, қалбида ўз авлод-аждодларининг ерларига бўлган муҳаббат аланга ола бошлаганини ҳис этди. Шу боисдан у эрининг иродасига қарши ўлароқ ўзи хизмат қилаётган нашриёт ходими, немис айғоқчиси билан ҳамкорлик қила бошлади.

Янги фаолиятдан руҳланиб ўзини замонавий Мата Хари деб тасаввур қилган Клава-Клара елиб-югурар экан бир оз озди ҳам; қадди-қомати қизлик пайтидаги аслига қайтай деди, ҳатто чиройи ҳам очилди.

Бироқ шу пайт мутлақо қутилмаган бир ердан Зеленко-Ауфбаумлар оиласининг бошига бахтсизлик тушиб қолди.

Уларнинг комсомол аъзоси бўлган ўн беш ёшли ўғиллари бор эди. Комсомол бўлганда ҳам, у социализм қурилишидаги қаҳрамонликлар гўё ўзи учун маънавий озуқа бўлиб қолган комсомоллар сирасидан эди.

Павел Корчагин образи унинг учун идеал эди. У ота-онасининг гапига қулоқ солмай, мактабни ташлаб, қолоқ шахталардан биридаги ёшлар бригадасига аъзо бўлиб киради.

Улар фидокорлик кўрсатиб, жон-жаҳдлари билан ишласалар-да, ярим очликда яшар эдилар, негаки, тажрибалари йўқ бўлиб, жисмоний жиҳатдан ҳам заиф бўлганлари сабабли белгиланган нормаларини бажаришолмасди.

Бундай бригада-коммуналар гарчи, ҳамма аъзолари орасида барча соҳада тенглик ва биродарлик мавжуд бўлса ҳам, лекин ноўрин тенглаштириш йўлида турганликлари учун, кейинчалик тарқатиб юборилган эди.

Шундай қилиб, бир кун уйига мириқиб ухлагани ва ўтган кунлар ҳисобига тўйиб овқатлангани келган йигитча қўққисдан тунда отасининг онасидан немис айғоқчиси билан қилаётган ҳамкорликдан воз кечишни талаб қилаётганини эшитиб қолади.

Ўғил ота-онасининг ётоқхонасига бостириб киради-ю:

— Шу гап ростми?— деб сўрайди.

Клава-Клара ҳам эри, ҳам ўғлидан эшитган таъналаридан кейин дод солиб:

— Бўлмасам, бориб мени чақа қолинглар,— деб қичқиради.

Ўғил ҳам бўш келмай:

— Хўп бўлади, худди шундай қиламан,— дейди-ю, ушлаб қолишга уринган отасига ҳам куч бермай, уйдан чиқиб кетади.

Эртасига эрталаб Федор Зеленко шахсий «эмкаси» — ўзи бошлиқ бўлган корхонанинг йиллик планини 114 процент бажарганлиги учун мукофотга берилган машина турган гаражга кириб бундай қараса, ўғли ўзини осиб қўйибди.

Бу бахтсизликдан кейин ўғлининг йўлини тутишга, Федор Зеленконинг иродаси заифлик қилди, боз устига, кечаси бўлиб ўтган ҳодисадан кейин эс-ҳушини йўқотиб қўйган Қлава-Қларани телба ҳолда жиннихонага элтиб қўйишга тўғри келди.

1937 йилда Қлава-Қлара эмас, унинг эри қамоққа олинди.

Ўғил ўлгач, ўзи жиннихонадан чиққандан кейин Қлава-Қлара немис айғоқчиси билан ҳамкорлик қилмай қўйган эди. Энди эри учун ўч олиш ниятида узиб қўйган алоқасини қайта тикламоқчи бўлди. Бироқ немис айғоқчиси икки сабабга кўра унинг хизматини рад этди. Биринчидан, у қамоқдаги кишининг хотини бўлганлиги сабабли таъқиб остида бўлиши мумкин эди. Иккинчидан, ўғлининг ўлимидек арзимас баҳона билан бажараётган вазифасидан воз кечганлиги учун унинг гуноҳидан ўтишни хоҳламади.

Қлава-Қларанинг бир талабаси саноатнинг йирик командирларидан бири бўлиб қолган машҳур стахановчи эди. У собиқ муаллимасининг хизматларини унутмай, унга дўстлик қўлини чўзди. Шу туфайли Қлава-Қлара ўша пайтларда қамоққа олинган кишилардан кўпчилигининг оилалари бошига тушган оғир қисматдан қутулиб қолди.

У ўн йиллик мактабда ўқитувчилик вазифасига тайинланди, кейинчалик ҳатто унга директор ҳам бўлиб олди.

Қлава-Қлара яшаб турган шаҳарни немис армияси босиб олгандан кейин у лагерга тушиб қолди. Қлава лагерда бир неча ой ётиб, ҳар томонлама текширувдан ўтказилгандан кейин уни РОА қисмига таржимон қилиб белгилашди, кейинчалик эса, унинг жўшқин фаолиятини ҳамда насаби немислигини инobatга олиб, шубҳасиз гестапонинг иштироки билан унга капитан унвони берилди ва аёллар разведка мактабига бошлиқ қилиб тайинлашди.

Варшава мактабига ўхшаш шаҳар чеккасига жойлашган бу мактаб аёллардан разведкачи-радиотлар тайёрлаб чиқарарди. Ўқиш муддати олти ой давом этарди.

Сўнгра курсант аёллар марказий мактабга олиб бориларди-да, у ерда эркаклар билан биргаликда, ҳар бири ўз ҳамроҳи билан яна бир ой давомида тайёргарлик кўрарди.

«Вали штаби» қўмондонлиги радиотлар сифатида эркаклардан эмас, аёллардан фойдаланишни кўпроқ мақсадга мувофиқ деб билардилар. Чунки бир жойда доимий яшаб турган армия ёшидаги эркак аёлларга қараганда тезроқ шубҳа остига олиниши мумкин эди. Аёл эса ўзини немислар босиб олган жойдан келган қочоқ ёки эвакуация қилинган деб кўрсатиши мумкин бўларди. Бундай одамлар ҳатто маҳаллий аҳолининг ҳамдардчилигига сазовор ҳам бўларди.

Курсант аёллар состави СС ва гестапо ходимлари олдиндан тайёргарлик синовларидан ўтказиб турадиган лагерлардан ёлланарди. Улардан махсус тилхат олиниб, одатда мактабга жуда ночор аҳволда олиб келинарди. Бўлғуси курсантларни олиб келган соқчилар бошлиғи ҳар сафар Қлара Ауфбаумни ишонтиришга ҳаракат қилиб: омилкор тиббий экспертиза, олиб келинган ёки олиб келинганларнинг муҳим ички аъзо-

ларига ҳеч қандай оғир жароҳат етказилмагани ва албатта соғайиб кет-
тажаклари ҳақида справка берганлигини уқтирарди.

Босиб олинган жойларда ҳаракат қилаётган немис комендатуралари,
полиция, абвер группалари ҳам ўзларига хизмат қилиб, синовдан ўтган
кадрлар етказиб бериш билан мактабга кўмаклашиб турардилар.

Имтиёзга эга бўлган бу хонимларни баъзи-баъзида соқчилар олиб
келишмаса, қолган пайтларда кузатувчилар билан бирга келишарди.
Улар анчагина олифта, ранги рўйлари ҳам дурустгина бўлиб, ўзларини
еңил тутишарди. Бироқ капитан Клара Ауфбаум ўзига хос услуб билан
бу ер фоҳишахона эмас, балки ҳатто армия тартибидан ҳам қаттиқ
интизомли разведка билим юрти эканлигини уларга дарҳол уқтириб
қўярди.

Капитан Ауфбаумнинг шахсан ўзи, ҳеч вақт жисмоний куч ишлатиб
тарбиялаш услубларини қўлламасди.

Бу вазифани бажарадиган махсус киши — мактаб бошлиғининг сиё-
сий қисм бўйича ёрдамчиси, РОА лейтенанти бор эди. Бу аёл кеккайиб
ўзини Инга Ратмирова деб таништирарди-ю, аммо уни Нюрка деб ҳам
атайверишарди. Нюрка елкалари кенг, барваста, чалворга сирилиб тур-
ган семиз корсонли, энсиз пешанасига текис тушиб турган сочлари кал-
та қирқилган, тамаки тутунидан тишлари сарғайиб кетган бир аёл эди.
У ўзини эркаклардек тутарди. Жиноятчиликни ўзига ҳунар қилиб олган-
дан, қамоқхона ва лагерь урф-одатларини жуда яхши билган бу аёл
турмадалигидаёқ фронтга юборишларини сўраб арзнома ёзгани туфай-
ли ҳарбий қисмга санитария инструктори қилиб жўнатилган эди. У асир-
га тушганидан кейин немис солдатлари унинг сумкасидан анча-мунча
қўл соатлари, портсигарлар, гижимланган даста-даста пуллар топиб
олишди.

Уни оз бўлмаса уриб ўлдиришаёзди: аёлни бу ҳунари солдатларни
қаттиқ ғазаблантириб юборган эди. Бироқ гестапочилар Нюрканинг қи-
лиқларини энг яхши далил деб билиб, унинг ўзини шубҳасиз Рейхга иш
берадиган аёл деб топишди. Шу бонсдан жанг майдонида ҳалок бўлган-
ларни талаб юрган бу маразни аввалига жазодан озод қилиб, кейинча-
лик жуда яхши тавсияномалар билан РОА қисмларида хизмат ўташ
учун фронт ичкарасига жўнатишди.

Босиб олинган районлардан келган хотин-қизлар немислар билан
ҳамкорлик қилиш ва улар билан алоқа боғлаш борасида анчагина
тажриба орттирган, бундан ташқари куч-қувватларини ҳам йўқотмаган
аёллардан иборат бўларди. Шунинг учун ҳам, Нюрка уларга нисбатан
баъзи бир ўзига хос қилиқларини татбиқ қилмоқчи бўлганида, янги
келган аёллар унга кескин зарба беришарди. Аммо у гестапо турмала-
ридаги қийноқ ва сўроқлардан азобланиб ҳолдан тойган аёлларга гўё
ўзини меҳрибон ва ғамхўр қилиб кўрсатиб, айтганларини бажаришга
мажбур қиларди.

Капитан Клара Ауфбаумнинг ўзи юксак ахлоқи билан бошқалардан
ажралиб турарди. У ёши қирқдан ошганига қарамай, ўзига оро бериб,
озодалик ва поклик билан ҳаёт кечиргани туфайли анчагина ёш кўри-
нарди. Унга ҳарбий кийим ҳам жуда ярашган бўлиб, қирра бурун, қуш-
сурат юзи қип-қизил мағиздек, узун бўйида битта ҳам ажини йўқ
эди.

Абвернинг баъзи бир кексароқ, сипо офицерлари кўнгиллари хуш-
лаш мақсадида у билан яқин муносабатда бўлиш, ҳатто унга уйланишга
ҳам рози эдилару, аммо Клара ўз эри тирик бўла туриб бошқа эрга те-
гишни одобсизлик деб билгани туфайли эркакларнинг тилак ва хоҳиш-
ларини матонат билан рад этиб келарди. Қисқа фурсатни еңил-елпи
алоқаларни эса ўз шаънига ярашмайдиган нарса, деб ҳисобларди.

Клара Нюрканинг шарм-ҳаёсиз қилиқларидан жирканарди. Бироқ капитан Ауфбаум гоҳи пайтларда жазаваси тутиб турадиган, қўлидан ҳар қандай бемаъни ишлар келадиган бу жиноятчидан зимдан чўчирди. Шунинг учун ҳам у сиёсий қисм бўйича ёрдамчисининг одобсиз ахлоқидан ярозилигини ошкор баён қилмай, Нюрканинг ҳомийлигидаги курсантларга нафрат билан қараб, уларни таъқиб остига олиш билангина чекланиб қолаверарди.

Курсантлар салгина айб иш қилиб қўйишгудек бўлса Ауфбаум уларни концлагерга қайтариб юборарди. Гуноҳлари жиддийроқ бўлган тақдирда мактаб яқинидаги СС бўлинимасига ҳам жўнатарди. Бу бўлинима гумдон қилиш ишларини, одатда қатл этиш жойларига қўйиладигандек, атрофига «Тақиқланган зона» деб ёзилган устулар ўрнатилган ахлатхоналарда амалга оширарди.

Хўжалик, молия ёки ўқитув ишларини текшириш учун мактабга келган абвер офицерларини капитан Ауфбаум жуда меҳмондўстлик билан кутиб оларди. Бундай пайтларда хонаки таомлар билан «меҳмон»ларининг кўнглини олиш учун овқат пишириш ишларига ўзи бошчилик қиларди. У ҳали Донбассдалик пайтларидаёқ ҳар хил мевалардан ажойиб шарбатлар тайёрлашни ўрганиб олгани туфайли ўз санъати билан «меҳмон»ларни мафтун этарди.

Мўл-кўл зиёфат ва ичкиликдан сўнг у ўзининг аёллик ва офицерлик шаънига муносиб бўлмаган шилқимликларни бартараф қилиш мақсадида, қулай пайт пойлаб, кайфи ошгач, егиллик қила бошлаган меҳмонга илтифот билан курсантларнинг шахсий ишларини кўриб чиқишни таклиф этарди. Мазкур шахсий ишлар ичида уларнинг расмлари ҳам бўларди. Башарти биронта шахсий иш меҳмоннинг эътиборини жалб қилиб қолгудек бўлса, меҳмон қолган қўшимча маълумотларни бевоқифа ўша кўнгли мойил бўлиб қолган курсантдан олиши мумкинлигини айтарди-да, у аёлни абвернинг текширувчи мансабдорлари учун махсус ажратилган хонага чақириб келишни буюрарди.

Унвони ёки мансаби ўзидан юқори бўлган офицерларнинг шилқимликларидан халос бўлиш учун капитан Ауфбаум ишлатадиган бу услуб ёрдамчисининг ғазаб ва эътирозига сабаб бўларди. Бироқ бу ғаразғўйлик ахлоқий мулоҳазалар юзасидан эмас, балки, шунчаки пасткашларча рашк қилишнинг натижаси эди, холос.

Буни тушуниб етган капитан Ауфбаум дарров унинг ўзига яраша муомала қилиб:

— Лейтенант, смирно! Кругом марш,— деб буйруқ берарди.

Шундан кейин лейтенант Нюрка, вермахт қисмларидагига ўхшаб, бу ерда ҳам сўзсиз бажарилиши лозим бўлган муқаддас ҳарбий иттизомга итоат этишга мажбур бўларди.

Рурдаги металлургия фирмаси директорининг ўғли, «Бремен» крейсерининг олифта офицери Вильгельм Канарис, абвер бошлиғидек олий мансабга эришишига сабаб бўлган разведкачилик ихтисосини герман разведкасининг ана шу сузувчи базасида эгаллаган эди.

Унинг гестапо бошлиғи Гейдрих билан (у ҳам бир вақтлар «Бремен» крейсерининг офицери бўлиб, шарм-ҳаёсиз қилиқлари туфайли флотдан ҳайдалган эди) дўстона муносабатлари ёшлик пайтларидагидек беғубор эмас эди. Уларнинг икковларида ҳам бир-бирларидан қўрқишга, нафратланишга, бир-бирларини кўролмасликка ҳамма асослар мавжуд эди.

Улар маккорлик аралаш ўзига хос бир шижоат билан очиқча душманлардан кўра ўзларини дўстона муносабатда кўрсатишни, бетма-бет олишувдан кўра орқаваратдан пинҳона панд беришни афзал кўришарди. Аммо ана шу орқаваратдан панд бериш икки томон учун ҳам баробар хатарли эди.

Канарис одатда, энг муваффақиятли разведка операцияларини немис саноатчилари доирасига таянган ҳолда олиб борарди. Улар ўзларининг халқаро алоқаларидан фойдаланиб, абвернинг герман концернларининг иқтисодий манфаатига мос келадиган разведка топшириқларини бажону дил бажаришарди. Боз устига, концернлар фирма бюджети ҳисобидан ўзларининг хусусий махсус разведка бўлиmlарига ҳам эга эдилар.

Фюрер учун энг бебаҳо маълумотларни Канарис герман саноатини бошқарувчилар ва айни бир вақтда АҚШ, Англия, Франциянинг энг қудратли магнатларига шерик бўлган ана шу шахсларнинг оғзидан эшитарди....

Бу уддабурон одамларнинг иш юзасидан ўзаро маълумот алмашиб туришларини фақат ўта одобсиз ва ахлоқсиз кишигина ўз мамлакатларининг хавфсизлигига путур етказадиган жосуслик деб аташи мумкин эди. Аммо барибир, ҳар қандай вазиятда ҳам, ҳатто бу мамлакатлар ўртасида уруш эълон қилинган тақдирда ҳам улар улкан ва улгуржи фойда билан таъминланган эдилар.

Табиики, Канарис хорижий мамлакатлар сафаридан қайтган йирик герман фирмаларининг директорини хашаки айғоқчилар қаторига қўшмас ва уларнинг адо этган хизматлари эвазига абвернинг махсус махфий фондидан ҳақ тўламас эди. Аксинча, герман концернларига янада кўпроқ ҳарбий буюртма олиб боришда қўмаклашишлари учун уларнинг ўзлари империя министрларига, маршал ҳамда фельдмаршалларга жондиллари билан ҳақ тўлаш истаklarини баён этишарди. Бундан ташқари, директорлар — ўз мамлакатларининг ҳарбий буюртмаларини бажариб турган корхона эгалари хорижий шерикларидан олган савдо-сотиқ гувоҳномаси бўйича махсус қуроллар ишлаб чиқаришни тезроқ бошлаб юбориш учун маълум ёрдам пули олишни истардилар.

Чунончи, немисларнинг «Карл Цейс» фирмаси билан американинг «Бауш энд Ломб» фирмалари ўртасида худди шу тарзда мутлақо дўстона савдо-сотиқ алоқалари ўрнатилган эди. Шу боисдан америка фирмаси, ҳурматли ҳамкорининг манфаатини кўзлаб, ўз иттифоқдоши — Англия ҳарбий оптикага буюртма қабул қилишни илтимос қилганида, уни рад этган эди.

Маълумки, Германияда қурилган ҳарбий маҳсулот ишлаб чиқарувчи «Опель» заводлари ҳам «Женерал мотрос» америка фирмасининг хусусий мулки эди.

Рурнинг ҳукмрони Гуго Стиннесга келганда эса, у узоқни кўзлаб, океан наригида «Гуго Стиннес индастрис корпорейшн» (Нью-Йорк) фирмасини барпо қилган эди. Англияда, Глазгонинг марказида эса «Гуго Стиннес Лимитед» деган лавҳа осиблиқ бино қад кўтариб турарди. Шунинг ҳам таъкидлаб ўтиш керакки, Германияда ирқчилик машамшаси роса авжга минган бир пайтларда ҳам немис магнатлари, агар шундай дейиш жонз бўлса, бидъатни ҳам оёқ ости қилиб, бадавлат хорижий оилалар билан фақат молли алоқаларининггина эмас, балки қудачилик ҳам қила бошладилар. Ҳолбуки, бу хорижий оилаларни Рейх қўллаётган ирқий саралаш элагининг энг йиригидан ҳам ўтказиб бўлмасди.

Гитлернинг босқинчилик режаларида уни тезлаб туриш учун Рур саноатчилари АҚШ, Англия, Франциянинг ҳарбий қудрати ҳақидаги маълумотларни бир мунча ошириб кўрсатишдан манфаатдор эдилар. Улар ҳарбий ишлаб чиқаришга маблағ етказиб бериб, мамлакат ичкарисида фашист террорининг барча воситаларидан фойдаланган ҳолда меҳнаткаш омманинг норозилигини бутунлай бўғмоқчи эдилар.

Бундан ташқари, улар фюрер СССРнинг ҳарбий қудрати ҳақида чинакам тасаввурга эга бўлмаслигини ҳам истардилар, чунки бу унинг большевизмга қарши бўлган жанговар шижоатини бир мунча совутган

бўлур эди. Айниқса, герман магнатларининг хорижий шериклари ҳам тоҳо-тоҳо илтифот юзасидан унча-мунча ён босиб ҳам туришарди, чунки Гитлер Германияси Шарққа бўлган юришини амалга ошириш билан уларнинг капиталлари ва сиёсий ниятларини бирлаштирган корпорацияларининг гуллаши учун самарали замин яратилишига қаттиқ умид боғлашарди.

Шунинг учун ҳам Вильгельм Канарис герман магнатлари кўрсатган жосуслик хизматлари эвазига Гитлерни келишиб олинган руҳда хабардор қилиш билан орани очиқ қилиб юрарди.

Гейдрихга келганда эса, унга мамлакат ичкарисидаги разведка ишлари топширилган бўлиб, бу вазифани у бор тажрибасини ишга солиб, муваффақият билан бажариб келарди.

Хориждаги разведка ва контрразведка соҳасида Гейдрих рақиби каби қимматли кадрларга эга бўлмаганлиги туфайли, Канарис билан рақобатда муваффақият қозониши амри маҳол эди.

Канарис хориждаги сиёсий доиралардан маълумотлар олиш учун Рейхнинг олий зотларнинг шажараси ҳисобланган гот альманахига ёзилган энг юқори табақали аристократ хонадонлари хизматларидан ҳам фойдаланарди.

Тўғри, бундай ҳолларда у абвернинг махфий фондидан ғарбнинг қимматли валютасида катта-катта миқдорда маблағ харжларди. Бироқ бундай харажатлар доимо ўз-ўзини қоплаб кетарди.

Дабдабали унвонга эга бўлган бу кишилар ҳатто расмий равишда давлат хизматида бўлмасалар ҳам, хорижий мамлакатларда ўзларига ўхшаш кишилар билан учрашиб қолганларида бепарволик билан, шунчаки гап орасида, муҳим сиёсий сирларни билиб олиш лаёқатига эга эдилар. Олий табақага мансуб одамлар ўртасида бундай сирларга юқори насабли хонадонларнинг шаънига тегадиган оилавий сирларга қараганда камроқ эътибор бериларди.

Бу соҳада айниқса, князь Гогенлоэ катта истеъдод кўрсатган эди.

Француз маршали Петэннинг кўрсатган хизматлари бебаҳо эмасмиди, ахир? У Мадридда француз элчиси бўлиб турган пайтларидаёқ айтган гаплари зудлик билан Гитлерга маълум бўлиб туриши ва ўз хизмати эсдан чиқарилмаслигига қатъий ишониб, Франкога ўз мамлакати ҳарбий кучларининг ҳақиқий аҳволи тўғрисида узлуксиз маълумот етказиб турарди.

Лондонда кенг қучоқ очиб кутиб олинган, фюрернинг мухлиси, машҳур америкалик Чарльз Линдберг-чи?.. АҚШнинг миллий қаҳрамони ҳисобланган бу одам немис дўстларига Америка, шунингдек, Англия ҳаво флотларининг имкониятлари тўғрисида қулларча иштиёқ билан тўла-тўқис маълумот бериб турарди.

Ватиканнинг хизматларини айтмайсизми!..

Ҳа, Канарис ўзини билимдон овқат шинавандаси, санъат ҳомийси, такса итларни яхши кўрадиган, най чалиб ўзини овутадиган, оранжереяда иссиқ иқлимда ўсадиган ноёб ўсимликларини парваришлаб ўстирувчи ғалати одам қилиб кўрсатиши ҳамда устига фрак кийиб олиб ўзининг шаҳар-чеккасидаги боғида айғоқчиларни олий зотлар ва немис саноатининг ҳукмронлари сазовор бўлган тантана ва эҳтиром билан қабул қилиши ҳам мумкин эди.

Гарчи, Гейдрих билан Канариснинг фаолият доиралари расмий чегараланган: Канарис хорижий, Гейдрих эса мамлакат ичидаги разведка билан шуғулланишларига қарамай, ҳар иккови ҳам бир-бирларининг сир-асрорларидан воқиф бўлишга интилишарди.

Гейдрих буни абверни кузатиш мақсадида, Канарис эса ҳукмрон тўдага кирган ҳар бир кишини зарур бўлган чоғда жиловда тутиб туриш

учун, у кишилар ҳақида ўзинга керак бўлган маълумотларни, фисқу фу-
журларни иложи борича кўпроқ тўплаш мақсадида қиларди.

Шуниинг учун ҳам уларнинг ҳар бири мағлуб бўлган рақибининг хў-
жалигини ўзлаштириб олиш мақсадида бу курашда бир-бирини қўлга
туширишга, панд беришга интиларди.

Оилавий крокет ўйинидан кейин Канарис билан Гейдрих, хотинларини
боғда қолдириб, тушлик овқат тайёр бўлгунга қадар холи чақчақлашиб
ўтиргани кабинетга кириб кетишди.

Гейдрих ҳатто крокет ўйини пайтида ҳам кителининг тугмаларини
ечиб қўйишни эп кўрмади.

У, ҳамма вақтдагидек ўзини ғоятда сипо тутар ва башарти, ютқазиб
қўйётган бўлса, қаттиқ қисилганидан энсиз лаблари оқариб кетарди.

Канарис аксинча, кийим-бошга унча аҳамият бермасди. У ютқазает-
ганида ҳам, рақибининг ютуғидан шу қадар қувонар эдики, рақибининг
дидаида беихтиёр: унинг кўнглини кўтариш учун ғалаба қилишининг нима
ҳожати бор эди?— деган фикр пайдо бўлиб, таъби тирриқлашарди.

Гейдрих Канарисга қисқагина қилиб бир рапорт ҳақида гапириб
берди. Унда абвернинг хотин-қизлар разведка мактабларидан бирида
аллақандай курсант қиз гестапо ходимиға суиқасд қилганлиги тўғрисида
хабар қилинган экан.

— Хабарим бор,— деди Канарис,— асаби бўш аёл экан,— кейин
огоҳлантиргандай баён қилди:— Модомики, йигитларингиз маълум ва
машҳур уйлар билан менинг мактабларим орасидаги тафовутни тушун-
май, ўзларини шундай бемаъни тарзда туттилар экан, уларни мен эмас,
сиз тартибга чақириб қўйишингиз лозим.— Кейин пичинг билан қўшиб
қўйди:— Зотан, жосус аёллар билан ишлашда сизнинг тажрибангиз
кўпроқ. Яширин жинсий полицияга бошлиқ бўлиб турган пайтингизда
ўша кўча-кўйда санқиб юрадиган берлинлик аёллар энг ишончли агент-
ларингиз эди, шекилли? Бу ерда эса гап бошқача. Афтидан, ҳали уларда
хотин-қизлар номуси тўғрисидаги баъзи бир тасаввурлар ҳануз йўқолиб
кетмаганга ўхшайди.

— Мактабларингизнинг ифбатли қизлар пансионига ўхшашлигини
билмаган эканман,— дея кесатди Гейдрих.

Канарис соддадиллик билан жилмайди:

— Муҳтарам дўстим! Худонинг ўзи аёлларни биологик табиати жи-
ҳатидан биз эркакларга тобе қилиб яратган. Лекин биз эркаклар ҳам
физиология қонунларига кўра қисман аёлларга тобемиз. Зеро, биз қи-
лаётган барча нарса бутун моҳиятимизни ўз ичига қамраб олган ҳамда
руҳий майл деб ҳисобланган пинҳоний ҳис-туйғунинг ифодаси ҳисобла-
нади. Буни эътиборга олмаслик ҳам зарарли, ҳам хавфлидир.— У сўнг-
ги сўзларни айниқса, таъкидлаб айтди.

— Бу хавф менга тааллуқли эмасми, ишқилиб?

— Йўқ-е, қўйсангиз-чи,— деб эътироз билдирди Канарис.— Мен фа-
қат бир нарсани кўзда тутяпман: ўша унтершарфюрерингизни госпитал-
дан соғайиб чиққандан кейин жазолаш керак. Ахир у бемаъни қилмиш-
лари билан оз бўлмаса муҳим вазифа учун тайёрлаётган қимматли ма-
териалимизни ишдан чиқарай деди. Энди бўлса ўша аёл сал бўлмаса
умидимизни пучга чиқарай деб, мазкур вазифанинг бажарилишини
кечиктириб турибди. Инсоният эса хаёлотсиз ёввойилашиб кетган бўлар-
ди. Биз ҳаммамиз орзу-умид қурбонларимиз.— Хўрсиниб деди:— Мен,
масалан, доимо машҳур музикачи бўлишни орзу қилардим.— Афсусла-
ниб қўлларини ёйди.— Оқибат нима бўлди? Ҳатто сиз ҳам менга тасал-
ли бериб: «Канарис флейтани жуда моҳирлик билан чалади», дебмай-

сиз. Мендаги маълумотларга кўра;— у мулойим жилмайди,— сиз бунинг мутлақо тескарисини айтибсиз. Бошқа манбалардан олинган маълумотларга қараганда — сўз менинг иззат-нафсимга унча таъсир этмайдиган масала устида борапти — гўё мен бизнинг десантимиз Англияга бориб тушгандан кўра Россияга қарши биргалашиб уруш олиб бориш мақсадида еримизга инглиз десанти туширилишини афзал кўрган эмишман. деган тахминий гапларни айтган эмишсиз.

Гейдрих диққат билан унга совуқ кўзларини тикди.

— Дарвоқе, — Гейдрихга худди шу тариқа тикилганча бурро-бурро қилиб давом этди Канарис, — Черчилль Россиянинг шимолига инглиз экспедицион лашкарларини тушириб тажриба орттирган. Бунга биз ҳар қандай вазиятда ҳам унутмаслигимиз лозим. Борди-ю, у янги шароитда янгича шартлар билан ўз тажрибасини энди биз билан биргаликда татиқ қилганда, кейинчалик биз «Денгиз арслони», операциясининг, гарчи, бир пайтлар руслар бу арслоннинг боплаб таъзирини берган бўлсаларда, янгича вариантга қайтишимиз мумкин бўларди. Лекин бу гап, албатта, Черчилль Шарқий компанияда бизга қарши эмас, балки бирга иштирок этган тақдирдагина амалга ошиши мумкин. — Сўнг таъна қилди: — Швейцариядаги менинг гунгалакларимни йўқ қилиб юборганингиз чакки бўлди-да. Мени фақат маълумот олганимдан кейин сизга икковимизнинг ҳам манфаатимизни кўздайдиган бир неча фойдали маслаҳатлар бериш ниятида одамларингизнинг инглизлар билан қанчалик самарали музокарадар олиб бораётгани қизиқтирган эди, холос. Дабдурустдан бунчалик илтифотсизлик қилиб қолдингиз. Лекин мен эътироз билдираётганим йўқ: улар керагидан ортиқроқ нарсаларни билишарди. Шу сабабли ижозатингиз билан бунга гестапонинг абверга қилган дўстона хизмати деб қўя қолайлик. — Истеҳзо билан баён қилди: — Мен учун катта яхшилик қилдингиз, десак ҳам бўлади.

Гейдрих ярақлаб турган этигининг тумшугида товланаётган нурларни кузатиб индамай ўтирарди. Кейин у тундлик билан сўради:

— Шундай қилиб, у ярадор унтершарфюрерга нима чора қўрамыз?

— Унга медаль беринг. Башарти, теңтак бўлмаса, қилган аҳмоқчилигини тушунишга ақли етар. Борди-ю, тушунмаса, у ҳолда мардлигини фронтда кўрсатсин. Ваҳолонки, қиз болага кучи етмаганлиги эсасчи учун шармандалик.

— Яхши, — дея розилик билдирди Гейдрих. — Шундан кейин билинар-билинимас илжайсан бўлиб, дўстона оҳангда сўради: — Бу дейман, анави рус аёли репрессия қилинган совет полковнигининг қиз эканми?

— Ҳа, — лоқайдлик билан деди Канарис ва қўлини Гейдрихнинг қоқ суяк елкасига қўйди-да, ҳазилнамо таъна билан деди: — Ана шундай қизни, олижаноб совет полковнигининг қизини сизнинг йигитингиз нумид қилмоқчи бўлибди. — Сўнг шўхлик билан қўшиб қўйди: — Ундан тапиқари яна баъзи нарсалардан маҳрум этиш-а... Бай-бай-бай, жуда хунук бўлибди-да! Одобсизлик. Ахлоқсизлик. Ахир биз европаликлармиз-ку. — жиддий қиёфада сўради: — Лансдорфни биласизми?

Гейдрих тундлик билан бош ирғади.

— Буюк одам, — деди Канарис чин кўнглидан завқланиб. — У менга ўзининг «Вали штаби»дан одобли ҳамда мутлақо ишончли, қаддиқомати желинган ҳақиқий бир орий¹ йигит топиб беришни ваъда қилди. Бу йигит ўша қиз билан бирга ахлоқу одобни ўрнига қўйган ҳолда кўн

Орийлар — олий ирқа мансуб киши, фашистлар ўзларини шундай деб даъво қилишарди.

гил очини сафарига чиқади. Қизни юпатиб, бажариши лозим бўлган вазифага майлини қўзғайди. Шундай, дўстим. Бизга йирик ҳарбий штабга юборгани муносиб бир одам керак. У қизни тобига келтириб қўйишар деган умиддаман...— Енгил хўрсиниб, иқрор бўлди:— Битта камчилигим шуки, мен Шарққа қарши қаратилган разведка мактабларимизда тулиб ётган разиллардан кўра киройи одамлардан бўлган айғоқчиларни хуш кўраман.

Профессорларга хос семиз юзларини ажин босган кекса хизматчи кириб келди. У абвер лейтенанти сифатида маош олар ва айна бир вақтда гестапо айғоқчиси сифатида ҳам деярли шу миқдорда пул олиб турарди.

— Овқат тайёр...— деб эълон қилди у.

39

«Озодалик — буюк зийнат». РОА капитани Клара Ауфбаум курсантларига шундай дер экан, ҳеч қандай хом хаёلسиз кийим-бош ҳамда бинолар ичининг покиза бўлишини назарда тутарди, холос.

Бир сафар мактабни текширгани келган «Вали штаби»нинг вакили Эрнст Гаген унга шундай деб насиҳат қилган эди:

— Айғоқчи учун аёллик нафосатининг икки томони мавжуд, яъни ижобий ва салбий томонлари бор. Биринчиси, мойил қилиш воситаси. Иккинчиси, бу воситани қўллашда айғоқчи шу қадар берилиб кетиши мумкинки, оқибат-натижада бу нарсани у шахсий мақсадга айлантириб юборади-да, ўз ҳусни-жамолини нима сабабдан мойил қилиш воситаси сифатида ишлатаётганини эсидан чиқариб қўяди.

Маданий давлатларда — булар ҳисобидан Россияни истисно қиламан — ўзларини бозорга солувчи маълум касбадаги аёллардан ташқари, шундай ишлар билан шуғулланадиган эркаклар ҳам бор. Биз улардан фақат ғарбий йўналишдагина фойдаланамиз. Мана бу шарқий айғоқчиларимизга келганда, улар орасида ўз-ўзини ўлдириш процентининг жуда ҳам ошиб кетганлиги тўғрисида сизга таъна қилаётганимиз йўқ. Эркак айғоқчилар орасида ҳам шундай ҳодисалар рўй бериб туради. Лекин қўллайдиган усул-услублари даққионусдан қолган. — Гаген тушунтириб, бармоқларини ёзди-да, ўзининг серажин, қаримсиқ бўйнига қўйиб кўрсатди. — Чунки биз ўзларини ўлдиришда қўллайдиган энг содда турмуш воситаларидан уларни маҳрум қилишга деярли ожизмиз. Шундай бўлгач, такрор айтаман, бу тўғрида сизга ортиқча эътирозим йўқ.

Аммо аёллардан айғоқчи тайёрлашда дилемма бўлиб кўринган бир жойи бор.

Улар бизни қизиқтирган шахслар билан яқин алоқа ўрнатишга интилиб, душманнын орқа томонида иш олиб бораётганларида, табиийки, табиат уларга инъом қилган бойликларини обдан ишга солишга мажбурлар.

Цивилизацияга эришган миллатларда, айниқса, ўқимишли доираларда, физиологик эҳтиёжни қондиришда қандайдир маънавий мажбуриятлардан халос этадиган, ахлоқ деб аталувчи қўлларча тушунчадан узоқ бўлган мутлақо соғлом фикрлар ҳосил қилинган.

Шарқий ирқларда эса ҳанузга қадар ибтидоий тасаввурлар ҳукмронлик қилади. Улар ҳаётнинг пинҳоний томонларини ҳаддан ортиқ бўрттириб юборадилар, виждон азобида қийналадилар. Бунақа ишлар эса маданий кишилар учун аллақачон ҳеч қандай муаммо бўлмай қўйган.

— Бинобарин, — Гаген ҳар қалай тик қараёлмай, нигоҳини ерга қаратди, — талабаларингизнинг бизнинг ҳарбий хизматчиларимиз билан

очиқ алоқада бўлишлари, айғоқчилар тайёрлаш вазифасини ўқитиш сингари мажбурий программага киради. Бунда, албатта, ҳеч қандай ўзаро меҳр қўйишнинг рўй бермаслигини қаттиқ назорат қилиб туриш лозим. Бунга эришишнинг бирдан-бир йўли такрор учрашишга мутлақо йўл қўймасликдир. Шундай қилиб, айғоқчиларни хавф-хатардан халос қиламиз ва улар душманининг орқа томонида ўз вазифаларини адо этишар экан, кўнгил сирларини очиб юборишга қадар олиб борадиган лирик ҳиссиётлар пайдо бўлмаслигига ишонч ҳосил қилган бўламиз.

— Жаноб Гаген,— насиҳатомуз деди Ауфбаум,— муқаддас китобдаги гапларни эсдан чиқаряпсиз.

— Мен христианман, фрау капитан,— совуқгина деди Гаген,— шу сабабли бу гапларни эслатиб туришнинг ҳожати йўқ.

— Лекин Мария Магдалинини эсланг, у ҳар қалай тавба-тазарру қилган-ку. Шу боисдан ҳам сиз айтган нарсаларнинг қатъий гаров бўлишига ишонмайман.

— Мария Магдалина бундан истисно,— деди Гаген қатъий оҳангда,— шу боисдан сизнинг манфаатингизни кўзлаб, айғоқчи қизларингиз орасида у сингари фаришталарнинг бўлмаслиги айни муддао эди.

Капитан Клара Ауфбаум Гаген уларга раҳбарлик қилиб турган «Вали штаби»нинг вакили бўлгани учун ҳам унинг маслаҳатларига итоат қилиб, мактаб хизматчиларига тегишли кўрсатмалар берди.

Шундан кейин фақат яқин атрофда жойлашган қисмларнинг офицерларигина эмас, балки қўйи унвондаги ҳарбийлар ҳам мактабга кириш ҳуқуқига эга бўлиб қолишди. Бир эмас, икки бор ўз жонига қасд қилиш ҳодисаси — уларнинг бири курсант қизнинг ўлими билан тугаган эди — юқоридан берилган кўрсатмага қатъий амал қилаётган мактаб раҳбарларини сира ҳам ташвишга солгани йўқ.

Бироқ курсант қизлардан бошқа биттасининг СС унтершарфюрерини уриб ярадор қилгани мактаб шаънига доғ бўлиб тушди.

Шундан кейин ўзининг қон томирини ҳам шиша парчаен билан қирқиб ташлаган бу курсант қизнинг ҳаёти бошқаларга ибрат бўлсин учун мактаб ҳовлисида дабдаба билан отиб ташлаш мақсадидагина сақлаб қолинди.

Аммо қўққисдан маҳбус қизни қамоқдан озод қилиш тўғрисида буйруқ келиб қолди. Бўлиб ўтган ҳодисани текшириш учун эса «Вали штаби»нинг мухтор вакили келиши керак эди.

Ана шу махсус мухтор вакил Иоганн Вайс бўлиб чиқди.

Унга зарур кўрсатмалар берилиб, айбдорларни қаттиқ жазолаш, жабрланувчи қизга эса ўзи истаган маршрути бўйича ўн кунлик саёҳатга ижозат бериш тайинланганди. Мақсад ҳордиқ чиқариб, кўнгил ёзиш эди.

Шу билан бир қаторда Вайс шу қизга керагича ғамхўрлик кўрсатиб, унга саёҳат пайтида ҳамроҳ бўлиши лозим эди.

Вайснинг мактабга етиб келадиган куни у ерга РОА полковниги Сорокин ҳам ташриф буюриб қолди. Унга абвер вакилининг барча фармонийшларини шу ернинг ўзида бажариш ҳақида буйруқ берилган эди.

Вайс курсант аёлларни навбатма-навбат сўроққа чақирай экан, Гаген тавсия қилган услуб уларнинг инсонийлик қадр-қимматларидан ҳатто нишона ҳам қолдирмаганига ишонч ҳосил қилди. Уларнинг баъзилари меровлашиб, ҳамма нарсага бефарқ қарайдиган бўлиб қолгандилар. Бу аёллар ўзларига берилган саволларни ҳам тушунишга қодир эмасдилар. Улар фақат титраб-қақшаб Вайснинг қўлларигагина қараб турар, у беихтиёр кескинроқ ҳаракат қилиб қўйгудек бўлса ғужанак бўлиб кўзларини чирт юмиб олишарди.

Уларнинг юзлари солқиб кўпчиган, кўзлари бўлса хиралашиб, бақайганча қараб тураверарди. Улар зўр-базўр «ҳа», «йўқ», «билмайман» дейиша оларди, холос, ҳар сафар жавоб беришган пайтда ўринларидан ўриб, энгакларини юқори кўтарганча икки қўлларини ёнларига тушиб қотиб туришаверарди.

Асабий ҳаяжонланган, деярли телбалик даражасига бориб қолган ошқа бировлари хандон ташлаб кулишар, йиғлашар, сўқинишарди. Лар безбетлик билан ароқ, сигарета сўрашиб, эвазига кўнгил майлини аъда қилишарди. Чакаклари тинмай жаврарди-ю, аммо Вайс бу елба-кезик гаплардан на бир маъно англаб олар ва на ўз саволларига жавоб ола биларди. Уларнинг кўпчилиги руҳий касалликка чалиниб олган: энгаклари титраб, пастки қовоқлари учиб турар, қўллари эса етўхтов қалтирарди. Булар руҳий жиҳатдан майиб қилиниб, телбашган аёллар эди.

Айниқса, бу ерда руҳий ва жисмоний соғлигини ҳали бутунлай йўтмаган аёллар жуда оғир таассурот қолдиришарди. Уларнинг кўпчилиги лагерда шунчалик дарғазаб ва бешафқат бўлиб кетишгандики, кечичалик қиладиган жиноятлари учун кимнинг қурбон бўлиб кетиши лар учун фарқсиз эди. Бундай аёллар кўпинча ўтмишда жиноятчи бўлан, тўпори, галварсдек хотинлар бўларди. Лагерларда улар ўз умрларини чўзиш, тўқроқ яшаш ва ўзгалар устидан йиртқишларча ҳокимликка эришмоқ мақсадида жаллодликни ўзларига касб қилиб блок ноиралари бўлиб олишарди.

Ана шундайлардан бири, бесўнақай, солқиган юзли, қошлари пдек ингичка қилиб терилган хотин Вайсга қараб хафақонлик билан еди:

— Мен буни пасткашлик деб билмайман. Ҳамма нарса одатдагидек. Бу ер уларга ҳаваскорлик тўғараги эмас.

— Ўзингизга-чи?

— Менинг йўригим бошқа. Менинг эътиқодим бор. Отамнинг шахий тегирмони бор эди. Эрим эса мўйнадўз бўлиб, то охириги пайтларича уйда устахонаси бўлган. Қўлимиздан келганича ҳукуматдан боришни яшириб фаровон ҳаётимизни асраб қолишга тиришардик. — Нафат билан деди: — Бу ердаги кўпчилик қизларнинг ўзи қанақа денг? Ёмис офицерларининг қўлидан чиққан жувонлар. Аввалига хушмуомалик билан келинчаклардек майхоналарга олиб боришадиде, кейин С га тойшириб юборишади. Улар бўлса бу ерга, пансионга жўнатишади. Улардан жосус чиқармиди? Номигагина, холос. Тун бўйи уйқу берай йиғлаб-сиқтаб чиқишади. Нимага йиғлашади денг? Совет ҳокимиятини деб йиғлашади. Энди уларга мана, Совет ҳукумати. — У шундай еб, икки бармоғининг ўртасидан бош бармоғини чиқариб кўрсатди-да, қтириб маслаҳат берди: — Мен сизнинг ўринингизда бўлсам, жаноб офиер, бу ерга кадрларни кимлардан кўярдим денг? Ҳаётнинг аччиқ-чуғини тотиб кўрган, унинг қадрига етадиган, Совет ҳукуматидан рўйи-ост норози кексалардан кўярдим. Мана, масалан, ўзимни олайлик Ёенга, кўрсатган жасоратим учун на медаль ва на орденнинг кераги бор. Менга мўйна буюмлар билан олди-сотди қилгани руҳсат қорози бўлса бас. Сизни ишонтириб айтаманки, бу ишни дўндираман.

— Бу ерда сиздақалардан кўпми?

— Бор-йўғи бир-иккитагина, холос. Мана РОА да росмана одамлар ероб. Полканов деган унтер-офицер ҳаммомни орзу қилади. Унинг ота-оболари ҳаммомчи ўтишган, ўшандан бойлик тўллашган, — умид боғлаб ўради: — Большевикларни қувиб юборишгандан кейин савдо-сотикқа емалол руҳсат беришадими?

Вайс кўзларини қисиб, қатъий оҳангда деди:

— Лекин сизга эмас.
— Нега энди?
— РОА материалларидан ўзингизга маълумки, Россия бизнинг мустамлакамиз бўлиб қолади ва сизга ўхшаб ўқитилган одамлар кейинчалик ҳам маҳаллий аҳолига нисбатан назоратчилик вазифаларини ўтай берадилар.

— Ҳай майли, демак, фельдполияга ўтказиб қўйишаркан-да. Гапингизга тўғри тушунибманми?— Сўнг хўрсинди.— Нима ҳам дердик. Бу ҳам мансаб.

Семиз, тепақал бошининг атрофида тим қора рангга бўялган сочи гардишдек кўринадиган. РОА полковниги Сорокин зикнафас дардига мубтало бўлгани туфайли ҳансираб гапирарди.

У Вайснинг кўзларига садоқат билан тикилиб, таъкидлади:

— РОАмизда олифталик ва ҳар турли замонавий найрангбозликларни тан олишмайди. Қадимгидек, ота-боболаримизнинг йўлини тутамиз. Савадаймиз. Шундай устаси фаранглар борки, гестапода ҳам бу нақалари топилмайди. У ерда ишлар европача, ҳар хил техника воситаларини қўллашади. Бизнинг РОАдагилар бўлса ўша теридан қилинган қайиш ишлатишга устаси фаранг бўлиб кетишган.

Вайс полковникка СС унтершарфюрерининг иши бўйича лейтенант Нюрка билан унинг ёрдамчисини яна бир бор сўроқ қилишни топшириб, капитан Ауфбаумни эса ўзи сўроқ қилаётганини айтди. Кейин капитан Ауфбаум билан бирга курсантларнинг ётоқхоналарини айланиб чиқди. Ётоқхоналар «Вали штаби» дагига ўхшаб баракка жойлашган эди.

Ҳамма ёқдан дезинфекциянинг қўланса ҳиди анқирди. Бу ҳидга атир ва упа-элик — мактабга бошлиқлар келадиган куни курсантларга бериладиган пардоз ашёларининг кўнгил оздирадиган ислари аралашиб кетганди.

Ауфбаум «смирно» командаси бўйича қотиб турган аёлларнинг упалик суртилган жиддий чеҳраларига диққат билан тикилиб чиқди. Уларнинг бир хиллари пардозни ўрнига қўйиб қилишган, баъзилари эса, гўё ўзларини ўзлари масҳара қилгандек, атайин чаплаб ташлашганга ўхшарди. Ана шу нақаларига капитан хоням қаттиқ танбеҳ берди. Вайсга у курсантларнинг бундан ташқари гражданча кийимлари ҳам борлигини, аммо улар оғборда сақлаиб, баъзи пайтларда, зарур бўлиб қолган чоқлардагина берилишини айтди.

— Масалан?— сўради Вайс.

Ауфбаум иккиланиб қолди.

— Ҳалиги... келадиган одамлардан биронтаси улар билан суҳбатлашиш истагини билдириб қолгудек бўлса...

— Тушунарли,— деди Вайс.

— Биз уларга солдатларнинг ички кийимларини беряпмиз. Лекин иштонларининг почасини қирқиб ташлашга ижозат берганмиз. Қийтиқларидан улар ўзларига сийнабанд тикиб олишади.

— Қандай жазолар қўллайсиз?

— Бу вазифа ўринбосарим лейтенантга тааллуқли,— дея тушунтирди Ауфбаум.

— Бирон шикоят ёки эътирозинглар борми?

Аёллардан ҳеч қайсиси жавоб бермади.

Вайс юзи куйиб, чандиқ бўлиб қолган қиздан:

— Юзингизга нима қилган?— деб сўради.

Ауфбаум шошилиб:

— Буни ўзи қилган, дазмол билан,— деб баён қилди.

— Қизиқ. Одатда дазмол юзга босилмайди-ку.

Чеккароқда турган семиз, обдан пардоз қилган аёл ғаразғўйлик билан изоҳлади:

— Буни у офицерлар ҳузурига камроқ чақиришсин, деб чиройини бузиш учун атайин қилган. Унинг ўрнига бошқалар хизмат қилаверсин эмиш.

— Ҳали шунақа денг, қизиқ,— деди Вайс. Кейин юзи куйган қиздан.— Фамилиянгиз нима?— деб сўради.

— Отим ҳам, фамилиям ҳам йўқ.

— Лақабингиз?

— «Қаламча» — деди Ауфбаум ва шикоят қилди,— биздаги талабалар асосан, хотин-қизлардан бўлгани учун мен уларга лақабни гуллар номи билан қўйишни мўлжаллаган эдим, аммо қўмондонлик буни маъқулламади.

Бу ерга келишнинг сабабчиси бўлган курсант «Пилтакач»ни Вайс кузатувчиларсиз, ёлғиз ўзи кўрмоқчи бўлди. Унга қиз қамаб қўйилган хонани кўрсатиб қўйишди. Ёғоч каравот устида ҳаддан ортиқ кенг, ялтироқ пистонлар қадалган кўйлакли, новдадек ингичка бир қиз ўтирарди.

Унинг рангпар юзи кулчадаккина бўлиб, калта қирқилган, билинар-билинемас жингалак қора сочлари лагерда олиб ташлангандан кейин ҳали унча ўсмаганди. Қизнинг лаблари шишиб, кўзлари ич-ичига тушиб кетган, бўйи узун ва ингичка, билагининг бинт билан боғланган эди. Унинг шу қадар ориқлиги, хипчалиги ва енгиллигидан ҳатто ўзи ўтирган ёғоч каравотдаги тўшак ҳам у ўтирса эзилмасди.

Иоганн хушмуомалалик билан ўзини танитиб, нима бонсдан келганлигини тушунтирди. Аёл жимгина қулоқ солиб турди-да, сўнг:

— Ёлғон гапиряпсиз,— деди.

— Вақти келиб ўзингиз ҳам ишониб қоларсиз. Айбдорларни қаттиқ жазолашади.

— Кўрамин.

— Ўтирсам майлими?— сўради Вайс ва ёғоч каравот чеккасига ўтирди. Қиз ирғиб ўридан турди-да, ўзини эшикка отиб, жон ҳолатда уни очиб юборди.

— Балким бошқа жойда суҳбатлашганимиз маъқулдир?..— сўради Вайс ўзи ҳам ўридан турар экан.

— Мен сиз билан суҳбатлашишни хоҳламайман.

— Бўлмаса, бошқачароқ ном билан айтайлик. Менга ҳамма нарса равшан бўлса-да, расмийчилик тариқасида зарур бўлган баъзи кўрсатмаларни айтиб берсангиз.

Қиз қаҳр билан илжайаркан:

— Агар ҳамма нарса равшан бўлса, унда менинг нима ҳожатим бор?— деб сўради.

— Исмингизни билсам бўладими?

— Менинг «Пилтакач» деган лақабим бор.

— Марҳамат қилиб исмингизни айтсангиз.

— Фараз қилайлик, Инга.

— Сиз Инга, мен бўлсам Иоганн — ҳамоҳанг эшитиларкан.

— Ундай бўлса менинг исмим Ольга.

— Ростданми?

— Сиз энди сўроқ қила бошлаяпсизми?

— Биласизми,— дўстона оҳангда мурожаат қилди Иоганн,— менга кўйлагингиз ёқмаяпти, у жуда ҳам ҳалигидек...

— Ҳалигидек деганингиз нимаси?

— Ўзингиз биласиз-ку... Мен илтимос қиламан, сизга бошқа кўйлак беришса.

— Ялтироқлиги ёқмаяптими...

— Худди шундай. Шунинг учун ҳам у сизга ярашмаяпти.

Қиз Иоганнинг кўзларига диққат билан тикилди.

— Бекорга муғамбирлик қиляпсиз. Сиз, гестапочилар, аввал бошда ҳамisha шунақасизлар...

— Кейин-чи?

— Кейин нималигини ўзингиз биласиз. Ахир мен тилхат берганман-ку... Энди менга истаган нарсангизни буюраверишингиз мумкин.

Қизнинг кўзлари хира тортиб, сўнди.

Вайс кескин оҳангда деди:

— Фрейлейн, менинг «Қаламча» лақабли курсанти,— эслатиб қўйди:— Ҳалиги, юзига дазмол босиб куйдирган қиз бор-ку, ўшани ҳақиқий эътиқодларини яшираётганидан шубҳаланишга асосларим бор. Уни Равенсбрукдаги штраф блокига қайтариб юбориш лозим бўлади.

— Йўр-е қўйсангиз-чи!— саросимага тушиб қолди Ольга.— У... у чи-накам контрреволюционер қиз, кейин фюрернинг мухлиси.— Қизнинг чеҳрасида ҳаяжон ва ташвиш аломатлари ифодаланиб турарди.

— Сиз шунга аниқ ишонасизми?

— Ҳа-ҳа, аниқ ишонаман,— қизишиб деди Ольга.

— Сизнинг гувоҳлигингиз биз учун шу қадар қимматлики, бу ҳолда мен капитан Ауфбаумнинг буйруғини бекор қиламан.— У Ольганинг чеҳраси очилиб кетганини кўриб, шу заҳотиёқ сўради:

— Анави, қоши терилган мўйнадўз-чи, у қалай?

— Аблаҳ.

— Кечирасиз, мен бу сўзга тушунолмадим.

Кўзлари чақнаб, лаблари бурушган Ольга муғамбирлик билан жил-маяр экан, баён қилди:

— Бу нусха ишончингизни қозонолмайди.

— Ташаккур.— Вайс ўрнидан туриб, товонларини жуфтлади-да, тазим қилиб бошини эгди. Сўнг ер остидан қараганича тез-тез гапириб сўради:

— Отангиз полковникми? У армия штабининг бошлиғи бўлиб, кейин Советлар томонидан репрессия қилинган-а?

Қиз, нафаси тикилиб, бош ирғади. Унинг бўйин томирлари бўртиб кетган эди.

— Мен сизга қанчалик эътибор билан муомала қилсам, сиз ҳам мен-га худди шундай диққат қилишингизни сўрардим,— деб жилмайди Ио-гани.— Ахир менинг вазифам жуда мураккаб. Рус қизи эса — жумбоқли славян қалби деган гап.

Ольга журъатсизлик билан сўради:

— Ахир сиз гестаподанмисиз?

— Афсуски, бу шарафга муяссар эмасман,— деди Вайс.— Сизга ҳа-ли айтганимдек абвернинг унтер-офицериман, холос... Бир оз жим тур-гач деди:— Лекин уларнинг бир-бирига ўхшайдиган ери бор.

— Буни менга айтиб нима қилардингиз?

— Ҳаммаси равшан бўлсин дедим-да.

Вайс Ольгага бошқа кийим-бош беришни буюргани Ауфбаумни ах-тариб кетди. Ауфбаумнинг ўзи полковник Сорокин ва РОАнинг икки солдати билан бирга уни қидириб юришган экан. Ауфбаум шафқат қи-либ ўзини қутқариб қолганини сўраб, Вайс томон отилди...

Полковник, капитан Ауфбаумни четга суриб, ҳансираганча амалдан туширилган лейтенант Нюрка билан СС унтершарфюрери воқеасида унга ҳамкорлик қилган курсант хотинни ўлардек қийнагани тўғрисида Вайсга ахборот берди.

Шу топда махсус чопар капитан Ауфбаумни вазифасидан озод қи-

либ, оддий солдатликка тушириш тўғрисида РОАнинг буйруғини олиб келган эди.

Ауфбаум Вайсга зорланиб тикиларкан, сўради:

— Энди менга нима маслаҳат берасиз?

— Сиздан яна сўраб оладиган гапларим бор,— деди Вайс совуққина қилиб.

— Бош устига. Жон-дилим билан хизматингизга тайёрман,— дея чор-ночор илжайди Ауфбаум. Унинг лаблари титради.

Вайс РОА капитани билан холи қолгач, сўради:

— Менга маълум бўлишича, сиз «Вали штаби»нинг ходими жаноб Гагеннинг бевосита кўрсатмаларига амал қилиб иш тутгансиз, шундайми?

Ауфбаум жавоб ўрнига бош ирғади, холос. У ҳаяжонлангани ва ганиб қолганидан ҳали ҳам ўзига келолмаган эди.

— Иш шундай экан, сиз бу гапларнинг ҳаммасини ёзма равишда тасдиқлаб бера олсангиз, гуноҳингиз анча енгиллашади.

— Ниманки десангиз ҳаммасини шу заҳотиёқ ёзиб беришга тайёрман.

— Мен сизга ҳеч нарса деяганим йўқ. Шундай бўлганим ёки йўқми деб сўраяпман, холос. Агар шундай бўлган бўлса, марҳамат қилиб ҳаммасини мантиқан қоғозга ёзиб берсангиз.

— О-о, шу қадар ҳаяжонланганимани.

Бироқ ҳаяжонланганига қарамай, Ауфбаум хоним Гаген устидан ия-тиқом билан жуда мазмундор шикоят хати ёзиб берди.

Вайс қоғозни кителининг чўнтагига солар экан, уни огоҳлантириб қўйди:

— Сиз жуда қаттиқ жазоланишингиз керак эди. Лекин менда шундай яхши таассурот қолдирдингизки, фақат огоҳлантириш чоралари билан чекланиб қўя қолишни лозим топдим. Лекин шу шарт, ёки аниқроғи гаров билан...— сўради:— Гаров бўладиган бирон нарсангиз борми?

— О, мен айтдим-ку: истаган нарсангиз-да,— Ауфбаум, садоқат билан жилмайганича, қўлларини кўтариб сояларини тузатмоқчи бўлди.

— Бу гапни қўйинг,— унинг сўзини бўлди Вайс.— Сиз ҳозир менга ёзма гаров тариқасида...— Йогани бир дақиқа ўйланиб қолди.— Фараз қилайлик, полковник Сорокин сизга Совет разведкаси манфаатига ишлашни таклиф қилганлигини ёзиб берасиз...

— У жаллод ҳар ишга қодир, ҳар қандай ишга ҳам,— деди қизишиб Ауфбаум.

— Бўпти — худди ана шунинг ёзинг. Жуда қисқа бўлса ҳам майли.

Вайс иккинчи қоғозни ҳам биринчисининг ёнига солиб қўйганидан кейингина, Ауфбаум сўради:

— Буларнинг сизга нима кераги бор?

— Шунинг учунки,— деди Вайс қатъий оҳангда,— башарти, сиз кейинчалик менинг бирор-бир арзимас илтимосимни рад этишни ўйлаб қолгудек бўлсангиз, бу нарсалар менга гаров бўлиб хизмат қилади.— Сўнг буюрди:— Айтиб қўйинг: юзи куйган курсант қиз кечки овқатдан кейин менинг хонамга кирсин.

— Дидингизга қойил-е,— тетиклашган Ауфбаум яна меҳмондўст мезбон қиёфасига кирди.— Бизда жуда роҳатижонлари бор, ахир.

— Такрорлашга одатланган эмасман.

Йогани Вайс «Қаламча» лақабли қиз билан бир-соатдан ортиқроқ суҳбатлашди. Суҳбат ниҳоясида улар бир-бирларининг қулоғига шивирлаб гапира бошлашди.

Вайс унинг юзи куйганлиги туфайли танимаган эди-ю, аммо у Вайс-ни кўрган заҳотиёқ танибди.

Қиз 48-мактабдаги Люся Егорова эди. У бир вақтлари пионер вожа-тийси бўлиб ишлаганди. Александр Белов уларнинг мактабида ўт-казилган кечада иштирок этиб, ҳатто у билан танча ҳам тушган эди.

Люся оғир контузия бўлган ҳолда Смоленск бўсағасида асирга ту-шиб қолган экан.

Вайс у билан гаплашар экан, унинг бутун вужуди титраб-қақшаётга-нини кўриб турарди.

— Ўзингизни босинг энди.

— Ўзимни босиб олганман, жуда-жуда босиб олганман. Шунчаки, сизнинг хоин эмаслигингизни билиб, қувониб кетдим, холос.

У Ольга тўғрисида ҳеч нима дейлмади-ю, Вайсдан Ольга унн контр-революционер деб, муҳофаза қилишга интилганини эшитгач, жуда ажаб-ланди.

— Қизиқ,— бир алфозда титраб турар экан, чўзиб деди Люся.— Мен у билан сира ҳам гаплашмаган эдим. Жуда қизиқ.

— Жуда бадбашара бўлиб кетибманми? — сўради қиз кетиш олди-дан.

— Сиз ҳақиқатан ҳам гўзал одамсиз,— дея жавоб қилди Вайс самимият билан.

— Елгон гапиргингиз келмаяпти. Ундай бўлса кераги ҳам йўқ. Ас-лида кўҳликкина бўлганим билан юзимга сира ачинмайман. Кўплар, мен-га албатта бирон кинода ўйнагин, деб маслаҳат беришарди. Хўп, хайр... Иоганн энгашиб, унинг чандиқ юзидан астагина ўпди.

РОА полковниги Сорокин Клара Ауфбаумнинг хонасида чой ичиб ўтирарди. Вайсни кўриши биланоқ у ўрнидан туриб, Ауфбаум томонга қараб имлади-да, илтифот билан баён қилди:

— Мана, ташвишга солиб қўйганимиз учун Клара Федоровнага ачи-ниб ўтирибман.

— Бўлди, бас,— дея гапни чўрт бўлди Вайс, кейин расмий оҳангда баён қилди:— Капитан Ауфбаум масаласи бўйича текширув ишини тугатаман. Ҳеч қандай чора кўрилмайди. Сиз бўлсангиз, полковник, ҳо-зироқ курсант «Қаламча»ни мактаб бўйича капитан Ауфбаумнинг ўринбосари қилиб тайинлаш ва унга РОА лейтенанти унвони берили-ши тўғрисида буйруққа имзо чекинг. Бажариш муҳлати кечи билан уч кун.

— Анави, қийноққа солинганларни нима қилайлик?

— Лагерга жўнатиш.

Полковник пошналарини тақиллатди-да, сочлари бўялган бошини татъимга эгиб хонадан чиқиб кетди.

Ауфбаум ишва билан:

— Ҳаётимни сақлаб қолдингиз,— деди, сўнг ўзини тутиб туролмай, кинояли оҳангда давом этди:— Лекин сиз қизларга сахий экансиз: бир марта учрашганинг ўзида ҳам унвону, ҳам лавозим-а.

— Гап шундай, капитан Ауфбаум,— деди Вайс унинг икки қоши ўртасига тикилиб.— Умрингизни узайтиришни истайсизми? Ундай бўл-са, сизга ким келиб етказишдан қатъи назар, буйруқларимни сўзсиз бажаришга ўрганинг.

Битта маркани иккига бўлиб, бир бўлагини капитан Ауфбаумга берди-да, иккинчи бўлагини кителининг юқори чўнтагига солиб қўйди.

— Тушундим,— деди Ауфбаум.

— Ҳа, ана, аллақачон тушуниш керак эди. Огоҳлантириб қўяй: аб-вер контрразведкаси ҳам кескин таъсир кўрсатиш воситаларини қўл-лашда гестаподан сира қолишмайди.

— Демак, мен ўзимни...

— Ҳа, балли. Ўзингизни ким деб ҳисобласангиз, ўша деб ҳисоблай-
веринг. Бироқ ўзингизни ким деб ҳисоблашингизни учинчи бир шахс
билиб қолгудек бўлса, РОА ҳам, гестапо ҳам, абвер ҳам сизга нисба-
тан муносиб чораларни кўради.

Вайснинг бундан кейинги кўрсатмалари фақат идора қоғозларига
тааллуқли эди.

У, ўзини курсантларнинг шахсий ишлари, мактаб бўйича чиқарил-
ган буйруқлар ва советларнинг орқа томонига юборилган айғоқчи
аёлларнинг фаолияти ҳақида ҳисоботлар билан таништиришни талаб
қилди. Ана шу маълумотлар устида у бутун тун бўйи идорада ўтириб
чиқди.